LINGUISTICA LETTICA

LINGUISTICA LETTICA
LU HZF LATVIEŠU VALODAS INSTITŪTA ŽURNĀLS

34/2
2026

LINGUISTICA LETTICA

LINGUISTICA LETTICA
LU HZF LATVIEŠU VALODAS INSTITŪTA ŽURNĀLS

LU Akadēmiskais apgāds

34/2
2026

Linguistica Lettica, 34/2. LU HZF Latviešu valodas institūta žurnāls. Numura redaktores: Anna Frīdenberga, Anta Trumpa. Rīga: LU HZF Latviešu valodas institūts, 2026, 350 lpp.

Izdevums tapis ar valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropeiskas sabiedrības attīstībai" projekta „Latviešu valoda laikā, telpā un sabiedrībā" (Nr. VPP-IZM-Letonika-2025/1-0012) atbalstu

Atbildīgā redaktore / Editor-in-chief
Solvita BERRA (*Solvita Burr*)

Numura redaktores / Issue editors
Anna FRĪDENBERGA, Anta TRUMPA

Redakcijas kolēģija / Editorial board
Ilze AUZIŅA (Latvija)
Laimute BALODE (Latvija)
Ina DRUVIETE (Latvija)
Ilga JANSONE (Latvija)
Daiki HORIGUČI (*Daiki Horiguchi*, Japāna)
Diāna LAIVENIECE (Latvija)
Sanita MARTENA (Latvija)
Sanda RAPA (Latvija)
Daiva SINKEVIČŪTE-VILLANUEVA-SVENSONE (*Daiva Sinkevičiūtė-Villanueva-Svensson*, Lietuva)
Anna STAFECKA (Latvija)
Mihals ŠKRABALS (*Michal Škrabal*, Čehija)
Agris TIMUŠKA (Latvija)
Lembits VABA (*Lembit Vaba*, Igaunija)
Pēteris VANAGS (Latvija / Zviedrija)
Andrejs VEISBERGS (Latvija)

Brīvpiekļuve / Open access
https://lavi.lu.lv/linguistica-lettica/; https://dspace.lu.lv/home

Literārie redaktori / Proof-readers
Kristīne MEŽAPUĶE, Justīne BONDARE, Edmunds TRUMPA

Ievada tulkotāja / Translator of introduction
Justīne BONDARE

Māksliniece / Design
Vanda VOICIŠA

Maketētāja / Layout design
Ineta PRIGA

ISSN 1407-1932
https://doi.org/10.22364/lingualet.34.2

© LU HZF Latviešu valodas institūts, 2026
© Vanda Voiciša, dizains

SATURS / CONTENTS

- Anna FRĪDENBERGA, Anta TRUMPA

  Ievads jeb Latviešu grāmatai 500 gadu. Īss ieskats numura otrās daļas zinātniskajos rakstos 6

  Introduction or 500 Years of the Latvian Book. A Brief Overview of the Scientific Articles in the Second Part of the Issue ... 13

- Inguna SKADIŅA, Andrejs SPEKTORS 22

  No pirmā digitālā teksta līdz mūsdienu digitālo tekstu resursiem

  From the First Digital Text to Advanced Digital Language Resources

- Baiba VALKOVSKA, Ilze LOKMANE, Agute KLINTS 42

  Kļūdu tipi latviešu valodas rediģējumu korpusā „Norma"

  Error Types in the Latvian Grammatical Error Corpus "Norma"

- Aiga BĀDERE 66

  Mašīntulkojumvalodas un pēcrediģēšanas valodas daba

  Nature of Machine Translationese and Post-Editese

- Kristīne POKRATNIECE, Ilze ZIŅĢE, Baiba VALKOVSKA, Roberts DARĢIS 84

  „Bolsutolka.lv runas korpusa" izveide un morfoloģiskā marķēšana

  Creation, Lemmatization and POS Tagging of the "Bolsutolka.lv Speech Corpus"

- Ilze AUZIŅA, Guna RĀBANTE-BUŠA, Roberts DARĢIS 104

  „LATE fonētiski marķēts runas korpuss" (fonLATE): izveide un izmantojums

  "LATE Phonetically Annotated Speech Corpus (fonLATE)": Development and Usage

- Dace MARKUS, Guna RĀBANTE-BUŠA, Ilze AUZIŅA, Paula MIĶELSONE 120

  Vokāļu kontrakcija latviešu valodā: no izlokšņu materiāliem līdz latviešu valodas runas korpusiem

  Vowel Contraction in Latvian: From Subdialects to Latvian Speech Corpora

- Jolanta VASKELIENĖ 140

  Naujadarų darybos ir vartosenos ypatumai Jolitos Skablauskaitės kūriniuose

  Peculiarities of the Formation and Use of Neologisms in the Works of Jolita Skablauskaitė

SATURS CONTENTS

- Anna DAUGAVIETE (*ANNA DAUGAVET*) 164

Predikatīvo divdabju leksikalizēšanās un gramatizēšanās baltu valodās (paralēlā korpusa liecības)

The Lexicalization and Grammaticalization of Predicatively Used Participles in the Baltic Languages (as Witnessed in a Parallel Corpus)

- Agnese DUBOVA, Diāna LAIVENIECE, Dzintra LELE-ROZENTĀLE 184

Interpersonālās akadēmiskās komunikācijas tekstu izpēte: *laudatio* Jānim Endzelīnam kā žanra piemēri

Study of Interpersonal Academic Communication Texts: *Laudatio* for Jānis Endzelīns as an Example of the Genre

- Anita HELVIGA, Diāna LAIVENIECE 212

***Anotācija* – termins vai daudznozīmīgs vārds: nozīmes evolūcija un lietošanas konteksts**

***Abstract* – a Term or Polysemous Word: Evolution of Meaning and Context of Application**

- Evelīna ĶIRŠAKMENE 230

Latviešu valodas viltusdraugu vārdnīcu analīze

The Analysis of Latvian False Friend Dictionaries

- Agnese UPĪTE, Ilze RŪMNIECE 248

Latviešu valoda tulkojumos: diahronisks apskats (G. J. Cēzars „Piezīmes par gallu karu")

Latvian in Translations: A Diachronic Overview (G. J. Caesar "Commentaries on the Gallic War")

- Raivis BIČEVSKIS, Elvīra ŠIMFA 264

Herdera institūta viesi un viņu grāmatas Rīgā

Herder Institute Guests and Their Books in Riga

- Egita PROVEJA 286

Latviešu pavārgrāmatas laikmetu griežos

Latvian Cookbooks in Historical Change

HRONIKA / CHRONICLE

- Justīne BONDARE, Anete DAINA, Anete OZOLA, Sanda RAPA, Anta TRUMPA 308

Jāņa Endzelīna 152. dzimšanas dienai veltītās starptautiskās zinātniskās konferences „No pirmās grāmatas līdz digitālajiem tekstiem: valodas attīstība 500 gados" apskats

"From the First Book to Digital Texts: The Development of Language in 500 Years." International Scientific Conference to Commemorate the 152nd Anniversary of Academician Jānis Endzelīns

2024. GADĀ IZDOTĀS VALODNIECĪBAS GRĀMATAS / LINGUISTICS BOOKS PUBLISHED IN 2024

- Marita SILKĀNE, Kristīne MEŽAPUĶE (sast.) 326

APSVEICAM / CONGRATULATIONS

- Renāte SILIŅA-PIŅĶE 338
  Ar savu valodu ir jālepojas! SAVDABĪGS SANDAS SUMINĀJUMS divās daļās
  Be Proud of Your Language! A Unique Tribute to Sanda in Two Parts
- Laimute BALODE 341
  Jubilejas vārdi. RENĀTE SILIŅA-PIŅĶE
  Anniversary Greetings. Renāte Siliņa-Piņķe

ZIŅAS PAR AUTORIEM / ABOUT THE AUTHORS 345

IEVADS JEB LATVIEŠU GRĀMATAI 500 GADU. ĪSS IESKATS NUMURA OTRĀS DAĻAS ZINĀTNISKAJOS RAKSTOS

Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latviešu valodas institūta žurnāla „Linguistica Lettica" 34. numuram ir divas daļas. Tajā ietvertie raksti veidoti uz 2025. gada 20.–21. februārī Latvijas Universitātē notikušajā akadēmiķa Jāņa Endzelīna 152. dzimšanas dienas atceres starptautiskajā zinātniskajā konferencē nolasīto referātu pamata. Konferences nosaukums bija „No pirmās grāmatas līdz digitālajiem tekstiem: valodas attīstība 500 gados".

2025. gadā latvieši un igauņi svinēja gan pirmās latviešu, gan igauņu valodā izdotās grāmatas piecsimtgadi. Lai gan 1525. gadā Lībekā latviešu valodā izdotā grāmata, kurā, visticamāk, bija aprakstīta luterāņu dievkalpojuma kārtība, lasītājus tā arī nesasniedza (Kala, 2025), tomēr tai pēc vairākiem gadu desmitiem sekoja jau veiksmīgāki izdevumi (piem., Georga Manceļa, Kristofa Fīrekera, Georga Elgera, Ernsta Glika darbi), kas mūsdienu pētniekiem ļauj ieskatīties senākos valodas attīstības posmos un kas bija par pamatu latviešu rakstu valodas izveidei (Vanags, 2013, 204–207).

Šajā laikposmā latviešu valoda, kurā sarakstītais pirmais izdevums, iespējams, tika sadedzināts Lībekas rātslaukumā un kas savu nākamo grāmatu sagaidīja vien pēc 60 gadiem (Vanags, 2025), ir izveidojusies par kultūras un zinātnes valodu, digitālajā vidē lietotu valodu, kurai ir divi rakstu valodas paveidi un daudzas vēl līdz mūsdienām dzīvas izloksnes.

Pirmās izdotās grāmatas piecsimtgades kontekstā latviešu un citu baltu un Baltijas reģiona valodu attīstībai plašā nozīmē ir veltīts arī žurnāla „Linguistica Lettica" 34. numurs.

Izdevuma tematika ir daudzveidīga – tajā ir iekļauti pētījumi par baltu valodu senajiem tekstiem, abu vēsturisko latviešu rakstu valodas paveidu attīstību, gramatiku, onomastiku, dialektoloģiju, terminoloģiju, leksikoloģiju, leksikogrāfiju, sociolingvistiku un tulkojumvalodu, kā arī par tekstu digitalizāciju, valodas korpusiem un digitālajiem valodas resursiem. Valodas digitalizācijai (elektroniskajām vārdnīcām, rīkiem, korpusiem, lietotnēm) ir veltīti pat vairāki raksti, uzsverot, ka mūsdienās

valodas attīstība ir cieši saistīta ar tās konkurētspēju digitālajā vidē, jo, kā atzinis ungāru datorlingvists Andrāšs Kornai (*András Kornai*), digitālā plaisa var veicināt nevienlīdzību starp valodām (Kornai, 2013).

Žurnāla numura struktūra

„Linguistica Lettica" 34. numuru veido divas daļas. Pirmajā daļā apkopoti zinātniski raksti vairāk ar diahronisku ievirzi, otrajā – ar sinhronisku. Ņemot vērā konferences tematiku, kas aptver visu latviešu rakstu valodas attīstības laikmetu un var ietvert būtībā jebkuru valodniecības, kā arī plašāk – latviešu grāmatniecības, jomu, rakstu tematika ir ļoti daudzveidīga. Pirmajā daļā vairāki raksti ir veltīti dialektoloģijai (gan latviešu, gan lietuviešu valodas), kā arī terminoloģijai, terminoloģijas veidošanās vēsturei. Zīmīgs ir atzinums, ka līdztekus latviešu grāmatniecības attīstībai noris arī periodiskās preses saturiska un žanriska bagātināšanās, un šie procesi, savijoties cieši kopā, 19. gadsimta pēdējā trešdaļā kopīgi noveda pie „drukātā vārda sprādziena" (Ķencis, 2025, 13). Otrajā daļā vairāki raksti ir saistīti ar korpuslingvistiku, ar digitālajiem resursiem, kas mūsdienu valodnieciskajos pētījumos tiek izmantoti arvien biežāk, vairāki pētījumi balstās uz Nacionālajā korpusu kolekcijā iekļauto korpusu materiāliem. Daži raksti veltīti tulkojumvalodai dažādos aspektos, gan pievēršoties cilvēku veiktiem tulkojumiem, gan mašīntulkojumvalodai. Dažos rakstos veikta konkrētu parādību lingvistiskā analīze, bet dažiem rakstiem ir kultūrvēsturiska ievirze. Otrajā daļā zinātniskajiem rakstiem seko sadaļa „Hronika", „2024. gadā izdotās valodniecības grāmatas" un „Apsveicam". Katras daļas beigās ir ievietotas „Ziņas par autoriem".

Īss ieskats numura otrās daļas zinātniskajos rakstos

Inguna Skadiņa un **Andrejs Spektors** rakstā „No pirmā digitālā teksta līdz mūsdienu digitālo tekstu resursiem" sniedz ieskatu latviešu valodas digitālo tekstu izveides vēsturē no tās pirmsākumiem 20. gadsimta 60. gados līdz pat mūsdienām. Raksta sākumā aplūkota sākotnējā latviešu tekstu digitalizācija Latvijā un ārzemēs (metodes, programmatūras un tehnoloģijas, pirmās datubāzes). Autori īpaši uzsver interneta lomu digitālo tekstu izveidē – 20. un 21. gadsimta mijā sākās strauja latviešu valodas izplatība digitālajā vidē, tika izveidoti apjomīgi tekstu korpusi un citi valodas resursi. Mūsdienās latviešu valoda digitālajā vidē pārstāvēta daudzveidīgi – ir digitāli teksti (ziņas, portāli), valodas apstrādes rīki, korpusi, elektroniskas vārdnīcas, digitālā bibliotēka, arī runātās valodas resursi utt. Nozīmīgākie resursi un rīki rakstā aplūkoti padziļināti. Raksta turpinājumā īpaša uzmanība pievērsta ģeneratīvā mākslīgā intelekta iespējām un ierobežojumiem, tā spējai ģenerēt tekstus latviešu valodā, tekstu autorības un kvalitātes jautājumiem. Rakstā secināts:

„... svarīgi, ka digitālie teksti tiek veidoti cilvēku kontrolētā procesā, lai saglabātu uzticamību, autentiskumu un valodas kvalitāti."

Rakstam „Kļūdu tipi latviešu valodas rediģējumu korpusā „Norma"" ir trīs autores: **Baiba Valkovska**, **Ilze Lokmane** un **Agute Klints**. Tā sākumā ir aplūkoti korpusi ar kļūdu marķējumu, to galvenie veidi, raksturotas dažādas pieejas kļūdu klasifikācijai. Raksta galvenā daļa veltīta latviešu valodas rediģējumu korpusam „Norma", tajā iekļautajiem desmit kļūdu tipiem (tehniskais noformējums, pareizrakstība, vārddarināšana, formveidošana, interpunkcija, sintakse, vārdu un konstrukciju izvēle, tekstveide, citas kļūdas, sekundāra kļūda), korpusa izveidei un struktūrai, īpašu uzmanību pievēršot kļūdu marķēšanas un klasifikācijas analīzei tajā. Rakstā secināts, ka valodas kļūdu klasifikācija neizbēgami ietver subjektīvu interpretāciju, tādēļ tās konsekvences nodrošināšanai izstrādātas vienotas korpusa marķēšanas vadlīnijas. Autores uzsver, ka korpuss „Norma" ne tikai noder valodas tehnoloģiju attīstībai un automātisku teksta labošanas rīku izveidei, bet arī sniedz vērtīgu materiālu latviešu valodas prakses, normēšanas un rediģēšanas principu izpētei.

Aiga Bādere rakstā „Mašīntulkojumvalodas un pēcrediģēšanas valodas daba" aplūkojusi pētnieku atziņas par tulkojumvalodu, mašīntulkojumvalodu un pēcrediģēšanas valodu, to pazīmēm un savstarpējo saistību, īpašu uzmanību pievēršot pētījumos izteiktajiem pretrunīgajiem secinājumiem. Rakstā uzsvērts, ka avotteksta pirmsrediģēšana būtiski uzlabo mašīntulkojuma kvalitāti un atvieglo pēcrediģēšanu, savukārt kvalitatīvā pēcrediģēšanā svarīgi ievērot valodas kultūras principus – pareizību, precizitāti, skaidrību, vienkāršību un bagātību. Raksta nobeigumā autore secina, ka, lai arī mašīntulkojumvaloda un pēcrediģēšanas valoda latviešu valodas kontekstā līdz šim nav pētīta, tai ir visas iespējas kļūt par Latvijas valodnieku pētījumu priekšmetu, it īpaši tādēļ, ka tās nozīme ir pieaugusi līdz ar lielo valodas modeļu attīstību.

Latgaliešu rakstu valodas runas korpusam veltīts **Kristīnes Pokratnieces**, **Ilzes Ziņģes**, **Baibas Valkovskas** un **Roberta Darģa** raksts „„Bolsutolka.lv runas korpusa" izveide un morfoloģiskā marķēšana". Raksta pirmajā daļā ir aprakstīta iniciatīva „Bolsu tolka", tās radīšana un uzturēšana – platformas lokalizācija latgaliski, ierunājamo tekstu atlase, apstrāde un ievietošana sistēmā, runas datu vākšana un to kvalitātes pārbaude. Raksta otrajā daļā ir analizēta „BolsuTolka" runas korpusa izveide, īpaši iedziļinoties latgaliski rakstīto tekstu gramatiskās analīzes problēmās un tekstu morfoloģiskās marķēšanas galvenajos problēmjautājumos. Autori secina, ka iniciatīvas rezultātā ir izveidots ne tikai pirmais morfoloģiski marķētais latgaliešu rakstu valodas korpuss „BolsuTolka", bet arī savākti nozīmīgi latgaliešu valodas dati, kas jau tiek vai var tikt izmantoti mākslīgā intelekta un valodu tehnoloģiju attīstībā, vienlaikus atklājot arī galvenās problēmas, kas saistītas ar latgaliešu rakstu valodas normēšanu un automātisko apstrādi.

Valodas korpusu tematiku turpina **Ilzes Auziņas**, **Gunas Rābantes-Bušas** un **Roberta Darģa** raksts „„LATE fonētiski marķēts runas korpuss" (fonLATE): izveide un izmantojums". Rakstā ir analizēta fonLATE struktūra, izveides principi, datu atlase. Detalizēti aprakstīts korpusā izmantotais fonētiskais marķējums – ir analizēti tā līmeņi, raksturots mašīnlasāmais fonētiskais alfabēts un aprakstīti fonētiskajā transkripcijā atspoguļotie fonētiski fonoloģiskie procesi. Raksta turpinājumā parādīta korpusa nozīmība valodas tehnoloģiju izstrādē un sniegti piemēri tā izmantošanai lingvistiskajā analīzē. Nobeigumā secināts, ka fonLATE ir nozīmīgs resurss latviešu valodas fonētiski fonoloģiskās sistēmas izpētei un runas tehnoloģiju attīstībai un tā turpmāka paplašināšana, attīstoties tehnoloģijām un veidojot pilnīgākus un plašākus runas korpusus, būtiski veicinās runātās valodas pētniecību.

Latviešu valodas fonētikai veltīts arī **Daces Markus**, **Gunas Rābantes-Bušas**, **Ilzes Auziņas** un **Paulas Miķelsones** raksts „Vokāļu kontrakcija latviešu valodā: no izlokšņu materiāliem līdz latviešu valodas runas korpusiem". Rakstā skaidrots kontrakcijas jēdziens, sniegts ieskats kontrakcijas realizācijas veidos latviešu valodā un apzināta tās izplatība latviešu literārajā valodā un izloksnēs. Kontrakcijas piemēri meklēti zinātniskajā literatūrā, vairākos runas korpusos un izlokšņu materiālos. Autores atzīst, ka saistītā runa līdz šim ir bijusi grūti pētāma un runas korpusa materiāli sniedz jaunas pētījumu iespējas. Rakstā secināts, ka vokāļu kontrakciju parasti veicina liels runas ātrums, turklāt izloksnēs tā ir biežāk sastopama un daudzveidīgāka. Nākotnē kontrakcijas pētījumi būtu jāturpina, iegūstot vēl plašāku dažādu dialektu izlokšņu runas ierakstu kolekciju un veicot tās auditīvu un instrumentālu analīzi.

Jolanta Vaskeliene (*Jolanta Vaskelienė*) rakstā „Naujadarų darybos ir vartosenos ypatumai Jolitos Skablauskaitės kūriniuose" („Jaundarinājumu veidošanas un lietošanas īpatnības Jolitas Skablauskaites darbos") analizējusi tādus atvasinājumus lietuviešu rakstnieces J. Skablauskaites darbos, kurus var uzskatīt par jaundarinājumiem, jo tie nav sastopami mūsdienu lietuviešu valodas vārdnīcās. Raksta pirmā daļa veltīta šo jaundarinājumu darināšanas īpatnībām, piemēram, vārddarināšanas paņēmieniem, opozīcijām u. c., noskaidrojot, ka visbiežāk jaunvārdi darināti kā salikteņi. Raksta otrā daļa ir veltīta jaunvārdu semantikai un lietojumam. Autore secina, ka jaunvārdi tekstos ne tikai nosauc reālus un iztēlotus priekšmetus, īpašības vai darbības, bet arī rada ekspresīvu un stilistisku efektu, bieži iegūstot pārnestu nozīmi vai negatīvu konotāciju; jaunvārdi ir nozīmīgs teksta mākslinieciskās izteiksmes līdzeklis.

Annas Daugavietes (*Anna Daugavet*) raksts „Predikatīvo divdabju leksikalizēšanās un gramatizēšanās baltu valodās (paralēlā korpusa liecības)" ir mēģinājums rekonstruēt divdabju attīstību predikatīvā lietojumā, kurā apvienojas gramatizēšanās un leksikalizēšanās, balstoties uz daiļliteratūras tekstiem baltu valodu paralēlajā korpusā (LiLa). LiLa ietverto oriģinālliteratūras tekstu salīdzinājums pierāda, ka latviešu valodā predikatīvie divdabji ir vairāk gramatizējušies nekā lietuviešu valodā. Turklāt

latviešu valodas predikatīvie divdabji lietuviski bieži vien tiek tulkoti ar vienkāršo vai iteratīvo pagātni, apstiprinot secinājumu, ka lietuviešu valodā trūkst līdzekļu, lai izteiktu šādu piemēru nozīmi ar divdabjiem. Savukārt visas funkcijas, kuras predikatīvie divdabji pilda lietuviešu oriģināltekstos, ir pieejamas arī latviešu valodas divdabjiem – izņemot statīvus. Tomēr autore norāda, ka vispārīgie divdabju attīstības virzieni abās valodās atbilst vienai shēmai: gan latviešu, gan lietuviešu valodā tiem visvairāk ir raksturīga rezultatīva nozīme, no kuras tālāk veidojas, no vienas puses, statīva nozīme, un, no otras puses, gadījuma pagātnes un pašreizējās aktualitātes funkcija. Abas pēdējās minētās nozīmes ir tipiskas perfekta kategorijai arī citās Eiropas valodās.

Agneses Dubovas, **Diānas Laivenieces** un **Dzintras Leles-Rozentāles** raksts „Interpersonālās akadēmiskās komunikācijas tekstu izpēte: *laudatio* Jānim Endzelīnam kā žanra piemēri" ir saistīts ar valodnieču pētījumu par *laudatio* tekstu vēsturisko attīstību latviešu valodā. Raksta mērķis ir, izmantojot vienai personai, Jānim Endzelīnam, veltītu tekstu kopu – godinājuma, piemiņas un atceres rakstus –, izpētīt un raksturot *laudatio* žanra (kura paraugs un nosaukums aizgūts no antīkās kultūras) pazīmes. Pētījuma empīrisko materiālu veido *laudatio* teksti, kas veltīti Jānim Endzelīnam gan jubilejās, gan atvadoties no viņa 1961. gadā, gan atceroties valodnieku viņa nozīmīgajās gadskārtās. Autores secina, ka J. Endzelīnam veltītie godinājuma, piemiņas un atceres raksti satur tipiskas *laudatio* žanra pazīmes, tomēr, piemēram, trimdas un Latvijas PSR autoru tekstos atšķiras teksta saturā uzsvērtais, kas liecina par ekstralingvistisko faktoru ietekmi uz *laudatio* žanra tekstveidi. Rakstā vērsta uzmanība arī uz stilistisko figūru lietojumu tekstos, kā arī aplūkotas intertekstualitātes izpausmes.

Anitas Helvigas un **Diānas Laivenieces** rakstā „*Anotācij*a – termins vai daudznozīmīgs vārds: nozīmes evolūcija un lietošanas konteksts" tiek aplūkots vārds *anotācija* – tā semantiskā attīstība, kā arī lietojums mūsdienu latviešu valodā. Minētais vārds latviešu valodā ienācis apmēram pirms simt gadiem grāmatas pavadteksta nozīmē; šajā rakstā ir pētīts vārda nozīmju paplašinājums dažādās jomās – mākslā, zinātnē, izglītībā u. c. Pēc plaša lingvistiskā materiāla izpētes autores secinājušas, ka vārds *anotācija* ir daudznozīmīgs gan vispārlietojamā leksikā, gan speciālajā leksikā (terminoloģijā), līdz ar to ir izveidojusies nepieciešamība pēc aktualizēta termina skaidrojuma izstrādes, nošķirot tā nozīmes, lietojuma jomas un funkcijas, kā arī piedāvājot iespējamos sinonīmus. Raksta autoru ieskatā mūsdienu latviešu valodas lietojumā vārdam *anotācija* ir konstatējamas divas atšķirīgas nozīmes, kas vienlaikus norāda uz diviem atšķirīgiem teksta paveidiem gan pēc satura, gan funkcijas, gan stila un apjoma: 1) anotācija kā zinātniska teksta žanrs, kas sniedz īsu monogrāfijas, raksta, rakstu krājuma, referāta raksturojumu; 2) anotācija kā grāmatas, filmas, izstādes utt. īss raksturojums ar mērķi informēt, iepazīstināt, arī reklamēt.

Evelīnas Ķiršakmenes raksta „Latviešu valodas viltusdraugu vārdnīcu analīze" mērķis ir izpētīt latviešu valodas viltusdraugu vārdnīcas, lai noteiktu izvēlētās metodes vārdnīcu makrostruktūras un mikrostruktūras izveidē. Autore aplūko dažādas viltusdraugu grupas, kā arī viltusdraugu vārdnīcu izveidi citās valodās, bet rakstā analizētas pagaidām vienīgās latviešu valodas viltusdraugu vārdnīcas: „Latviešu-angļu, angļu-latviešu viltus draugu vārdnīca" un „Latviešu-dāņu viltus draugu vārdnīca". Autore secina, ka var konstatēt līdzīgu pieeju abu vārdnīcu makrostruktūras uzbūvē, par šķirkļa vārdiem izraugoties kopīgas cilmes vārdus, kā arī kārtojot šķirkļus alfabēta secībā. Mikrostruktūras līmenī abās vārdnīcās ir norādīta gramatiskā papildinformācija, ja tāda ir nepieciešama, savukārt netiek sniegti ilustratīvi piemēri vai padziļināti skaidrota vārdu cilme. Nobeigumā autore secina, ka mūsdienās būtu noderīga šāda vārdnīca, bet tā varētu būt arī tīmekļvietne vai datubāze bez apjoma ierobežojuma, kur būtu iespējams iekļaut ilustratīvo materiālu, lai uzskatāmi demonstrētu semantiskās atšķirības. Šādu leksikogrāfisku materiālu izveide veicinātu sabiedrības izpratni un uzlabotu tekstu kvalitāti latviešu valodā.

Agnese Upīte un **Ilze Rūmniece** rakstā „Latviešu valoda tulkojumos: diahronisks apskats (G. J. Cēzars „Piezīmes par gallu karu")" aplūko Gāja Jūlija Cēzara darba „Piezīmes par gallu karu", kas ir nozīmīgs Romas vēstures un literatūras avots, tulkojumi latviešu valodā (1924., 1930.–1933. un 1977. gadā izdotie). Pētījuma mērķis ir izvērtēt, kādas izmaiņas vērojamas trīs dažādu viena un tā paša latīņu teksta tulkojumu valodā, kas tapuši pusgadsimta laikā. Minētais G. J. Cēzara darbs 20. gadsimta pirmajā pusē bija plaši iekļauts skolu un augstskolu mācību programmās, un rakstā aplūkota tā tulkojumu vēsture, dažādie tulkotāji un viņu atšķirīgās pieejas tulkojumam. Autores secina, ka mērķteksta saturā, sintaktiskajā struktūrā un valodiskajā risinājumā daudz ko nosaka tulkotāja izvēle, viņa valodas izjūta un lietojums, arī tulkojuma mērķis un auditorija, kam tas paredzēts. 20. gadsimta pirmās puses tulkojumi ir domāti valodas apguves procesam izglītības iestādēs, tādēļ tulkojumi veikti, pēc iespējas atspoguļojot avotteksta izteiksmes īpatnības (piem., ciešamās kārtas lietojumu), savukārt 1977. gada tulkojums veidots kā literārs teksts, kurā ir svarīga domas un satura skaidrība (ne vairs iespējami lielāka atbilstība oriģināla izteiksmei).

Raivja Bičevska un **Elvīras Šimfas** raksts „Herdera institūta viesi un viņu grāmatas Rīgā" veltīts Rīgas Herdera institūtam (1921–1939), kam bija liela ietekme Latvijas intelektuālajā dzīvē starpkaru periodā. Tiek uzsvērts, ka šī institūta devums nav pietiekami novērtēts, kā arī nav pietiekami pētīti tā viesu priekšlasījumi, lekcijas un teksti, raugoties no ideju un zināšanu pārneses vēstures viedokļa. Rīga šajā laikā bija nozīmīgs Baltijas un Eiropas intelektuālais centrs; rakstā tuvāk aplūkoti trīs atšķirīgi gadījumi, kuriem kopīga ir Rīgas zinātniskās kopienas un intelektuāli ieinteresētās publikas nozīme tekstu tapšanā: Martina Heidegera vizīte Rīgā 1928. gadā, Ērikas Zēlas 1935. gadā aizstāvētais habilitācijas darbs un Maksa Planka

priekšlasījums „Reliģija un dabaszinātnes" Rīgā 1937. gadā. Autori secina – šie piemēri rāda to, ka Rīgas konstelācijā ienākušās idejas atrada auglīgu vidi, kurā tās veidoja skolu, tradīcijas aizsākumu augstskolu akadēmiskās prakses ietvaros, ka 20. gadsimta 20.–30. gadu Rīgā akadēmisko institūciju vidē bija zinātnieki, kuri nodarbojās ar pētniecību un sacerēja pētnieciskus tekstus tā laika Eiropas labāko paraugu līmenī, un šeit radītie teksti kļuva par savas nozares aktuāli nozīmīgiem atskaites punktiem kā tā laika zinātnes vai filozofijas avangards.

Egita Proveja rakstā „Latviešu pavārgrāmatas laikmetu griežos" sniedz ieskatu, kā tapa pirmās pavārgrāmatas latviešu valodā 18. gadsimta beigās, un analizē gadsimtu gaitā latviešu valodā izdotās pavārgrāmatas kā kompleksu teksta veidu jeb žanru. Autore izveidojusi avotu korpusu no 50 latviešu valodā izdotām pavārgrāmatām – materiālā iekļautas divas 18. gadsimta pavārgrāmatas, trīs pavārgrāmatas no 19. gadsimta, savukārt 20. gadsimts iedalīts trīs periodos, no katra perioda izvēloties 15 izdevumus. Autore secina, ka latviešu valodā izdoto pavārgrāmatu attīstības vēsturē ir izsekojamas žanra pārmaiņas, ko veicinājusi mainīgā ekstralingvistiskā situācija. Pavārgrāmatas kā žanra galvenais teksts vienmēr bijusi kulinārijas recepte, tomēr tajā tradicionāli iekļauts arī satura rādītājs, priekšvārds un daudzi citi pamācību teksti un apraksti. Šādu papildu tekstu izvietojums un daudzums pavārgrāmatās atšķiras dažādos laikposmos. 20. gadsimta beigās, līdzīgi kā pavārgrāmatu aizsākumos, vērojama tieši kulinārijas recepšu izcelšana.

Numura redaktores
Anna Frīdenberga,
Anta Trumpa

LITERATŪRA

Kala, T. (2025). 1525. gada izdevumi igauņu un latviešu valodā. In T. Ķencis, & P. Lotmana (atb. red.), *Tā pirmā grāmata. Nozīmīgākie izdevumi latviešu un igauņu valodā. 1525–1918*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 22–25.

Kornai, A. (2013). Digital Language Death. *PLoS ONE*, *8* (10), Article e77056. Pieejams https://doi.org/10.1371/journal.pone.0077056.

Ķencis, T. (2025). No katehisma līdz Neatkarības deklarācijai. In T. Ķencis, & P. Lotmana (atb. red.), *Tā pirmā grāmata. Nozīmīgākie izdevumi latviešu un igauņu valodā. 1525–1918*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 10–14.

Vanags, P. (2013). Latviešu rakstu valodas izveide un attīstība 16.–18. gadsimtā. In A. Veisbergs (red.), *Latviešu valoda*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 201–240.

Vanags, P. (2025). Senākā līdz šim atrastā grāmata latviešu valodā. In T. Ķencis, & P. Lotmana (atb. red.), *Tā pirmā grāmata. Nozīmīgākie izdevumi latviešu un igauņu valodā. 1525–1918*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 26–29.

INTRODUCTION OR 500 YEARS OF THE LATVIAN BOOK. A BRIEF OVERVIEW OF THE SCIENTIFIC ARTICLES IN THE SECOND PART OF THE ISSUE

Issue 34 of the scientific journal "Linguistica Lettica" of the University of Latvia's Institute of the Latvian Language of the Faculty of Humanities has two parts. The articles included in it are based on the papers read at the international scientific conference commemorating the 152nd anniversary of academician Jānis Endzelīns, held at the University of Latvia on February 20–21, 2025. The title of the conference was "From the First Book to Digital Texts: The Development of Language in 500 Years".

In 2025, Latvians and Estonians celebrated the 500th anniversary of the first books published in Latvian and Estonian. Although the Latvian book published in Lübeck in 1525, which most likely described the order of Lutheran worship, never reached readers (Kala, 2025), it was followed several decades later by more successful editions (e.g., works by Georg Mancelius, Christoph Fürecker, Georg Elger, Ernst Glück), which allow modern researchers to look into the earliest stages of language development and which served as the basis for the creation of the Latvian written language (Vanags, 2013, 204–207).

During this period, the Latvian language – in which the first edition, which was possibly burned at the Lübeck market square and did not result in a second book until 60 years later (Vanags, 2025), was written in – has developed into a language of culture and science. It is a language used in the digital environment, which has two written forms and many dialects that are still alive today.

In the context of the 500th anniversary of the first published book, the 34th issue of the journal "Linguistica Lettica" is also dedicated to the development of Latvian and other Baltic and Baltic region languages in a broad sense.

The subject matter of the publication is diverse – it includes research on ancient texts of the Baltic languages, the development of both historical varieties of the Latvian written language, grammar, onomastics, dialectology, terminology, lexicology, lexicography, sociolinguistics, and translation target language, as well as on the digitization of texts, language corpora, and digital language resources. Several articles are devoted to the digitization of language (electronic dictionaries, tools, corpora, applications), emphasizing that

the development of a language today is closely related to its competitiveness in the digital environment, because, as the Hungarian computational linguist András Kornai has recognized, the digital divide can contribute to inequality between languages (Kornai, 2013).

The structure of the journal issue

The 34th issue of "Linguistica Lettica" consists of two parts. The first part contains scientific articles with a more diachronic orientation, the second – with a synchronic one. Considering the conference's theme, which covers the entire period of development of the Latvian written language and can include essentially any field of linguistics, as well as, more broadly, Latvian bookmaking, the themes of the articles are truly diverse. In the first part, several articles are dedicated to dialectology (both Latvian and Lithuanian), terminology, and the history of terminology formation. It is noteworthy that, alongside the development of Latvian bookmaking, the periodical press also underwent enrichment in content and genres, and these closely intertwined processes led to the "explosion of the printed word" in the last third of the 19th century (Ķencis, 2025, 13). In the second part, several articles are related to corpus linguistics and digital resources that are increasingly used in modern linguistic research, and several studies are based on corpus materials included in the Latvian National Corpora Collection. Some articles are dedicated to translationese in various aspects, focusing on both human translation and machine translationese. Some articles conduct linguistic analysis of specific phenomena, while others have a cultural-historical orientation. The scientific articles in the second part are followed by the sections "Chronicle," "Linguistics books published in 2024," and "Congratulations". At the end of each part, the section "About the authors" is included.

A brief overview of the scientific articles in the second part of the issue

In their article "From the First Digital Text to Advanced Digital Language Resources," **Inguna Skadiņa** and **Andrejs Spektors** provide insight into the history of the creation of digital texts in Latvian from its beginnings in the 1960s to the present day. The article begins with a description of the initial digitization of Latvian texts in Latvia and abroad (methods, software and technologies, first databases). The authors particularly emphasize the role of the Internet in the creation of digital texts – at the turn of the 20th and 21st centuries, the rapid spread of the Latvian language in the digital environment began, and extensive text corpora and other language resources were created. Today, the Latvian language is represented in the digital environment in a multitude of ways – digital texts (news, portals), language processing tools, corpora, electronic dictionaries, a digital library, spoken-language resources, etc. The most significant resources and tools

are examined in depth in the article. The rest of the article focuses on the possibilities and limitations of generative artificial intelligence, its ability to generate Latvian texts, and issues of text authorship and quality. The article concludes: "... it is important that digital texts are created in a human-controlled process to maintain reliability, authenticity, and language quality."

The article "Error Types in the Latvian Grammatical Error Corpus "Norma"" has three authors: **Baiba Valkovska**, **Ilze Lokmane**, and **Agute Klints**. It begins by examining corpora with error marking, their main types, and describing different approaches to error classification. The main part of the article is devoted to the Latvian language editing corpus "Norma," the ten error types included in it (typographical formatting, spelling, derivation, word formation, punctuation, syntax, choice of words and constructions, text structure, other errors, secondary errors), the creation and structure of the corpus, paying special attention to the analysis of error marking and classification in it. The article concludes that the classification of language errors inevitably includes subjective interpretation; therefore, to ensure consistency, uniform corpus-marking guidelines have been developed. The authors emphasize that the corpus "Norma" is not only useful for the development of language technologies and the creation of automatic text correction tools but also provides valuable material for the study of Latvian language practice, standardization, and editing principles.

In her article "Nature of Machine Translationese and Post-Editese," **Aiga Bādere** examines researchers' insights into *translationese*, *machine translationese*, and *post-editese*, their characteristics, and their interrelationships, paying special attention to the contradictory conclusions expressed in the studies. The article emphasizes that pre-editing of the source text significantly improves the quality of machine translation and facilitates post-editing, while in qualitative post-editing it is important to observe the principles of language culture – correctness, accuracy, clarity, simplicity, and richness. In the conclusion of the article, the author states that although machine translationese and post-editese have not been studied in the context of the Latvian language thus far, they have every chance of becoming a subject of research for Latvian linguists, especially because their importance has increased with the development of large language models.

The article "Creation, Lemmatization and POS Tagging of the "Bolsutolka.lv Speech Corpus"" by **Kristīne Pokratniece**, **Ilze Ziņģe**, **Baiba Valkovska**, and **Roberts Darģis** is dedicated to the speech corpus of the Latgalian written language. The first part of the article describes the initiative "Bolsu tolka," its creation and maintenance – localization of the platform in Latgalian, selection, processing, and insertion of spoken texts into the system, collection of speech data and quality control. The second part of the article analyzes the creation of the speech corpus "BolsuTolka," especially delving into the problems of grammatical analysis of texts written in Latgalian and the main morphological text-tagging issues.

The authors conclude that the initiative has not only created the first morphologically tagged Latgalian written language corpus "BolsuTolka" but also collected significant Latgalian language data that is already being or can be used in the development of artificial intelligence and language technologies, while also revealing the main problems related to the standardization and automatic processing of the Latgalian written language.

The topic of language corpora is continued by the article ""LATE Phonetically Annotated Speech Corpus (fonLATE)": Development and Usage" by **Ilze Auziņa**, **Guna Rābante-Buša**, and **Roberts Darģis**. The article analyzes the structure of fonLATE, principles of creation, and data selection. The phonetic labeling used in the corpus is described in detail – its levels are analyzed, the machine-readable phonetic alphabet is characterized, and the phonetic phonological processes reflected in phonetic transcription are described. The article continues by showing the importance of the corpus in the development of language technologies and providing examples of its use in linguistic analysis. In conclusion, it is stated that fonLATE is a significant resource for the study of the phonetic-phonological system of the Latvian language and the development of speech technologies, and its further expansion, as technologies develop and more complete and extensive speech corpora are created, will significantly contribute to the research of spoken language.

The article "Vowel Contraction in Latvian: From Subdialects to Latvian Speech Corpora" by **Dace Markus**, **Guna Rābante-Buša**, **Ilze Auziņa**, and **Paula Miķelsone** is also dedicated to the phonetics of the Latvian language. The article explains the concept of contraction, provides insight into how contraction is implemented in Latvian, and identifies its prevalence in standard Latvian and dialects. Examples of contraction have been sought in scientific literature, several speech corpora, and dialect materials. The authors acknowledge that connected speech has been difficult to study thus far, and speech corpus materials provide new research opportunities. The article concludes that vowel contraction is usually facilitated by faster speed of speech, and in dialects it is more common and diverse. In the future, research on contraction should be continued by obtaining an even wider collection of speech recordings of various dialects and conducting auditory and instrumental analysis.

In her article "Peculiarities of the Formation and Use of Neologisms in the Works of Jolita Skablauskaitė," **Jolanta Vaskelienė** analyzes derivatives in the works of the Lithuanian writer Jolita Skablauskaitė that can be considered neologisms because they are not found in modern Lithuanian language dictionaries. The first part of the article is devoted to the peculiarities of the creation of these neologisms, for example, word formation techniques, formation oppositions, etc., clarifying that most often neologisms are created as compounds. The second part of the article is devoted to the semantics and usage of neologisms. The author concludes that neologisms in texts not only name real and imaginary objects, properties, or actions, but also create an expressive and stylistic effect, often

acquiring a figurative meaning or negative connotation; neologisms are an important means of artistic expression of the text.

The article "The Lexicalization and Grammaticalization of Predicatively Used Participles in the Baltic Languages (as Witnessed in a Parallel Corpus)" by **Anna Daugavet** is an attempt to reconstruct the development of participles in the predicative use, in which grammaticalization and lexicalization are combined, based on literary texts in the parallel corpus of the Baltic Languages (LiLa). A comparison of original texts included in LiLa proves that predicative participles in Latvian are more grammaticalized than in Lithuanian. Moreover, predicative participles in Latvian are often translated into Lithuanian with the simple or habitual past tense, confirming the conclusion that Lithuanian lacks the means to express the meaning of such examples with participles. In turn, all the functions that predicative participles perform in the original Lithuanian texts are also available to participles in Latvian – except for statives. However, the author points out that the general directions of development of participles in both languages correspond to the same scheme: in both Latvian and Lithuanian, they are most characterized by a resultative meaning, from which, on the one hand, a stative meaning is further formed, and, on the other hand, a function of the past and present actuality of the case. The two last-mentioned meanings are typical of the perfect category in other European languages as well.

The article "Study of Interpersonal Academic Communication Texts: *Laudatio* for Jānis Endzelīns as an Example of the Genre" by **Agnese Dubova**, **Diāna Laiveniece**, and **Dzintra Lele-Rozentāle** is related to the linguists' research on the historical development of *laudatio* texts in Latvian. The aim of the article is to study and characterize the features of the *laudatio* genre (the model and name of which are borrowed from ancient culture) using a set of texts dedicated to one person, Jānis Endzelīns – articles of veneration, commemoration, and remembrance. The empirical material of the study consists of *laudatio* texts dedicated to Jānis Endzelīns on anniversaries, when saying goodbye to him in 1961, and remembering the linguist on his important anniversaries. The authors conclude that the articles of veneration, commemoration and remembrance dedicated to J. Endzelīns contain typical features of the *laudatio* genre. However, for example, the emphasis in the text content differs in the texts of exiled and Latvian SSR authors, which indicates the influence of extralinguistic factors on the text type of the *laudatio* genre. Attention is also paid to the use of stylistic figures in the texts, as well as the manifestations of intertextuality.

The article "*Abstract* – a Term or Polysemous Word: Evolution of Meaning and Context of Application" by **Anita Helviga** and **Diāna Laiveniece** examines the Latvian word *anotācija* 'abstract': its semantic development and use in modern Latvian. This article investigates the word *anotācija*, which entered the Latvian language about a hundred years ago with the meaning of a book's accompanying text, and the expansion of its meanings

in various fields – art, science, education, etc. After extensive research of linguistic material, the authors have concluded that the word *anotācija* is polysemantic both in general vocabulary and in special vocabulary (terminology). Therefore, there is a need to develop an updated explanation of the term, distinguishing its meanings, areas of use and functions, as well as offering possible synonyms. In the opinion of the authors of the article, in the modern Latvian language usage, the word *anotācija* has two distinct meanings, which simultaneously indicate two different types of text in terms of content, function, style and volume: 1) *anotācija* as a genre of scientific text that provides a brief description of a monograph, article, collection of articles, or report; 2) *anotācija* as a brief description of a book, film, exhibition, etc. with the aim of informing, introducing, and also advertising.

The aim of the article "The Analysis of Latvian False Friend Dictionaries" by **Evelīna Ķiršakmene** is to conduct an analysis of Latvian false friend dictionaries to determine the selected methods in terms of the macrostructure and microstructure of dictionary creation. The author examines various false friend groups and the creation of false friend dictionaries in other languages, but the only Latvian false friend dictionaries analyzed thus far are "Latvian-English, English-Latvian false friend dictionary" and "Latvian-Danish false friend dictionary." The author concludes that a similar approach can be found in the construction of the macrostructure of both dictionaries, selecting words of common origin as the words of the entry, as well as arranging the entries in alphabetical order. At the microstructure level, both dictionaries provide additional grammatical information, if necessary, but do not provide illustrative examples or explain the origin of words in depth. In conclusion, the author states that such a dictionary may be useful today, but it could also be a website or database without size limitations, where illustrative material may be included to clearly demonstrate semantic differences. The creation of such lexicographic materials would promote public understanding and improve the quality of Latvian texts.

In their article "Latvian in Translations: A Diachronic Overview (G. J. Caesar "Commentaries on the Gallic War")," **Agnese Upīte** and **Ilze Rūmniece** examine the Latvian translations of Gaius Julius Caesar's "Commentaries on the Gallic War," which is an important source of Roman history and literature, into Latvian (published in 1924, 1930–1933, and 1977). The aim of the study is to assess the observed changes in the language of three different translations of the same Latin text, which were created over the course of half a century. The work of G. J. Caesar was widely included in the curricula of schools and universities in the first half of the 20th century, and the article examines the history of its translations, the various translators, and their different approaches to translation. The authors conclude that the content, syntactic structure, and linguistic solutions of the target text are largely determined by the translator's choice, their sense of language and preferred use, as well as the purpose of the translation and the intended audience. Translations from the first half of the 20th century were intended for the language learning process in educational institutions, therefore the translations were made

to reflect the expressive features of the source text as much as possible (e.g., the use of the passive voice), while the 1977 translation was created as a literary text, in which clarity of thought and content is important (no longer the greatest possible correspondence to the expression of the original).

The article "Herder Institute Guests and Their Books in Riga" by **Raivis Bičevskis** and **Elvīra Šimfa** is dedicated to the Herder Institute in Riga (1921–1939), which had a profound influence on the intellectual life of Latvia in the interwar period. It is emphasized that the contribution of this institute has not been sufficiently appreciated, nor have the lectures and texts of its guests been sufficiently studied from the point of view of the history of the transfer of ideas and knowledge. Riga was an important intellectual center of the Baltics and Europe at that time; the article takes a closer look at three different cases that share the importance of the Riga scientific community and the intellectually interested public in the creation of texts: Martin Heidegger's visit to Riga in 1928, the habilitation thesis defended by Erika Sehl in 1935, and Max Planck's lecture "Religion and the Natural Sciences" in Riga in 1937. The authors conclude that these examples show that the ideas that entered the Riga constellation found a fertile environment in which they formed a school, the beginning of traditions within the academic practice of universities, that in the 1920s–1930s' environment of academic institutions in Riga there were scientists engaged in research and wrote research papers at the level of the best European examples of that time, and the texts created here became relevant points of reference in their field as the avant-garde of science or philosophy of that time.

In her article "Latvian Cookbooks in Historical Change," **Egita Proveja** provides an insight into how the first cookbooks in Latvian were created at the end of the 18th century, and analyzes cookbooks published in Latvian over the centuries as a complex text type or genre. The author has created a source corpus of 50 cookbooks published in Latvian – the material includes two cookbooks from the 18th century, three cookbooks from the 19th century, while the 20th century is divided into three periods, selecting 15 publications from each period. The author concludes that the history of the development of cookbooks published in Latvian shows changes in the genre facilitated by the changing extralinguistic situation. The main text of a cookbook as a genre has always been a culinary recipe; however, it has traditionally also included a table of contents, a preface, and many other instructional texts and descriptions. The placement and quantity of such additional texts in cookbooks vary in different periods; at the end of the 20th century, similar to the beginnings of cookbooks, there was again an emphasis on culinary recipes.

Editors of the issue
Anna Frīdenberga,
Anta Trumpa

REFERENCES

Kala, T. (2025). 1525. gada izdevumi igauņu un latviešu valodā. In T. Ķencis, & P. Lotmana (atb. red.), *Tā pirmā grāmata. Nozīmīgākie izdevumi latviešu un igauņu valodā. 1525–1918*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 22–25.

Kornai, A. (2013). Digital Language Death. *PLoS ONE*, *8* (10), Article e77056. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0077056

Ķencis, T. (2025). No katehisma līdz Neatkarības deklarācijai. In T. Ķencis, & P. Lotmana (atb. red.), *Tā pirmā grāmata. Nozīmīgākie izdevumi latviešu un igauņu valodā. 1525–1918*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 10–14.

Vanags, P. (2013). Latviešu rakstu valodas izveide un attīstība 16.–18. gadsimtā. In A. Veisbergs (red.), *Latviešu valoda*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 201–240.

Vanags, P. (2025). Senākā līdz šim atrastā grāmata latviešu valodā. In T. Ķencis, & P. Lotmana (atb. red.), *Tā pirmā grāmata. Nozīmīgākie izdevumi latviešu un igauņu valodā. 1525–1918*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 26–29.

NO PIRMĀ DIGITĀLĀ TEKSTA LĪDZ MŪSDIENU DIGITĀLO TEKSTU RESURSIEM[1]

From the First Digital Text to Advanced Digital Language Resources

■ **INGUNA SKADIŅA**
■ **ANDREJS SPEKTORS**

[1] Raksts izstrādāts projektā „Valodu tehnoloģiju iniciatīva" (Nr. 2.3.1.1.i.0/1/22/I/CFLA/002), kuru līdzfinansē Eiropas Savienības Atveseļošanas un noturības mehānisma investīcija, un valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropeiskas sabiedrības attīstībai" projektā „Digitālie resursi un mākslīgā intelekta tehnoloģijas latviešu valodas ilgtspējai" (DigiLATE, VPP-IZM-LETONIKA-2025/1-0004).

ABSTRACT

Keywords:
digital language resources, text corpora, digitalization, artificial intelligence, benchmarking

The digitization of Latvian language texts began in the middle of the 20th century. The first digital texts were used for computational linguistics studies and the creation of dictionaries. The availability of personal computers, the development of optical character recognition technology, and the subsequent advent of the Internet were the key factors for the rapid creation and expansion of language resources – text corpora, electronic dictionaries, digital libraries, and others.

The Internet facilitated the rapid growth of digitally born texts, which, often enriched with morphological or syntactic annotation, have become essential for linguistic studies, creation of complex language resources, and development of modern language technologies. Over time, text corpora became multilingual and multimodal. In parallel, substantial efforts have been dedicated to the digitization of printed materials, often relying on crowdsourcing and community-driven transcription or annotation.

Today, digital texts are an indispensable part of everyday life. Despite being often categorized as a language with an insufficient amount of digital language resources, Latvian is well-resourced compared to other languages with a relatively similar number of speakers. Latvian is represented in a wide and diverse set of language resources and tools; it is also represented in several state-of-the-art artificial intelligence (AI) tools.

The advent of generative artificial intelligence raises concerns about the authenticity and accuracy of digital content, as AI-generated texts can contain linguistic errors and factual inaccuracies due to gaps in the training data. To ensure AI tools adequately represent the Latvian language and cultural context, the continued development of high-quality, human-created or human-supervised digital texts is essential. As the impact of AI on digital text continues to grow, it becomes increasingly important to ensure clarity and transparency regarding authorship of digital content.

The aim of this paper is to provide insight into the history of Latvian language digitization, introduce the recently developed Latvian language resources, and discuss challenges related to the quality, reliability, and authorship of digital texts in the age of artificial intelligence.

Ievads

Lai gan mūsdienās digitālie teksti ir ierasti un plaši lietoti, ceļš līdz digitālās informācijas pieejamībai bijis vairāk nekā pusgadsimtu garš. Pirmo latviešu valodas tekstu digitalizācija aizsākās 20. gadsimta vidū, kad teksti datorā tika ievadīti manuāli. Nozīmīgs pavērsiens notika 80. gadu beigās un 90. gadu sākumā, kad datori kļuva plašāk pieejami un parādījās internets. Šie divi tehnoloģiskie jaunumi radīja iespēju ne tikai veidot drukāta teksta digitālo kopiju, bet arī radīt jaunus tekstus digitāli. Pēdējos gados strauji izplatās jauns digitālā teksta veids – datorģenerēts jeb mākslīgā intelekta (MI) radīts teksts.

Šī raksta mērķis ir ne tikai sniegt ieskatu latviešu valodas digitālo tekstu izveides vēsturē[2] un iepazīstināt ar jaunākajiem latviešu valodas resursiem, bet arī analizēt un aktualizēt digitālo tekstu pieejamības un uzticamības jautājumus mākslīgā intelekta laikmetā.

1. Ieskats vēsturē

1.1. Pirmsākumi

Latviešu valodas tekstu digitalizācija aizsākās 20. gadsimta 60. gados, kad teksti digitālā formā tika izmantoti datorlingvistikas pētījumiem un vārdnīcu izveidei. Datorlingvistikas pētījumos galvenokārt tika izmantotas kvantitatīvās metodes, analizējot gan vārdu garumu un biežumu, gan burtu un zilbju statistiku (Lorenc & Nesaule, 1963; 1966; Jakubajtis [Jakubaite], 1964; Kļaviņa, 1968).

Lai sekmētu datorlingvistikas pētījumus, 1965. gadā Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas A. Upīša Valodas un literatūras institūtā tika nodibināta matemātiskās lingvistikas grupa (vēlāk laboratorija un nodaļa), kas gadu vēlāk publicēja pirmo latviešu valodas biežuma vārdnīcas sējumu (tehnikas un rūpniecības leksika), kam drīz sekoja laikrakstu un žurnālu leksikas, daiļliteratūras leksikas un zinātnes leksikas sējumi (Jakubaite et al., 1966–1976). Digitalizētie teksti un vārdnīcas ļāva izveidot arī inverso vārdnīcu (Soida & Kļaviņa, 1970) un inverso biežuma vārdnīcu (Jakubaite et al., 1976), kā arī vairākas minimumvārdnīcas (Soikāne-Trapāne, 1991; Bušs & Baldunčiks, 1991; Kuzina, 1994).

[2] Raksta vēstures sadaļa sniedz vispārīgu pārskatu par digitālā teksta pirmsākumiem. Detalizētāka informācija meklējama Nacionālās enciklopēdijas šķirklī „Datorlingvistika Latvijā" (Skadiņa, 2024) un Sarmas Kļaviņas publikācijās.

Ārpus Latvijas (resp., Kanādā) 1965. gadā tika uzsākta latviešu tautasdziesmu datubāzes izveide, kā avotu izvēloties Arveda Švābes u. c. sakārtotos „Latviešu tautasdziesmu" 12 sējumus. 70. gados šis darbs paplašinājās, iesaistoties ASV dzīvojošiem latviešiem un izveidojot Bostonas-Monreālas dainu masīvu ar 71 000 dziesmu (Freibergs, 1989; Vikis-Freibergs & Freibergs, 1978).

70. gados turpinājās kvantitatīvo metožu lietojums pētniecībā – tika apkopota dažāda statistiskā informācija par latviešu valodas tekstiem, kā arī veikti pētījumi par gramatisko formu izplatību un vārdu krājuma sastāvu dažādos funkcionālajos stilos, kā arī leksikas, vārdšķiru un morfoloģijas kvantitatīvajiem rādītājiem (Kļaviņa, 1976; Kuzina, 1977; Ozola, 1978).

80. un 90. gados tika pētītas metodes tekstu grupēšanai pēc kvantitatīvām pazīmēm, veidota 19. gadsimta dzejas datubāze un analizēti dažu autoru individuālā stila kvantitatīvie parametri (Piel [Piele], 1988). Latviešu valodas institūta Terminoloģijas nodaļa uzsāka terminoloģijas datubāzes izveidi (Skujiņa, 2007).

1.2. Datoru un programmatūras pieejamība

20. gadsimta 80. gadu vidū un 90. gadu sākumā datori Latvijā kļuva vairāk pieejami un arvien plašāk tika izmantoti pētniecībā un valodas resursu izveidē. Tas ļāva Latvijas Zinātņu akadēmijas Literatūras, folkloras un mākslas institūta Latviešu folkloras krātuvei kopā ar Latvijas Universitātes Fizikas un matemātikas fakultāti sākt latviešu tautasdziesmu datubāzes izveidi, kas mūsdienās pazīstama kā „Dainu skapis" (https://dainuskapis.lv).

80. gadu beigās tekstu digitalizācija uzsākta arī Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūtā (LU MII), manuāli ievadot pirmos Ernsta Glika (*Ernst Glück*) tulkotās Bībeles tekstus. Gadu gaitā, digitalizējot un uzkrājot vēsturiskos tekstus, tika izveidots latviešu valodas seno tekstu korpuss „SENIE" (Milčonoka, 2003).

90. gados ne tikai datori kļuva vieglāk pieejami, bet arī tajos esošā programmatūra ļāva ātrāk un ērtāk digitalizēt drukāto materiālu. Radās iespēja veidot jaunu tekstu digitāli.

Īpaši nozīmīga bija skeneru un optiskās rakstzīmju atpazīšanas (OCR) programmatūras ieviešana, kas sekmēja digitālo tekstu uzkrāšanu un pirmo tekstu korpusu izveidi. Izmantojot OCR tehnoloģiju, teksti tika skenēti, automātiski atpazīti un pēc tam pārbaudīti. Skenētā teksta atpazīšanas precizitāte sasniedza pat 98,5 % (Spektors, 2000). Izmantojot OCR tehnoloģiju, tika izveidotas vairākas nozīmīgas tekstu kolekcijas: „Latviešu literatūras klasika" (3,5 milj. vārdlietojumu), „Latviešu teiku un pasaku, ticējumu un sakāmvārdu datorfonds" u. c. (Spektors, 2001).

Lai izveidotu visaptverošu vārdnīcu datubāzi, kurā būtu pēc iespējas vairāk latviešu valodas vārdu un to nozīmju aprakstu, 1992. gadā LU MII Mākslīgā intelekta laboratorija sadarbībā ar Ņūmeksikas Valsts universitāti sāka digitalizēt „Latviešu valodas vārdnīcu" (Guļevska, 1987), bet 1994. gadā sākta Kārļa Mīlenbaha un Jāņa Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcas" (MEV) elektroniskās versijas izveide. 20. gadsimta 90. gadu beigās LU MII sadarbībā ar Tulkošanas un terminoloģijas centru izveidoja terminoloģijas datubāzi, kas laika gaitā pārtapusi par akadēmisko terminu datubāzi „AkadTerm".

90. gadu beigās tika uzsākta Latvijas periodisko izdevumu digitalizācija Latvijas Nacionālajā bibliotēkā (LNB), un 2008. gadā LNB publicēja mūsdienās plaši lietoto digitālo laikrakstu kolekciju „Periodika".

1.3. Interneta izplatīšanās

Būtisks pagrieziena punkts digitālo tekstu izveidē bija interneta ieviešana un izplatība. Latvijā internets kļuva plašāk pieejams gadsimtu mijā – tas ne tikai sekmēja strauju latviešu valodas izplatību digitālajā vidē, bet arī ļāva veidot apjomīgus monolingvālus un multilingvālus tekstu korpusus un citus valodas resursus. Piemēram, pētnieki publicēja daudzvalodu „JRC-Acquis" korpusu, kuru veido Eiropas Savienības tiesību akti 20 valodās (Steinberger et al., 2006).

Internets arī paplašināja valodas korpusa jēdzienu, parādījās jauns korpusa veids – tīmeklis kā valodas korpuss. Piemēram, latviešu valodas tīmekļa korpusā „Tīmeklis 2007" ar 123 miljoniem tekstvienību apkopots tīmekļa saturs no 1991. līdz 2005. gadam. 2008. gadā arī LNB uzsāka tīmekļa satura rasmošanu (t. i., automatizēti vākt un arhivēt, angļu val. *harvesting*), savāktais saturs kopš 2013. gada pieejams Latvijas tīmekļvietņu arhīvā (http://webarhivs.lndb.lv).

Interneta resursi bija (un ir joprojām) svarīgi valodu tehnoloģiju izstrādātājiem, kam radās iespēja veidot mašīnmācīšanās algoritmu apmācībai nepieciešamos korpusus, t. sk. paralēlos korpusus tulkošanas tehnoloģijām un lielo valodas modeļu apmācībai mūsdienās. Daudzi šādi veidoti korpusi iekļauti „Opus" korpusu platformā (Tiedemann, 2012). Pašlaik „Opus" iekļauts vairāk nekā 1200 korpusu (100 lielākie korpusi veido 93,46 % no šīs kolekcijas satura).

Interneta tehnoloģijas ļāva tīmeklī publicēt iepriekšējos gados izveidotās mašīnlasāmās tekstu kolekcijas un vārdnīcas – MEV elektronisko versiju (2000–2002), „Latviešu literārās valodas vārdnīcas" elektronisko versiju (2006–2009) un „Tēzaurs.lv" (2009) –, padarot tās pieejamas plašākam interesentu lokam un ļaujot tās izmantot arī valodas apstrādes rīkiem.

Interneta un OCR tehnoloģijām attīstoties, turpinājās papīra formātā esošo tekstu un kartotēku digitalizācija un atšifrēšana. LNB uzsāka lielapjoma digitalizāciju un 2012. gadā tika izveidota Latvijas Nacionālā digitālā bibliotēka (mūsdienās Digitālā bibliotēka), kurā iekļautas digitālās kolekcijas „Periodika" (https://periodika.lndb.lv) un „Grāmatas" (https://gramatas.lndb.lv/). Tā kā daļa tekstu ir vecajā ortogrāfijā, kā pilotprojekts tiek veikta vecās drukas daļēji automatizēta atšifrēšana.

Internets ne tikai ļauj veidot laikrakstu un žurnālu digitālās kopijas, bet arī ziņu portālus un elektroniskās grāmatas. Tiek veidoti informācijas resursi skolām, piemēram, „Letonika.lv", kurā publicēti daudzi skolu mācību programmās iekļautie daiļliteratūras darbi.

Mūsdienās daudzi lietotājam draudzīgi rīki, piemēram, *Sketch Engine* (Kilgarriff et al., 2014), ļauj ikvienam veidot savu tīmeklī balstītu korpusu, definējot atslēgvārdus vai saites, kuras rasmot. Tiek veidoti emuāru, interneta lietotāju komentāru u. c. korpusi.

Lai arī internets paver plašas iespējas teksta materiāla iegūšanai, arī digitālos tekstus aizsargā autortiesības, kas jāievēro gan pētniekiem, gan citiem lietotājiem. Tāpēc, piemēram, ne visi LNB veidotie digitālie resursi ir pieejami ārpus LNB telpām; arī tekstu korpusiem, kuros ietverti ar autortiesībām aizsargāti darbi, iespējams iegūt konkordances rindiņu, bet ne visu darba saturu.

2. Latviešu valoda digitālajā laikmetā

Mūsdienās latviešu valoda digitālajā vidē ir daudzveidīgi pārstāvēta. Digitālie teksti (ziņas, sociālo mediju platformas u. c.) un valodas apstrādes rīki (piem., mašīntulkošana, runas transkribēšana) tiek plaši lietoti ikdienā. Lai arī daudzos salīdzināmos pētījumos latviešu valoda tiek minēta kā valoda ar nelielu digitālo valodas resursu skaitu (Rehm & Way, 2023), tā ir labi pārstāvēta digitālajā vidē, ja salīdzina ar citām valodām, kurās ir līdzīgs runātāju skaits (Skadiņa, Saulīte et al., 2022).

Latviešu valodai ir pieejams diezgan plašs un daudzveidīgs valodas resursu un rīku kopums, un tā ir iekļauta jaunākajos MI rīkos. Arvien vairāk vērojama tendence pētniecībai pieejamos valodas datus apvienot repozitorijos un kolekcijās. Piemēram, daudzveidīgs korpusu klāsts pieejams Nacionālajā korpusu kolekcijā (NKK, https://korpuss.lv) (Saulīte et al., 2022). Raksta tapšanas laikā NKK bija iekļauts 41 korpuss, ko veidojušas 13 organizācijas. Vairumā NKK iekļauto korpusu var izmantot vienoto meklēšanu. Lai arī korpusi izvietoti dažādās institūcijās (pašlaik LU MII un LNB), šāda vienota platforma gan atvieglo piekļuvi un pētnieku darbu, gan veicina datu kopu (korpusu) citējamību.

Vienotu piekļuvi dažādām elektroniskām vārdnīcām nodrošina platforma „Tēzaurs.lv" (Spektors et al., 2016), kas piedāvā vienkāršu piekļuvi ne tikai „Tēzauram", bet arī „Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcai", „Latviešu literārās valodas vārdnīcai", „Latviešu valodas vēsturiskajai vārdnīcai" un MEV. Pavisam nesen platformai „Tēzaurs.lv" pievienots arī pagaidām nelielais „Latgaliešu valodas tēzaurs".

Papildus vispārējām elektroniskām vārdnīcām pieejami vairāki terminu resursu portāli – Latvijas Nacionālais terminoloģijas portāls, akadēmiskā terminu datubāze „AkadTerm" un Eiropas terminu datubāze „EuroTermBank" (Rirdance & Vasiļjevs, 2006).

Līdztekus rakstītai valodai arvien vairāk tiek veidoti runātās valodas resursi. Lielu atsaucību guva „Balsu talkas" iniciatīva (Darģis et al., 2024b), kas ar sabiedrības atbalstu ļāva būtiski palielināt runātās valodas korpusu, kā arī izveidot augstas kvalitātes runas atpazīšanas sistēmu. Iedvesmojoties no pozitīvajiem rezultātiem, uzsākta līdzīga iniciatīva latgaliešu rakstu valodai – „Bolsu tolka".

Humanitāro un mākslas zinātņu digitālā platforma „Humma.lv" savukārt apkopo dažāda veida humanitāro un mākslas zinātņu informāciju, kas saistīta ar Latvijas un diasporas latviešu, kā arī Latvijas mazākumtautību kultūras izpausmēm un procesiem (Laime & Reinsone, 2024).

Digitālā bibliotēka (https://www.digitalabiblioteka.lv/) ir Latvijas Nacionālās bibliotēkas veidota un uzturēta platforma, kas sekmē kultūras mantojuma pieejamību internetā, nodrošinot piekļuvi grāmatām, periodiskiem izdevumiem, kartēm, notīm un citiem digitāliem resursiem (Bandere & Ķikāne, 2024). Platformā ir vairāk nekā 3,8 miljoni digitālo satura vienību no vairāk nekā 500 partneru krājumiem (Latvijas arhīviem, muzejiem, bibliotēkām un citām organizācijām). Viens no zināmākajiem un pieprasītākajiem ir portāls „Periodika.lv", kurā apkopotas laikrakstu un žurnālu digitālās versijas vairāk nekā simts gadu garumā.

Informāciju par Latvijā veidotajiem valodas resursiem un rīkiem apkopo CLARIN-LV repozitorijs (Skadiņa, Auziņa et al., 2022), kas ir viens no vairāk nekā 60 CLARIN (*Common Language Resources and Technology Infrastructure* 'Vienota valodas resursu un tehnoloģiju infrastruktūra') repozitorijiem Eiropā. CLARIN repozitoriju sistēma ne tikai nodrošina piekļuvi valodas resursiem no visas Eiropas, bet arī piedāvā iespēju pētniekiem noglabāt pētniecības datus ilgtermiņā. Pašlaik CLARIN-LV repozitorijā reģistrēti un deponēti valodas resursi no gandrīz desmit organizācijām. Lai arī vairums repozitorija datu kopu ir korpusi, būtisku daļu veido arī vārdnīcas un leksikoni.

3. Ģeneratīvais mākslīgais intelekts

Lai arī valodu tehnoloģiju pētnieki ar MI risinājumiem un ģeneratīvo MI nodarbojas vairākas desmitgades, plašāka sabiedrība par šīm tehnoloģijām uzzināja 2022. gada novembrī, kad uzņēmums „OpenAI" publicēja *ChatGPT* ģeneratīvā MI sarunbotu. Kopš *ChatGPT* publicēšanas radušies daudzi MI risinājumi, ko veidojuši gan lieli globālie uzņēmumi („Google", „Meta", „OpenAI" u. c.), gan nelielāki inovatīvi uzņēmumi (piem., „Silo"), gan zinātnieku grupas un starptautisku projektu konsorciji. Raksta korektūras laikā tika publicēts uzņēmuma „Tilde" veidotais Eiropas valodu MI risinājums *TildeOpen*. Arvien vairāk tiek veidoti nacionālie lielie valodas modeļi (LVM) vienai vai vairākām radniecīgām valodām.

Pāris gadu laikā pieaugusi ne tikai LVM dažādība, bet arī to zināšanas un spējas. Tomēr LVM vēl arvien tiek kritizēti par vājākām spējām valodās ar salīdzinoši nelielu runātāju skaitu. Tā kā LVM ir jauna tehnoloģija un pagaidām maz pētīta saistībā ar latviešu valodu, tad šajā rakstā analizēti trīs LVM aspekti latviešu valodas kontekstā: 1) digitālā teksta uzticamība un autorība, 2) LVM spējas valodas sapratnē un ģenerēšanā, 3) latviešu valodas un kultūras etalonuzdevumi[3].

3.1. Mākslīgā intelekta ģenerēts teksts

Straujā ģeneratīvā MI izplatība digitālajā vidē aktualizē digitālā teksta uzticamības un autorības jautājumu. Ģeneratīvā MI rīki tiek plaši izmantoti gan darba uzdevumu veikšanai (piem., e-vēstuļu, publikāciju vai projekta pieteikumu melnrakstu sagatavošanai), gan mācībās (piem., eseju un citu sacerējumu rakstīšanā, dažādu uzdevumu atrisināšanā), gan privātā lietojumā (piem., lai noskaidrotu kādu informāciju). MI lietošana ļauj daudzus uzdevumus paveikt efektīvāk, tomēr tā sniegtās atbildes var būt neprecīzas vai pat nepareizas. Novērojams, ka atbildes laika gaitā mainās. Piemēram, uzdodot tīmeklī publicētajai *ChatGPT* versijai jautājumu „*Kas uzrakstījis vārdus: es nolieku savas vieglās dienas?*", atbilde 26.05.2025. bija: „*Rinda "Es nolieku savas vieglās dienas" ir no latviešu dzejnieka Jāņa Ziemeļnieka dzejoļa*", bet 24.02.2025. atbilde bija: „*Dziesmas "Es nolieku savas vieglās dienas" vārdus ir rakstījis latviešu dzejnieks* ***Māris Melgavs****. Savukārt mūziku šai dziesmai komponējis* ***Jānis Lūsēns****.*"

MI tiek plaši lietots dažādos teksta ģenerēšanas uzdevumos, un to ir arvien grūtāk atšķirt no cilvēka rakstīta teksta. Piemēram, prasot *ChatGPT*: „*Uzraksti vienas*

[3] Raksts iesniegts redakcijā 2025. gada 6. jūnijā, šajā sadaļā iekļautie piemēri (ja tekstā nav norādīts cits laiks) iegūti 2025. gada maijā, izmantojot raksta sagatavošanas brīdī jaunāko vietnē https://chatgpt.com/ publicēto *ChatGPT* versiju *GPT-4o* (ja tekstā nav norādīts cits modelis).

rindkopas kopsavilkumu par Rūdolfa Blaumaņa noveli "Purva bridējs"!", ChatGPT bez interneta meklētāja ģenerē plūdenu, bet kļūdainu tekstu:

> *Rūdolfa Blaumaņa novele "Purva bridējs" attēlo cilvēka iekšējo cīņu starp pienākumu, sabiedrības gaidām un personīgajām jūtām. Galvenais varonis Edgars ir saistīts ar bagāto Kristīni, taču viņa sirds pieder kalponei Mudītei. Neizlēmības, lepnuma un sociālo aizspriedumu dēļ viņš zaudē abas sievietes un nonāk emocionālā un morālā sabrukumā. Noveles simboliskais nosaukums atklāj Edgaru kā cilvēku, kurš apmaldās savas dzīves "purvā", nespējot izvēlēties pareizo ceļu. Blaumanis ar psiholoģisku dziļumu parāda, kā cilvēka vājums un nespēja rīkoties pēc sirdsapziņas var novest pie traģiskiem iznākumiem.*

Savukārt, izmantojot *ChatGPT* ar interneta meklētāja funkciju, atbilde ir pareiza, bet ar valodas stila negludumiem:

> *Rūdolfa Blaumaņa 1898. gadā sarakstītā novele "Purva bridējs" ir viens no latviešu literatūras klasikas stūrakmeņiem, kurā attēlota sarežģīta mīlestības drāma starp istabmeitu Kristīni un staļļa puisi Edgaru. Kristīne, apzinoties Edgara kaislīgo un vieglprātīgo dabu, sākotnēji atsakās no viņa, tomēr jūtas viņu atkal satuvina. Edgara nespēja pārvarēt savas vājības un apkārtējo negatīvo ietekmi noved pie Kristīnes vilšanās, liekot viņai apsvērt laulības ar racionālo un pārtikušo saimnieku Akmentiņu. Tomēr, sekojot savai sirdsbalsij, Kristīne galu galā izvēlas Edgaru, cerot uz viņa izaugsmi un kopīgu nākotni. Novele meistarīgi atklāj cilvēka iekšējo cīņu starp prātu un jūtām, kā arī sociālo slāņu pretrunas 19. gadsimta Latvijas sabiedrībā.*

Apvienojot abas atbildes, *ChatGPT* ģenerē tekstu, kas ir grūti atšķirams no cilvēka rakstītā:

> *Rūdolfa Blaumaņa novele "Purva bridējs" ir latviešu literatūras klasika, kas atklāj 19. gadsimta Latvijas lauku sabiedrības dzīvi un cilvēku iekšējos konfliktus. Galvenie varoņi — Edgars, kaislīgs un vieglprātīgs staļļa puisis, un Kristīne, tikumīga un stipra istabmeita — iemieso pretrunīgas personības iezīmes. Edgars, neskatoties uz savām labajām īpašībām, nespēj pārvarēt savus netikumus un apkārtējās vides negatīvo ietekmi, kas simboliski attēlota kā "purvs". Kristīne, redzot Edgara cīņu, sākotnēji piekrīt precēties ar bagāto saimnieku Akmentiņu, taču galu galā izvēlas mīlestību pār materiālo labklājību, atgriežoties pie Edgara. Šī izvēle uzsver patiesas mīlestības un morāles vērtību pār sabiedrības uzspiestajiem normatīviem. Blaumanis meistarīgi attēlo varoņu psiholoģiskās pretrunas un sabiedrības ietekmi uz indivīdu rīcību, padarot noveli aktuālu arī mūsdienās.*

Ņemot vērā to, ka MI radītu tekstu kļūst arvien grūtāk atšķirt no cilvēka rakstīta teksta, svarīgi ir skaidri norādīt MI lietojumu – to rekomendē daudzas pasaules universitātes, piemēram, Stenforda Universitāte, Edinburgas Universitāte, kā arī Latvijas Universitāte (Grūzītis et al., [2024]). Ir izstrādātas vadlīnijas MI rīku citēšanai biežāk lietotos atsauču formātos. Nesen ES MI birojs izveidojis darba grupu MI ģenerēta teksta marķēšanas labās prakses vadlīniju izstrādei (https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/code-practice-ai-generated-content).

Lai arī tiek piedāvāts plašs rīku klāsts (piem., *GPTZero* (https://gptzero.me/), *CheckGPT* (Liu et al., 2024)), kas var palīdzēt MI ģenerēta teksta atpazīšanā, pašreiz esošie rīki neļauj precīzi identificēt MI ģenerētu tekstu (Wu et al., 2025). Šajā situācijā pētnieki ir izteikuši bažas, ka pēdējā dabiskās valodas kopija digitālajā vidē bija iegūstama 2023. gada sākumā, un pašlaik dabiskā valoda ar katru gadu arvien vairāk tiek aizstāta ar mākslīgu vai daļēji mākslīgu tekstu. Piemēram, „Amazon" pētnieki (Thompson et al., 2024) norāda, ka 57 % tulkotā tīmekļa satura varētu būt MI ģenerēti, izmantojot mašīntulkošanu vai LVM. Savukārt Honkongas Universitātes pētnieki (Sun et al., 2025), analizējot sociālo mediju platformu saturu laika posmā no 2022. gada janvāra līdz 2024. gada oktobrim un aprēķinot MI piesaistes līmeni (angļu val. *AI Attribution Rate*, AAR), t. i., cik daudz teksta tiek atpazīts kā MI ģenerēts, konstatēja, ka „Medium" un „Quora" platformās novērojams būtisks AAR pieaugums, attiecīgi palielinoties no 1,77 % līdz 37,03 % un no 2,06 % līdz 38,95 %, kamēr „Reddit" konstatēts mazāks pieaugums, AAR palielinoties no 1,31 % līdz 2,45 %. Novērots, ka gadījumos, kad MI izmanto MI ģenerētu tekstu, tā atbildes pasliktinās (Shumailov et al., 2024).

3.2. Latviešu valodas sapratne un ģenerēšana

Tradicionāli tiek analizētas divas MI rīku spējas – valodas sapratne un valodas ģenerēšana.

3.2.1. Latviešu valodas sapratne

Vienkāršākais veids, kā novērtēt MI rīku valodas sapratni, ir analizēt to spējas atrisināt dažādus etalonuzdevumus (angļu val. *benchmarks*). Angļu valodai ir izveidoti daudzi etalonuzdevumi (piem., *Measuring Massive Multitask Language Understanding* jeb *MMLU* (Hendrycks et al., 2020), *HellaSwag* (Zellers et al., 2019), *WinoGrande* (Sakaguchi et al., 2021)), kurus izmanto dažādu MI rīku salīdzināšanai. Bieži valodas sapratni vērtē, izmantojot testu, kur MI jāizvēlas pareizā atbilde no vairākiem atbilžu variantiem. Šādi etalonuzdevumi ir viegli vērtējami, saskaitot, cik no MI atbildēm ir pareizas (resp., akurātums). Piemēram, *MMLU* etalonuzdevumā (sk. 1. attēlu) jautājumu-atbilžu kopas izveidotas kopumā 57 jomām, kas sadalītas četrās kategorijās – humanitārās zinātnes, sociālās zinātnes, STEM (eksaktās zinātnes) un dažādi.

Jautājums: Kurā no šīm valstīm 2017. gadā tika emitēts visvairāk CO_2 uz vienu iedzīvotāju?
Atbildes: ["Japānā", "Kanādā", "Krievijā", "Irānā"]

1. ATTĒLS. *MMLU* vispārīgo jautājumu-atbilžu piemērs

Rindkopa: Dabas tūrisms saista tādus cilvēkus, kuri interesējas par dabisku teritoriju apmeklēšanu, lai baudītu ainavas, tostarp augus un savvaļas dzīvniekus. Šajās vietās var nodarboties, piemēram, ar medībām, zvejošanu, fotografēšanu, putnu vērošanu, vai arī apmeklēt parkus un pētīt informāciju par ekosistēmu. Kā piemēru var minēt Borneo salas apmeklējumu, lai uzņemtu fotogrāfijas un iepazītu orangutānus.
Jautājums: Kas no minētā nav uzskatāms par dabas tūrisma piemēru?
Iespējamās atbildes: Pārgājiens uz ūdenskritumu; Savvaļas ziedu fotografēšana; Zinātnes muzeja apmeklējums; Mušiņmakšķerēšana

2. ATTĒLS. *BeleBele* datu kopas piemērs

Etalonuzdevumu izveide ir darbietilpīga un sarežģīta, tāpēc bieži etalonuzdevumi latviešu valodā ir mašīntulkoti, piemēram, *COPA* (*Choice of Plausible Alternatives*), *HellaSwag*, *MMLU* un *TruthfulQA*. Globālo uzņēmumu ziņojumi, kā arī pētījumi par latviešu valodu ir parādījuši, ka daudzvalodu MI rīki arī latviešu valodā *MMLU* etalonuzdevumu var sekmīgi (bet ne tik labi kā angļu valodā) atrisināt gan ar senākiem modeļiem, piemēram, *GPT-3.5 Turbo*, sasniedzot 78,79 % akurātuma, vai ar *Gemini 1.0 Pro*, sasniedzot 81,82 % akurātuma (Skadiņa et al., 2025), gan ar nesenākiem modeļiem, piemēram, ar *GPT-4* tiek sasniegti 80,9 % akurātuma, izmantojot trīspiemēru uzvedni (OpenAI et al., 2024)[4]. Eksperiments, pēcrediģējot daļu no *MMLU* datu kopas, parādīja, ka cilvēka iesaiste vēl vairāk (par 3 % *GPT-3.5 Turbo* un 9 % *Gemini 1.0 Pro*) ļauj uzlabot MI rīku sniegumu.

Citāda pieeja izvēlēta daudzvalodu *BeleBele* datu kopas (Bandarkar et al., 2024) izveidē, kur MI rīkam jāatbild uz jautājumu par doto rindkopu. Šīs datu kopas 900 teikumus no angļu valodas citās valodās, t. sk. latviešu, tulkoja tulki, neizmantojot mašīntulkošanu (sk. 2. attēlu).

Novērtējot atvērto MI rīku sniegumu, atbildot uz šīs datu kopas jautājumiem, var secināt, ka valodas sapratnes uzdevumos MI spējas angļu valodā un latviešu valodā tuvinās komercrisinājumos (*GPT-4o* angļu valodā sasniedz 95 % akurātuma, bet latviešu valodā – 94 %), bet nedaudz attālinās labākajos atvērtā koda risinājumos (*llama3.1:405b* angļu valodā sasniedz 96 % akurātuma, bet latviešu valodā – 92 %) (Skadiņa et al., 2025).

[4] Raksta pārskatīšanas laikā 2025. gada septembrī ir iznākusi *GPT-5*, tomēr „OpenAI" tehniskajā ziņojumā informācija par latviešu valodu nav iekļauta.

Galvenais iemesls, kāpēc MI rīki uzrāda labus rezultātus valodas sapratnes uzdevumos, ir starpvalodu zināšanu pārnese, t. i., MI rīku spēja izmantot un vispārināt zināšanas, kas iegūtas no apmācības datiem citās valodās (piem., angļu), lai atbildētu uz jautājumiem latviešu valodā.

3.2.2. Latviešu valodas teksta ģenerēšana

Lai gan MI modeļi apmācības laikā apgūst arī valodas struktūru, sintaksi un semantiku, to nav tik vienkārši vispārināt valodām ar nelielu apmācības datu daudzumu. Tāpēc svarīga un vienlaikus daudz sarežģītāka ir MI teksta ģenerēšanas spēju novērtēšana. Valodas ģenerēšanas uzdevumā primāri tiek vērtēta MI spēja ģenerēt plūdenu un gramatiski pareizu tekstu. To var vērtēt gan mašīntulkošanas uzdevumā, gan liekot MI rīkam ģenerēt tekstu, lai atbildētu uz jautājumu vai izpildītu kādu cilvēka formulētu uzdevumu (piem., ģenerēt kopsavilkumu vai sniegt informāciju par kādu notikumu, literāro darbu, problēmu vai ko citu).

Tā kā mašīntulkošanas (MT) sistēmas tika veidotas vēl pirms ģeneratīvā MI ieviešanas, tad to novērtēšanai ir salīdzinoši daudz etalonuzdevumu, piemēram, dažādas *WMT* (*Workshop of Machine Translation*) veidotās datu kopas, *Flores* (NLLB Team et al., 2022) un citas datu kopas, kas iekļautas „Opus" korpusu platformā. Lai novērtētu MI rīku spējas tulkošanā, parasti tiek izmantots kāds no MT novērtēšanas mēriem – *BLEU* (Papineni et al., 2002), *COMET* (Rei et al., 2020) vai kāds cits mērs. Novērots, ka ģeneratīvā MI rīkus arvien vairāk izmanto arī tulkošanai. Nesenā pētījumā (Kapočiūtė-Dzikienė et al., 2025), tulkojot no angļu valodas latviešu valodā un otrādi, tradicionālo MT sistēmu kvalitāte (*DeepL*) un MI rīku tulkošanas spējas (*GPT-4o*), vērtējot ar *COMET* mēru, bija līdzīgas, kamēr atvērtā koda risinājumi nedaudz atpalika.

Līdztekus MT uzdevumam MI rīku ģenerēšanas spējas tiek pārbaudītas dažādos monolingvālos uzdevumos. Nesen MI spēju novērtēšanai tika izveidota *LV-Exam* datu kopa (Darģis et al., 2024a), kurā ietverta daļa no valsts pārbaudes darbu uzdevumiem vidusskolēniem, t. sk. uzdevumi latviešu valodā un literatūrā.

Novērtējot MI rīku spējas nokārtot latviešu valodas un literatūras eksāmenu, tika secināts, ka tā brīža jaunākie komerciālie produkti (*GPT-4o*) gan valodas plūdenumā, gan argumentācijā tuvojas maksimālajam cilvēka spēju vērtējumam, atpaliekot no tā vien par 2–3 punktiem, bet valodas sapratnē un radošumā atšķirība no maksimuma ir 4 (no 16) vai pat 5 (no 16) punkti (Darģis et al., 2024a). Interesanti, ka valodas kvalitātes ziņā (novērtēts kā kļūdu skaits) atvērtā koda risinājums *llama3.1:405b* uzrāda līdzīgus rezultātus kā komerciālais risinājums. Tomēr citi LVM neuzrāda tik labus rezultātus ne valodas sapratnē, ne ģenerēšanā (sk. 3. attēlu).

qwen2:72 (sliktākais rezultāts): Analizējot abus tekstus, mēs saskatām vairākas interesantas sasaistes un atšķirības. Pirmkārt, kompozīcijas ziņā: "Čaks" ir īss romāna fragments ar plašu interieta aprakstu un tālāk veidojas dramatiska situācija starp diviem varoņiem - Sašu un Mildu. Otrajā tekstā, Silvijas Radzobe "„Kosmopolītu" lieta un Aleksandrs Čaks", mēs novaram analītisko, dokumentālo pieeju, kuras mērķis ir aizstāvēt un apskatīt Čaka dzīvi, lai saprastu tās sociāl-politiskā konteksta radīto spiedienu.

GPT-4o (labākais rezultāts): Valda Rūmnieka un Andreja Miglas romāna fragments "Čaks" pievēršas Aleksandra Čaka dzīves nogales posmam, izceļot viņa iekšējo cīņu ar padomju varas ietekmi uz radošo darbību. Fragments attēlo Čaka grūtsirdību un nedrošību, ko izsauc apkārtējie apstākļi, rakstnieka bezidejiskuma un formālisma apsūdzības Rakstnieku savienības sapulcē. Temata aktualitāte ir saistīta ar to, kā totalitārais režīms varēja ietekmēt radošo cilvēku psiholoģisko stāvokli un viņu darbu uztveri, radot dziļu emocionālu spriedzi. Silvijas Radzobes dokumentālajā darbā "„Kosmopolītu" lieta un Aleksandrs Čaks" tiek apskatīta dzejnieka dzīve padomju laikā, pievēršot uzmanību Čaka talantam un riskam, ko tas radīja viņa karjerā un dzīvotspējā. Radzobe dziļi iedziļinās vēsturiskajā kontekstā, norādot uz faktoriem, kas Čaku padarīja par mērķi totalitārajai varai, tostarp viņa dalību Komunistiskajā partijā Pilsoņu kara laikā, vēlāk – Sociāldemokrātu partijā, kā arī talantu, kas viņam sagādāja gan slavu, gan problēmas.

3. ATTĒLS. Sliktākais (*qwen2:72*) un labākais (*GPT-4o*) MI ģenerētā teksta fragments uzdevumā par divu tekstu analīzi

"Sagatavo maizes zupas recepti, kas uzskaita visas sastāvdaļas un darbības.",

"Sagatavo iesniegumu par bērna pabalsta piešķiršanu Rīgas pašvaldībai.",

"Uzraksti eseju par to, kāpēc jābūt labam cilvēkam.",

"Uzraksti argumentētu diskusiju, kas paskaidro, vai Baltijas valstis anektēja vai okupēja Padomju savienība.",

"Sagatavo Raiņa autobiogrāfiju (ieskaitot visus viņa darbus).",

"Sagatavo bloga rakstu par politiskām norisēm Rīgā 2020. gadā.",

"Precīzi (detaļās) apraksti Latvijas nacionālo tautas tērpu.",

"Sagatavo pārspriedumu par aktuāliem notikumiem Latvijā 2022. gadā.",

"Kas ir 10 populārākie latvieši, un ar ko viņi ir slaveni?",

"Kas ir populārākais Latvijas eposs? Uzraksti izvērstu sižeta aprakstu."

4. ATTĒLS. Teksta ģenerēšanas uzdevumi MI rīkiem (https://tilde-nlp.github.io/text-generation-error-analysis-euro-models.html)

MI rīku spējas ģenerēt tekstu latviešu valodā tiek pārbaudītas arī uzdevumos, kas saistīti ar Latvijai specifiska satura ģenerēšanu (sk. 4. attēlu).

Vislabāko rezultātu uzrādīja *EuroLLM-9B GPT-4o* ar 2,67 % valodas kļūdu, kam sekoja *Gemma 2 27B* (2,9 % kļūdu), *Teuken:7b* (3,84 % kļūdu) un *Mistral-large* (6,89 % kļūdu).

3.3. Latvijai un latviešu valodai specifiskās zināšanas

LVM tiek kritizēti par to, ka tie ir Rietumu kultūrā centrēti un satur daudz stereotipu (Naous et al., 2024). Tāpēc vairākām valodām Eiropā ir izveidotas kultūrspecifiskas etalonuzdevumu datu kopas, piemēram, dāņu – *DaKultur* (Müller-Eberstein et al., 2025), skandināvu – *ScandEval* (Nielsen, 2023). Latviešu valodai šāda etalonuzdevumu kopa pagaidām nav izveidota, tomēr vairāki etalonuzdevumi atrodami LU MII Mākslīgā intelekta laboratorijas GitHub repozitorijā (https://github.com/LUMII-AILab/VTI-Data), kā arī LVM novērtēšanas eksperimentus veic uzņēmums „Tilde" (https://tilde-nlp.github.io/index.html). Šajā sadaļā tiek ieskicētas vairākas būtiskas etalonuzdevumu grupas, kuras būtu nepieciešams izveidot MI rīku spēju novērtēšanai.

Valodas specifiskie uzdevumi ietver plūdena, jēgpilna un faktoloģiski korekta teksta ģenerēšanu, kurā iekļauta kultūras pamatzināšanu novērtēšana (sk., piem., 4. attēlu). Etalonuzdevumi, kas novērtē kultūras faktu pamatzināšanas, var ietvert gan ģeneratīvus, gan testa uzdevumus. Piemēram, LVM var dot uzdevumu: „*Turpini teikumu: Eposa Lāčplēsis autors ir*" vai „*Turpini teikumu: Latvijas garākā upe ir*". Arī vārda formas ģenerēšanu var novērtēt gan ģenerēšanas uzdevumā, gan testa uzdevumā. Piemēram, „*Turpini teikumu "man nav" ar vārdu "nauda" pareizā locījumā*" vai „*Izvēlies gramatiski pareizo atbildi, norādot atbildes variantu 1, 2 vai 3: 1. Man nav nauda 2. Man nav naudu. 3. Man nav naudas.*" Nesen latviešu valodas gramatikas zināšanu pārbaudei tika izmantots 2024. gada Pasaules diktāts latviešu valodā, kura tekstā LVM bija jāsaliek pieturzīmes, un tika izveidota etalonuzdevumu datu kopa pieturzīmju skaidrošanai (sk. https://github.com/LUMII-AILab/VTI-Data/tree/main/udlv-instruct).

Vēl viens uzdevums MI zināšanu pārbaudei ir ģeneratīvā MI spēja citēt sabiedrībā nozīmīgus un labi zināmus darbus. Piemēram, sniegt pareizu atbildi pieprasījumam: „*Turpini šo latviešu tautasdziesmu: kur tu teci, kur tu teci, gailīti mans*" (sk. 5. attēlu).

Līdztekus ģenerēšanas funkcijai MI valodas sapratnes spējas ietver spēju skaidrot idiomātiskus izteicienus (sk. 6. attēlu).

Protams! Šī ir labi zināma latviešu tautasdziesma. Lūk, tās turpinājums:

Kur tu teci, kur tu teci, gailīti mans?

Pie velēnas, pie velēnas gulēt gāju.

Ko tu nesi, ko tu nesi, gailīti mans?

Sudrabiņa, sudrabiņa vainadziņu.

5. ATTĒLS. *ChatGPT* ģenerēts turpinājums

Jautājums: ko nozīmē "iet bekot"?

ChatGPT: Izteiciens **"iet bekot"** latviešu valodā ir **sarunvalodas un nedaudz arhaisms** (lietots biežāk agrāk), un tam var būt dažādas nozīmes atkarībā no konteksta. Galvenās nozīmes:

1. Doties bekot = iet lasīt bekas (sēnes)

...

2. Aiziet prom / pazust / noslēpties (sarunvalodā, bieži ar humora pieskaņu)

...

6. ATTĒLS. *ChatGPT* skaidrojums idiomātiskam izteicienam

Šajā sadaļā sniegtie piemēri raksturo MI rīku pašreizējās spējas latviešu valodas tekstu ģenerēšanā, ļaujot secināt, ka tās vēl jāpilnveido.

Nobeigums

Latviešu valodas digitālo tekstu izveidē var iedalīt vairākus posmus:

1) manuāla tekstu ievade (dominēja līdz 20. gadsimta 90. gadiem);

2) drukātā teksta digitalizācija, izmantojot OCR tehnoloģijas (aizsākusies 20. gadsimta beigās, plaši lietota 21. gadsimta sākumā un turpinās mūsdienās, digitalizējot tekstus, kas pieejami drukātā formātā vai rokrakstā);

3) cilvēka digitāli radīti teksti un valodas resursi (šo parādību sekmēja datoru pieejamība 20. gadsimta beigās; mūsdienās tā ir galvenā digitālo tekstu forma);

4) MI vai ar MI starpniecību ģenerētais teksts.

Mūsdienās liela daļa latviešu valodas tekstu pastāv tikai digitālā formā. Lai arī daudzos starptautiskos salīdzināmos pētījumos latviešu valoda tiek uzskatīta par mazresursu valodu, t. i., par valodu ar nepietiekamu digitālo valodas resursu apjomu, latviešu valodai ir izveidots visai plašs un daudzveidīgs valodas resursu kopums – gan tekstu korpusi, gan valodas apstrādes rīki, kas nodrošina tās lietojumu digitālajā vidē.

Latviešu valoda ir iekļauta arī MI risinājumos, kas pagaidām uzrāda vājākus rezultātus latviešu valodas tekstradē un sapratnē, salīdzinot ar plaši lietotām valodām. Tomēr MI ietekme uz digitālā teksta veidošanu pieaug, aktualizējot jautājumu par teksta izcelsmi – vai tas ir cilvēka radīts vai MI darbības rezultāts. Tāpēc ir svarīgi, ka digitālie teksti tiek veidoti cilvēku kontrolētā procesā, lai saglabātu uzticamību, autentiskumu un valodas kvalitāti. Ne mazāk svarīgi ir izprast un novērtēt MI rīku spējas latviešu valodas tekstu ģenerēšanā un valodas sapratnē.

SAĪSINĀJUMI

AAR – mākslīgā intelekta piesaistes līmenis, angļu val. *AI Attribution Rate*
LNB – Latvijas Nacionālā bibliotēka
LU MII – Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūts
LVM – lielie valodas modeļi, angļu val. *large language models*
MI – mākslīgais intelekts
MT – mašīntulkošana
NKK – Nacionālā korpusu kolekcija
OCR – optiskā rakstzīmju atpazīšana

LITERATŪRA

Bandarkar, L., Liang, D., Muller, B., Artetxe, M., Shukla, S. N., Husa, D., Goyal, N., Krishnan, A., Zettlemoyer, L., & Khabsa, M. (2024). The Belebele Benchmark: a Parallel Reading Comprehension Dataset in 122 Language Variants. *Proceedings of the 62nd Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics* (Vol. I: Long Papers). Bangkok, Thailand, 749–775. Pieejams https://aclanthology.org/2024.acl-long.44/.

Bandere, K., & Ķikāne, J. (2024). Digitālās bibliotēkas un vienotas kultūras mantojuma platformas izveide Latvijā. *Tuvlasījums – tāllasījums. Latvijas Nacionālās bibliotēkas Zinātniskie raksti*, *12* (XXXII), 312–339. Pieejams https://doi.org/10.52197/DOUA6042.

Bušs, O., & Baldunčiks, J. (1991). *1000 vārdu: Latviešu valodas leksikas minimums ar tulkojumu krievu un angļu valodā.* Rīga: Zinātne.

Darģis, R., Bārzdiņš, G., Skadiņa, I., Grūzītis, N., & Saulīte, B. (2024a). Evaluating Open-Source LLMs in Low-Resource Languages: Insights from Latvian High School Exams. *Proceedings of the 4th International Conference on Natural Language Processing for Digital Humanities*. Miami, USA, 289–293. Pieejams https://aclanthology.org/2024.nlp4dh-1.28.pdf.

Darģis, R., Znotiņš, A., Auziņa, I., Saulīte, B., Reinsone, S., Dejus, R., Kļavinska, A., & Grūzītis, N. (2024b). BalsuTalka.lv – Boosting the Common Voice Corpus for Low-Resource Languages. *Proceedings of the 2024 Joint International Conference on Computational Linguistics, Language Resources and Evaluation (LREC-COLING 2024).* Torino, Italia, 2080–2085. Pieejams https://aclanthology.org/2024.lrec-main.187/.

Freibergs, I. F. (1989). Retrievability and Accessibility in the Computerized Corpus of Latvian Dainas. In V. Vīķis-Freibergs (Ed.), *Linguistics and Poetics of Latvian Folk Songs*. Kingston and Montreal: McGill-Queen's University Press, 73–90.

Grūzītis, N., Skadiņa, I., Svece, A., & Baranova, S. [2024]. *Vadlīnijas mākslīgā intelekta izmantošanai Latvijas Universitātē*. Latvijas Universitāte. Pieejams https://www.lu.lv/fileadmin/user_upload/LU.LV/www.lu.lv/Studijas/Vadlinijas-MI-izmantosanai-LU-11.04.2024.v.1.0.pdf.

Guļevska, D. (atb. red.). (1987). *Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga: Avots.

Hendrycks, D., Burns, C., Basart, S., Zou, A., Mazeika, M., Song, D., & Steinhardt, J. (2020). *Measuring Massive Multitask Language Understanding*. arXiv. Pieejams https://doi.org/10.48550/arXiv.2009.03300.

Jakubaite, T., Kristovska, D., Ozola, V., Prūse, R., & Sika, N. (1966–1976.). *Latviešu valodas biežuma vārdnīca* (I–IV sēj.). Rīga: Zinātne.

Jakubaite, T., Ozola, V., Rubīna, A., & Sika, N. (1976). *Latviešu valodas inversā biežuma vārdnīca.* Rīga: Zinātne.

Jakubajtis [Jakubaite], T. A. (1964). O statističeskoj strukture naučno-tehničeskih tekstov latyšskogo jazyka. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, *3*, 21–25.

Kapočiūtė-Dzikienė, J., Bergmanis, T., & Pinnis, M. (2025). Localizing AI: Evaluating Open-Weight Language Models for Languages of Baltic States. *Proceedings of the Joint 25th Nordic Conference on Computational Linguistics and 11th Baltic Conference on Human Language Technologies (NoDaLiDa/Baltic-HLT 2025).* Tartu, 287–295. Pieejams https://dspace.ut.ee/items/0fcee531-21d3-404b-846b-c3a7cd1d471b.

Kilgarriff, A., Baisa, V., Bušta, J., Jakubíček, M., Kovář, V., Michelfeit, J., Rychlý, P., & Suchomel, V. (2014). The Sketch Engine: Ten Years On. *Lexicography ASIALEX*, *1*(1), 7–36. Pieejams https://doi.org/10.1007/s40607-014-0009-9.

Kļaviņa, S. (1968). *Statistiskās metodes valodniecībā.* Rīga: P. Stučkas LVU.

Kļaviņa, S. (1976). Korelācija vārdu krājuma un vārdšķiru lietojumā starp dažādu funkcionālo stilu tekstiem. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, *2*, 112–122.

Kuzina, V. (1977). Statistika bukv v tekstah raznyh tipov sovremennogo latyšskogo jazyka. *Statistika i funkcional'nye stili jazyka*. Rīga.

Kuzina, V. (1994). *Latviešu valodas leksiskais minimums: 1000 biežāk lietotie sarunvalodas vārdi un to tulkojumi krievu valodā.* Rīga: Skolotāju darba birojs.

Laime, S., & Reinsone, S. (2024). HUMMA.LV: Towards a Collaborative Digital Platform for Humanities and Arts in Latvia. *Baltic Journal of Modern Computing*, *12*(4), 487–492. Pieejams https://doi.org/10.22364/bjmc.2024.12.4.10.

Liu, Z., Yao, Z., Li, F., & Luo, B. (2024). On the Detectability of ChatGPT Content: Benchmarking, Methodology, and Evaluation Through the Lens of Academic Writing. *Proceedings of the 2024 on ACM SIGSAC Conference on Computer and Communications Security (CCS '24)*. New York, NY, USA, 2236–2250. Pieejams https://doi.org/10.1145/3658644.3670392.

Lorenc, A., & Nesaule, Z. (1963). Statističeskie svojstva latyšskogo jazyka. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, *10*, 97–106.

Lorenc, A., & Nesaule, Z. (1966). Statističeskie zakonomernosti latyšskogo jazyka. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, *1*, 65–72.

MEV – Mīlenbahs, K. (1923–1932). *Latviešu valodas vārdnīca* (I–IV sēj.). (Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns). Rīga: Izglītības ministrija, Kultūras fonds.

Milčonoka, E. (2003). Latviešu valodas 17. gadsimta teksti internetā. *Baltu filoloģija*, *12*(1), 139–150.

Müller-Eberstein, M., Zhang, M., Bassignana, E., Trolle, P. B., & van der Goot, R. (2025). DaKultur: Evaluating the Cultural Awareness of Language Models for Danish with Native Speakers. *Proceedings of the 3rd Workshop on Cross-Cultural Considerations in NLP (C3NLP 2025)*. Albuquerque, New Mexico, 50–58. Pieejams https://doi.org/10.18653/v1/2025.c3nlp-1.5.

Naous, T., Ryan, M. J., Ritter, A., & Xu, W. (2024). Having Beer after Prayer? Measuring Cultural Bias in Large Language Models. *Proceedings of the 62nd Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics* (Vol. I: Long Papers). Bangkok, Thailand, 16366–16393. Pieejams https://doi.org/10.18653/v1/2024.acl-long.862.

Nielsen, D. S. (2023). ScandEval: A Benchmark for Scandinavian Natural Language Processing. *Proceedings of the 24th Nordic Conference on Computational Linguistics (NoDaLiDa)*. Tórshavn, Faroe Islands, 185–201. Pieejams https://aclanthology.org/2023.nodalida-1.20/.

NLLB Team, Costa-Jussà, M. R., Cross, J., Çelebi, O., Elbayad, M., Heafield, K., Heffernan, K., Kalbassi, E., Lam, J., Licht, D., Maillard, J., Sun, A., Wang, S., Wenzek, G., Youngblood, A., Akula, B., Barrault, L., Gonzalez, G. M., Hansanti, P., ... Wang, J. (2022). *No Language Left Behind: Scaling Human-Centered Machine Translation*. arXiv. Pieejams https://doi.org/10.48550/arXiv.2207.04672.

OpenAI, Achiam, J., Adler, S., Agarwal, S., Ahmad, L., Akkaya, I., Aleman, F. L., Almeida, D., Altenschmidt, J., Altman, S., Anadkat, S., Avila, R., Babuschkin, I., Balaji, S., Balcom, V., Baltescu, P., Bao, H., Bavarian, M., Belgum, J., ... Zoph, B. (2024). *GPT-4 Technical report*. arXiv. Pieejams https://doi.org/10.48550/arXiv.2303.08774.

Ozola, V. (1978). Vietniekvārdu statistiskais raksturojums latviešu valodā. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, *1*, 96–110.

Papineni, K., Roukos, S., Ward, T., & Zhu, W.-J. (2002). BLEU: a Method for Automatic Evaluation of Machine Translation. *Proceedings of the 40th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics*. Philadelphia, Pennsylvania, USA, 311–318. Pieejams https://aclanthology.org/P02-1040/.

Piel [Piele], E. Š. (1988). Statistika grafem latyšskih hudožestvennyh i naučno-tehničeskih tekstov. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, *11*, 73–83.

Rehm, G., & Way, A. (Eds.). (2023). *European Language Equality. A Strategic Agenda for Digital Language Equality*. Springer Nature. Pieejams https://doi.org/10.1007/978-3-031-28819-7.

Rei, R., Stewart, C., Farinha, A. C., & Lavie, A. (2020). COMET: A Neural Framework for MT Evaluation. *Proceedings of the 2020 Conference on Empirical Methods in Natural Language Processing (EMNLP)*. Online, 2685–2702. Pieejams https://aclanthology.org/2020.emnlp-main.213/.

Rirdance, S., & Vasiļjevs, A. (Eds.). (2006). *Towards Consolidation of European Terminology Resources. Experience and Recommendations from EuroTermBank Project*. Rīga: [b. i.].

Sakaguchi, K., le Bras, R., Bhagavatula, C., & Choi, Y. (2021). WinoGrande: An Adversarial Winograd Schema Challenge at Scale. *Communications of the ACM*, *64*(9), 99–106. Pieejams https://doi.org/10.1145/3474381.

Saulīte, B., Darģis, R., Grūzītis, N., Auziņa, I., Levāne-Petrova, K., Pretkalniņa, L., Rituma, L., Paikens, P., Znotiņš, A., Strankale, L., Pokratniece, K., Poikāns, I., Bārzdiņš, G., Skadiņa, I., Baklāne, A., Saulespurēns, V., & Ziediņš, J. (2022). Latvian National Corpora Collection – Korpuss.lv. *Proceedings of the 13th Language Resources and Evaluation Conference (LREC)*. Marseille, France, 5123–5129. Pieejams https://aclanthology.org/2022.lrec-1.548/.

Shumailov, I., Shumaylov, Z., Zhao, Y., Papernot, N., Anderson, R., & Gal, Y. (2024). AI models collapse when trained on recursively generated data. *Nature*, *631*, 755–759. Pieejams https://doi.org/10.1038/s41586-024-07566-y.

Skadiņa, I. (2024). Datorlingvistika Latvijā. *Nacionālā enciklopēdija*. Pieejams https://enciklopedija.lv/skirklis/106524-datorlingvistika-Latvijā; skatīts 27.11.2025.

Skadiņa, I., Auziņa, I., Darģis, R., & Voitkāns, A. (2022). CLARIN valodas resursu un rīku pētniecības infrastruktūra humanitārajām un sociālajām zinātnēm. *Letonica*, *47*, 312–327. Pieejams https://doi.org/10.35539/LTNC.2022.0047.I.S.I.A.R.D.A.V.312.327.

Skadiņa, I., Bakanovs, B., & Darģis, R. (2025). First Steps in Benchmarking Latvian in Large Language Models. *Proceedings of the Third Workshop on Resources and Representations for Under-Resourced Languages and Domains (RESOURCEFUL-2025)*. Tallinn, Estonia, 86–95. Pieejams https://hdl.handle.net/10062/107120.

Skadiņa, I., Saulīte, B., Auziņa, I., Grūzītis, N., Vasiļjevs, A., Skadiņš, R., & Pinnis, M. (2022). Latvian Language in the Digital Age: The Main Achievements in the Last Decade. *Baltic Journal of Modern Computing*, *10*(3), 490–503. Pieejams https://doi.org/10.22364/bjmc.2022.10.3.21.

Skujiņa, V. (2007). Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisija sešos gadu desmitos. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa*, *61*(3), 4–14.

Soida, E., & Kļaviņa, S. (1970). *Latviešu valodas inversā vārdnīca*. Rīga: Latvijas Valsts universitāte.

Soikāne-Trapāne, M. (1991). *Latviešu valodas pamata un tematisks vārdu krājums* (4. izd.). [Rokvila]: Amerikas Latviešu apvienība.

Spektors, A. (2000). Datorlingvistika un tās resursi. *Starptautiskais baltistu kongress „Baltu valodas laikmetu griežos". Referātu tēzes*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 296–298.

Spektors, A. (2001). Latviešu valodas datorfonda izveide. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa*, *55*(1/2), 74–82.

Spektors, A., Auzina, I., Dargis, R., Gruzitis, N., Paikens, P., Pretkalnina, L., Rituma, L., & Saulite, B. (2016). Tezaurs.lv: the Largest Open Lexical Database for Latvian. *Proceedings of the Tenth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'16)*. Portorož, Slovenia, 2568–2571. Pieejams https://aclanthology.org/L16-1408/.

Steinberger, R., Pouliquen, B., Widiger, A., Ignat, C., Erjavec, T., Tufiş, D., & Varga, D. (2006). The JRC-Acquis: A Multilingual Aligned Parallel Corpus with 20+ Languages. *Proceedings of the Fifth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'06)*. Genoa, Italy, 2142–2147. Pieejams https://aclanthology.org/L06-1196/.

Sun, Z., Zhang, Z., Shen, X., Zhang, Z., Liu, Y., Backes, M., Zhang, Y., & He, X. (2025). Are We in the AI-Generated Text World Already? Quantifying and Monitoring AIGT on Social Media. *Proceedings of the 63rd Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics* (Vol. I: Long Papers). Vienna, Austria, 22975–23005. Pieejams https://aclanthology.org/2025.acl-long.1120/.

Tiedemann, J. (2012). Parallel Data, Tools and Interfaces in OPUS. *Proceedings of the Eighth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'12)*. Istanbul, Turkey, 2214–2218. Pieejams http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2012/pdf/463_Paper.pdf.

Thompson, B., Dhaliwal, M. P., Frisch, P., Domhan, T., & Federico, M. (2024). A Shocking Amount of the Web is Machine Translated: Insights from Multi-Way Parallelism. *Findings of the Association for Computational Linguistics: ACL 2024.* Bangkok, Thailand, 1763–1775. Pieejams https://aclanthology.org/2024.findings-acl.103/.

Vikis-Freibergs, V., & Freibergs, I. F. (1978). The Sun-songs of Latvian folklore: A computer-accessible corpus. *Journal of Baltic Studies*, *9*(1), 20–31. Pieejams https://doi.org/10.1080/01629777800000031.

Wu, J., Yang, S., Zhan, R., Yuan, Y., Sam Chao, L., & Wong, D. F. (2025). A Survey on LLM-Generated Text Detection: Necessity, Methods, and Future Directions. *Computational Linguistics*, *51*(1), 275–338. Pieejams https://aclanthology.org/2025.cl-1.8.pdf.

Zellers, R., Holtzman, A., Bisk, Y., Farhadi, A., & Choi, Y. (2019). HellaSwag: Can a Machine Really Finish Your Sentence? *Proceedings of the 57th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics.* Florence, Italy, 4791–4800. Pieejams https://aclanthology.org/P19-1472/.

KĻŪDU TIPI LATVIEŠU VALODAS REDIĢĒJUMU KORPUSĀ „NORMA”[1]

Error Types in the Latvian Grammatical Error Corpus “Norma”

■ BAIBA VALKOVSKA
■ ILZE LOKMANE
■ AGUTE KLINTS

[1] Raksts izstrādāts Latvijas Zinātnes padomes Fundamentālo un lietišķo pētījumu projektā „Biežākās kļūdas latviešu valodā: korpusā balstīta kļūdu analīze un teksta labošana” (Nr. lzp-2023/1-0481).

ABSTRACT

Keywords:
native Latvian grammatical error correction and fluency corpus, error annotation, error types, language standardization

We present the creation of the Latvian Grammatical Error Correction (GEC) and Fluency Corpus "Norma" and describe the newly developed error-type classification system for Latvian, a morphologically rich language. In addition to GEC corpora, second-language learner corpora are useful as complementary resources for developing error corpora. While learner corpora aid the learning of grammatical constructions and syntactic agreement of a foreign language, error corpora of texts produced by native speakers help to improve the writing and editing skills of native speakers, as well as providing data for linguistic analysis.

"Norma" is a semi-automatically error-annotated corpus of texts produced by native speakers of Latvian in which the most common errors in the Latvian language are documented, corrected, and explained (planned size around 10,000 error-corrected sentence pairs). This corpus will be a valuable resource for practical applications and linguistic research. A specialized corpus platform has been developed to facilitate data collection, annotation, and analysis (https://norma.korpuss.lv/).

The initial set of Latvian error types was created using manuscripts with editing and proofreading track changes. This set includes ten error types, which are categorized into the following subtypes: (1) typographical formatting, (2) spelling, (3) derivation, (4) word formation, (5) punctuation, (6) syntax, (7) inaccurate use of lexical or structural units, (8) text structure, (9) other errors, (10) secondary errors. Currently, around 4,500 sentences have been annotated, the most frequent error types being typographical formatting and inaccurate use of lexical or structural units (with all three subtypes), as well as syntactic errors related to predicate formation, word order, and agreement.

It is not easy to distinguish an error from a language change, but if it affects the clarity of the language, we consider it an error. Although error types are categorized in some detail, it is sometimes possible for the same error to have multiple types. This is beneficial for data searching.

Ievads

Ne tikai valodas lietotāju, bet arī valodnieku vidū nereti vērojama noliedzoša attieksme pret valodas normēšanu jeb preskriptīvismu (sk., piem., Strelēvica-Ošiņa, 2008). Tomēr jāpatur prātā, ka jebkurā valodā ir gan kvalitatīvi, gan mazāk kvalitatīvi vai pat pavisam nesaprotami teksti, tādējādi normēšana un tekstu rediģēšana ir nevis valodas ierobežošana, bet gan veids, kā tekstu padarīt saprotamu un precīzu. Savukārt rediģējumu analīze ļauj labāk pamanīt valodas pārmaiņas visos līmeņos un novērtēt, vai tās uzskatāmas par vēlamām vai nevēlamām. Tā iespējams pievērst gan redaktoru, gan citu valodas lietotāju uzmanību tendencēm, kas nav vērtējamas kā tiešas atkāpes no literārās valodas normām, tomēr veicina liekvārdību, neprecīzu izteiksmi, nekritisku aizguvumu pārņemšanu gan leksikā, gan gramatikā u. c.

Lai dokumentētu un skaidrotu latviešu valodas kļūdas, kas konstatētas, sastatot autora oriģināltekstu ar tā rediģējumu, Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūtā (turpmāk – LU MII) tiek veidots latviešu valodas rediģējumu korpuss „Norma" (sk. https://norma.korpuss.lv/). Korpusa izveides metodika un dati ļauj analizēt, kā šādas kļūdas ietekmē latviešu valodas sistēmu, un, apkopojot un sistematizējot biežāk sastopamās kļūdas, izstrādāt mūsdienīgus, korpusā balstītus ieteikumus rakstu valodas kvalitātes uzlabošanai. Korpusu ar kļūdu marķējumu paredzēts izmantot arī tāda teksta pārbaudīšanas rīka izstrādei, kas norāda ne tikai uz tehniskām neprecizitātēm un vienkāršākām pareizrakstības un interpunkcijas kļūdām, bet arī uz teikuma konstrukciju izveides un citām kļūdām. Korpusā var meklēt gan fragmentus ar atsevišķiem kļūdu tipiem, gan biežākās kļūdu tipu kombinācijas.

Šī raksta mērķis ir, pirmkārt, raksturot galvenos korpusus ar kļūdu marķējumu, to veidus un kļūdu klasifikācijas sistēmas, un, otrkārt, analizēt kļūdu marķēšanu un klasifikāciju latviešu valodas rediģējumu korpusā „Norma".

1. Korpusi ar kļūdu marķējumu

Korpusi ar kļūdu marķējumu (turpmāk – kļūdu korpusi), kas paredzēti valodas kļūdu labošanai, mūsdienās ir ļoti aktuāli. Atšķiras to izveides mērķi, marķējums un datu atlases principi.

1.1. Galvenie kļūdu korpusu veidi

Parasti plašākos reprezentatīvos kļūdu korpusos ietilpst valodas apguvēju un dzimtās valodas runātāju kļūdu korpusi (Flachs et al., 2020). **Valodas apguvēju** korpusi (piem., Volodina et al., 2016; Rosen et al., 2020; Darģis et al., 2022) parāda biežāk

sastopamās valodas apguvēju kļūdas, bet tie, protams, neatspoguļo tipiskās dzimtās valodas runātāju kļūdas. Nacionālajā korpusu kolekcijā (sk. https://korpuss.lv/; turpmāk – NKK) pieejami divi korpusi, kuros ir marķētas valodas apguvēju kļūdas, – „Latviešu valodas apguvēju korpuss" (turpmāk – LaVA; Auziņa et al., 2021) un „Valsts valodas prasmes pārbaudes darbu korpuss" (VVPP, Auziņa et al., 2018).

Dzimtās valodas kļūdu korpusi parasti tiek izmantoti komerciālu gramatikas pārbaudīšanas rīku izstrādei, tāpēc bieži tie nav publiski pieejami, piemēram, uzņēmuma „Tildes" izstrādātais „Latviešu valodas kļūdu korpuss" (Deksne & Skadiņa, 2014). Izveidot dzimtās valodas kļūdu korpusus ir sarežģītāk nekā valodas apguvēju korpusus, jo ir grūti iegūt datus un korpusu marķēšanas kritēriji ievērojami atšķiras. Tomēr šādi korpusi jau ir izveidoti ne tikai angļu valodai, bet arī čehu (Náplava et al., 2022), islandiešu (Arnardóttir et al., 2021), igauņu (Luhtaru et al., 2024), ukraiņu (Syvokon et al., 2023) un citām valodām, turklāt šādu korpusu izveide kļūst arvien populārāka. NKK ir viens dzimtās valodas kļūdu korpuss – „Skolēnu pārspriedumu korpuss" (Levāne-Petrova & Pokratniece, 2021), bet tajā līdzīgi LaVA labotas tikai ortogrāfijas un interpunkcijas kļūdas, bet ne vārdu un konstrukciju izvēles vai stila kļūdas. Latviešu valodas rediģējumu korpuss „Norma" tiek veidots kā brīvi pieejams, iespējami precīzi un daudzveidīgi marķēts dzimtās valodas kļūdu korpuss latviešu valodai.

1.2. Dažādas pieejas kļūdu klasifikācijai

Veidojot kļūdu korpusus, katrai kļūdai tiek norādīts tās tips, tāpēc ir jāizstrādā tāda kļūdu klasifikācijas sistēma, kas aptver korpusā konstatētos kļūdu veidus un ir noderīga tālākai izmantošanai – gan dažādu ieteikumu vai pašpārbaudes uzdevumu izstrādei, gan korpusa automātiskai apstrādei un izmantošanai teksta pārbaudīšanas rīkos.

Līdz šim kļūdu korpusu marķēšanā izmantotā kļūdu klasifikācija balstīta galvenokārt uz apguvēju korpusos sastaptajām kļūdām (Bryant et al., 2017; Znotiņa, 2018; Auziņa et al., 2019; Náplava et al., 2022). Šie kļūdu tipi bieži aptver tikai pareizrakstības un gramatikas kļūdas un nav piemēroti dzimtās valodas kļūdu korpusu marķēšanai, jo šādos korpusos svarīgi marķēt arī vārdu izvēles, stila u. c. sarežģītākas kļūdas.

LaVA izmantoti šādi kļūdu tipi: 1) pareizrakstības kļūdas, 2) formveidošanas un vārddarināšanas kļūdas, 3) leksikas kļūdas, 4) interpunkcijas kļūdas, 5) sintakses kļūdas un 6) kombinētās kļūdas. Sastatot korpusa oriģinālos un labotos tekstus, daļa kļūdu – pareizrakstības, formveidošanas un vārddarināšanas, interpunkcijas un leksikas – ir marķētas automātiski, pēc tam, ja nepieciešams, marķējums ir

precizēts. Savukārt sintakses un kombinētās kļūdas ir marķētas manuāli (Auziņa et al., 2020).

Automātiskā kļūdu marķēšanā parasti tiek izmantota ERRANT (*ERRor ANnotation Toolkit*) klasifikācija, kas sākotnēji veidota galvenokārt angļu valodai. Tā balstīta uz automātiski noteiktu vārdšķiru (Swanson & Yamangil, 2012) un papildināta ar atsevišķiem tipiem tām kļūdām, ko nevar aptvert ar vārdšķiru, piemēram, vārdu secība (Bryant et al., 2017). Arī čehu valodas apguvēju korpusu kļūdu marķēšanā izmantota ERRANT sistēma, kas balstīta uz universālo atkarību pieejā izmantotajām vārdšķirām un pielāgota čehu valodai, piemēram, ja oriģinālā un labotā vārda pamatforma sakrīt, tiek pievienota pazīme *:INFL*, kas nozīmē formveidošanas kļūdu (Rosen et al., 2020).

Ir mēģinājumi izveidot universālu kļūdu klasifikāciju (Eryiğit et al., 2025), tomēr ir skaidrs, ka valodas ir dažādas, īpaši to gramatika, un universālie kļūdu tipi, kas veidoti angļu valodai, latviešu valodai nav piemērojami – ne tikai tāpēc, ka apraksta tradīcijas ir atšķirīgas, bet galvenokārt tāpēc, ka pašas valodas sistēmas ir atšķirīgas.

2. Latviešu valodas rediģējumu korpuss „Norma"

Korpusā „Norma" tiek marķētas kļūdas, kas konstatētas, sastatot autora oriģinālteksta ar tā rediģējumu. Viens no šī korpusa izveides mērķiem ir sagatavot datus ieteikumu izstrādei, tāpēc „Normas" marķēšanai ir izstrādāta jauna kļūdu klasifikācija – 10 kļūdu tipi ar apakštipiem (sk. 1. tabulu; nosaukumi ir iespējami īsi, lai marķēt kļūdas būtu ērtāk). Šī klasifikācija veidota, balstoties uz līdzšinējiem latviešu valodas kultūras pētījumiem (piem., Freimane, 1993; Nītiņa & Grigorjevs, 2013; publikācijas periodiskajos izdevumos „Latviešu valodas kultūras jautājumi", „Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi") un sākotnējiem tekstiem, kas izvēlēti kļūdu analīzei, tāpat ņemta vērā citu pētnieku pieredze (Bryant et al., 2017; Znotiņa, 2018; Auziņa et al., 2019). Ja ir nepieciešams jauns apakštips, saraksts tiek papildināts.

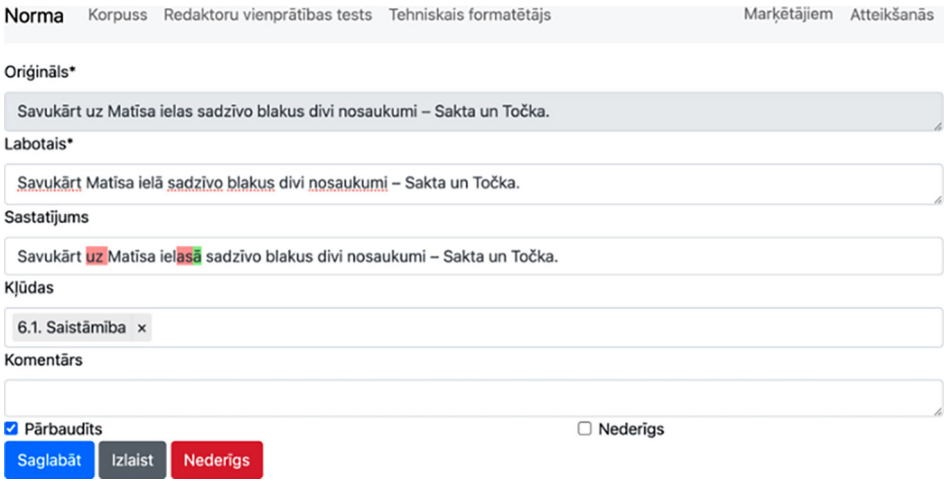
2.1. Latviešu valodas rediģējumu korpusa „Norma" izveide un struktūra

Korpusa izveidei tiek apkopoti no projekta sadarbības partneriem iegūti teksti, kam ir pieejams oriģinālteksts un tā rediģētā versija. Tekstiem netiek pievienoti nekādi metadati, tie ir anonīmi, un korpusā tiek iekļauti tikai nelieli fragmenti (ne vairāk par vienu izolētu teikumu vai dažiem saistītiem teikumiem).

1. TABULA. „Normas" kļūdu tipi un apakštipi

Kļūdas tips	Kļūdas apakštips
1. Tehniskais noformējums	
2. Pareizrakstība	2.1. Vārdu pareizrakstība 2.2. Saīsinājumu izveide 2.3. Sākumburti 2.4. Īpašvārdu atveide
3. Vārddarināšana	
4. Formveidošana	4.1. Lietvārds 4.2. Darbības vārds 4.3. Īpašības vārds
5. Interpunkcija	5.1. Nepiemērota pieturzīme 5.2. Lieka pieturzīme 5.3. Pieturzīmes trūkums
6. Sintakse	6.1. Saistāmība 6.2. Savrupinājumi 6.3. Noliegums 6.4. Vārdu secība 6.5. Izteicēja izveide 6.6. Dalījums teikumos 6.7. Sakārtojuma konstrukcijas 6.8. Palīgteikuma tips
7. Vārdu un konstrukciju izvēle	7.1. Liekvārdība 7.2. Mazvārdība 7.3. Neiederīgs vārds
8. Tekstveide	
9. Citas kļūdas	9.1. Neuzmanības kļūda
10. Sekundāra kļūda	10.1. Sekundāra: saistāmība 10.2. Sekundāra: vārdu secība 10.3. Sekundāra: interpunkcija 10.4. Sekundāra: sākumburti

Iegūtie teksti (sk. *Oriģināls* un *Labotais* 1. attēlā) tiek sastatīti, lai identificētu labojumus (sk. *Sastatījums* 1. attēlā). Katru labojumu atbilstoši marķēšanas vadlīnijām marķē valodnieks, kurš norāda šī labojuma tipu (sk. *Kļūdas* 1. attēlā). Laukā *Oriģināls* redzams nelabots teksts, *Labotais* – teksts pēc redaktora, korektora vai paša autora labojumiem, bet laukā *Sastatījums* izceltas koriģētās vietas, lai labojumi būtu vieglāk konstatējami (marķēšanas rīkā šajā laukā labotās vietas izceltas ar krāsām: ar sarkanu – dzēstās, ar zaļu – pievienotās). Kā minēts iepriekš, rīkā ievietotie teksti – gan oriģinālversijas, gan labotās versijas – ir iegūti no sadarbības partneriem (izdevējiem), tātad labojumi un precizējumi ir veikti laikā, kad teksts tiek gatavots publicēšanai (to var būt labojis gan autors, gan atbildīgais redaktors, gan literārais redaktors). Ja korpusa marķētājam šķiet, ka redaktora vai korektora labotais teksts vēl jāprecizē, to var izdarīt laukā *Labotais*. Pirms tekstu ievietošanas rīkā tos automātiski apstrādā – sadala īsākos fragmentos. Marķēšanas laikā marķētājs var norādīt, kuri fragmenti nav jāiekļauj korpusā (atzīmē kā nederīgus). Par nederīgiem

1. ATTĒLS. Kļūdu marķēšanas rīks latviešu valodas rediģējumu korpusa izveidei

tiek atzīti teikumi, kuros ir kaut kas nepabeigts vai kuri nav uztverami bez konteksta, tāpat korpusam netiek pievienoti izmantotās literatūras saraksti, teksts svešvalodās un teikumi, kuros parādās personas dati vai cita sensitīva informācija.

Jāņem vērā, ka ne visi labojumi tekstos patiešām klasificējami kā kļūdas. Labojumi, kas saistīti ar valodas meistarību, var būt subjektīvi, tiem ir iespējams vairāk nekā viens pareizais labošanas variants, turklāt tādi labojumi, kas attiecināmi uz sintaksi un vārdu un konstrukciju izvēli, parasti ir kompleksi, jo tiek precizēts plašāks fragments. Tāpat šo labojumu marķēšanu apgrūtina tas, ka tajos var saskatīt vairāk nekā vienu kļūdas apakštipu, piemēram, nolieguma precizējumi bieži saistīti ar izteicēja izveidi.

2.2. Latviešu valodas rediģējumu korpusā „Norma" izmantoto kļūdu tipu raksturojums

Definējot kļūdu tipus, tiek domāts par to, kā kļūdu marķējums tālāk tiks izmantots. Automātiskā valodas analīzē kļūdu klasifikācija palīdzēs nošķirt vienkāršas pareizrakstības kļūdas no konstrukciju kļūdām. Turpretim lingvistiskajai analīzei paredzētajā korpusā tekstus var pārlūkot, meklējot gan pēc atsevišķiem kļūdu tipiem, gan pēc dažādām kļūdu tipu kombinācijām.

Tālāk tekstā valodas piemēri ilustrēti divējādi: 1) īsākos fragmentos vispirms rakstīts oriģinālais teksts, bet aiz bultiņas (→) norādīts izlabotais variants; 2) garāki piemēri numurēti, a. apakšpunktā dots oriģinālais piemērs, b. – labotais. Pēc iespējas visur treknrakstā iezīmēta labotā vieta.

2.2.1. Tehniskais noformējums

Liela daļa labojumu ir attiecināmi uz teksta tehniskā noformējuma kļūdām (1. kļūdu tips ir visbiežāk sastopamais), t. i., tādām kļūdām, kas nav saistītas ar gramatiskajiem vai stilistiskajiem nosacījumiem. Šajā projektā kā tehniskais noformējums tiek marķēti labojumi, ar kuriem precizēts atstarpju (t. sk. saistīto atstarpju), domuzīmju, vienotājdomuzīmju un defišu lietojums, piemēram:

1) izdzēsta atstarpe pirms teikuma beigu pieturzīmes (*Vai varbūt ejam vieglāko ceļu un, aizmirstot par valodas sistēmu, sekojam likuma burtam, ne garam ?*), ielikta saistītā atstarpe pirms procentzīmes (*33,02% → 33,02 %*) vai parastas atstarpes vietā ievietota saistītā atstarpe;

2) adekvāts vienpēdiņu un apostrofa izmantojums (*plaģiators (cilvēks, kas izdarījis plaģiātu) → plaģiators ('cilvēks, kas izdarījis plaģiātu')*), vienveidīgu pēdiņu lietojums tekstā (*valodas „skaistumu" → valodas "skaistumu"*), konsekvents izlaiduma apzīmējums (*Joki, sarkasms, kultūra kā tāda ir tāda mega brīva **...** → Joki, sarkasms, kultūra kā tāda ir tāda mega brīva **[..].***) un citi rakstzīmju labojumi, kam nav gramatiskas funkcijas (***XVI** gs. beigu un **XVII** gs. → **16.** gs. beigu un **17.** gs.*);

3) defises vietā ievietota vienotājdomuzīme (*Vācijas-Krievijas robežai → Vācijas–Krievijas robežai*) vai domuzīme (*Tikai - kam ir tiesības to pateikt? → Tikai – kam ir tiesības to pateikt?*) tiek uzskatīta par tehniskā noformējuma kļūdu, nevis pieturzīmju kļūdu, tādēļ ka cilvēki visbiežāk jauc šos simbolus, lieto tos bez nozīmes atšķirības, kā arī reizēm neizmanto pareizo simbolu tieši tehnisko ierobežojumu dēļ.

Pie tehniskā noformējuma pieskaitāms arī pēdiņu lietojums slīpraksta vietā (un otrādi). Slīpraksta lietojumu rīkā pagaidām nevar nošķirt un marķēt, bet, ja redzams, ka ir noņemts slīpraksts un ieliktas pēdiņas (vai otrādi), labojums tiek marķēts kā tehniskais noformējums. Tehniskā noformējuma kļūdu marķējums un analīze tiek izmantoti automātiska formatēšanas rīka izstrādē.

2.2.2. Pareizrakstība

Vārdu pareizrakstības kļūdas tiek šķirtas no neuzmanības, formveidošanas un vārddarināšanas kļūdām. Pareizrakstības kļūdām ir vairāki apakštipi. Kā vārdu pareizrakstība (2.1. apakštips) tiek marķēti nepareizi uzrakstītu vārdu labojumi, t. i., gadījumi, kad teksta autors nav pārbaudījis vārdnīcā, kā pareizi rakstāma konkrētā leksēma, piemēram:

1) ar īsu vai garu patskani (*d**e**monu → d**ē**monu*; *tād**e**jādi → tād**ē**jādi*), vienu vai diviem līdzskaņiem (*Kolonas → Kolon**n**as*);

2) kopā vai šķirti – viena vai vairākas leksēmas (***neviens*** *vien raksts* → ***ne viens*** *vien raksts*; *ukraiņu* ***ne vis*** *spāņu* → *ukraiņu,* ***nevis*** *spāņu*);

3) kā saliktenis (*tīmekļ**a** vietnē* → *tīmekļvietnē*) vai kā vārdkopa (*darbatirgus* → *darba tirgus*).

Jāatzīst, ka vārdu pareizrakstības kļūdas robežojas ar vārddarināšanas kļūdām (piem., salikteņu izveide lielākoties attiecināma uz vārddarināšanu, jo motivētājvārdkopai un saliktenim var būt dažādas nozīmes) un neuzmanības kļūdām.

Par saīsinājumu izveides kļūdām (2.2. apakštips) tiek uzskatīti labojumi, ar kuriem precizēts saīsinājuma pieraksts vai saīsinājuma lietojums, t. i.,

1) saīsinājuma vietā ieteikts pilns vārds un otrādi (*piem.* → *piemēram*; *LDK* → *Lietuvas Dižkunigaitijā*; ***V.*** *Vīķes-Freibergas* → ***Vairas*** *Vīķes-Freibergas*);

2) uzvārda priekšā pievienots iniciālis (*Fīrekeru* → ***K.*** *Fīrekeru*).

Saīsinājuma izveides kļūda ir arī gadsimtu un desmitgažu pieraksta labojumi, piemēram, *1920-30-to* → *20. gs. 20.–30. gadu*.

Atsevišķs apakštips šajā grupā ir kļūdām, kas saistītas ar nepareizu lielo un mazo sākumburtu lietojumu (2.3. apakštips), piemēram, nemotivēts lielais burts (***K****atalāņu un* ***B****asku īpašvārdiem* → ***k****atalāņu un* ***b****asku īpašvārdiem*; ***N****eatkarības gad****i*** → ***n****eatkarības gad****os***) vai nepareizi lietots mazais burts (*Latvijas* ***v****alsts prezidents* → *Latvijas* ***V****alsts prezidents*).

Kā īpašvārdu atveides (2.4. apakštips) labojumi tiek marķēti neprecīzi atveidoti citvalodu īpašvārdi (***K****ēdaiņiem* → ***Ķ****ēdaiņiem*). Lai arī to varētu uzskatīt par tehniskā noformējuma jautājumu, arī īpašvārdi, kuriem, tos pirmo reizi minot, iekavās nav norādīts oriģināls (*Hansa Georga G****a****damera* → *Hansa Georga G****ā****damera* ***(Hans-Georg Gadamer)***), tiek marķēti kā īpašvārdu atveides kļūdas, tāpēc ka šī neprecizitāte cieši saistīta ar tradīciju, kā latviešu valodā tiek norādīts vārds oriģinālajā pierakstā, un vadlīnijās šī kļūda tiks skaidrota tieši pie 2.4. kļūdu apakštipa.

Saīsinājumu un īpašvārdu atveides kļūdu gadījumā ir iespējami vairāki labojumi (pieturzīmes, no jauna ievietoti vārdi u. tml.), bet nekādi papildu kļūdu tipi šiem precizējumiem netiek pievienoti.

2.2.3. Vārddarināšana

Vārddarināšanas kļūdās ietilpst neprecizitātes, kas saistītas ar vārdu darināšanu, izmantojot priedēkļus un piedēkļus, un ar salikteņu darināšanu. Vārddarināšanas kļūdu tipam korpusā netiek veidoti apakštipi, tomēr tajā ietilpstošās neprecizitātes pēc kopīgām pazīmēm var iedalīt dažās grupās.

Visbiežāk sastopamā vārddarināšanas kļūda ir neiederīgs priedēklis (***sa**domājumus* → ***iz**domājumus*) vai piedēklis (*klasifikāc**ijas** → klasificē**šan**as*), kā arī lieks priedēklis (***pār**klasificēt* → *klasificēt*) vai piedēklis (*sablend**erē** → sablendē*), tāpat var būt gadījumi, kad kāda no šiem vārddarināšanas līdzekļiem trūkst (*jāskaidro → jā**no**skaidro*, *klišejisms → klišejisk**ums***).

Bieža vārddarināšanas kļūda ir neatbilstoša vārdu rakstība kopā vai šķirti, t. i., neatbilstoša vārdu savienojuma lietošana salikteņa vietā: *mērķa auditorijas → mērķauditorijas*, *Centrālajā Āfrikā → Centrālāfrikā*. Gadījumus, kad salikteņa pirmā daļa paliek morfēmiski nepārveidota (*lamuvārdi → lamu vārdi*), it kā varētu uzskatīt par pareizrakstības kļūdu, tomēr, kā minēts iepriekš, šis dalījums tiks izmantots pareizrakstības vadlīniju izstrādē, tādēļ, lai apkopotu visus līdzīgos gadījumus, arī šīs kļūdas marķētas kā vārddarināšanas kļūdas. Tāpat atsevišķos gadījumos ir dzēsta salikteņa daļa, piemēram, ***droš**ticami → ticami*, *tekst**veidē** → tekstā*, ***pašn**osaukums → nosaukums*, ***dzīves**darbības jomām → darbības jomām*.

Vārddarināšanas kļūdas ir arī labojumi, kur lietotais vārds atkarībā no konteksta rediģējumā tiek aizstāts ar tās pašas saknes citas vārdšķiras vārdu: *papild**us** → papild**u***, *valst**iski** → valst**ij***, *ietei**kums** → ietei**cams***, *daudznozīm**es** → daudznozīm**īgs***.

Korpusa datos sastopamas arī citu veidu vārddarināšanas kļūdas, piemēram, ***pus**latviska* → ***daļēji** latviska*, kur saliktenis *puslatviska* sadalīts divos vārdos, turklāt pirmais vārds aizstāts ar citu vārdu – šajā gadījumā vienā labojumā saskatāmas divas kļūdu kategorijas – „Vārddarināšana" un „Neiederīgs vārds". Piemērā ***runā** pretī → **ir** pret**runā*** rediģējumā darināts saliktenis, turklāt šajā labojumā pārklājas kļūdu tipi „Vārddarināšana" (salikteņa izveide), „Vārdu secība" (pievienotā salikteņa daļa oriģinālajā tekstā jau ir minēta, tikai citā sintaktiskajā konstrukcijā) un „Izteicēja izveide" (verbāls izteicējs pārveidots par nominālu).

2.2.4. Formveidošana

Formveidošanas kļūdas ir tās, kur nav pareizi izveidota vārda gramatiskā forma. Šajās kļūdās ietilpst gan neatbilstošu formu lietošana (daudzskaitlis vienskaitļa vietā, nenoteiktā galotne noteiktās vietā u. tml.), gan formu veidošana (nepareizi izveidota, piem., darbības vārda gramatiskā forma).

Formveidošanas kļūdu apakštipi tiek šķirti pēc labotā vārda vārdšķiras:

1) lietvārds (4.1. apakštips), lielākoties lietvārda skaitļa labojumi, piemēram, *dažādas sabiedrīb**u** grupas → dažādas sabiedrīb**as** grupas*, *valod**u** prasme → valod**as** prasme*;

2) darbības vārds (4.2. apakštips), piemēram, *nezin → nezin**a***;

3) īpašības vārds (4.3. apakštips), galvenokārt noteiktās, nenoteiktās galotnes lietojums un salīdzināmās pakāpes, piemēram, *Visiem minētiem īpašvārdiem → Visiem minēt**aj**iem īpašvārdiem*, *visvairāk klausīt**āk**ajiem → visvairāk klausītajiem*, *tādēļ nelabprāt**āk** pieņemam → tādēļ nelabprāt pieņemam*, *šis pārsteidzošs pieaugums → šis pārsteidzoš**ai**s pieaugums*, *par ideālu politisk**u** līderi → par ideālu politisk**o** līderi*.

Lai arī marķēšanas vadlīnijās ir definēts, kuri labojumi tiek uzskatīti par formveidošanas kļūdām (tās saistītas ar paša vārda semantiku), šīs neprecizitātes, protams, ir saistītas ar kontekstu, kurā forma lietota, tādēļ ir gadījumi, kad nevar izšķirties starp formveidošanas un saistāmības kļūdas apakštipu.

2.2.5. Interpunkcija

Pieturzīmju lietojuma neprecizitāšu iedalījums ir diezgan vienkāršots, šajā grupā ir trīs apakštipi:

1) nepiemērota pieturzīme (5.1. apakštips), piemēram,

(1) a. *Kādā no viņas pētījumiem runāts par neoficiālajiem urbanonīmiem – resp. pilsētas daļu un objektu neoficiālajiem jeb slenga nosaukumiem.*
b. *Kādā no viņas pētījumiem runāts par neoficiālajiem urbanonīmiem**,** resp.**,** pilsētas daļu un objektu neoficiālajiem jeb slenga nosaukumiem.*

2) lieka pieturzīme (5.2. apakštips), piemēram,

(2) a. *Nevaram neņemt vērā, ka laika formu lietojums, kas latviešu valodā, ja to salīdzinām**,** ar angļu valodu, ir brīvāks, tomēr nebūt nav patvaļīgs.*
b. *Nevaram neņemt vērā, ka laika formu lietojums, kas latviešu valodā, ja to salīdzinām ar angļu valodu, ir brīvāks, tomēr nebūt nav patvaļīgs.*

3) pieturzīmes trūkums (5.3. apakštips), piemēram,

(3) a. *Jaunākajā laikā poļu valodas pētnieki ir novērojuši spēcīgu angļu valodas, īpaši amerikāņu kultūras ietekmi arī valodas etiķetes jomā.*
b. *Jaunākajā laikā poļu valodas pētnieki ir novērojuši spēcīgu angļu valodas, īpaši amerikāņu kultūras**,** ietekmi arī valodas etiķetes jomā.*

Nereti ir problemātiski nošķirt pieturzīmju gramatisko funkciju un šo pašu rakstzīmju tehnisko funkciju, piemēram, kā traktēt punktu, kas novietots pirms vai pēc atsauces atkarībā no konkrētā izdevuma vadlīnijām, piemēram,

(4) a. *Stilam neatbilstošs vārdu lietojums norāda uz leksikostilistiskām kļūdām**.** (sal. ar Rozenbergs 1995, 203)*
b. *Stilam neatbilstošs vārdu lietojums norāda uz leksikostilistiskām kļūdām (sal. ar Rozenbergs 1995, 203)**.***

Pašlaik šis labojums tiek atzīmēts kā interpunkcijas kļūda, bet varētu būt arī tehniskais noformējums. Kā tehniskais noformējums lielākoties tiek marķēti nekonsekventa pēdiņu lietojuma labojumi, izņemot atsevišķus gadījumus, kad šīs kļūdas attiecināmas uz interpunkciju, piemēram, izdzēstas liekas pēdiņas pie savienojumiem *tā sauktais*, *tā saucamais*, arī saīsinājumā *t. s.* (kad pēdiņas vai slīpraksts tiešām nav nepieciešams):

(5) a. *t.s. „klientu apmierinātības aptauju"*
b. *t. s. klientu apmierinātības aptauju*

Marķēšanas gaitā pieņemts lēmums interpunkcijas labojumiem papildus atzīmēt arī konkrētu sintakses kļūdu apakštipu, ar ko saistīta interpunkcijas kļūda, piemēram, gadījumos, kad ar pieturzīmi nav atdalīti vienlīdzīgi teikuma locekļi, tiek pievienots arī 6.7. apakštips (sakārtojuma konstrukcijas):

(6) a. *[..] runa vai nu apsūdz kādu vai aizstāv.*
b. *[..] runa vai nu apsūdz kādu**,** vai aizstāv.*

Šāds marķējums varētu palīdzēt nošķirt galvenos interpunkcijas kļūdu cēloņus.

2.2.6. Sintakse

Sintakses kļūdām ir visvairāk apakštipu, un tās ir atsevišķa pētījuma vērtas, tāpēc ka teikums ir sarežģīta valodas vienība, kurā savienojas gramatiskās formas, vārdu leksiskās nozīmes un tikai sintakses līmenim raksturīgas parādības.

Sintaktiskās saistāmības (6.1. apakštips) neprecizitātes nosaka sintaktiskā apkaime – kā atkāpes no saistāmības nosacījumiem tiek marķētas saskaņojuma, pārvaldījuma un pieļāvuma, arī gramatiskā centra kļūdas. Liela daļa no šīm kļūdām saistīta ar vārdkopu formālo izveidi un precizēšanu, teikuma priekšmeta locījuma izvēli, piemēram,

1) precizēts saskaņojums vārdkopā: *fonētisk**ās** atveides princips → fonētisk**ais** atveides princips*;

2) nevajadzīgs datīva lietojums ģenitīva vietā: *Sakārtojuma konstrukcij**ām** paveidi parāda [..] → Sakārtojuma konstrukcij**u** paveidi parāda [..]*;

3) papildinātājs nominatīvā pie izteicēja vajadzības izteiksmē: *paskaidrojum**us** jāsniedz → paskaidrojum**i** jāsniedz*;

4) teikuma priekšmets ģenitīvā pie verba *nebūt*: *viņam nebija reāla vara → viņam nebija reāla**s** vara**s***;

5) iederīgs locījums pie skaitļa vārda: *vairāk nekā 24 miljon**u** → vairāk nekā 24 miljon**i**, 18 000 person**as** → 18 000 person**u***;

6) lokatīvs prepozicionālas konstrukcijas vietā: *atgadījums **ar** Leļušu ciem**u** → atgadījums Leļušu ciem**ā**, **uz** Matīsa iel**as** sadzīvo blakus divi nosaukumi → Matīsa iel**ā** sadzīvo blakus divi nosaukumi*;

7) neprecīza verba rekcija: *dauzītu **no** putekļ**iem** paklāj**u** → dauzītu putekļ**us** **no** paklāj**a***;

8) vārdkopas centrālais komponents vienskaitlī, ja tam piesaistīti vairāki savstarpēji vienlīdzīgi atkarīgie komponenti ģenitīvā: *gan mediju, gan izglītības, gan cilvēktiesību jomā**s** → gan mediju, gan izglītības, gan cilvēktiesību jomā.*

Atsevišķs apakštips ir arī divdabja teicienu un citu savrupinājumu lietojuma labojumiem (6.2. apakštips). Ar šo kļūdas apakštipu marķēti gadījumi, kad

1) divdabja teicienā precizēts divdabis, piemēram, nelokāmais divdabis aizstāts ar daļēji lokāmo: *Dukuri, apgalvo**jot** [..] → Dukuri, apgalvo**dami** [..]*;

2) divdabja teiciens vai savrupinājums pārveidots par palīgteikumu:

(7) a. *Ir pat jūtams saspīlējums [..], **runājot par** noteikt**ām** valodas politikas tēm**ām**.*
b. *Ir pat jūtams saspīlējums [..], **kad tiek skartas** noteikt**as** valodas politikas tēm**as**.*

(8) a. *[..] parādās [..] personvārdi, nākuši caur arābu valodu kā starpniekvalodu [..]*
b. *[..] parādās [..] personvārdi, **kas** nākuši caur arābu valodu kā starpniekvalodu [..]*

3) divdabja teiciena vietā ieteikta sakārtojuma konstrukcija:

(9) a. *[..] tādēļ skolēni joprojām kvalitatīvi nav apguvuši precīzu lietvārda formas lietojumu**, rakstot** eksāmenā lietvārda akuzatīva formu.*
b. *[..] tādēļ skolēni joprojām kvalitatīvi nav apguvuši precīzu lietvārda formas lietojumu **un** eksāmenā **raksta** lietvārda akuzatīva formu.*

Nolieguma precizējumu (6.3. apakštips) līdzšinējos datos nav daudz, tomēr iezīmējas noteiktas grupas, piemēram,

1) vairākos gadījumos noliegums precizēts izteicējā:

(10) a. *kurš **nav ne**labojams*
b. *kurš **ir** labojams*

(11) a. *saikne [..] **ir mazāk** cieša*
b. *saikne [..] **nav tik** cieša*

2) noliegums labots arī salīdzinājuma konstrukcijās:

(12) a. *viennozīmīgi labāks kā otrs*
b. *viennozīmīgi labāks **ne**kā otrs*

3) precizēts izteicējs un mainīta vārdu secība:

(13) a. *[..] lielākā daļa audzēkņu **nedz** prot saskatīt, nedz atdalīt divdabja teicienu.*
b. *[..] lielākā daļa audzēkņu **neprot nedz** saskatīt, nedz atdalīt divdabja teicienu.*

4) precizēts izteicējs un ievietots sakārtojuma saiklis:

(14) a. *Centra uzdevums **nav** par katru cenu sodīt pārkāpēju, bet gan novērtēt [..]*
b. *Centra uzdevums **ir nevis** par katru cenu sodīt pārkāpēju, bet gan novērtēt [..]*

Nolieguma precizējumi kopumā bieži ir saistīti ar labojumiem izteicējā (piem., ***net**ikt sadzirdēti → **pal**ikt **ne**sadzirdēti*), bet papildus var tikt mainīta arī teikuma komunikatīvā struktūra:

(15) a. *[..] ka vārdi **nav** tas valodas slānis, kura dēļ tiek **viegli** izkustināti valodas pamati.*
b. *[..] ka **ne jau** vārdi **ir** tas valodas slānis, kura dēļ tiek izkustināti valodas pamati.*

Vārdu secības precizējumus (6.4. apakštips) šajā datu kopā parasti nosaka konteksts, bet ir arī tādi vārdu secības labojumi, kas attiecināmi uz vārdkopas izveidi, piemēram, precizēta nominmāla vārdkopa:

(16) a. *Var apzināti lietot sarežģītas **teikumu** struktūras [..]*
b. *Var apzināti lietot sarežģītas struktūras **teikumus** [..]*

Parasti pārvietoti adverbiālas nozīmes paplašinātāji, piemēram, tuvāk teikuma locekļiem, uz ko tie attiecas:

(17) a. *[..] spāņu valodas izrunā ir notikušas izmaiņas* ***kopš 1961.gada*** *un* ***latviešu valodā*** *pēc neatkarības atgūšanas ir izstrādāti jauni normatīvie dokumenti par īpašvārdu atveidi.*
b. *[..] spāņu valodas izrunā* ***kopš 1961. gada*** *ir notikušas izmaiņas un pēc neatkarības atgūšanas ir izstrādāti jauni normatīvie dokumenti par īpašvārdu atveidi* ***latviešu valodā****.*

Tāpat var būt pārvietoti apstākļi, kas neiederīgi minēti starp salikta teikuma locekļa sastāvdaļām, piemēram, apstāklis, kas oriģinālajā teikumā atradies starp sastata izteicēja sastāvdaļām, pārvietots uz teikuma sākumu:

(18) a. *Par uzvārdiem* ***ļoti reti*** *kļuvuši puķu nosaukumi, populārāko skaitā ir tikai Roze.*
b. ***Ļoti reti*** *par uzvārdiem kļuvuši puķu nosaukumi, populārāko skaitā ir tikai Roze.*

Ir gadījumi, kad kopā ar vārdu secības precizējumu labota arī liekvārdība un neiederīgas konstrukcijas:

(19) a. *Tas neapgrūtinātu* ***nekādā veidā*** *izrunu latviešu valodā.*
b. *Tas* ***nekādi*** *neapgrūtinātu izrunu latviešu valodā.*

(20) a. *Ja nav norādīts citādi,* ***darba ietvaros*** *metriku vērtības tiek dotas procentos.*
b. *Ja nav norādīts citādi, metriku vērtības* ***šajā darbā*** *tiek dotas procentos.*

Ar 6.5. apakštipu „Izteicēja izveide" marķēti daudzveidīgi labojumi, kas veikti teikuma gramatiskajā centrā, tie galvenokārt attiecināmi uz izteicēja formulējuma kļūdām – kontekstam neatbilstošu sintaktiskā laika, sintaktiskās modalitātes vai struktūras shēmas morfoloģiskā tipa lietojumu, piemēram,

1) nominmāla izteicēja pārveidošana par verbālu:

(21) a. *Lietišķajai valodai* ***ir raksturīga*** *stilistiskā savdabība [..]*
b. *Lietišķajai valodai* ***piemīt*** *stilistiskā savdabība [..]*

2) darbības vārda vienkāršā laika vietā saliktais un laiku saskaņošana:

(22) a. *Šis ieteikums* ***neguva*** *plašu atsaucību [..]*
b. *Šis ieteikums* ***nav guvis*** *plašu atsaucību [..]*

(23) a. *[..] ir notikušas izmaiņas un pēc neatkarības atgūšanas **tika** izstrādāti jauni normatīvie dokumenti [..]*
b. *[..] ir notikušas izmaiņas un pēc neatkarības atgūšanas **ir** izstrādāti jauni normatīvie dokumenti [..]*

3) pagātnes vietā labota tagadne u. tml.:

(24) a. *[..] moderators regulāro raidījuma viesi **pārtrauca**, viņš **neizrādīja** neapmierinātību un **nemēģināja** runāto tekstu turpināt.*
b. *[..] moderators regulāro raidījuma viesi **pārtrauc**, viņš **neizrāda** neapmierinātību un **nemēģina** runāto tekstu turpināt.*

4) lieks modālā darbības vārda lietojums gramatiskajā centrā – vairākkārt labota konstrukcija *var tikt*:

(25) a. *Tādā veidā **var tikt** gan veidota [..]*
b. *Tādā veidā **tiek** gan veidota [..]*

5) darbības vārda izteiksmes precizējumi, t. sk. sajaukta pavēles izteiksme un īstenības izteiksme, nenoteiksme izlabota par vajadzības izteiksmi (šīs uzskatāmas par formu lietošanas, nevis formveidošanas kļūdām, jo pati forma pastāv, bet tiek lietota neiederīgā kontekstā):

(26) a. *Jūs var**ie**t jebkurā brīdī mainīt savu lēmumu.*
b. *Jūs var**a**t jebkurā brīdī mainīt savu lēmumu.*

(27) a. *[..] kur**u** burt**u** kādā vārdā **rakstīt**, ir jāatceras.*
b. *[..] kur**š** burt**s** kādā vārdā **jā**raksta, ir jāatceras.*

Izteicēja izveides labojumi var būt subjektīvi, tie bieži saistīti arī ar vārdu vai konstrukciju izvēli, bet šis apakštips ir viens no biežāk sastopamajiem līdzšinējā korpusā kopumā, turklāt tas ir visbiežākais sintakses kļūdu apakštips.

Dalījums teikumos un teikuma daļās (6.6. apakštips) attiecināms uz gadījumiem, kad teikums pārveidots par teikuma daļu, palīgteikums par virsteikumu, palīgteikums par sekundāri predikatīvu komponentu, divdabja teiciens par teikuma daļu un pretēji:

(28) a. *[..] tika rosināts arī pārņemt ieražu, **kas** piesēdētājus izraudzī**tos** no konkrētiem apgabaliem.*
b. *[..] tika rosināts arī pārņemt ieražu piesēdētājus izraudzī**ties** no konkrētiem apgabaliem.*

(29) a. *Komisija [..] darbojās uz sabiedriskiem pamatiem, bez atalgojuma**. Algota tika** atbildīgā sekretāre.*
b. *Komisija [..] darbojās uz sabiedriskiem pamatiem, bez atalgojuma**, tika algota tikai** atbildīgā sekretāre.*

Precizējumi sakārtojuma konstrukcijās (6.7. apakštips) var būt dažādi:

(30) a. *Autori radījuši interaktīvu karti, **kā arī bukletu,** kurā iekļauti objekti un to ģeogrāfiskās koordinātas.*
b. *Autori radījuši **bukletu un** interaktīvu karti, kurā iekļauti objekti un to ģeogrāfiskās koordinātas.*

(31) a. *Studijas notiek igauniski, **kā** arī krieviski un angliski.*
b. *Studijas notiek igauniski, arī krieviski un angliski.*

(32) a. *Tomēr mūsdienu globalizētajā pasaulē tai ir daudz izaicinājumu, **bet** arī sasniegumu.*
b. *Tomēr mūsdienu globalizētajā pasaulē tai ir **gan** daudz izaicinājumu, **gan** arī sasniegumu.*

Mainīts palīgteikuma tips (6.8. apakštips), lai precizētu jēdzieniskās attieksmes, piemēram,

1) precizētas palīgteikuma jēdzieniskās attieksmes pret virsteikumu:

(33) a. *Priekšlikums būtu vēl viens solis, **lai** nostiprinātu mūsu valsts pamatus [..]*
b. *Priekšlikums būtu vēl viens solis, **kas** nostiprinātu mūsu valsts pamatus [..]*

(34) a. *Jo vairāk jauniešu novērtēs savu izloksni un to lietos, **tā vēl** pastāvēs.*
b. *Jo vairāk jauniešu novērtēs savu izloksni un to lietos, **jo ilgāk** tā pastāvēs.*

2) palīgteikums aizstāts ar neatkarīgu teikuma daļu:

(35) a. *[..] skaits nostabilizējās ap 75 %, **kas** nokritās līdz 52 % [..]*
b. *[..] skaits nostabilizējās ap 75 %, **bet tas** nokritās līdz 52 % [..]*

Sintakses kļūdu labojumi lielākoties ir kompleksi – nepietiek kaut ko izdzēst vai pievienot, bet ir jāmaina plašāka konstrukcija, turklāt, kā jau minēts, šādos gadījumos nereti saskatāmi vairāki kļūdu tipi. Sintakses kļūdām ir vairāki apakštipi, to saraksts jau ir papildināts, piemēram, pievienots arī salīdzinājuma konstrukciju kļūdu apakštips.

2.2.7. Vārdu un konstrukciju izvēle

Vārdu un konstrukciju izvēles labojumi „Normā" reģistrēti visbiežāk (sk. 2. attēlu) un to automātiskā apstrāde ir sarežģīta, jo šie precizējumi bieži ir subjektīvi, bet labojumi ir plašāki. Te var nošķirt trīs apakštipus: pirmais – kaut kas ir dzēsts (7.1. apakštips), otrais – kaut kas ir ievietots (7.2. apakštips), bet trešajā ietilpst plašāki labojumi (7.3. apakštips). Vienkāršākais ir vārda aizstāšana ar citu vārdu, bet, protams, lielākā daļa ir kompleksi labojumi.

Kā liekvārdība tiek atzīmēti gadījumi, kad kāds vārds izdzēsts tādēļ, ka atkārtojas viens un tas pats vai tādas pašas nozīmes vārds, viens un tas pats pateikts vairākas reizes. Šādi nevajadzīgi atkārtojumi bieži parādās kā vienlīdzīgu teikuma locekļu virknes, piemēram:

(36) a. *[..] uzlabot, līdz novērstas visas norādītās **kļūdas, trūkumi un** nepilnības.*
b. *[..] uzlabot, līdz novērstas visas norādītās nepilnības.*

(37) a. *Tulkojuma vērtējuma tabula, kurā tiek skatīti **un vērtēti** šādi aspekti [..]*
b. *Tulkojuma vērtējuma tabula, kurā tiek skatīti šādi aspekti [..]*

(38) a. *Kas ir izaugsmes **klātesošais elements un** dzinējspēks?*
b. *Kas ir izaugsmes dzinējspēks?*

Tāpat liekvārdība vērojama teikumos, kuros izmantoti vispārīgas nozīmes darbības vārdi vai deverbāli lietvārdi, kas kontekstā ir lieki:

(39) a. *Aicinām lasītāju iepazīties ar pētnieku pārdomām un **veiktajiem** secinājumiem.*
b. *Aicinām lasītāju iepazīties ar pētnieku pārdomām un secinājumiem.*

(40) a. *Viedokļu atspoguļojums un **izmantotā** argumentācija [..]*
b. *Viedokļu atspoguļojums un argumentācija [..]*

(41) a. *[..] kura attaisno un pamato vardarbības **īstenošanu** pret sievieti [..]*
b. *[..] kura attaisno un pamato vardarbību pret sievieti [..]*

Liekvārdību var konstatēt arī tad, ja tekstā izdzēsts kāds saturiski lieks vārds:

(42) a. *Lai arī cik nelāgs **reizēm** šķistu šis skaitlis, ir dzīve arī pēc trīspadsmitā datuma.*
b. *Lai arī cik nelāgs šķistu šis skaitlis, ir dzīve arī pēc trīspadsmitā datuma.*

Savukārt mazvārdības gadījumā teikums papildināts ar trūkstošo vārdu:

(43) a. *Nacionālās bibliotēkas būvniecība [..]*
b. ***Latvijas** Nacionālās bibliotēkas būvniecība [..]*

(44) a. *Latviešu valodas pētniecība un mācīšana citu valstu augstskolās pēc 1991 ir aktivizējusies.*
b. *Latviešu valodas pētniecība un mācīšana citu valstu augstskolās pēc 1991**. gada** ir aktivizējusies.*

Vienkāršākie 7.3. apakštipa gadījumi ir tie, kur viens vārds aizstāts ar citu, konkrētajā kontekstā iederīgāku vārdu, piemēram:

(45) a. *Abreviatūru lietojumam ir tendence **augt** [..]*
b. *Abreviatūru lietojumam ir tendence **palielināties** [..]*

(46) a. *Taču tie ir tikai empīriski vērojumi un minējumi, kas attiecas **tikai** uz lietišķiem tekstiem.*
b. *Taču tie ir tikai empīriski vērojumi un minējumi, kas attiecas **vienīgi** uz lietišķiem tekstiem.*

Vienā teikumā vārdi var būt aizstāti arī vairākās vietās (jāpiebilst, ka formāli šajā gadījumā vārdi joprojām aizstāti viens pret vienu), piemēram:

(47) a. *Lai ierobežotu **aplūkojamo piemēru** apjomu, aplūkoti tikai gadījumi, kur nelaimīgais skaitlis **pierakstīts** ar vārdu, nevis ar **skaitli**.*
b. *Lai ierobežotu **valodas materiāla** apjomu, aplūkoti tikai gadījumi, kur nelaimīgais skaitlis **apzīmēts** ar vārdu, nevis ar **ciparie**m.*

Tomēr lielākoties šajā grupā ir fragmenti, kuru automātiskā apstrāde ir sarežģīta, jo, aizstājot vārdu vai plašāku konstrukciju, mainīta arī pārējā teikuma struktūra – vārdu secība, saistāmība u. tml.:

(48) a. *Ja uzsvars **krīt uz pirmo zilbi abās valodās**, tad garumzīme **zīme** nebūtu lietojama.*
b. *Ja uzsvars **abās valodās ir pirmajā zilbē**, tad garumzīme nebūtu lietojama.*

Šādi teikumi un precizējumi tajos ir plašākas gramatiskas analīzes vērti, kā arī īpaši aplūkojami valodas kultūras un tekstveides aspektā.

2.2.8. Tekstveide, citas kļūdas un sekundāras kļūdas

Plašāku konstrukciju kļūdas mēdz robežoties ar tekstveides kļūdām. Šāds kļūdu tips tiek pievienots, ja šķiet, ka marķēt ir sarežģīti un nevar nošķirt atsevišķus kļūdu tipus, ja tekstā ir faktu kļūdas, ievērojami paša autora vai atbildīgā redaktora labojumi u. tml. Šim kļūdu tipam nav apakštipu un, ja atzīmēta šī kļūda, tas nozīmē, ka pārējās birkas var nebūt precīzas. Fragmentus, kas atzīmēti kā tekstveides kļūdas, nav plānots analizēt detalizētāk.

Kā „Citas kļūdas" tiek marķētas gan tās kļūdas, kam vēl nav piemērota kļūdas tipa, gan neuzmanības kļūdas. Ja šķiet, ka autors nav zinājis, kā pareizi pieraksta vārdu, kļūdai piešķir 2.1. apakštipu „Vārdu pareizrakstība", bet, ja ir skaidrs, ka kļūdījies netīšām, tad – 9.1. apakštipu „Neuzmanības kļūda".

Pēdējais kļūdu tips ir drīzāk tehnisks – tās ir sekundāras kļūdas, t. i., labojumi, kas radušies kādas citas kļūdas dēļ, piemēram, 10.1. apakštips „Sekundāra: saistāmība" tiek pievienots, ja teikumā neiederīgs vārds nomainīts (7.3. apakštips) un mainās arī saistāmība, resp., viens prievārds tiek aizstāts ar citu:

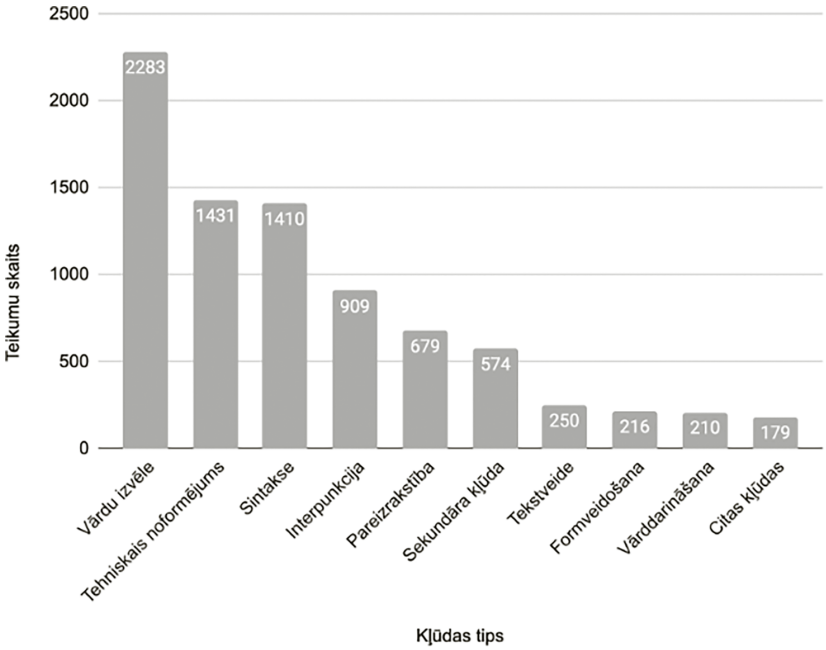
(49) a. *Vai mēs šodien varam **vadīties pēc** L. Ceplīša izstrādātajiem noteikumiem?*
b. *Vai mēs šodien varam **balstīties uz** L. Ceplīša izstrādātajiem noteikumiem?*

Reizēm vienai kļūdai var būt vairāki tipi vai viena un tā pati kļūda var ietilpt divos dažādos tipos. Var būt gadījumi, kad labojumus nemaz nevar nošķirt, tomēr sākotnēji izveidotā un vēlāk precizētā kļūdu klasifikācijas sistēma ir pietiekami piemērota latviešu valodas rediģējumu korpusa marķēšanai.

2.3. Korpusa izmantošana un statistika

Izveidotajā korpusā pašlaik ietilpst 4500 marķētu fragmentu – katrā viena vai vairākas kļūdas. Statistika (sk. 2. attēlu) atklāj, ka biežāk sastopamas ir tieši kompleksās – vārdu un konstrukciju izvēles un sintakses – kļūdas. Salīdzinoši maz rediģējumu korpusā ir vārddarināšanas un formveidošanas kļūdu, turklāt tipiskās formveidošanas kļūdas, piemēram, darbības vārda pavēles un īstenības izteiksmes formu jaukšana, šajā korpusā nav plaši pārstāvētas.

„Normu" var izmantot valodas tehnoloģijās, piemēram, pareizrakstības rīka izstrādē un novērtēšanā un kā treniņdatus kļūdu labošanas sistēmu izstrādē. Valodniecībā šos datus var izmantot diezgan plaši – gan literārās valodas analīzē un valodas prakses aprakstos, gan gramatikā.

2. ATTĒLS. Kļūdu tipu statistika latviešu valodas rediģējumu korpusā „Norma"

Ne visi izmantotie kļūdu tipi ir lietderīgi valodas automātiskā analīzē, jo tie aptver plašākus labojumus, bet kļūdu klasifikācija palīdz noskaidrot biežākās kļūdas, t. i., tos labojumus, kuri tiks detalizētāk analizēti ieteikumos par to, kā izvairīties no šādām kļūdām. Kļūdu kategorijas ļauj koncentrēties uz konkrētu kļūdu tipu, piemēram, aplūkot visas kļūdas, kas saistītas ar neprecīzu nolieguma formulēšanu latviešu valodā. Tehniskā noformējuma kļūdas ir palīdzējušas izstrādāt teksta tehniskās formatēšanas rīku. Ir iespējami arī citi korpusa izmantošanas virzieni, piemēram, uz pareizrakstības kļūdu analīzi var balstīt jaunus normatīvos komentārus par ortogrāfiju vai vārdu lietojumu vārdnīcā „Tēzaurs" (Spektors et al., 2009–2025), bet interpunkcijas kļūdas var izmantot latviešu valodas interpunkcijas precizēšanā.

Secinājumi

Valodas kļūdas mēdz būt atkarīgas no konkrētās valodas, tāpēc universāla kļūdu klasifikācija, kas pielāgojama lietojumam dažādās valodās, ir maz ticama. Tāpat kļūdu tipu izvēle ir cieši saistīta ar pašiem datiem un šādu datu izveides mērķi, šajā gadījumā rediģējumus paredzēts izmantot galvenokārt valodas automātiskai analīzei un valodas prakses rokasgrāmatas izveidei, tādēļ pēc iespējas vienkopus tiek marķētas kļūdas, kas analizējamas un skaidrojamas vienuviet.

Nav iespējams izveidot tādu kļūdu klasifikāciju, kurā varētu visus rediģējumus, kas veikti tekstā, pilnīgi skaidri objektīvi nošķirt, jo atsevišķos gadījumos vienai kļūdai korpusā var piešķirt dažādus kļūdu tipus vai viena un tā pati kļūda var ietilpt vairākos tipos. Tāpat labojumu klasifikāciju ietekmē katra konkrētā marķētāja subjektīvā interpretācija. Atsevišķos gadījumos marķētāji balstās uz vienošanos. Lai pēc iespējas mazinātu subjektīvu marķējumu, LU MII ekspertu grupa ir izstrādājusi marķēšanas vadlīnijas, kā arī veikusi marķēšanas vienprātības testu, t. i., vienu tekstu marķējušas trīs valodnieces, un pēc tam rezultāts salīdzināts un apspriests.

Korpuss „Norma" ir neliels, tāpēc ka viens no sarežģītākajiem uzdevumiem korpusa izveidē ir iegūt marķējamos tekstus – izdevniecības nav atsaucīgas, pirmkārt, tāpēc, ka tādi dati netiek sistēmiski glabāti un tekstu apkopošana prasa papildu darbu. Otrkārt, izdevniecības baidās par tekstu autoru attieksmi pret datu iekļaušanu šādā korpusā, kaut gan izmantotie fragmenti ir īsi un nekādi metadati tiem netiek pievienoti.

Tipiskās valodas prakses kļūdas „Normā" tomēr parādās, un izveidotā kļūdu klasifikācijas sistēma ļauj rediģējumu kļūdas dokumentēt, vieglāk atrast un analizēt datus, kas nepieciešami, izstrādājot valodas prakses rokasgrāmatu. Papildus korpuss atklāj teksta autora un redaktoru ieguldījumu rakstītā precizēšanā pirms publicēšanas, turklāt, tā kā korpuss ir brīvi pieejams, to var izmantot, lai apskatītu, kā profesionāli redaktori labo tekstus, un, iespējams, mācītos no šiem precizējumiem.

AVOTI

Auziņa, I., Darģis, R., Levāne-Petrova, K., Pokratniece, K., & Vēvere, D. (2018). *Valsts valodas prasmes pārbaudes darbu korpuss (VVPP)*. CLARIN-LV digitālā bibliotēka, hdl.handle.net/20.500.12574/49. Pieejams https://korpuss.lv/id/VVPP.

Auziņa, I., Kaija, I., Levāne-Petrova, K., Pokratniece, K., & Darģis, R. (2021). *Latviešu valodas apguvēju korpuss (LaVA)*. CLARIN-LV digitālā bibliotēka, hdl.handle.net/20.500.12574/42. Pieejams korpuss.lv/id/LaVA.

Spektors, A. et al. (2009–2025). *Tēzaurs.lv, 2025, Pavasara versija*. CLARIN-LV digitālā bibliotēka, hdl.handle.net/20.500.12574/119. Pieejams https://tezaurs.lv/; skatīts 06.06.2025.

LITERATŪRA

Arnardóttir, Þ., Xu, X., Guðmundsdóttir, D., Stefánsdóttir, L. B., & Ingason, A. K. (2021). Creating an Error Corpus: Annotation and Applicability. *CLARIN Annual Conference Proceedings*, *2021*, 59–63. Pieejams http://linguist.is/wp-content/uploads/2021/09/arnardottir2021creating.pdf.

Auziņa, I., Levāne-Petrova, K., & Darģis, R. (2019). Latviešu valodas apguvēju kļūdu analīze: pareizrakstības kļūdas. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*, *23*(1/2), 220–227.

Auziņa, I., Levāne-Petrova, K., & Kaija, I. (2020). Mērķhipotēžu izvirzīšana latviešu valodas apguvēju korpusā. *Gramatika un valodas normēšana. Valoda: nozīme un forma*, *11*, 7–26. Pieejams https://doi.org/10.22364/vnf.11.01.

Bryant, C., Felice, M., & Briscoe, T. (2017). Automatic Annotation and Evaluation of Error Types for Grammatical Error Correction. *Proceedings of the 55th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics* (Vol. I: Long Papers). Vancouver, Canada, 793–805. Pieejams https://aclanthology.org/P17-1074.pdf.

Darģis, R., Auziņa, I., Kaija, I., Levāne-Petrova, K., & Pokratniece, K. (2022). LaVA – Latvian Language Learner corpus. *Proceedings of the 13th Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2022)*. Marseille, France, 727–731. Pieejams http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2022/pdf/2022.lrec-1.77.pdf.

Deksne, D., & Skadiņa, I. (2014). Error-Annotated Corpus of Latvian. *Human Language Technologies – The Baltic Perspective. Proceedings of the Sixth International Conference Baltic HLT 2014*, 163–166. Pieejams https://doi.org/10.3233/978-1-61499-442-8-163.

Eryiğit, G., Golynskaia, A., Sayar, E., & Türker, T. (2025). Error annotation: a review and faceted taxonomy. *Language Resources and Evaluation*, *59*, 3385–3409. Pieejams https://doi.org/10.1007/s10579-024-09794-0.

Flachs, S., Lacroix, O., Yannakoudakis, H., Rei, M., & Søgaard, A. (2020). Grammatical Error Correction in Low Error Density Domains: A New Benchmark and Analyses. *Proceedings of the 2020 Conference on Empirical Methods in Natural Language Processing (EMNLP)*. Online, 8467–8478. Pieejams https://aclanthology.org/2020.emnlp-main.680.pdf.

Freimane, I. (1993). *Valodas kultūra teorētiskā skatījumā*. Rīga: Zvaigzne.

Levāne-Petrova, K., & Pokratniece, K. (2021). Skolēnu pārspriedumu korpusa izveide. In D. Markus (atb. red.), *Latviešu valodas apguve. XIII Starptautiskais baltistu kongress*. Liepāja: Liepājas Universitāte, 106–118. Pieejams https://doi.org/10.37384/LVA.2021.142.

Luhtaru, A., Korotkova, E., & Fishel, M. (2024). No Error Left Behind: Multilingual Grammatical Error Correction with Pre-trained Translation Models. *Proceedings of the 18th Conference of the European Chapter of the Association for Computational Linguistics* (Vol. I: Long Papers). St. Julian's, Malta, 1209–1222. Pieejams https://aclanthology.org/2024.eacl-long.73.pdf.

Náplava, J., Straka, M., Straková, J., & Rosen, A. (2022). Czech Grammar Error Correction with a Large and Diverse Corpus. *Transactions of the Association for Computational Linguistics*, *10*, 452–467. Pieejams https://doi.org/10.1162/tacl_a_00470.

Nītiņa, D., & Grigorjevs, J. (red.). (2013). *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.

Rosen, A., Hana, J., Vidová Hladká, B., Jelínek, T., Škodová, S., & Štindlová, B. (2020). *Compiling and annotating a learner corpus for a morphologically rich language. CzeSL, a corpus of non-native Czech*. Prague: Karolinum. Pieejams https://ufal.mff.cuni.cz/~hana/bib/rosen-etal-2020-book.pdf.

Strelēvica-Ošiņa, D. (2008). Valodas preskriptīvisma izpausmes Latvijā un tā pozitīvās blakusparādības. *Linguistica Lettica*, *17*, 78–91. Pieejams https://dspace.lu.lv/handle/7/54109.

Swanson, B., & Yamangil, E. (2012). Correction Detection and Error Type Selection as an ESL Educational Aid. *Proceedings of the 2012 Conference of the North American Chapter of the Association for Computational Linguistics: Human Language Technologies*. Montréal, Canada, 357–361. Pieejams https://aclanthology.org/N12-1037.pdf.

Syvokon, O., Nahorna, O., Kuchmiichuk, P., & Osidach, N. (2023). UA-GEC: Grammatical Error Correction and Fluency Corpus for the Ukrainian Language. *Proceedings of the Second Ukrainian Natural Language Processing Workshop (UNLP)*. Dubrovnik, Croatia, 96–102. Pieejams https://doi.org/10.18653/v1/2023.unlp-1.12.

Volodina, E., Pilán, I., Enström, I., Llozhi, L., Lundkvist, P., Sundberg, G., & Sandell, M. (2016). SweLL on the rise: Swedish Learner Language corpus for European Reference Level studies. *Proceedings of the Tenth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2016)*. Portorož, Slovenia, 206–212. Pieejams https://aclanthology.org/L16-1031.pdf.

Znotiņa, I. (2018). *Otrās baltu valodas apguvēju korpuss: izveides metodoloģija un lietojuma iespējas.* [Promocijas darbs, Liepājas Universitāte]. Pieejams https://dom.lndb.lv/data/obj/958065.html.

34/2
2026
LINGUISTICA LETTICA

MAŠĪNTULKOJUMVALODAS UN PĒCREDIĢĒŠANAS VALODAS DABA

Nature of Machine Translationese and Post-Editese

AIGA BĀDERE

ABSTRACT

Keywords: *translationese, machine translationese, post-editese, pre-editing, post-editing*

This article provides a literature review of the concept of *translationese*, which refers to the specific linguistic features found in translated texts, as well as *machine translationese* and *post-editese*. Traditionally debated by linguists and translation scholars, translationese has been viewed as evidence of natural language evolution or as a marker of language impoverishment. With the rise of neural machine translation ten years ago, a new focus has emerged on machine translationese, and recent studies have also examined post-editese resulting from human editing of machine-generated translations. Post-editese is often described as simplified and standardized. The article aims to examine and compare the conclusions and findings from various studies, with special attention to whether and how source language features influence target language outputs in machine translation and post-editing processes.

Drawing on both historical and contemporary studies, the article summarizes general features typical of machine translationese and post-editese, while providing an insight into related terminology issues in Latvian. The article also highlights the complex relationship between pre-editing and post-editing on one hand and linguistic culture and machine translation post-editing on the other by briefly illustrating the concepts of clarity, richness, and simplicity, which are crucial and challenging for effective machine translation.

Contradictions in research findings are also discussed, particularly concerning lexical diversity in human-translated texts, machine-translated texts, and post-edited machine translations. Some studies find human translations richer in vocabulary, while others report minor differences or even comparable levels of creativity in post-edited texts.

Ultimately, the article concludes that although Latvian linguists and translation scholars have addressed translationese, there are no studies of machine translationese and post-editese involving the Latvian language, thus providing a promising direction for future research in translation studies.

Ievads

Tulkojumvaloda izsenis nodarbinājusi valodnieku un tulkojumzinātnieku prātu, un pētījumos lasāmi pat pretēji secinājumi par to, vai tā pastāv vai ne, vai tulkojumvaloda ir pierādījums dabiskām valodas izmaiņām vai liecina par smagnēju un noplicinātu valodu (Nida & Taber, 1969/1974; Newmark, 1991; Baker, 1993; Zauberga, 1999; Veisbergs, 2008; Toral, 2019; Castilho & Resende, 2022; Sīle & Veckrācis, 2021). Pēdējā desmitgadē līdz ar mašīntulkošanas attīstību un tās risinājumiem, īpaši neirontulkošanu[1], aktuāls kļuvis jautājums par mašīntulkojumvalodu (angļu val. *machine translationese*), ko bieži raksturo kā mākslīgi noplicinātu valodu, kurā tiek zaudēta leksiskā bagātība un gramatiskā daudzveidība (Vanmassenhove et al., 2021; Brglez & Vintar, 2022). Tiek pētīta arī pēcrediģēšanas valoda (angļu val. *post-editese*), ko uzskata par vienkāršotu un standartizētu valodu (Daems et al., 2017; Toral, 2019; Guerberof Arenas & Toral, 2020; Loock, 2021).

Raksta mērķis ir sniegt ieskatu zinātniskos pētījumos paustajās atziņās par tulkojumvalodu, no tās izrietošo mašīntulkojumvalodu, pēcrediģēšanas valodu un to pazīmēm, kā arī pievērst uzmanību pirmsrediģēšanas un valodas kultūras pazīmju saistībai ar mašīntulkojumvalodu un pēcrediģēšanas valodu, ņemot vērā to, ka latviešu valodnieki un tulkojumzinātnieki pievērsušies tulkojumvalodai, bet nav aplūkojuši mašīntulkotu tekstu un/vai pēcrediģētu mašīntulkojumu valodu. Latvijas un ārvalstu valodnieku un tulkojumzinātnieku pētījumos balstītais vispārīgais tulkojumvalodas raksturojums ir kā atskaites punkts pētījumiem par mašīntulkojumvalodu un pēcrediģēšanas valodu, tāpēc rakstā uzmanība vispirms pievērsta senākiem pētījumiem, bet apakšsadaļās par mašīntulkošanas un pēcrediģēšanas ietekmi uz valodu aplūkoti jaunāki pētījumi. Rakstā īpaša uzmanība pievērsta minētajos pētījumos izteiktajiem pretrunīgajiem secinājumiem. Līdzās ārvalstu un Latvijas valodnieku un tulkojumzinātnieku pētījumu teorētisko atziņu apkopojumam, pārskatam un salīdzināšanai rakstā piedāvāti dažādu pētnieku sniegtie pamatjēdzienu un pamatterminu skaidrojumi un ieskats ar mašīntulkošanu un pēcrediģēšanu saistītajā terminoloģijā, norādot salīdzinoši nesen apstiprinātas terminu atbilsmes latviešu valodā.

[1] Neirontulkošana ir mašīntulkošanas veids, kura darbību nodrošina mākslīgu neironu tīklu modeļi, kas kodē avotvalodas teikumu, izmantojot vektoru, un prognozē atbilstošāko tulkojumu (Skadiņa, 2024).

1. Tulkojumvaloda kā mašīntulkojumvalodas un pēcrediģēšanas valodas atskaites punkts

Mašīntulkojumiem raksturīgā valoda jeb mašīntulkojumvaloda un pēcrediģētiem mašīntulkojumiem raksturīgā valoda jeb pēcrediģēšanas valoda ir tulkojumvalodas veidi. Jānorāda, ka apzīmējumi *mašīntulkojumvaloda* un *pēcrediģēšanas valoda* šajā rakstā izvēlēti kā angļu valodas terminu *machine translationese* un *post-editese* atbilsme, kas darināta pēc termina *tulkojumvaloda* parauga[2]. Te gan jāņem vērā paša termina *tulkojumvaloda* divējādā daba. Dažkārt tas tiek izmantots tikai mērķvalodas nozīmē (Veisbergs, 2000; 2005), kas atbilst arī „Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā" sniegtajai definīcijai, proti, „tulkošanā – valoda, kurā tiek tulkots teksts"; mērķvaloda (VPSV). Tomēr nereti tulkojumvaloda minēta sasaistē ar ietekmi uz valodu (Veisbergs, 2008; Zēgners, 2020; Baldunčiks, 2006/2024, 92), un termina lietojums šajā gadījumā atbilst praksei angļu valodā, kad tulkojumvaloda (angļu val. *translationese*) raksturota kā tipiska tulkojumu valoda, kas lasītājiem šķiet dīvaina, smagnēja un saglabā daļu avotvalodas pazīmju (Nida & Taber, 1969/1974; Toral, 2019; Castilho & Resende, 2022). Šis raksts veltīts tulkojumvalodai un tās veidiem tieši šajā nozīmē.

Par tulkojumvalodu kā par tulkojumiem tipisku valodu rakstījusi Ieva Zauberga. Viņa secina, ka tulkojumi ir diezgan viegli atšķirami no oriģināltekstiem, jo atsvešinātība un stilistiskā samākslotība liecina, ka tie „it kā rakstīti nevis latviski, bet kādā vidus valodā starp angļu un latviešu" (Zauberga, 1999, 215–216). Arī Andrejs Veisbergs norāda, ka tulkošanas rezultātā neizbēgami tiek papildināta mērķvaloda un tulkojumu ietekme uz valodu kopumā ļauj runāt par „tulkojumspiedienu latviešu valodā" (Veisbergs, 2005, 187). Vēlākā pētījumā A. Veisbergs secina, ka jau vairākus gadsimtus uzmanības centrā ir divas pamatpieejas tulkojumam un tās dažādu pētnieku teorijās sauktas dažādi – svešādošana un domestikācija, burtisks un brīvs tulkojums, tiešs un netiešs tulkojums, semantisks un komunikatīvs tulkojums, dokumentārs un instrumentāls tulkojums u. c. (Veisbergs, 2022, 15). Šo jautājumu analizējis arī Jānis Sīlis, minēto uzskaitījumu papildinot ar ekvivalences jēdzienu (Sīlis, 2019, 33–45).

I. Zauberga tulkojumus skata kā pragmatiski neviendabīgus hibrīdtekstus, ko raksturo „iekšējas pretrunas un spriedze, kas izpaužas interferencē" (Zauberga, 1999, 216–217). Tā savukārt atkarīga no izvēlētās tulkošanas stratēģijas, piemēram, ja tulkojums ir tuvāks avottekstam, tā hibriditātes pakāpe būs augstāka ne tikai avotteksta spiediena rezultātā, bet arī saistībā ar mērķkultūras vidi (Turpat, 220–221).

[2] Šeit un turpmāk norādīts autores piedāvātais apzīmējums, ja latviešu valodas leksikogrāfiskajos un terminoloģiskajos resursos atbilstošais termins nav atrodams.

Ja iepriekš citētā raksta nosaukumā „Tulkojumvalodas stilistiski strukturālā neviendabība" I. Zauberga ir iekļāvusi terminu *tulkojumvaloda*, tad raksta kopsavilkumā angļu valodā norādīts „Translations as Hybrid Texts" ('Tulkojumi kā hibrīdteksti') (Zauberga, 1999, 221) un termins *translationese* nav izmantots. Mācību līdzeklī, ko I. Zauberga izstrādāja angļu valodā (publicēts 2001. gadā) un kura tulkojums latviešu valodā izdots 2016. gadā, tiek skaidrots termins *hibrīdteksti / hybrid texts*, kas „apvieno gan avotvalodas, gan mērķvalodas un mērķkultūras pazīmes" (Zauberga, 2001, 71; 2016, 106). Turklāt „var būt arī tā, ka tulkojums nav saistīts ne ar avotkultūru, ne mērķkultūru, bet ir kompromiss starp vairākām kultūrām"; kā piemēru autore min Eiropas Savienības tiesību aktus (Zauberga, 2016, 33). Šķirkļa *hibrīdteksti* beigās sniegta norāde skatīt arī jēdzienus *trešā valoda / third language* un *tulkošanas valoda / translationese*, „kas vienmēr tiek vērtēti negatīvi" (Zauberga, 2001, 73; 2016, 107). Latviešu valodas izdevumā *tulkošanas valoda* gan citur netiek norādīta, savukārt *translationese* tiek dēvēts par „neveiklu tulkojumu" (Zauberga, 2016, 32). Alana Dafa (*Alan Duff*) lietoto apzīmējumu *trešā valoda* I. Zauberga attiecina uz mērķvalodu, kurā pārmērīga paļaušanās uz avottekstu radījusi nedabisku vai pat komisku valodu (Zauberga, 2001, 101; 2016, 128).

A. Dafs ir skaidrojis iemeslus, kuru dēļ pat prasmīgs tulkojums bieži var atgādināt kādu trešo valodu vai tulkotāja radītu „trešo pasauli": jēdzieni dažādās valodās neaptver vienu un to pašu „nozīmes lauku" (Duff, 1981, 10). I. Zauberga savukārt šķirkļa skaidrojumu noslēdz ar norādi, ka trešā valoda ir „tas pats, kas neveikls tulkojums un hibrīdteksti" (Zauberga, 2001, 101; 2016, 128), apliecinot hibrīdtekstu divējādo dabu, jo hibrīdteksts var būt jebkurš tulkojums: gan kvalitatīvs un prasmīgi veidots, gan neveikls kompetences trūkuma dēļ.

Jau 1969. gadā Jūdžīns Naida (*Eugene Nida*) un Čārlzs Teibers (*Charles Taber*), pētot Bībeles tulkojumus, norādījuši, ka tulkojumvaloda ir smagnēja, burtiska, mākslīga un dīvaina (Nida & Taber, 1969/1974, 202–203). Viņi terminu *translationese* definē kā „receptorvalodas mākslīgu formu, kas pārkāpj normālas gramatiskās un semotaktiskās normas, ko izraisa pārmērīgi centieni panākt formālu atbilstību"[3] (Turpat, 208) un uzsver, ka sarežģītas un nedabiskas formas liecina par smagnējumu un tas savukārt rada burtiskumu (Turpat, 202–203), turklāt tulkojumvaloda „nepauž valodas patieso ģenialitāti" (Turpat, 125). Līdzīgu viedokli pauž Antonio Torals (*Antonio Toral*), secinot, ka tulkojumi saglabā daļu avotvalodas pazīmju un mēdz būt vienkāršāki, standartizētāki un skaidrāki par avottekstu (Toral, 2019, 273–274).

J. Naida un Č. Teibers arī skaidro, kāpēc daļai sabiedrības tulkojumvaloda šķiet pieņemama. Viņi norāda, ka dažkārt atsevišķas svešvalodas tiek vērtētas augstāk

[3] Šeit un turpmāk izvēlētie citāti no darbiem angļu valodā norādīti autores tulkojumā.

un tādēļ tiek imitēti to elementi – vārdi, idiomas, stilistiskie paņēmieni un gramatiskās formas (Nida & Taber, 1969/1974, 100–101). Turklāt „[n]edrošība par savu valodu var izpausties pārmērīgā pārliecībā, – ja reiz angliski to var pateikt šādi, tad to varam arī mēs, jo mūsu valoda nav mazvērtīgāka par citām" (Turpat). Ar J. Naidas un Č. Teibera rakstīto saskan arī Aijas Sīles un Jāņa Veckrāča viedoklis, īpaši saistībā ar nedrošību par savu valodu. Viņi uzsver, ka „dzimtās valodas lietotājiem būtu vairāk jāuzticas savai valodai, nevis slinkas inerces dēļ jau kādu laiku izmantotu aizguvumu automātiski jāpasludina par „ērtāku", bet jaunvārdu – par „jocīgu"" (Sīle & Veckrācis, 2021, 35). Tā kā tulkojuma identitāte atšķiras no tāda teksta identitātes, kas sākotnēji rakstīts mērķvalodā (Turpat, 15), bažas raisa tulkojumvalodas ietekme „uz ikdienas runu, valodas „tīrību" un tulkojumu augstvērtību, kas var mainīt arī oriģināltekstu iezīmes un kvalitāti" (Turpat, 32).

Pīters Ņūmārks (*Peter Newmark*) tulkojumvalodu raksturo kā „nejēdzīgi burtisku tulkojumu" (Newmark, 1981, 81) un vienlaikus norāda uz divējādu izpratni: „tas, ko daži sauc par tulkojumvalodu, cituprāt, ir precīzs vai tuvs tulkojums" (Newmark, 1991, 80). Arī A. Veisbergs pievērš uzmanību tam, ka tulkojumu klātesamība visās dzīves jomās liek apšaubīt tradicionālo dihotomiju, kurā tulkojumvaloda pretstatīta rakstītai oriģinālvalodai (Veisbergs, 2008, 125). Tulkojumvalodu var uztvert kā valodas daļu (Turpat, 137), tomēr nevar izslēgt tās ietekmi uz mērķvalodu. Laika gaitā sākotnēji netulkojamās un svešās valodas vienības kļūst par daļu no mērķvalodas. Palielinās internacionalizācija un hibridizācija un nonivelējas valodas nacionālās iezīmes, jo „ir neiespējami saglabāt neskartus arī netulkotos oriģināltekstus" (Turpat, 125–131).

Tulkojumvaloda saistāma arī ar tulkošanas universālajām pazīmēm jeb pazīmēm, kas parasti ir tulkojumā, nevis sākotnējos izteikumos. Par to rakstījusi Mona Beikere (*Mona Baker*). Viņa uzskata, ka šīs pazīmes – lielāka eksplikācija, lielāka skaidrība un vienkāršošana, tendence izvairīties no atkārtojumiem, vispārīga tendence pārspīlēt mērķvalodas pazīmes un noteiktu pazīmju izplatīšana tulkojumos attiecībā uz avottekstiem un oriģināltekstiem mērķvalodā – ir saistāmas ar „tulkošanas procesa dabu" (Baker, 1993, 243–246). M. Beikere skaidro, ka minētās pazīmes ir universālas, bet nozīme ir arī tulkošanas normām jeb citām pazīmēm, kas raksturīgas noteiktam sociālajam, kultūras un vēstures kontekstam (Turpat, 246).

Tulkojumvalodu pētījis arī Martins Gellerstams (*Martin Gellerstam*), un dažkārt nepamatoti norādīts, ka M. Gellerstams ir radījis terminu *tulkojumvaloda* (Daems et al., 2017, 90; Jiménez-Crespo, 2023, 262). Termins atrodams senākās publikācijās, arī jau minētajā J. Naidas un Č. Teibera pētījumā (tieši tāpēc tam šajā rakstā pievērsta īpaša uzmanība); tulkojumvaloda tajā definēta kā smagnēja un burtiska mērķvalodas mākslīga forma, „ko izraisa pārmērīgi centieni panākt formālu atbilstību" (Nida & Taber, 1969/1974, 208). M. Gellerstams šo terminu attiecina

uz sistemātisku avotvalodas ietekmi uz mērķvalodu un norāda, ka „trūkst labāka termina", runājot tieši par angļu valodas kā avotvalodas ietekmi uz zviedru valodu kā mērķvalodu (Gellerstam, 1986, 88).

Šajā sadaļā līdzās šī gadsimta pētījumiem apzināti sniegts ieskats senākās publikācijās, jo, kā norāda Migels Himeness-Krespo (*Miguel Jiménez-Crespo*), tulkojumvaloda, kuras pirmsākumi meklējami tulkojumzinātnē, kopš neirontulkošanas rašanās tiek plaši analizēta mašīntulkošanas pētījumos (Jiménez-Crespo, 2023, 266). Līdz ar to ir pamats runāt par mašīntulkojumvalodu un pēcrediģēšanas valodu.

2. Mašīntulkojumvalodas jēdziens un pazīmes

Mašīntulkojumvalodu jeb valodu, kas raksturīga mašīntulkotiem tekstiem, dēvē arī par „noplicinātu valodu, ko ietekmē mašīntulkošanas algoritmi" (Vanmassenhove et al., 2021). Turklāt jautājums par mašīntulkošanas ietekmi uz valodu iezīmē problemātiku saistībā ar valodas kultūru, piemēram, Veronika Losone (*Veronica Lawson*) piemin „iespējamo postošo mašīņģenerētas valodas ietekmi" un jautā, vai tā „ietekmēs mūsu stilu un, kas būtu daudz sliktāk, mūsu uztveri" (Lawson, 1982, 8), savukārt Rūdijs Lūks (*Rudy Loock*) norāda, ka „mašīntulkojumvaloda ir realitāte, kas var radīt kvalitātes problēmas" (Loock, 2021).

Mašīntulkojumvaloda ir aktuāla gan neapstrādāta, gan pēcrediģēta mašīntulkojuma izmantošanas gadījumā. Neatkarīgi no tā, vai mašīntulkojums tiek apstrādāts vai ne, mūsdienās tulkošanas tehnoloģijas attīstība nereti ļauj nodrošināt loģisku tulkojumu, tomēr tieši „plūstoša un labskanīga tulkojuma kontekstā vēl jo būtiskāk ir zināt, kādas kļūdas mašīntulkojumiem ir raksturīgas un kādas nepilnības avottekstā var izraisīt kļūdas [tulkojumā]" (Bādere, 2024, 21).

Mašīntulkojumvaloda vairākkārt analizēta sastatāmos pētījumos. Piemēram, lai pierādītu, ka mašīntulkojumvaloda ir mākslīgi noplicināta valoda, tiek vērtēta leksiskā un gramatiskā dažādība, kas ļauj konstatēt „kvantitatīvi izmērāmas atšķirības starp mašīntulkošanas sistēmu lingvistiski bagātīgajiem apmācību datiem un to nodrošināto rezultātu – algoritmu neobjektivitātes produktu" (Vanmassenhove et al., 2021, 2206–2210). Citā pētījumā secināts, ka neirontulkošanā iegūto daudzveidību nevar salīdzināt ar cilvēka nodrošināto leksisko dažādību un radošumu (Brglez & Vintar, 2022, 12). No vienas puses, mašīntulkošanā viss tiek pārmērīgi vispārināts – biežāk izmantotie vārdi tiek izmantoti vēl biežāk, kā rezultātā zūd leksiskā daudzveidība –, bet, no otras puses, retāk izmantotie vārdi un izteikumi netiek pietiekami vispārināti, kā rezultātā rodas nekonsekvence un atšķirīgi tulkojumi, kas faktiski var kavēt pēcrediģēšanu (Turpat, 13). Tiek uzskatīts, ka leksiskās daudzveidības zaudēšana

pierāda mašīntulkojumvalodas esamību, kas savukārt ietekmē pēcrediģēšanu, kā rezultātā rodas pēcrediģēšanas valoda (Brglez & Vintar, 2022, 1).

Jāņem gan vērā, ka jebkuru šādu pētījumu ierobežo ne tikai eksperimenta valodas, piemēram, angļu-franču-angļu un angļu-spāņu-angļu (Vanmassenhove et al., 2021) vai angļu-slovēņu (Brglez & Vintar, 2022), bet arī teksta veids, izmantotais mašīntulkošanas risinājums, teksta kvalitāte un mašīntulkojuma kvalitātes vērtēšanā izmantotā pieeja un iesaistītie dalībnieki. Visbiežāk kvalitāti vērtē un/vai pēcrediģēšanu šādos eksperimentos veic tulkošanas programmu studenti, bet atsauces tulkojuma sagatavošana tiek uzticēta nedaudziem profesionāliem tulkotājiem vai augstskolu docētājiem, kas liecina par pētījumu sadrumstalotību un to, ka eksperimentu rezultātā izdarītos secinājumus nevajadzētu vispārināt.

3. Pēcrediģēšanas valodas jēdziens un pazīmes

Pēcrediģēšana un tai raksturīgā valoda vairākkārt pētīta sastatījumā ar mašīntulkojumiem un cilvēktulkojumiem. Jānorāda, ka Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas Informācijas tehnoloģijas, telekomunikāciju un elektronikas apakškomisijas (turpmāk – LZA TK ITTEA) 2024. gada 13. decembra sēdē tika apstiprināts termins *cilvēkradīts tulkojums* kā angļu valodas termina *human translation* atbilsme attiecībā uz tulkošanas rezultātu (LZA TK ITTEA, 2024b). Minētā apakškomisija termina atbilsmi izskatīja vēlreiz un 2025. gada 24. janvārī nolēma apstiprināt terminu *cilvēktulkojums* un tā paralēlformu *cilvēkveikts tulkojums* (LZA TK ITTEA, 2025). Rakstā izmantota termina īsākā forma *cilvēktulkojums*.

Joke Dāmsa (*Joke Daems*), Orfē de Klerka (*Orphée De Clercq*) un Līve Makena (*Lieve Macken*) analizējušas, vai cilvēki un uzraudzītas mašīnmācīšanās modeļi spēj atšķirt cilvēktulkojumu no pēcrediģēta mašīntulkojuma (Daems et al., 2017). Šī pētnieču grupa veica aptauju, kurā piedalījās vairāk nekā pusotrs simts tulkošanas fakultātes studentu un pasniedzēju, un rezultāti liecina, ka tikai 30 % gadījumu viņi pareizi noteikuši, vai tulkojums ir cilvēka radīts vai tas ir mašīntulkojums, kam veikta pilna pēcrediģēšana (Turpat, 94–95, 101).

Terminus *pilna pēcrediģēšana* (angļu val. *full post-editing*), resp., tādas pēcrediģēta mašīntulkojuma kvalitātes nodrošināšana, kas ir „līdzīga vai līdzvērtīga cilvēktulkojuma kvalitātei" (Nitzke & Hansen-Schirra, 2021, 31), un *vienkāršota pēcrediģēšana* (angļu val. *light post-editing*), resp., pietiekami laba, pieņemama un saprotama tulkojuma nodrošināšana, apstiprināja LZA TK ITTEA 2024. gada septembrī (LZA TK ITTEA, 2024a) vienlaikus ar terminiem *pēcrediģētājs* un *pirmsrediģētājs* (angļu val. attiecīgi *post-editor* un *pre-editor*). Līdz tam apstiprinātu atbilsmju latviešu valodā nebija.

Arī vienkāršotas pēcrediģēšanas rezultātā rodas pēcrediģēšanas valoda tādēļ, ka ir pieļaujamas atkāpes no gramatikas un sintakses likumiem, ja vien tas netraucē uztvert jēgu; teksts var būt nedabisks (Nitzke & Hansen-Schirra, 2021, 30).

Lai arī šāds skaidrojums var liecināt par to, ka pēcrediģēšanas valoda noteikti pastāv vismaz vienkāršotās pēcrediģēšanas gadījumā, J. Dāmsa ar kolēģēm pētījumā secina, ka „pierādījumi pēcrediģēšanas valodas pastāvēšanai nav atrasti", kas vedina domāt, ka „mašīntulkojums, kam veikta pilnā pēcrediģēšana, attiecībā uz kvalitāti, lasītāja uztveri un tradicionālajām, leksiskajām, sintaktiskajām un semantiskajām pazīmēm nav atšķirams no cilvēktulkojuma" (Daems et al., 2017, 101).

Arī A. Torals pētījis leksisko valodas līdzekļu daudzveidību un blīvumu, teksta garumu un vārdšķiru tagu secību vairāku valodu pāru tulkojumos (Toral, 2019, 275). Viņš secina, ka leksiskā varietāte mašīntulkojumos „ir zema, jo sistēma izvēlas tos tulkošanas risinājumus, kas visbiežāk ir izmantoti apmācību datos", turklāt mašīntulkojums diktēs savus noteikumus un tulkojuma leksiskā daudzveidība nesasniegs to līmeni, kāds raksturīgs cilvēktulkojumam (Turpat, 276). Leksisko blīvumu A. Torals aprēķina, patstāvīgo vārdu skaitu dalīdams ar kopējo vārdu skaitu, un secina, ka „leksiskais blīvums gan pēcrediģētajā tekstā, gan mašīntulkojumā ir zemāks nekā cilvēktulkojumā", tomēr starp pēcrediģēto tekstu un mašīntulkojumu sistemātisku atšķirību nav (Turpat, 276–277).

Pretēji J. Dāmsas un kolēģu secinājumiem A. Torals uzskata, ka ir atrasti pierādījumi jeb pazīmes, kas liecina par pēcrediģēšanas valodu, un tās ir vienkāršošana, interference un normalizācija (Turpat, 279). Arī viņš izsaka bažas par ietekmi uz valodu, norādot, ka „pārmērīga pēcrediģēšana cilvēktulkojuma izmantošanas vietā var ilgtermiņā nopietni ietekmēt mērķvalodu, piemēram, tā var kļūt noplicināta (vienkāršošana) un to pārmērīgi var ietekmēt avotvaloda (interference)", turklāt šo problēmu cēlonis nav tieši pēcrediģēšana, bet gan tas, ka pēcrediģējamo tekstu ģenerē mašīntulkošanas sistēma (Turpat, 280).

Citā pētījumā A. Torals kopā ar Anu Gerberofu Arenasu (*Ana Guerberof Arenas*) vērtē radošumu, salīdzinot mašīntulkojumu, pēcrediģētu mašīntulkojumu un cilvēktulkojumu katalāņu valodā tulkotam angļu valodas stāstam, un rezultāti neatbilst iepriekš aplūkotā pētījuma secinājumiem. Arī šajā pētījumā ir ierobežojumi, piemēram, piesaistīts tikai viens tulkojumu pārskatītājs; autori atzīst, ka būtu vēlami vairāki pārskatītāji, bet vienlaikus norāda, ka izvēlētais speciālists ir izcils un pilnībā attaisnojis viņu izvēli (Guerberof Arenas & Toral, 2020). Pētījuma eksperimentā viņi izmanto neirontulkošanu, izzina tulkotāju viedokli, automātiski analizē kļūdas, piesaista ekspertu un aptaujā lasītājus. Paveiktais ļauj secināt, ka mašīntulkojumā radošo pārveidojumu ir vismazāk, savukārt cilvēka radītā tulkojumā – visvairāk; konkretizēšana ievērojami biežāk novērojama cilvēka radītā tulkojumā (Turpat,

16). Vērtējot radošumu saistībā ar mērķteksta pieņemamību, vismazāk precizitātes kļūdu ir pēcrediģētā mašīntulkojumā, vismazāk kļūdu saistībā ar teksta labskanīgumu ir cilvēktulkojumā, bet stila kļūdu skaits cilvēktulkojumā un pēcrediģētā mašīntulkojumā ir identisks (Guerberof Arenas & Toral, 2020, 15–16). Visbeidzot A. Gerberofa Arenasa un A. Torals konstatē, ka kopumā cilvēktulkojuma radošuma rādītājs sasniedz gandrīz 70 %, pēcrediģēta mašīntulkojuma – gandrīz 60 %, savukārt mašīntulkojuma radošuma rādītājs ir nepilni 12 %, apliecinot, ka „profesionāli tulkotāji nodrošina radošumu, [..], kā šobrīd mašīntulkošanā trūkst" (Turpat, 17, 24). Šis pētījums ļauj secināt, ka pēcrediģēta tulkojuma un cilvēktulkojuma radošuma rādītāji ir līdzīgi un nav pamata runāt par specifisku pēcrediģēšanas valodu.

Minētie pētījuma rezultāti iegūti eksperimentā ar literāra stāsta tulkojumu, un jānorāda, ka pētnieciskā nolūkā tiek veikti dažādi eksperimenti ar daiļliteratūras mašīntulkošanu un pēcrediģēšanu un, tieši pateicoties avotteksta ekspresijai un valodas bagātībai, daiļliteratūra var palīdzēt skaidrāk identificēt mašīntulkojumvalodas un pēcrediģēšanas valodas pazīmes.

Pretēji secinājumi par pēcrediģēšanas valodu izriet no Šeilas Kaštiļu (*Sheila Castilho*) un Natālijas Rezendes (*Natália Resende*) pētījuma, kurā arī analizēts daiļliteratūras mašīntulkojums. Viņas skaidro, ka pēcrediģēšanas fenomenu veido unikālas pazīmes, kas pēcrediģētu mašīntulkojumu ļauj atšķirt no cilvēka radīta tulkojuma (Castilho & Resende, 2022). Šo pazīmju identificēšanā viņas vadās pēc M. Beikeres izvirzītajām tulkojumvalodas pazīmēm – vienkāršošanas, eksplikācijas un konverģences – un secina, ka pēcrediģēšanas valodā vienkāršošana, ko nosaka mazāka valodas leksiskā bagātība, leksiskais blīvums, teikumu skaits un garums un pieturzīmju lietojums, lielākajā daļā rādītāju netiek apstiprināta. Eksplikācijas analīzē konstatēts, ka teksta garums un vietniekvārdu skaits liecina par pēcrediģēšanas valodu, tomēr konverģences pazīme ir visnepārprotamākā un pierāda pēcrediģēšanas valodas klātesamību pētītajos tulkojumos (Turpat, 7–20).

Citā pētījumā R. Lūks, veikdams tulkojumvalodas, mašīntulkojumvalodas un pēcrediģēšanas valodas analīzi, norāda, ka atšķirības ir intralingvālas un pierādītas vairākos pētījumos. Atsaucoties uz tiem, viņš piemin „gandrīz sistemātiskas atšķirības", piemēram, mazāku leksisko varietāti angļu un ķīniešu valodas tulkojumos un mazāk aizguvumu angļu valodas tulkojumos itāļu valodā (Loock, 2021, 3). Tāpat R. Lūks secina, ka starp pēcrediģēšanas valodu un tulkojumiem raksturīgo valodu var likt vienādības zīmi (Turpat, 14–15), kā to līdzīgi darījis A. Torals, norādot, ka pēcrediģēšanas valoda ir „pastiprināta tulkojumvaloda" (Toral, 2019, 273, 280).

4. Pirmsrediģēšana mašīntulkojumvalodas un pēcrediģēšanas valodas kontekstā

Mūsdienu teorētiķi un praktiķi mašīntulkojumvalodas un pēcrediģēšanas valodas pētījumos valodas bagātību vērtē pēc leksiskās un gramatiskās daudzveidības, kā arī leksiskā blīvuma (Daems et al., 2017; Toral, 2019; Guerberof Arenas & Toral, 2020; Vanmassenhove et al., 2021; Loock, 2021; Castilho & Resende, 2022; Brglez & Vintar, 2022). Vienlaikus mašīntulkošana tradicionāli tikusi saistīta ar pirmsrediģēšanu jeb „avotteksta valodas sagatavošanu pirms automātiskas tulkošanas, galvenokārt attiecībā uz standartizētu leksiku, vienkāršotu sintaksi un jebkuru citu daudznozīmības cēloņu novēršanu" (Pym, 2011, 88). Valodas bagātību var uzskatīt par šķērsli mašīntulkojumu kvalitātei, tādēļ būtiska ir pirmsrediģēšana, ko dažkārt dēvē arī par avotteksta vienkāršošanu. Par to darbā ar statistisko mašīntulkošanu serbu valodai raksta Sanja Štajnere (*Sanja Štajner*) un Maja Popoviča *(Maja Popović*). Viņas izmanto divus rīkus un vienā gadījumā vienkāršo leksiku un sintaksi, bet otrā papildus tam mēģina samazināt maznozīmīgu un pārāk detalizētu informāciju. Kopumā avotteksts tiek vienkāršots, lai sistēma spētu sekmīgi strādāt ar gramatiski sarežģītām valodām, kurās nav pietiekamu resursu (Štajner & Popović, 2016, 230–231). Arī latviešu valoda ir mazresursu valoda (angļu val. *low-resource(d) language*); tas uzsvērts vairākos pētījumos (piem., Skadiņš et al., 2011; Skadiņa & Pinnis, 2017), lai gan „šobrīd latviešu valodai digitālajā pasaulē ir visai stabila vieta" (Skadiņa et al., 2023, 173).

Nav pētījumu par avotteksta pirmsrediģēšanu, mašīntulkojot tieši latviešu valodā, tomēr var secināt, ka pirmsrediģēšanas prakse ir aktuāla un var būt īpaši noderīga, ja avotteksts tiek tulkots un pēcrediģēts vairākās valodās, jo pirmsrediģēšana ietver stila vadlīniju un kontrolētas terminoloģijas izmantošanu, lai uzlabotu mašīntulkošanas rezultātu (Nitzke & Hansen-Schirra, 2021, 63). Zinātniskajā literatūrā sniegti norādījumi par to, kā rakstīt „tulkošanai labvēlīgi": lietot īsus teikumus, dot priekšroku darāmajai, nevis ciešamajai kārtai, izvairīties no gariem lietvārdu virknējumiem un no liekvārdības, personas vietniekvārdu vietā izmantot lietvārdus, izvēlēties viennozīmīgus vārdus, izvairīties no saīsinājumiem, kā arī no idiomām, humora un kultūras atsaucēm (Bowker & Buitrago Ciro, 2019, viii). Tāpat secināts, ka „pirmsrediģēšana ļauj garantēt avotteksta kvalitāti un optimizēt neirontulkošanas izmantošanu" (Sánchez-Gijón & Kenny, 2022, 100).

Pilara Sančesa-Hihona (*Pilar Sánchez-Gijón*) un Dorotija Kenija (*Dorothy Kenny*) raksta, ka pirmsrediģēšana ietver avotteksta daļu pārrakstīšanu tā, lai varētu nodrošināt labāku mašīntulkojuma kvalitāti (Sánchez-Gijón & Kenny, 2022, 81). Viņas piedāvā pirmsrediģēšanas vadlīnijas, kas aptver trīs kategorijas.

Tās ir:

1) leksikas izvēle – tas nozīmē izvairīties no vārdiem, kas maina teksta stilu, no mazāk zināmām abreviatūrām un no liekvārdības, kā arī ievērot konsekvenci terminu izmantošanā (Sánchez-Gijón & Kenny, 2022, 91);

2) struktūra un stils – rakstīt īsiem, vienkāršiem un pabeigtiem teikumiem, saistītos teikumos izmantot paralēlas struktūras, lietot darāmo kārtu un ievērot viendabīgu stilu (Turpat, 93);

3) norādes jeb atsauces elementi – nepieciešams pievērst uzmanību jebkuram vārdam, kas aizstāj citu vārdu vai norāda uz kādu elementu tekstā vai ārpus tā (piem., piederības vietniekvārdi, vēršanās pie lasītāja un kultūras atsauču iekļaušana tekstā) (Turpat, 94–95).

Pētnieces arī secina, ka „pirmsrediģēšanas noteikumi, kontrolēta valoda un vadlīnijas par skaidru rakstīšanu un rakstīšanu globālai mērķauditorijai bieži pārklājas" (Turpat, 82).

Divējāda ir ne tikai mašīntulkojumvalodas un pēcrediģēšanas daba, bet arī pirmsrediģēšana. Tās lietderīgums ir pamatots vairākos pēdējo gadu pētījumos, ļaujot secināt, ka pirmsrediģēta teksta mašīntulkojumā ir mazāk kļūdu. Līdzās pētījumiem, kas liek apšaubīt pirmsrediģēšanas nepieciešamību, tiek secināts, ka „pirmsrediģēšana joprojām ir būtiska neirontulkošanas kvalitātes uzlabošanā" (Tsuji et al., 2024, 649). Pirmsrediģēšanai tulkošanas nozarē ir nozīme, jo ilgtermiņā labāki rezultāti sasniedzami tieši trīsposmu pēcrediģēšanas procesā, kurā bez pēcrediģēšanas un anotēšanas iekļauta arī pirmsrediģēšana (Gene, 2021, 194).

5. Valodas kultūra mašīntulkojumvalodas un pēcrediģēšanas valodas kontekstā

Mašīntulkojumvalodas un pēcrediģēšanas valodas izpētē būtisks ir arī jautājums par valodas kultūru. Juris Baldunčiks skaidro, ka angļu un latviešu valodas sastatījumā burtiski pārcēlumi sasniedz „epidēmijas līmeni", jo netiek domāts par vārdu nozīmi, bet par vārdu formas līdzību, kas veicina latviešu valodas pārtapšanu par tulkojumvalodu (Baldunčiks, 2006/2024, 86–92). Lai procesu aizkavētu, svarīga ir valodas kopšana un kultūra.

Jānis Rozenbergs valodas kultūras pazīmes iedala obligātajās, mazāk obligātajās un atsevišķiem stiliem raksturīgajās (Rozenbergs, 1995, 56). Pēcrediģēšanā nozīme ir tādām obligātajām valodas kultūras pazīmēm kā pareizībai, precizitātei un skaidrībai

(Rozenbergs, 1995, 57). Šo pazīmju esamība vai trūkums nosaka, kāda būs mašīntulkojuma (arī pēcrediģēta) kvalitāte. Piemēram, izlaists burts vai trūkstoša defise angļu valodas avottekstā var radīt nepārtulkotu vārdu mērķtekstā, neizmantojamu tulkojumu vai halucināciju (Bādere, 2024, 16–20). Tā kā t. s. halucinācijas[4] ir ar avottekstu nesaistīti vai daļēji saistīti mašīntulkošanas modeļa ģenerēti rezultāti (Dale et al., 2023, 36), tās ietekmē valodas pareizību, precizitāti un skaidrību.

No J. Rozenberga nosauktajām mazāk obligātajām valodas kultūras pazīmēm jāpiemin valodas vienkāršība un bagātība (Rozenbergs, 1995, 61–62), jo tieši sarežģīta valoda, sinonīmija un polisēmija rada grūtības mašīntulkošanā. Grūtības daļēji saistītas ar subjektīvismu, jo valodas gaume un izjūta palīdz veidot bagātīgu valodu, kas ir „individuālās valodiskās pieredzes, attieksmes un zināšanu rezultāts" (Laiveniece, 2020, 68). Tomēr tulki, tulkotāji un valodnieki ir ne tikai valodas vērotāji, bet arī tie, kam jāreaģē uz valodā notiekošo un jāgādā, lai netiktu sekmētas norises, kas kavē valodas attīstību un nonivelē valodas raksturu un bagātību (Sīle & Veckrācis, 2021, 40).

Valodas kultūra un katra valodas lietotāja lingvistiskā attieksme ietekmē valodu, tāpat arī mašīntulkošana un pēcrediģēšana, īpaši vienkāršotā pēcrediģēšana, kuras mērķis ir iegūt pietiekami labu, adekvātu un pieņemamu tulkojumu atšķirībā no pilnas pēcrediģēšanas, kas ļauj runāt par augstas kvalitātes mērķteksta nodrošināšanu.

Daļa valodas kultūras pazīmju ir subjektīvi vērtējamas, jo „priekšstati par to, kāda ir valoda vai kādai tai jābūt, kas ir pareizi un kas nepareizi, kas skan skaisti vai atbaidoši, gandrīz vienmēr izrādās aizspriedumaini" (Fāters, 2010, 22). Arī „pareizuma kritērijs" ir subjektīvs (Sīlis, 2019, 32). Apzīmējumi *pieņemams* un *adekvāts* ir nekonkrēti un subjektīvi interpretējami, tomēr valodnieki un tulkojumzinātnieki ir mēģinājuši tos definēt, piemēram, adekvāts tulkojums ir tāds, kurā tiek saglabāta avotteksta nozīme un netiek pievienota papildu informācija (Specia et al., 2011, 515). I. Zauberga savukārt norāda, ka „neviens tulkojums nevar būt pilnībā adekvāts attiecībā pret oriģinālo versiju, jo kultūras un lingvistiskās normas izraisa pārmaiņas avotteksta struktūrā" (Zauberga, 2016, 124). Līdzīga problemātika saistīta ar tulkojuma pieņemamību mērķkultūrā, jo tulkojumā vienmēr būs papildu informācija un atsvešinātas formas (Turpat, 154), turklāt tulkojumu dominance latviešu valodā „sava lielā apjoma dēļ nopietni ietekmē mūsu valodas lietojumu, izjūtu un arī oriģināldarbus" (Veisbergs, 2005, 188). Valodas kultūras pazīmes ir nozīmīgas valodā un tulkošanā kopumā, bet „adekvātums un plūdenums parasti ir divas vēlamākās pareiza mašīntulkojuma pazīmes" (Specia et al., 2011, 515).

[4] Šāds apzīmējums tiek lietots ne tikai attiecībā uz mašīntulkošanas kļūdām, bet arī uz lielo valodas modeļu un citu mākslīgā intelekta (MI) risinājumu kļūdām, kad tiek ģenerēts neesošs vārds vai saturs.

Valodas kultūras pazīmes – pareizība, precizitāte, skaidrība, vienkāršība un bagātība – ļauj saskatīt to, kam mašīntulkošanā un pēcrediģēšanā ir lielāka nozīme. Mašīntulkojumvalodas un pēcrediģēšanas kontekstā visvairāk jautājumu liek uzdot tieši valodas bagātības un vienkāršības paradokss, jo nereti ir jāatsakās no valodas bagātības, lai nodrošinātu teksta vienkāršību, tā mazinot kļūdu iespējamību mašīntulkojumā. Precīza un skaidra izteiksme palīdz nodrošināt kvalitatīvāku un labskanīgāku mašīntulkojumu, bet vēl nav zināms, vai un kā valodu ilgtermiņā ietekmē teksta vienkāršošana tā, lai mašīntulkojums būtu pēc iespējas precīzāks un pareizāks, jo kopš neirontulkošanas pirmsākumiem pagājusi vien desmitgade.

Secinājumi

Valodnieku un tulkojumzinātnieku pētījumu apskats un atziņu salīdzinājums ļauj secināt, ka mašīntulkojumvalodā un pēcrediģēšanas valodā saskatāmas vispārīgas tulkojumvalodas pazīmes, turklāt tulkojumvalodas jēdziens iegūst negatīvu konotāciju, liecinot par hibrīdtekstu, kas aizgūst avotvalodas elementus. Mašīntulkojumvaloda tiek saistīta ar valodas noplicināšanos, kas var ne tikai ilgtermiņā ietekmēt mērķvalodas stilu, bet arī radīt kvalitātes problēmas.

Sastatāmu pētījumu rezultāti attiecībā uz cilvēktulkojuma, neapstrādāta mašīntulkojuma un pēcrediģēta mašīntulkojuma leksisko daudzveidību un leksisko blīvumu mēdz būt pretrunīgi, jo, piemēram, pat viena pētnieka veiktie eksperimenti sniedz atšķirīgus rezultātus (Toral, 2019; Guerberof Arenas & Toral, 2020).

Secināms, ka vairāki pētnieki mašīntulkošanu un pēcrediģēšanu saista ar pirmsrediģēšanu, kas ļauj izvairīties no kļūdām mašīntulkojumā, bet vienlaikus var nozīmēt teksta vienkāršošanu un standartizēšanu, jo valodas bagātība zināmā mērā ir traucēklis mašīntulkošanas sistēmu darbā. Valodas bagātība līdzās citām valodas kultūras pazīmēm, piemēram, skaidrībai, vienkāršībai un precizitātei, ir īpaši būtiska mašīntulkošanā un pēcrediģēšanā.

Latvijas valodnieki un tulkojumzinātnieki ir pievērsušies tulkojumvalodas izpētei, tomēr mašīntulkojumvaloda un pēcrediģēšanas valoda latviešu valodas kontekstā nav pētīta. Kaut arī datorzinātnieki ir pētījuši gan mašīntulkošanu, gan pēcrediģēšanu no kvalitātes vērtēšanas, darbietilpības uzlabošanas un kļūdu anotēšanas viedokļa (Pinnis et al., 2016; Skadiņa & Pinnis, 2017; Specia et al., 2017), mašīntulkojumvaloda un pēcrediģēšanas valoda varētu kļūt par Latvijas tulkojumzinātnieku un valodnieku pētījumu priekšmetu, īpaši tādēļ, ka patlaban mašīntulkošanu nodrošina ne tikai mašīntulkošanas sistēmas, bet arī lielie valodas modeļi.

LITERATŪRA

Bādere, A. (2024). Labskanīgs mašīntulkojums – ieguvums un risks. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*, *28*, 12–23. Pieejams https://doi.org/10.37384/VTPA.2024.28.012.

Baker, M. (1993). Corpus Linguistics and Translation Studies: Implications and Applications. In M. Baker, G. Francis, & E. Tognini-Bonelli (Eds.), *Text and Technology: In Honour of John Sinclair*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 233–250. Pieejams https://doi.org/10.1075/z.64.15bak.

Baldunčiks, J. (2024). Angļu-latviešu tulkotāja viltusdraugi: teorija un prakse. In S. Sviķe, & J. Veckrācis (sakārt.), *Juris Baldunčiks. Zinātniskie raksti. Viedokļraksti. Intervijas*. Rīga: Zinātne, 83–92. (Pirmizdevums: 2006)

Bowker, L., & Buitrago Ciro, J. (2019). *Machine Translation and Global Research: Towards Improved Machine Translation Literacy in the Scholarly Community*. Emerald Publishing.

Brglez, M., & Vintar, Š. (2022). Lexical Diversity in Statistical and Neural Machine Translation. *Information*, *13*(2), Article 93. Pieejams https://doi.org/10.3390/info13020093.

Castilho, S., & Resende, N. (2022). Post-Editese in Literary Translations. *Information*, *13*(2), Article 66. Pieejams https://doi.org/10.3390/info13020066.

Daems, J., de Clercq, O., & Macken, L. (2017). Translationese and Post-editese: How comparable is comparable quality? *Linguistica Antverpiensia, New Series: Themes in Translation Studies*, *16*, 89–103. Pieejams https://doi.org/10.52034/lanstts.v16i0.434.

Dale, D., Voita, E., Barrault, L., & Costa-jussà, M. (2023). Detecting and Mitigating Hallucinations in Machine Translation: Model Internal Workings Alone Do Well, Sentence Similarity Even Better. *Proceedings of the 61st Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics* (Vol. I: Long Papers). Toronto, Canada, 36–50. Pieejams https://aclanthology.org/2023.acl-long.3/.

Duff, A. (1981). *The Third Language. Recurrent Problems of Translation into English*. Oxford: Pergamon Press. Pieejams https://archive.org/details/thirdlanguagerec0000duff.

Fāters, H. (2010). *Ievads valodniecībā*. (Tulk. I. Balode). Rīga: Zinātne.

Gellerstam, M. (1986). Translationese in Swedish novels translated from English. *Translation Studies in Scandinavia*. *Proceedings from the Scandinavian Symposium on Translation Theory (SSOTT) II*. Lund, 88–95.

Gene, V. (2021). The Post-Editing Workflow: Training Challenges for LSPs, Post-Editors and Academia. *Proceedings of the Translation and Interpreting Technology Online Conference*, 187–198. Pieejams https://aclanthology.org/2021.triton-1.22/.

Guerberof Arenas, A., & Toral, A. (2020). The Impact of Post-editing and Machine Translation on Creativity and Reading Experience. *Translation Spaces*, *9*(2), 255–282.

Jiménez-Crespo, M. (2023). „Translationese" (and „post-editese"?) no more: on importing fuzzy conceptual tools from Translation Studies in MT research. *Proceedings of the 24th Annual Conference of the European Association for Machine Translation*. Tampere, Finland, 261–268. Pieejams https://aclanthology.org/2023.eamt-1.25/.

Laiveniece, D. (2020). Valodas struktūras izpratne 7.–12. klasē. In S. Martena, D. Laiveniece, & A. Šalme, *Lingvodidaktika: latviešu valodas mācības pusaudžiem un jauniešiem. Rokasgrāmata pamatskolas un vidusskolas pedagogiem*. Latviešu valodas aģentūra, 56–96. Pieejams https://maciunmacies.valoda.lv/wp-content/uploads/2021/02/LVA_lingvodidaktika_web.pdf.

Lawson, V. (1982). Machine Translation and People. *Practical Experience of Machine Translation. Proceedings of a Conference.* London, England, 3–9. Pieejams https://mt-archive.net/70/Aslib-1981-Lawson-2.pdf.

Loock, R. (12.04.2021.). *Translationese, Machine Translationese, Post-editese, and the invisibility of translators-to-be.* [Conference presentation]. Colloque AFFUMT: Former aux métiers de la traduction aujourd'hui et demain, AFFUMT – Association française des formations universitaires aux métiers de la traduction. En ligne, France. Pieejams https://affumt2020.sciencesconf.org/data/pages/AFFUMT2021_Loock.pdf.

LZA TK ITTEA. (2024a). *Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas Informācijas tehnoloģijas, telekomunikāciju un elektronikas apakškomisijas 2024. gada 20. septembra sēdes protokols Nr. 643*.

LZA TK ITTEA. (2024b). *Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas Informācijas tehnoloģijas, telekomunikāciju un elektronikas apakškomisijas 2024. gada 13. decembra sēdes protokols Nr. 649*.

LZA TK ITTEA. (2025). *Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas Informācijas tehnoloģijas, telekomunikāciju un elektronikas apakškomisijas 2025. gada 24. janvāra sēdes protokols Nr. 652*.

Newmark, P. (1981). *Approaches to Translation*. Oxford, New York: Pergamon Press.

Newmark, P. (1991). *About Translation*. (Multilingual Matters, 74). Clevedon, Philadelphia, Adelaide: Multilingual Matters Ltd.

Nida, E. A., & Taber, C. (1974). *The Theory and Practice of Translation* (Helps for Translators, Vol. VIII). Leiden: E. J. Brill. (Pirmizdevums: 1969)

Nitzke, J., & Hansen-Schirra, S. (2021). *A short guide to post-editing*. (Translation and Multilingual Natural Language Processing, 16). Berlin: Language Science Press. Pieejams https://doi.org/10.5281/zenodo.5646896.

Pinnis, M., Kalnins, R., Skadins, R., & Skadina, I. (2016). What Can We Really Learn from Post-Editing? *Proceedings of AMTA 2016, II: Commercial MT Users and Translators Track Government MT Users Track*. Austin, USA, 86–91. Pieejams https://aclanthology.org/2016.amta-users.8/.

Pym, A. (2011). Translation research terms: A tentative glossary for moments of perplexity and dispute. In A. Pym (Ed.), *Translation Research Projects* (Vol. III). Tarragona: Intercultural Studies Group, 75–110.

Rozenbergs, J. (1995). *Latviešu valodas stilistika.* Rīga: Zvaigzne ABC.

Sánchez-Gijón, P., & Kenny, D. (2022). Selecting and preparing texts for machine translation: Pre-editing and writing for a global audience. In D. Kenny (Ed.), *Machine translation for everyone. Empowering users in the age of artificial intelligence.* Berlin: Language Science Press, 81–103. Pieejams https://doi.org/10.5281/zenodo.6759980.

Sīle, A., & Veckrācis, J. (2021). *Tulkojumu redakcionālā pilnveide*. Ventspils: Ventspils Augstskola.

Sīlis, J. (2019). *Trīs gadu desmiti Latvijas tulkojumzinātnē. 1984–2014*. Ventspils: Ventspils Augstskola.

Skadiņa, I. (2024). Mašīntulkošana. In *Nacionālā enciklopēdija*. Pieejams https://enciklopedija.lv/skirklis/93661-ma%C5%A1%C4%ABntulko%C5%A1ana; skatīts 13.10.2025.

Skadiņa, I., Auziņa, I., Valkovska, B., & Grūzītis, N. (2023). Language Report Latvian. In G. Rehm, & A. Way (Eds.), *European Language Equality*. Cham: Springer, 171–174. Pieejams https://doi.org/10.1007/978-3-031-28819-7_24.

Skadiņa, I., & Pinnis, M. (2017). NMT or SMT: Case Study of a Narrow-domain English-Latvian Post-editing Project. *Proceedings of the Eighth International Joint Conference on Natural Language Processing* (Vol. I: Long Papers). Taipei, Taiwan, 373–383. Pieejams https://aclanthology.org/I17-1038/.

Skadiņš, R., Puriņš, M., Skadiņa, I., & Vasiļjevs, A. (2011). Evaluation of SMT in localization to under-resourced inflected language. *Proceedings of the 15th Conference of the European Association for Machine Translation*. Leuven, Belgium, 35–40. Pieejams https://aclanthology.org/2011.eamt-1.7/.

Specia, L., Hajlaoui, N., Hallett, C., & Aziz, W. (2011). Predicting Machine Translation Adequacy. *Proceedings of Machine Translation Summit XIII: Papers*. Xiamen, China, 513–520. Pieejams https://aclanthology.org/2011.mtsummit-papers.58/.

Specia, L., Harris, K., Blain, F., Burchardt, A., Macketanz, V., Skadiņa, I., Negri, M., & Turchi, M. (2017). Translation Quality and Productivity: A Study on Rich Morphology Languages. *Proceedings of MT Summit XVI, I: MT Research Track*. Nagoya, Aichi, Japan, 55–71. Pieejams https://aclanthology.org/2017.mtsummit-papers.5/.

Štajner, S., & Popović, M. (2016). Can Text Simplification Help Machine Translation? *Baltic Journal of Modern Computing*, *4*(2) (Special Issue: Proceedings of the 19th Annual Conference of the European Association for Machine Translation (EAMT). Riga, Latvia), 230–242. Pieejams https://aclanthology.org/W16-3411/.

Toral, A. (2019). Post-editese: an Exacerbated Translationese. *Proceedings of Machine Translation Summit XVII, I: Research Track*. Dublin, Ireland, 273–281. Pieejams https://aclanthology.org/W19-6627/.

Tsuji, K., Smith, B. N., & Okamoto, K. (2024). The Efficacy of Pre-Editing as a Means of Improving NMT Output. *The Asian Conference on Education 2024: Official Conference Proceedings*, Tokyo, Japan, 641–650. Pieejams https://doi.org/10.22492/issn.2186-5892.2025.57.

Vanmassenhove, E., Shterionov, D., & Gwilliam, M. (2021). Machine Translationese: Effects of Algorithmic Bias on Linguistic Complexity in Machine Translation. *Proceedings of the 16th Conference of the European Chapter of the Association for Computational Linguistics: Main Volume*. Online, 2203–2213. Pieejams https://aclanthology.org/2021.eacl-main.188/.

Veisbergs, A. (18.02.2000.). Ar savas tautas mēli savā un svešās zemēs. *Latvijas Vēstnesis*, *55/57*, 12.

Veisbergs, A. (2005). Tulkojumspiediens – guvums vai apdraudējums? *Latviešu valoda – robežu papildināšana. Valsts valodas komisijas raksti*, *1*, 187–201.

Veisbergs, A. (2008). Zudusī dihotomija: valoda un tulkojumvaloda. *Linguistica Lettica*, *18*, 125–139.

Veisbergs, A. (2022). *Tulkojumi latviešu valodā. 16.–20. gadsimta ainava*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.

VPSV – Skujiņa, V. (atb. red.). (2007). *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: Valsts valodas aģentūra, LU Latviešu valodas institūts. Pieejams https://termini.gov.lv/kolekcijas/93.

Zauberga, I. (1999). Tulkojumvalodas stilistiski strukturālā neviendabība. *Linguistica Lettica*, *5*, 215–222.

Zauberga, I. (2001). *Developing Translation Competence*. Rīga: LU Sastatāmās valodniecības un tulkošanas nodaļa.

Zauberga, I. (2016). *Tulkošanas teorija profesionāliem tulkiem un tulkotājiem.* (Tulk. no angļu val.). Rīga: LU Humanitāro zinātņu fakultātes Sastatāmās valodniecības un tulkošanas nodaļa.

Zēgners, H. E. (21.07.2020.). Satori diskusija: balto cilvēku pasakas. *Satori.* Pieejams https://satori.lv/article/satori-diskusija-balto-cilveku-pasakas.

„BOLSUTOLKA.LV RUNAS KORPUSA" IZVEIDE UN MORFOLOĢISKĀ MARĶĒŠANA[1]

Creation, Lemmatization and POS Tagging of the "Bolsutolka.lv Speech Corpus"

- KRISTĪNE POKRATNIECE
- ILZE ZIŅĢE
- BAIBA VALKOVSKA
- ROBERTS DARĢIS

[1] Raksts izstrādāts valsts pētījumu programmas „Digitālās humanitārās zinātnes" projektā „Atvērtas un FAIR principiem atbilstīgas digitālo humanitāro zinātņu ekosistēmas attīstība Latvijā" (DHELI; Nr. VPP-IZM-DH-2022/1-0002) un Eiropas Savienības Atveseļošanas un noturības mehānisma plāna investīcijas „Augsta līmeņa digitālo prasmju apguves nodrošināšana" projektā „Valodu tehnoloģiju iniciatīva" (Nr. 2.3.1.1.i.0/1/22/I/CFLA/002).

ABSTRACT

Keywords:
Latgalian, speech corpus, Mozilla Common Voice, POS tagging, lemmatization, crowdsourcing

In the last decade, the creation of digital resources and tools for the Latgalian written language, a historical variant of Latvian, has become relevant. They not only facilitate research but also help document and preserve the heritage of the language for future generations. In 2023, the "Balsu talka" initiative for the Latgalian language was launched, and in 2024, the Bolsutolka.lv speech corpus (BolsuTolka) was created from data collected during it.

The article will discuss the localization of the data-collection platform Mozilla Common Voice into Latgalian, the selection and processing of texts, as well as public involvement in obtaining speech data. To secure the highest quality speech data possible, during the campaign period, researchers at the IMCS UL (The Institute of Mathematics and Computer Science, University of Latvia) actively participated in validating volunteer contributions – both the added sentences and audio recordings were tested.

From the data gathered in the campaign "Balsu talka", the initial BolsuTolka was also developed, offering users the ability to listen to the recordings and download the data. Since the Latgalian language lacks morphologically tagged and lemmatized data and the development of a formal morphological analysis and synthesis model for the Latgalian language has not been completed, the IMCS UL decided to manually annotate lemmas and parts-of-speech for each word form in this relatively small corpus (currently 22 thousand unique word forms and 10 thousand lemmas). All word forms in the corpus were automatically collected and manually annotated according to the set of Latvian language morphological features developed by the IMCS UL. The article addresses the challenges of grammatical analysis of Latgalian texts – such as orthographic instability, dialect usage, and the lack of academic grammar, as well as the part-of-speech tagging of the corpus and the main issues related to it.

Ievads

2023. gadā, neilgi pēc tam, kad iesākās projekts „Balsu talka" (Darģis et al., 2024), kura mērķis bija iemūžināt mūsdienās runāto latviešu valodu, radās iespēja šādu pašu iniciatīvu uzsākt arī latviešu valodas vēsturiskajam paveidam – latgaliešu rakstu valodai (turpmāk tekstā lietots arī īsinātais variants – latgaliešu valoda). Projekta uzdevums bija savākt pēc iespējas vairāk dažādu (vecuma, dzimuma ziņā) runātāju balss paraugu, lai izveidotu daudzveidīgu, atvērtu latviešu un latgaliešu valodas runas datu kopu un nodrošinātu tās pieejamību tehnoloģiju attīstībai.

Idejas īstenošanā piedalījās RTU Rēzeknes akadēmija, LU Matemātikas un informātikas institūts (turpmāk – LU MII) un Latvijas atvērto tehnoloģiju asociācija (LATA). Iniciatīvas publicitāti atbalstīja latgaliešu kultūras kustība „Volūda".

Dati šajās kampaņās tika vākti runas tehnoloģiju pētniecības un attīstības daudzvalodu platformā *Mozilla Common Voice* (https://commonvoice.mozilla.org/; turpmāk – *Mozilla CV*), kuru Amerikas Savienotajās Valstīs izstrādājusi bezmaksas programmatūru kopiena „Mozilla". Galvenais šīs iniciatīvas uzdevums ir radīt runas datu kopu, t. i., brīvprātīgie nolasa tekstu, kas redzams platformā. Sabiedrība var iesaistīties gan lasāmā teksta sagatavošanā, gan ierunāšanā, gan audioierakstu pārbaudīšanā. *Mozilla CV* darbības pamatprincips ir sabiedrības brīvprātīga iesaistīšanās, bet, lai iegūtu pēc iespējas augstvērtīgākus runas datus, kampaņas periodā no 2023. gada rudens līdz 2024. gada rudenim LU MII pētnieki aktīvi piedalījās brīvprātīgo veikuma pārbaudīšanā – tika pārbaudīti gan pievienotie teikumi, gan audioieraksti.

„Balsu talkā" iegūtie dati jau patlaban tiek izmantoti gan valodas resursu analīzē, gan rīku veidošanā. Nacionālās korpusu kolekcijas (Saulīte et al., 2023) vietnē „Korpuss.lv" ikviens lingvistiskiem pētījumiem var lietot korpusus „BalsuTalka" un „BolsuTolka". Projektā izveidotās datu kopas ir brīvi pieejamas, kā arī ir izmantotas runas atpazīšanas modeļu trenēšanā un runas transkribēšanas rīka LATE (https://late.ailab.lv/) un LATE-LTG (https://ltg.late.ailab.lv/) izstrādē.

Raksta mērķis ir analizēt 1) iniciatīvas „Bolsu tolka" radīšanu un uzturēšanu – platformas lokalizāciju latgaliski, ierunājamo tekstu atlasi, apstrādi un ievietošanu sistēmā, runas datu iegūšanas veicināšanu un datu pārbaudi; 2) „Bolsutolka.lv runas korpusa" (turpmāk – „BolsuTolka") izveidi un šī nelielā korpusa morfoloģisko marķēšanu un ar to saistītos galvenos problēmjautājumus.

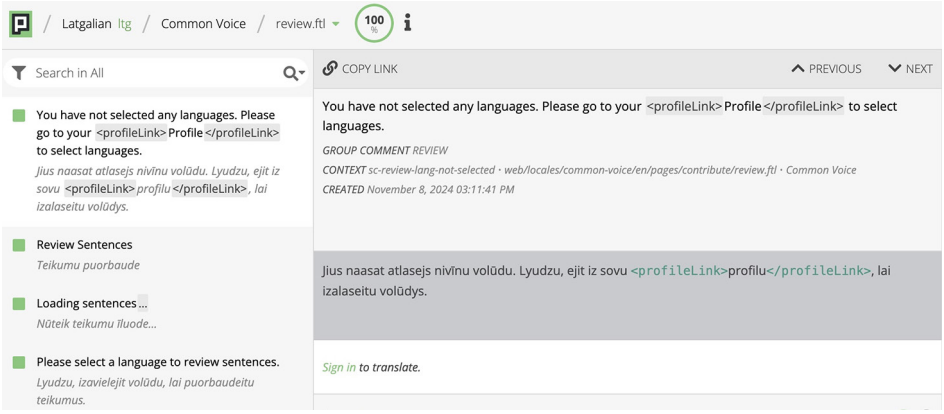
1. „Bolsu tolkys" izveide

Platformā *Mozilla CV* savāktie dati ir atvērti – tie ir bezmaksas, brīvi pieejami, bez atkārtotas izmantošanas ierobežojuma. Sākotnēji šī platforma 2017. gadā tika radīta angļu valodai, bet jau 2018. gadā tā kļuva pieejama jebkurai valodai (Ardila et al., 2020). Lai *Mozilla CV* pievienotu jaunu valodu, ir jāizpilda divas prasības: pirmkārt, vietnei jābūt iztulkotai mērķvalodā, un, otrkārt, tajā ir jāapkopo 5000 ar autortiesībām neierobežotu teikumu. Valodas ieviešanas vadlīnijas aprakstītas un ikvienam pieejamas *Mozilla CV* sadaļā „Par mums".

1.1. Vietnes lokalizācija

Vispirms *Mozilla CV* tika lokalizēta latgaliešu rakstu valodā *Mozilla* rīkā *Pontoon* (https://pontoon.mozilla.org/ltg/common-voice/) – tika iztulkotas 1000 simbolu virknes, sākot no atsevišķiem vārdiem līdz pat teksta rindkopām (sk. 1. attēlu).

Lai tiktu izmantota pēc iespējas vienota latgaliešu rakstība un terminoloģija, vietnes informāciju tulkoja viens cilvēks. Galvenās problēmas vietnes tulkošanā radīja tas, ka latgaliešu valodā trūkst oficiāli apstiprinātu datorterminu. Šādos gadījumos visbiežāk radīti t. s. literārismi (Leikuma, 2013, 29) – tieši pārcēlumi no latviešu valodas terminiem (piem., *īsinājumtaustiņš – eisynuojumtausteņš*, *dīkstāve – deikstuove*). Biežāk lietotie termini tika saskaņoti (piem., *lejupielādēt – zamynluodēt*, *vietne – teiklavīta*, *atvērta datu kopa – valejuo datu kūpa*) ar LR Tieslietu ministrijas Valsts valodas centra Latviešu valodas ekspertu komisijas Latgaliešu rakstu valodas apakškomisiju (turpmāk – LTG komisija) (protokols Nr. 2023/6). Saskarne regulāri tiek uzlabota un papildināta – patlaban tiek lietotas jau apmēram 1600 simbolu virknes un lokalizācija turpinās.

1. ATTĒLS. Darba vides ekrānuzņēmums no *Mozilla* rīka *Pontoon*

Latgaliski tika pārcelta arī iniciatīvas popularizēšanas vietne „Balsutalka.lv", kurā ikviens var iepazīties ar informāciju par šo projektu, biežāk uzdotajiem jautājumiem vai apskatīt ierunāto un pārbaudīto tekstu apjomu.

1.2. Sākotnējo tekstu atlase un pievienošana

Iniciatīvas uzsākšanai tika izmantota RTU Rēzeknes akadēmijas pētnieku speciāli sagatavota tekstu kopa – 5000 teikumu no dažādiem avotiem (literāriem darbiem, filmu titriem, izglītojošiem materiāliem u. c.), t. sk. atsevišķi vārdi „Latgaliešu valodas tēzaura" (turpmāk – LTG tēzaurs) vajadzībām (Kļavinska et al., 2025). Izvēloties teikumus, tika izvērtēta to fonētiskā un saturiskā daudzveidība, atbilstība latgaliešu rakstu valodas ortogrāfijas normām (Darģis et al., 2024). Tāpat ņemti vērā tālāk skaidrotie *Mozilla CV* nosacījumi par tekstu atlasi.

1.2.1. Mazāk par 15 vārdiem

Mozilla CV platformā var ievietot teikumus, kas ir īsāki par 15 vārdiem. Pirmajā datu kopā (5000 teikumos) tika pievienoti arī ļoti daudzi atsevišķi vārdi, kas noformēti kā teikumi, piemēram, *Aizalīgšona. Itūgod.* Šādus audioierakstus kā vārda izrunas paraugus sākotnēji bija paredzēts lietot LTG tēzaurā. Vēlāk noskaidrojās, ka īsu izteikumu ierunāšana nav efektīva no valodas tehnoloģiju aspekta, jo no garākiem teikumiem tika iegūti ievērojami labāki rezultāti runas datu modeļa apmācībai (Darģis et al., 2024). Savukārt LTG tēzaurā šo balss paraugu izmantojums ir ierobežots tāpēc, ka daudzi ieraksti veikti mājas apstākļos un nav pietiekami augstā kvalitātē.

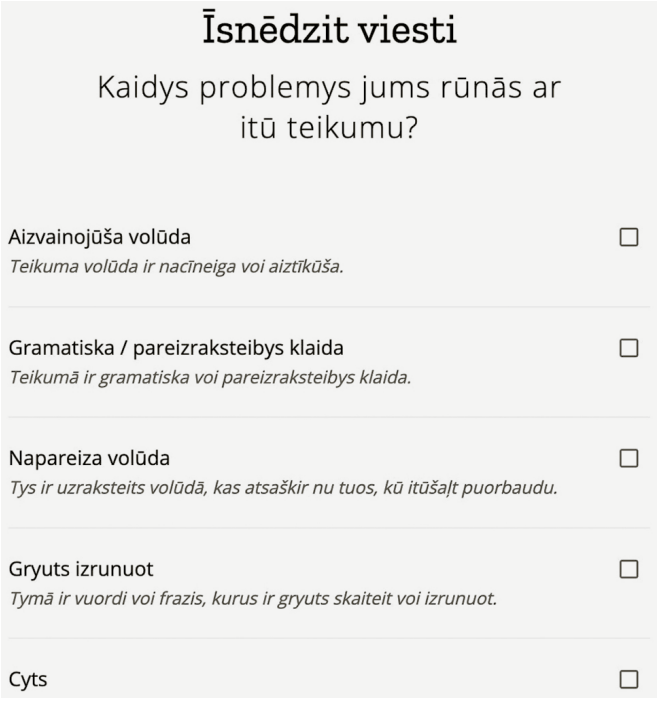
Veidojot tekstu kopu, ko var pievienot platformai, un domājot par leksisko dažādību, tika izvēlēti dažādi tekstu avoti un autori, tomēr bieži izvēlētajos tekstos teikumu garums neatbilda *Mozilla CV* platformas nosacījumiem, tāpēc teikumi, kas garāki par 15 vārdiem, tika sadalīti un, ja nepieciešams, noformēti kā jēdzieniski un strukturāli pabeigti teikumi, piemēram, *Satversmis interpretaceja ir atvārta laika goram, jei ir taišni saisteita ar realitati, tik juosasorgoj, kab jei napasakļautu eislaiceigom politiskom idejom. → Satversmis interpretaceja ir atvārta laika goram, jei ir taišni saisteita ar realitati, tik juosasorgoj. Kab jei napasakļautu eislaiceigom politiskom idejom.*

1.2.2. Gramatiski pareizi

Latgaliešu rakstu valodā paralēli pastāv un tiek lietota gan t. s. Stroda ortogrāfija (Strods, 1933), gan jaunā rakstība (Latgaliešu rakstības noteikumi, 2007). Šajā projektā tika izmantoti teksti, kuru rakstībā ir ievēroti mūsdienu latgaliešu rakstu valodas noteikumi (Turpat). No senākiem tekstiem, piemēram, 1957. gada Ontona Rupaiņa darba „Zemes sōļs", ņemtie teikumi pirms pievienošanas datu kopai atveidoti atbilstoši mūsdienu rakstībai.

1.2.3. Bez drukas vai pieturzīmju kļūdām

Platformā ievietotie teikumi lielākoties ir no rediģētiem tekstiem. Vēlāk, manuāli marķējot vārdformas jau izveidotajā korpusā, tika secināts, ka redaktora darbs pilnībā neizslēdz dažādus rakstības variantus, kā arī ortogrāfijas vai interpunkcijas kļūdas. Ja teikumi ar šādām kļūdām tiek pamanīti *Mozilla CV* platformā, ir iespēja to norādīt, izmantojot pogu „Ziņot", pēc kuras nospiešanas var atzīmēt (sk. 2. attēlu), ka teikums ir pārāk sarežģīts, tajā ir aizskarošs saturs u. tml. Šādi teikumi automātiski tiek izņemti no datu kopas.

2. ATTĒLS. Ekrānuzņēmums no *Mozilla CV* platformas

1.2.4. Bez cipariem, saīsinājumiem vai speciālām rakstu zīmēm

Tekstos konstatētie skaitļi un saīsinājumi tika izrakstīti pilnos vārdos.

1.2.5. Bez svešu valodu vārdiem vai burtiem

Platformā netika ievietoti teikumi, kuros ir citu valodu vārdi vai burti (parasti dažādi ikdienā bieži lietoti nosaukumi, piem., *Twitter*, *Stockmann*).

Teikumu kopā netika iekļauti arī latviešu literārajā valodā pierakstīti vārdi (piem., žurnāla nosaukums: *Lai aug mozuo mārga i īt struoduot žurnalā **„Dadzis"***).

1.2.6. Viegli ierunājami teikumi

Runas tehnoloģiju attīstīšanā svarīga ir leksikas un sintaktisko konstrukciju dažādība, kā arī fonētiskā daudzveidība, tādēļ datu kopā tika iekļauti gan vienkāršāki, sarunvalodai līdzīgi teikumi no literāriem darbiem, gan sarežģītāki teikumi no dažādām vadlīnijām un zinātniskiem un juridiskiem tekstiem.

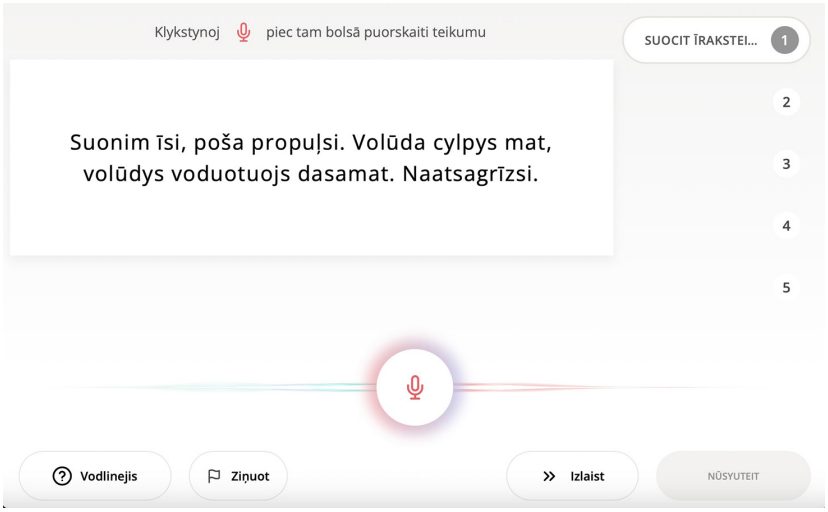
1.2.7. Jānorāda teikuma avots

Automātiski vai manuāli pievienojot teikumus, vienmēr tika norādīts teikuma avots. Ja teikumu izdomāja pats pievienotājs, kā avots tika norādīta „Pašatsauce". Pēc kampaņas uzsākšanas platformu ar jauniem tekstiem papildināja gan LU MII pētnieki, gan kampaņas dalībnieki. Lai nodrošinātu datus jauniem pētījumiem, LU MII pētnieki turpina papildināt platformu ar teikumiem no literāriem tekstiem, radio raidījumiem, latgaliešu kultūras ziņu portāla „Lakuga.lv" rakstiem un citiem pieejamiem avotiem. Svarīgs iniciatīvas nosacījums bija teksta pieejamība – mutiskas vai rakstiskas atļaujas no autoriem viņu darbu izmantošanai. Kampaņas dalībnieki ierunājamos teikumus, norādot teikuma avotu, pievienoja *Mozilla CV* sadaļā „Rakstīt". Šī kopdarba rezultātā ierunājamo tekstu apjoms ir trīskāršojies – raksta iesniegšanas brīdī (2025. gada maijs) ierunāšanai jau bija pieejami 14 806 teikumi no gandrīz 70 gadu ilga laika perioda (1957–2025). Visu teikumu un atsevišķo vārdu avotus var apskatīt vietnes „Balsutalka.lv" biežāk uzdoto jautājumu sadaļā.

1.3. Sabiedrības iesaiste

Kad bija lokalizēta vietne un savākti sākotnējie dati, varēja sākties runas datu vākšanas kampaņa – dažādi publicitātes pasākumi: relīzes, intervijas un ziņu sižeti –, kā arī kopā ar latgaliešu kultūras kustību „Volūda" radītas iesaistes kampaņas, kas mudināja latgaliešu valodas pratējus „dalīties" ar savu balsi, dabiski ierunājot platformā piedāvātos teikumus. Galvenie nosacījumi balss ierakstiem bija 1) precīzi ierunāt ekrānā redzamo teikumu (nemainot leksiku, neizlaižot vai nemainot vietām vārdus); 2) pārliecināties, lai ieraksta brīdī nav fona trokšņu, kas traucētu skaidri sadzirdēt visu tekstu (skaļa mūzika, citu cilvēku sarunas u. tml.). Kvalitāte un precizitāte ir svarīgāka par ierakstu skaitu, tādēļ ieraksti, kuros nav dzirdams teikuma sākums vai beigas, kuros ir izlaisti vārdi vai bijusi pārteikšanās, netika apstiprināti un nenokļuva runas datu kopā.

Mozilla CV platformā ir četras sadaļas, kurās brīvprātīgie var iesaistīties: „Runāt", „Klausīties", „Rakstīt" un „Pārbaudīt" (pēdējā sadaļa tikai reģistrētiem lietotājiem). Lai iegūtu pēc iespējas plašāku un daudzveidīgāku runas datu kopu, kampaņas dalībnieki visvairāk tika mudināti piedalīties tieši teikumu ierunāšanā.

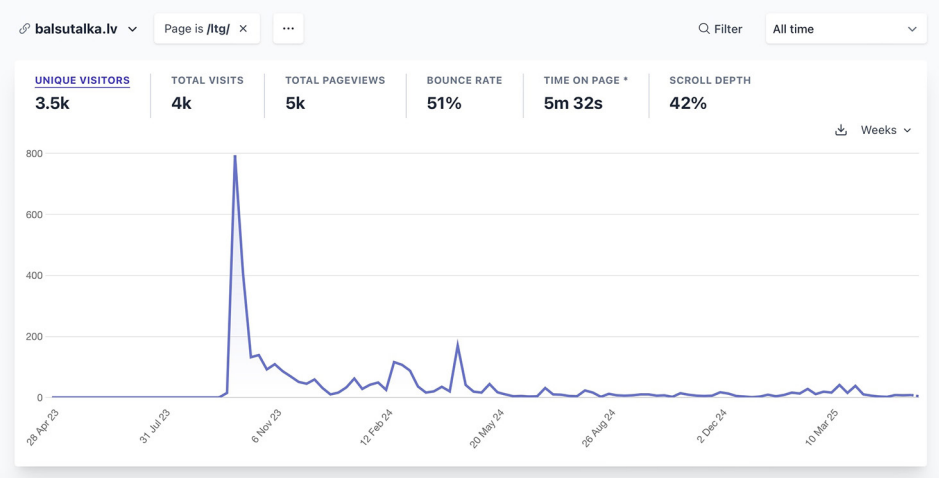

3. ATTĒLS. Ekrānuzņēmums no *Mozilla CV* sadaļas „Runāt"

Lietotājam ierunāšanai vienā reizē tiek piedāvāts piecu dažādu teikumu kopums. Ja kāds no teikumiem nešķiet tīkams, to var samainīt, izmantojot izvēlni „Izlaist" (sk. 3. attēlu). Pirms teikumu iesniegšanas ir iespēja tos noklausīties un nepieciešamības gadījumā ierunāt atkārtoti.

Lai ierunātais teikums nokļūtu treniņdatu kopā, sadaļā „Klausīties" tas jānoklausās vismaz diviem, bet ne vairāk kā trim lietotājiem – ja audioieraksts vispirms saņem divus „Jā", tas tiek atzīmēts kā derīgs. Savukārt, ja ieraksts vispirms tiek pie diviem „Nē", tas tiek atzīmēts kā nederīgs (Ardila et al., 2020). Šaubu vai neskaidrību gadījumā vērtētājs teikumu varēja arī izlaist. Sadaļā „Pārbaudīt" apskatāmi teikumi, kurus pievienoja LU MII pētnieki vai kampaņas dalībnieki. Īpaša uzmanība tika pievērsta kampaņas dalībnieku pievienotajiem teikumiem. Lai arī latgaliešu rakstu valodas ortogrāfija vairākkārt tikusi normēta, izstrādājot pareizrakstības normas, un izklāstīta, veidojot un izdodot gramatikas un vārdnīcas, rakstītprasme mūsdienu sabiedrībā ir vāja. Šī iemesla dēļ bieži sastopami kļūdaini teksti, ko runātājs uzrakstījis atbilstoši savas izloksnes īpatnībām, piemēram, cenšoties atveidot arī palatālu skaņu izrunu (*tjeu* (*tev*), *zjamie* (*zeme*)); nereti konstatēti arī vulgārismi. Šādi teksti ierunāšanai netika apstiprināti.

Analizējot „Bolsu tolkys" statistikas datus, tika novērots, ka lietotāju aktivitāte bijusi cieši saistīta ar sabiedrības iesaistes kampaņu vai tās popularizēšanu dažādos radio un televīzijas raidījumos. Vislielākais kampaņas dalībnieku skaits bija platformas atklāšanas periodā 2023. gada oktobrī; liela aktivitāte bija vērojama arī 2024. gada februārī, kad projekts „Bolsu tolka" tika izvirzīts latgaliešu kultūras gada balvai „Boņuks", un 2024. gada aprīlī, kad kopā ar biedrību „Volūda" tika uzsākta akcija – savākt vismaz 500 latgaliešu balsu līdz Latgales kongresa dienai (sk. 4. attēlu).

4. ATTĒLS. Ekrānuzņēmums no tīmekļvietņu analītikas rīka *Plausible.io*

Pēc Centrālās statistikas pārvaldes 2022. gada pārskata „Pieaugušo izglītība" datiem, latgaliešu valodā mājās un ikdienā runā 98,7 tūkstoši jeb 8 % Latvijas iedzīvotāju (Centrālā statistikas pārvalde, 2023). Salīdzinot šos datus ar kampaņas dalībnieku skaitu (mazāk nekā 400 dalībnieku), iesaiste teikumu ierunāšanā nav bijusi liela. Var uzskatīt, ka līdz valodas lietotājiem informācija par projektu nav nonākusi, bet otrs ne mazāk svarīgs zemās aktivitātes iemesls – ne visi cilvēki, kas runā latgaliešu valodā, ir pieraduši tajā arī lasīt (Martena et al., 2022, 9). Nereti, aicinot piedalīties kampaņā, tika saņemtas atrunas par neprasmi lasīt latgaliski vai nespēju lasīt t. s. jaunajā rakstībā, vai, piemēram, par savas izloksnes atšķirībām no *Mozilla CV* ierunāšanai piedāvātajiem teikumiem.

2. „BolsuTolka" runas korpusa izveide

Pirmais latgaliešu runas korpuss Latvijā ir RTU Rēzeknes akadēmijas veidotais „Mūsdienu latgaliešu runas korpuss" (MuLaR; Martena et al., 2024). Tajā dokumentēta spontāna runa, tostarp lauka pētījumu ieraksti, intervijas un ir pieejami gan audioieraksti, gan to transkripcijas (Juško-Štekele & Kļavinska, 2022).

Lai papildinātu pētījumiem pieejamo latgaliešu runas datu apjomu, no „Balsu talkas" kampaņā savāktajiem datiem tika izveidots arī sākotnējais „BolsuTolka" runas korpuss (sk. https://korpuss.lv/id/BolsuTolka), kurā piedāvāts noklausīties lasītas runas audioierakstus un lejupielādēt datus.

Visi latgaliešu valodas korpusi tiek veidoti manuāli. Tas ļauj labāk kontrolēt valodas kvalitāti, bet ir ļoti laikietilpīgi un prasa daudz cilvēkresursu. Galvenā latgaliešu valodas korpusu nepilnība ir tā, ka tie nav morfoloģiski marķēti, tāpēc attiecīgo valodas

parādību analīze ir ierobežota (Juško-Štekele & Kļavinska, 2025). Tā kā latgaliešu valodai trūkst morfoloģiski marķētu datu un ir uzsākta tās formāla morfoloģiskās analīzes un sintēzes modeļa izstrāde (Pretkalniņa et al., 2025), LU MII tika nolemts šajā salīdzinoši nelielajā korpusā (patlaban 22 000 unikālu vārdformu un 10 000 pamatformu), kurā iekļauti atbilstoši latgaliešu rakstu valodas pareizrakstības normām rediģēti teksti, katrai vārdformai manuāli norādīt pamatformu un vārdšķiru. Visas korpusa vārdformas tika automatizēti apkopotas un manuāli morfoloģiski marķētas atbilstoši LU MII izstrādātajai latviešu valodas morfoloģisko pazīmju kopai (Paikens et al., 2024).[2]

2.1. Latgaliski rakstīto tekstu gramatiskās analīzes problēmas

Latgaliski rakstīto tekstu gramatisko apstrādi apgrūtina vēsturiskās situācijas radītā latgaliešu rakstu valodas normu nestabilitāte un pat normu trūkums, divu ortogrāfiju līdzāspastāvēšana un spēcīgā izlokšņu ietekme. Vienlaikus jāatzīmē akadēmiskās gramatikas un sevišķi dažādus leksikas slāņus aptverošas vārdnīcas trūkums, tāpēc daļa problēmgadījumu atrisināmi, balstoties marķētāju individuālajās dzimtās valodas izloksnes zināšanās.

Latgaliešu rakstu valodas lietotājiem latgaliskās izloksnes joprojām ir ļoti būtiskas – tās arī mūsdienās ir latgaliešu valodas pastāvēšanas un vitalitātes pamats (Nau, 2024). Nereti literāros tekstos izloksne tiek lietota kā mākslinieciskās izteiksmes līdzeklis, kas raksturo vidi un personāžus. Tas rada lielu formu un rakstības variantu dažādību, un, nosakot pamatformu un vārda locīšanas paradigmu, rodas grūtības konstatēt pareizo leksēmu, jo nevar skaidri nošķirt izloksnes īpatnības, pārrakstīšanos un rakstības noteikumu nezināšanu, piemēram, *četradesmit*, *četrdesmit*, *četrudesmit*. Lai konstatētu atsevišķu leksēmu pierakstu, tika analizēti dažādi avoti, t. sk. korpusi un vārdnīcas, izmantotas arī pieejamās gramatikas un dažādi interneta resursi, piemēram, īpašvārdu pareizrakstība noskaidrota LTG komisijas lēmumos[3].

Diemžēl latgaliešu rakstu valodai nav vispārīgas, apjomīgas vārdnīcas (LTG tēzaurs vēl ir izstrādes stadijā). Neskaitot nelielo tiešsaistes vārdnīcu „Lītuvīšu-latvīšu-latgalīšu vuordineica" (Leikuma et al., 2013), patlaban ir pieejami tikai atsevišķu personu vākumi – fragmentāri vārdu saraksti, kas visbiežāk veidoti atbilstoši subjektīviem atlases kritērijiem un neatspoguļo mūsdienīgu vārdu krājumu, piemēram, Pītera Stroda „Pareizraksteibas vōrdneicā" (Strods, 1933) neatrast vienkāršrunas vārdus, savukārt Valentīna Lukaševiča „Latgaliešu-latviešu vārdnīca" (Lukaševičs, 2011) ir drīzāk neparastu vārdu kolekcija, un te velti meklēt ikdienas leksiku.

---

[2] „Korpuss.lv" latviešu valodas morfoloģisko pazīmju kopa, v.2.2.4: https://korpuss.lv/static/media/LV_TagSet_v.2.2.4_20250301.pdf.

[3] Sk. „Valstu un iedzīvotāju nosaukumi latgaliski": https://www.vvc.gov.lv/lv/latgaliesu-rakstu-valodas-apakskomisija.

Marķēšanas principi tika veidoti atbilstoši mūsdienu latgaliešu rakstu valodas ortogrāfijai (Latgaliešu rakstības noteikumi, 2007) un jaunākajām latgaliešu gramatikām: Jura Cibuļa un Lidijas Leikumas „Vasals! Latgaliešu valodas mācība" (2003) un Nikoles Nauas (*Nicole Nau*) „A short grammar of Latgalian" (2011).

LTG komisija joprojām turpina darbu pie rakstu valodas normu izveides un stabilizēšanas, cenšoties saglabāt arī izlokšņu bagātību, – komisijas darba mērķis ir tuvināt rakstības normas tautā runātajai valodai, vienlaikus respektējot rakstu valodas tradīciju (Latgaliešu rakstības noteikumi, 2007). Situācijās, kad pieejamos avotos nebija atrodama skaidra atbilde par problēmgadījumiem, tika lūgta LTG komisijas konsultācija. Tā, piemēram, tika precizēts, ka latgaliešu rakstu valodā galotne *-ys* ir visiem nomeniem, ja saknē un galotnē veidojas līdzskaņu sablīvējums (protokols Nr. 2024/11). Resp., aiz līdzskaņiem *bl*, *br*, *dl*, *dn*, *dr*, *gl*, *gr*, *kl*, *ntr*, *pl*, *pr*, *rl*, *rsl*, *sk*, *sl*, *sm*, *sn*, *tn*, *tr*, *zn*, *zg* rakstāma galotne *-ys* (piem., *kotrys*, *skaidrys*, *teiklys*, *kraklys*, *sudobrys*, *optimismys*), bet tradicionāli, kā pieņemts, var rakstīt izņēmumus (*viedris*, *sābris*), atsevišķos gadījumos saglabājas paralēlformas (*bīdris*/*bīdrys*, *ministris*/*ministrys*) (protokols Nr. 2024/12).

Precizēta arī īpašības vārdu ar piedēkļiem *-isk-*, *-ysk-* (*ekonomiskys*, *tautyskys*) un *e*-celma lietvārdu ar izloksnēs bieži sastopamo saknes patskaņu miju daudzskaitļa ģenitīvā *ē → ie* (*mēle – mieļu*/*mēļu*), *ēr → ier* (*dzērve – dziervu*/*dzērvu*) pareizrakstība (protokols Nr. 2024/12).

Latgaliešu rakstu valodas pareizrakstības normu nestabilitāte un sabiedrības zemā rakstītprasme, rakstu tradīcijas un pareizrakstības normu nezināšana, kā arī joprojām būtiskā izlokšņu ietekme uz rakstu valodu ir iemesls, kāpēc nereti paralēli tiek lietoti vairāki viena vārda fonētiskie un morfoloģiskie varianti: *Latgolas*, *Latgolys*, *Latgales*, *Latgalis*; *saciešu*, *saceišu*; *raibais*, *raibīs*; *pusnakts*, *pušnakts*; *nasaruodīs*, *nasaruod* u. tml. Nereti nav iespējams noteikt, vai vārds rakstīts atbilstoši izloksnes īpatnībām vai citu valodu ietekmē, vai arī autors nepārzina latgaliešu pareizrakstības likumus, piemēram, rakstībā atspoguļojamo pārskaņas likumu, t. i., ka iepriekšējās zilbes patskaņa kvalitāti nosaka nākamā zilbe (paralēli tiek lietoti *primaks*, *prymaks* 'iegātnis', *šidlars*, *šydlars* 'seglinieks' utt.).

2.2. Morfoloģiskā marķēšana

Pirms morfoloģiskās marķēšanas no *Mozilla CV* savāktajiem latgaliešu valodas datiem tika izgūtas visas vārdformas. Sarakstā tika iekļauti visi pārbaudītie teksti, arī tie, kas vēl nav ierunāti, lai uzreiz apstrādātu visus teikumus, kas var tikt ierunāti nākamajās versijās. Vārdformas tika sakārtotas alfabētiskā secībā (sk. 1. tabulu), lai visas vienas leksēmas vārdformas būtu blakus un marķēt būtu vieglāk. Pēc tam vārdformu saraksts tika marķēts, norādot pamatformu un vārdšķiru un, ja nepieciešams, izveidotajā korpusā aplūkojot vārdu lietojumā.

1. TABULA. Vārdformu marķēšanas saraksts

Forma	Leksēma	Vārdšķira	Homoforma
apzinis	*apziņa*	n	
apzīž	*apzīst*	v	
apzoga	*apzagt*	v	
apzogti	*apzagt*	v	
apzynuoti	*apzynuot*	v	
ar			homonīms: s/q
aramini	*aramine*	n	
arbuzu	*arbuzs*	n	
arenā	*arena*	n	
arestāts	*arestēt*	v	
argo	*Argo*	n	

2. TABULA. Homoformu marķēšana

Leksēma	Vārdšķira	Kreisais konteksts	Forma	Labais konteksts
maiseit	v	*Sūmu vajag nūjimt nu placu – jei vysim*	*maisa*	.
maiseit	v	*Kai var uzlobuot gorastuovūkli sev i cytim? Jākubs ar lizeiku*	*maisa*	*kruškeņā čaju.*
maiss	n	*Kod buļvu*	*maisi*	*ir pylni, onkuļs Boļuss ceļās nu vogys i īt jiugt lergļa.*

Papildus tika atzīmēti gadījumi, kad vārdforma ir homoforma, jo šo vārdformu morfoloģiskā informācija tika norādīta katram lietojumam individuāli, t. i., marķējot vārdu kontekstā (sk. 2. tabulu), piemēram, vārdforma *laimeigi* atkarībā no lietojuma marķēta kā īpašības vārds (*Vysi grib byut gudri i* ***laimeigi***) vai apstākļa vārds (*Byusim optimisti, dzeivuosim ilgi i* ***laimeigi****!!!*) ar atbilstīgo pamatformu, bet *pakluoju* – kā lietvārda *pakluojs* daudzskaitļa ģenitīvs (*Dālam leidza ir* ***pakluoju*** *sytamais reiks*) vai darbības vārds (*Kur jam nu reita* ***pakluoju*** *meikstu koldreiti*).

Morfoloģiskajā marķēšanā izmantota latviešu valodas morfoloģisko pazīmju kopa (Paikens et al., 2024), protams, ievērojot latgaliešu rakstu valodas īpatnības. Tā kā no latviešu valodas morfoloģisko pazīmju kopas šajā marķēšanas stadijā izmantota tikai pirmā pazīme, t. i., norāde par vārdšķiru, ar citām latgaliešu valodai tipiskajām pazīmēm morfoloģisko pazīmju kopa patlaban nav papildināta, piemēram, kā supīna (*aizīt*) ***apsavārtu***, (*īsim*) ***gulātu*** pamatforma norādīta darbības vārda nenoteiksme *apsavērt*, *gulēt*.

Lietvārda (apzīmējums *n*) pamatforma parasti ir vienskaitļa nominatīvs, daudzskaitliniekiem – daudzskaitļa nominatīvs (*durovys*, *druobli*), ģenitīveņiem – ģenitīva forma (*aizocu*, *breivdobys*). Vārdformas tabulā automātiski pievienotas ar mazo sākumburtu, tāpēc atsevišķos gadījumos lietvārdiem pēc konteksta izpētes tika

precizēta pamatformas rakstība, piemēram, ar mazo sākumburtu sugasvārdiem, ar lielo – īpašvārdiem: *bierzeņš* teikumā *Līc* ***bierzeni****, cikom jis mozs*, bet *Bierzeņš* teikumā *Naīs tok učilka atsazeit, ka nazyna, kas tys par Kaļneņu voi* ***Bierzeņu***.

Darbības vārda (apzīmējums *v*) un darbības vārda divdabja formas pamatforma ir nenoteiksme, piemēram, formas *dadagtu* pamatforma ir *dadegt*, *smuorduodams – smuorduot*, *taiseiškys – taiseit*. Noliegtā darbības vārda vai darbības vārda divdabja formas pamatforma ir bez nolieguma priedēkļa, piemēram, *nasasatraucit – sasatraukt*, *nasamīrynojams – samīrynuot*.

Nereti noliegto darbības vārdu formām latgaliešu valodā ir priedēkļi *na-* un *sa-* (piem., *nasaredz*), kur *sa-* norāda uz darbības vārda atgriezeniskumu (Cibuļs & Leikuma, 2003). Tā kā viens pats priedēklis *sa-* šādā funkcijā netiek lietots un tam, lai nemainītos vārda nozīme, nepieciešams otrs priedēklis, tad, darinot darbības vārda pamatformu bez nolieguma, jāveido forma ar atgriezenisko morfēmu vārda beigās, piemēram, teikumā *Tik bīza mygla, ka par puors sūļu nikuo nasaredz* (*Tik bieza migla, ka pēc pāris soļiem nekas neredzas* (*nav saskatāms*)) vārda *nasaredz* pamatforma ir atgriezeniskais darbības vārds *redzētīs* 'redzēties', nevis tiešais darbības vārds *saredzēt* 'saredzēt'.

Datorlingvistikā problemātiska ir divdabju apstrāde – automātiskajā latviešu valodas morfoloģiskajā analīzē ir pieņemts gan adjektīviskos, gan substantivējušos divdabjus marķēt kā darbības vārda formas, piemēram, *izejamī – izīt*: *Sapleisušys rožoncys, Pūlejis obrozi, bazneicys kopka,* ***izejamī*** *garī bruņči*; *pīaugušajim, pīaugušā – pīaugt*: *Paleidzēja* ***pīaugušajim****, cik viņ beja juo spākūs*; *Izaruoda, ka* ***pīaugušā*** *vacumā nikaidā gadīnī navar taiseit garuokus puortraukumus attīceibuos*; *izvadamais – izvest*: *Vylkadūbis Staseits lyka sarokstūs* ***izvadamūs***.

Šīs un dažas līdzīgas formas automātiski nevar apstrādāt kā lietvārdus, tāpēc ka tās neietilpst lietvārda formu sistēmā, piemēram, īpašības vārds (*jam pīkreit vysmoz puse nu* ***bolstīseigūs***) vai divdabis (*Mārga atvaduse sovu* ***izradzātū*** *iz dzymtū piļsieteņu*) ar noteikto galotni, kaut substantivējies, nevar būt lietvārds un neatbilst nevienai lietvārdu locīšanas paradigmai. Lai arī tas ir divdabis substantīva nozīmē un locījumā, ne vienmēr vārdšķira nosakāma pēc lietojuma; pamatforma un vārdšķira korpusā tiek piešķirta pēc sistēmiskuma.

Sistēmiska pieeja nepieciešama tādēļ, ka morfoloģiski marķētais korpuss „BolsuTolka" tiks izmantots latgaliešu valodas morfoloģiskās analīzes un sintēzes modeļa, kā arī mašīnlasāmu locīšanas paradigmu izstrādē.

Lokāmo **īpašības vārdu** (apzīmējums *a*) pamatforma parasti ir vīriešu dzimtes vienskaitļa nominatīvs pamata pakāpē ar nenoteikto galotni (*sprauns*, *styprys*, *nalels*), izņemot īpašības vārdus, kam nav nenoteiktās galotnes (*nazkodejais*, *pādejais*), kā

arī izloksnēm raksturīgos īpašības vārdus ar izskaņām *-iņs*, *-ine* (*kūcini sokumi*), kam nav formu ar noteikto galotni (Cibuļs & Leikuma, 2003).

Lokāmo **skaitļa vārdu** (apzīmējums *m*) pamatforma ir vīriešu dzimtes vienskaitļa (*vīns*, *pyrmais*) vai daudzskaitļa (*pīci*) nominatīvs.

Vietniekvārda (apzīmējums *p*) pamatforma parasti ir vienskaitļa nominatīvs (*es*, *jei*, *kotrys*, *poša*, *sevkurs*, *nikaids*). Vīriešu dzimtes vietniekvārdiem tas ir vīriešu dzimtē (*jis*, *nivīns*), sieviešu – sieviešu dzimtē (*jei*, *nivīna*). Ja vietniekvārdam nav vienskaitļa, tā pamatforma ir daudzskaitļa nominatīvā (*obeji*). Vietniekvārda *seve* pamatforma ir vienskaitļa ģenitīvs (*seve*).

Apstākļa vārda (apzīmējums *r*) pamatforma ir apstākļa vārda vienīgā forma (*kotramsoveigi*, *siebrejūs*, *catūrtdiņ*) vai pamata pakāpe (*cieški*, *cīši*), ja apstākļa vārds tekstā lietots pārākajā (*cieškuok*, *cīšuok*) vai vispārākajā pakāpē (*vyscieškuok*, *vyscīšuok*). Jāatzīmē latgaliešu valodas īpatnība, ka no īpašības vārdiem darinātajiem apstākļa vārdiem ir galotnes *-i* un *-ai*: *breineigi*, *breineigai*, līdz ar to abi varianti atzīstami kā apstākļa vārda pamatformas.

Tāpat vienīgā forma ir pamatforma arī nelokāmajiem lietvārdiem, īpašības vārdiem un skaitļa vārdiem, kā arī **prievārdiem** (apzīmējums *s*), **saikļiem** (apzīmējums *c*), **izsauksmes vārdiem** (apzīmējums *i*) un **partikulām** (apzīmējums *q*).

Ja korpusā, neskatoties uz vairākkārtēju pārbaudi, ir iekļuvis teikums, kurā ir bijusi drukas kļūda, vai sarakstā liekas atstarpes dēļ ir nonākusi vārda daļa (*tai poš* – jābūt *taipoš*) vai pretēji – vārds bez atstarpēm (*vystik* – jābūt *vys tik*) –, tad šīs tekstvienības marķējumam tiek lietots apzīmējums *x*. Ar šo apzīmējumu galvenokārt tiek marķētas tādas tekstvienības, kurām nav morfoloģisko pazīmju un kuras tālāk nav iespējams apstrādāt atbilstoši latgaliešu valodas morfoloģiskajai analīzei vai sintēzei, piemēram, vārdi, kas nav latgaliešu valodā: *guļaj*, *Rīga*, *sapiens*. Korpusā „BolsuTolka" nav paredzēts iekļaut saīsinājumus, bet, ja tādi ir nonākuši tabulā (*tt* no *i tt.* 'utt.'), to apzīmējums ir *y*.

Latgaliešu rakstu valodā ir nelielas atšķirības pamatformu veidošanā, tomēr kopumā šajā marķēšanas posmā LU MII izstrādātā latviešu valodas morfoloģisko pazīmju kopa ir tai atbilstoša un pārsvarā nerada pārpratumus un grūtības.

2.3. Galvenie morfoloģiskās marķēšanas problēmjautājumi

Lai noteiktu **pamatformu**, ne vienmēr ir jāzina vārda nozīme, tomēr nereti pēc vārdformas formālajiem kritērijiem ir sarežģīti noteikt vārdšķiru, iespējamas arī homoformas, tāpēc šaubu gadījumā jāpārbauda konteksts.

Nereti automātiski iegūtajā korpusa vārdformu sarakstā nonākuši vārdi, kuru nozīmi nav iespējams noskaidrot, tāpēc šie vārdi aprakstīti, balstoties uz formu, bet atsevišķos gadījumos bez pārliecības, vai šāds vārds valodā patiešām eksistē, resp., vai tas tiek lietots, piemēram, vienskaitļa nominatīvā vai nenoteiksmē. Piemēram, izteikumā *Ot,* ***vierskotys*** *i* ***sumastivi****!* vārds *vierskota* potenciāli saistāms ar *virska* 'vieglprātīga meitene; tāda, kas pavirši strādā' (MEV), bet *sumastivs* – ar vārdu *sūmastivs* 'aukla, ar kuru sasīn zyrga sokas' (Latkovskis, 1984). Tāpat tikai pēc konteksta saprotams oriģināls izsauksmes vārds *ecikmecik*: *Jam,* ***ecikmecik****, kuknē nav nikuo nu plastmasys – pat naža rūktureiša!* Tomēr ir vārdi, kuru nozīme palikusi neskaidra arī pēc konteksta vai citu korpusu analīzes, piemēram, vārds *čim* teikumā ***Čim*** *pa pīci byus desmit*. Tāpat vārds *skryšņūs*, kas korpusā lietots bez konteksta, ir vai nu nezināma lietvārda *škrišnis* forma, vai apstākļa vārda *skrīšņūs* 'skriešus' rakstības variants.

Pierakstot vārdu pamatformas, tika ievēroti divi principi: pirmkārt, par pamatu ņemts fiksētās vārdformas pieraksts (vārdformām *Rēzekne* un *Riezekne* katrai ir sava pamatforma – *Rēzekne* un *Riezekne*), otrkārt, rakstu valodas normas un tradīcija (vārdformu *Rēzeknē* un *Rēzeknī* pamatforma ir *Rēzekne*).

Korpusā iekļautie teksti ir rediģēti atbilstoši latgaliešu rakstu valodas pareizrakstības normām, tomēr tajā sastopamas arī paralēlas formas – gan apstiprinātā, gan izlokšņu forma (*malni*/*maļni*, *bolti*/*boļti*, *pļava*/*pļova*), taču pamatforma pēc iespējas tiek veidota atbilstoši rakstu valodas normām. Formu daudzveidības dēļ ne vienmēr ir izdevies nošķirt rakstu valodas nezināšanu, t. i., pareizrakstības kļūdas, no izlokšņu īpatnībām un citu valodu ietekmēm, piemēram, *leidzi* (korpusā *naspēja tikt leidzi*, vārdnīcā *just leidza*, *atvest leidza* (Leikuma et al., 2013)), arī *variesi* un izlokšņu variants *vareisi*; *gataveit* un varianti *gatavēt*, *gatavuot*; *vajag* un sarunvalodā *vāga*. Izlokšņu ietekmē rakstības varianti veidojas arī lietvārdiem, kas atvasināti no darbības vārdiem, piemēram, *uorstiešona* un *uorsteišona* (normai atbilstošais ir *uorstiešona*, jo darināts no darbības vārda ar izskaņu *-ēt*: *uorstēt*), *dariešona* un *dareišona* (normai atbilstošais ir *dareišona*, jo darināts no darbības vārda ar izskaņu *-eit*: *dareit*).

Nereti korpusā „BolsuTolka" ir iekļauti izteicieni, interesanti teikumi, kas ir patīkami un saistoši ierunāšanai, bet bez plašāka konteksta un norādēm par autorību, kā arī autora izloksnes iezīmēm, tāpēc tajos var būt vārdformas, kuru atbilstošās pamatformas noteikšana ir apgrūtināta. Piemēram, teikumā *Rozalaids kai Bernada zems* nav iespējams noteikt, vai *zems* ir sieviešu dzimtes daudzskaitļa nominatīvs ar reducētu patskani *i* vai *e* galotnē vai vīriešu dzimtes vienskaitļa nominatīvs, abos gadījumos ar izloksnes iezīmēm, bet varbūt – vienkārši drukas kļūda.

Problēmas noteikt pamatformu ir aizguvumiem, kam bieži vien valodā paralēli pastāv vairāki lietojuma varianti. Svešvārdiem ar izskaņām *-ars*, *-ers*, *-ors* var būt vairāki pieraksta varianti, piemēram, korpusā ir pat trīs viena vārda pieraksta

varianti: *pensionars*, *peņsionars*, *pensioners*. Tāpat paralēli var tikt lietotas lokatīva formas *traktorī* un *traktorā*; līdzīgi arī vārdiem *biznesmens*, *biznesmeņs*; *blīns*, *blīņs* marķējot tiek saglabāti vairāki iespējamie varianti atbilstoši lietotajai vārdformai.

Gadījumos, kad datos nepārprotami ir drukas kļūdas, pamatforma tiek veidota bez tām: *pīnoutovys* (domāts *pīnuotovys*) – *pīnuotova*; *reiži* (*vairuok reiži*, t. i., *vairuok reižu*) – *reize*; *uorzemus* (*uorzemus zīdus*, domāts *uorzemu zīdus*) – *uorzemis*.

Teikumus datu kopai pievienoja arī „Bolsu tolkys" dalībnieki, tādēļ tajā ir daudz **apvidvārdu**, **jaunvārdu** un **okazionālismu** (*būrte* 'lenta', *žeirs* 'kubls', *zūbu susekleits* 'zobbirste', *mikrocepleits* 'mikroviļņu krāsns'). Šādas leksēmas parasti lietotas plašākā kontekstā, tāpēc morfoloģiskā marķēšana problēmas neradīja. Tomēr morfoloģisko marķēšanu apgrūtināja neprecīzas leksēmu robežas, piemēram, sapludināti palīgvārdi (*kaiža*, *kaiba*, *kūta*, *kūna*, nevis *kai ža*, *kai ba*, *kū ta*, *kū na*).

Centieni atveidot izloksnes īpatnības nav nošķirami no pārrakstīšanās vai drukas kļūdām, latgaliešu valodas gramatikas nezināšanas un neiedziļināšanās, jo brīvprātīgie mēģina rakstīt dzimtajā valodā pēc dzirdes un bez pietiekamām pareizrakstības zināšanām, taču reizumis tiek mēģināts aizgūtos vārdus padarīt latgaliskākus, izmantojot latgaliskajām izloksnēm raksturīgos vārddarināšanas modeļus, piemēram, *skotuve*, *skotive*; *kautuve*, *kautive*; *prīšknīks* (no vārda *prīška* 'priekša'), nevis *prīkšnīks* (fonētiski darināts pārcēlums no *priekšnieks*).

Arī **personvārdu** pamatformas un deklinācijas noteikšanā tika ņemtas vērā vārdformas īpatnības. „BolsuTolka" korpusā ir sastopami tādi sieviešu personvārdi kā *Vera* un *Vere* (attiecīgi *Vereņa* un *Vereite*), kā arī *Veņa* un *Vene*, kas, iespējams, ir divi dažādi viena vārda un pieraksta varianti, līdzīgi kā, piemēram, *saule*, *zeile*, ko atbilstoši „Latgaliešu rakstības noteikumiem" (2007) raksta ar galotni *-e*, bet izloksnes un izrunas ietekmē, nezinot gramatikas likumus, reizēm raksta: *sauļa*, *zeiļa*. Latgaliešu rakstībā, piemēram, Stefānijas Uļanovskas etnogrāfijas un folkloras materiālu krājumā „Łotysze Inflant Polskich", fiksēti abi galotnes varianti: *Tekle* un *Tekļa* (Leikuma, 2012). Arī korpusā sastopamas abas formas – primāri izvēlēta 5. deklinācijas pamatforma (*Vene*, *Tone*, *Tekle*, *Vile*), bet pieļauta arī 4. deklinācija (*Veņa*, *Toņa*, *Tekļa*, *Viļa*), ja korpusā tāda forma minēta.

Latgaliešu uzvārdu pierakstā krievu valodas ietekmē savulaik ir zudis divskanis *iu* (Mežs, 2017). Interesanti, ka korpusā parādās vairāki viena uzvārda vai iesaukas varianti pat viena autora tekstā: *Iubulīne*, *Ivbulīne*, arī *Eubulīne* atbilstoši vietējai izloksnei.

Līdzīgi kā uzvārdu, arī Latgales **toponīmu** pierakstā trūkst konsekvences – paralēli eksistē gan dokumentos fiksētās versijas, kas nereti veidotas atbilstoši citu valodu

skaniskajai sistēmai, gan no dzīvās runas radušies varianti, ko joprojām izmanto valodas lietotāji. Lai arī mūsdienās ir sperts nozīmīgs solis un Latgales vietvārdi tiek atveidoti arvien tuvāk to skanējumam (Latvijas ciemi, 2007), joprojām bieži sastopami divi vai pat vairāki vietas nosaukumi: oficiālais un tautā lietotais.

Ne visi „BolsuTolka" korpusā iekļautie toponīmi ir atrodami citos avotos, tāpēc nereti jāpaļaujas uz to, ka rakstītajā nav kļūdu un, piemēram, *Naudyskolns*, *Sūļagols*, *Luočakārts*, *Vylkadūbe* rakstāmi kopā. Vienlaikus liela daļa toponīmu, sevišķi saliktie nosaukumi, ir jāpārbauda, lai noteiktu vārdšķiru un pamatformu vārdiem, kas citādi neizsaka neko, piemēram, teikumā *Vītys: Meitu leics, Kaksts, Zūsors, Zyrguplis, Lopsu kolns, Bunkura kolns, Dakuļa Dzeļonka, Krysta lineja* ir gan skaidri nošķiramas un aprakstāmas leksēmas (*Meitu leics – meita* un *leics*), gan tādas, par kuru pamatformu ir šaubas (*Dakuļa Dzeļonka* – pieņemts lēmums, ka *Dakuļs* ir vīriešu dzimtes lietvārds, iespējams, personvārds, savukārt *Dzeļonka* – formāli sieviešu dzimtes lietvārds). Marķējot vārdformas toponīmā *Kovšu azars* (minēts arī kā *Kauša*, *Kovševas ezers* (Avotiņa, 1984)) un nezinot skaidru etimoloģiju, tika pieņemts lēmums vārdu *Kovšu* marķēt kā ģenitīveni. Līdzīgi arī atpazītie vietvārdi daudzskaitļa formā tika marķēti kā daudzskaitlinieki: *Aņdeni*, *Salinīki*, *Viļāni*.

Tomēr toponīmu pareizrakstības pārbaude var nozīmēt arī papildu problēmas, piemēram, teikumā *Bārnu nu Aņdeņu, Lazdānu, Zeļtovkys, Duncišku, Peršaku, Pluoņu, Salinīku ir kazyn cik* minētie *Duncišķi* vai *Duncišķas*, precizējot dzimti vārdnīcā „Latvijas ciemi" (2007), izrādījās *Duņciškys* – sieviešu dzimtes daudzskaitlinieks ar mīkstinājumu saknes līdzskanī.

Latgaliešu valodas morfoloģiskā marķēšana parāda daudzveidīgas gramatikas problēmas, un starp būtiskākajiem to cēloņiem ir gan pareizrakstības normu nestabilitāte, gan to nezināšana.

Secinājumi

„Bolsu tolkys" laikā ir iegūti valodas tehnoloģijām un lingvistiskiem pētījumiem noderīgi dati, turklāt šīs iniciatīvas popularizēšana un sabiedrības iesaiste runas paraugu vākšanā ir veicinājusi lielāku izpratni un interesi par valodu un valodas tehnoloģijām. Lai gan sabiedrības iesaistīšanās latgaliešu valodas runas datu vākšanā varēja būt lielāka, šī kampaņa ir svarīga vairākos aspektos.

1. Ir savākti nozīmīgi dati, kas jau tiek izmantoti mākslīgā intelekta runas atpazīšanas modeļa trenēšanā un runas transkribēšanas rīka LATE-LTG izveidē. Tāpat šie dati noder mašīnlasāmu locīšanas paradigmu izstrādē, kā arī tiks izmantoti, veidojot latgaliešu valodas morfoloģiskās analīzes un sintēzes

modeli, ko varēs lietot, piemēram, „Mūsdienu latgaliešu tekstu korpusa" morfoloģiskajai marķēšanai.

2. Ir izveidots pirmais morfoloģiski marķētais latgaliešu valodas korpuss „BolsuTolka", kas gan nav apjomīgs un reprezentatīvs (patlaban 22 000 unikālu vārdformu un 10 000 pamatformu), tomēr jau tiek izmantots, piemēram, veidojot universālo atkarību gramatikas modeļa (UD) aprakstu (sk. https://universaldependencies.org/ltg/index.html) latgaliešu valodas marķēšanai. Šādā korpusā ir daudz plašākas meklēšanas iespējas – var aplūkot vārdu biežuma sarakstu, atlasīt visus kādas vārdšķiras vārdus, piemēram, atrast visus vietniekvārdus, visas vienas leksēmas formas vai veidot sarežģītākus vaicājumus, piemēram, meklēt darbības vārdus, kas beidzas ar *-uot*.

3. Ir apzinātas vairākas problēmas, kas saistītas ar latgaliešu valodas lietojumu, pastāvēšanu, attīstību un, galvenokārt, ar tās automātisko apstrādi. Marķēšanas gaitu nereti apgrūtināja vēsturiskās situācijas radītā latgaliešu rakstu valodas normu nestabilitāte, esošo normu nezināšana, divu ortogrāfiju līdzāspastāvēšana un plašais izlokšņu lietojums rakstos. Latgaliski rakstīto tekstu gramatisko apstrādi būtiski atvieglotu akadēmiskā gramatika un visaptveroša vārdnīca.

Korpuss „BolsuTolka" ir arī cieši saistīts ar RTU Rēzeknes akadēmijas izstrādāto LTG tēzauru – tas tiek izmantots kā avots šķirkļa vārdu piemēru atlasei. Tā kā šī vārdnīca tiek izmantota kā mašīnlasāmo paradigmu leksikons, jau patlaban liela daļa korpusā iekļauto leksēmu (vairāk nekā 5000) ar visām morfoloģiskajām pazīmēm un locīšanas paraugiem ir pieejamas vārdnīcas datubāzē.

AVOTI

Kļavinska, A., Martena, S., Nau, N., Šuplinska, I., & Briška, A. (2025). *Latgaliešu valodas tēzaurs.* CLARIN-LV digitālā bibliotēka, http://hdl.handle.net/20.500.12574/116. Pieejams https://ltg.tezaurs.lv/.

Leikuma, L., Bernāne, L., Cibuļs, J., Butkus, A., Butkienė, V., Vaisvalavičienė, K., & Sperga, I. (2013). *Lietuviešu-latviešu-latgaliešu vārdnīca*. CLARIN-LV digitālā bibliotēka, http://hdl.handle.net/20.500.12574/52. Pieejams https://hipilatlit.ru.lv/lv/index.html.

Martena, S., Nau, N., Kļavinska, A., Juško-Štekele, A., Kociņš-Kūceņš, A., Sprukte, A., Briška, A., Gusāns, I., & Mazure, L. (2024). *Mūsdienu latgaliešu runas korpuss (MuLaR).* CLARIN-LV digitālā bibliotēka, http://hdl.handle.net/20.500.12574/118. Pieejams https://mularkorpuss.rta.lv/#!/.

MEV – Spektors, A., Nešpore-Bērzkalne, G., Grūzītis, N., Andronova, E., Pretkalniņa, L., Grasmanis, M., Ziņģe, I. (2000–2025). *K. Mīlenbaha un J. Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcas" un tās papildinājumu elektroniskā versija (MEV).* LU Matemātikas un informātikas institūts. Pieejams https://mev.tezaurs.lv; skatīts 31.10.2025.

LITERATŪRA

Ardila, R., Branson, M., Davis, K., Henretty, M., Kohler, M., Meyer, J., Morais, R., Saunders, L., Tyers, F. M., & Weber, G. (2020). Common Voice: A Massively-Multilingual Speech Corpus. *Proceedings of the 12th Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2020)*. Marseille, France, 4218–4222. Pieejams https://aclanthology.org/2020.lrec-1.520.pdf.

Avotiņa, R. (sast.). (1984). *Latvijas PSR ūdenstilpju nosaukumi*. Rīga: Latvijas Valsts universitāte.

Centrālā statistikas pārvalde. (23.10.2023.). *Apsekojuma „Pieaugušo izglītība" rezultāti, 2022*. Oficiālās statistikas portāls. Pieejams https://stat.gov.lv/lv/statistikas-temas/izglitiba-kultura-zinatne/muzizglitiba/publikacijas-un-infografikas/15182.

Cibuļs, J., & Leikuma, L. (2003). *Vasals! Latgaliešu valodas mācība.* Rīga: N.I.M.S.

Darģis, R., Znotiņš, A., Auziņa, I., Saulīte, B., Reinsone, S., Dejus, R., Kļavinska, A., & Grūzītis, N. (2024). BalsuTalka.lv – Boosting the Common Voice Corpus for Low-Resource Languages. *Proceedings of the 2024 Joint International Conference on Computational Linguistics, Language Resources and Evaluation (LREC-COLING 2024)*. Torino, Italy, 2080–2085. Pieejams https://aclanthology.org/2024.lrec-main.187.pdf.

Juško-Štekele, A., & Kļavinska, A. (2022). Mūsdienu latgaliešu valodas runas korpusa izveide mazāk lietoto valodu dokumentēšanas kontekstā. *Letonica*, *47*, 226–242. Pieejams http://doi.org/10.35539/LTNC.2022.0047.A.J.S.A.K.226.243.

Juško-Štekele, A., & Kļavinska, A. (2025). Developing corpus literacy: A perspective of Latgalian language and cultural studies. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, *46*(3), 607–619. Pieejams https://doi.org/10.1080/01434632.2024.2359020.

Latgaliešu rakstības noteikumi. Valsts valodas centra Latviešu valodas ekspertu komisijas Latgaliešu ortogrāfijas apakškomisijas lēmums Nr. 1. (28.09.2007.). Pieejams https://likumi.lv/ta/id/164904.

Latkovskis, L. (15.09.1984.). Volūdas un dialekti. *Latgolas Bolss*, *1080*, 4.

Latvijas ciemi. Nosaukumi, ģeogrāfiskais izvietojums. (2007). Rīga: Latvijas Ģeotelpiskās informācijas aģentūra.

Leikuma, L. (2012). Stefanejis Uļanovskys trilogejis „Łotysze Inflant Polskich" (1891, 1892, 1895) personu vuordi latgalīšu antroponimikys koņtekstā. *Via Latgalica. Latgalistikys kongresu materiali*, *IV* (4. storptautyskuo latgalistikys konfereņce, Poznaņa, 2011. goda 29.–30. septembris). Rēzekne: Rēzeknes Augstskola, 87–106.

Leikuma, L. (2013). Latgaliešu valodas materiāla atspoguļošanas iespējas tulkojošajās trīsvalodu vārdnīcās. In S. Lagzdiņa (red.), *Via Latgalica: humanitāro zinātņu žurnāls*, *5*. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola, 8–32. Pieejams https://doi.org/10.17770/latg2013.5.1643.

Lukaševičs, V. (2011). *Latgaliešu-latviešu vārdnīca. Vīna cylvāka specvuorduojs*. Daugavpils: Saule.

Martena, S., Marten, H., & Šuplinska, I. (2022). *Latgalian. The Latgalian language in education in Latvia* (2nd ed.). The Netherlands: Mercator, Fryske Akademy.

Mežs, I. (2017). *Latviešu uzvārdi arhīvu materiālos. Latgale.* Rīga: Latviešu valodas aģentūra.

Nau, N. (2011). *A short grammar of Latgalian.* München: Lincom Europa.

Naua, N. (2024). Darbības vārdu konjugācijas svārstības latgaliešu rakstu valodā un latgaliskajās izloksnēs. *Latvijas Universitātes 82. starptautiskā zinātniskā konference. Humanitāro zinātņu fakultāte. Valodniecība. Literatūrzinātne. Folkloristika.* Referātu tēzes. Rīga, 36–37.

Paikens, P., Pretkalniņa, L., & Rituma, L. (2024). A Computational Model of Latvian Morphology. *Proceedings of the 2024 Joint International Conference on Computational Linguistics, Language Resources and Evaluation (LREC-COLING 2024)*. Torino, Italy, 221–232. Pieejams https://aclanthology.org/2024.lrec-main.20.pdf.

Pretkalniņa, L., Naua, N., Pokratniece, K., & Ziņģe, I. (2025). Formāls morfoloģiskās analīzes un sintēzes modelis latgaliešu valodai. *Starptautiskās zinātniskās konferences „Valodas sistēma, morfēmika un derivatīvā morfoloģija" referātu tēzes*, 58–59. Pieejams https://www.apgads.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/apgads/PDF/Konferences/2025/A_Ozola_60-konf-tk-25.pdf.

Saulīte, B., Auziņa, I., & Darģis, R. (2023). Nacionālā korpusu kolekcija Korpuss.lv. *Linguistica Lettica*, *31*(1), 202–223. Pieejams doi.org/10.22364/lingualet.31.1.

Strods, P. (1933). *Pareizraksteibas vōrdneica*. Rēzekne: aut. izd.

34/2
2026
LINGUISTICA LETTICA

„LATE FONĒTISKI MARĶĒTS RUNAS KORPUSS" (FONLATE): IZVEIDE UN IZMANTOJUMS

"LATE Phonetically Annotated Speech Corpus (fonLATE)": Development and Usage

- ILZE AUZIŅA
- GUNA RĀBANTE-BUŠA
- ROBERTS DARĢIS

ABSTRACT

Keywords:
speech corpus, phonetic transcription, sound changes, Latvian, standard pronunciation, real pronunciation

The article describes the structure, principles of creation, and phonetic annotation of the "LATE Phonetically Annotated Speech Corpus" (fonLATE), as well as examples of its use in linguistic analysis. The size of fonLATE is four hours, and the corpus includes fragments of audio recordings from public discussions, interviews, news, and entertainment programs. The corpus contains voice recordings of 67 speakers – 36 women (approximately 2 hours and 5 min), and slightly fewer – 31 male voice audio recordings (approximately 1 hour and 54 min).

The data for the phonetically annotated speech corpus were selected in such a way that different levels of Latvian language proficiency were represented. The largest data set (76 %) consists of audio data in which pronunciation corresponding to Latvian language norms is heard, i.e., Latvian is the native language of the speakers, and their pronunciation is not strongly influenced by dialects.

The data are transcribed in a machine-readable phonetic transcription, indicating phonemes, their boundaries, and phoneme variants. Syllable intonation is not indicated in the transcription. The phonetic annotation is available at two levels: (1) the dictionary or standard pronunciation of a word or segment, regardless of its actual pronunciation made by the speaker, and (2) the actual pronunciation of a word or segment. Standard pronunciation and real pronunciation data can be viewed both in the machine-readable phonetic transcription and in the international phonetic transcription.

The corpus is available in the *noSketch Engine* software, and the data is browsable using specific regular expression symbols, morphological features, as well as symbols of the machine-readable phonetic transcription of the Latvian language or the International Phonetic Alphabet. The corpus can be searched in phonetically transcribed data – in standard pronunciation and in real pronunciation, as well as finding all the words in which the standard pronunciation and real pronunciation differ.

Although the corpus is not very large, it is very useful for research as it helps to (1) study the phonetic-phonological system of the Latvian language, paying special attention to both sound changes in words and word combinations and (2) improve Latvian speech technologies.

Ievads

Lielākajā daļā runātās valodas pētījumu, kas veikti līdz 20. gadsimta 90. gadiem, tika analizēts rūpīgi izrunāts teksts, parasti – ierakstīts laboratorijas apstākļos. Ierobežotā datoratmiņa un automātiskas analīzes paņēmienu trūkums lika pētniekiem aprobežoties ar nelielu runas datu apjomu un mazu runātāju skaitu. Pagājušā gadsimta beigās, attīstoties automātiskās runas atpazīšanas sistēmu (*Automatic Speech Recognition*, turpmāk – ASR) izstrādei, akustisko modeļu apmācībai bija nepieciešami plaši runas korpusi (Lamel et al., 1986; Price et al., 1988). Pirmie lielākie daudzu runātāju korpusi, piemēram, „Macrophone" (Bernstein, Kelsey et al., 1994; Bernstein, Taussig et al., 1994), „The Dutch polyphone corpus" (den Os et al., 1995), bija uzvedinātu telefonsarunu ieraksti, piemēram, skaļi lasīti teikumi, vārdu saraksti. Runātājneatkarīgas ASR sistēmas galvenokārt atpazina īsas frāzes un komandas.

Tā kā ASR sistēmas gadu gaitā uzlabojās (Rudnicky et al., 1994), lietojumprogrammas tuvinājās dialogu sistēmām. Tajā pašā laikā lielu digitālo atmiņas ierīču pieejamība ļāva apkopot plašus runas korpusus, kas turklāt ietvēra ievērojamu daudzumu dabiskās (spontānās) runas ierakstu, piemēram, „Switchboard" (Godfrey et al., 1992) un „Verbmobil" (Hess et al., 1995).

Jaunākajos runas korpusos parasti ir iekļauti gan spontānas, gan sagatavotas (lasītas) runas ieraksti (piem., japāņu valodas spontānās runas korpuss (Furui et al., 2000), holandiešu valodas runas korpuss „Spoken Dutch Corpus" (Boves & Oostdijk, 2003; Oostdijk, 2000), „Latviešu valodas runas atpazīšanas korpuss" (Pinnis et al., 2014)), un šie runas korpusi noder kā daudzfunkcionāli resursi ne tikai ASR sistēmu izstrādei, bet arī valodas lingvistiskajai analīzei. Korpusos iekļautā runa ierakstīta dažādās situācijās (ikdienā, mācību procesā, interviju laikā u. tml.), un, izmantojot daudzveidīgas ierakstu ierīces, papildus ortogrāfiskajai transkripcijai dati bagātināti ar vairāklīmeņu lingvistisko informāciju – morfoloģisko un sintaktisko marķējumu, prosodiju, fonētisko transkripciju.

Lai lielu runas ierakstu kopu varētu saukt par runas korpusu, runas materiālam ir nepieciešama vismaz ortogrāfiskā transkripcija, kas ir sacītā burtisks attēlojums mašīnlasāmā formā, ievērojot valodas pareizrakstības principus un tajā pašā laikā saglabājot runas fakta autentiskumu – norādot pārteikšanos, pauzes (klusuma un aizpildītās pauzes, piem., *āā*, *ēē*, *em*, *khm*), vārdu atkārtojumu u. tml. (piem., Goedertier et al., 2000; Oostdijk & Boves, 2008, 644; Pinnis et al., 2014). Savukārt, lai noskaidrotu, kā valodas skaņas tiek realizētas, ir nepieciešama runas korpusa datu fonētiskā transkripcija.

Pirmais plašais latviešu valodas runas korpuss „Latviešu valodas runas atpazīšanas korpuss" (turpmāk – LRK2013) tika izstrādāts 2013. gadā (Pinnis et al., 2014). Korpusā ir iekļauti 100 stundu audioieraksti un to atšifrējumi ortogrāfiskajā

transkripcijā. Katram audioierakstam ir pievienoti metadati: ziņas par ieraksta vietu, ieraksta ilgums, runātāja vecums, dzimums un latviešu valodas prasme. Daļa korpusa (četras stundas) ir marķēta fonētiskajā transkripcijā.

Vēl nesen lielākā daļa latviešu valodas runas korpusu, kas iekļauti Nacionālajā korpusu kolekcijā (turpmāk – NKK, https://korpuss.lv) (Saulīte et al., 2022) un ko izmantoja pētniecības iestādes un valodu tehnoloģiju uzņēmumi, bija vai nu patentēti vai domēnspecifiski, vai arī ļoti nelieli. Kopš 2024. gada NKK ir iekļauti un lingvistiskajai analīzei *NoSketch Engine* pārlūkprogrammā brīvi pieejami vairāki runas korpusi, tostarp valsts pētījumu programmas projektā „Mūsdienu latviešu valodas izpēte un valodas tehnoloģiju attīstība" (LATE; Nr. VPP-LETONIKA-2021/1-0006) veidotie mūsdienu latviešu valodas runas korpusi: „LATE sarunu korpuss" (LATE-sarunas) un „LATE plašsaziņas līdzekļu korpuss" (LATE-mediji).

Minētā projekta laikā tika izveidots fonētiski marķēts latviešu valodas runas korpuss („LATE fonētiski marķēts runas korpuss", turpmāk – fonLATE), kura apjoms ir aptuveni četras stundas un kurā iekļauti audioierakstu fragmenti no publiskām diskusijām, intervijām, ziņu un izklaides raidījumiem. Korpusā ietverti 67 runātāju balss ieraksti: 36 sieviešu (aptuveni 2 h un 5 min) un 31 vīrieša balss audioieraksts (aptuveni 1 h un 54 min). Lai gan korpuss ir neliels, to jau patlaban var izmantot: 1) latviešu valodas fonētiski fonoloģiskās sistēmas izpētei, īpašu uzmanību pievēršot gan skaņu pārmaiņām vārdos, gan vārdu sadurā; 2) latviešu valodas runas tehnoloģiju pilnveidei.

Raksta mērķis ir analizēt fonLATE struktūru, izveides principus, korpusā izmantoto fonētisko transkripciju, parādīt tā nozīmību valodas tehnoloģiju izstrādē, kā arī sniegt piemērus tā izmantošanai lingvistiskajā analīzē.

Raksta 1. sadaļā aplūkota fonLATE korpusa datu atlase un struktūra, 2. sadaļā analizēts datu fonētiskais marķējums, savukārt 3. sadaļā minēti piemēri, kā fonētiski marķētā korpusa datus iespējams izmantot pētniecībā.

1. Datu atlase un raksturojums

Fonētiski marķētā runas korpusā tiek iekļauti dati no dažādiem latviešu valodas prasmes līmeņiem. Vislielāko datu kopu (76 %) veido audiodati, kuros dzirdama latviešu valodas normām atbilstoša izruna, t. i., runātājiem latviešu valoda ir dzimtā valoda un viņu izrunā nav izteikti jūtama izlokšņu ietekme. Aptuveni 11 % datu dzirdamas izlokšņu iezīmes, piemēram, literārās valodas normām neatbilstoša zilbes intonācija, atkāpes platā un šaurā patskaņa *e*, *ē* lietojumā. FonLATE ietverti arī to runātāju balss ieraksti, kuriem latviešu valoda nav dzimtā valoda un kuru izrunā jūtama citu valodu ietekme (12 %).

1. TABULA. FonLATE datu sadalījums pēc runātāju dzimuma un vecumgrupas

	16–25 gadi	26–50 gadi	51–75 gadi	Kopā
Sievietes	00:28:22	01:03:59	00:33:19	02:05:40
Vīrieši	00:07:17	01:26:40	00:20:44	01:54:40
Kopā	00:35:39	02:30:39	00:54:03	**04:00:20**

Fonētiski marķētajā latviešu valodas runas korpusā nedaudz vairāk nekā puse datu ir sieviešu balss audioieraksti (52 %), nedaudz mazāk – vīriešu balss audioierakstu (48 %). Vīriešu un sieviešu runātāju sadalījums pa vecumgrupām atšķiras: 16–25 gadu vecumgrupā aptuveni 80 % runātāju ir sievietes, bet 20 % – vīrieši; 26–50 gadu vecumgrupā aptuveni 58 % runātāju ir vīrieši, bet 42 % – sievietes; 51–75 gadu vecumgrupā aptuveni 61 % runātāju ir sievietes, bet 39 % – vīrieši (sk. 1. tabulu). Korpusā iekļauti gan spontānas runas, gan sagatavotas runas piemēri: 53 % datu ir spontānās runas piemēri, bet 47 % – sagatavotas runas vai lasīta teksta piemēri. Lielākoties tie ir publisku uzstāšanos, interviju, diskusiju fragmenti, savukārt privātu sarunu ierakstu ir maz.

Fonētiskajai transkribēšanai no ortogrāfiski marķētā latviešu valodas runas korpusa atlasītas frāzes, kurās nav fona trokšņu un izolētu trokšņu. Tas nozīmē, ka frāze (iespēju robežās) neietver pauzes, kas garākas par 0,3 sekundēm, kā arī fizioloģiskus trokšņus, pārteikšanos, neskaidras runas daļas vai vienlaicīgu vairāku personu runu. Lai korpusā būtu pēc iespējas vairāk runātāju datu, no viena runātāja audiodatiem atlasīts minimālais frāžu skaits tā, lai tās kopumā ietvertu visus iespējamos fonēmu pārus.

2. Fonētiskais marķējums

Runas korpusa datu manuāla fonētiskā marķēšana ir ļoti laikietilpīga un darbietilpīga, tāpēc apjomīgu runas datu fonētiskajai transkribēšanai parasti tiek izmantota grafēmas–fonēmas atbilsmju likumos balstīta automātiskā fonētiskās transkribēšanas sistēma. Parasti automātiski iegūtā fonētiskā transkripcija tiek manuāli pārskatīta, bet, ja tās precizitāte ir pietiekami augsta, tad var pilnībā izvairīties no cilvēku iesaistes. Turklāt automātiskā fonētiskā transkripcija noteikti ir konsekventāka nekā atsevišķu ekspertu transkripcijas (Binnenpoorte, 2006).

Fonētiskajā transkripcijā tiek izmantots latviešu valodai adaptēts mašīnlasāmais fonētiskais alfabēts, norādot fonēmas un fonēmu variantus. Zilbju intonācijas fonētiskajā transkripcijā nav norādītas.

FonLATE dati fonētiski transkribēti ELAN programmrīkā (6.9. versija; https://archive.mpi.nl/tla/elan), manuāli pārskatot automātiski iegūtu fonētisko transkripciju.

2.1. Fonētiskā marķējuma līmeņi

Korpusa dati ir aplūkojami trīs līmeņos: 1) ortogrāfiskajā transkripcijā; 2) mašīnlasāmajā fonētiskajā transkripcijā, norādot standartizrunu (*dictionary pronunciation*); 3) mašīnlasāmajā fonētiskajā transkripcijā, norādot reālo izrunu (*real pronunciation*).

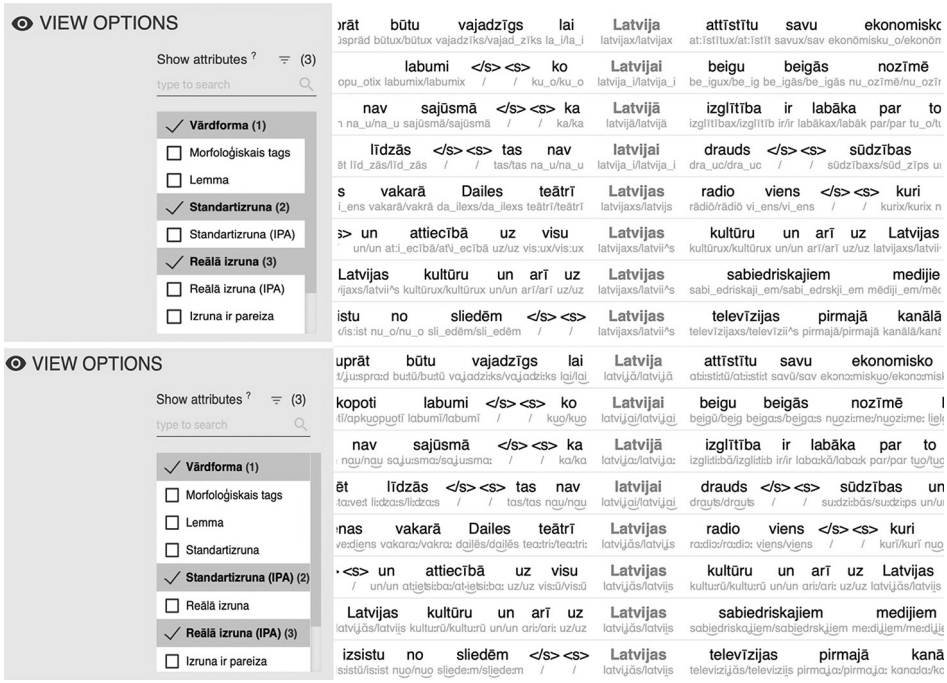
Korpusa fonētiskās transkripcijas standartizrunas līmenī norādīta latviešu valodas pareizrunas normām atbilstoša vārdu izruna (kā avotu izmantojot „Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrunas vārdnīcu" (1993) un „Latviešu valodas gramatiku" (2013)), savukārt reālās izrunas līmenī ir parādīta vārdu izruna saistītā runā, ņemot vērā skaņu pārmaiņas arī vārdu sadurā, fonēmu zudumu u. tml. Turklāt gan standartizrunu, gan reālo izrunu korpusu pārlūkprogrammā *NoSketch Engine* var aplūkot starptautiskajā fonētiskajā alfabētā (*International Phonetic Alphabet*, turpmāk – IPA) vai latviešu valodas mašīnlasāmajā fonētiskajā alfabētā (turpmāk – LVMFA) (sk. 2. tabulu un 1. attēlu).

Standartizrunas līmenī fonētiskā transkripcija tiek veidota, izmantojot ortogrāfisko transkripciju. Standartizrunas transkripcijas līmenī tiek pieņemts, ka visa būtiskā informācija ir ietverta ortogrāfiskajā transkripcijā, un nav nepieciešams vēlreiz aplūkot runas signālu. Vārdu ortogrāfiskās formas fonētiskie attēlojumi tiek automātiski iegūti, izmantojot grafēmas–fonēmas atbilsmju likumus un izrunas vārdnīcu, kurā dota vārdu un vārdformu standartizruna. Šī pieeja ir ļoti noderīga ASR sistēmās, kuras paredzētas lasītas, rūpīgi producētas runas atpazīšanai.

Tomēr fonētiskajai transkripcijai standartizrunas līmenī ir vairākas nepilnības. Pirmkārt, ja vārdiem un vārdformām ir iespējami un par pareiziem atzīti vairāki izrunas varianti (piem., *balkons* [bɑlkɔːns] vai [bɑlku̯ons], *debesu* [debesŭ] vai [dæbæsŭ]), standartizrunas līmenī tehnisku iemeslu dēļ patlaban nepieciešams izvēlēties un norādīt tikai vienu. Otrkārt, norādot vārda izrunu, netiek ņemta vērā reālā vārda izruna runas plūsmā, jo, kā zināms, saistītā runā skaņu pārmaiņas un saplūšana notiek arī vārdu sadurā.

2. TABULA. Frāzes *atbalsts īstenībā bija ļoti liels* pieraksts ortogrāfiskajā transkripcijā un standartizrunas un reālās izrunas fonētiskā transkripcija (IPA, LVMFA)

Vārda ortogrāfiskā forma	*atbalsts*	*īstenībā*	*bija [bij]*	*ļoti*	*liels*
Standartizruna (LVMFA)	adbalsc	īstenībā	bijax	ļu_otix	li_els
Standartizruna (IPA)	ɑdbɑlsts	iːsteniːbɑː	biʝă	ʌu̯otĭ	li̯els
Reālā izruna (LVMFA)	adbalsc	īstenībā	bii^	ļu_ot	li_els
Reālā izruna (IPA)	ɑdbɑlsts	iːsteniːbɑː	biˌi	ʌu̯ot	li̯els

1. ATTĒLS. FonLATE skatījuma piemēri *NoSketch Engine* platformā

Izolēti izrunāta vārda izruna un vārda izruna saistītā runā būtiski atšķiras, tāpēc fonLATE ir izveidots vēl viens fonētiskās transkripcijas līmenis (reālā izruna), kurā tiek parādītas gan fonētiski fonoloģiskās skaņu pārmaiņas vārdu sadurā (piem., asimilācija artikulācijas vietas ziņā vārdu *spriež kā* [sprieʃ kɑː] sadurā, asimilācija artikulācijas vietas ziņā vārdu *uz šejieni* [uʃ ʃejiẹnĭ] sadurā), gan to ietekmē notikusī vārdu un zilbju robežu maiņa un vārdu saplūšana (piem., *nav izņēmums* [nɑ.viz.ɲæː.mums]).

2.2. Mašīnlasāmais fonētiskais alfabēts

IPA tiek lietoti daudzi sarežģīti un latviešu rakstībā neparasti simboli, piemēram, ʉ, ɳ, ɸ, ɻ, ʕ, ɯ, ɹ, ɬ, ʐ, kurus ne vienmēr ir iespējams atveidot datorprogrammās un lietot datorizētajā fonētiskās transkribēšanas sistēmā, tādēļ izrunas atspoguļošanai tiek izmantots mašīnlasāms fonētiskais alfabēts. Balstoties uz citās valodās izmantotajiem apzīmējumiem IPA simbolu atspoguļošanai datorā (SAMPA, SAMPA-X u. c.), 2013. gadā tika izstrādāts latviešu valodai pielāgots mašīnlasāmais fonētiskais alfabēts SAMPA-LV, kas izmantots LRK2013 fonētiski marķētajā apakškopā (Pinnis et al., 2014). Veidojot fonLATE, izstrādāts vienkāršots mašīnlasāmais fonētiskais alfabēts. Korpusā dati ir pierakstīti latviešu valodas mašīnlasāmajā fonētiskajā transkripcijā (LVMFA), norādot fonēmas, to robežas un atsevišķus fonēmu variantus.

LVMFA, cik iespējams, saglabāti latviešu valodas tradicionālā fonētiskā alfabēta (LFA) simboli (tie savukārt sakrīt ar atbilstošajiem latviešu ortogrāfijā izmantotajiem burtiem): īso un garo patskaņu (*a*, *i*, *u*, *o*, *ā*, *ī*, *ū*, *ō*, šaurā patskaņa *e* un *ē*) un līdzskaņu (*b*, *d*, *g*, *ģ*, *h*, *j*, *k*, *ķ*, *l*, *ļ*, *m*, *n*, *ņ*, *p*, *r*, *s*, *š*, *t*, *v*, *z*, *ž*) apzīmēšanai. Platais patskanis *e* un *ē* tiek apzīmēts ar atbilstošu lielo sākumburtu, t. i., īsais patskanis *e* – ar E, garais patskanis *ē* – ar Ē. Galvenā LVMFA īpatnība ir zemsvītra divskaņu komponentu un afrikātu *dz*, *dž* komponentu savienošanai, piemēram, *i_e*, *u_o*, *d_z*, *d_ž*.

Speciāli apzīmējumi paredzēti fonēmu variantu un vārda uzsvara apzīmēšanai:

- velārais līdzskanis [ŋ] tiek apzīmēts ar lielo sākumburtu N;
- daļēji vokalizētais līdzskanis *j* [i̯] vai *v* [u̯] – ar jumtiņu aiz atbilstošā simbola (_^);
- kvantitatīvi reducēts neuzsvērts īss patskanis – ar x aiz atbilstošā patskaņa burta (ax, ex, ux, ix);
- garš līdzskanis – ar kolu aiz atbilstošā līdzskaņa simbola (p:, t:, s: u. tml.);
- pusgarš līdzskanis – ar slīpsvītru aiz atbilstošā līdzskaņa simbola (p\, t\, s\ u. tml.);
- vārda galvenais uzsvars – ar pēdiņām pirms uzsvērtās zilbes, vārda palīguzsvars – ar procentu zīmi pirms zilbes ar palīguzsvaru (%pal''dies, %vis''labāka_is).

Katram LVMFA simbolam ir atbilstošs starptautiskā fonētiskā alfabēta simbols, piemēram, [a] atbilst [ɑ], [ā] – [ɑː], [c] – [ʦ], [ģ] – [ʝ], [E] – [æ], [Ē] – [æː], [i_e] – [i̯e̯]. FonLATE redzamais izrunas pieraksts starptautiskajā fonētiskajā transkripcijā ir iegūts, automātiski pārveidojot transkripciju no LVMFA uz IPA. Visus fonLATE fonētiskajā transkripcijā izmantotos LVMFA un IPA simbolus sk. pielikumā „Latviešu valodas fonētiskās transkripcijas sistēmas" raksta beigās.

NoSketch Engine programmrīkā ortogrāfiskajā transkripcijā ir norādītas runas segmentu robežas: segmenta sākums apzīmēts ar <s>, beigas – ar </s>. Savukārt fonētiskās transkripcijas laukā segmentu robežas norādītas ar slīpsvītru.

2.3. Fonētiskajā transkripcijā atspoguļotie fonētiski fonoloģiskie procesi

Fonēmu varianti, kas atspoguļoti fonētiskajā transkripcijā, parāda

1) pagarinātus vai garus līdzskaņus, piemēram, *mežs* [meʃ˙], *puse* [pu꞉sĕ];
2) pārīsus patskaņus, piemēram, *žagata* [ʒɑgɑtă], *kālis* [kɑːlĭs];

3) zilbiskus līdzskaņus, piemēram, *katls* [kɑtl̥s];

4) daļēji vokalizētus līdzskaņus *j* un *v*, piemēram, *govs* [gu̯o**u̯**s], *vējš* [ve:i̯ʃ];

5) velāro *n* [ŋ], piemēram, *kungs* [ku**ŋ**ks].

Fonētiskajā transkripcijā atspoguļotas pozicionālās skaņu pārmaiņas (Auziņa, 2013):

1) līdzskaņu asimilācija balsīguma ziņā, piemēram, *labs* [lɑ**p**s], *aizskriet* [ɑi̯s˙kri̯et];

2) līdzskaņu asimilācija artikulācijas vietas ziņā, piemēram, *mežs* [me**ʃ**˙], *aizšķērsot* [ɑi̯**ʃ:cæ:**rsu̯ot];

3) afrikātas [c] rašanās, piemēram, *kāds* [kɑ**:ʦ**], *skats* [skɑ**ʦ**];

4) līdzskaņa [j] vai [v] daļēja vai pilnīga vokalizācija, piemēram, *zvejnieks* [zve̯i̯-ni̯eks], *tēvs* [tæ:u̯s];

5) līdzskaņu pagarinājums, piemēram, *pase* [pɑs:ĕ], *pasaciņa* [pɑs˙ɑʦtiņă];

6) neuzsvērta patskaņa kvantitatīvā redukcija, piemēram, *brālis* [brɑ:lĭs], *brāļi* [brɑ:ʎĭ], *māsa* [mɑ:să], *māsas* [mɑ:săs];

7) vokāļu kontrakcija, piemēram, *neesmu* [n**æ:s**mŭ];

8) patskaņa [i] vai [u] daļēja vai pilnīga konsonantizēšanās, piemēram, *maizei* [mɑi̯ze**i̯**], *pilij* [pili**i̯**].

3. FonLATE izmantošana pētniecībā

3.1. Meklēšana korpusā

Korpuss ir iekļauts NKK un ietverts vienotajā meklēšanas sistēmā (Saulīte et al., 2022; Darģis & Saulīte, 2024). Korpuss ir pieejams *NoSketch Engine* programmrīkā un tajā var meklēt, izmantojot specifiskus regulāro izteiksmju simbolus, morfoloģiskās pazīmes, kā arī LVMFA vai IPA simbolus.

Korpusā iespējams meklēt vārdus ortogrāfiskajā transkripcijā, izmantojot tieši tādas pašas meklēšanas iespējas, kādas ir, pārlūkojot jebkuru tekstu korpusu. Tā kā dati ir automātiski morfoloģiski marķēti, var meklēt, izmantojot morfoloģiskās pazīmes. Fonētiski transkribētajos datos var meklēt informāciju gan standartizrunas, gan reālās izrunas līmenī, kā arī atrast visus vārdus, kur standartizruna un reālā izruna atšķiras.

Standartizrunu var pārlūkot, izmantojot gan LVMFA, gan IPA. Lai meklētu interesējošo informāciju standartizrunas līmenī, CQL (angļu val. *Corpus Query Language*)

vaicājuma logā jāizmanto vaicājums [dictionary_pronunciation="___"], pēdiņās rakstot atbilstošos mašīnlasāmā fonētiskā alfabēta simbolus. Piemēram, ar CQL vaicājumu [dictionary_pronunciation="ka_u"] tiks atrasti vārda *kaut* izrunas varianti, kuros ir atmests vārda beigu līdzskanis [t]. Savukārt ar CQL vaicājumu [dictionary_pronunciation=".*i_u.*"] tiks atrasti visi vārdi, kuros ir divskanis [i̯u̯] – kā zināms, šis divskanis latviešu valodas vārdos parasti rodas noteiktā pozīcijā, t. i., kā pozicionālais divskanis, piemēram, vārdformā *divpadsmit* [di̯u̯paʦ̂smit] (sal. *divi* [divĭ]), *zivju* [zi̯u̯ju̯ŭ] (sal. *zivi* [zivĭ]). Meklēšanā izmantojot IPA simbolus, CQL vaicājumā [dictionary_pronunciation_ipa="___"] iekavās jāraksta atbilstoša simbolu virkne, piemēram, [dictionary_pronunciation_ipa="kʊ̯u̯"], [dictionary_pronunciation_ipa=".*i̯u̯.*"].

Lai meklētu informāciju reālās izrunas līmenī, CQL vaicājuma logā jāraksta izteiksme [real_pronunciation="___"], pēdiņās norādot atbilstošus LVMFA simbolus, vai izteiksme [real_pronunciation_ipa="___"] ar atbilstošiem IPA simboliem pēdiņās.

Ar vienu CQL vaicājumu var atrast vārdus, kuru standartizruna un reālā izruna atšķiras, tad CQL vaicājuma logā jāraksta izteiksme [pronunciation_correct="0"].

Ir iespējams meklēt noteiktā korpusa datu kopā, piemēram, ņemot vērā runātāju dzimumu, vecumu un latviešu valodas prasmi. Lai atlasītu interesējošu datu kopu, tas jānorāda pirms vaicājuma ierakstīšanas, atzīmējot savu izvēli (*Text types*). Atlasīto piemēru (konkordanču) audio datnes var ne tikai noklausīties *NoSketch Engine* platformā, bet arī lejupielādēt un veikt datu analīzi ar datorprogrammu PRAAT (6.2.14. versija; https://praat.org).

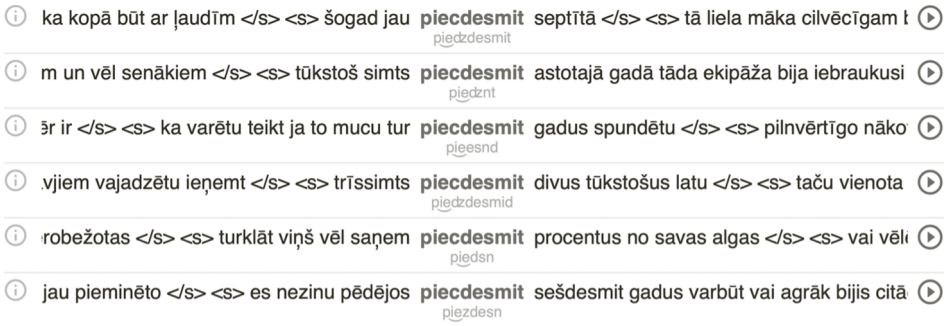
3.2. Lingvistiskās analīzes piemēri

Izmantojot fonLATE, pētnieki var iegūt detalizētu izpratni par latviešu valodas fonētisko un fonoloģisko struktūru, kā arī par to, kā vārdu izruna variē atkarībā no konteksta un runātāja.

Latviešu valodā tipisks fonētiski fonoloģisks process ir neuzsvērta gala zilbes īsā patskaņa kvantitatīva redukcija vairākzilbju vārdos (piem., Kariņš, 1995; Auziņa, 2013, 81–82; Auziņa & Rābante-Buša, 2014). Izmantojot fonLATE, var pārliecināties, ka īsais gala zilbes patskanis tiek ne vien kvantitatīvi reducēts, t. i., kļūst pārīss, bet ļoti bieži tiek atmests, izraisot tālākas skaņu pārmaiņas. Piemēram, ar CQL vaicājumu [pronunciation_correct="0"& dictionary_pronunciation=".*x"] tiek atrasti vārdlietojumi, kuru standartizruna atšķiras no reālās izrunas, t. i., saistītā runā vairākzilbju vārdos neuzsvērtās gala zilbes īsais patskanis tiek pilnībā atmests (sk. 2. attēlu).

2. ATTĒLS. FonLATE konkordanču fragments

3. ATTĒLS. FonLATE konkordanču fragments – vārda *piecdesmit* izruna saistītā runā

2. attēlā zem konkordances centrā esošās vārdformas papildrindā norādīta vārda standartizruna (IPA), piemēram, [kɑpitɑːldɑʌ̆ŭ], un reālā izruna (IPA), piemēram, [kɑpitɑːldɑʌ́], kur redzams neuzsvērtā īsā galazilbes patskaņa [u] zudums.

Izmantojot fonLATE datus, var analizēt dažādu vārdu izrunu un atkāpes no pareizrunas normām saistītā runā, pievēršot uzmanību gan lingvistiskajiem, gan ekstralingvistiskajiem apstākļiem, kas to nosaka. Saistītā runā, izrunājot saliktus skaitļa vārdus *divdesmit*, *trīsdesmit*, *četrdesmit*, *piecdesmit* utt., tie bieži tiek saīsināti, izlaižot ne tikai līdzskaņus vai patskaņus, bet pat veselas zilbes (Auziņa & Rābante-Buša, 2024, 18–19). 3. attēlā redzams konkordanču fragments, kur konkordances rindā zem vārda *piecdesmit* norādīta reālā vārda izruna IPA pierakstā.

Nobeigums

Pēdējo 50 gadu laikā ir ievērojami mainījušās iespējas veikt plašus runas pētījumus. Galvenokārt tas ir noticis automātisko runas atpazīšanas sistēmu attīstības dēļ. Šo sistēmu izstrādei un trenēšanai izveidotie runas korpusi paver jaunas metodes tieši runātās valodas analīzei.

Kopš 2024. gada NKK ir iekļauti un brīvi pieejami vairāki runas korpusi, tostarp mūsdienu latviešu valodas runas korpusi: „LATE sarunu korpuss" (LATE-sarunas), „LATE plašsaziņas līdzekļu korpuss" (LATE-mediji) un „LATE fonētiski marķēts runas korpuss" (fonLATE). FonLATE ir pirmais brīvi pieejamais fonētiski marķētais latviešu valodas runas korpuss.

Kaut gan fonLATE ir neliels korpuss (tajā ir iekļautas tikai četras stundas audioierakstu), to jau patlaban var izmantot latviešu valodas fonētiski fonoloģiskās sistēmas izpētei. Korpuss ir noderīgs skaņu pārmaiņu pētīšanai gan vārdos, gan vārdu sadurā saistītā runā. FonLATE ir nozīmīgs avots saistītas runas analīzē. Turklāt, izmantojot audioierakstiem pievienotos metadatus, var analizēt dažāda dzimuma, vecuma vai etniskās piederības cilvēku runas īpatnības.

Turpmāk, izmantojot fonLATE fonētisko marķējumu, ir paredzēts pilnveidot likumos balstītu automātiskās fonētiskās transkribēšanas sistēmu un izmantot to korpusa paplašināšanai nepieciešamo fonētiski marķēto datu ieguvē. FonLATE korpusu plānots paplašināt, ietverot tajā vēl vairāk spontānas runas datu, bet saglabājot datu sadalījuma proporcijas pēc dzimuma, vecuma un latviešu valodas prasmes.

Attīstoties tehnoloģijām, ir iespējams radīt pilnīgākus un plašākus runas korpusus, kas ietver gan sagatavotas, gan spontānas runas ierakstus. Šie resursi sniedz iespēju gan pilnveidot runas atpazīšanas tehnoloģijas, gan padziļināti pētīt valodu, tās lietojumu dažādās situācijās, bet it īpaši saistītu runu un tajā notiekošos procesus.

AVOTS

fonLATE – Auziņa, I., Rābante-Buša, G., & Darģis, R. (2024). *LATE fonētiski marķēts runas korpuss* (*fonLATE*). CLARIN-LV digitālā bibliotēka, http://hdl.handle.net/20.500.12574/115. Pieejams https://korpuss.lv/en/id/fonLATE.

LITERATŪRA

Auziņa, I. (2013). Latviešu valodas fonētiski fonoloģiskie procesi un likumi. In D. Nītiņa, & J. Grigorjevs (red.), *Latviešu valodas gramatika.* Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 80–95.

Auziņa, I., & Rābante-Buša, G. (2014). Qualitative and Quantitative Vowel Reduction and Deletion in the Spoken Latvian. *Linguistica Lettica*, *22*, 5–15.

Auziņa, I., & Rābante-Buša, G. (2024). Sarunvalodai tipiskie fonētiskie līdzekļi: runas korpusa datu analīze. *Gramatika un vārddarināšana. Valoda: nozīme un forma*, *15*, 7–23. Pieejams https://doi.org/10.22364/vnf.15.01.

Bernstein, J., Kelsey, T., & Godfrey, J. (1994). *MACROPHONE LDC94S21.* [Web Download]. Philadelphia: Linguistic Data Consortium. Pieejams https://doi.org/10.35111/0mh7-c698.

Bernstein, J., Taussig, K., & Godfrey, J. (1994). Macrophone: An American English telephone speech corpus for the Polyphone project. *Proceedings of the IEEE International Conference on Acoustics, Speech, and Signal Processing (ICASSP'94)* (Vol. I). Adelaide, Australia, 81–84. Pieejams https://doi.org/10.1109/ICASSP.1994.389350.

Binnenpoorte, D. M. (2006). *Phonetic Transcriptions of Large Speech Corpora.* [Dissertation, Radboud Universiteit]. Nijmegen. Pieejams https://hdl.handle.net/2066/27415.

Boves, L., & Oostdijk, N. (2003). Spontaneous Speech in the Spoken Dutch Corpus. *Proceedings of the ISCA & IEEE Workshop on Spontaneous Speech Processing and Recognition (SSPR).* Tokyo, Japan, CDROM. Pieejams https://www.isca-archive.org/sspr_2003/boves03_sspr.pdf.

Darģis, R., & Saulīte, B. (2024). Korpuss.lv – a Versatile Platform for Digital Humanities. *Baltic Journal of Modern Computing*, *12*(4), 636–645. Pieejams https://doi.org/10.22364/bjmc.2024.12.4.23.

den Os, E. A., Boogaart, T. I., Boves, L., & Klabbers, E. (1995). The Dutch Polyphone corpus. *Proceedings of the 4th European Conference on Speech Communication and Technology (Eurospeech'95)*. Madrid, Spain, 825–828. Pieejams https://doi.org/10.21437/Eurospeech.1995-189.

Furui, S., Maekawa, K., & Isahara, H. (2000). A Japanese national project on spontaneous speech corpus and processing technology. *Proceedings of the Automatic Speech Recognition: Challenges for the new Millenium (ASR2000)*. Paris, France, 244–248.

Godfrey, J. J., Holliman, E. C., & McDaniel, J. (1992). SWITCHBOARD: Telephone Speech Corpus for Research and Development. *Proceedings of IEEE International Conference on Acoustics, Speech and Signal Processing (ICASSP'92)* (Vol. I). San Francisco, USA, 517–520.

Goedertier, W., Goddijn, S., & Martens, J.-P. (2000). Orthographic Transcription of the Spoken Dutch Corpus. *Proceedings of the Second International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'00)*. Athens, Greece, 909–914. Pieejams http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2000/pdf/87.pdf.

Hess, W., Kohler, K. J., & Tillmann, H.-G. (1995). The Phondat-Verbmobil speech corpus. *Proceedings of the 4th European Conference on Speech Communication and Technology (Eurospeech'95).* Madrid, Spain, 863–866. Pieejams https://doi.org/10.21437/Eurospeech.1995-197.

Kariņš, K. (1995). Vowel deletion in Latvian. *Language Variation and Change*, *7*(1), 15–34.

Lamel, L., Kassel, R. H., & Seneff, S. (1986). Speech database development: Design and analysis of the acoustic-phonetic corpus. *Proceedings of the DARPA Speech Recognition Workshop*, 100–109.

Oostdijk, N. (2000). The Spoken Dutch Corpus. Overview and first Evaluation. *Proceedings of the Second International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'00)* (Vol. II). Athens, Greece, 887–894. Pieejams http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2000/pdf/110.pdf.

Oostdijk, N., & Boves, L. (2008). Preprocessing speech corpora: Transcription and phonological annotation. In A. Lüdeling, & M. Kytö (Eds.), *Corpus Linguistics: An International Handbook* (Vol. I). Berlin, New York: W. de Gruyter, 642–663.

Pinnis, M., Auziņa, I., & Goba, K. (2014). Designing the Latvian Speech Recognition Corpus. *Proceedings of the Ninth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'14).* Reykjavik, Iceland, 1547–1553. Pieejams http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2014/pdf/284_Paper.pdf.

Price, P., Fisher, W., Bernstein, J., & Pallet, D. (1988). The DARPA 1000-word resource management database for continuous Speech Recognition. *Proceedings of the International Conference on Acoustics, Speech, and Signal Processing (ICASSP'88).* New York, USA, 651–654.

Rudnicky, A. I., Hauptmann, A. G., & Lee, K.-F. (1994). Survey of Current Speech Technology. *Communications of the ACM*, *37*(3), 52–57.

Saulīte, B., Darģis, R., Grūzītis, N., Auziņa, I., Levāne-Petrova, K., Pretkalniņa, L., Rituma, L., Paikens, P., Znotiņš, A., Strankale, L., Pokratniece, K., Poikāns, I., Bārzdiņš, G., Skadiņa, I., Baklāne, A., Saulespurēns, V., & Ziediņš, J. (2022). Latvian National Corpora Collection – Korpuss.lv. *Proceedings of the 13th Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2022).* Marseille, France, 5123–5129. Pieejams https://aclanthology.org/2022.lrec-1.548/.

Pielikums. Latviešu valodas fonētiskās transkripcijas sistēmas

	Fonētiskās transkripcijas sistēmas			Piemēri			
Burts	**LFA**[1]	**IPA**[2]	**LVMFA**[3]	**Vārda ortogrāfiskā forma**	**LFA**	**IPA**	**LVMFA**
	Vokāļi						
i	i	i	i	*vilks*	[vilks]	[vilks]	vilks
ī	ī	iː	ī	*vīns*	[vīns]	[viːns]	vīns
e	e	e	e	*ezis*	[ezʲs]	[ezʲs]	ezixs
e	e̯	æ	E	*ezers*	[e̯ze̯rs]	[æzærs]	EzErs
ē	ē	eː	ē	*vējš*	[vēi̯š]	[veːi̯ʃ]	vēi^š
ē	ē̯	æː	Ē	*zēns*	[zē̯ns]	[zæːns]	zĒns
a	a	ɑ	a	*sals*	[sals]	[sɑls]	sals
ā	ā	ɑː	ā	*sāls*	[sāls]	[sɑːls]	sāls
u	u	u	u	*sula*	[sulᵃ]	[sulă]	sulax
ū	ū	uː	ū	*jūgs*	[jūks]	[juːks]	jūks
o	o	ɔ	o	*omārs*	[omārs]	[ɔmɑːrs]	omārs
o	ō	ɔː	ō	*opera*	[ōperᵃ]	[ɔːperă]	ōperax
iu	iu	i̯u	i_u	*pliukšķ*	[pliukšķ]	[pli̯ukʃc]	pli_ukšķ
ie	ie	i̯e	i_e	*tiešs*	[tieš:]	[ti̯eʃˑ]	ti_eš\
ai	ai	ɑi̯	a_i	*laiks*	[laiks]	[lɑi̯ks]	la_iks
au	au	ɑu̯	a_u	*augs*	[auks]	[ɑu̯ks]	a_uks
ei	ei	e̯i̯	e_i	*meita*	[meitᵃ]	[me̯i̯tă]	me_itax
o	uo	uo̯	u_o	*ola*	[uolᵃ]	[uo̯lă]	u_olax
ui	ui	ui̯	u_i	*puika*	[puikᵃ]	[pui̯kă]	pu_ikax
eu	eu	e̯u̯	e_u	*sev*	[seu]	[se̯u̯]	se_u
ou	ou	ɔu̯	o_u	*džouls*	[džouls]	[dʒɔu̯ls]	d_žo_uls
oi	oi	ɔi̯	o_i	*boikots*	[boikoc]	[bɔi̯kɔts]	bo_ikoc
	Konsonanti						
b	b	b	b	*labi*	[labʲ]	[lɑbʲ]	labix
d	d	d	d	*būda*	[būdᵃ]	[buːdă]	būdax
f	f	f	f	*filma*	[filmᵃ]	[filmă]	filmax
g	g	g	g	*gals*	[gals]	[gɑls]	gals
ģ	ģ	ɟ	ģ	*ģērbt*	[ģērpt]	[ɟeːrpt]	ģērpt
h	x	x	h	*halva*	[xalvᵃ]	[xɑlvă]	halvax

[1] LFA – latviešu valodas tradicionālais fonētiskais alfabēts.

[2] IPA (*International Phonetic Alphabet*) – starptautiskais fonētiskais alfabēts.

[3] LVMFA – latviešu valodas mašīnlasāmais fonētiskais alfabēts, kurā, cik iespējams, saglabāti LFA simboli, piemēram, garo patskaņu, līdzskaņu apzīmēšanai, un izmantoti atsevišķi SAMPA simboli: 1) platā patskaņa *e*, *ē*, 2) pārīsa patskaņa, 3) pagarināta un gara līdzskaņa, 4) zilbiskā līdzskaņa, 5) daļēji vokalizētā *j* un *v*, kā arī 6) galvenā uzsvara un palīguzsvara apzīmēšanai. Galvenā īpatnība – zemsvītra divskaņu komponentu un afrikātu *dz*, *dž* komponentu savienošanai.

	Fonētiskās transkripcijas sistēmas			Piemēri			
Burts	**LFA**[1]	**IPA**[2]	**LVMFA**[3]	**Vārda ortogrāfiskā forma**	**LFA**	**IPA**	**LVMFA**
j	j	j̯	j	*jaukt*	[jaukt]	[j̯au̯kt]	ja_ukt
k	k	k	k	*kālis*	[kāl^{i}s]	[kɑːlĭs]	kālixs
ķ	ķ	c	ķ	*ķert*	[ķert]	[cert]	ķert
l	l	l	l	*egle*	[egl^{e}]	[eglĕ]	eglex
ļ	ļ	ʎ	ļ	*ļoti*	[ļuot^{i}]	[ʎu̯otĭ]	ļu_otix
m	m	m	m	*mans*	[mans]	[mɑns]	mans
n	n	n	n	*nauda*	[naud^{a}]	[nɑu̯dă]	na_udax
ņ	ņ	ɲ	ņ	*ņemt*	[ņemt]	[ɲemt]	ņemt
n	ŋ	ŋ	N	*runga*	[ruŋg^{a}]	[ruŋgă]	ruNgax
p	p	p	p	*puse*	[puss^{e}]	[pusːĕ]	pus:ex
r	r	r	r	*tur*	[tur]	[tur]	tur
s	s	s	s	*sens*	[sęns]	[sæns]	sEns
š	š	ʃ	š	*šalle*	[šall^{e}]	[ʃɑlːĕ]	šal:ex
t	t	t	t	*tur*	[tur]	[tur]	tur
v	v	v	v	*valgs*	[valks]	[vɑlks]	valks
z	z	z	z	*ziema*	[ziem^{a}]	[zi̯emă]	zi_emax
ž	ž	ʒ	ž	*žagata*	[žagat^{a}]	[ʒagɑtă]	žagatax
dz	dz (ʒ)	ʣ	d_z	*dziesma*	[dziesm^{a}]	[ʣi̯esmă]	d_zi_esmax
dž	dž (ǯ)	ʤ / d͡ʒ	d_ž	*džems*	[džems]	[ʤems]	d_žems
c	c	ʦ / t͡s	c	*cits*	[cic]	[ʦits]	cic
č	č	ʧ / t͡ʃ	č	*četri*	[četr^{i}]	[ʧetrĭ]	četrix
Citi simboli (tikai fonētiskajā transkripcijā, ortogrāfijā neatspoguļo)							
Zilbiskais līdzskanis				*katls*	[katl̥s]	[kɑtl̥s]	katl+s
	l̥ l̥̃ m̥ n̥ ŋ̥ r̥	l̩ m̩ n̩ r̩	+				
Daļēji vokalizēts līdzskanis *j* vai *v*				*govs*	[guou̯s]	[gu̯ou̯s]	gu_ou^s
	(û̯ î̯)	(û̯ î̯)	^				
Galvenais uzsvars				*labdien*	[lab·dien]	[ˌlabˈdi̯en]	%lab"di_en
	_ˈ_	ˈ	"				
Palīguzsvars							
		ˌ	%				
Pārīss (kvantitatīvi reducēts) patskanis				*māsa*	[mās^{a}]	[mɑːsă]	māsax
	_ $^{a\,e\,i\,u}$	ă ĕ ĭ ŭ	_x				
Garš līdzskanis				*lappa* *mamma*	[lapp^{a}] [mamm^{a}]	[lapːă] [mɑmːă]	lap:ax mam:ax
	līdzskaņa dubultojums	ː	:				
Pusgara fonēma				*mežs* *košs*	[meš:] [kuoš:]	[meʃˑ] [ku̯oʃˑ]	meš\ ku_oš\
	:	ˑ	\				

34/2
2026
LINGUISTICA LETTICA

VOKĀĻU KONTRAKCIJA LATVIEŠU VALODĀ: NO IZLOKŠŅU MATERIĀLIEM LĪDZ LATVIEŠU VALODAS RUNAS KORPUSIEM

Vowel Contraction in Latvian: From Subdialects to Latvian Speech Corpora

- DACE MARKUS
- GUNA RĀBANTE-BUŠA
- ILZE AUZIŅA
- PAULA MIĶELSONE

ABSTRACT

Keywords:
phonetics, vocalism, contraction of vowels, syllable boundary, Latvian, corpus linguistics

The basis of the article is the research conducted in the project "Standardization of Contemporary Latvian Language Pronunciation" (No lzp-2024/1-0613), which aims to understand and analyze vowel contraction in Latvian. Contraction in the Latvian language is a phonetic-phonological process in vocalism in which two adjacent vowels belonging to different syllables merge into a long monophthong or diphthong, thus forming one syllable instead of two. This merging occurs at the morpheme boundary.

The research group has identified and compared cases of vowel contraction in standard language and dialects. Examples of contraction have been sought in academic sources, language corpora "LATE Media Speech Corpus" (LATE-mediji), "LATE Conversational Speech Corpus" (LATE-sarunas), "LATE Phonetically Annotated Speech Corpus" (fonLATE), and dialects, and they have been analyzed descriptively, analytically, audibly, and instrumentally.

Contraction is much more frequently encountered in the spoken form of the standard language than previously thought. Contraction is observed at morpheme boundaries, particularly when a prefix ends and a root begins with a vowel, for example, *neesmu*, *saasināt*, *paaugstināt*. In the LATE speech corpora, the most common word forms where vowel contraction was observed are the verb *būt* 'to be' with the negation *ne-* in simple present tense forms, for example, singular first person *neesmu* > [nę̃smᵘ], plural first person *neesam* > [nę̃sàm]. In dialects, contraction is widely observed in verb and noun forms, for example, in the Malenian variant: *dzīvoja* > [ʤeivɑ̃], *negribēja* > [nagribɑ̃]. In the analyzed subdialects, the contraction model known in the literary language with the prefix *ne-* is observed, for example, *neesmu* > [nâšᵘ]. Sometimes, different pronunciations are found in various words depending on the time of speech and precision.

The analysis concludes that 1) vowel contraction is a significant phenomenon of the Latvian language, reflecting the dynamics of the language and regional differences, and 2) Latvian speech corpora materials show that in addition to the traditionally known contraction models, several others were also used in the standard language; contraction in them was facilitated by faster, sometimes more casual speech. The research group has identified and compared cases of vowel contraction in the standard language and dialects, and instrumental analysis of contracted cases is recommended to specify the possible

syllable boundary. In the future, instrumental analysis of contracted vowels is needed to specify the use of syllable intonation in a stressed or unstressed syllable, the syllable boundary, and the relationship between contraction and other phonetic processes in a word.

Ievads

Lai Latvijas Zinātnes padomes fundamentālo un lietišķo pētījumu projektā „Mūsdienu latviešu valodas pareizrunas standartizācija" (Nr. lzp-2024/1-0613) analizētu latviešu valodas izrunu un konceptuāli vienotos par latviešu valodā notiekošo fonētiski fonoloģisko procesu interpretāciju, sākta viena vārdos notiekošā procesa – vokāļu kontrakcijas – analīze.

Raksta mērķis ir sniegt ieskatu kontrakcijas realizācijas veidos latviešu valodā un apzināt tās izplatību. Pētījuma veikšanai izmantota:

1) deskriptīvā un analītiskā valodas izpētes metode, sastatot kontrakcijas piemērus dažādos akadēmiskajos avotos, latviešu valodas korpusos un izlokšņu aprakstos;

2) auditīvā un instrumentālā metode, klausoties, ierakstot izlokšņu piemērus un pārbaudot izrunu ar programmu PRAAT (6.4.46. versija; https://praat.org).

Saistītā runā atrodamās patskaņu kontrakcijas datu atlasei izmantots „LATE fonētiski marķēts runas korpuss" (turpmāk – fonLATE), „LATE sarunu korpuss" (turpmāk – LATE-sarunas) un „LATE plašsaziņas līdzekļu korpuss" (turpmāk – LATE-mediji). Apskatīto patskaņu kontrakcijas piemēru ilustrēšanai izvēlēti piemēri no fonētiski marķētā runas korpusa fonLATE. Korpusu izstrāde ir pabeigta 2024. gadā, bet tajos iekļauto datu ieraksta laiks ir atšķirīgs. LATE-sarunās ir iekļautas:

1) privātas sarunas – 2011. gadā SIA „Desol" un valodu skolas un tulkošanas aģentūras SIA „Valodu vēstniecības" īstenotā projekta laikā ierakstītas 48 jauniešu ikdienas sarunas;

2) intervijas – Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūta pētnieku 1987., 1989., 2015.–2019., 2021. un 2022. gada ekspedīciju ieraksti;

3) ierakstītas publiskas uzstāšanās – 2013.–2019., 2021. un 2022. gada konferenču materiāli (piem., Krišjāņa Barona konferences, konference „Valoda un kultūra digitālajā laikmetā") – un šo ierakstu atšifrējumi ortogrāfiskajā transkripcijā.

LATE-medijos ir ietverti Latvijas sabiedrisko mediju raidījumu ieraksti – gan spontāna, gan sagatavota (galvenokārt lasīta) runa, kas ierakstīta laika posmā no 2015. gada līdz 2020. gadam. Dati pierakstīti latviešu literārās valodas ortogrāfijā, ievērojot arī interpunkcijas principus. Savukārt fonLATE ir iekļauti 2012.–2013. gada audioierakstu fragmenti no publiskām diskusijām, intervijām, ziņu un

izklaides raidījumiem; korpusā ietverti 67 runātāju balss ieraksti – 36 sieviešu (aptuveni 2 h un 5 min) un 31 vīrieša (aptuveni 1 h un 54 min) balss audioieraksti –, un visi dati ir ne tikai ortogrāfiski, bet arī fonētiski transkribēti.

Kopējais izmantoto trīs korpusu apjoms ir 1 159 000 vārdlietojumu (126 h transkribētu audioierakstu).

Korpusos, izmantojot vienkāršus vaicājumus, meklēti vārdi, kuros līdzās sastopami vokāļi, kas var kontrahēties, piemēram, korpusu pārlūkprogrammas *NoSketch Engine* vaicājuma laukā (*word*) rakstot vaicājumu .*[^i]ee.*, atrastas vārdformas *neesmu*, *neesi*, *neesam*, *neesot*, *neej*, *neeju* u. tml., bet ar vaicājumu .*aa.* atrastas vārdformas *paaudze*, *paaudzē*, *paaicināt*, *saaugušas* u. tml. No atrastajām konkordancēm atlasītas un lejupielādētas eksperimentālai analīzei derīgas audiodatnes, t. i., bez izteikta fona trokšņa, piemēri, kuros nav vienlaicīgas runas. Programmā PRAAT pētāmajā vārdā analizētas formantu izmaiņas, intensitātes un pamattoņa grafiki, arī vokāļu kvantitāte.

Izlokšņu materiālu demonstrēšanai izmantoti plaši saklausāmi kontrakcijas piemēri no augšzemnieku dialekta dziļo latgalisko izlokšņu malēniešu varianta, tie pierakstīti septiņu malēniešu varianta runātāju stāstījumos un nestrukturētās intervijās laikā no 2023. gada līdz 2025. gadam. Instrumentāli oscilogrammās salīdzināta pētītās skaņas pamattoņa un intensitātes līkne un ilgums, rakstā salīdzinoši rādīts patskaņa *ā* piemērs ar kontrakciju [ã] un piemēri bez tās – [à] uzsvērtā un neuzsvērtā pozīcijā.

Raksta sākumā skaidrota termina *kontrakcija* izpratne un definēšana dažādos avotos.

1. Kontrakcijas jēdziens

Kontrakcija latviešu valodā ir fonētiski fonoloģisks process vokālismā, kurā divi blakus esoši un atšķirīgām zilbēm piederoši vokāļi saplūst vienā garā monoftongā vai diftongā, divu zilbju vietā veidojot vienu. Tātad saplūst arī morfēmu robežas. „Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā" kontrakcija raksturota kā „divu skaņu savilkums (kontrahēšanās) vienā, piemēram, dažādām zilbēm piederīgus blakus esošus patskaņus runā mēdz savilkt vienā garā patskanī: *neesmu* > [nẹ̄sm^{u}] vai divskanī: *aerodroms* > [àirodròms]" (VPSV, 193). Līdzīga definīcija rodama arī „Latviešu literārās valodas fonētikā": „... kontrakcija – divu blakus esošu, bet pie dažādām zilbēm piederīgu patskaņu saplūšana vienā garā patskanī vai divskanī" (Laua, 1969, 77).

Atšķirīgs termins ievietots tiešsaistes vārdnīcā „Tēzaurs" un „Ilustrētajā svešvārdu vārdnīcā", kur atbilstošajai parādībai piedāvāts nosaukums *sinerēze*: „... divu patskaņu apvienošana vienā zilbē, piemēram, *neesmu – nēsmu*" (Tēzaurs; ISV, 711). Termins *sinerēze*, kaut arī retāk lietots latviešu valodniecībā, nozīmes ziņā sakrīt ar identisku terminu angļu valodā (Collins, b. g.). Angļu valodniecībā *sinerēze* skaidrota kā divu blakusesošu vokāļu izrunāšana vienā zilbē pierastā un nepiespiestā runā (Trask, 1996, 346). Jāņem vērā, ka angļu valodā ar vārdu *contraction* tiek apzīmēta cita veida skaņu saplūšana, proti, skaņu zudums vārdu sadurā, piemēram, *I am → I'm* un *would not → wouldn't* (Huddleston & Pullum, 2002, 91; Trask, 1996, 92).

Šajā rakstā, koncentrējoties uz izpratni par vokāļu savilkšanu, attiecīgās parādības apzīmēšanai izmantots tradicionāli pierastākais termins *kontrakcija.*

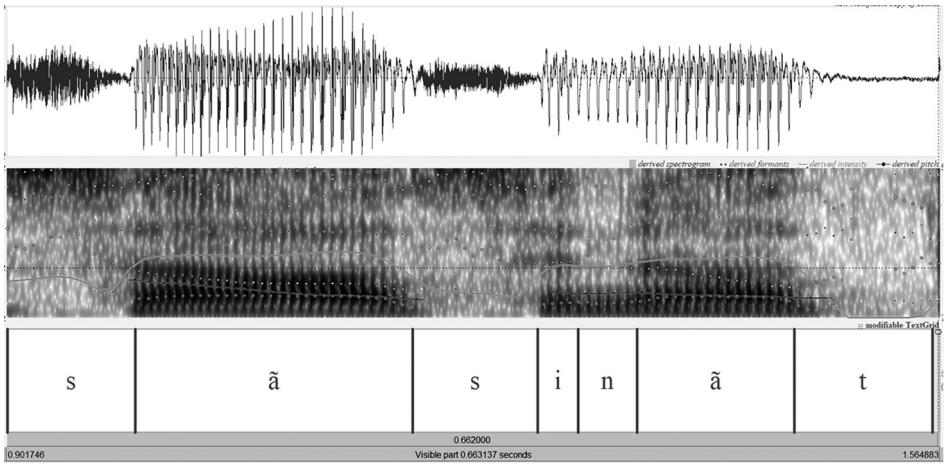
2. Kontrakcija latviešu literārajā valodā

Lai gan Alīse Laua (1969, 77) norādījusi, ka kontrakcija ir reti sastopama literārajā izrunā, bet plašāk izplatīta izloksnēs, analizējot LATE-sarunu, LATE-mediju un fonLATE korpusu datus, jāsecina, ka šī parādība atbilstoši tās definīcijai arī latviešu literārās valodas mutvārdu formā vērojama biežāk, nekā tas iepriekš aprakstīts.

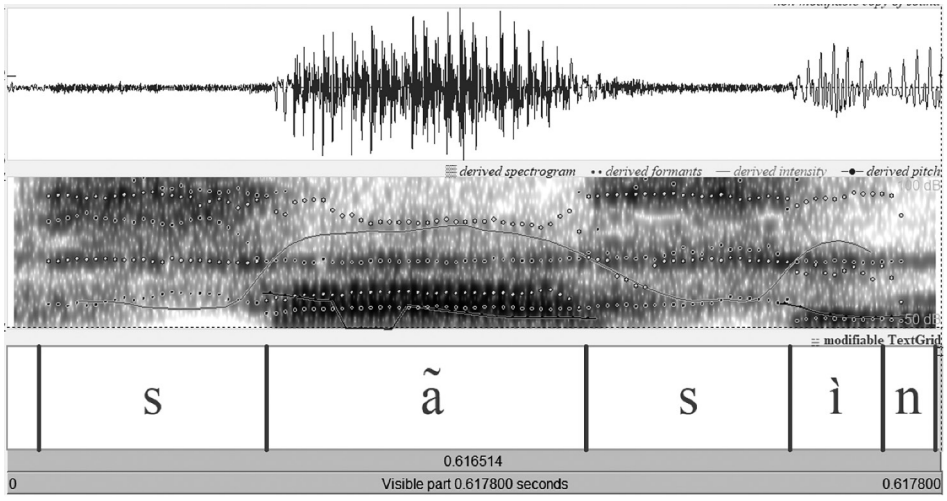
Tomēr vokāļu kontrakcijas konstatēšana un nošķiršana no gadījumiem, kad kontrakcija nenotiek, ir saistīta ar zināmiem sarežģījumiem, ko rada zilbes robežas noteikšana. Zilbju robežas un to noteikšana ir apskatītas vairākos zinātniskos darbos (Auziņa, 2005; Markus & Bonda, 2014, 93–103), tomēr nav skaidru pazīmju, kā noteikt zilbes robežu gadījumos, ja zilbju sadurā ir patskanis-patskanis (*sa-adīt*), patskanis-divskanis (*Sa-eima*), divskanis-patskanis (*ie-eja*), divskanis-divskanis (*ie-iet*). Arī auditīvās un instrumentālās analīzes metodes ne vienmēr sniedz nepārprotamu atbildi uz šo jautājumu.

Divi šādi gadījumi ir aplūkojami 1. un 2. attēlā. 1. attēlā redzama vārda *saasināt* oscilogramma un spektrogramma ar intensitātes un pamattoņa līknēm. Patskaņu kontrakcija notikusi priedēkļa un saknes sadurā, saplūstot līdzās esošajiem *a*. Saplūšanas rezultātā radies garais patskanis *ā*. Tomēr auditīvi var konstatēt zināmu pavājināšanos starp abiem patskaņiem *a*, kas ar instrumentālajām metodēm nav ieraugāma.

2. attēlā atainota oscilogramma un spektrogramma vārdam *saasina*. Šajā attēlā iespējamās patskaņu kontrakcijas norises vietā, priedēkļa un saknes sadurā, instrumentāli

1. ATTĒLS. Vārda *saasināt* izrunas oscilogramma un spektrogramma.
Sieviete vecuma grupā no 26 līdz 50 gadiem

2. ATTĒLS. Vārda *saasina* izrunas oscilogramma un spektrogramma.
Vīrietis vecuma grupā no 50 līdz 75 gadiem

ir nosakāms pārrāvums pamattoņa līknē; tas ir konstatējams arī auditīvi. Tas varētu liecināt, ka pilnīga patskaņu kontrakcija šajā gadījumā nav notikusi.

Interesanti, ka gan abos šeit apskatītajos piemēros, gan arī daļā citu runas korpusos atrodamo piemēru, izolējot kontrahēto skaņu, auditīvi tā tiek uztverta kā viena fonēma, t. i., garš patskanis.

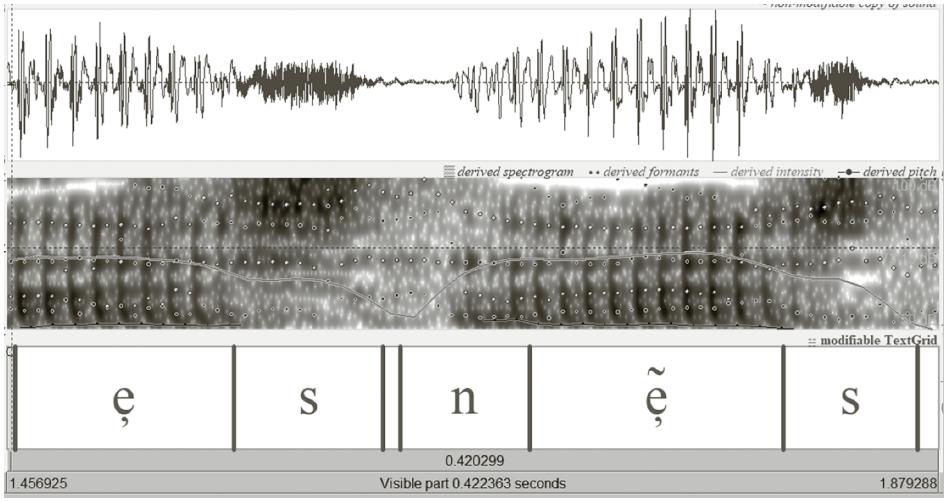
Veicot eksperimentu ar trīs nejauši izvēlētu personu grupu, tika noskaidrots, ka, atskaņojot tikai izolētas kontrahētās skaņas, tās tiek uztvertas kā garš patskanis,

bet, atskaņojot pilnu vārdu, eksperimenta dalībnieki nav pārliecināti, vai dzird vienu vai divas fonēmas. Tam par iemeslu varētu būt ciešā rakstības un izrunas sasaiste cilvēka prātā, kas rada sajūtu par divām fonēmām. Bet, iespējams, šajos piemēros ir novērojama daļēja patskaņu kontrakcija.

2.1. Kontrakcija priedēkļa un saknes sadurā

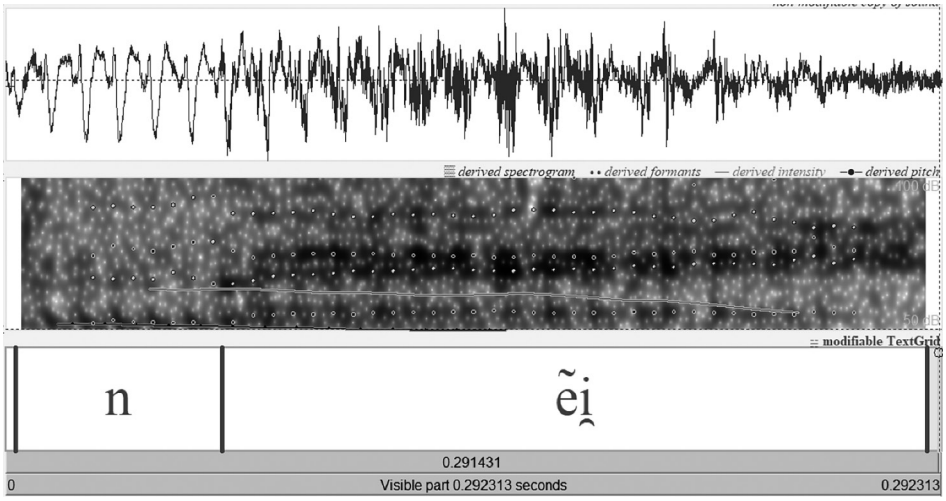
Latviešu literārajā valodā kontrakcija galvenokārt vērojama ar priedēkļiem atvasinātos vārdos, ja priedēklis beidzas un sakne sākas ar vokāli, piemēram, vārdformās *neesmu*, *neesi*, *saadīt*, *saasināt*, *saaicināt*, *paaugstināt*, *paaudze*, kā arī atsevišķos aizguvumos, kuros ir fonēmu kombinācijas, kas nav raksturīgas latviešu valodai, piemēram, *aerodroms*, *kooperatīvs* (sk. Laua, 1969, 77; VPSV, 193). LATE runas korpusos visizplatītākās kontrahētās vārdformas ir darbības vārdam *būt* ar negāciju *ne-* īstenības izteiksmes vienkāršās tagadnes vienskaitļa 1. personā *neesmu* > [nẽsm^{u}], arī [nẽs^{u}], kurā zudis līdzskanis [m], kā arī vienskaitļa 2. personā *neesi* > [nẽs^{i}] un [nẽs], kurā galazilbe netiek izrunāta, daudzskaitļa 1. personā *neesam* > [nẽsàm] un daudzskaitļa 2. personā [nẽs^{a}t], retāk citās formās.

3. attēlā redzams ātrā, spontānā runā neuzsvērtā pozīcijā lietots vārds *neesmu*. Izteikumā tam ir saitiņas funkcija: *es neesmu nekad gājis*. Šajā piemērā ir redzamas ievērojamas pozicionālās fonētiski fonoloģiskās pārmaiņas vārda izrunā *neesmu* > [nẽs]. Tajā ir zudusi gala zilbe *-mu,* un priedēkļa un saknes sadurā saplūduši abi patskaņi [ę], veidojot garu [ẽ], kontrakcijas rezultātā saīsinot vārdu par vēl vienu zilbi. Kontrakcijas rašanos ir veicinājis gan runas temps, gan vārda neuzsvērtā pozīcija, kā arī tā funkcija teikumā.

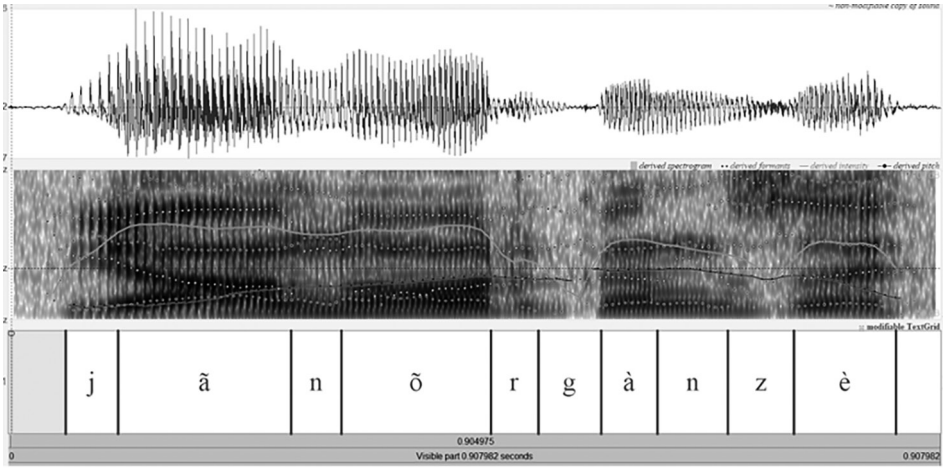

3. ATTĒLS. Vārdu savienojuma *es neesmu* izrunas oscilogramma un spektrogramma. Vīrietis vecuma grupā no 26 līdz 50 gadiem

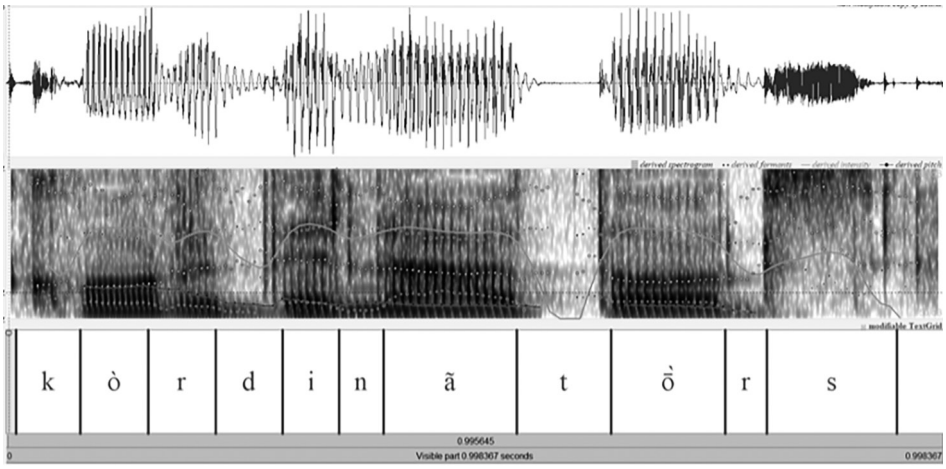
Kaut arī vārda *būt* tagadnes formās ar nolieguma priedēkli *ne-* kontrakcija vērojama visbiežāk, tā sastopama arī citos vārdos, kas sākas ar nolieguma priedēkli, piemēram, *neatkarīgs*, *neatrast*, *neizšķirt*, vārdā *neiet* un tā tagadnes formās. 4. attēlā atainota vārda *neej* izrunas oscilogramma un spektrogramma. Šeit vērojams kontrakcijas dēļ izveidojies garš [ē]. Turklāt skaņa [j] ir vokalizējusies. Abu minēto skaņu pārmaiņu dēļ veidojas teorētiski latviešu valodā neiespējams garais divskanis, tādēļ šajā rakstā vokalizētais [j] tiek apzīmēts kā daļēji vokalizēts. Līdzīga parādība novērojama arī latviešu valodas izloksnēs (sk. tālāk rakstā).

4. ATTĒLS. Vārda *neej* izrunas oscilogramma un spektrogramma.
Vīrietis vecuma grupā no 26 līdz 50 gadiem

5. ATTĒLS. Vārda *jānoorganizē* izrunas oscilogramma un spektrogramma.
Vīrietis vecuma grupā no 26 līdz 50 gadiem

6. ATTĒLS. Vārda *koordinators* izrunas oscilogramma un spektrogramma. Sieviete vecuma grupā no 26 līdz 50 gadiem

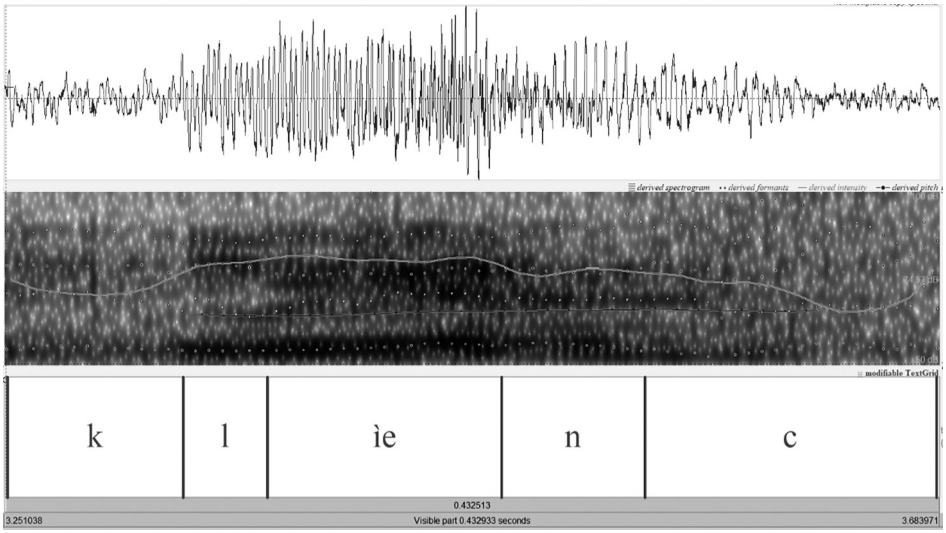
Kontrakcija skar arī citus vārdus un vārdformas, kur priedēkļa patskanis vai divskanis saduras ar saknes patskani vai divskani. Šādas pārmaiņas novērojamas vārdos *Saeima*, *koordinators*, *noorganizēt*, *ieelpot*, *jāada*, *paaudze*, *paapļot*, *paaugstināt*, *saārstēt* un citos. Viens no šiem vārdiem *jānoorganizē* aplūkojams 5. attēlā. Priedēkļa divskanis [uo] un saknes patskanis [o] kontrakcijas rezultātā saplūduši, veidojot garu patskani [ō].

6. attēlā redzama svešvārda *koordinators* izruna. Šajā vārdā saplūdušas divas skaņas [o], tomēr garš patskanis [ō] neveidojas. Tā vietā saklausāms īss [o], kas kopā ar tam sekojošo līdzskani [r] veido tautosillabisku savienojumu [òr].

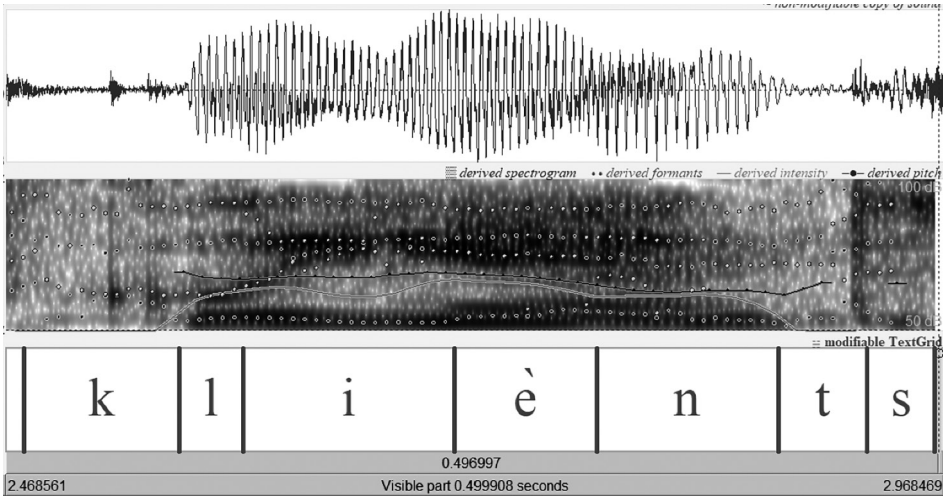
2.2. Kontrakcija vārda saknē un izskaņā

Retāk literārajā latviešu valodā kontrakcija novērojama citās vārdu un vārdformu vietās. Vārda saknē tā parasti nav sastopama, jo kontrakcija ir iespējama tikai gadījumos, kad blakus nonāk divās dažādās zilbēs esoši divi vokāļi, kas latviešu valodas vārdiem nav raksturīgi, bet to var novērot svešvārdos. Tomēr neierastus vārdus runātāji mēdz izteikt rūpīgāk, lai izteikumā vārds būtu nepārprotams un vieglāk uztverams. Tas arī ir viens no iemesliem, kāpēc kontrakcija vārda saknē notiek retāk.

Viens no svešvārdiem, kurā kontrakcija notikusi, ir *klients*. 7. un 8. attēlā ir redzama vārdforma *klientus* divās dažādās situācijās, divās dažādās izrunās. 7. attēlā vārdforma *klientus* nav uzsvērta, runas temps ir ātrs, runa spontāna, neformāla. Vārda saknē abi blakus esošie patskaņi [i] un [e] ir saplūduši, kontrakcijas rezultātā veidojas divskanis [ie]. Vārda beigās pēc galotnes patskaņa zuduma veidojas afrikāta *c*.

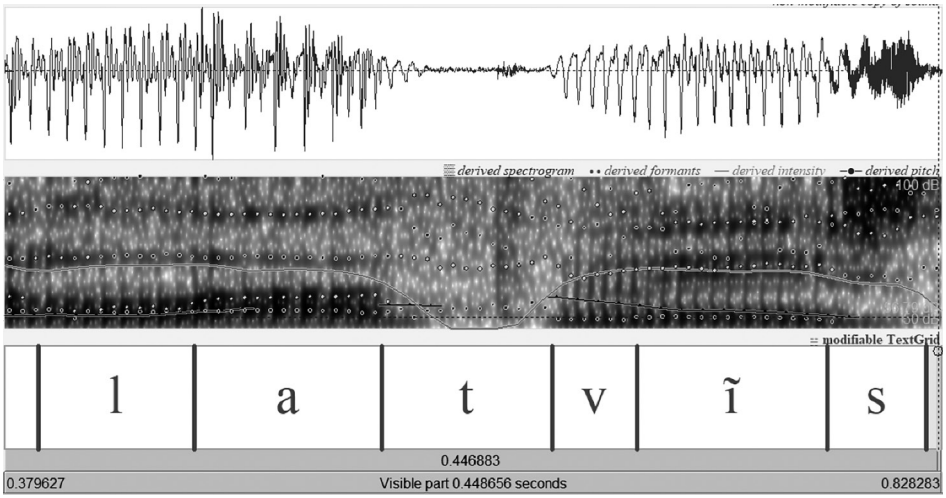

7. ATTĒLS. Vārda *klientus* izrunas oscilogramma un spektrogramma. Sieviete vecuma grupā no 50 līdz 75 gadiem

8. ATTĒLS. Vārda *klientus* izrunas oscilogramma un spektrogramma. Sieviete vecuma grupā no 26 līdz 50 gadiem

Salīdzinājumam 8. attēlā vārdforma *klientus* minēta publiskā, formālā, sagatavotā runā, mērenā tempā. Vārdi izteikumā izrunāti precīzāk, tāpēc kontrakcija neveidojas un saknē saglabātas divas zilbes. Atšķirības starp abiem izrunas piemēriem ir nosakāmas ne tikai auditīvi, bet arī instrumentāli. 8. attēla piemērā zilbes robeža ir salīdzinoši viegli nosakāma gan pēc intensitātes līknes izmaiņām, gan pēc patskaņu [i] un [e] formantu augstumu straujās maiņas. Savukārt 7. attēlā redzamajā piemērā

9. ATTĒLS. Vārda *Latvijas* izrunas oscilogramma un spektrogramma. Vīrietis vecuma grupā no 26 līdz 50 gadiem

intensitātes līkne ir nemainīga, skaņu [i] un [e] formantu pāreja ir plūstoša un to robeža nav nosakāma.

Literārās valodas korpusu datu analīze rāda reti sastopamu savdabīgu vokāļu kontrakciju, kas veidojas lietvārdu vienskaitļa ģenitīva un daudzskaitļa nominatīva formās, kuras beidzas ar izskaņu *-ija*, piemēram, *halucinācijas*, *fotogrāfijas*, *ģeogrāfijas*. Šajās vārdformās pēc galotnes pārīsā patskaņa zuduma ir vokalizējies pirms tā esošais līdzskanis [j], kam saplūstot ar iepriekšējo zilbi veidojošo patskani [i] ir radies garais patskanis [ī].

Labi pamanāma kontrakcija ir vārdā *Latvijas*, ko izrunā kā [latvīi̯s] vai [latvīs]. Viens no piemēriem aplūkojams 9. attēlā.

Citās, līdzīgās izskaņās, piemēram, *-ējas*, *-ājas*, kontrakcijas veidošanās gadījumi runas korpusos netika konstatēti.

3. Kontrakcija izloksnēs

3.1. Vārdi ar negāciju *ne-*

Izlokšņu materiālos kontrakcija vērojama plaši. Daudzveidīgi un izteiksmīgi kontrakcija saklausāma augšzemnieku dialekta dziļo latgalisko izlokšņu malēniešu variantā (Markus & Vulāne, 2023, 433–444; Supe & Markus, 2023, 68–69), tādēļ rakstā izvēlētie piemēri ir tieši no malēniešu izloksnēm. Ilustrācijai izmantoti izloksni

protošas sievietes (74 gadi) runas ierakstu oscilogrammu attēli. Analizētajās izloksnēs vērojams arī literārajā valodā pazīstamais kontrakcijas modelis ar priedēkli *ne-*, piemēram, *neesmu* > [nâš^{u}], kurā vērojams arī [m] zudums, *neesi* > [nâs^{i}], *neaptēsts* > [nâptàsc] 'neapmācīts, bez pieredzes'. Tomēr dažkārt vārdos ar negāciju *ne-* atkarībā no runas laika un precizitātes vērojama divējāda izruna pat viena un tā paša informanta runā, piemēram, *neiedomājami* > [na-ìdùmàm^{i}] // [nàidùmàm^{i}] un *neienāk* > [na-ìnùok] // [nàinùok]. Šie kontrahētie piemēri tika izrunāti ar krītošo zilbes intonāciju un tajos pirms kontrakcijas pirmajam patskanim sekoja divskanis, nevis otrs patskanis. Izrunas piemēri rāda, ka kontrakcija tomēr nav pilnīgi stabila parādība.

3.2. Patskaņu kontrakcija pēc līdzskaņa zuduma

Izloksnēs vokāļu kontrakcija kļūst iespējama, arī zūdot starp vokāļiem esošiem līdzskaņiem. Tā ļoti bieži ir saklausāma lietvārdu un darbības vārdu formās, kur zudis līdzskanis [j], retāk citās vārdšķirās, piemēram, dziļo latgalisko izlokšņu malēniešu variantā vīriešu dzimtes lietvārdu vienskaitļa ģenitīvā (piem., *skolotāja* > [skùlâtā]), sieviešu dzimtes lietvārdu vienskaitļa nominatīvā (*skolotāja* > [skùlâtā]) un daudzskaitļa nominatīvā (*skolotājas* > [skùluôtās] // [skùlâtās]), kā arī vienskaitļa ģenitīvā (*skolotājas* > [skùluôtās] // [skùlâtās]) un daudzskaitļa datīvā (*skolotājām* > [skùluôtām]), līdzīgi arī *šuvēja* > [šovā], *zvanītāja* > [zvanîtā], *soļotājas* > [sùļuôtās] u. tml. Kontrakcija vērojama arī darbības vārdu pagātnes formās, zūdot līdzskanim *j*: *dzīvoja* > [ʒeîvā], *zināja* > [zinā], *smaržoja* > [smaŕžā], *likvidēja* > [likvidā], *nevarēja* > [navarā], *negribēja* > [nagribā], *turēja* > [turā], *runāja* > [runā], *spīdēja* > [speîdā], *sēdēja* > [siêdā], *runājām* > [runām], *apprecējās* > [apprecās], *iztīrīja* > [istèirī], *spēlējās* > [spìelās]; kontrahētajā vārdā *nedrīkstēja* > [nadrèistā] vērojams arī līdzskaņa *k* zudums. Kaut arī valodnieki mēģinājuši meklēt līdzīgu darbības vārdu formu skaidrojumu vēsturiskajā morfoloģijā (par to sk. Breidaks, 1984/2007), Jānis Endzelīns „Latviešu valodas gramatikā" darbības vārdu un īpašības vārdu formas ar līdzīgu *j* vai *v* zudumu ievietojis nodaļā „Kontrakcija", piemēram: „*vàg*^{2} (no *va[j]ag*) Vecgulbenē u. c.: inf. *vàdziet*^{2} (no *va[j]adzēt*) Alūksnē, tag. daudzsk. 1. pers. *dùmām*^{2} < *duõmājam*, pag. daudzsk. 1. pers. *dùmām*^{2} < *duõmājām*, tag. un pag. daudzsk. 2. pers. *dùmāt*^{2}, viensk. dat. *vacām* < **vęcajam* vai *vaciem* < **vęcijam* Apukalnā FBR VII 36" (Endzelīns, 1951, 155). Arī šajā rakstā minētā parādība skaidrota no fonētikas viedokļa. Retāk kontrakcija vērojama citās vārdšķirās, piemēram, *pēdējā* > [piêdā], *pēdējo* > [piêdũ], priekšpēdējā zilbē vārdā *neiedomājami* > [na-ìdùmàm^{i}]. Plaši izplatīto kontrakciju izloksnes materiālos nosaka līdzskaņa, visbiežāk *j*, zudums ar tā rezultātā radušos patskaņu saduru. Pēc līdzskaņa zuduma blakus nonāk divi vienādi vai dažādi vokāļi, kas tiek savilkti garā vokālī, un mainās zilbes intonācija no krītošās uz stieptu, tādējādi patskanis kļūst garāks par regulārajiem izloksnes garajiem patskaņiem, piemēram, ja zūd *j*, tad a + a = ā [skùlâtaj^{a}] > [skùlâtā], [šovaj^{a}] > [šovā] u. tml.

„Latviešu valodas dialektu atlantā" (LVDAf, 61–62), aprakstot divdabju *skrējuši*, *lējuši* izrunu, dažādās izloksnēs norādīta zilbes *-ju-* pilnīga vai daļēja kontrakcija, piemēram, *skrēš*, *lēš*, arī *skrējši*, *lējši*, *skrēļši*, *lēļši*, *skrējš*, *lējš*, *skrēļ^{u}ši*, *lēļ^{u}ši* (Turpat, 61). Atbilstoši latviešu valodniecībā pieņemtajai kontrakcijas definīcijai par divu skaņu savilkšanu vienā, visus šos piemērus tomēr nevar pilnībā attiecināt uz zilbes *-ju-* kontrakciju, jo pārsvarā tajos ir zaudēts patskanis *u*, nevis līdzskanis *j* vai tā vokalizētais variants, kas varētu tālāk sekmēt patskaņu saplūšanu. Apzinoties, ka pētījumu turpinājumā nepieciešama kontrakcijas izpēte ne tikai malēniskajās, bet arī citās izloksnēs, kā arī to, ka kontrakcijas raksturojums var atšķirties atkarībā no vārda gramatiskās formas (Markusa, 1992, 81–94), šajā rakstā ievietotie 2024. gadā ierakstītās malēniešu izrunas trīs attēli (sk. 10., 11. un 12. attēlu) rāda kontrakcijas rezultātā radušos patskaņa *ā* līdzeno, pagarināto izrunu atšķirībā no šī patskaņa izrunas pozīcijās bez kontrakcijas, to analīzē oscilogrammās salīdzināta pētītās skaņas pamattoņa un intensitātes līkne un ilgums.

3.3. Kontrakcija patskaņa un divskaņa sadurā

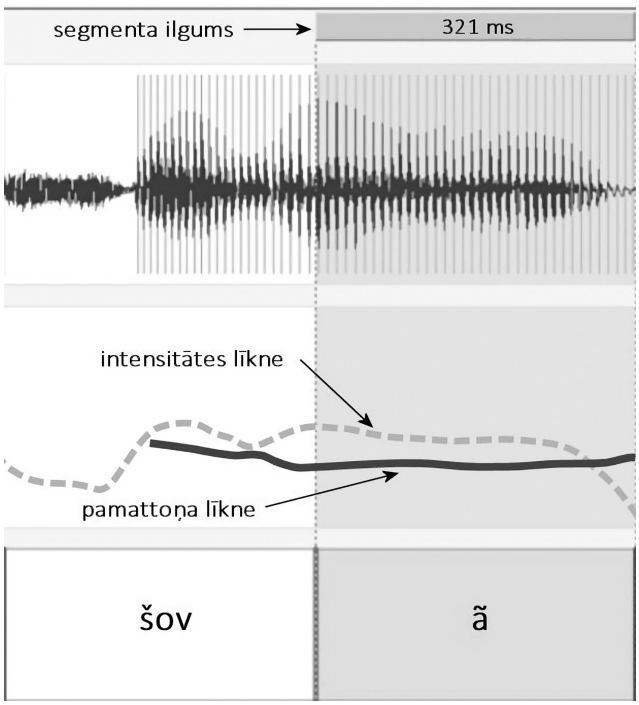
Dziļo latgalisko izlokšņu malēniešu variantā tika konstatēta īpatnēja izruna gadījumos, kad patskanim seko divskanis, piemēram, vārdā *paaudzēs* > [pa̯u̯ʒiês], kad priedēkļa īsais patskanis un sekojošā divskaņa pirmais komponents kontrahējās garajā *ā*, it kā veidojot latviešu literārajā valodā teorētiski neiespējamu divskani [a͡u], jo zilbes robeža izrunā starp [a] un [u] netika konstatēta, tādēļ tika norādīts, ka šī savienojuma otrais komponents nav zilbisks patskanis [a̯u̯]. Hipotētiski var piedāvāt šādu fonētisko rezultātu interpretēt kā daļēju vokalizāciju vai daļēju konsonantizāciju. Alūksnē saklausītu piemēru līdzīgā pozīcijā, kad pēc priedēkļa patskaņa seko divskanis, Marta Rudzīte transkribējusi kā *nȁi̯zorȋt*^{2} (< *naaizort*) 'neaizart' (Rudzīte, 1964, 291), rādot, ka kontrakcijas rezultātā pirmais patskanis ir īss un kļūst par divskaņa pirmo komponentu. J. Endzelīns šādos gadījumos pieļāvis divējādu izrunu, t. i., ar garo patskani [ā], bet nākamo [i̯] kā daļēji vokalizētu (vai daļēji konsonantizētu), kas neveido pilnīgu divskani ar [ā], vai arī ar īsu patskani [a], kas veido divskani ar [i], piemēram, „*nȁi̯zort*^{2} jeb *nàizort*^{2} < *naaizort* u. c." (Endzelīns, 1951, 154). Plašākai malēniešu runāto variantu analīzei nepieciešama instrumentāla pārbaude, īpaši gadījumos, kad pēc kontrakcijas saklausāms garš patskanis ar tam sekojošu otru patskani vai divskani.

3.4. Kontrahēto skaņu zilbes intonācija

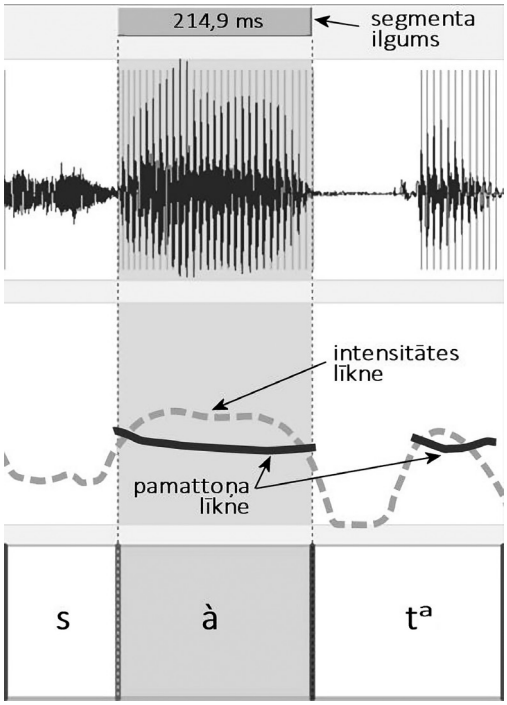
M. Rudzīte norādījusi, ka „kontrahētie garumi augšzemnieku izloksnēs ir krītoši intonēti", izņemot gadījumus, kad viens no kontrahētajiem patskaņiem ir lauzti intonēts (Rudzīte, 1964, 291). Auditīvie un arī līdzšinējie instrumentālie pētījumi ļauj secināt, ka kontrahētie vokāļi malēniskajās izloksnēs joprojām tiek izrunāti

pārsvarā ar zilbes intonāciju, kuras pamattoņa un intensitātes līknes ir līdzenas un izruna ir ilgāka par krītošo (sk. 10. attēlu), tādējādi atgādinot vidus dialekta stiepto zilbes intonāciju. Uz šādas intonācijas izrunu norādīts arī agrākos pētījumos (Ābele & Lepika, 1928; Supe & Markus, 2023, 68). Šajā rakstā tādi piemēri apzīmēti ar stieptās intonācijas zīmi – cirkumfleksu (~). Salīdzinājumam rakstā rādīti piemēri ar krītoši intonētu patskani [à] gan uzsvērtā (sk. 11. attēlu), gan neuzsvērtā pozīcijā (sk. 12. attēlu). Īpaši spilgti no līdzenās stieptā [ã] izrunas atšķiras straujais krītoši intonētā patskaņa [à] intensitātes līknes kāpums ar sekojošu kritumu. Pētīto patskaņu ilgums (ms) rakstā ievietotajos attēlos skatāms virs oscilogrammām. Neuzsvērtā pozīcijā garā *ā* ilguma rādītāju attiecība sasniedz vidēji [à] : [ã] = 0,4 : 1, bet uzsvērtais [à] : [ã] = 0,7 : 1. Šāda tendence instrumentāli konstatēta raksta tapšanas laikā izmantoto piecu informantu – četru sieviešu (62–74 g.) un viena vīrieša (84 g.) – runas materiālos, bet auditīvi parādība vērojama arī daudziem citiem malēniešu varianta runātājiem.

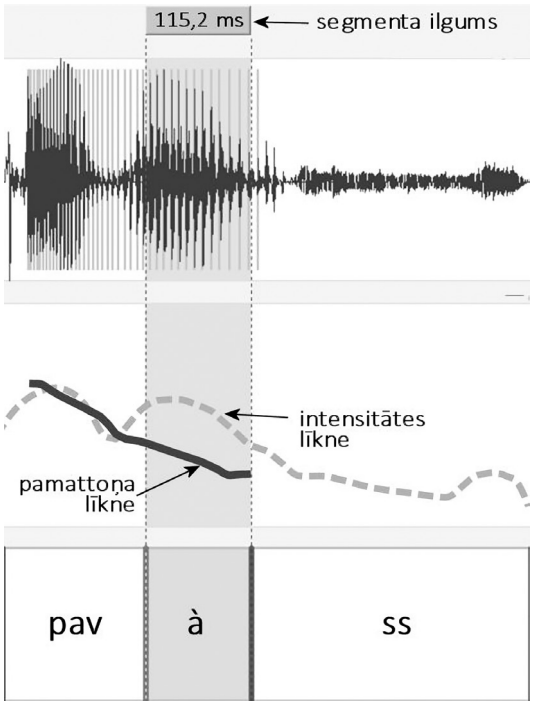
Tomēr jau agrākos pierakstos malēniskajās izloksnēs reģistrēti kontrakcijas gadījumi, kad tās rezultāts tiek runāts ar krītošo vai lauzto zilbes intonāciju, piemēram, kombinējumā ar līdzskaņa *j* vai visa piedēkļa zudumu: *runājamo* > [runàmù], *dzīvojusi* > [ʒeîvaîsᵃ], *gājuši* > [goîšⁱ], *pārējai* > [pùoràì] (daļai), *iepriekšējais* > [ìprìškìs] u. c. Retāk konstatēta izruna bez kontrakcijas, izlaižot *j*, bet dalot patskaņus

10. ATTĒLS. Vārda *šuvēja* izrunas oscilogramma malēniešu izloksnē

11. ATTĒLS. Vārda *sēta* izrunas oscilogramma malēniešu izloksnē

12. ATTĒLS. Vārda *pavēss* izrunas oscilogramma malēniešu izloksnē

atšķirīgās zilbēs, piemēram, *pārbaidījies* > [pùorbaîdi-îs], *dzīvojās* > [ʒeîva-âs]. Parasti izruna bez kontrakcijas vērojama vārdiem, kuros pēc patskaņa pirmajā priedēklī seko divskanis priedēklī *aiz-*, kas malēniešu izloksnēs > *oiz-*. Tātad J. Endzelīna izrunas pieraksts, ko varētu raksturot kā daļēju vokalizāciju vai konsonantizāciju atbilstošajos malēniešu runātajos vārdos ar īsu pirmo patskani, kam seko divskanis, tomēr nav piemērojams, un tie jātranskribē, rādot zilbes robežu, piemēram, *neaizart* > [na-òizoŕt] un *neaizliegt* > [na-òizlîkt]. Būtu interesanti turpināt pētīt, vai šo parādību neietekmē, piemēram, patskaņa pacēlums. Diemžēl šī parādība pamazām zūd.

Secinājumi

Vokāļu kontrakcija ir nozīmīgs latviešu valodas fenomens, kas rāda valodas dinamiku un reģionālās atšķirības.

Latviešu valodas runas korpusu materiāli sniedz ieskatu vokāļu kontrakcijas izplatībā iepriekš grūti pētāmā valodas daļā – saistītā runā, gan publiskā, gan sarunvalodā. Pēc potenciālo kontrakcijas rašanās vietu izpētes jāsecina, ka vokāļu kontrakcija retāk notiek lēnā, pārdomātā runā. Kontrakciju veicina liels runas ātrums. Atsevišķi runas korpusos atrastie piemēri rosina domāt arī par iespējamu daļēju vokāļu kontrakciju.

Daudzveidīgāka un bieži sastopama vokāļu kontrakcija ir izlokšņu materiālos un pētījumos. Patlaban izlokšņu materiāli lielākoties ir analizēti auditīvi un izmantojot runas transkriptus. Precīzāku datu ieguvei būtu nepieciešams veikt saistītas runas ierakstu instrumentālu analīzi. Īpaši noderīgi tas būtu patskaņa un divskaņa saduras gadījumos, kā arī zilbes intonāciju aprakstu precizēšanā kontrakcijas gadījumos.

Turpinot kontrakcijas pētījumus latviešu literārajā valodā un izloksnēs, nepieciešams iegūt vēl plašāku dažādu dialektu izlokšņu runas ierakstu kolekciju un veikt tās auditīvu un instrumentālu analīzi. Iegūtie rezultāti sniegtu ieskatu latviešu valodas attīstībā un konkretizētu fonētiski fonoloģiskās pazīmes, kas sastopamas latviešu literārajā valodā un izloksnēs.

AVOTI

fonLATE – Auziņa, I., Rābante-Buša, G., & Darģis, R. (2024). *LATE fonētiski marķēts runas korpuss (fonLATE).* CLARIN-LV digitālā bibliotēka, http://hdl.handle.net/20.500.12574/115. Pieejams https://korpuss.lv/en/id/fonLATE.

LATE-mediji – Auziņa, I., Darģis, R., Levāne-Petrova, K., Auziņa, A., Saulīte, B., Ļaksa-Timinska, I., Gailīte, E., Nešpore-Bērzkalne, G., Rābante-Buša, G., Pokratniece, K., & Klints, A. (2024). *LATE plašsaziņas līdzekļu korpuss (LATE-mediji).* CLARIN-LV digitālā bibliotēka, http://hdl.handle.net/20.500.12574/114. Pieejams https://korpuss.lv/en/id/LATE-mediji.

LATE-sarunas – Auziņa, I., Darģis, R., Rābante-Buša, G., Ļaksa-Timinska, I., Gailīte, E., & Auziņa, A. (2024). *LATE sarunu korpuss (LATE-sarunas).* CLARIN-LV digitālā bibliotēka, http://hdl.handle.net/20.500.12574/113. Pieejams https://korpuss.lv/en/id/LATE-sarunas.

LITERATŪRA

Ābele, A., & Lepika, M. (1928). Par Apukalna izloksnēm. *Filologu biedrības raksti*, *8*, 19–49.

Auziņa, I. (2005). *Latviešu valodas izrunas datormodelēšana.* [Promocijas darbs, Latvijas Universitāte]. Rīga. Pieejams https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/34351.

Breidaks, A. (2007). Injunktīva formu relikti latgaliskajās un sēliskajās izloksnēs. In A. Breidaks, *Darbu izlase* (II sēj.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, Daugavpils Universitāte, 235–237. (Pirmizdevums: 1984)

Collins. (b. g.). Syneresis. In *Collins English Dictionary*. Pieejams https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/syneresis; skatīts 20.05.2025.

Endzelīns, J. (1951). *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

Huddleston, R., & Pullum, G. K. (2002). *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press.

ISV – Andersone, I., Čerņevska, I., Kalniņa, I., Nātiņa, D., Puriņa, R., & Vjatere, L. (sast.). (2005). *Ilustrētā svešvārdu vārdnīca.* Rīga: Avots.

Laua, A. (1969). *Latviešu literārās valodas fonētika* (2. papild. izd.). Rīga: Zvaigzne.

LVDAf – Sarkanis, A. (sast.). (2013). *Latviešu valodas dialektu atlants. Fonētika*. (Apraksts, kartes un to komentāri). Rīga: LU Latviešu valodas institūts.

Markus, D., & Bonda, Dz. (2014). *Ievads fonoloģijā.* Rīga: Zinātne.

Markus, D., & Vulāne, A. (2023). Kā loka darbības vārdus *ēst* un *gulēt* dažās dziļajās latgaliskajās izloksnēs? *Linguistica Lettica*, *32*, 426–444.

Markusa, D. (1992). Zilbes intonācija kontrahētajās zilbēs Ziemeļaustrumvidzemē. *Latviešu valodas un literatūras problēmas*

(Latvijas Universitātes Zinātniskie raksti, 579. sēj.). Rīga: Latvijas Universitāte.

Rudzīte, M. (1964). *Latviešu dialektoloģija*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

Supe, V., & Markus, D. (2023). *Bārnu dīnas pīminut. Ziemera izloksne*. Liepāja: LiePA.

Tēzaurs – Spektors, A. et al. (2009–2025). *Tēzaurs.lv, 2025, Pavasara versija*. CLARIN-LV digitālā bibliotēka, hdl.handle.net/20.500.12574/119. Pieejams https://tezaurs.lv/; skatīts 20.05.2025.

Trask, R. L. (1996). *A Dictionary of Phonetics and Phonology*. London, New York: Routledge.

VPSV – Skujiņa, V. (atb. red.). (2007). *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.

34/2
2026
LINGUISTICA LETTICA

NAUJADARŲ DARYBOS IR VARTOSENOS YPATUMAI JOLITOS SKABLAUSKAITĖS KŪRINIUOSE

Peculiarities of the Formation and Use of Neologisms in the Works of Jolita Skablauskaitė

Jaundarinājumu veidošanas un lietošanas īpatnības Jolitas Skablauskaites darbos

JOLANTA VASKELIENĖ (JOLANTA VASKELIENE)

ABSTRACT

Keywords:
neologism, derivative, compound, formation type, meaning, stylistic figure, cohesion, repetition

A major part of the vocabulary of the Lithuanian language consists of derivatives, that is, words created by some method of formation. However, in the works of almost every writer, there are also neologisms, that is, derivatives that are not included in the supporting dictionaries. This article analyzes the derivatives found in Jolita Skablauskaitė's novels "Mėnesienos skalikas" ("The Moonlight Hound"), "Kitas kraujas" ("Other Blood") and "Sado sindromas" ("De Sade's Syndrome"), not recorded in the "Dabartinės lietuvių kalbos žodynas" ("Dictionary of the Modern Lithuanian Language"), "Lietuvių kalbos žodynas" ("Dictionary of the Lithuanian Language") and its Supplement Catalogue, "Bendrinės lietuvių kalbos žodynas" ("Dictionary of the Standard Lithuanian Language") (or its nomenclature), "Tarptautinių žodžių žodynas" ("Dictionary of International Words").

The aim of the research is to analyze the peculiarities of the formation, semantics, and usage of neologisms. The first part of the article discusses the formation of neologisms of nouns, adjectives, verbs, and adverbs (formation methods, formation oppositions, etc.). The second part discusses the semantics and usage of neologisms, highlights their role as a means of lexical cohesion in the text, and shows that neologisms are sometimes used as common-root synonyms of real derivatives. Derivational, semantic, text analysis and calculation methods were applied in the research.

Summarizing the results of the analysis of the 219 neologisms found in Skablauskaitė's novels, it can be said that the largest groups of derivatives consist of adjectives (46 %) and nouns (38 %). Among the formation methods, the dominant one is compounding: 84 % of the adjectives and 64 % of the nouns are compounds. The absolute majority (95 %) of neologisms are made of base words recorded in dictionaries. Almost all neologisms meet the requirements of the formation types; they are made in the same way as real derivatives. From a minimal or broader context, the meanings of all neologisms, both literal and figurative, become clear. Neologisms of nouns and adjectives name not only real, but also fictional, non-existent, mystical things or features. Often, neologisms have some additional (usually negative) semantic component. Understanding the meanings of the neologisms is also helped by the productivity of the type of formation, as well as repetition of various kinds. Repetition is also a means of text cohesion. Some neologisms are used as derivational synonyms of systemic derivatives – in this way, new rows of common-root synonyms are formed, or already existing rows of synonyms are lengthened.

KOPSAVILKUMS

Lielāko lietuviešu valodas leksikas daļu veido atvasinājumi – vārdi, kas radīti ar kādu vārddarināšanas paņēmienu –, taču gandrīz katra rakstnieka darbos sastopami arī jaundarinājumi, resp., atvasinājumi, kas nav iekļauti pamatvārdnīcās. Šajā rakstā analizēti Jolitas Skablauskaites romānos „Mėnesienos skalikas" („Mēnesnīcas dzinējsuns"), „Kitas kraujas" („Citas asinis") un „Sado sindromas" („Sada sindroms") sastopamie atvasinājumi, kas nav iekļauti vārdnīcā „Dabartinės lietuvių kalbos žodynas" („Mūsdienu lietuviešu valodas vārdnīca"), „Lietuvių kalbos žodynas" („Lietuviešu valodas vārdnīca") un tās papildinājumu kartotēkā, vārdnīcā „Bendrinės lietuvių kalbos žodynas" („Lietuviešu kopvalodas vārdnīca") vai tās šķirkļa vārdu kopā un vārdnīcā „Tarptautinių žodžių žodynas" („Svešvārdu vārdnīca"). Pētījuma mērķis ir analizēt jaundarinājumu vārddarināšanas, semantikas un lietošanas specifiku. Raksta pirmajā daļā raksturota jauno lietvārdu, īpašības vārdu, darbības vārdu un apstākļa vārdu darināšana (vārddarināšanas paņēmieni, opozīcijas u. tml.). Otrajā daļā ir aplūkota jaundarinājumu semantika un lietošana, izcelta jaundarinājumu kā leksiskās kohēzijas līdzekļa loma tekstā un parādīts, ka reizēm jaundarinājumi tiek lietoti kā jau eksistējošu tās pašas saknes atvasinājumu sinonīmi. Pētījumā izmantotas vārddarināšanas, semantikas, teksta un kvantitatīvās analīzes metodes.

Pēc J. Skablauskaites romānos atrasto 219 jaundarinājumu analīzes rezultātiem var apgalvot, ka lielākās jaundarinājumu grupas ir īpašības vārdi (46 %) un lietvārdi (38 %). No vārddarināšanas paņēmieniem dominē salikteņu darināšana (84 % no jaundarinātajiem īpašības vārdiem un 64 % no lietvārdiem). Absolūtais vairākums jaundarinājumu (95 %) ir veidots no vārdnīcās fiksētiem pamatvārdiem. Gandrīz visi jaundarinājumi atbilst vārddarināšanas tipu prasībām, tie ir darināti tāpat kā jau eksistējošie atvasinājumi. No minimāla vai plašāka konteksta kļūst skaidras visu jaundarinājumu nozīmes – gan burtiskās, gan pārnestās. Lietvārdu un īpašības vārdu jaundarinājumi apzīmē ne tikai reālas, bet arī izdomātas, neesošas, mistiskas lietas vai pazīmes. Nereti jaundarinājumiem raksturīgs arī kāds papildu (parasti negatīvs) semantiskais komponents, kā arī dažāda veida atkārtošana. Atkārtošana ir arī teksta kohēzijas līdzeklis. Daži jaundarinājumi tiek lietoti kā sistēmisku atvasinājumu derivatīvie sinonīmi – tādējādi veidojot jaunas tās pašas saknes sinonīmu rindas vai papildinot jau esošās.

Atslēgvārdi:
jaundarinājums, atvasinājums, saliktenis, vārddarināšanas tips, nozīme, stilistiskā figūra, kohēzija, atkārtošana

Įvadas

Lietuvių, kaip ir bet kurios gyvos kalbos, leksika kinta – vieni žodžiai nyksta, bet nuolat atsiranda naujų. Didelę lietuvių kalbos leksikos dalį sudaro dariniai, tai yra kuriuo nors morfologinės žodžių darybos būdu padaryti žodžiai[1]. Tie patys žodžių darybos būdai būdingi tiek realiems (į žodynus įtrauktiems) dariniams (jų lietuvių kalboje yra nepalyginamai daugiau negu ne darinių), tiek ir naujai padarytiems žodžiams.[2] Šiame tyrime naujadarais laikomi į atraminius žodynus – „Lietuvių kalbos žodyną“ (LKŽe) ir jo papildymų kartoteką (LKŽPK), „Dabartinės lietuvių kalbos žodyną“ (DLKŽ), „Bendrinės lietuvių kalbos žodyną“ ar jo antraštyną (BLKŽ), „Tarptautinių žodžių žodyną“ (TŽŽ) – neįtraukti dariniai. Jie ir yra tyrimo **objektas**. Šaltiniu pasirinktos trys dailininkės ir rašytojos Jolitos Skablauskaitės knygos: „Mėnesienos skalikas“ (toliau – MS), „Kitas kraujas“ (toliau – KK) ir „Sado sindromas“ (toliau – SS)[3]. Jolitos Skablauskaitės kūriniai neretai yra literatūrologų tyrimo objektas, ypač dažnai minimas jos vaizduojamo pasaulio specifiškumas, mistiškumas[4], daug rečiau šios rašytojos kūriniai sulaukia kalbininkų dėmesio (Vaskelienė & Steponavičiūtė, 2008)[5]. Tyrimo **tikslui** – išanalizuoti naujadarų darybos, semantikos ir vartosenos ypatumus – pasiekti iškelti tokie **uždaviniai**: 1) iš romanų išrinkti į atraminius žodynus neįtrauktus darinius, juos darybiškai išanalizuoti (sudaryti darybos opozicijas, nustatyti darybos formantą, darybos būdą, tipą, kategoriją ir kt.), 2) darinius suklasifikuoti pagal kalbos dalis ir žodžių darybos

---

[1] Paprastai lietuvių kalboje skiriami keturi pagrindiniai žodžių darybos būdai: prefiksacija, sufiksacija, paradigmacija ir kompozicija, esama ir mišriuoju būdu (prefiksacijos-sufiksacijos, kompozicijos-sufiksacijos) padarytų darinių. Visi šie žodžių darybos būdai būdingi daiktavardžiams ir būdvardžiams, veiksmažodžiams ir prieveiksmiams būdinga sufiksacija ir prefiksacija, šiek tiek veiksmažodžių ir prieveiksmių padaroma mišriuoju būdu (daugiau žr. Keinys, 1999, 22–23; Urbutis, 2009, 333–342; Vaskelienė, 2024, 330–336).

[2] Apie naujažodžių (tarp jų ir naujadarų) darybą žr. Aleksaitė, 2022; Murmulaitytė, 2021.

[3] J. Skablauskaitė (1950–2018) yra lietuvių dailininkė ir rašytoja, išleidusi eilėraščių rinkinį, vienuolika prozos knygų, pati savo knygas ir iliustravusi. Romano „Mėnesienos skalikas“ „postsovietinė provincijos tikrovė konstruojama kaip „muilo operos“ (vargo neslegiamų turtuolių meilės istorijos) ir mistikos lydinys“ (LLE, 454), romane „Kitas kraujas“ itin ryškus vienatvės motyvas, o romane „Sado sindromas“ vaizduojama paslaptinga žmogaus prigimtis, kūrybinių ir antgamtinių galių ryšys. Apskritai akcentuojama J. Skablauskaitės kūrybos postmoderni meninė jausena ir magiškojo realizmo bruožai (plg. VLE).

[4] Literatūrologų publikacijose rašoma apie J. Skablauskaitės kuriamo pasaulio paslaptingumą, neaiškią ribą tarp realybės ir fantazijos, tikrovės pakaitalų ieškojimą, fantastikos elementus, ezoteriką, egzistencinius veikėjoms kylančius klausimus, atskirumo, atskirtumo jausenas, itin ryškius kūniškumo aspektus (Daujotytė, 2001; Čerškutė, 2008; Žvinienė, 2009; Sprindytė, 2010; Buividavičiūtė, 2015).

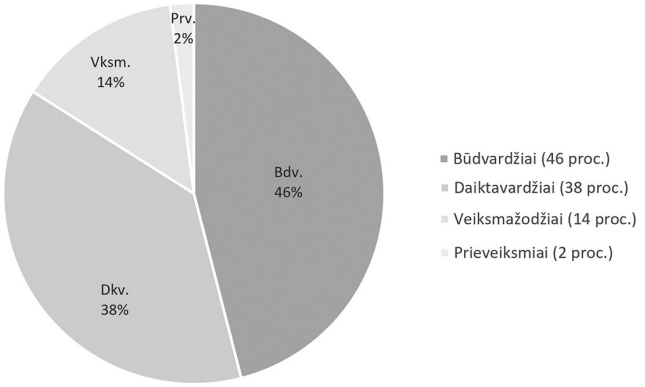
[5] Publikacijų, kuriose būtų analizuojami J. Skablauskaitės tekstuose pavartoti naujadarai, rasti nepavyko, taigi šis kūrinių tyrimo aspektas naujas ir aktualus. Straipsnis parengtas vykdant Valstybinės lietuvių kalbos komisijos remiamą projektą „Lietuvių autorių naujadarai: daryba, semantika, vartosena“ (2025-02-03–2027-12-31; Nr. K-2/2025).

būdus, 3) aptarti naujadarų darybos polinkius, semantikos ir vartosenos ypatumus. Tyrimui taikyti darybinės, semantinės, teksto analizės ir skaičiavimo **metodai**[6].

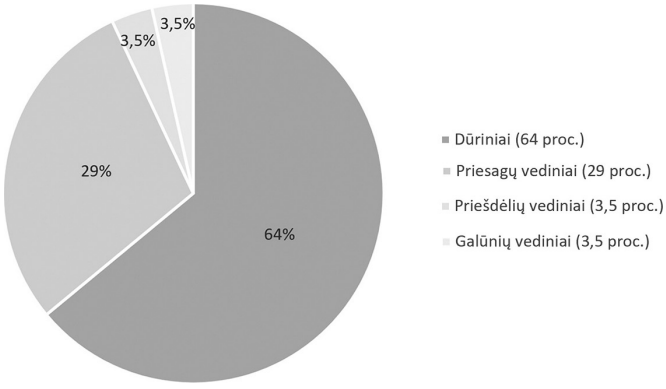
1. Naujadarų darybos ypatumai

J. Skablauskaitės romanuose iš viso rasta 219 naujadarų: 84 daiktavardžiai, 100 būdvardžių, 31 veiksmažodis ir 4 prieveiksmiai (žr. 1 pav.).

1.1. Naujai padarytiems **daiktavardžiams** būdingi keturi pagrindiniai žodžių darybos būdai. Didžiausią naujadarų grupę sudaro dūriniai (54 naujadarai), gerokai mažiau yra priesagų vedinių (24 naujadarai), po 3 naujadarus yra priešdėlių ir galūnių vediniai (žr. 2 pav.).

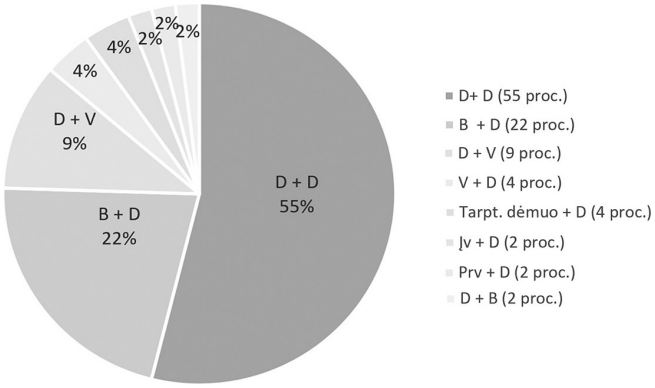

1 PAVEIKSLAS. Naujadarų kalbos dalys

2 PAVEIKSLAS. Daiktavardžių naujadarų darybos būdai

[6] Naujadarus analizuojant darybiškai, remiamasi morfologinės žodžių darybos principais, aprašytais Stasio Keinio (1999), Vinco Urbučio (2009) veikaluose, gramatikose (LKG I; DLKG; Vaskelienė, 2024).

3 PAVEIKSLAS. Sudurtinių daiktavardžių darybos tipai

1.1.1. Dūriniai. Naujai padaryti sudurtiniai daiktavardžiai priklauso aštuoniems darybos tipams (žr. 3 pav.).

Didžioji dūrinių dalis (t. y. 89 proc.) yra dūriniai su **antruoju daiktavardiniu** dėmeniu. Pirmuoju šių darinių dėmeniu dažniausiai eina daiktavardis (tokie yra 63 proc. dūrinių su antruoju daiktavardiniu dėmeniu), neretai pirmuoju dėmeniu eina būdvardžiai (25 proc.), rečiau veiksmažodžiai (4 proc.), vieno kito dūrinio su antruoju daiktavardiniu dėmeniu pirmasis dėmuo remiasi prieveiksmiu (2 proc.), įvardžiu (2 proc.) ar turi pirmąjį tarptautinį sandą (4 proc.). Dūrinių darybos pamatu eina labai įvairios morfeminės struktūros žodžiai, dažniau ne dariniai, pvz.: *akiplėvė* (: *ak-is*, *plėv-ė*)[7], *maldažodis* (: *mald-a*, *žod-is*), bet esama ir morfemiškai sudėtingesnės struktūros pamatinių žodžių, pvz.: *pusiaušypsnys* (: *pusiau*, *šyp-sn-ys*).

1.1.1.1. Dūriniai su antruoju daiktavardiniu dėmeniu. Daiktavardis + daiktavardis darybos tipas yra pats produktyviausias ne vienoje indoeuropiečių kalboje, ne išimtis ir lietuvių kalba (Stundžia & Jarmalavičius, 2019, 26, 53; plg. Keinys, 1999, 69–70; DLKG, 151–154). Naujadarų analizė parodė, kad būtent šiam tipui ir priklauso didžiausia daiktavardžių dūrinių dalis (55 proc. visų daiktavardžių dūrinių). Iš dviejų daiktavardžių padaryti dūrinių dėmenys dažniau jungiami su jungiamuoju balsiu (tokie yra 70 proc. daiktavardis + daiktavardis dūrinių). Absoliučios dūrinių

[7] Straipsnyje prie naujadarų skliaustuose po dvitaškio rašomas pamatinis žodis (pamatiniai žodžiai), darybos formantai, dūrinių dėmenys ar jungiamieji balsiai dažniausiai atskiriami brūkšneliais. Pavyzdžiai rašomi kursyvu, prie jų nurodoma knygos santrumpa ir puslapis, naujadaras paryškinamas, žodis, į kurį atkreipiamas dėmesys (pažymimasis žodis, siejimo funkciją atliekantis žodis ir kt.), pabraukiamas. Jei naujadaro pamatinis žodis nėra įtrauktas į atraminius žodynus (taip pat yra naujadaras), prie jo rašoma žvaigždutė (*), tokia pat žvaigždute pažymimi į darybinių sinonimų eiles įeinantys J. Skablauskaitės kūriniuose rasti naujadarai (žr. 2.6). Naujadarų reikšmės rašomos tokios, kaip suprantama iš konteksto.

su jungiamuoju balsiu daugumos (t. y. 90 proc.) dėmenys jungiami *-a-* arba jo variantu *-ia-*, pvz.: *auks-a-kūnis*, *-ė* (: *auksas*, *kūnas*), *burt-a-dienis* (: *burtai*, *diena*), *liepsn-a-galvis*, *-ė* (: *liepsna*, *galva*), *mald-a-žodis* (: *malda*, *žodis*); *drambl-ia-ausis*, *-ė* (: *dramblys*, *ausis*), *snuk-ia-veidis*, *-ė* (: *snukis*, *veidas*), *veln-ia-žmogis* (: *velnias*, *žmogus*). Vieno dūrinio dėmenys jungiami balsiu *-o-*: *šmėkl-o-žvakė* (: *šmėkla*, *žvakė*), vieno – *-i-*: *ak-i-plėvė* (: *akis*, *plėvė*). 27 proc. dūrinių iš dviejų daiktavardžių dėmenys sujungti be jungiamojo balsio, pvz.: *paukšt-galas* (: *paukštis*, *galas*)[8], *paukšt-žvėris* (: *paukštis*, *žvėris*), *smilt-nendrė* (: *smiltis*, *nendrė*), *šūd-namis* (: *šūdas*, *namas*), *šun-veidis* (: *šuo*[9], *veidas*). Pastarojo naujadaro pirmasis dėmuo *šun-*, kaip rašoma gramatikose (LKG I, 442; DLKG, 152–153), yra nutolęs nuo pamatinio žodžio *šuo* reikšmės (dėmuo *šun-* reiškia netikrumą ir turi menkinimo atspalvį). J. Skablauskaitės romanuose vartojami darybiniai variantai *žmog-a-žvėris* / *žmog-žvėris* (: *žmogus*, *žvėris*)[10] sudaro 3 proc. daiktavardis + daiktavardis tipo dūrinių. Visi dūriniai iš dviejų daiktavardžių padaryti iš realių (į žodynus įtrauktų) pamatinių žodžių, daugumas jų yra stilistiškai neutralūs, keleto naujadarų vienas iš pamatinių žodžių yra stilistiškai konotuotas: *snukiaveidis*, *-ė* (: *snukis* menk. „burna, veidas“ DLKŽ, *veidas*), *ožiabybis* (: *ožys*, *bybis* vulg. „membrum virile, penis“ LKŽe), *šūdnamis* (: *šūdas* vulg., *namas*).

1.1.1.2. Būdvardis + daiktavardis. Antrą pagal gausumą grupę sudaro dūriniai iš būdvardžio ir daiktavardžio (22 proc. sudurtinių daiktavardžių). Šio tipo naujadarų dėmenys dažniau jungiami su jungiamuoju balsiu negu be jo: jungiamąjį balsį *-a-* arba jo variantą *-ia-* turi 77 proc. šio tipo dūrinių, be jungiamojo balsio padaryti 23 proc. naujadarų, pvz.: *laib-a-kūnis*, *-ė* (: *laibas*, *-a*, *kūnas*), *liūdn-a-veidis*, *-ė* (: *liūdnas*, *-a*, *veidas*), *pilk-a-veidis*, *-ė* (: *pilkas*, *-a*, *veidas*), *plač-ia-rūris*, *-ė* (: *platus*, *-i*, *rūra*)[11], *žal-ia-burnis*, *-ė* (: *žalias*, *-ia*, *burna*); *raudon-žodis* (: *raudonas*, *-a*, *žodis*), *sunk-žemis* (: *sunkus*, *-i*, *žemė*), *šalt-vėjis* (: *šaltas*, *-a*, *vėjas*).

1.1.1.3. Veiksmažodis + daiktavardis. Įvardis + daiktavardis. Prieveiksmis + daiktavardis. Kai kurių dūrinių su antruoju daiktavardiniu dėmeniu pirmasis dėmuo remiasi veiksmažodžiu: *išverst-pizė* (: *išverstas*, *-a*, *išversti*, *pizė*)[12], įvardžiu:

---

[8] Tai netipiškas darinys – paprastai dūriniai, kurių antrasis dėmuo remiasi daiktavardžiu *galas*, turi galūnę *-is* arba *-ys*, pvz.: *basligalis*, *dešrigalis*, *gelžgalis*, *rąstigalis*...; *gelžgalys*, *lentgalys*, *rąstgalys*...

[9] Darinys remiasi ilgesniu daiktavardžio *šuo* kamienu, pvz., *šuns*, *šuniui*, *šunį*... (paprastai ilgesniu kamienu remiasi ir realūs dariniai, kurių darybos pamatu eina V linksniuotės daiktavardžiai, daugiau žr. Urbutis, 2009, 224).

[10] Tai yra iš tų pačių pamatinių žodžių padaryti dūriniai su jungiamuoju balsiu ir be jo (apie darybinius variantus daugiau žr. Vaskelienė, 2013).

[11] Dūrinyje *plačiarūris*, *-ė*, kurio vienas iš pamatinių žodžių vulgarizmas *rūra* („užpakalis, subinė, raukai“ LKŽe), įvykusi šaknies priebalsių *t : č* kaita (apie reiškinį daugiau žr. Vaskelienė, 2024, 351).

[12] Šio dūrinio pirmasis sandas remiasi neveikiamosios rūšies būtojo laiko dalyviu, o antrasis – vulgarizmu.

kit-a-būtis (: *kitas*, *-a*, *būtis*), prieveiksmiu: *pusiau-šypsnis* (: *pusiau*, *šypsnys*) (apie šių tipų dūrinius žr. DLKG, 160, 161).

1.1.1.4. Dūriniai su svetimos kilmės dėmenimis. Prie dūrinių galima šlieti ir du darinius, kurie turi nelietuvišką dėmenį[13]: daiktavardis *kvazi-būtybė* padarytas iš tarptautinio dėmens *kvazi-* ir lietuviško žodžio *būtybė*, o *neo-šamanas* padarytas iš tarptautinio dėmens *neo-* ir daiktavardžio *šamanas*[14].

1.1.1.5. Kiti darybos tipai. Ne daiktavardinį dėmenį turi 11 proc. dūrinių: 5 J. Skablauskaitės romanuose rasti naujadarai padaryti iš daiktavardžio ir veiksmažodžio, pvz., be jungiamojo balsio padaryti *rupūž-čiulpis* (: *rupūžė*, *čiulpti*)[15], *žvaigžd-žiūris*, *-ė* (: *žvaigždė*, *žiūrėti*), *šūd-valka* (: *šūdas*, *vilkti*), jungiamuosius balsius turintys *mėšl-a-ėdis*, *-ė* (: *mėšlas*, *ėsti*), *vėj-o-taka* (: *vėjas*, *tekėti*)[16]. Iš daiktavardžio ir būdvardžio padarytas dūrinys *čigon-palaikis*, *-ė* (: *čigonas*, *palaikis*, *-ė*).

1.1.2. Priesagų vediniai. 24 daiktavardžiai padaryti su 16 skirtingų priesagų. Dalis naujadarų remiasi žodynų fiksuotais pamatiniais žodžiais ir turi darias priesagas. Vieni iš jų laikytini veikėjų ir veiksmažodinės ypatybės turėtojų pavadinimais, pvz.: *burkuo-tojas*, *-a* (: *burkuoti*), *gurkšno-tojas*, *-a* (: *gurkšnoti*), *plemp-ikas*, *-ė* (: *plempti*), *apkemž-ėlis*, *-ė* (: *apkemžti*), *skur-ena* (: *skurti*), kiti yra veiksmo pavadinimai: *blėstelėj-imas* (: *blėstelėti*), *šmėsav-imas* (: *šmėsuoti*), *švyt-esys* (: *švytėti*)[17], *ūž-smas* (: *ūžti*). Naujadaru *kailialup-ystė* (: *kailialupis*, *-ė*) pavadinama ypatybė, vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimų darybos kategorijai skirtinas asmens pavadinimas *snargl-iūnas* (: *snarglys*). Ypatybės pavadinimu laikytinas daiktavardis *gelsvynė* (: *gelsvas*, *-a*), vartojamas reikšme „gelsvumas, tai, kas gelsva“ (*Prasidėjo **gelsvynės** metas. Ruduo jau [...]* (SS, 10)), kuopiniams pavadinimams artimi iš

---

[13] Apie svetimus elementus turinčius žodžius (darinius su neoklasikiniais dėmenimis, koreliacinius darinius) žr. Inčiuraitė-Noreikienė, 2015; 2017; Vaskelienė, 2024, 366–370.

[14] Dėmuo *kvazi-* yra „pirmoji sudurt. žodžio dalis, reiškianti „tariamas“, „netikras“, „beveik“ [...]“ (TŽŽ, 468), *neo-* yra „pirmoji sudurt. žodžių dalis, rodanti jų reikšmės sąsają su naujumu, naujo atsiradimu, kūrimusi, formavimusi“ (TŽŽ, 564).

[15] Tai daiktavardiškai vartojamas dūrinys: *[...] norėjo parodyti man savo **rupūžčiulpius** [...]* (SS, 255); *Igerna mirė naktį. Žinojau, kad taip atsitiks. Deja, pramiegojau jos išėjimą. // **Rupūžčiulpiai** nurimo, tik sklido pūvančios mėsos kvapas* (SS, 264). Apie analogiškos darybos būdvardį žr. 1.2.1.5 „Dūriniai su antruoju veiksmažodiniu dėmeniu“.

[16] Dūrinys *mėšlaėdis* remiasi veiksmažodžio *ėsti* esamojo arba būtojo kartinio laiko kamienu (*ėda*, *ėdė*), iš vulgarizmo *šūdas* ir veiksmažodžio *vilkti* padaryto dūrinio *šūdvalka* šaknyje įvykusi šaknies *i : a* kaita, o dūrinyje *vėjotaka* įvykusi šaknies balsių *e : a* kaita (apie pamatinio kamieno parinkimą ir morfonologijos reiškinius žr. Urbutis, 2009, 223–246, 263–288; Vaskelienė, 2024, 339, 349, 350).

[17] Priesagos *-imas* abstraktai remiasi pamatinio veiksmažodžio būtojo kartinio laiko kamienu (*blėstelėjo*, *šmėsavo*), o priesagos *-esys* vedinys esamojo laiko kamienu (*švyti*) – šios veiksmažodžių formos yra būdingos atitinkamų darybos tipų vedinių daryboje (daugiau žr. Urbutis, 2009, 226–231; Vaskelienė, 2024, 382–383).

daiktavardžių *šešėlis* ir *veidrodis* padaryti naujadarai *šešėlynas* „šešėliai, šešėlių visuma“ (*Tyliai vaikščiojau mėlynais koridoriais, kartais išvysdamas priešais save sidabrinę pailgą savo kaukolę aksominėse tamsos klostėse, o vietoj kūno – juodą* ***šešėlyną*** (SS, 316)) ir *veidrodynas* – taip vadinami vandens, atspindinčio aplinką, telkinėliai (*Po šiltos liūties aplinkui tviska* ***veidrodynai*** (KK, 198)). Priesagos *-mė* vedinys *žalmė* vartojamas reikšme (-ėmis?) „žalumas, žaluma; tai, kas žalia“ (*Pievų* ***žalmė*** *prieš iškrentant sniegui spindi dar ryškiau* (KK, 344), *Jo kūnas – neįtikėtino liesumo, visas pažaliavęs, tarsi patrauktas pelėsių* ***žalmėmis*** (KK, 186)), taigi panašus tiek į ypatybės, tiek ir į vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimus. Beveik visi naujadarai (t. y. 96 proc.) su kokia nors priesaga padaryti iš žodynuose fiksuotų žodžių, tik veiksmo pavadinimas *svirblen-imas*, turintis reikšmę „čiulbėjimas“ (*Oras pilnas malonaus paukščių* ***svirblenimo*** (SS, 136)), išvestas iš į žodynus neįtraukto pamatinio žodžio, taigi jis yra 2-osios pakopos darinys.[18] Netipiškas yra daiktavardiškai vartojamas vedinys *kurmrausėta*: priesaga *-ėtas*, *-a* yra būdinga būdvardžių darybai (LKG I, 560), prie daiktavardžių tokia priesaga nepateikta, taigi naujadaras *kurmrausėta* gali būti sudaiktavardėjęs būdvardis arba su priesaga *-ėta* padarytas daiktavardis: ***Kurmrausėta*** *tūno prie sienos* (KK, 305); *Nuometuota* ***kurmrausėta*** *sėdi ant užpakalinių kojų [...]* (KK, 305); *Niekur neberandu* ***kurmrausėtos*** (KK, 307); *Man patiko* ***kurmrausėta*** (KK, 308) (kartojamas naujadaras atlieka ir teksto siejimo funkciją, daugiau žr. 2.5).

1.1.3. Priešdėlių vediniai. J. Skablauskaitės romanuose rasti 3 į atraminius žodynus neįtraukti priešdėlių vediniai. Priešdėlio *prieš-* vedinys *prieš-glamonės* (: *glamonės*) nurodo dalyką, einantį prieš pamatiniu žodžiu pasakytą dalyką, priešdėlio *pro-* vedinys *pro-amžis* (: *amžius*) žymi senovėje buvusį, pirmykštį dalyką (DLKG, 148, 149), o priešdėlio *prie-* asmenį žyminčiu vediniu *prie-durnis*, *-ė* (: *durnius*) pavadinamas apykvailis asmuo[19].

1.1.4. Galūnių vediniai. 3 naujadarai padaryti su galūne *-a*. Visi jie remiasi priešdėliniais veiksmažodžiais: *provėr-a* (: *pra(si)verti*), *nuogramzd-a* (: *nugrimzti*), *nuokruš-a* – pastarasis vedinys padarytas iš žodynų nefiksuoto pamatinio žodžio (taigi jis yra 2-osios pakopos darinys, darybos grandinė *nuokruš-a : *nukrušti :*

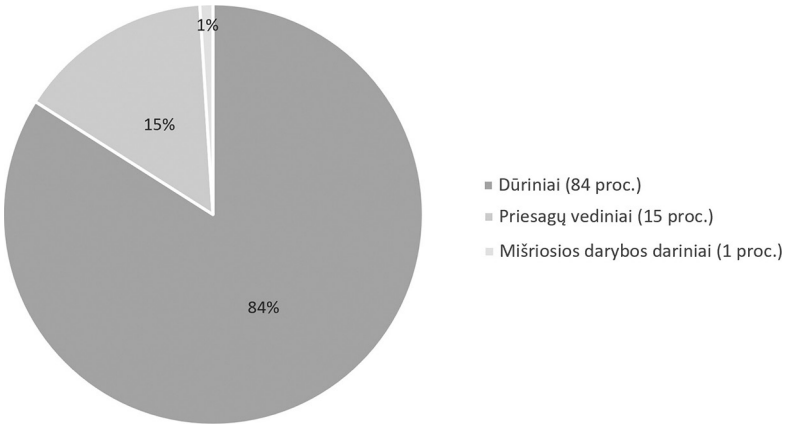
[18] Naujadaras *svirblenimas* padarytas iš numanomo pamatinio žodžio *svirblenti,* kuris savo ruožtu išvestas iš veiksmažodžio *svirbti.* Tiesa, LKŽe prie *svirbti* nurodyta tik reikšmė „mausti“, o J. Skablauskaitės romane kalbama apie paukščių leidžiamą garsą.

[19] Pasakytina, kad atraminiuose žodynuose daiktavardžio *priedurnis*, *-ė* nėra, bet LKŽe pateiktas iš bendrinei kalbai neteiktino skolinio *durnas*, *-a* padarytas būdvardis *priedurnis*, *-ė*. Vedinys *priedurnis* (*[...] porino man toks šlykštus [...]* ***priedurnis*** *per pertrauką, po aritmetikos pamokos* (SS, 8)) galėtų būti ir sudaiktavardėjęs būdvardis. Be to, į žodynus neįtrauktas (gal per apsirikimą?) asmens pavadinimas *priedurnis*, *-ė* yra gana įprastas šnekamosios kalbos žodis (taigi jo autorystė J. Skablauskaitei nepriklauso).

krušti vulg. „atlikti lytinį aktą; sin. dulkinti“ BLKŽ)[20]. Naujadaru *provėra* pavadinama „prasivėrusi vieta, prasivėrimas“ (*[...] mane įtraukė ši karščiu tvoskianti* ***provėra*** (SS, 341)), *nuogramzda* vartojamas reikšme „tai, kas nugrimzdę, paslėpta, nematoma“ (*Miesto* ***nuogramzdas*** *pasistengsiu užmiršti [...]* (SS, 212)), iš vulgarizmo padarytu naujadaru *nuokruša* menkinamai pavadinamas asmuo (*Ot,* ***nuokruša****! Jos burna niekad neužsičiaupdavo [...]* (SS, 55)).

1.2. Būdvardžiai sudaro didžiausią J. Skablauskaitės romanuose rastų naujadarų grupę.[21] Būdvardžių naujadarams būdingi du pagrindiniai ir mišrusis žodžių darybos būdas: daugiausia dūrinių (84), gerokai mažiau yra priesagų vedinių (15), 1 darinys laikytinas prefiksacijos-sufiksacijos rezultatu (žr. 4 pav.).

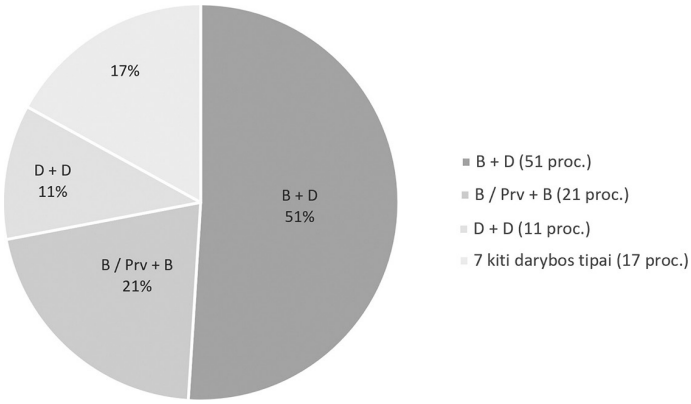
1.2.1. Dūriniai. Lietuvių kalboje sudurtiniai būdvardžiai itin dažnai turi antrą vardažodinį (daiktavardinį arba būdvardinį) sandą, o pirmojo dėmens pagrindu dažniausiai eina būdvardis, daiktavardis, rečiau skaitvardis, įvardis, prieveiksmis ar veiksmažodis. Visi dūriniai paprastai turi galūnę *-is*, *-ė* nepriklausomai nuo to, kokį kamieną turi pamatinis žodis (DLKG, 228–234); šiai tendencijai paklūsta visų tipų naujadarai. Didžiausią dūrinių naujadarų grupę (43 dariniai) sudaro paties dariausio lietuvių kalbos būdvardžių dūrinių tipo būdvardis + daiktavardis dūriniai, gerokai mažiau yra dūrinių iš dviejų būdvardžių (18 darinių), 9 naujadarai remiasi dviem daiktavardžiais, o dar 14 dūrinių priklauso septyniems kitokiems dūrinių tipams (žr. 5 pav.).

4 PAVEIKSLAS. Būdvardžių naujadarų darybos būdai

[20] Visi galūnės *-a* naujadarai turi pakitusius pamatinių žodžių priešdėlio variantus *pra-/-pro, nu-/nuo-* (apie priešdėlių varijavimą žr. Vaskelienė, 2024, 343).

[21] Jei J. Skablauskaitės kūriniuose naujadaras vartojamas būdvardiškai, pateikiamos abiejų giminių galūnės, net jei rastas tik kurios nors vienos (vyriškosios arba moteriškosios) giminės naujadaro vartosenos pavyzdys.

5 PAVEIKSLAS. Sudurtinių būdvardžių darybos tipai

Naujadarų pamatiniais žodžiais eina labai įvairios morfeminės struktūros žodžiai. Daug būdvardžių padaryta iš gana paprastos struktūros žodžių, pvz.: *baisiakojis*, *-ė* (: *bais-us*, *-i*, *koj-a*), *pilkažiedis*, *-ė* (: *pilk-as*, *-a*, *žied-as*), bet yra ir iš morfemiškai sudėtingos struktūros žodžių (paprastai darinių) padarytų naujadarų, pvz.: *baltamelsvis*, *-ė* (: *bal-t-as*, *-a*, *mel-sv-as*, *-a*), *gelsvažalsvis*, *-ė* (: *gel-sv-as*, *-a*, *žal-sv-as*, *-a*), *išplėstašnervis*, *-ė* (: *iš-plės-t-as*, *-a*, *šnerv-ė*), *ožkapabaisis*, *-ė* (: *ožk-a*, *pa-bais-a*).

1.2.1.1. Dūriniai su antruoju vardažodiniu dėmeniu. Būdvardis + daiktavardis. Iš būdvardžio ir daiktavardžio padarytų naujadarų pirmuoju sandu eina įvairios reikšmės būdvardžiai, neretai tai yra spalvų pavadinimai (*geltonas*, *-a*, *juodas*, *-a*, *mėlynas*, *-a*, *pilkas*, *-a*, *raudonas*, *-a*, *rausvas*, *-a*, *žalias*, *-ia*). Absoliučios šio tipo dūrinių daugumos (t. y. 90 proc.) dėmenys jungiami su jungiamuoju balsiu, 10 proc. dūrinių jungiamojo balsio neturi: *gelton-viršūnis*, *-ė* (: *geltonas*, *-a*, *viršūnė*), *mėlyn-odis*, *-ė* (: *mėlynas*, *-a*, *oda*), *raudon-varis*, *-ė* (: *raudonas*, *-a*, *varis*), *tams-rožis*, *-ė* (: *tamsus*, *-i*, *rožė*)[22]. Visų dūrinių su jungiamuoju balsiu sandus jungia *-a-* arba jo variantas *-ia-*, pvz.: *ilg-a-kūnis*, *-ė* (: *ilgas*, *-a*, *kūnas*), *juod-a-klostis*, *-ė* (: *juodas*, *-a*, *klostė*), *marg-a-skaris*, *-ė* (: *margas*, *-a*, *skara*), *pilk-a-sidabris*, *-ė* (: *pilkas*, *-a*, *sidabras*), *raudon-a-kryžis*, *-ė* (: *raudonas*, *-a*, *kryžius*), *rausv-a-spalvis*, *-ė* (: *rausvas*, *-a*, *spalva*), *aštr-ia-kraštis*, *-ė* (: *aštrus*, *-i*, *kraštas*), *dail-ia-akis*, *-ė* (: *dailus*, *-i*, *akis*), *gil-ia-klostis*, *-ė* (: *gilus*, *-i*, *klostė*), *ryšk-ia-tonis*, *-ė* (: *ryškus*, *-i*, *tonas*), *stamb-ia-krūtis*, *-ė* (: *stambus*, *-i*, *krūtis*), *skaisč-ia-odis*, *-ė* (: *skaistus*, *-i*, *oda*), *šveln-ia-vandenis*, *-ė* (: *švelnus*, *-i*, *vanduo*), *žal-ia-vandenis*, *-ė* (: *žalias*, *-ia*, *vanduo*)[23].

---

[22] Šio spalvą nusakančio būdvardžio antrojo dėmens pagrindu iš esmės galėtų eiti ir būdvardžio *rožinis*, *-ė* trumpesnis kamienas; vienareikšmiškai pasakyti, su kuo semantiškai sieti būdvardį *tamsrožis* (tamsios rožės ar tamsiai rožinės spalvos), sunku: *Ištįsęs vinguriuojantis kūnas, apklostytas* ***tamsrože*** *suknele...* (SS, 189).

[23] Dūrinio *skaisčiaodis* šaknyje įvykusi priebalsių *t : č* kaita, dūriniai *švelniavandenis*, *žaliavandenis* remiasi daiktavardžio *vanduo* ilgesniu priesaginiu kamienu (*vandens*, *vandenį...*). Apie V linksniuotės daiktavardžių kamieno parinkimą žr. Vaskelienė, 2024, 337, 351.

Visi būdvardis + daiktavardis tipo naujadarai atitinka darybos tipo reikalavimus, visi padaryti iš į žodynus įtrauktų pamatinių žodžių; du naujadarai remiasi vulgarizmais: *glebn-ia-rūris* (: *glebnus*, *-i*, *rūra* vulg. „užpakalis, subinė, raukai“ LKŽe), *juod-a-papis*, *-ė* (: *juodas*, *-a*, vulg. *papas* „krūtis“ DLKŽ).

1.2.1.2. Būdvardis + būdvardis. Antrą pagal gausumą grupę sudaro dūriniai iš dviejų būdvardžių[24]. Šių dūrinių pamatiniais žodžiais eina įvairios reikšmės būdvardžiai (ar iš jų padaryti prieveiksmiai), itin dažnai tai yra spalvų pavadinimai – 67 proc. šio tipo dūrinių pirmasis, antrasis arba abu dėmenys remiasi spalvą reiškiančiu pamatiniu žodžiu. Vienodai dažnai dūrinių dėmenys jungiami be jungiamojo balsio (1) arba su jungiamuoju balsiu *-a-/-ia-* (2):

(1) *bais-didis*, *-ė* (: *baisus*, *-i / baisiai*, *didis*, *-i / didelis*, *-ė*[25]), *bais-ilgis*, *-ė* (: *baisus*, *-i / baisiai*, *ilgas*, *-a*), *blaus-gilis*, *-ė* (: *blausus*, *-i*, *gilus*, *-i*), *gelton-juodis*, *-ė* (: *geltonas*, *-a / geltonai*, *juodas*, *-a*), *juod-melsvis*, *-ė* (: *juodas*, *-a / juodai*, *melsvas*, *-a*), *mėlyn-juodis*, *-ė* (: *mėlynas*, *-a / mėlynai*, *juodas*, *-a*), *mėlyn-rudis*, *-ė* (: *mėlynas*, *-a / mėlynai*, *rudas*, *-a*), *tams-rainis*, *-ė* (: *tamsus*, *-i / tamsiai*, *rainas*, *-a*);

(2) *balt-a-melsvis*, *-ė* (: *baltas*, *-a / baltai*, *melsvas*, *-a*), *balt-a-žydris*, *-ė* (: *baltas*, *-a / baltai*, *žydras*, *-a*), *gelsv-a-žalsvis*, *-ė* (: *gelsvas*, *-a / gelsvai*, *žalsvas*, *-a*), *juod-a-žvairis*, *-ė* (: *juodas*, *-a*, *žvairas*, *-a*), *melsv-a-baltis*, *-ė* (: *melsvas*, *-a / melsvai*, *baltas*, *-a*), *miel-a-švelnis*, *-ė* (: *mielas*, *-a*, *švelnus*, *-i*), *pilk-a-žydris*, *-ė* (: *pilkas*, *-a / pilkai*, *žydras*, *-a*), *graž-ia-liūdnis*, *-ė* (: *gražus*, *-i / gražiai*, *liūdnas*, *-a*), *švies-ia-žalsvis*, *-ė* (: *šviesus*, *-i / šviesiai*, *žalsvas*, *-a*).

Iš dviejų spalvą reiškiančių būdvardžių *pilkšvas*, *-a* ir *melsvas*, *-a* padarytas dūrinys *pilkšmelsvis*, *-ė*: būdvardis *pilk-švas* yra darybiškai skaidus, turi priesagą *-švas*, bet visa priesaga į dūrinį nepereina (taisyklingai padaryta būtų, pvz., *pilkšv-a-melsvis*). Matyt, trumpesnis darybos pamatas pasirinktas dėl patogesnio tarimo.

1.2.1.3. Daiktavardis + daiktavardis. Trečią pagal gausumą grupę sudaro sudurtiniai būdvardžiai iš dviejų daiktavardžių. Kai kurie dūriniai (22 proc. šio tipo dūrinių) padaryti be jungiamojo balsio: *lašiš-spalvis*, *-ė* (: *lašiša*, *spalva*), *žied-snaigis*, *-ė* (: *žiedas*, *snaigė*), bet daug didesnė dūrinių dalis (78 proc.) turi jungiamąjį balsį *-a-* (rečiau jo variantą *-ia-*): *dūm-a-mėlis*, *-ė* (: *dūmas*, *mėlis*), *liepsn-a-veidis*, *-ė* (: *liepsna*, *veidas*), *migl-a-veidis*, *-ė* (: *migla*, *veidas*), *mišk-a-kvapis*, *-ė* (: *miškas*,

[24] Tiesa, kartais sunku pasakyti, ar pirmasis dūrinių dėmuo remiasi būdvardžiu, ar iš jo padarytu prieveiksmiu, pvz., LKG I (599–600) nurodomas būdvardis, o DLKG (234) pirmenybė teikiama prieveiksmiui, iš esmės neretai tokius dūrinius galima laikyti dariniais su paraleliniais pamatiniais žodžiais (daugiau žr. Urbutis, 2009, 109–110; Vaskelienė, 2024, 325–326).

[25] Antrojo dėmens sandu galėtų eiti abu būdvardžiai (plg. Urbutis, 2009, 101).

kvapas), *ožk-a-pabaisis*, *-ė* (: *ožka*, *pabaisa*), *vapsv-a-liemenis*, *-ė* (: *vapsva*, *liemuo*[26]), *mės-ia-spalvis*, *-ė* (: *mėsa*, *spalva*).

1.2.1.4. Kiti darybos tipai su antruoju vardažodiniu dėmeniu. Kitų darybos tipų naujadarų grupelės negausios. Iš veiksmažodžio ir daiktavardžio padaryti 5 naujadarai, iš jų 3 remiasi neveikiamosios rūšies būtojo laiko dalyviais ir rodo išsiskiriančią žymimojo daikto ypatybę (apie tokius daugiau žr. DLKG, 233): *išplėst-a-šnervis*, *-ė* (: *išplėstas*, *-a*, *išplėsti*, *šnervė*), *išpuoselėt-a-odis*, *-ė* (: *išpuoselėtas*, *-a*, *išpuoselėti*, *oda*), *sumyžt-protis*, *-ė* (: *sumyžtas*, *-a*, *sumyžti*[27], *protas*), veikiausiai veiksmažodžiais remiasi būdvardžiai *raus-vakaris*, *-ė* (: *rausti*, *vakaras*; ***Rausvakaris*** *kraujas jį vis labiau, labiau ryškina* (KK, 247)) ir *žybč-ia-kojis*, *-ė* (: *žybčioti*, *koja*; ***Žybčiakojė*** *tamsią naktį... savajam geisme įkalinta vorė* (SS, 342))[28]. Dviejų dūrinių pirmasis dėmuo remiasi skaitvardžiu ir prieveiksmiu: *tūkstanč-ia-rankis*, *-ė* (: *tūkstantis*, *ranka*)[29], *daug-ia-klostis*, *-ė* (: *daug*, *klostė*). Iš daiktavardžio ir būdvardžio padarytas naujadaras *ožk-a-baisis*, *-ė* (: *ožka*, *baisus*, *-i*).

1.2.1.5. Dūriniai su antruoju veiksmažodiniu dėmeniu. 4 naujadarai padaryti iš būdvardžio ir veiksmažodžio: *juod-a-tvykstis*, *-ė* (: *juodas*, *tvyksti* „žibėti, spindėti, tvaskėti“ LKŽe), *juod-a-žvilgis*, *-ė* (: *juodas*, *-a*, *žvilgėti*)[30], *skaidr-ia-skambis*, *-ė* (: *skaidrus*, *-i*, *skambėti*), *žydr-a-skambis*, *-ė* (: *žydras*, *-a*, *skambėti*) – pastarųjų dviejų dūrinių antrasis sandas remiasi veiksmažodžio esamojo laiko kamienu (*skamba*). Dūrinys *rupūž-čiulpis*, *-ė* padarytas iš daiktavardžio *rupūžė* ir veiksmažodžio *čiulpti*[31], o dūrinys *tūkstantlypis*, *-ė* – iš skaitvardžio *tūkstantis* ir veiksmažodžio *lipti*.[32]

1.2.2. Priesagų vediniai. Antrą pagal gausumą būdvardžių naujadarų grupę sudaro priesagų vediniai. Joje darumu išsiskiria priesaga *-iškas*, *-a* – ją turi 67 proc. visų

---

[26] Dūrinys *vapsvaliemenis* turi antruoju sandu einančio daiktavardžio *liemuo* ilgesnį (priesaginį) kamieną (*liemens, liemeniui...*).

[27] Pamatinis veiksmažodis *sumyžti* yra vulgarizmas („sušlapinti šlapimu“ LKŽe).

[28] Neatmestina, kad naujadaras *rausvakaris* yra padarytas iš būdvardžio *rausvas* ir daiktavardžio *vakaras,* t. y. turi morfemų sanklodą (Vaskelienė, 2024, 351–352). Ne pagal taisykles padarytas naujadaras *žybčiakojis*: jo pirmasis sandas turi trumpesnį pamatinio veiksmažodžio kamieną; beje, neatmestina, kad šio dūrinio pirmasis sandas susijęs su ištiktuku *žybt*, nors toks dūrinių tipas gramatikose ir nenurodytas.

[29] Dūrinys *tūkstančiarankis* remiasi skaitvardžio linksniu su pakitusiu šaknies priebalsiu, pvz., *tūkstančio*, *tūkstančiui...*

[30] Šių dūrinių pirmuoju sandu iš esmės galėtų eiti ir būdvardinis prieveiksmis *juodai*.

[31] Kaip minėta 1.1.1.5 „Kiti darybos tipai“, J. Skablauskaitės romane *rupūžčiulpis* vartojamas tiek kaip daiktavardis, tiek kaip būdvardis. Čia kalbama apie būdvardiškai vartojamą dūrinį: *Norėjau pataisyti antklodę, kad tik nereikėtų daugiau matyti tamsraudonio* ***rupūžčiulpio*** *pumpuro...* (SS, 261).

[32] Tokio tipo dūrinių antrasis dėmuo siejamas su veiksmažodžiu *lipti* (LKG I, 602), šaknyje įvykusi šaknies balsių *i : y* kaita (plg. Vaskelienė, 2024, 349). Pasakytina, kad dabartinėje kalboje semantinė sąsaja su *lipti* nebejaučiama, o baigmenį *-lypis* turintys naujadarai veikiausiai pasidaromi pagal analogiją su realiais dariniais, pvz.: *dvilypis*, *-ė*, *daugialypis*, *-ė*, *kelialypis*, *-ė...*

priesaginių būdvardžių. Būdvardžiai su priesaga *-iškas*, *-a* padaryti iš įvairių pamatinių žodžių, dažniausiai iš gyvas būtybes reiškiančių daiktavardžių, kartais iš mitologinių būtybių ar daiktų pavadinimų. Priesagos *-iškas*, *-a* vediniai turi tipiškas darybines reikšmes, dažniausiai reiškia „toks, kaip to, kas pasakyta pamatiniu žodžiu, būdingas tam, kas pasakyta pamatiniu žodžiu“ (daugiau žr. DLKG, 207–208), taigi iš esmės *-iškas* būdvardžiai vartojami vietoj palyginimų, pvz.: *monstriškas*, *-a* „toks kaip monstro“ (: *monstras*), *rafaeliškas*, *-a* „toks kaip Rafaelio, kaip būdinga Rafaeliui“ (: *Rafaelis*), *miruoliškas*, *-a* (: *miruolis*), *pleibojiškas*, *-a* (: *pleibojus*), *somnambuliškas*, *-a* (: *somnambulas* „lunatikas, žmogus, kuris miegodamas vaikščioja, nešioja daiktus“ TŽŽ, 764), *ropliškas*, *-a* (: *roplys*), *elfiškas*, *-a* (: *elfas*), *slibiniškas*, *-a* (: *slibinas*), *akvareliškas*, *-a* (: *akvarelė*). Būdvardis *žvaigždukliškas*, *-a* išvestas iš žodynų nefiksuoto pamatinio žodžio (darybos grandinė *žvaigždukliškas : *žvaigždukl**is : žvaigždė*), nors neatmestina, kad šis naujadaras sudarytas pagal analogiją su dabartinei kalbai įprastu dariniu *vaiduokliškas*, *-a*.

5 naujadarai turi kitokias priesagas. Priesagų *-ėtas*, *-a* ir *-inas*, *-a* vediniai *gelm-ėtas*, *-a* (: *gelmė*) ir *speig-inas*, *-a* (: *speigas*) žymi tam tikro dalyko turėjimą. Su priesaga *-uolis*, *-ė* padarytas būdvardis *bjauruolis*, *-ė*.[33] Naujadaras *kreiv-ėzas*, *-a* (: *kreivas*, *-a*) yra netipiškas: gramatikose prie būdvardžių priesaga *-ėzas*, *-a* nepateikta, bet ji nurodyta prie daiktavardžių. LKŽe yra vienas kitas priesagos *-ėzas* daiktavardis, pvz.: *kreivėzas* („kreivas medis, pagalys ar šiaip koks daiktas“), *pilvėzas* („pilvūzas“) (plg. LKG I, 361). J. Skablauskaitės romane *kreivėzas*, *-a* vartojamas kaip būdvardis, turintis reikšmę „kreivokas, apykreivis“: *Pro sukrypusias duris retkarčiais pasirodydavo kokia **kreivėza**, iškrypėliška, svyruojanti žmogysta, karpuota, susikuprojusi kriošenelė [...]* (SS, 307) (apie vartoseną daugiau žr. 2).

1.2.3. Mišriosios darybos darinys. Būdvardis *priešgimtadieninis*, *-ė* laikytinas mišriosios darybos – prefiksacijos-sufiksacijos – rezultatu. Jis vartojamas reikšme „esantis prieš gimtadienį“, taigi padarytas iš daiktavardžio *gimtadienis* išsyk su priešdėliu *prieš-* ir priesaga *-inis*, *-ė* (apie mišriuosius darinius daugiau žr. Vaskelienė, 2024, 446–447).

1.3. Veiksmažodžiai. Iš viso nagrinėtuose romanuose rastas 31 į atraminius žodynus neįtrauktas veiksmažodis: 52 proc. šios grupės naujadarų yra priešdėlių vediniai, 32 proc. priesagų vediniai, o 16 proc. veiksmažodžių yra dariniai su paraleliniais pamatiniais žodžiais.

[33] Su priesaga *-uolis*, *-ė* daromi tiek daiktavardžiai (vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimai), tiek ir būdvardžiai (LKG I, 346; 577), kalbos dalį parodo kontekstas. Romane naujadaras *bjauruolis*, *-ė* vartojamas būdvardiškai: ***Bjauruolė** Filistata jau suposi už lango, o mes dar meldėmės [...]* (SS, 34) (apie naujadarų vartoseną daugiau žr. 2).

1.3.1. Priešdėlių vediniai. 16 į žodynus neįtrauktų veiksmažodžių padaryti su įvairiais priešdėliais, modifikuojančiais pamatiniu žodžiu einančio veiksmažodžio reikšmę: *nu-gelsvinti* (: *gelsvinti*), *nu-melsvinti* (: *melsvinti*), *nu-dryžinti* (: *dryžinti*), *nu-juduliuoti* (: *juduliuoti*), *nu-miglinti* (: *miglinti*), *nu-šlevendrioti* (: *šlevendrioti*[34]); *su-kamuoliuoti* (: *kamuoliuoti*), *su-blizguliuoti* (: *blizguliuoti*), *su-žviluoti* (: *žviluoti*); *ati-takenti* (: *takenti*), *at-šiulenti* (: *šiulenti* „pamažu pūsti, dvelkti, šiurenti“ LKŽe), dalelytinės kilmės priešdėlį turi potencinis vedinys *tebe-šilenti* (: *šilenti*). Dar keletas naujadarų remiasi į žodynus neįtrauktais pamatiniais veiksmažodžiais (taip pat naujadarais), taigi jie yra 2-osios pakopos dariniai: *ne-sivampyrinti* (: **vampyrintis : vampyras*), *į-dumsoti* (: **dumsoti : dumsa* „apsiblausęs, miglotas oras“ LKŽe), *iš-dumsioti* (: **dumsioti : dumsa*), *pra-gurbsoti* (: **gurbsoti : gurbti* „skursti, netarpti, dvėsalioti“ LKŽe).

1.3.2. Priesagų vediniai. 10 naujadarų yra priesagų vediniai: su priesaga *-(i)uoti* išvesti veiksmažodžiai *gyvsidabr-uoti* (: *gyvsidabris*), *vaisk-uoti* (: *vaiskus*, *-i*), *vaivar-uoti* (: *vaivara/vaivaras*), su priesaga *-enti* padaryti *spruzd-enti* (: *spruzdėti*), *svirb-enti* (: *svirbti*), dar kitokias priesagas turi *skyd-uliuoti* (: *skysti*), *slūk-soti* (: *slūkti*)[35], *balkšv-ėti* (: *balkšvas*, *-a*), *melsv-yti* (: *melsvas*, *-a*), *skenduol-ėti* (: *skenduolis*, *-ė*).

1.3.3. Dvejopas pamatavimas. 5 veiksmažodžiai gali sudaryti po dvi darybos opozicijas: *ap-kontūr-uoti* (: *kontūras*) arba *ap-kontūruoti* (: *kontūruoti*), *ap-krašt-inti* (: *kraštas*) arba *apkrašt-inti* (: *apkraštys* „apvadas“ LKŽe), *pa-migl-uoti* (: *migla*) arba *pa-migluoti* (: *migluotis* „telktis migloms“ LKŽe), *su-gniužul-uoti* (: *gniužulas*) arba *su-gniužuluoti* (: **gniužuluoti(s) : gniužulas*). Naujadaras *atšvaituliuoti* (*Šviesos plėnių spindėjimas, **atšvaituliuojantis** vanduo – už langų* (SS, 60)) galėtų būti padarytas iš daiktavardžio *atšvaitas* arba iš naujadaro *švaituliuoti*. Kadangi naujadarų reikšmės tik numanomos iš konteksto, tvirtai teigti, kuris pamatavimas tvirtesnis, sunku. Darybos opozicijos pasirinkimas lemia ir žodžių darybos būdą: dariniai *apkontūruoti*, *apkraštinti*, *pamigluoti*, *sugniužuluoti* gali būti laikomi mišriojo darybos būdo dariniais arba atitinkamai priešdėlių (*ap-kontūruoti*, *pa-migluoti*, *su-gniužuluoti*) bei priesagos (*apkrašt-inti*) vediniais, o naujadaras *atšvaituliuoti* būtų priesagos *-uliuoti* arba priešdėlio *at-* vedinys.

1.4. Prieveiksmiai. J. Skablauskaitės romanuose rasti 4 į atraminius žodynus neįtraukti priesagos *-ai* vediniai. Prieveiksmis *driežišk-ai* remiasi žodynų fiksuotu būdvardžiu *driežiškas*, *-a*, o kiti prieveiksmiai padaryti iš naujadarų (taigi jie yra

[34] LKŽe pateiktas tik kietą baigmenį turintis veiksmažodis *šlevendroti*.

[35] Veiksmažodis *slūkti* pateiktas tik LKŽPK. J. Skablauskaitės romane šis veiksmažodis vartojamas kaip į žodynus įtraukto (įprastesnio) veiksmažodžio *slūgsoti* sinonimas (*Jau **slūksanti** virš laukų tamsa viską paslėpdavo, įsižiebdavo žvaigždės* (SS, 11)). Neatmestina, kad romane tiesiog palikta rašybos klaida.

2-osios pakopos dariniai): *miruolišk-ai : *miruoliškas*, *-a : miruolis*, *epilepsišk-ai : *epilepsiškas*, *-a : epilepsija*, *liuciferišk-ai : *liuciferiškas*, *-a : liuciferis*[36].

2. Naujadarų vartosena

2.1. Daiktavardžių naujadarais pavadinami įvairūs dalykai: veiksmai, ypatybės, vietos, daiktai, bet daugiausia naujadarų yra asmenų pavadinimai – dažniausiai veikėjų ir veiksmažodinės ypatybės turėtojų pavadinimai (vediniai) bei dūriniai, pvz.: [Apie moteris] ***Burkuotojos*** *tingiomis akimis. Geismingos* (SS, 86); *Įeina ir išeina vyno* ***gurkšnotojai*** (KK, 184); *Kiti vyno* ***gurkšnotojai*** *pasipiktina [...]* (KK, 187); *[...] link autobusų stoties tirštai susigrūdę kioskeliai, ant jų kampų besišlapinantys alaus* ***plempikai*** *[...]* (SS, 112); ***Susikaustėlė*** *kuždėjo kažką tyliai, įsikniaubusi į krūtinę* (SS, 131); *Supykęs, kad į jį niekas nekreipia nė menkiausio dėmesio,* ***snargliūnas*** *atsistojo ir nuklypavo savais keliais* (SS, 107); *Grįžo* ***blausiaakė*** (SS, 180). *Jau pusę nakties* ***pragurbsojau*** *šalia tos drignės, bjaurios* ***dvėsuolės*** (SS, 124); ***Auksakūnė*** *su standartinėmis* ***pleibojiškomis*** *krūtimis* (SS, 105) (pastaruosiuose sakiniuose pavartoti ir kitų kalbos dalių naujadarai *pragurbsoti*, *pleibojiškas*, *-a*). Dažnai asmenys pavadinami naujai padarytais žodžiais, turinčiais neigiamą konotaciją, pirmiausia tokie yra dariniai, padaryti iš vulgarizmų, menkinamąją reikšmę turinčių žodžių ir pan. Jais asmuo įvardijamas pagal kokį nors atliekamą ar patiriamą veiksmą (*– Ji galėjo numirt gimdydama, šlykštus* ***krušly****! – šaukė* (SS, 453); *Ot,* ***nuokruša****! Jos burna niekad neužsičiaupdavo [...]* (SS, 55); ***Apkemžėlė****! Vos tik užverdavau duris, tuoj tapdavau apgailėtina, nyki nykiausia* (SS, 403)), požymį (***Skurenos****! Pavogė mano gyvenimą, mano moteris...* (SS, 228)), bet dažniausiai tai yra perkeltinę reikšmę turintys asmenų pavadinimai (dūriniai), pvz.: *[...] tai nebuvo* ***demonveidės*** *bučinio pėdsakas [...]* (SS, 364); *– Kad tave šėtonas nujotų per kemsynus, vaike, kad niekad netaptum* ***išverstpize****, – ir ranka palietė jos tarpkojį* (SS, 177); *Ji vadino mane* ***ožiabybiu****, kuiliu ir spjaudė į veidą* (SS, 135); *[...] tokio* ***kiaušiagalvio*** *neįstengsiu sutvarkyti!* (SS, 52); ***Plačiarūris*** *nuvedė mane laiptais į barą* (SS, 199); *[...] mano* ***liepsnaveidis*** *dingsta* (KK, 371); ***Ožkamergė*** *trainiojosi aplink stotį įsisupusi į ilgą beformį paltą [...]* (SS, 321); *Apsupta savo juodmenų,* ***snukiaveidė*** *nulipo pas mane ir apglėbė karštomis rankomis* (SS, 341); *Ernfidas nebijo nei Dievo, nei velnio, nes jis pats yra* ***velniažmogis****, pačia geriąja prasme* (KK, 218); *– Savo rankomis pasmaugsiu tą* ***žmogžvėrį****!* (SS, 206); *Tai, ką darė Redas su mergaitėmis, buvo ištisa žudymo misterija, ypatingas kankinimo ritualas.* ***Žmogažvėriui*** *labai patiko gąsdinti ir matyti savo aukų kraują [...]* (SS, 367).

[36] Prieveiksmių *epilepsiškai*, *liuciferiškai* pamatiniais žodžiais einantys į atraminius žodynus kol kas neįtraukti būdvardžiai *epilepsiškas*, *liuciferiškas* yra potenciniai dariniai (plg. 1.2.2 aptartus priesagos *-iškas* naujadarus).

Dalis ne asmenis įvardijančių naujadarų turi tiesioginę reikšmę, pirmiausia tai veiksmų, ypatybių pavadinimai, kai kurie priešdėlių vediniai, taip pat dūriniai, kurių leksinė reikšmė nėra labai nutolusi nuo darybinės reikšmės (*maldažodis* reiškia „maldos žodis“, *šaltvėjis* – „šaltas vėjas“ ir pan.), pvz.: *Pirmųjų gėlių* ***blėstelėjimai*** *miškuose* (KK, 283); *Nieko daugiau jis negalėjo, kaip tik užsiimti* ***kailialupyste*** (MS, 41); *Prieš užmigdamas persižegnodavau ir suvapėdavau keletą* ***maldažodžių*** *[...]* (SS, 365–366); ***Pusiaušypsnis*** *suribėjo nugrimuotame veide* (SS, 326); *[...] ir nežinau, kam ji šoko* ***šaltvėjyje****, juk šokis visada skirtas akims [...]* (SS, 112). Yra atvejų, kai naujadaras vartojamas dviem reikšmėmis, pvz., dūrinys *žiurkmėšlis* vienur turi tiesioginę reikšmę „žiurkių mėšlas“ (*Iš visų plyšių biro* ***žiurkmėšlis*** (SS, 48); *tvoskia dulkėmis,* ***žiurkmėšliu*** *ir pelėsiais [...]* (SS, 176)), kitur naujadaru pavadinami padarai: *Jie prisiartino. Tikri* ***žiurkmėšliai****! Snukiai išburkę, prisirpusio raudonio, o vieno kramė nakties atspalvio, juodom akim* (SS, 79). Analizuojamuose J. Skablauskaitės romanuose nemažai misterijos, netikroviškumo, atsiskleidžia savotiškas (veikiausiai nulemtas dailininkės prigimties) pasaulio matymas, taigi dalis naujadarų pavadina įvairias nerealias būtybes ar fantastinius dalykus, pvz.: ***Raudonžodis****, iškritęs iš lūpų, pasiekia kitas [...]* (KK, 336); ***Paukštžvėriai*** *skraidė patamsyje, turbūt šikšnosparniai* (SS, 191); *Stojo tyla, o joje girdėjau, kaip* ***žvėriažuviai*** *it spalvoti stikliukai tylutėliai duždami nuslinko Redo pečiais* (SS, 336); *[...] išvydau monstrų kariuomenę: susikuprojusias juodas gyvates,* ***drambliaausius****,* ***pilvaąsočius****, nudribusiais mėsgaliais [...]* (SS, 359).

2.2. Būdvardžių naujadarais nusakoma kokio nors dalyko ypatybė. Ką nors vaizduojant (aprašant) dominuoja regimosios detalės. Daug J. Skablauskaitės kūriniuose vartojamų naujai padarytų būdvardžių žymi įvairiems daiktams priskiriamas realias arba įsivaizduojamas, subjektyviai suvokiamas spalvas ar atspalvius. Tokie yra ne tik dūriniai, kurių pamatiniu žodžiu eina spalvų pavadinimai (3), bet ir iš kitokių pamatinių žodžių padaryti spalvas ir atspalvius nusakantys dūriniai (4), pvz.:

(3) ***baltamelsvis*** *pelikanas*, ***baltamelsviai*** *laukai,* ***gelsvažalsviai*** *ūkai*, ***geltonjuodžiai*** *šešėliai*, ***geltonviršūnė*** *ugnis*, ***mėlynrudės*** *akys*, ***juodažvilgiai***, ***juodatvyksčiai***, ***mėlynjuodžiai***, ***rausvaspalviai*** *plaukai*, ***juodmelsvės*** *bangos*, *debesų vilnys*, ***mėlynodis*** *veidas*, ***melsvabaltė*** *laukų ramybė*, ***juodapapė*** *laumė*, ***juodaklosčiai*** *rūbai*, ***pilkalopės*** *varnos*, ***pilkaspalvė*** *pabaisa*, ***pilkažiedžiai*** *skliautai*, ***pilkažydris*** *vėjas*, ***pilkaveidės*** *moteriškės*, ***pilkasidabris*** *šlapdribos fonas*, ***pilkšmelsvė*** *ūkana*, ***raudonakryžis*** *kaimas*, ***raudonvaris*** *vakaras*, ***rausvamėsė*** *kaukė*, ***rausvaspalviai*** *plaukai*, ***šviesiažalsviai*** *augaliukai*, ***žaliavandenis*** *sidabras* [apie vandenį], ***žydraskambiai*** *toliai*;

(4) ***lašišspalvės*** *gyvatvorės*, ***mėsiaspalvis*** *vynas*, ***rausvakaris*** *kraujas*, ***tamsiagelmės*** *akys*, ***tamsrainės*** *gelmių lydekos*, ***tamsrožė*** *suknelė*.

Kaip matyti iš pavyzdžių, įvairios darybos būdvardžių naujadarais (vediniais ir dūriniais) dažnai apibūdinami asmenys (arba jų kūno dalys) (5), kartais gyvi padarai (ne žmonės) ar mitologinės būtybės (6), augalai (7), įvairūs negyvi konkretūs ir abstraktūs daiktai (8), be minėtų, dar, pvz.:

(5) ***baisilgės*** *kojos*, ***bjauruolė*** *Filistata*, ***dailiapirštės*** *rankos*, ***elfiški*** *pirštai*, ***glebniarūrė*** *žmona*, ***gražialiūdnis*** *veidas*, ***išplėstašnervė*** *nosis*, ***kiaušiagalvis*** *architektas*, ***kreivėza*** *žmogysta*, ***miglaveidė*** *juodaplaukė*, ***mielašvelnės*** *akys*, ***miruoliškas*** *veidas*, ***ožkapabaisė*** *Aradija*, ***piktaveidis*** *Stefanas*, ***pleibojiškos*** *krūtys*, ***stambiakrūtis*** *kūnas*, ***sumyžtprotis*** *Alfredas*, ***šaltažiburė*** *ponia Lionė*, ***šiltaodė***, ***skaisčiaodė*** *sultonė*, ***šilkaodis*** *kūnas*, ***šviesialiepsnė*** *viešnia*, ***tuščiaakis*** *kvailys*, ***vapsvaliemenės*** *grafaitės*, ***žiedsnaigės*** *gotikinės mergelės*, ***žvainaakis*** *apskurėlis*;

(6) ***baisiakojė*** *vorė*, ***baisdidė*** *rupūžė*, ***ilgakūnis*** *paukštis*, ***liaunakūniai*** *padarai*; ***margaskarė*** *ragana*, ***faeliškas*** *angelas*;

(7) ***miškakvapiai*** *krūmynai*, ***ryškiatoniai*** *rudens medžiai*; kai kada personifikuojama: ***dailiaakiai*** *žiedai*, ***laibarankiai*** *krūmai*;

(8) ***akvareliška*** *rudens diena*, ***aštriakraščiai*** *Vilniaus bokštai*, ***blausgilė*** *šviesa*, ***dūmamėlis*** *šydas*, ***gelmėtas*** *juokas*, ***giliaklostis*** *drabužis*, ***minkštaklostė*** *pelerina*, ***miruoliškas*** *pienas*, ***priešgimtadieninis*** *šventimas*, ***skaidriaskambė*** *banga*, ***slibiniškos*** *bedugnės*, ***somnambuliška*** *ramybė*, ***somnambuliškas*** *lėkimas*, ***speigina*** *diena*, ***šnibždulingas*** *vanduo*, ***švelniatoniai*** *šešėliai*, ***tūkstantlypė*** *laukų erdvė*, ***vaiskiadūmės*** *tolumos*, ***žvaigždukliški*** *skliautai*.

Kai kurie būdvardžių naujadarai kūrinyje kartojami (jais apibūdinami labai įvairius dalykus pavadinantys daiktavardžiai), pavyzdžiui, naujadaru *ropliškas*, *-a*, turinčiu reikšmę „toks kaip roplio, būdingas ropliui“, apibūdinamos žmogaus kūno dalys ir negyvi dalykai: *[...] paliečiu jį savo šalta* ***ropliška*** *ranka* (KK, 132); *Nežinia iš kur ir kaip iš mano* ***roplių*** *galvos ima plūsti eilės...* (KK, 172); *Jose atsispindi mano ilgos* ***roplių*** *kojos* (KK, 198); *Šnypščiu savo* ***ropliškus*** *balsu [...]* (KK, 238); *Aš vėl galiu piešti savo* ***ropliškais*** *pirštais [...]* (KK, 281); *Noriu piešti savo* ***ropliškais*** *pirštais...* (KK, 285); *[...] kad šie (uogų karoliai) uždengtų kažkokius glotnius* ***ropliškus*** *raštus* (KK, 78). Kartais kartojamas tas pats žodžių junginys, pvz., *mėsiaspalvis vynas* (*Atnešu* ***mėsiaspalvio*** *vyno* (KK, 305); *Čia atsinešu du grafinus, sklidinus* ***mėsiaspalvio*** *vyno* (KK, 309)), *švelniavandeniai plaukai*[37] (*[...] aplink galvą ėmė šiulenti* ***švelniavandeniai*** *plaukai* (KK, 295); *Ir* ***švelniavandeniai*** *plaukai nebevasnoja aplink galvą* (KK, 353); apie kartojimą daugiau žr. 2.5).

[37] Čia naujadaras *švelniavandenis*, *-ė* vartojamas kaip paslėptas palyginimas – švelnūs kaip vanduo plaukai.

2.3. Veiksmažodžiai. Iš minimalaus konteksto paaiškėja **veiksmažodžių** naujadarų reikšmės. Jais pavadinamas kaip nors modifikuotas pamatiniu veiksmažodžiu reiškiamas veiksmas, pvz., veiksmažodžiais *nujuduliuoti* ir *numiglinti* nusakomas ėjimas (*[...] išskydusio veido vyriški [...]* ***nujuduliavo*** *į dar tirštesnę tamsą* (SS, 29); *Pasidaro nejauku, ir aš* ***numiglinu*** *į pajūrį* (KK, 141)). Iš konteksto nesunkiai suprantamos šių veiksmažodžių reikšmės: *Už langų akacijų šešėliai* ***nudryžino*** *[...] namo stogą [...]* (SS, 106); *Į siaurutėlaičius plyšelius vos* ***įdumsoja*** *aprūkusi smuklės šviesa* (KK, 247); *Geltonoje saulėje prieš akis vėl* ***sublizguliuoja*** *laukai* (KK, 324); *[...] it gyvatės šnypštimas iš paskos* ***atšiulena*** *vėjas [...]* (SS, 96); *Iš lango plūstanti šviesa* ***apkontūravo*** *jos veidą ir pečius* (MS, 141); *Saulė auksu buvo* ***apkraštinusi*** *pusnis* (MS, 77). J. Skablauskaitės kūriniuose vartojami dalyviai (kaip ir būdvardžiai) paprastai eina įvairius dalykus pavadinančių pažymimųjų žodžių epitetais, pvz.: ***Gyvsidabruojančios*** *bangos beveik lietė mūsų kojas* (SS, 395); *[...] tariu žiūrėdama į* ***pamiglavusias*** *tolumas* (KK, 90); *Šviesos plėnių spindėjimas,* ***atšvaituliuojantis*** *vanduo [...]* (SS, 60); *Ji sparčiai rangėsi rudens* ***nugelsvintais*** *laukais* (MS, 160); *Pro* ***susikamuoliavusius*** *kvapų debesis regiu seną krautuvę [...]* (KK, 294).

2.4. Prieveiksmių naujadarai vartojami kaip paslėpti palyginimai: *lipti [pro langą] driežiškai – lipti kaip driežui, epilepsiškai sukriokti – sukriokti kaip epileptikui, liuciferiškai juodos katės – juodos kaip liuciferis, miruoliškai baltas – baltas kaip miruolio*[38]: *Matau save lipant pro langą pas Stefaną, kai miega Milvija. Labai atsargiai,* ***driežiškai*** (KK, 329); *[...]* ***epilepsiškai*** *sukriokė lyg nekalta mergelė [...]* (SS, 125); *Baisiai kniaukdamos* ***liuciferiškai*** *juodos katės šasteli mums iš po kojų* (KK, 291); *Veidas vėl tapo* ***miruoliškai*** *baltas [...]* (SS, 277). Vartojant prieveiksmį, o ne palyginimą, pasakoma aiškiai, bet trumpai (taigi veikia ekonomijos principas).

2.5. Siejimas. Kartojimas. Kohezija, arba paviršinis teksto rišlumas, realizuojamas įvairiomis (leksinėmis, gramatinėmis) priemonėmis.[39] Romanuose ryškus teksto siejimo funkciją atliekantis **kartojimas**[40], jis padeda suprasti kai kurių naujadarų reikšmes, atkreipia adresato akis. Esama kelių rūšių kartojimo. Dažniausiai kontaktiniu ir distanciniu būdu susijusiuose sakiniuose kartojamas tas pats **naujadaras** (*čigonpalaikis*, *kurmrausėta* (apie jį žr. 1.1.2), *paukštgalas*, *šūdvalka*, *šunveidis*, *žvaigždžiūris*, *-ė*, *žvynaodis*, *-ė*): *Visiems audringai pritariant* ***čigonpalaikis*** *pačiumpa mane į glėbį [...]* (KK, 255); *– Ar negalėčiau paimti visų koldūnų? – prašau* ***čigonpalaikio*** (KK, 256); *Gal* ***čigonpalaikis*** *mane seka...* (KK, 258); ***Paukštgalai,*** *pabėgę iš ponios Zofijos gėlyno, [...] dabar šlaistėsi aplink mūsų pirkią* (SS, 69);

---

[38] Pasakytina, kad LKŽe *miruolis* turi reikšmę „mirtingasis“, bet romane šis daiktavardis greičiau vartojamas kaip daiktavardžio *numirėlis* sinonimas.

[39] Apie koheziją, sakinių siejimo priemones ir būdus žr. Česnulienė, 2015; Vaskelienė, 2007, 39–43, 94–105.

[40] Įvairaus pobūdžio kartojimas yra ir kohezijos priemonė, ir stilistinė figūra (Župerka, 2012, 72).

Mieguisti ***paukštgalai*** *nebesulauks manęs sugrįžtančio* (SS, 70); *Oho, ši* ***šūdvalka*** *rūpinasi savo išore, nusistebėjau* (SS, 120); *[...] sodrūs ugnies atšvaitai raudonu kaspinu apraitys tavo gyvulišką veidą, keistoji* ***šūdvalka*** (SS, 122); ***Šūdvalkos****, aišku, negalėjo atsakyti į šiuos klausimus* (SS, 179); *[...] pasakė pati jauniausioji, bent man taip atrodė,* ***šūdvalka*** (SS, 180); *Veidrodis namuose rodė* ***šunveidį*** *uždribusiomis akimis. Dar pažiūrėsim, pagalvojau.* ***Šunveidis*** *tik šlykščiai išsiviepė, parodydamas silpnus išgedusius dantis* (SS, 207); ***Žvaigždžiūris*** *uždėjo man ant peties ranką* (SS, 285); *[...]* ***žvaigždžiūris*** *pats susižavėjęs vis liečia ją rankomis [...]* (SS, 321); *Ar ne pats* ***žvaigždžiūris*** *mane pasičiupo?* (SS, 326); *Pajudinau galvą. Redo ir* ***žvaigždžiūrio*** *niekur nebuvo [...]* (SS, 357); *Sunkiai atsiduso* ***žvaigždžiūris*** (SS, 370); *Et, nebenoriu apie tai galvoti, tik* ***žvaigždžiūriui*** *jaučiu neapsakomą magnetinę trauką* (SS, 45); *Apirusiame kampe atradau žieminę* ***žvaigždžiūrio*** *kepurę [...]* (SS, 458); *Jis* [vyras] *nė nekrusteli. Sėdi visą savaitę kraupiai išblyškęs. // Tai –* ***žvynaodis****. Vienąkart įsidėmėjau veidą. Lavono veidą* (KK, 165); *Paskui mane nusiviliojo kažkoks* ***žvynaodis*** (KK, 164); ***Žvynaodžio*** *plaukai dvelkia šienu* (KK, 165); *Kaip ir anas* ***žvynaodis*** *Palangoje* (KK, 180).

Romane „Kitas kraujas“ kartojami naujadarai *liepsnaveidis*, *-ė* ir *miglaveidis*, *-ė*. Jie vartojami ir kaip būdvardžiai, ir kaip daiktavardžiai (kalbos dalį parodo kontekstas): *Bet* ***liepsnaveidžiame*** *veide šypsenos beveik nematyti* (KK, 357); *[...] mano* ***liepsnaveidis*** *dingsta* (KK, 371); *Joje sėdi* ***miglaveidė*** *juodaplaukė, o pačiame gale – kažkoks baltas žvėriūkštis* (KK, 249); ***Miglaveidės*** *plaukai nepaprastai ilgi* (KK, 249); *[...] rodau į kiemą, kuriame dingo* ***miglaveidė*** (KK, 249); *Joje sėdi* ***miglaveidė*** *[...]* (KK, 280).

Kartais kartojami **analogiškos darybos dariniai** – realus (į žodynus įtrauktas) darinys ir naujadaras, pvz., *Kėtojosi lovoje tūkstančiakojė,* ***tūkstančiarankė****, judanti į visas puses [...]* (SS, 105) (*tūkstančiakojis*, *-ė* turi reikšmę „kuris turi tūkstantį kojų“ LKŽe, bet romane tiek šis realus darinys, tiek ir naujadaras *tūkstančiarankis* turi reikšmę „kuris turi labai daug kojų / rankų“). Kartais vartojami du analogiškos darybos naujadarai, pvz.: *Sultonei –* ***šiltaodei, skaisčiaodei****, alsiu auksiniu kūnu [...]* (SS, 105).

Esama ir kitokio pobūdžio kartojimo, pavyzdžiui, distanciškai susietuose sakiniuose vartojami **žodžių junginys** ir maždaug tą patį reiškiantis **naujadaras**, pvz., *Regėjau lygiai tokį pat kaip aš, gal savo antrininką, tik daug mažesnį, labai ilgomis it žiogo kojomis, užlipusį ant palangės. Nekreipė į mane nė mažiausio dėmesio. // Jo profilis atrodė tarsi iškaltas labai senoje monetoje. // [...] Kodėl jo tokios nežmoniškai ilgos kojos?* ***Žmogžiogis*** (SS, 218) (*žmogžiogiu* vadinamas ilgakojis žmogus).

2.6. Darybiniai sinonimai. Lietuvių kalboje gausu darybinių sinonimų – bendrašaknių su skirtingais formantais padarytų darinių, turinčių tokią pat darybinę reikšmę ir panašią (ar tapačią) leksinę reikšmę (daugiau žr. Vaskelienė, 2013).

Kai kurie J. Skablauskaitės romanuose rasti naujadarai (*ūžsmas*, *drieksmas* ir kt.) vartojami kaip realių (į žodynus įtrauktų) darinių bendrašakniai sinonimai. Taip susidaro naujos darybinių sinonimų eilės arba pailgėja esamos, pvz.: *ūž-imas – ūž-esys – ūž-is – *ūž-smas* (: *ūžti*), *driek-imas(is) – *driek-smas* (: *driektis*), *švytėj-imas – *švyt-esys* (: *švytėti*), *prasivėr-imas – *provėr-a* (: *pra(si)verti*), *žal-uma – žal-umas – *žal-mė* (: *žalias*, *-ia*), *gelsv-uma – *gelsv-ynė* (: *gelsvas*, *-a*), *snargl-ius*, *-ė – snargl-a – snarglys*, *-ė – snargl-iūzas – snargl-iva – snarglianosis*, *-ė – *snargl-iūnas* (: *snarglys*), *bjaur-ybė – bjaur-astis* („bjaurus, niekšingas žmogus“ BLKŽ) – **bjauruolis*, *-ė*, *pus-durnis*, *-ė – *prie-durnis*, *-ė* (: *durnius*, *-ė*), *pra-amžiai – *pro-amžiai* (: *amžius*, *-iai*), *apykreivis*, *-ė – kreiv-okas*, *-a – pokreivis*, *-ė – *kreiv-ėzas*, *-a* (: *kreivas*, *-a*), *speig-uotas*, *-a – *speig-inas*, *-a* (: *speigas*), *melsv-uoti – *melsv-yti* (: *melsvas*, *-a*). Šie bendrašakniai sinonimai pasižymi didelėmis ar mažesnėmis substitucijos galimybėmis (t. y. naujadarai gali būti pakeisti panašią reikšmę turinčiais realiais dariniais ir, atvirkščiai, realūs dariniai kartais galėtų būti pakeisti naujadarais): *[...] o už langų – pašėlęs* ***ūžsmas*** (SS, 176) (plg. *už langų pašėlęs ūžimas / ūžesys / ūžis*); *Pievų* ***žalmė*** *prieš iškrentant sniegui spindi dar ryškiau* (KK, 344) (plg. *pievų žaluma / žalumas*); *Supykęs, kad į jį niekas nekreipia nė menkiausio dėmesio,* ***snargliūnas*** *atsistojo ir nuklypavo savais keliais* (SS, 107) (plg. *atsistojo snarglius / snargla / snargliūzas...*); *[...] porino man toks šlykštus spuoguotas* ***priedurnis*** *per pertrauką, po aritmetikos pamokos* (SS, 8) (plg. *porino spuoguotas pusdurnis*); ***Speigina*** *diena, o naktis dar baisesnė. Tikra ledo gadynė* (SS, 431) (plg. *speiguota diena*); ***Melsvuojančios*** *kalnų viršūnės* BLKŽ (plg. *melsvijančios kalnų viršūnės*) ir pan.

Išvados

Didžiausias J. Skablauskaitės kūriniuose rastų naujadarų grupes sudaro būdvardžiai (46 proc.) ir daiktavardžiai (38 proc.). Iš darybos būdų dominuoja dūryba: dūriniai yra 84 proc. būdvardžių ir 64 proc. daiktavardžių (daiktavardžių ir būdvardžių dūriniai sudaro 63 proc. visų naujadarų). Absoliuti naujadarų dauguma (95 proc.) remiasi realiais (į žodynus įtrauktais) pamatiniais žodžiais, 5 proc. naujadarų padaryti iš potencinių pamatinių žodžių (taip pat naujadarų). 92 proc. naujadarų darybos opozicija aiški, 8 proc. naujadarų turi paralelinius pamatinius žodžius (t. y. jų darybos pamatu galėtų būti du žodžiai). Beveik visi naujadarai atitinką darybos tipų reikalavimus, yra padaryti kaip ir realūs atitinkamų darybos tipų dariniai. Nevengiama sunkiai ištariamų samplaikų (*paukštžvėris*, *žvaigždžiūris*, *lašišspalvis*, *-ė*). Naujadarai dažniau daromi iš paprastos morfeminės sudėties pamatinių žodžių, bet yra padarytų ir iš sudėtingos morfeminės struktūros žodžių (*gelt-on-virš-ūn-is*, *-ė*, *gel-sv-a-žal-sv-is*, *-ė*, *prieš-gim-t-a-dien-in-is*, *-ė*).

18 proc. visų naujadarų darybos pamatas susijęs su spalvos pavadinimu (*gelsvynė*, *žalmė*, *pilkaveidis*, *-ė*, *geltonviršūnis*, *-ė*, *juodaklostis*, *-ė*, *mėlynodis*, *-ė*, *pilkaspalvis*, *-ė*,

raudonakryžis, *-ė*, *raudonvaris*, *-ė*, *rausvaspalvis*, *-ė*, *žalsvaauksis*, *-ė*, *balkšvėti*, *melsvyti*, *nugelsvinti*...). Įvairių kalbos dalių naujadarais dažnai nusakoma spalva ar atspalvis, apskritai regėjimo detalėmis suvokiami dalykai, ypatybės ar veiksmai.

Iš minimalaus arba platesnio konteksto paaiškėja visų naujadarų reikšmės – tiek tiesioginės, tiek ir perkeltinės. Daiktavardžių ir būdvardžių naujadarais įvardijami ne tik realūs, galimi, bet ir išgalvoti, realybėje neegzistuojantys, mistiniai dalykai ar ypatybės. Neretai naujadarai ne tik pavadina daiktus, ypatybes ar veiksmus, bet ir turi kokį nors papildomą (paprastai neigiamą) semantinį komponentą. Vieni naujadarai neigiamą konotaciją gauna iš pamatinio žodžio (vulgarizmo ar turinčio menkinamąją reikšmę žodžio, taip pat žodžio, reiškiančio kokį neigiamą dalyką, pvz., *šūdnamis*, *šūdvalka*, *skurena*, *glebniarūris*, *-ė*), kiti neigiamą konotaciją įgyja dėl kontekste išryškėjančio reikšmės perkėlimo (*kiaušiagalvis*, *snukiaveidis*, *mėšlaėdis*, *ožkamergė*, *ožkapabaisis*, *-ė*, *rupūžčiulpis*, *silpnakinkis*, *-ė*). Suprasti naujadarų reikšmes padeda ir darybos tipo produktyvumas (analogiškų realių darinių žinojimas), taip pat įvairaus pobūdžio kartojimas (kartojamas naujadaras, analogiškos darybos dariniai ir kt.). Kartojimas yra ir kohezijos (teksto siejimo) priemonė. Kai kurie naujadarai (6 proc.) vartojami kaip sisteminių darinių darybiniai sinonimai – taip susidaro naujos bendrašaknių sinonimų eilės arba pailgėja jau esamos darybinių sinonimų eilės. Absoliuti būdvardžių naujadarų dauguma eina tiesioginės arba perkeltinės reikšmės epitetais, kartais personifikuojama. Nemažai būdvardžių ir visi prieveiksmiai vartojami kaip paslėpti palyginimai. Kai kurie naujadarai turi dvigubą stilistinį krūvį – jie patys yra darybinės figūros ir dar įeina į įvairias leksines ar sintaksines figūras.

ŠALTINIAI

BLKŽ – Liutkevičienė, D. (vyr. red.). (2013–2024). *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas*. Lietuvių kalbos institutas. Prieiga https://ekalba.lt/bendrines-lietuviu-kalbos-zodynas/; žiūrėta 2025-04-30.

DLKŽ – Keinys, S. (red.). (2021). *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas* (8-as patais. ir papild. leid.; elektroninis variantas). Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga https://ekalba.lt/dabartines-lietuviu-kalbos-zodynas/.

KK – Skablauskaitė, J. (2002). *Kitas kraujas.* Vilnius: Vaga.

LKŽe – Naktinienė, G. (vyr. red.). (2005; atnaujinta versija, 2018). *Lietuvių kalbos žodynas (t. I–XX, 1941–2002): elektroninis variantas.* Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga https://ekalba.lt/lietuviu-kalbos-zodynas/.

LKŽPK – „*Lietuvių kalbos žodyno*“ *Papildymų kartoteka.* (2015). Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga https://ekalba.lt/lkz-papildymu-kartoteka/.

MS – Skablauskaitė, J. (1997). *Mėnesienos skalikas.* Vilnius: Vaga.

SS – Skablauskaitė, J. (2010). *Sado sindromas.* Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.

TŽŽ – Kaulakienė, A. et al. (red.). (2013). *Tarptautinių žodžių žodynas.* Vilnius: Alma littera.

LITERATŪRA

Aleksaitė, A. (2022). *Lietuvių kalbos naujažodžių daryba (2011–2019 m. Naujažodžių duomenyno pagrindu).* [Daktaro disertacija, Lietuvių kalbos institutas]. Vilnius.

Buividavičiūtė, L. (2015). Kūno monologai ir dialogai Ričardo Gavelio romane „Vilniaus pokeris" ir Jolitos Skablauskaitės romane „Sado sindromas". In D. Satkauskaitė (vyr. red.), *Tarp eilučių: lingvistikos, literatūrologijos, medijų erdvė: TELL ME 2014*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 56–76.

Čerškutė, J. (2008). Kitas ir kūnas Jolitos Skablauskaitės romane „Kitas kraujas". *Gimtasis žodis*, *2*, 18–26.

Česnulienė, V. (2015). *Formalusis teksto rišlumas. Teorija ir praktika.* Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla.

Daujotytė, V. (2001). Jolita Skablauskaitė: tikrovė, kuri nebėra pakankama. In V. Daujotytė, *Parašyta moterų.* Vilnius: Alma littera, 769–773.

DLKG – Ambrazas, V. (red.). (2005). *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika* (4 patais. leid.). Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Inčiuraitė-Noreikienė, L. (2015). Lietuvių kalbos dūriniai su neoklasikiniais dėmenimis. *Baltistica*, *50*(2), 245–259.

Inčiuraitė-Noreikienė, L. (2017). *Dabartinės lietuvių kalbos vardažodžių su (neo)klasikiniais elementais morfeminė sandara ir daryba*. [Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas]. Vilnius.

Keinys, S. (1999). *Bendrinės lietuvių kalbos žodžių daryba.* Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.

LKG I – Ulvydas, K. (vyr. red.). (1965). *Lietuvių kalbos gramatika, I: Fonetika ir morfologija*. Vilnius: Mintis.

LLE – Kubilius, V., Rakauskas, V., & Vanagas, V. (red.). (2001). *Lietuvių literatūros enciklopedija*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Murmulaitytė, D. (2021). *Naujažodžių darybos ir morfemikos tyrimų perspektyvos („Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyno" atvejis).* Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Sprindytė, J. (2010). Gotikinės estetikos specifika Jolitos Skablauskaitės romanuose. *Colloquia*, *25*, 117–131.

Stundžia, B., & Jarmalavičius, D. (2019). *Daiktavardžių dūryba vokiškuose XVII–XVIII a. baltų kalbų žodynuose*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Urbutis, V. (2009). *Žodžių darybos teorija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Vaskelienė, J. (2007). *Trumpas teksto lingvistikos žinynas.* Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.

Vaskelienė, J. (2013). Darybinių sinonimų, darybinių variantų ir paronimų panašumai bei skirtumai. *Žmogus ir žodis*, *15*(1), 206–214.

Vaskelienė, J. (2024). Žodžių daryba. In A. Balčiūnienė, A. Drukteinis, R. Kazlauskaitė, & J. Vaskelienė, *Praktinė bendrinės lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 310–487.

Vaskelienė, J., & Steponavičiūtė, V. (2008). Jolitos Skablauskaitės apsakymo „Ilgas pavasaris" leksikos ypatumai. *Teksto slėpiniai*, *11*, 63–81.

VLE – Jolita Skablauskaitė. (b. m.). *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras. Prieiga https://www.vle.lt/straipsnis/jolita-skablauskaite/; žiūrėta 2025-04-30.

Župerka, K. (2012). *Stilistika* (3-ias patais. ir papild. leid.). Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.

Žvinienė, R. (2009). *Magiškojo realizmo poetika Jolitos Skablauskaitės prozoje.* [Magistro darbas, Vilniaus pedagoginis universitetas]. Vilnius.

34/2
2026
LINGUISTICA LETTICA

PREDIKATĪVO DIVDABJU LEKSIKALIZĒŠANĀS UN GRAMATIZĒŠANĀS BALTU VALODĀS (PARALĒLĀ KORPUSA LIECĪBAS)

The Lexicalization and Grammaticalization of Predicatively Used Participles in the Baltic Languages (as Witnessed in a Parallel Corpus)

ANNA DAUGAVIETE (*ANNA DAUGAVET*)

ABSTRACT

Keywords:
grammaticalization, lexicalization, perfect, evidential, participles

The analytic present tense of the Baltic languages (Latvian *saliktā tagadne*, Lithuanian *esamasis (sudėtinis) atliktinis laikas*) is made of an active past participle in the predicate position, optionally accompanied by a copula (an auxiliary). Its meaning is for the most part identified with the grammatical category of present perfect, further divided into the following uses: resultative, experiential, and current relevance. Two other uses of the construction, different from perfect but historically closely related to it, are (past) evidential and stative. Instances of the stative are prone to lexicalization, producing adjectives.

The article attempts to reconstruct the development of participles in the predicative use, which combines grammaticalization and lexicalization, based on fiction texts in the parallel corpus of the Baltic languages (LiLa). The latter contains original texts in Latvian and Lithuanian and their translations into the other Baltic language, but the research mainly focuses on differences and similarities in the original subcorpora; the comparison between the originals and the translations simply concurs with the findings. To an extent, the study confirms and specifies the general impression by many Latvian and Lithuanian speakers about the differences in the use of the construction between the two Baltic languages.

The predicative use of participles is much more common in the original Latvian subcorpus, while the original Lithuanian subcorpus reveals lower frequencies. This is in accordance with the fact that participles are often replaced with the simple past or the habitual past in Lithuanian translations of original Latvian examples – especially in the meaning of current relevance that is barely present in the Lithuanian construction. The highest proportion of participles is found in Lithuanian translations of the Latvian (past) evidential. However, in Latvian translations of original Lithuanian texts, predicatively used participles are normally retained, with the notable exception of stative uses that are less common for the construction in Latvian.

The study identifies the initial point of development of the construction in both languages with the resultative meaning, which further gives rise not only to experiential and current relevance uses, but also evidential and stative meaning, the latter yielding many instances of lexicalization.

Ievads

Darāmās kārtas pagātnes divdabis (turpmāk – divdabis) abās baltu valodās tiek lietots predikatīvajā funkcijā kopā ar verbu *būt(i)* vai bez tā, veidojot saliktos laikus (liet. *sudėtiniai atliktiniai laikai*) (LVG, 473–474; LG, 248–250), sk. (1) un (2) piemēru[1]. Bez strukturālām pazīmēm šādām formām piemīt arī nozīme, kas ļauj gramatiku autoriem tās identificēt kā perfekta kategoriju, kas ir pazīstama arī citās valodās (LG, 248; Kalnača & Lokmane, 2021, 230). Pēc Estena Dāla (*Östen Dahl*) formulējuma (Dahl & Wälchli, 2016, 327), perfektam ir raksturīgas divas galvenās nozīmes, proti, rezultatīva (angļu *resultative*) (1) un gadījuma pagātnes (angļu *experiential*) (2) nozīme, kas piemīt arī baltu valodu formām.

(1) a. LiLa (liet. > latv.) *Aš jau **atsikėlusi**.*
*__Esmu__ jau **piecēlusies**.*
b. LiLa (latv. > liet.) *Nav tintes? **Izžuvusi**?*
*Nėra rašalo? **Išdžiūvęs**?*

(2) a. LiLa (latv. > liet.) *Vārdu **esmu dzirdējusi**.*
*Šį vardą **esu girdėjusi**.*
b. LiLa (liet. > latv.) *Žmona man apie jus yra daug **pasakojusi**.*
*Sieva man daudz par jums **stāstījusi**.*

Rezultatīvs (1) apzīmē rezultātu, kas ir radies no iepriekšējās darbības atbilstoši verba leksiskajai nozīmei (Nedjalkov & Jaxontov, 1988, 6). Gadījuma jeb nenoteiktā (Nau, 2005, 144) pagātne (2) savukārt attiecas uz situāciju, kas ir notikusi vismaz vienu reizi laika posmā, kurš beidzas ar runas momentu (Comrie, 1976, 58) vai jebkuru citu momentu pagātnē (Dahl, 1985, 141).

Gan latviešu valodā, gan citās valodās (piem., angļu) perfekta kategorija vispirms saistās ar t. s. pašreizējās aktualitātes nozīmi (angļu *current relevance*). Kā apgalvo E. Dāls un Eva Hedina (*Eva Hedin*), šo nozīmi visvieglāk būtu definēt, skaidrojot tās attieksmes ar rezultatīvu (Dahl & Hedin, 2000, 391–392). Rezultatīvs apzīmē stāvokli, kas radies no notikuma, kurš izteikts ar verba leksisko nozīmi, bet pašreizējā aktualitāte attiecas uz notikuma netiešajām sekām, kas no verba leksiskās nozīmes neizriet. Piemēram, izteikums *Gongs ir noskanējis* (angļu *The gong has sounded*) runātājam un adresātam atkarībā no situācijas varētu nozīmēt, ka pienācis pusdienu laiks vai beidzies boksa raunds. Šim piemēram nevar būt rezultatīva nozīmes, jo gonga (vai cita skaņas avota) skanēšanai nav tiešu seku.

[1] Rakstā izmantoti piemēri un to tulkojumi no „Lietuviešu-latviešu-lietuviešu paralēlo tekstu korpusa" (turpmāk – LiLa; ar > zīmi tiek norādīts tulkošanas virziens).

Divdabis predikatīvā pozīcijā baltu valodās tiek lietots arī ar evidenciālu nozīmi (angļu *evidential*), t. i., norādot runātāja sniegto ziņu avotu, kas varētu būt runātāja pieredze, notikuma vizuālās pēdas vai citu cilvēku teiktais (Aikhenvald, 2004, 1). Latviešu un lietuviešu valodā šāds lietojums galvenokārt izsaka netiešo runu vai vispārzināmu informāciju, kuru runātājs nevar pārbaudīt (3), un tiek uzskatīts par atsevišķu evidenciāļa kategoriju (Holvoet, 2001, 114–118) vai atstāstījuma izteiksmi (liet. *netiesioginė nuosaka*) (LG, 316–318; LVG, 483–485). Neatkarīgi no interpretācijas minētajā divdabja lietojumā tiek šķirti gramatiskie laiki, piemēram, lietuviešu valodas pagātnes darāmās kārtas divdabi viennozīmīgi identificējot ar evidenciāļa pagātnes formu. Savukārt etimoloģiski identisks divdabis latviešu valodā tradicionāli tiek uzskatīts par atstāstījuma izteiksmes salikto tagadni, kuru tas veido kopā ar verbu *būt* atstāstījuma izteiksmes tagadnes formā; tas redzams (4) piemērā, bet bieži tiek izlaists (3). Pēc Aksela Holvūta (*Axel Holvoet*) domām (Holvoet, 2001, 114–118), (3a) piemērs atbilst atsevišķai evidenciāļa pagātnes formai, tāpēc būtu traktējams līdzīgi kā lietuviešu valodā.

(3) a. LiLa (latv. > liet.) *Piemineklis komjaunietei, kura šajā ielejā* ***ieradusies*** *ar vienu no pirmajām ekspedīcijām un* ***gājusi*** *bojā, veicot dienesta pienākumus.*
Paminklas komjaunuolei, kuri šiame slėnyje ***radusis*** *su viena iš pirmųjų ekspedicijų ir* ***žuvusi*** *eidama tarnybos pareigas.*

b. LiLa (liet. > latv.) [*Pasakojama, kad kadaise stovėjęs kadampos sektos vienuolynas.*]
Užėjusi *baisi epidemija ir* ***iššudžiusi*** *beveik visus jo gyventojus.*
[*Stāsta, ka savulaik šeit esot stāvējis kadampas sektas klosteris.*]
Uznākusi *briesmīga sērga, kas* ***paņēmusi*** *gandrīz visus iemītniekus.*

(4) LiLa (latv.) *Justs jau man stāstīja:* ***esot nākusi*** *uz manim* [pie manis], *bet palikusi pusceļā.*

Pēc raksta autores novērojuma, lietuviešu valodas runātāji saliktos laikus ne vienmēr uztver kā analītiskas formas, reizēm apgalvojot, ka „tie ir tikai divdabji"; sk. arī tradicionālo lietuviešu valodniecības terminu *dalyvinė kalba* 'divdabju runa' netiešās runas apzīmēšanai. Iemesls tam ir meklējams atšķirīgajā divdabju predikatīvā lietojuma attīstībā abās baltu valodās. Predikatīvā pozīcijā divdabji turpina gramatizēties vai, gluži otrādi, leksikalizējas, bet abas šīs tendences latviešu un lietuviešu valodā neizpaužas vienādā mērā.

Gramatizēšanās rezultātā leksiskām vai gramatiskām valodas vienībām rodas jaunas gramatiskās funkcijas. Latviešu valodniecībā lielāka uzmanība tiek veltīta leksisku vienību pāriešanai gramatiskās (sk., piem., Ivulāne, 2015; bet rakstu krājuma

„Gramatizēšanās un leksikalizēšanās latviešu valodas sistēmā" ievadā minēts arī „process, kurā no gramatiskām vienībām rodas vēl gramatiskākas, resp., gramatiskā funkcijā lietotas vienības iegūst vēl kādu citu gramatisku funkciju" (Kalnača & Lokmane, 2012, 5)). Divdabis ir gramatiskā forma ar rezultatīva nozīmi (sk. (1) piemēru), kam gramatizējoties attīstās papildu gramatiskās nozīmes: atstāstījuma, gadījuma pagātnes un pašreizējās aktualitātes nozīme.

Leksikalizēšanās ir gramatisko formu vai to savienojumu pāriešana patstāvīgās leksiskās vienībās, piemēram, divdabis iegūst statīva nozīmi un pēc tam kļūst par īpašības vārdu (piem., latv. *precējies*, liet. *vedęs*). Šajā rakstā statīvs (angļu *stative*) tiek traktēts kā vēl viena perfekta nozīme, jo formāli tas neatšķiras no pārējām perfekta konstrukcijām. Taču pēc definīcijas (Nedjalkov & Jaxontov, 1988, 5–7) statīvs apzīmē tikai stāvokli un atšķirībā no rezultatīva neattiecina to uz iepriekšējo darbību, kuras rezultātā tas varētu būt radies. Līdzīgi īpašības vārdiem statīvs sastopams kopā ar apstākļa vārdiem ar nozīmi 'ļoti', piemēram, *pārāk nogurusi*, *ļoti nogurusi*, kā arī veido sakārtojuma sakaru ar īpašības vārdiem (Kapkan, 2024, 63–64), sk. (5) piemēru.

(5) a. LiLa (liet. > latv.) *Jūs pakankamai* ***prityrusi,*** [*kad žinotumėte reikalavimą* ..]
Jūs esat pietiekami ***pieredzējusi,*** [*lai zinātu noteikumus* ..]

b. LiLa (latv. > liet.) *Daugava ir* ***izspūrusi****, pelēka, sprogaina,* [*it kā vėjš plucinātu to no apakšas.*]
Dauguva ***pasišiaušusi****, pilkšva, garbanota,* [*tarsi vėjas kedentų ją iš apačios.*]

Pieņemot, ka valodā vienlaikus var novērot vienas un tās pašas vienības dažādās gramatizēšanās un leksikalizēšanās stadijās, rakstā ir analizētas divdabju lietojuma īpatnības mūsdienu (daiļliteratūras) tekstos LiLa, salīdzinot nozīmes, kas piemīt latviešu un lietuviešu valodas predikatīvajiem divdabjiem, kā arī attiecīgo piemēru biežumu: piemēram, latviešu tekstu apakškorpusā predikatīvo divdabju ir ievērojami vairāk nekā lietuviešu tekstu apakškorpusā. Tas nosaka veidu, kā latviešu resp. lietuviešu valodas divdabji ir tulkoti otrā baltu valodā, proti, latviešu valodas saliktā tagadne reizēm ir atveidota ar vienkāršo pagātni lietuviešu valodā, apstiprinot secinājumu, ka perfekta kategorija lietuviešu valodā ir mazāk attīstīta. Raksta mērķis ir, analizējot korpusā atrasto piemēru biežumu, izvirzīt hipotēzi par divdabju funkciju attīstības gaitu.

Raksta pirmajā sadaļā ir aprakstītas datu vākšanas un analīzes metodes. Otrajā sadaļā detalizētāk raksturots predikatīvo divdabju biežums latviešu un lietuviešu valodas (kā oriģinālvalodas) piemēros korpusā, ņemot vērā to strukturālās un semantiskās īpašības. Balstoties uz šiem datiem, trešajā sadaļā ir analizētas divdabju funkcijas, izdarot secinājumus par to savstarpējām attieksmēm un diahronisko

attīstību. Ceturtajā sadaļā ir aplūkoti oriģināltekstu piemēru tulkojumi otrā baltu valodā.

1. Dati un metodes

Rakstā analizēts predikatīvs divdabju lietojums LiLa, kurā līdzās citiem tekstu veidiem iekļauti arī latviešu daiļliteratūras teksti kopā ar to tulkojumiem lietuviešu valodā, kā arī lietuviešu daiļliteratūras teksti un to tulkojumi latviešu valodā (plašāk sk. Ērikas Rimkutes (*Erika Rimkutė*), Andrjus Utkas (*Andrius Utka*) un Kristīnes Levānes-Petrovas rakstā (Rimkutė et al., 2013)). Savstarpēji tiek salīdzināti gan latviešu un lietuviešu oriģināltekstu apakškorpusi, gan latviešu resp. lietuviešu piemēru tulkojumi lietuviešu resp. latviešu valodā.

Identisks piemēru kopums ir izmantots arī citos nesen veiktajos baltu valodas perfekta pētījumos (Daugavet & Arkadiev, 2021), sk. arī referātus (Daugavet, 2022; 2023), kuru dati daļēji izmantoti, norādot formu lietojuma biežumu šajā rakstā. Jāņem vērā, ka šeit nav iekļauti visi LiLa sastopamie predikatīvie divdabji, jo to meklēšanu korpusā apgrūtina piedēkļa saplūšana ar galotni vīriešu dzimtes formās: sal. *-is*, *-ies* un *-uši*, *-ušies*, *-usi*, *-usies*, *-ušās* latviešu valodā, kā arī *-ęs*, *-ęsis*, *-ę*, *-ęsi* un *-usi*, *-usis*, *-usios*, *-usiosi* lietuviešu valodā. Turklāt daži no minētajiem skaņu savienojumiem divdabja beigās formāli sakrīt ar citu vārdšķiru locījumu galotnēm. (Jāpiebilst, ka datu vākšanas laikā LiLa vēl nebija morfoloģiski anotēts). Tāpēc abos apakškorpusos automātiski tika meklētas tikai sieviešu dzimtes vienskaitļa nominatīva formas ar piedēkli *-us-* un galotni *-i*. No šādā veidā iegūtiem datiem manuāli tika atlasīti divdabji, kas ir lietoti predikatīvā pozīcijā (piemēri ar negāciju netika iekļauti, jo noliegums var ietekmēt perfekta nozīmi, sk. Arkadiev, 2021; Ivulāne, 2015, 111–112). Līdz ar to datos nav atspoguļoti bezpersonas teikumi (piem., *Ir* ***lijis***, *Vietas* ***kļuvis*** *vairāk*; *Yra* ***liję*** ‘Ir lijis’, *Buvo* ***tapę*** *aišku* ‘Bija kļuvis skaidrs’), kā arī latviešu valodas atgriezeniskie verbi (*Mute* ***pavērusies***). Strukturālu īpatnību dēļ datos tomēr ir nonākuši lietuviešu valodas atgriezeniskie verbi, kur atgriezeniskais formants ir iesprausts starp priedēkli un sakni (*Esi visiškai* ***atsivėrusi*** ‘Esi pilnīgi atvērusies’).

Atšķirībā no iepriekš minētajiem perfekta pētījumiem šajā rakstā īpaša uzmanība veltīta perfekta funkciju savstarpējām attieksmēm un attīstībai, tādējādi turpinot Dangoles Kapkanas (*Danguolė Kapkan*) promocijas darbā uzsākto diskusiju par divdabju gramatizēšanos un leksikalizēšanos (Kapkan, 2024). D. Kapkanas darbā analizēts perfekta lietojums lietuviešu valodā, balstoties uz piemēriem *Facebook* komentāros, kā arī statīvi kā adjektivējušos divdabju avots (autore statīvus traktējusi kā šo formu gramatizēšanās sākumposmu). Šajā rakstā, pamatojoties uz LiLa datiem, turpināti predikatīvo divdabju pētījumi, salīdzinot to attīstību abās baltu valodās,

bet kā procesa izpētes sākuma punkts izmantota atziņa, ka divdabju attīstība notiek pretējos virzienos, kas saistāms ar divdabju gramatizēšanos un leksikalizēšanos.

2. Divdabju biežums korpusā

Daiļliteratūras oriģināltekstu apjoms LiLa ir 1,7 miljoni vārdlietojumu latviešu valodā un 3,5 miljoni vārdlietojumu lietuviešu valodā. Lai atvieglotu divdabju biežuma salīdzināšanu, 1. tabulā ir atspoguļots piemēru biežums uz vienu miljonu vārdlietojumu. Tabulas 1. rindā ir informācija par piemēriem ar saitiņu vai palīgverbu visos īstenības izteiksmes laikos, piemēram, *esmu / biju / būšu dzirdējusi* utt., kā arī liet. *esu / buvau / būsiu girdėjusi* utt. Sekojot D. Kapkanas atziņām (Kapkan, 2024), atkarībā no piemēra nozīmes verbs *būt* (liet. *būti*) tiek definēts kā saitiņa (ar rezultatīvu nozīmi, piem., *Sieviete **ir** aizmigusi*) vai kā palīgverbs (ar gadījuma pagātnes nozīmi, piem., ***Esat** lasījusi tādu pasaku?*) (bet sk. Baibas Ivulānes promocijas darbu (2015, 102), kur *būt* saliktajos laikos ir traktēts kā palīgverbs). Tabulas 2. rindā dots piemēru skaits bez saitiņas vai palīgverba (piem., *Tinte izžuvusi*).

Kā redzams, latviešu tekstu apakškorpusā divdabji predikatīvā pozīcijā (ar saitiņu, palīgverbu vai bez tā) ir vairāk izplatīti nekā lietuviešu tekstu apakškorpusā. Taču ir manāmas atšķirības starp datiem 1. tabulas 1. un 2. rindā arī katrā no valodām: latviešu valodas piemēru skaits ar saitiņu vai palīgverbu ir diezgan tuvs atsevišķi lietoto divdabju skaitam, taču lietuviešu valodā atsevišķi lietoti divdabji sastopami ievērojami retāk. (Jāņem vērā, ka šis biežums atspoguļo tikai no neatgriezeniskiem verbiem veidotu vienskaitļa sieviešu dzimtes divdabju skaitu).

Piemēri bez saitiņas vai palīgverba 1. tabulas 2. rindā ietver gan perfektu (6a), gan evidenciāli (6b). Saitiņas vai palīgverba neesamības identificēšana ar salikto tagadni (6a) nav pašsaprotama: kā apgalvots pētījumā par baltu valodu pasīva konstrukcijām (Nau et al., 2020, 57–58), palīgverba neesamība ciešamās kārtas divdabju lietojumā bieži ir pielīdzināma palīgverbam tagadnes formā, bet dažos gadījumos konteksts pieļauj arī pagātnes vai pat nākotnes palīgverba ievietošanu. No LVG (479) izriet, ka tas attiecas arī uz darāmās kārtas divdabjiem, tāpēc precīzāka atbilde par izlaistā palīgverba laiku prasītu atsevišķu pētījumu. Šajā rakstā visi divdabji bez saitiņas vai palīgverba tiek klasificēti kā saliktās tagadnes forma.

1. TABULA. Predikatīvo divdabju biežums LiLa (visi laiki)

Nr.		Latviešu valodā		Lietuviešu valodā	
		LiLa kopumā (1,7 miljoni)	uz vienu miljonu	LiLa kopumā (3,5 miljoni)	uz vienu miljonu
1.	*būt(i)* + divdabis	1171	689	572	163
2.	divdabis	1082	636	327	93

2. TABULA. Predikatīvo divdabju biežums LiLa (saliktā tagadne)

Nr.		Latviešu valodā		Lietuviešu valodā	
		LiLa kopumā (1,7 miljoni)	**uz vienu miljonu**	**LiLa kopumā (3,5 miljoni)**	**uz vienu miljonu**
1.	*būt(i)* + divdabis (perfekts)	620	364	99	28
2.	divdabis (perfekts)	615*	362	160	46
3.	divdabis (evidenciālis)	461	271	157	45

* Tabulā nav iekļauti seši latviešu valodas piemēri, kur divdabis seko aiz saikļa *kā*, piemēram, *tup kā tupējusi*.

(6) LiLa (latv.)
   a. *Peļķe šorīt **sasalusi*** (= *Peļķe šorīt **ir sasalusi***)
   b. *Gājis laiks, saule **sākusi** spīdēt siltāk ..*

Rakstā analizēti tikai predikatīvie divdabji saliktajā tagadnē (ar saitiņu, palīgverbu vai bez tā), kā arī divdabji ar atstāstījuma (evidenciāļa) nozīmi; to biežums ir sniegts 2. tabulā, sākotnēji nenošķirot atsevišķi lietotus divdabjus saliktās tagadnes funkcijā no evidenciāļa piemēriem[2] (sk. 2. tabulas 1. rindu). Salīdzinot šos skaitļus ar 1. tabulas datiem, kļūst skaidrs, ka ar saitiņu vai palīgverbu veidotās saliktās tagadnes divdabju īpatsvars ir atkarīgs no valodas: latviešu tekstu apakškorpusā saliktā tagadne ir 364 gadījumos no visiem 689 ar saitiņu vai palīgverbu lietotajiem divdabjiem (t. i., 52,8 %), bet lietuviešu tekstu apakškorpusā saliktā tagadne ir tikai 28 gadījumos no 163 (17,2 %).

Atsevišķi lietotie divdabji pēc to nozīmes iedalīti perfektā (*Peļķe šorīt **sasalusi***) (sk. 2. tabulas 2. rindu) un evidenciālī (*Gājis laiks, saule **sākusi** spīdēt siltāk*) (sk. 2. tabulas 3. rindu). Pēc tabulas datiem var secināt, ka lietuviešu valodā saliktā tagadne biežāk tiek izteikta ar atsevišķi lietotiem divdabjiem.

D. Kapkanas lietuviešu valodas perfekta analīze *Facebook* komentāros pierāda, ka biežāka vai retāka saitiņas vai palīgverba izlaišana saliktajā tagadnē saistāma ar piemēru nozīmi (Kapkan, 2024). LiLa datos vērojama līdzīga tendence – sk. 3. tabulu, kurā sniegts saitiņas vai palīgverba lietojuma biežums savienojumā ar predikatīvajiem divdabjiem atkarībā no piemēra nozīmes. (Perfekta nozīmes plašāk skatītas raksta 3. sadaļā). Lietuviešu tekstu apakškorpusā atsevišķi lietoti divdabji sastopami relatīvi biežāk, jo tajā ir vairāk piemēru ar rezultatīva un statīva nozīmi, kur saitiņa lielākoties tiek izlaista. Saistību starp saitiņas izlaišanu un rezultatīva

[2] Par pārējiem saliktajiem laikiem LiLa sk. Annas Daugavietes un Pjotra Arkadjeva (*Peter Arkadiev*) pētījumu (Daugavet & Arkadiev, 2021).

3. TABULA. Perfekta nozīmes LiLa un to ietekme uz saitiņas vai palīgverba izlaišanu

Perfekta nozīme	Latviešu valodā		Lietuviešu valodā	
	***būt* + divdabis**	**divdabis**	***būti* + divdabis**	**divdabis**
Statīvs	25 (4 %)	5 (1 %)	33 (33 %)	59 (37 %)
Rezultatīvs	160 (26 %)	285 (46 %)	29 (29 %)	89 (56 %)
Pašreizējā aktualitāte	296 (48 %)	246 (40 %)	12 (12 %)	4 (3 %)
Gadījuma pagātne	139 (22 %)	78 (13 %)	25 (25 %)	8 (5 %)
Kopā	620 (100 %)	615* (100 %)	99 (100 %)	160 (100 %)

* Iekļauts viens piemērs ar īpatnēju nozīmi, bet tas nav atspoguļots klasifikācijā.

4. TABULA. Perfekta nozīmes LiLa

Perfekta nozīme	Latviešu valodā	Lietuviešu valodā
Statīvs	30 (2 %)	92 (36 %)
Rezultatīvs	445 (36 %)	118 (46 %)
Pašreizējā aktualitāte	542 (44 %)	16 (6 %)
Gadījuma pagātne	217 (18 %)	33 (13 %)
Kopā	1235* (100 %)	259 (100 %)

* Iekļauts viens piemērs ar īpatnēju nozīmi, bet tas nav atspoguļots klasifikācijā.

nozīmi var konstatēt arī latviešu tekstu apakškorpusā, bet tajā ir arī daudz piemēru ar gadījuma pagātnes un pašreizējās aktualitātes nozīmi. Šajos piemēros palīgverbs ir biežāk sastopams, tāpēc var runāt par lielāku gramatizēšanās pakāpi. Statīvi 3. tabulā īpaši jāizceļ, jo tie pārsvarā ir leksikalizējušies (adjektivējušies), bet saitiņas lietojums ar īpašības vārdiem abās valodās atšķiras. Kā redzams, latviešu tekstu apakškorpusā saitiņa biežāk saglabājas statīvos; turklāt statīva nozīme tajā ir sastopama daudz retāk nekā lietuviešu tekstu apakškorpusā.

4. tabulā nav ņemtas vērā atšķirības starp divdabjiem ar saitiņu vai palīgverbu un atsevišķi lietotiem divdabjiem, sniedzot to kopīgo biežumu katrā no perfekta nozīmēm. Latviešu tekstu apakškorpusā izplatītākais ir rezultatīvs un pašreizējā aktualitāte, bet lietuviešu tekstu apakškorpusā – rezultatīvs un statīvs; savukārt gadījuma pagātne abos apakškorpusos lietojuma ziņā ir trešajā vietā.

3. Divdabju nozīmes LiLa

Šajā sadaļā vispirms analizētas perfekta funkcijas ar līdzīgu lietojuma biežumu abos apakškorpusos, t. i., rezultatīva un gadījuma pagātnes nozīme; pēc tam apskatītas nozīmes ar atšķirīgu biežumu, proti, pašreizējā aktualitāte, kas vairāk raksturīga latviešu tekstu apakškorpusam, un statīvs, kas biežāk ir sastopams lietuviešu tekstu apakškorpusā. Bez šīm perfekta funkcijām analizēti arī divi evidenciāļa paveidi,

kuru cilme ir cieši saistīta ar rezultatīvu. Aprakstot un nošķirot dažādās perfekta nozīmes, noskaidroti arī to savstarpējie diahroniskie sakari.

3.1. Rezultatīvs un gadījuma pagātne

Kā minēts ievadā, rezultatīvs un gadījuma pagātne ir divas nozīmes, kas ir nepieciešamas perfekta identificēšanai (Dahl & Wälchli, 2016, 327), sk. (1) un (2) piemēru iepriekš.

Gadījuma pagātnes nozīme ir jaunāka par rezultatīvu – par to liecina lietuviešu valodas austrumaukštaišu un dienvidaukštaišu izloksnes, kur šādām konstrukcijām ir raksturīga tikai rezultatīva nozīme (Ambrazas, 2006, 171–172). Arī baltkrievu un krievu valodas izloksnēs darāmās kārtas pagātnes divdabji, kas ir veidoti ar piedēkli *-vši*, predikatīvajā funkcijā sākotnēji bija sastopami tikai ar rezultatīva nozīmi (DABM, 740–749; DARJa, 12–13), sk. (7) piemēru. Jāpiemin, ka etimoloģiski tie ir identiski ar baltu valodu divdabjiem (Arkadiev & Wiemer, 2020, 153).

(7) a. DABM *Tut vada **perasochši**.*
'Šeit ūdens (ir) izžuvis.'
b. DARJa *Trava vsja **sgorevši**.*
'Zāle visa (ir) izdegusi.'

Lietuviešu valodas senajos tekstos ir pazīstama gan rezultatīva, gan gadījuma pagātnes nozīme (Ambrazas, 2006, 171–172), tomēr lietuviešu valodas vēsturiskā korpusa trūkums ierobežo iespējas analizēt divdabju lietojumu diahroniskā aspektā. Savukārt latviešu valodas senie teksti ir pieejami korpusā „SENIE" (Andronova et al., 2025), tāpēc viens no nākamajiem uzdevumiem būtu izpētīt divdabjus, kas senajos tekstos ir lietoti predikatīvā funkcijā.

Baltu un citās valodās rezultatīvi veidoti galvenokārt no pabeigtā veida verbiem (sk. (1) piemēru), bet gadījuma pagātnes piemēros sastopamie divdabji veidoti no nepabeigtā veida verbiem (sk. (2) piemēru). D. Kapkana (Kapkan, 2024, 83–84) uzskata, ka gadījuma pagātnes funkcija attīstījusies no rezultatīva, konstrukcijai zaudējot rezultāta nozīmi. Taču pētniece nepamato savu domu ar konkrētiem piemēriem, kas atspoguļotu pārejas posmu starp divām funkcijām un paskaidrotu, kā perfekta konstrukcijā tika iekļauti nepabeigtās darbības verbi. Šajā rakstā ir izvirzīta hipotēze, ka galvenā loma šādā procesā ir piemēriem, kas apvieno nepabeigto veidu ar rezultātu. Tostarp D. Kapkana savā promocijas darbā tos apraksta kā netipiskus statīvus (Kapkan, 2024, 61), jo to nozīme lielākoties ir leksikalizējusies: *neėdęs* 'nav ēdis (parasti par dzīvniekiem vai nievājoši par cilvēkiem)', *negėręs* 'nav dzēris'. Līdzīgi piemēri ir atrodami krievu valodas izloksnēs; tie sastopami arī izloksnēs, kurās nav no citiem verbiem veidotu predikatīvo divdabju (DARJa, 1996, 13): *evši* 'ēdis, -uši', *pivši* 'dzēris, -uši', *spavši* 'gulējis, -uši'. No šī raksta viedokļa ir svarīgi, ka rezultāts

tajos izriet nevis no verba leksiskās semantikas, bet no saziņas implikatūras, t. i., sarunas dalībnieku kopējām zināšanām, ka cilvēks, kurš nav ēdis vai nav gulējis, ir izsalcis vai nav izgulējies. Tāpat šis semantiskais efekts attiecas uz situācijām, kad cilvēks ir dzēris (alkoholu), kas nozīmē reibuma stāvokli. Vienlaikus šo piemēru nozīme formāli atbilst gadījuma pagātnes definīcijai, jo tie apzīmē darbību, kas ir (vai nav) notikusi vismaz vienu reizi laika posmā, kas beidzas ar runas momentu.

Tādi piemēri kā *negėręs* 'nav dzēris' ar vispārinātu objektu padara iespējamu arī citu pārejošu verbu lietošanu rezultatīvā konstrukcijā, vispirms ar posesīvā rezultatīva nozīmi (8), kas ir sastopama gadījumos, kad objekta stāvoklis ietekmē arī subjektu (Geniušienė & Nedjalkov, 1988, 382–384). Sk. (8a) piemēru, kur tulkojumā no latviešu valodas parādās vien lietuviešu valodai raksturīgie valodas līdzekļi, kas var tikt izmantoti posesīvā rezultāta izteikšanā: palīgverbs *turėti* 'piederēt' (8a) un atgriezeniskuma rādītājs (sk. arī Wiemer, 2012).

(8) a. LiLa (latv. > liet.) *Jūsu stāstu **esmu** jau **nolikusi** pa rokai.*
*Jūsų apsakymą jau **turiu pasidėjusi** po ranka.*
b. LiLa (liet. > latv.) *Dar **esu nusipirkusi** butuką Šilainiuose.*
*Vėl **esmu nopirkusi** dzīvoklīti Šilaiņos.*

Posesīvais rezultatīvs detalizētāk aplūkots raksta 3.3. sadaļā, analizējot pašreizējās aktualitātes funkcijas attīstību Eiropas valodās.

3.2. Evidenciālis

Saskaņā ar A. Holvūta interpretāciju (Holvoet, 2001, 114–118) ne tikai lietuviešu, bet arī latviešu valodas divdabji ar evidenciālu nozīmi, kas tiek lietoti bez saitiņas vai palīgverba, šajā rakstā tiek uzskatīti par patstāvīgas evidenciāļa kategorijas vienkāršo pagātni. Tādējādi tie tiek šķirti no evidenciāļa saliktās tagadnes – pretstatā to traktējumam latviešu valodniecībā (sk. Kalnača & Lokmane, 2023, 287–289; 2022, 145–146). Evidenciāļa saliktās tagadnes formas nav iekļautas statistikā, jo ir reti sastopamas – vienu reizi latviešu tekstu apakškorpusā (sk. (4) piemēru) un četras reizes lietuviešu tekstu apakškorpusā (sk. (9) piemēru). Retumis evidenciālā nozīme ir sastopama arī perfekta saliktajā tagadnē (Nau, 2005, 149).

(9) LiLa (liet. > latv.) *Esą tokia **buvusi** paskutinė jos dukters valia.*
*Tāda esot **bijusi** viņas meitas pēdējā griba.*

Ņemot vērā formas līdzību un abu konstrukciju diahroniskos sakarus, evidenciāļa pagātnes formas tiek skatītas kopā ar salikto tagadni (sk. 5. tabulu). Evidenciāļa biežums abos apakškorpusos seko uzreiz pēc rezultatīva biežuma, t. i., šī funkcija divdabjiem nav margināla.

5. TABULA. Perfekta nozīmes LiLa (kopā ar evidenciāli)

Perfekta nozīme	Latviešu valodā	Lietuviešu valodā
Statīvs	30 (2 %)	92 (22 %)
Rezultatīvs	445 (26 %)	118 (28 %)
Pašreizējā aktualitāte	542 (32 %)	16 (4 %)
Gadījuma pagātne	217 (13 %)	33 (8 %)
Evidenciālis	461 (27 %)	157 (38 %)
Kopā	1695 (100 %)	416 (100 %)

Evidenciāla nozīme mēdz attīstīties rezultatīviem, kas sākotnēji apzīmē notikumu, par kura faktu runātājs secina pēc vizuālām pēdām, t. i., pēc notikuma rezultāta (Bybee & Dahl, 1989, 74); retumis šī nozīme ir sastopama arī baltu valodās (Ambrazas, 1990, 222). Daži no LiLa piemēriem, kas ir pieskaitīti pie rezultatīviem, īstenībā apvieno rezultatīvu nozīmi ar evidenciālu interpretāciju (10), tādējādi demonstrējot pārejas posmu starp abām funkcijām. (Lietuviski šis latviešu valodas piemērs ir tulkots vienkāršajā pagātnē; par to sk. 4. sadaļā). Vēlāk evidenciālā nozīme tiek vispārināta arī notikumiem, par kuriem runātājs uzzina no citiem; tieši šāda divdabju funkciju attīstība notikusi arī baltu valodās (Holvoet, 2004, 110).

(10) LiLa (latv. > liet.) [*Taču, aizgājis mājās, pārskaitu naudu, johaidī* –] *viena naudiņa* ***pazudusi***.
[*Tačiau parėjęs namo perskaičiuoju pinigus, johaidy* –] *vienas banknotas* ***pradingo***.

Korpusā ir daži piemēri, kuros ar divdabi izteiktais pagātnes notikums ir „restaurēts", pamatojoties uz vizuālu liecību (11); tomēr vairākumam ir vienkārša atstāstījuma nozīme – kā (3) piemērā. Šādā lietojumā noskaidrojas vislielākā atšķirība starp evidenciāli un perfektu, proti, evidenciālis tiek lietots, aprakstot situācijas, kas seko cita citai un veido vēstījumu: sk. iepriekš minēto (6b) piemēru, kas LiLa turpinās šādi: ***Gājis*** *laiks, saule* ***sākusi*** *spīdēt siltāk, un ledāji pamazām* ***kusuši, kusuši,*** *līdz* ***izkususi*** *pavisam.* (Arī šis fragments lietuviešu valodā ir tulkots vienkāršajā pagātnē; sk. 4. sadaļu). Līdzīgi stāstījuma paraugi ir sniegti (3) piemērā.

(11) a. LiLa (latv. > liet.) [*Viņa riteņa riepu nospiedumus uz smilšainā ceļa aizpūš vējš, aizskalo lietus. Noslēpj pēdas, lai nav redzams, kādi bijuši ziņas ceļi.*] *Kā tā* ***sasniegusi*** *adresātu.*
[*Jo dviračių padangų žymes žvyruotame kelyje užneša vėjas, nuplauna lietus. Kad nebūtų žinomi žinios atnešimo keliai.*] *Kaip jie* ***pasiekę*** *adresatą.*

b. LiLa (liet. > latv.) *O tai **buvusi** labai prabangi šventykla,* [*štai net ant šitos nuolaužos matyti tikras ser – auksas.*]
*Bet tā **bijusi** stipri* [ļoti – aut.] *grezna svētnīca,* [*re, pat uz šīs atlūzas var redzēt tīru zeltu jeb seru*[3].]

Piemēri ar saliktās tagadnes formām, kas seko cita citai, latviešu valodas pētījumos parasti ilustrē vēstījuma funkciju (LVG, 479; Kalnača & Lokmane, 2021, 238), tomēr tā nav savietojama ar perfekta kategoriju (Dahl, 1985, 138). Saliktās tagadnes formas neizsaka notikumu secību, un visas ir viegli identificējamas ar kādu no iepriekš minētajām perfekta nozīmēm (gadījuma pagātni, rezultatīvu vai pašreizējo aktualitāti). Baltu valodās to neatkarīgi cita no citas ir apstiprinājušas latviešu un lietuviešu informantes, kas ir tulkojušas E. Dāla tipoloģiskās anketas piemērus (Arkadiev & Daugavet, 2021, 22–23).

3.3. Pašreizējā aktualitāte

E. Dāls un E. Hedina pašreizējās aktualitātes nozīmi skaidro, izmantojot tās attiecības ar rezultatīvu (Dahl & Hedin, 2000, 391–392). Rezultatīva nozīme balstās verba leksiskajā nozīmē, bet pašreizējā aktualitāte attiecas uz notikuma sekām, kas izriet no runas situācijas: *Gongs ir noskanējis* (angļu *The gong has sounded*) var nozīmēt pusdienu laika pienākšanu vai boksa raunda beigas.

Lai arī E. Dāls un E. Hedina to īpaši neuzsver, runa būtībā ir par saziņas implikatūru (angļu *conversational implicature*), kura pēc definīcijas var tikt noliegta (Kroeger, 2022, 135–150; latviski sk. arī Plaude, 2004), t. i., runātājs var turpināt izteikumu šādi: *Gongs ir noskanējis, bet pusdienu nav*. Turpretī izteikumu *Tinte izžuvusi* nevar turpināt **Tinte izžuvusi, bet tā joprojām ir slapja* (zvaigznītes simbols norāda, ka šāds piemērs latviešu valodas runātājiem nebūtu pieņemams), jo verba *izžūt* leksiskā nozīme ietver komponentu ‘kļūt pilnīgi sausam’, resp., ‘vairs nebūt slapjam’. Tātad pašreizējās aktualitātes nozīme attīstās līdzīgi kā gadījuma pagātnes nozīme: gan runātājam, gan adresātam ir skaidrs, ka, ja kāds nav gulējis ilgāku laiku, tam ir attiecīgs fizisks stāvoklis. Šis izteikuma nozīmes komponents neietilpst verba *gulēt* nozīmē, bet ir ietverts saziņas implikatūrā. Atšķirība ir tāda, ka gadījuma pagātnes nozīme rodas, konstrukcijas semantikā iekļaujot priekšstatu par laika posmu, kas ietver ar verbu izteikto situāciju. Taču pašreizējās aktualitātes nozīme ir identiska ar runātāja un adresāta kopējām zināšanām par sekām, kuras var izraisīt ar verbu izteiktā situācija.

[3] *Ser* ir tibetiešu valodas vārds ar nozīmi ‘zelts’.

Turklāt gadījuma pagātne neattiecas uz atsevišķu notikumu, bet līdzīgu notikumu apkopojumu (Dahl & Hedin, 2000, 386–389). Tā (2) piemērā tiek apstiprināts fakts, ka par kādu personu ir stāstīts un tās vārds ir dzirdēts, bet konkrēts notikums netiek minēts. Šīs gadījuma pagātnes īpatnības sevišķi spilgti parādās jautājumos un izteikumos ar negāciju, kur principā netiek runāts par konkrētu situāciju: hrestomātiski angļu valodas piemēri un to tulkojumi latviešu valodā atrodami mācību grāmatās, piemēram, *Have you ever been to America? I have never been to America* 'Vai tu esi bijis Amerikā? Es nekad neesmu bijis Amerikā'. Bet pašreizējā aktualitāte var piemist arī konkrētam notikumam (12b). D. Kapkana (Kapkan, 2024) pat izvirzījusi situācijas noteiktību kā kritēriju, kas nošķir pašreizējās aktualitātes nozīmi no citām perfekta funkcijām.

(12) a. LiLa (liet. > latv.) [*Užuot meditavusi Didžiąją Tuštumą, iki menkiausių detalių, sekundės tikslumu planuoju, kur po trijų mėnesių iš čia ištrūkusi važiuosiu, ką valgysiu, ką gersiu, kaip ir su kuo kalbėsiu, kokius drabužius, knygas ar papuošalus pirksiu, pagaliau apie ką svajosiu,*] *nes dabar ir tai* ***esu*** *sau* ***užgynusi****.*
[*Lai gan man vajadzētu meditēt par Lielo Tukšumu, līdz visniecīgākajām sīkdaļām ar sekundes precizitāti plānoju, uz kurieni, tikusi laukā no šejienes, pēc trijiem mēnešiem braukšu, ko ēdīšu, ko dzeršu, kā un ar ko runāšu, kādas drēbes, grāmatas vai rotaslietas pirkšu, beigu galā* [galu galā – aut.] *– par ko sapņošu,*] *jo tagad arī to es sev* ***esmu liegusi****.*

b. LiLa (latv. > liet.) [*Vakarā parāda vīram, pastāsta,*] *ko vecene* ***teikusi****.*
[*Vakare parodo vyrui, perpasakoja,*] *ką senė* ***yra sakiusi****.*

Pētījumos par citām valodām, piemēram, angļu, pašreizējās aktualitātes nozīme un rezultatīva nozīme ne vienmēr tiek nošķirtas (piem., Comrie, 1976, 56; par rezultātu šaurākā un plašākā nozīmē sk. Dahl, 1985, 134–135). Vairākās Eiropas valodās perfekta konstrukcija ietver pārejošu palīgverbu ar nozīmi 'piederēt' (angļu *have*). Tās sākotnējā nozīme bijusi posesīvais rezultatīvs, piemēram, *I have written a book*, kas piešķir darbības rezultātu gan teikuma objektam, gan subjektam, t. i., burtiski 'man ir uzrakstīta grāmata' (Acosta, 2013). Lai attiecinātu notikuma rezultātu tikai uz teikuma subjektu, ģermāņu un romāņu valodās joprojām tiek izmantots palīgverbs 'būt', kas angļu valodā vēlāk aizstāts ar pārejošo 'piederēt' un saglabājies vienīgi piemērā *She is gone* 'viņa ir aizgājusi'. Tātad rezultatīva funkcija šajās valodās jau sākotnēji bijusi ierobežota, un perfekta evolūcija no posesīvā rezultatīva līdz pašreizējai aktualitātei izrādījās īsāka. Tas varētu izskaidrot, kāpēc šo divu nozīmju diferencēšana ir mazāk nepieciešama. Turpretim latviešu valodā subjekta rezultatīvs vispirms paplašinās līdz posesīvajam rezultatīvam, tādējādi

konstrukcija tiek veidota ar pārejošiem verbiem, un tikai tad izveidojas pašreizējās aktualitātes funkcija.[4]

Pēc 4. un 5. tabulas datiem var secināt, ka latviešu valodā pašreizējās aktualitātes nozīme ir sastopama biežāk nekā visas pārējās, toties lietuviešu valodā – daudz retāk. Var teikt, ka lietuviešu valodā pašreizējās aktualitātes funkcija nav pilnībā nošķirta no rezultatīva. Tas izpaužas arī saziņas implikatūrā, ko ir grūti nodalīt no verba leksiskās nozīmes. (12a) piemērā nozīmes komponents, kas ir izteikts ar perfekta konstrukciju, izpaužas faktā, ka stāstītāja vairs nesapņo un tāpēc atliek sapņošanu uz nākotni. Lietuviešu valodā *užginti* 'aizliegt' nenozīmē, ka aizliegtā darbība netiek veikta, lai arī šāda interpretācija varētu rasties, balstoties uz pieņēmumu, ka aizliegums, kas ir vērsts pret sevi, tomēr tiek ievērots. Kaut arī stāstītājas nesapņošana šajā gadījumā ir saziņas implikatūra, tā ir tik cieši saistīta ar verba *užginti* 'aizliegt' nozīmi, ka tuvojas t. s. konvencionālajai implikatūrai (angļu *conventional implicature*), kuru nav iespējams noliegt, jo tā ietilpst vārda nozīmē.

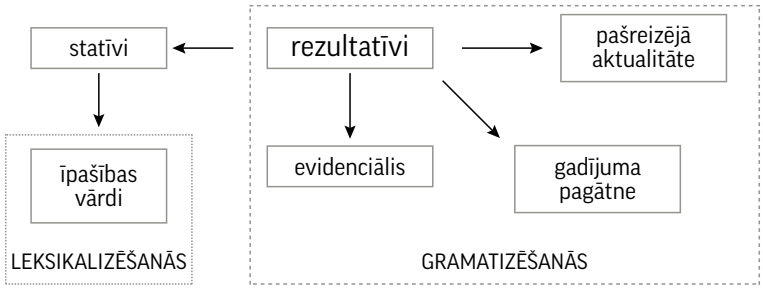
3.4. Statīvs

Nozīmīgas atšķirības starp latviešu un lietuviešu tekstu apakškorpusu vērojamas arī attiecībā uz statīviem (sk. (5) piemēru iepriekš).

Statīva funkcijā lietoti divdabji nereti leksikalizējas, kļūstot par īpašības vārdiem. Leksikalizējušos divdabjus var atpazīt arī pēc tā, ka attiecīgo verbu finītās formas gandrīz nav sastopamas, piemēram, liet. *susijęs* 'saistīts' (Kapkan, 2024, 60). „Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā" minēta vesela virkne šādu piemēru: *izdēdējis*, *izģindis*, *izkāmējis*, *izsalcis*, *izslāpis*, *izspūris*, *izstīdzējis*, *noplīsis*, *paputējis*, *sabozies*, *sagumis*, *saīdzis*, *sakumpis*, *sapīcis*, *sašutis* (Sokols, 1959, 643). Leksikalizēšanās gadījumā divdabjiem var attīstīties jauna nozīme, kas atšķiras no verba nozīmes, piemēram, *nevykęs* 'nederīgs, neveiksmīgs', sal. *vykti* 'izdoties' (Kapkan, 2024, 58). Nereti leksikalizējušies divdabji tiek iekļauti vārdnīcās kā atsevišķi šķirkļi.

Tieši ievērojamais statīvu biežums lietuviešu valodā, kā arī saitiņas izlaišana nosaka to, ka pārējie predikatīvie divdabji netiek uztverti kā saliktā laika formas („Tie ir tikai divdabji"), it sevišķi ņemot vērā, ka arī evidenciāļa funkcijā tie ir plaši pazīstami kā *dalyvinė kalba* 'divdabju runa'. Interesanti, ka latviešu valodnieciskajā literatūrā (Kalnača & Lokmane, 2023, 287–289; 2022, 145–146) ir vērojama pretēja tendence: predikatīvos divdabjus, kas ir lietoti evidenciāļa funkcijā, t. i., bez saitiņas, interpretēt kā salikto tagadni, – varbūt tāpēc, ka tieši analītiskās perfekta formas ar pašreizējās aktualitātes nozīmi latviešu valodas runātāju uztverē pārstāv predikatīvos divdabjus.

[4] Par perfekta ar palīgverbu 'piederēt' īpatnībām salīdzinājumā ar baltu un slāvu valodu perfektu ar palīgverbu 'būt' sk. arī D. Kapkanas promocijas darbu (Kapkan, 2024).

1. ATTĒLS. Predikatīvo divdabju attīstības shēma

Atšķirībā no D. Kapkanas promocijas darba (Kapkan, 2024, 66), kur statīvi identificēti ar predikatīvo divdabju attīstības sākumposmu, šajā rakstā par izejas punktu gan leksikalizēšanās, gan gramatizēšanās procesam ir izvirzīta konstrukcija ar rezultatīva funkciju. No vienas puses, zaudējot iepriekšējā notikuma nozīmi, no tās veidojas statīvi, kas tālāk leksikalizējas. No otras puses, rezultatīvi tālāk gramatizējas un attīstās trijos atšķirīgos virzienos – rodas gadījuma pagātnes un pašreizējās aktualitātes nozīme, kā arī evidenciālis (sk. 1. attēlu).

4. Divdabju tulkošana baltu valodās

Divdabju predikatīvā pozīcijā lietuviešu oriģināltekstu apakškorpusā ir ievērojami mazāk nekā latviešu oriģināltekstu apakškorpusā (sk. 1. tabulu). Tāpēc arī tulkojumos no latviešu valodas lietuviešu valodā divdabji bieži ir aizstāti ar vienkāršās vai iteratīvās pagātnes formām (sk. 6. tabulu). Izņēmums ir divdabji evidenciāļa funkcijā, kas visbiežāk tulkoti ar atsevišķi lietotiem divdabjiem.

Jāuzsver, ka latviešu predikatīvie divdabji tiek aizstāti ar citām formām lietuviešu valodas tulkojumos ne tikai piemēros ar pašreizējās aktualitātes nozīmi; tas ir vērojams arī piemēros ar rezultatīva un gadījuma pagātnes nozīmi (13).

(13) a. LiLa (latv. > liet.), rezultatīvs
__Esat__ liela __izaugusi__. Tā ja, laiks iet, laiciņš iet...
Didelė __užaugot__. Matai, kaip laikas bėga...

b. LiLa (latv. > liet.), gadījuma pagātne
Nervu zāles __esmu dzērusi__ es un ļoti daudz.
Vaistus nuo nervų __gerdavau__ aš ir gana dažnai.

c. LiLa (latv. > liet.), pašreizējā aktualitāte
No kā Jūs __esat izdarījusi__ tik aplamu secinājumu?!
Iš ko Jūs __padarėte__ tokią klaidingą išvadą?!

Tulkojumos no lietuviešu valodas latviešu valodā divdabji visbiežāk ir saglabāti (sk. 7. tabulu). Izņēmums ir statīvi, kas latviski parasti tiek tulkoti, izmantojot īpašības vārdus un ciešamās kārtas pagātnes divdabjus, jo darāmās kārtas pagātnes divdabjiem statīva funkcija latviešu valodā ir vāji attīstījusies (14). Ir nepieciešams

6. TABULA. Predikatīvo divdabju lietojuma biežums latviešu oriģināltekstu tulkojumos lietuviešu valodā LiLa

Latviešu valodas oriģināls		Tulkojums lietuviešu valodā			
		***būti* + divdabis (saliktā tagadne)**	**divdabis**	**vienkāršā vai iteratīvā pagātne**	**cits***
būt + divdabis (perfekts)	620	123 (20 %)	54 (9 %)	363 (59 %)	80 (13 %)
divdabis (perfekts)	615	38 (6 %)	155 (25 %)	265 (43 %)	157 (26 %)
divdabis (evidenciālis)	461	1 (0 %)	314 (68 %)	98 (21 %)	48 (10 %)

* Šajā ailē ietverta informācija par vienkāršo tagadni, salikto pagātni, divdabjiem citās pozīcijās u. tml.

7. TABULA. Predikatīvo divdabju lietojuma biežums lietuviešu oriģināltekstu tulkojumos latviešu valodā LiLa

Lietuviešu valodas oriģināls		Tulkojums latviešu valodā			
		***būt* + divdabis (saliktā tagadne)**	**divdabis**	**īpašības vārds**	**cits***
būti + divdabis (perfekts)	99	57 (58 %)	17 (17 %)	17 (17 %)	8 (8 %)
divdabis (perfekts)	160	50 (31 %)	65 (41 %)	28 (18 %)	17 (11 %)
divdabis (evidenciālis)	157	6 (4 %)	108 (69 %)	1 (1 %)	42 (27 %)

* Šajā ailē ietverta informācija par vienkāršo tagadni un pagātni, salikto pagātni, kā arī salikto tagadni ar saitiņu vai palīgverbu *esot*.

atsevišķs pētījums, lai noskaidrotu dažādu kārtu divdabju izmantojumu šajā nozīmē (sk. arī Nau et al., 2020; Nedjalkov & Jaxontov, 1988), bet sākotnēji var pieņemt, ka statīvu veidošanās no darāmās kārtas divdabjiem lietuviešu valodu atšķir ne tikai no latviešu, bet arī citām Eiropas valodām.

(14) LiLa (liet. > latv.), statīvs
a. *Ji apskritai **pamišusi**.*
*Viņa vispār ir **traka**.*
b. *Aš **nelinkusi** juokauti.*
*Es neesmu **noskaņota** uz jokiem.*
c. *Tu **pasirengusi** manęs išklausyti?*
*Tu **esi gatava** mani uzklausīt?*

Secinājumi

„Lietuviešu-latviešu-lietuviešu paralēlo tekstu korpusā" (LiLa) ietverto oriģinālliteratūras tekstu salīdzinājums pierāda, ka latviešu valodā predikatīvie divdabji ir vairāk gramatizējušies nekā lietuviešu valodā. To skaits ir ievērojami lielāks, un

tiem ir labi attīstījusies pašreizējās aktualitātes nozīme, ko var salīdzināt ar perfekta funkcijām arī citās Eiropas valodās, piemēram, angļu valodā. Par to liecina arī oriģināltekstu salīdzinājums ar tulkojumu otrā baltu valodā, proti, latviešu valodas predikatīvie divdabji lietuviski bieži vien tiek tulkoti ar vienkāršo vai iteratīvo pagātni, apstiprinot secinājumu, ka lietuviešu valodā trūkst līdzekļu, lai izteiktu šādu piemēru nozīmi ar divdabjiem. Turpretim visas funkcijas, kuras predikatīvie divdabji pilda lietuviešu oriģināltekstos, ir pieejamas latviešu valodas divdabjiem – izņemot statīvus. Tie latviešu oriģināltekstos ir sastopami reti, tāpēc arī tulkojumos no lietuviešu valodas darāmās kārtas pagātnes divdabji tiek aizstāti ar īpašības vārdiem vai arī ciešamās kārtas pagātnes divdabjiem. Tā kā statīviem ir tendence adjektivēties, var teikt, ka predikatīvo divdabju gramatizēšanās lietuviešu valodā ir līdzsvarota ar leksikalizēšanos.

Tomēr vispārīgie divdabju attīstības virzieni abās valodās atbilst vienai shēmai: gan latviešu, gan lietuviešu valodā tiem visvairāk raksturīga ir rezultatīva nozīme, no kuras tālāk veidojas, no vienas puses, statīva nozīme, un, no otras puses, gadījuma pagātnes un pašreizējās aktualitātes funkcija. Abas pēdējās minētās nozīmes ir tipiskas perfekta kategorijai arī citās Eiropas valodās. Šajā attīstībā liela loma ir piemēriem, kas darbojas kā pārejas posmi, savienojot divu atšķirīgu funkciju iezīmes. No rezultatīva rodas arī divdabju lietojums evidenciāļa (atstāstījuma) funkcijā, kurā tos vajadzētu uzskatīt par atsevišķu kategoriju, nevis par vēl vienu saliktās tagadnes nozīmi.

AVOTI

Andronova, E., Spektors, A., Vanags, P., Baltiņa, M., Trumpa, A., Trumpa, E., Grūzītis, N., Siliņa-Piņķe, R., Frīdenberga, A., Skrūzmane, E., Ķauķīte, S., & Pretkalniņa, L. (2025). *Latviešu valodas seno tekstu korpuss (Senie).* CLARIN-LV digitālā bibliotēka, http://hdl.handle.net/20.500.12574/141. Pieejams https://korpuss.lv/id/Senie.

LiLa – Utka, A., Levāne-Petrova, K., Vēvere, D., Rābante-Buša, G., Kovalevskaitė, J., & Rimkutė, E. (2013). *Lietuviešu-latviešu-lietuviešu paralēlo tekstu korpuss (LiLa).* CLARIN-LV digitālā bibliotēka, http://hdl.handle.net/20.500.12574/6. Pieejams https://korpuss.lv/id/LiLa.

LITERATŪRA

Aikhenvald, A. (2004). *Evidentiality*. Oxford: Oxford University Press.

Ambrazas, V. (1990). *Sravnitel'nyj sintaksis pričastij baltijskix jazykov*. Vilnius: Mokslas.

Ambrazas, V. (2006). *Lietuvių kalbos istorinė sintaksė*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Arkadiev, P. (2021). Perfect and negation: Evidence from Lithuanian and sundry languages. In K. M. Eide, & M. Fryd (Eds.), *The Perfect Volume: Papers on the Perfect*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 138–161.

Arkadiev, P., & Daugavet, A. (2021). Perfekt v litovskom i latyšskom jazykax: sopostavitel'nyj analiz na osnove tipologičeskoj ankety. *Voprosy jazykoznanija*, *4*, 7–41.

Arkadiev, P., & Wiemer, B. (2020). Perfects in Baltic and Slavic. In R. S. D. Crellin, & T. Jügel, (Eds.), *Perfects in Indo-European Languages and Beyond*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 123–214.

Bybee, J. L., & Dahl, Ö. (1989). The creation of tense and aspect systems in the languages of the world. *Studies in Language*, *13*(1), 51–103.

Comrie, B. (1976). *Aspect. An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems.* Cambridge: Cambridge University Press.

DABM – Avanesaŭ, R. (ed.). (1963). *Dyjalektalahičny atlas belaruskaj movy*. Minsk: Vydaviectva Akademii navuk BSSR.

Dahl, Ö. (1985). *Tense and Aspect Systems*. Oxford: Blackwell.

Dahl, Ö., & Hedin, E. (2000). Current relevance and event reference. In Ö. Dahl (Ed.), *Tense and Aspect in the Languages of Europe*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 385–401.

Dahl, Ö., & Wälchli, B. (2016). Perfects and iamitives: Two gram types in one grammatical space. *Letras de Hoje*, *51*(3), 325–348.

DARJa – Avanesov, R. (ed.). (1996). *Dialektologičeskij atlas russkogo jazyka, III: Sintaksis. Leksika. Kommentarii k kartam. Spravočnyj apparat*. Moskva: Nauka.

Daugavet, A. (24.–30.07.2022.). *The perfect and evidential participles in Baltic.* [Conference presentation]. 19th Salos Summer School of Linguistics „Academia Grammaticorum Salensis Undevigesima", Salos Manor, Rokiškis Municipality, Lithuania.

Daugavet, A. (23.–29.07.2023.). *Past active participles in Baltic: between evidential and perfect (a LiLa-based study).* [Conference presentation]. 20th Salos Summer School of Linguistics „Academia Grammaticorum Salensis Undevigesima", Salos Manor, Rokiškis Municipality, Lithuania. Pieejams https://www.academiasalensis.org/wordpress/wp-content/uploads/2023/12/Daugavet-2023-perfect-evidential.pdf.

Daugavet, A., & Arkadiev, P. (2021). The perfects in Latvian and Lithuanian: A comparative study based on questionnaire and corpus data. *Baltic Linguistics*, *12*(12), 73–165. Pieejams https://doi.org/10.32798/bl.922.

de Acosta, D. (2013). The Old English *Have*-Perfect and Its Congeners. *Journal of English Linguistics*, *41*(1), 33–64. Pieejams https://doi.org/10.1177/0075424212441706.

Geniušienė, E., & Nedjalkov, V. (1988). Resultative, Passive, and Perfect in Lithuanian. In V. Nedjalkov (Ed.), *Typology of Resultative Constructions.* Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 369–386.

Holvoet, A. (2001). *Studies in the Latvian Verb*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Holvoet, A. (2004). Evidencialumo kategorija. In A. Holvoet, & L. Semėnienė (red.), *Lietuvių kalbos gramatikos darbai, II: Gramatinių kategorijų tyrimai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 105–120.

Ivulāne, B. (2015). *Palīgnozīmē lietotu darbības vārdu sistēma latviešu valodā*. [Promocijas darbs, Latvijas Universitāte]. Rīga. Pieejams https://dspace.lu.lv/server/api/core/bitstreams/0588a297-0698-41c4-ab36-5410bfec5ef7/content.

Kalnača, A., & Lokmane, I. (2012). Ievads. Gramatizēšanās teorija un latviešu valodniecība. *Gramatizēšanās un leksikalizēšanās latviešu valodas sistēmā. Valoda: nozīme un forma*, *2*, 5–8.

Kalnača, A., & Lokmane, I. (2021). *Latvian Grammar*. Rīga: University of Latvia Press.

Kalnača, A., & Lokmane, I. (2022). Latvian oblique forms: An interaction of evidentiality, epistemicity, and mirativity. In H. Metslang, M. Norvik, & A. Kalnača (Eds.), *Insights into the Baltic and Finnic Languages. Contacts, Comparisons, and Change*. Berlin: Peter Lang, 135–166.

Kalnača, A., & Lokmane, I. (2023). Evidentiality and the Latvian Oblique forms. In M. Carretero, J. I. Marin-Arrese, E. Dominguez Romero, & V. Martín de la Rosa (Eds.), *Evidentiality and Epistemic Modality: Conceptual and Descriptive Issues*. Berlin: Peter Lang, 281–315.

Kapkan, D. K. (2024). *The Grammaticalization of BE Perfects and beyond: Case Studies in Lithuanian, Bulgarian and Barese*. [Doctoral Dissertation, Vilnius University]. Vilnius.

Kroeger, P. (2022). *Analyzing meaning: An Introduction to Semantics and Pragmatics* (3rd ed.). (Textbooks in Language Sciences 5). Berlin: Language Science Press. Pieejams https://doi.org/10.5281/zenodo.6855854.

LG – Ambrazas, V. (Ed.). (2006). *Lithuanian Grammar* (2nd revised ed.). Vilnius: Baltos lankos.

LVG – Nītiņa, D., & Grigorjevs, J. (red.). (2013). *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.

Nau, N. (2005). Perfekts un saliktā tagadne latviešu valodā. *Baltu filoloģija*, *14*(2), 137–154.

Nau, N., Spraunienė, B., & Žeimantienė, V. (2020). The Passive Family in Baltic. *Baltic linguistics*, *11*, 27–128.

Nedjalkov, V., & Jaxontov, S. (1988). The Typology of Resultative Constructions. In V. Nedjalkov (Ed.), *Typology of Resultative Constructions*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 3–62.

Plaude, I. (2004). *Pragmatika*. Rīga: Latvijas Universitāte.

Rimkutė, E., Utka, A., & Levāne-Petrova, K. (2013). Lietuvių–latvių ir latvių–lietuvių kalbų lygiagretusis tekstynas LILA. *Kalbų studijos*, *23*, 70–77. Pieejams https://doi.org/10.5755/j01.sal.0.23.4582.

Sokols, E. (atb. red.). (1959). *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika, I: Fonētika un morfoloģija*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmija.

Wiemer, B. (2012). The Lithuanian HAVE-Resultative – A Typological Curiosum? *Lingua Posnaniensis*, *54*(2), 69–81. Pieejams https://doi.org/10.2478/v10122-012-0015-z.

INTERPERSONĀLĀS AKADĒMISKĀS KOMUNIKĀCIJAS TEKSTU IZPĒTE: *LAUDATIO* JĀNIM ENDZELĪNAM KĀ ŽANRA PIEMĒRI[1]

Study of Interpersonal Academic Communication Texts: *Laudatio* for Jānis Endzelīns as an Example of the Genre

- AGNESE DUBOVA
- DIĀNA LAIVENIECE
- DZINTRA LELE-ROZENTĀLE

[1] Raksts izstrādāts ar Eiropas Savienības Atveseļošanas un noturības mehānisma atbalstu pētniecības un attīstības granta „*Laudatio* tekstu vēsturiskā attīstība latviešu valodā: citu valodu un tradīciju ietekme, valodiskā specifika un lietojuma situativitāte akadēmiskajā kopienā" (Nr. RTU-PA-2024/1-0025) projektā „Konsolidācijas un pārvaldības izmaiņu ieviešana Rīgas Tehniskajā universitātē, Liepājas Universitātē, Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmijā un Latvijas Jūras akadēmijā un Liepājas Jūrniecības koledžā virzībai uz izcilību augstākajā izglītībā, zinātnē un inovācijās" (Nr. 5.2.1.1.i.0/2/24/I/CFLA/003).

ABSTRACT

Keywords: *interpersonal academic communication,* laudatio*, honorary texts, memorial*

Laudatio as an expression of praise was already known in Ancient Rome, and even today this type of text is used in various aspects of life, including the academic environment. The *laudatio* genre includes texts of veneration or remembrance, which are interrelated with one of their functions – the praise of a certain person. To date, the study of these texts in Latvian has not been done. Thus, the purpose of this publication is to study and characterize the features of the *laudatio* genre found in the macro and microstructure of the text, thematic fields, stylistics and intertextuality, using a set of texts dedicated to one person – articles to honour and remember him.

The empirical material consists of *laudatio* texts dedicated to Jānis Endzelīns. 43 texts published in the Latvian SSR, by Latvians in asylum abroad, and in Latvian publications between 1943 and 1997 were selected for the study. The selected *laudatio* texts have been studied and compared both at the macrostructure level and at the microstructure level according to the following six criteria: (1) text title, (2) text introduction wording, (3) text content thematic structure, (4) stylistic choices used in the text, (5) forms of intertextuality used in the text, (6) final wording of the text. Text analysis was performed both qualitatively and quantitatively, also using *AntConc* and *Sketch Engine* vocabulary analysis tools.

The articles of honour and remembrance dedicated to Endzelīns contain typical features of the *laudatio* genre in the title as well as the introductory and final parts. Regarding the thematic field of the text, biographical data, merit and criticism in research work, pedagogical and organizational work, awards, personality characteristics, leisure activities and interests are described, as it is typical in the genre to honour someone, while memories of contemporaries are characteristic of remembrance texts. Types of text in the *laudatio* genre use stylistic choices such as epithets, metaphors, comparisons, different types of questions and ellipses, as well as various forms of intertextuality such as direct quotations and paraphrases.

It was concluded that *laudatio* texts over time are subject to the influence of various external factors observed in the micro and macro structure of texts, including style. The thematic commonality and functional proximity of the three types of text examined make it possible to conduct further analysis in the broader text genre family and text network, including, for example, letters of recommendation, gratitude, and other types of text.

Ievads

Zinātnisko komunikāciju veidojošie teksti lingvistikā, sevišķi teksta lingvistikā un diskursa izpētē, ir ar plašu, taču nevienmērīgu pētniecības vēsturi gan Latvijas, gan starptautiskajā kontekstā. Uzmanība galvenokārt pievērsta primārajiem un sekundārajiem tekstiem, piemēram, zinātniskiem rakstiem, anotācijām un recenzijām, atstājot novārtā akadēmiskos rituālus īstenojošos tekstus.

Daudzi akadēmiskajā komunikācijā lietotie žanri ir pazīstami kā plašākas Eiropas mutvārdu un rakstveida kultūras tradicionāla sastāvdaļa. Tā, piemēram, pārņemot teksta paraugu *laudatio* un tā nosaukumu no antīkās kultūras, kā tas ir šajā gadījumā, tiek īstenota tekstu tipoloģiskā intertekstualitāte, kas ir diahroniski orientētu pētījumu joma. Šajā rakstā godināšanas, piemiņas un atceres teksti ir skatīti kā *laudatio* žanra paveidi, un to savstarpējās saiknes pamatā ir viena no šo tekstu dominējošām funkcijām – noteiktas personas cildinājums.

Publikācijas mērķis: izmantojot vienai personai veltītu tekstu kopu – godinājuma, piemiņas un atceres rakstus –, izpētīt un raksturot *laudatio* žanra pazīmes, kas konstatējamas teksta makrostruktūrā un mikrostruktūrā, tematiskajos laukos, stilistiskajās figūrās un intertekstualitātē.

Mūsdienu akadēmiskajā vidē, tostarp arī latviešu, latīņu cilmes substantīvs *laudatio* ir labi zināms, kaut gan „Tēzaura" 2025. gada versijā šis vārds nav iekļauts. Citās valodās tas ir gan saglabājies oriģinālformā, gan piedzīvojis dažādas pakāpes integrāciju ortogrāfiskajā un morfoloģiskajā sistēmā. Piemēram, vācu valodā tiek lietota vienskaitļa forma *Laudatio* vai *Laudation*, daudzskaitlī – *Laudationes* un *Laudationen* (DWDS; Kytzler & Redemund, 2007, 407). Arī angļu valodā ir pazīstama latīņu cilmes forma *laudation*, dsk. *laudations* (Merriam-Webster).

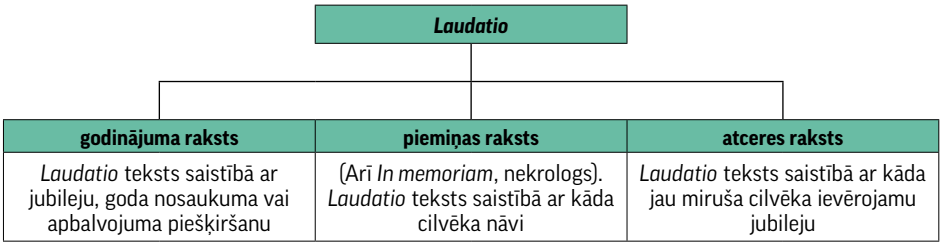
Veidojot nozarvalodu tekstu tipoloģiju, tekstu grupā, kas īsteno komunikāciju starp nozares ekspertiem (angļu *expert-to-expert-communication*), Rozemarija Glēzere (*Rosemarie Gläser*) (1995b, 150) iekļāvusi arī interpersonālās komunikācijas (angļu *interpersonal communication*, vācu *fachinterne Kommunikation*) tekstus (angļu *interpersonal text forms / genres*). To vidū minēti arī *laudatio* mutvārdu formā izcilas personas jubilejā (kolokvijā viņam vai viņai par godu), (angļu *laudation at a distinguished person on the occasion of a jubilee (at a colloquium in his / her honour)*) un līdzjūtības runa (angļu *condolence speech*) (Gläser, 1995a, 107). Arī rakstveida interpersonālās komunikācijas tekstu uzskaitījumā atrodama viena no *laudatio* formām – atzinības / godinājuma rakstu krājums saistībā ar jubileju (angļu *appreciation of a scholar on the occasion of a jubilee: laudation (an article on his / her honour in a festschrift or a specialist journal)*), kā arī nekrologs (angļu *obituary*) (Turpat, 107–108). R. Glēzere šeit nesniedz minēto interpersonālās komunikācijas tekstu tālāku

klasifikāciju, kas joprojām uzskatāma par zinātniskās komunikācijas pētniecības perspektīvu. Jāatzīmē, ka nopietns šķērslis ir šīs jomas tekstu nevienveidība, sākot jau ar daudz diskutētajiem terminoloģiska rakstura jautājumiem saistībā ar tekstu klasifikāciju (sk., piem., vācu valodā – Gansel & Jürgens, 2009, 53; latviešu valodā – Laiveniece & Helviga, 2023), kā arī ar tekstu tipoloģiju (Vater, 2001, 180–181).

Godinājuma teksti kā akadēmiskās interpersonālās komunikācijas reprezentanti visai reti ir saistījuši pētnieku ievērību. Latviešu valodā jāmin Māra Baltiņa ieskats akadēmisko veltījumkrājumu vēsturē, skatot šo akadēmiskās komunikācijas formu kā akadēmisko publikāciju žanru (Baltiņš, 2024). Veltījumkrājumos publicētie un akadēmisko balvu vai goda doktora nosaukuma piešķiršanas gadījumiem sacerētie *laudatio* teksti angļu un vācu valodā salīdzināti R. Glēzeres rakstā „LSP text types and traditional text forms of interpersonal communication in English and German" (Gläser, 1995a). Uzsverot *laudatio* tekstu komplekso raksturu, ko apliecina, piemēram, tekstam pievienoto publikāciju saraksts vai pārskats par biogrāfiskajiem datiem, R. Glēzere pievēršas tekstu makrostruktūrai, kurā iekļauts virsraksts ar godināmās personas vārdu, godinājuma iemeslu un īsa akadēmiskā biogrāfija, sasniegumu apraksts pētniecībā, promocijas darbu vadīšanā, publicēšanā, pateicības un apsveikuma formulējumi, kā arī norāde uz *laudatio* autoriem. Bez minētajām makrostruktūras daļām ir izcelts arī terminu un emotīvās leksikas lietojums.

Vācu un angļu nekrologu sastatījuma ievadā R. Glēzere (Turpat, 113) norāda uz līdzību ar *laudatio* tekstiem, kas izpaužas aizgājušā kolēģa dzīves un darba gaitu aprakstā un terminu lietojumā. Veicot makrostruktūras un stilistisko analīzi, R. Glēzere (Turpat, 119) uzsver šo tekstu lomu kultūru atšķirību raksturojumā. Jāatzīmē, ka nekrologu tekstu pētniecība atšķirībā no citiem *laudatio* žanra paveidiem ir guvusi plašāku vērību teksta lingvistikā, tiesa, ne saistībā ar akadēmisko vidi (Bogner, 2006; Hanus, 2016 u. c.).

Balstoties uz iepriekš minēto pētniecisko ievirzi, kā arī ņemot vērā tekstu saistījumu, kuru varētu traktēt kā tekstu tīklojuma daļu (sk. Adamzik, 2016, 347), šajā rakstā tradicionālie godinājuma teksti papildināti ar atceres un piemiņas tekstiem (sk. 1. attēlu). Uz šo tekstu tematisko tuvību netieši norāda jau, piemēram, latīņu

1. ATTĒLS. Pārskats par *laudatio* žanra tekstu paveidiem

laudator nozīme vācu valodā: *Leichenredner* 'bēru runas teicējs', *Lobredner* 'slavinājuma runas teicējs' un *Lobhudler* 'pārspīlēti glaimojošas runas teicējs' (Kytzler & Redemund, 2007, 407). Šim rakstam izvēlētie paveidi atšķiras galvenokārt ar to lietojuma kontekstu (situativitātes kritērijs), ko papildina teksta žanram raksturīgās mikrostruktūras un makrostruktūras daļas, kā dominējošo tēmu (un atbilstoši tai arī funkciju) visos paveidos saglabājot konkrētas personas dzīves un darba gaitu stilistiski variētu cieņpilnu un slavinošu aprakstu. Paredzams, ka šādas tematiski saistītas tekstu kopas analīze uz salīdzināmu kritēriju bāzes, kas ļauj to traktēt arī kā teksta žanru saimi (vācu *Textsortenfamilie*, sk. Adamzik, 2016, 339–340), varētu sniegt precīzāku raksturojumu katram no izvēlētajiem teksta paveidiem.

1. Pētījuma materiāls un metodoloģija

Pētījuma empīrisko materiālu veido *laudatio* teksti, kas veltīti Jānim Endzelīnam gan jubilejās, gan atvadoties no viņa 1961. gadā, gan atceroties valodnieku viņa nozīmīgajās gadskārtās. Pētījumam atlasītie 43 teksti (sk. avotu sarakstu un 1. tabulu) publicēti Latvijas (pārsvarā Latvijas PSR) un trimdas izdevumos laikā no 1943. gada līdz 1997. gadam, tātad vairāk nekā 50 gadu ilgā posmā, kas ļauj izsekot *laudatio* žanra pazīmju konstantumam vai mainīgumam. Savukārt fakts, ka tiek skatīta gan trimdas, gan Latvijas prese, ļauj konstatēt atšķirības kā saturiskā aspektā (faktu traktējumā), tā ideoloģiskā uzslāņojumā, tāpat teksta autoru attieksmē pret godināmo personu.

Tekstu atlase veikta vietnē „Periodika.lv", izmantojot atslēgvārdus: *Jānis Endzelīns*, *akadēmiķis*, *valodnieks*, *profesors*, *jubileja* u. c.

No izvēlētajiem tekstiem 20 ir godinājuma raksti, kas veltīti J. Endzelīnam jubilejās, 10 – piemiņas un 13 – atceres raksti. To autori ir tādas latviešu kultūrtelpā zināmas personības kā Valērija Baltiņa, Ernests Blese, Edīte Hauzenberga-Šturma, Kārlis Kārkliņš, Velta Rūķe, Kārlis Straubergs, Jānis Rozenbergs, Aina Blinkena u. c. Fona informācijai izmantoti Rasmas Grīsles (1999) un Sarmas Kļaviņas (2015; 2022) pētījumi, kā arī arhīva materiāli.

No 1. tabulā ievietotā materiāla redzamas tendences, kas parāda atšķirības Latvijas un trimdas publikāciju intensitātē:

1) J. Endzelīnu viņa dzīves laikā 70., 75., 80. un 85. jubilejā vienlīdz atcerējušies gan kolēģi Latvijā, gan bijušie līdzgaitnieki trimdā;

2) J. Endzelīna aiziešanu mūžībā Latvijā apliecina tikai viens oficiālais nekrologs, kas nemainītā veidā publicēts dažādos izdevumos, savukārt trimdas izdevumos atrodami vismaz deviņi dažādi, turklāt visai emocionāli piemiņas teksti;

1. TABULA. Pētījumā izmantoto avotu pārskats

	Latvijas preses izdevumi	Trimdas preses izdevumi
Godinājuma raksti	„Izglītības Mēnešraksts" (Hauzenberga-Šturma, 1943) „Latvju Mēnešraksts" (Kārkliņš, 1943) „Cīņa" (Grigulis, 1948) „Karogs" (Plūme, 1948) „Literatūra un Māksla" (Kļaviņš, 1948) „Padomju Jaunatne" (Grabis, 1948) „Skolotāju Avīze" (Saule-Sleine, 1948) „Cīņa" (Bendiks, 1953) „Rīgas Balss" (Vanags, 1958) „Literatūra un Māksla" (Dambe, 1958)	„Latvju Vārds" (J., 1948) „Latviešu Ziņas / Latvian News" (Baltiņa, 1948a) „Nedēļas Apskats / Latvian weekly news" (Hauzenberga-Šturma, 1948) „Sauksme" (Baltiņa, 1948b) „Latvija Amerikā" (Kārkliņš, 1953) „Latvija / Latvian newspaper / Lettische Wochenzeitung" (Hauzenberga-Šturma, 1953a) „Vārti" (Hauzenberga-Šturma, 1953b) „Ceļa Zīmes" (Rūķe, 1953) „Latvju Vārds" (Prof. Endzelīna 85 gadi, 1958) „Laiks" (Jēger-Freimane, 1958)
Piemiņas raksti	„Dzimtenes Balss" ([Azāns et al.], 1961), arī „Cīņa", „Padomju Jaunatne", „Skolotāju Avīze" (Azāns et al., 1961)	„Londonas Avīze" (Andrups, 1961) „Latvija Amerikā" (Miris prof. J. Endzelīns, 1961) „Latvija Amerikā" (Blese, 1961a) „Latvija" (Blese, 1961b) „Austrālijas Latvietis" (Dunsdorfs, 1961) „Universitas" (Straubergs, 1961) „Latvija Amerikā" (Tihovskis, 1961) „Laiks" (Bičolis, 1961) „Rājums" (Baltiņa, 1962)
Atceres raksti	„Liesma (Valmiera)" (Bērziņa, 1963) „Darba Uzvara" (Rozenvalds, 1968) „Karogs" (Rozenbergs, 1973) „Zvaigzne" (Dambe, 1973) „Cīņa" (Blinkena, 1973) „Karogs" (Vilciņš, 1983) „Latvijas Vēstnesis" (Stradiņš, 1997) „Latvijas Vēstnesis" (Nītiņa, 1997) „Latvijas Vēstnesis" (Grīsle, 1997) „Latvijas Vēstnesis" (Stengrevica, 1997)	„Latvju Vārds" (Jēgers, 1961) „Laiks" (Jēgers, 1973) „Latvija Amerikā" (Ruņģe, 1973)

3) J. Endzelīna atcere 100., 110. un 125. gadskārtā vairāk atspoguļota rakstos Latvijas preses izdevumos, savukārt trimdā – pavisam nedaudz saistībā ar valodnieka simtgadi.

Lai arī *laudatio* rakstu saturs, protams, ir atšķirīgs, fakts, ka visi teksti veltīti vienai personībai, ļauj vieglāk saskatīt žanra pazīmes, jo informācija zināmā mērā atkārtojas, piemēram, biogrāfijas dati, nozīmīgās publikācijas, sabiedriskā darbība, atzinības un apbalvojumi. Tas savukārt apliecina, ka „žanram piemīt savas likumības, savs kanons, sava patstāvība un estētika" (Kiršenštāle, 1991, 12; vairāk par terminu *žanrs* saistībā ar informatīvajiem tekstiem sk. Laiveniece & Helviga, 2023, 31–33).

Laudatio žanra teksti pētīti un salīdzināti gan makrostruktūras, gan mikrostruktūras līmenī, lai raksturotu to saturu pēc šādiem kritērijiem:

1) teksta virsraksts,
2) ievada formulējums,
3) satura tematiskās vienības,
4) sastopamās stilistiskās figūras,
5) lietotās intertekstualitātes formas,
6) nobeiguma formulējums.

Tekstu izpētei līdzās detalizētajai lasīšanai un kvalitatīvajai analīzei izmantoti arī *AntConc* un *Sketch Engine* leksikas analīzes rīki.

2. Tekstu analīzes rezultāti

2.1. Virsraksts

J. Endzelīnam veltīto godinājuma, piemiņas un atceres rakstu nosaukumos pārsvarā minēts viņš pats (67,4 % piemēru) – virsrakstā iekļauts vai nu pilns vārds un uzvārds, vai iniciālis un uzvārds, vai arī tikai uzvārds. R. Grīsle J. Endzelīna 125 gadu atcerei veltītajā pasākumā Latvijas Zinātņu akadēmijā sava referāta beigās šajā sakarā bilst: ,,Es te visnotaļ saku vienkārši *Endzelīns*. [..] Jo Endzelīna uzvārdam blakus nobāl un šķiet lieki visi tituli" (Grīsle, 1997).

Kopā ar vārdu vai iniciāli un uzvārdu virsrakstos nereti (48,8 % gadījumu) ir lietoti vēl citi apzīmējumi – zinātniskais grāds (*Dr.* vai *Dr. phil.*), akadēmiskais nosaukums, amats vai norāde uz darbības jomu. Biežāk lietotais ir amata nosaukums *profesors* (arī saīsinājums *prof.*) – minēts 14 reizes. Četros gadījumos izmantots nosaukums *akadēmiķis* un četros – *valodnieks*, bet divos – *akadēmiķis profesors*.

Virsrakstos, kuros J. Endzelīna vārds nav minēts, viņa nosaukšanai un vienlaikus arī cildināšanai izmantoti vārdu savienojumi:

- izcils valodnieks (J., 1948),
- latviešu valodniecības pamatlicējs (Vanags, 1958),
- dižais zinātnieks (Rozenbergs, 1973),
- latviešu valodas pētnieks (Jēgers, 1973),

- lielākais latviešu valodnieks (Ruņģe, 1973),
- liela personība (Stengrevica, 1997).

Dažos nosaukumos izmantoti metaforiski apzīmējumi, kas vienlaikus raksturo J. Endzelīna personību: „Vientuļais kalnā kāpējs" (Kārkliņš, 1953) un „Lielais vientuļnieks" (Jēger-Freimane, 1958). Tāpat metaforiski raksturots valodnieka dzīves gājums un paveiktais darbs: „Zinātnei un tautai veltīts mūžs" (Bendiks, 1953), „Akadēmiķa prof. Dr. J. Endzelīna 75 gadu mūža cēliens" (Plūme, 1948), „Cildena darba jubilārs" (Dambe, 1958), „Mūža lielums" (Blinkena, 1973), „Slavena mūža piemineklis lielā darbā" (Bičolis, 1961).

Kopumā saskatāmas vairākas *laudatio* žanra pazīmes, kas raksturīgas šo tekstu nosaukumam un kas daļēji atbilst arī R. Glēzeres izteiktajiem secinājumiem (Gläser, 1995a):

1) iekļauts godināmās personas vārds un uzvārds;

2) norāde par godināmās personas amatu, nodarbošanos vai statusu;

3) skaitliski izteikta informācija – dzimšanas dati vai gadu skaits;

4) personības raksturojumā izmantoti vārdi un vārdu savienojumi ar cildinošu konotāciju.

2.2. Ievada formulējumi

Zinātniskajā literatūrā diezgan daudz tiek runāts par teksta pirmo teikumu, kam jāsaista lasītāja uzmanība (vairāk sk. Laiveniece, 2021). Pirmajam teikumam ir jādominē kā raksta svarīgākajai daļai tūlīt aiz virsraksta, un var secināt, ka to ir ievērojuši visi, kas rakstījuši par J. Endzelīnu saistībā ar kādu nozīmīgu viņa dzīves notikumu. Tādējādi *laudatio* rakstu pirmie teikumi visbiežāk (65 % gadījumu) satur informāciju ar faktiem, datiem, kā arī cildinošiem apzīmētājiem, goda nosaukumiem, līdz ar to pasakot svarīgāko – kam šis teksts ir veltīts, piemēram,

(1) *Lielākajam baltu valodu pētniekam profesoram Jānim Endzelīnam šā gada 22. februārī paiet 80 gadu no dzimšanas dienas* (Kārkliņš, 1953)[2];

(2) *Rīgā 1. jūlijā miris profesors Jānis Endzelīns un 4. jūlijā apbedīts Raiņa kapos* (Andrups, 1961);

[2] Piemēru citējumos ir saglabāta oriģināla, t. i., avotā lietotā, rakstība.

(3) *Šā gada 22. februārī aprit 100 gadi, kopš Valmieras tuvumā, Kauguru Mičkēnā, šūpulis kārts pašam ievērojamākajam latviešu valodniekam – akadēmiķim profesoram doktoram Jānim Endzelīnam* (Dambe, 1973, 3).

Atkarībā no tā, vai teksts publicēts Latvijas (tolaik – Latvijas PSR) vai trimdas presē, atšķiras izvēlētie cildinājuma vārdi. Latvijas izdevumos kā svarīgākais, kas raksturo personu/personību, galvenokārt ir uzsvērti J. Endzelīna goda nosaukumi un amati, arī valsts apbalvojumi. Piemēram, oficiālajā nekrologā, ko parakstījuši 28 pazīstami valsts aparāta un inteliģences pārstāvji, to vidū valsts amatpersonas Augusts Kirhenšteins, Vilis Lācis, Arvīds Pelše, Augusts Voss, valodnieki Hermanis Bendiks, Vallija Dambe, Rūdolfs Grabis, dzejnieks Valdis Lukss, literatūrzinātnieks Ēvalds Sokols, vēsturnieks Vilis Samsons u. c., var lasīt, ka J. Endzelīns bijis „latviešu valodas zinātnes veidotājs, jauno zinātnieku audzinātājs, latviešu literārās valodas kopējs un kuplinātājs, Nopelniem bagātais zinātnieks, PSRS Zinātņu akadēmijas korespondētājloceklis, LPSR Zinātņu akadēmijas akadēmiķis, filoloģijas zinātņu doktors, Ļeņina prēmijas laureāts, profesors" (Azāns et al., 1961). Savukārt trimdas presē vairāk ir cildināti J. Endzelīna nopelni valodniecībā, saucot viņu par

- zinātnieku no Dieva žēlastības (Kārkliņš, 1953);
- latviešu izcilāko valodnieku (Rūķe, 1953, 36);
- vienu no latviešu tautas lielākajiem dēliem un latviešu lielāko valodnieku (Jēgers, 1973);
- slavenu, Eiropā pazīstamu zinātnieku, lielāko latvju valodnieku (Ruņģe, 1973).

Vairāki raksti 20. gadsimta 40. gados sākas ar uzsvērumu, ka svētku diena ir ne tikai pašam jubilāram, bet arī viņa līdzgaitniekiem, tādējādi paaugstinot šī notikuma vērtību un arī vērienu ar apzīmējumiem *diža svētku diena* un *izcila diena*, piemēram,

(4) *Šā gada 22. februārī latviešu zinātnei, latviešu augstskolai un tamlīdz arī latviešu skolai bija diža svētku diena: valodnieks profesors J. Endzelīns atskatījās uz 70 nodzīvotiem mūža gadiem* (Hauzenberga-Šturma, 1943, 25);

(5) *Šā gada 22. februarī mūsu zinātnes, izglītības un kulturas darbinieki līdz ar skolu un augstskolu jaunatni atzīmēja profesora Jāņa Endzelīna 75 gadu dzimumdienu* (Plūme, 1948, 241);

(6) *Prof. Jāņa Endzelīna 75 gadu jubileja ir izcila diena ne tikai latviešu filologam, bet arī katram citas zemes zinātniekam, kam pētnieka darbā jāsaskaņas ar baltoloģijas problēmām* (J., 1948).

Tāpat arī J. Endzelīna aiziešana mūžībā izcelta kā sēru diena, kas skar lielu daļu latviešu:

(7) *Miris prof. Endzelīns. Šī ziņa liks ikkatram latviešu cilvēkam, kam vien kāds sakars ar dzimtās valodas mācīšanu vai mācīšanos, uz brīdi apstāties savās kārtējās domu un darba gaitās un pavērst savus gara skatus uz mūsu sirmo mētropoli Rīgu, kur Raiņa kapos guldīts dzimtenes zemes klēpī šis tiešām ievērojamais un nezūdamiem nopelniem savas latviešu tautas priekšā bagātais tās dēls* (Blese, 1961b).

Atsevišķos gadījumos *laudatio* tekstu autori izvēlējušies nesākt ar faktoloģisku informāciju par jubilāru vai aizgājēju, bet veidojuši iesākumu, piemēram,

- lirisku:

(8) *Īso atskati gribētos iesākt ar dažām rindām no Raiņa Vienīgās zvaigznes: „... Kas viņas ugunīs iededzies, Tas neprasa, vai viņš bojā ies... Tas neskatās sānis, bet iet un iet, Tu vari to teikt vai pelt, vai smiet...*" (Hauzenberga-Šturma, 1953a);

- patosa pilnu:

(9) *Ir personības, kuru gara un darba dižums rada apbrīnu un cieņu. Ir personības, kas ar savu darbu un dzīvi atstājušas paliekošas vērtības nākamajām paaudzēm, savai tautai, cilvēcei* (Rozenbergs, 1973, 134);

(10) *Lielas personības arvien atstāj dziļas pēdas tautas kultūras vēsturē, un dažkārt šī ietekme jo skaidrāk sajūtama tikai pēc zināmas laika distances, vērojot, kādus augļus nesuši viņa sētie atziņu graudi* (Blinkena, 1973);

- dziļi emocionālu:

(11) *„Vai jūs zināt, ka profesors Jānis Endzelīns ir miris?" jautā tālrunī kāda balss. „Nē, es nezinu. Es nekad nezināšu, ka profesors Jānis Endzelīns ir miris, kaut 1961. gada 1. jūlijs ir viņa bēru diena un viņš guldīts mūžīgai atdusai Rīgā Raiņa kapos, kapsētā, kuŗā viņš nevēlējās būt guldināts"* (Baltiņa, 1962, 2).

Lai gan *laudatio* teksti pēc savas žanriskās būtības ir cildinājumi, atsevišķu rakstu ievaddaļa norāda uz autoru attieksmi pret šāda veida tekstiem korelācijā ar J. Endzelīna personību:

(12) *"Lielākais latvju valodnieks" – šis apzīmējums Endzelīnam pienākas kā karalim valdnieka kronis* (Ruņģe, 1973);

(13) *Profesor, lūdzu piedot, ka rakstu šīs Jums veltītās rindas. Lūdzu to tādēļ, ka zinu, cik ļoti Jums derdzās cildinājumi un godinājumi* (Dunsdorfs, 1961).

Līdzīgi kā *laudatio* virsrakstos, arī tekstu ievados saskatāmas vairākas žanram raksturīgas pazīmes:

1) uz godināmo personu attiecināmu skaitliski izteiktu faktu iekļāvums;
2) norāde par godināmās personas tituliem un apbalvojumiem;
3) vārdu savienojumi ar cildinošu konotāciju (piem., *liels cilvēks un liels zinātnieks*, *nezūdamiem nopelniem savas latviešu tautas priekšā bagātais tās dēls*, *liela personība*);
4) apzīmētāju lietojums pārākās un vispārākās pakāpes formā (piem., *izcilākais*, *pats ievērojamākais*, *viens no lielākajiem*).

2.3. Tematiskās vienības

Teksta žanru raksturo teksta tēmas jeb tematiskās vienības, kas ir teksta vai teksta daļu saturiskais kodols (Bußmann, 2002, 692); tās veido teksta makrostruktūru. J. Endzelīnam veltītajos godinājuma, piemiņas un atceres rakstos ir konstatējamas dažādas tematiskās vienības.

2.3.1. Biogrāfisko datu un dzīvesgājuma izklāsts. Latvijas PSR un trimdā publicētajos tekstos manāmas atšķirības biogrāfisko datu pieminējumā. Trimdā iznākušajos rakstos ir minēts fakts par J. Endzelīnu kā saimnieka (sal. Kārkliņš, 1953; Rūķe, 1953; Prof. Endzelīna 85 gadi, 1958) un „budža" dēla (Baltiņa, 1962, 3) izcelsmi. Savukārt Latvijas PSR tapušajās publikācijās J. Endzelīna biogrāfija sākas tikai no Tērbatas studiju laikiem (sal. Vanags, 1958; Rozenbergs, 1973; Dambe, 1973). Tikai simtdesmitgades atceres rakstā var atrast informāciju par godinātās personas izcelsmi: „No visai turīgas latviešu zemnieku sētas nākušais Jānis Endzelīns .." (Vilciņš, 1983, 161). Trimdas rakstos J. Endzelīna izcelsme ir sasaistīta ar pievēršanos latviešu valodas pētniecībai: „.. dzimis viņš Kauguros un ir saimnieka dēls. Kauguriešu valoda dod viņam pūrā līdz latviešu vidusdialekta izloksni ar trim intonācijām" (Rūķe, 1953, 36).

2.3.2. Zinātniskās darbības raksturojums, kurā minētas pētījuma jomas un zinātniskās publikācijas, kā arī vērtēts godinātās personas ieguldījums valodniecībā: latviešu valodas fonoloģijā, gramatikā, dialektoloģijā u. c., salīdzināmajā valodniecībā, senprūšu valodas pētījumos. Īpaši izcelti un cildināti divi J. Endzelīna darbi: „Latviešu valodas vārdnīca" (60 % gadījumu) un „Lettische Grammatik" (49 % gadījumu). Rakstos uzsvērts arī lielais publikāciju skaits un plašais pētījumu diapazons, piemēram,

(14) *Nav iespējams pieminēt visus profesora Endzelīna pētījumus – to skaits krietni pārsniedz divi simti darbu* .. (Plūme, 1948, 242);

(15) *1920. gadā uz jauno Latviju atgriežas jau zinātniska autoritāte ar 74 publicētiem rakstiem* (Prof. Endzelīna 85 gadi, 1958).

Arī šajā tematiskajā laukā pamanāmas atšķirības starp Latvijas PSR un trimdā publicētajiem *laudatio* tekstiem. Latvijas PSR tapušajos rakstos bieži vien ir uzsvērti pētījumi par baltu un slāvu valodu kontaktiem un abu valodu radniecības izpēti, piemēram: „Ļoti nozīmīgs ir J. Endzelīna ieguldījums baltu un slāvu etnoģenēzes un valodu radniecības problēmu risināšanā" (Blinkena, 1973). Savukārt trimdas autoru godinājuma rakstos ir izcelta J. Endzelīna darbu nozīmība salīdzināmās valodniecības aspektā, kā arī darbu izmantojamība citu valodu pētījumos: „.. ar 1899. g. viņa vārds kļūst starptautiski pazīstams – bet reizē ar to starptautiskajai valodniecībai tiek dots pierādījums par latviešu valodas svarīgumu indoeiropiešu valodu problēmu risināšanā. Šis svars rādās pieņemamies ar ik jauno Endzelīna darbu, līdz 1922. gadā, paveiktā materiāla vākuma un teorētisko pētījumu sintezē, iznāk plašā „Lettische Grammatik", kas mūsu valodu, priekšzīmīgā apstrādājumā, padara pieejamu ārzemju zinātnieku pasaulei, bet autoram sagādā starptautisku atzinību un godinājumus" (Hauzenberga-Šturma, 1953a).

Saskaņā ar R. Glēzeres (Gläser, 1995a) teikto, pētītajos tekstos zinātniskās darbības raksturojumam lietota gan emotīva leksika (sk. 2.4. apakšsadaļu), gan termini. Pētījumā biežāk sastopamie ir valodniecības termini, kas saistīti ar J. Endzelīna valodas pētījuma jomām, piemēram, *vietu vārds* (minēts 40 reizes), *senprūšu valoda* (32 reizes), *intonācija* un *izloksne* (katrs 20 reizes), *dialekts* (19 reizes), *etimoloģija* un *sintakse* (katrs 12 reizes), *dialektoloģija* (11 reizes).

2.3.3. Pedagoģiskais darbs un audzēkņi. J. Endzelīna pedagoģiskais darbs analizētajos tekstos ir saistīts ar plašo pētniecības lauku. Šeit minēts mājskolotāja, docētāja un profesora darbs Tērbatas, Harkivas un Latvijas Universitātē. J. Endzelīna ieguldītais darbs audzēkņu izglītošanā ir atzīmēts gan Latvijas PSR, gan trimdā publicētajos rakstos, piemēram,

(16) *Viņš strādājis Tartu un Charkovas universitātē, bet jo sevišķi izceļama J. Endzelīna darbība Latvijā, kur viņš kļuvis par baltu valodnieku kadru gatavošanas pamatlicēju* (Bendiks, 1953);

(17) *Pie Endzelīna mācījušies ļoti daudz tagad jau vidējās paaudzes latviešu valodas skolotāju un pētnieku, kas iespēju robežās arī trimdā turpina mācīt vai pētīt latviešu valodu. Lai minam te tikai, piem., Veltu Rūķi-Draviņu, kas neatlaidīgā darbā panākusi*

to, ka pie viņas Stokholmas augstskolā tagad iespējams iegūt pat doktora gradu latviešu valodniecībā (Jēgers, 1973).

2.3.4. Organizatoriskais darbs. Šajā tematiskajā vienībā minēta un cildināta Baltu filoloģijas nodaļas nodibināšana, dekāna pienākumu veikšana un darbība koleģiālās institūcijās, komisijās, biedrībās. Tā, piemēram, „[a]r viņa līdzdalību izveidota Latvijas universitātes Filoloģijas un filozofijas fakultāte, tajā Baltu filoloģijas nodaļa, pie universitātes nodibināta Filologu biedrība. Profesors ir jaundibinātās fakultātes dekāns, Filologu biedrības priekšsēdētājs, Folkloras krātuves kolēģijas loceklis, Latviešu valodas krātuves un Latviešu valodas katedras vadītājs, aktīvi darbojas ļoti daudzās komisijās, organizācijās, iestādēs" (Rozenbergs, 1973, 137).

2.3.5. Apbalvojumi. E. Hauzenberga-Šturma uzskaita J. Endzelīna pagodinājumus: „.. Tēvzemes balvas laureāts, Upsalas universitātes goda doktors, Kauņas universitātes goda doktors, Prāgas Zinātņu un mākslas akadēmijas ārējais biedrs, Holandes Zinātņu akadēmijas ārējais biedrs, Zviedrijas Zinātņu akadēmijas ārējais biedrs, Krievijas Zinātņu akadēmijas korespondētājs biedrs, Vācu akadēmijas Humbolta (Humboldt) medaļas laureāts, Latviešu filologu biedrības goda biedrs, Helsinku Zinātņu biedrības goda biedrs, Karaļauču (Königsbergas) Zinātņu biedrības goda biedrs, Götingas [tagad Getingenes, vācu val. *Göttingen* – aut.] Zinātņu biedrības goda biedrs, Prāgas Zinātņu biedrības ārējais biedrs, Igauņu Zinātņu biedrības goda biedrs, Amerikas Lingvistu biedrības goda biedrs, Rīgas vēstures un senatnes pētītāju biedrības goda biedrs .." (Hauzenberga-Šturma, 1943, 26); kā arī „J. Endzelīns apbalvots ar Ļeņina, Darba Sarkanā Karoga un Sarkanās Zvaigznes ordeņiem" (Azāns et al., 1961).

2.3.6. Personības raksturojumā izcelta stingrība, nelokāmība, nopietnība, vientulība u. c. Tas ir ilustrēts šādi: „Savā darbā un dzīvē Endzelīns pastāv kā nopietns, pamatīgs un konsekvents zinātnieks, izcils paidagogs un nelokāms raksturs. Viņa personības lielums pasarga viņu no vajadzības piemēroties dažādām režīmu maiņām, un arī tagad viņš stāv kā burtnieks latviešu tautas vidū, sargājot to, kas katrai tautai ir tikpat dārgs kā dzīvība – viņas valodu" (Prof. Endzelīna 85 gadi, 1958).

2.3.7. Kritika attiecībā uz veiktajiem pētījumiem, piemēram, „Endzelīna skola savā ziņā novārtā atstājusi mūsu – kaut arī jauno un neviengabalīgo – pilsētnieku valodu" un „šķiet, par maz ievērots ir pat rakstnieku ienesums mūsu daiļdarbos" (Rūķe, 1953, 37).

2.3.8. Laikabiedru, galvenokārt studentu un kolēģu, atmiņas atspoguļotas atceres rakstos no 1968. gada. Tā iespējams uzzināt epizodi no J. Endzelīna lekcijas: „1940./41. gadā Endzelīns universitātē lasīja nelielu priekšmetu – latviešu valodnieki. Studenti ar nenoliedzamu ziņkāri gaidījuši, ko profesors teiks, kad nonāks līdz valodniekam Jānim Endzelīnam. Nekas sevišķs jau nav noticis. Profesors no

katedras runājis mierīgi, objektīvi kā par kādu viņam svešu, nepazīstamu personu. Tikai nobeigumā piebildis – „Endzelīns nāk no Kauguru pagasta, un, kā zināms, kaugurieši drīzāk lūst, bet nekad neliecas, nevienam" (Ruņģe, 1973).

2.3.9. Intereses un brīvā laika pavadīšana, kur atklājas J. Endzelīna aizraušanās ar literatūru un mūziku, piemēram, „J. Endzelīnā iemājoja dziļa mākslas mīlestība. Viņš augstu vērtēja latviešu literātūru. Kad es kādreiz ne visai atzinīgi izteicos par J. Janševska darbiem, viņš dedzīgi aizstāvēja tā darba tipu bagātību un dzīvīgumu. Viņš cītīgi apmeklēja koncertus un teātŗus" (Kārkliņš, 1953).

Laudatio žanra tekstu paveidos tiek iekļautas tādas tematiskās vienības kā godināmās personas biogrāfiskie dati, zinātniskā, pedagoģiskā, organizatoriskā darba raksturojums, apbalvojumu uzskaitījums, personības rakstura iezīmju atspoguļojums, kritiskās piezīmes par paveikto, interešu un brīvā laika nodarbju apraksts. Laikabiedru atmiņas kā tematiskā vienība ir sastopama galvenokārt atceres rakstos.

2.4. Stilistiskās figūras

Lai godinātu akadēmisko personu *laudatio* tekstos, tiek izmantota emotīvā leksika (sk. Gläser, 1995a). Pētītajos avotos ir sastopami tropi – spilgti un ietekmīgi mākslinieciskās izteiksmes līdzekļi kā valodas instruments, kas attiecināms uz stilistiku, retoriku u. c. (Helviga, 2019, 53). Emotīvā leksika tiek ietverta stilistiskajās figūrās – vārdos, vārdu savienojumos un izteicienos, kas lietoti tēlainības un izteiksmības radīšanai (Fībiga, 2023b) un ar kuru palīdzību tekstā pauž izcēlumu, kontrastu, uzskatāmu attēlojumu, vērtējumu (Fleischer et al., 1993, 247).

Laudatio žanra rakstos vērojami arī vērtējoši stilistiskie valodas līdzekļi, lai raksturotu personību, darbus, ieguldījumu u. tml., kā arī pievērstu lasītāja uzmanību noteiktiem aspektiem. Pētāmajā materiālā par J. Endzelīnu ir lietotas dažādas stilistiskās figūras.

2.4.1. Epiteti (viens no tropu veidiem) ir vārdi, kas izceļ kādas personas, darba u. c. kvalitāti (sal. Rozenbergs, 1995, 131) un kas „apzīmējamo padara izteiksmīgāku, pastiprinātāku un emocionāli iespaidīgāku" (Fībiga, 2025). Ar epitetiem tiek izcelta un vērtēta gan J. Endzelīna personība, gan viņa darbs un ieguldījums latviešu valodas pētniecībā. Visbiežāk ir lietots īpašības vārds *liels* (123 reizes) pamata, pārākajā un vispārākajā salīdzināmajā pakāpē epiteta funkcijā, ko nosaka apzīmējamais vārds (*ieguldījums*, *nopelns*, *devums* utt.), piemēram,

(18) *.. mūsu lielais, pasaules slavu ieguvušais zinātnieks nebija ne „sauss zinātnieks" vien, nedz arī ass cilvēku nīdējs* (Jēger-Freimane, 1958);

(19) *J. Endzelīns ir arī lielākais latviešu valodas zinātnieks ..* (Dambe, 1973, 3);

(20) *Vislielākie nopelni Jānim Endzelīnam ir tieši latviešu valodas zinātniskajā izpētē un mūsdienu latviešu literārās valodas veidošanā un attīstīšanā* (Blinkena, 1973).

Bieži ir lietots epitets ar pamatvārdu *jauns* (55 reizes), raksturojot personas darba gaitu uzsākšanu, darbus, inovācijas latviešu valodas pētniecībā, audzēkņus u. c., piemēram,

(21) *.. lai tad pēc ilgāka laika – 1938. gadā – nāktu klajā ar jaunu lielu darbu gramatikas nozarē – Latvijas Universitātes mācības grāmatu serijā iznākušo „Latviešu valodas skaņas un formas"* (Hauzenberga-Šturma, 1943, 26);

(22) *Šis darbs patlaban ir jaunākais un pilnīgākais senprūšu valodas materiala zinātnisks apstrādājums* (Plūme, 1948, 242);

(23) *Visu laiku viņš rediģēja Filologu biedrības rakstus. Tajos viņš plašu vietu deva jaunajiem valodniekiem, ļaudams viņiem pilnīgi brīvi izteikt savas domas. Viņš neierobežoja jauno ērgļu lidojumu* (Kārkliņš, 1953).

Nedaudz retāk lietoti raksturojošie epiteti *izcils* (38 reizes), *plašs* (26 reizes), *nozīmīgs* (19 reizes), *ievērojams* (25 reizes), *ilgs* (24 reizes), *labs* (16 reizes) u. c., piemēram,

(24) *Ar savu darbu profesors iemantojis lielu cieņu un autoritāti pasaules valodniecībā kā viens no sava laika izcilākajiem vēsturiski salīdzināmās valodniecības speciālistiem* (Blinkena, 1973);

(25) *Ļoti nozīmīgs ir J. Endzelīna devums savai tautai un valstij, tās izglītībai un kultūrai* (Kļaviņa, 2022);

(26) *J. Endzelīns ir ievērojamākais baltu valodu pētnieks ..* (Dambe, 1973, 3).

2.4.2. Metaforas, kuru nozīmes pamatā ir divu parādību salīdzinājums, pārnesums uz analoģijas pamata (Veidemane, 1977, 67), kas balstīts „uz līdzību starp divām savā starpā atšķirīgām lietām vai parādībām" (Fībiga, 2024a), kā tropi ir izmantots, lai atspoguļotu gan J. Endzelīna veikumu valodniecībā, gan personību. Viena no raksturīgākajām metaforu grupām saistās ar būvniecību, piemēram,

(27) *Tā kā salīdzināmā valodniecība pagājušā gadsimta beigu posmā īpašu vērību veltī tieši akcentu un intonāciju problēmām, šis mantojums palīdz Endzelīnam*

daudz vieglāk iekļaut arī latviešu valodas datus indoeiropiešu valodniecības ***celtnē*** (Rūķe, 1953, 36);

(28) *Endzelīna darbi ir latviešu valodas zinātniskās izpētes* ***stūrakmens*** (Stradiņš, 1997).

Otra metaforu grupa skar lauksaimniecības tematiku, resp., ir saistīta ar labības lauku (arī druvu) un iegūto ražu. Kā piemērus šeit var minēt:

(29) ***Zaļojošai*** *latviešu valodas* ***druvai****, ko mums atstājis Endzelīns, kopēju nekad nevarēs būt par daudz. Kaut to nekad netrūktu!* (Jēgers, 1961);

(30) *.. Endzelīnam ir bijis gan daudzums aklu sekotāju praktiskās valodniecības* ***laukā****, bet tik maz talcinieku pētniecības darbā* (Rūķe, 1953, 38);

(31) *Tā Endzelīna milzīgais un vairāk nekā 60 gadu ilgais darbs latviešu valodas* ***druvā*** *vēl vienmēr nes* ***augļus*** (Jēgers, 1973).

Trešā metaforu grupa ataino J. Endzelīna personību, kam raksturīgs cīņas gars, godaprāts, vientulība u. c., piemēram:

(32) *Trimdas dienas vadot, lai pieminam 22. februārī prof. Jāni Endzelīnu, mūsu Tēvzemes balvas laureātu,* ***cīnītāju par valodas dižumu un skaidrību*** *..* (J., 1948);

(33) *Viņā* ***mājoja goda prāts*** (Kārkliņš, 1953);

(34) *.. varam ticēt, ka viņš* ***savai vienīgai zvaigznei vientulībā*** *spēj sekot mierīgāk, nekā jebkurš cits to būtu spējis* (Hauzenberga-Šturma, 1953a).

2.4.3. Salīdzinājumi ir divu parādību saistījums pēc to līdzības (Rozenbergs, 1995, 131; Fībiga, 2024b); šie tropi ir izmantoti J. Endzelīna spēcīgās personības raksturojumam, lai radītu valodas gleznu, kā arī salīdzinātu ar citiem zinātniekiem un atspoguļotu ieguldītā darba nozīmīgumu, piemēram,

(35) *.. tagad viņš stāv kā burtnieks latviešu tautas vidū, sargājot to, kas katrai tautai ir tikpat dārgs kā dzīvība – viņas valodu* (Prof. Endzelīna 85 gadi, 1958);

(36) *Kā savā laikā filozofs Kants kļuvis par vienu no sava un visu laiku lielākiem filozofiem gandrīz vai bez kājas pasperšanas ārpus saviem dzimtajiem Karaļaučiem, tā mūsu profesors .. savus gara spārnus bija vicinājis tik plaši un augsti, ka izaudzis un kļuvis par slavenu ne tikai savas dzimtenes, bet Eiropas mēroga valodnieku* (Tihovskis, 1961, 3).

2.4.4. Retoriskais jautājums – ar šo stilistisko figūru tiek veidots jautājums, uz kuru atbilde netiek gaidīta (Ueding & Steinbrink, 1994, 310; Fībiga, 2023a), jo tā ir nolasāma no paša jautājuma, piemēram,

(37) *Bet kas var uzskaitīt tos te vārdā nenosaucamos valodniekus, kam Endzelīns sarakstoties vai kā citādi apgaismojis kādu latviešu valodas jautājumu?* (Jēgers, 1961).

Pētītajos *laudatio* rakstos ir sastopami arī *subiectio* (latīņu val.) jeb jautājums un atbilde – stilistiskā figūra, ar kuras palīdzību teksta autors veido dialogu ar lasītāju, uzdodot jautājumu un pats sniedzot atbildi uz to (Ueding & Steinbrink, 1994, 311). Šāds stilistisks tekstveides paņēmiens sastopams astoņos (19 %) pētītajos rakstos, piemēram,

(38) *Kur meklējama Endzelīna dziļākā nozīme? Vispirms latviešu valodas materiāla krāšanā un publicēšanā pēc zinātniska apstrādājuma. Te minami tādi viņa darbi, kā ..* (Bičolis, 1961);

(39) *Uz kāda pamata tas teikts? – Endzelīns vecākos tekstus (arī 1585. gada katechismu) ir statījis blakus vācu oriģinālam un izpētījis burtu pa burtam, meklēdams un arī atrazdams tur šo to derīgu valodas vēsturei ..* (Grīsle, 1997).

2.4.5. Elipse – nemotivēts kāda strukturāli nozīmīga teikuma komponenta izlaidums, valodas kļūda (VPSV, 104), kas tiek izmantots arī kā mākslinieciskās izteiksmes līdzeklis, kur vārda izlaiduma gadījumā teksta konteksts un saturs ir saprotams bez paskaidrojuma (Ueding & Steinbrink, 1994, 305). Pētāmajā materiālā elipse ir izmantota, lai uzsvērtu un izceltu J. Endzelīna ieguldījumu valodniecībā un personību, piemēram,

(40) *Sešdesmit pieci darba gadi – trīssimt pētījumi. Darbs, precizitāte, fakti, lakonisms* (Rozenbergs, 1973, 135);

(41) *Vēl par profesora ārkārtīgi augsto zinātnieka ētiku* (Stengrevica, 1997).

Stilistiskās figūras *laudatio* tekstos ir izmantotas cildināmās akadēmiskās personības, viņa veikuma un ieguldījuma atspoguļojumam un vērtējumam, ar valodas mākslinieciskās izteiksmes līdzekļiem piesaistot lasītāja uzmanību. Pētītajos *laudatio* žanra tekstu paveidos ir konstatēti tropi (epiteti, metaforas un salīdzinājumi) un stilistiskās figūras (retoriski jautājumi, *subiectio* un elipses).

2.5. Intertekstualitāte

Analizētie teksti atklāj divējādus intertekstualitātes veidus. Tekstu tipoloģiskā intertekstualitāte ir saskatāma teksta paraugu, t. i., paša teksta žanra, pārņemšanā, kas ir tekstu vēstures pētniecības jautājums. Savukārt šajā rakstā uzmanība pievērsta otrai – referenciālajai intertekstualitātei, kas saskatāma „signālos" jeb iezīmētājos vai to trūkumā (sk. Broich, 1985, 31–32).

Iezīmētāji var būt dažādi, piemēram, izcēlumi tekstā, formulējumi svešvalodā, tieši un netieši citāti ar vai bez norādēm uz avotu, kā arī atsauces uz mutvārdu situācijām. Analizētajos tekstos konstatētās intertekstualitātes formas var iedalīt vismaz septiņās grupās. Tālāk sniegts analizēto intertekstualitātes formu apkopojums, ilustrējot tās ar piemēriem.

2.5.1. Pazīstamu rakstnieku vai dzejnieku tiešie (sk. (42) piemēru) un netiešie (sk. (43) piemēru) citāti (parafrāzes) vai ar pēdiņām iezīmētas frāzes bez autora norādes teikumā (sk. (44) piemērā – Rainis):

(42) *Mēs varam viņa darbu novērtēt J. Raiņa vārdiem:*
Viena dzīve cilvēkam.
Dziesmai ir trejas dzīves:
Tā, kas bija, tā, kas ir,
Tā, kas būs mūžībā (Kārkliņš, 1953);

(43) *A. Puškina vārdiem runājot, viņš vienaldzīgi uzņēma pūļa suminājumus un paļas un neielaidās ar muļķiem strīdū* (Turpat);

(44) *Viņš labi zināja, ka liela cilvēka mūža balva ir „ērkšķu vainags dūrējs"* (Turpat).

2.5.2. Dažādu valstu zinātnieku citējums ar avota, t. sk. lappuses, norādi:

(45) *.. pat akadēmiķis B. A. Larins, kam 1949. gadā nācās boļševiku valdības uzdevumā kritizēt Endzelīna jauniznākušo darbu „Balto valodu skaņas un formas", spiests turpat konstatēt, ka „to uzrakstījis lielākais zinātnieks un neapstrīdāmi vispār atzīta autoritāte šai nozarē"* .. (Rūķe, 1953, 37).

2.5.3. Norādes tekstā uz jubilāra darbu atsauksmju autoriem, minot to nacionālo piederību un atsauksmes publicēšanas gadu:

(46) *Par lielajiem darbiem – Latviešu valodas gramatiku (Lettische Grammatik), K. Mīlenbaha vārdnīcas turpinājumu un publicējumu, parādījušās atzinīgas atsauksmes citās zemēs, piemēram, lietuvju valodnieka K. Būgas (1923.), vācu valodnieka Fr. Špehta (1924.), poļu valodnieka J. Otrembska (1953. g.) u. c.* (Dambe, 1958).

2.5.4. Pašas godinātās personas (šeit J. Endzelīna) publicēto tekstu citējums:

(47) *Mūsu priekšā ir neliela grāmata zaļos vākos, kas izdota 1907. gadā. Tā ir pirmā J. Endzelīna un K. Mīlenbaha sarakstītā latviešu valodas gramatika, no kuras vēlāk izauga tālākie viņa pētījumi un publicējumi šai laukā. „Ko esam mācījušies no tautas mutes un no latviešu valodas vēstures, to te pasniedzam saviem lasītājiem," teikts gramatikas priekšvārdos* (Vanags, 1958).

2.5.5. Latīņu valodas teicienu iekļaušana tekstā ar tulkojumu (sk. (48) piemēru) vai bez tā (sk. (49) piemēru), kā arī tikai latviskajā variantā (sk. (50) piemēru), tādējādi uzsverot saistību ar antīko kultūru:

(48) *Pirms 20 gadiem, cildinot profesoru J. Endzelīnu viņa 60 g. jubilejā ar rakstu krājuma veltījumu, Romas Austrumeiropas institūts savu novēlējumu izteicis vārdos: Vita lunga serena operosa – ilgu, mierīgu, darbīgu mūžu* (Hauzenberga-Šturma, 1953a);

(49) *Raibs ir bijis šis laikmets arī paša Endzelīna privātā dzīvē un dažāda ir bijusi viņa saskare ar pārējiem fakultātes darba biedriem. Bet de mortuis nil nisi bene. Un šā labā Endzelīna darbībā ir bijis pārpilnam* (Blese, 1961b);

(50) *Profesorā mīt dziļa zinātnieka pašapziņa un pašcieņa. Ar dziļu gandarījumu viņš var atkārtot seno romiešu sakāmvārdu: „Esmu darījis, ko varēju, kas var, lai dara vairāk"* (Kārkliņš, 1953).

2.5.6. Saikne ar mutvārdu komunikācijas situācijām – godinātās personas teicieni, situāciju apraksti un anekdotes:

(51) *„Bet es apņēmos palikt un neesmu nekad nožēlojis šo soli," bija teicis Endzelīns kādā intervijā 1948. gadā, un mums nav nekāda pamata šaubīties par šo viņa vārdu patiesīgumu* (Rūķe, 1953, 36).

2.5.7. Alūzija (šeit: asociatīva saikne ar literāru kustību – vētru un dziņu laikmetu):

(52) *Vētru un dziņu pilna ir bijusi visa mūsu latviešu dzīve šā gadu simta divdesmitajos, trīsdesmitajos un pa daļai vēl četrdesmitajos gados, kad darbojās Endzelīns* (Blese, 1961b).

Intertekstualitātes izpausmes ir visai atšķirīgas, kas daļēji skaidrojams ar to izmantošanu noteiktā *laudatio* paveidā. Piemēram, piemiņas un atceres rakstos samērā plaši pārstāvētas laikabiedru atmiņas, kas atceres rakstos ar lielāku laika distanci nebūtu pieejamas vai zaudētu aktualitāti. Šajā pētījumā analizētajos tekstos vērojama saikne

ar dažādām komunikatīvajām situācijām, kurās viens no dalībniekiem ir atceres rakstā godinātā persona, piemēram,

(53) *Endzelīns cienīja pilnību, precizitāti. Pārsteigtajiem studentiem, kas gatavojušies atbildēt uz sarežģītiem gramatikas jautājumiem, viņš esot gluži negaidot noprasījis: „Ko jūs zināt par leišu un latviešu tuvināšanās biedrību?" Apjukusi atbilde parasti skanējusi – nekā, un students sev par lielu sašutumu un pārsteigumu saņēmis nepieciešamo atzīmi, līdz beidzot kāds skaidri un vienkārši, bet pilnīgi pateicis: „Profesora kungs, par leišu un latviešu tuvināšanās biedrību es nekā nezinu!" – „Teicami," atzinis profesors, „uz jautājumu arvien jāatbild ar pilnu teikumu"* (Ruņģe, 1973).

Intertekstuālo formu apskats apliecina to plašo lietojumu *laudatio* tekstos. Tikai dažos analizētajos rakstos tās netika konstatētas (Plūme, 1948; J., 1948; Rozenvalds, 1968). Ievērojama ir intertekstualitātes stilistiskā daudzveidība. Blakus poētiska rakstura citējumiem tekstos vērojamas arī zinātniskajam stilam raksturīgas atsauces (sk. plašāk Griffig, 2006) – norādes uz izteikumu vai darbu autoriem, kolēģiem, pētnieku aprindām vai pašu jubilāru. Tās var atšķirties pēc integrācijas pakāpes tekstā, citāta atbilstības oriģinālam, kā arī pēc vērtējošā komponenta klātbūtnes. Atceres un piemiņas tekstos ir vairāk laikabiedru atmiņu atstāstu. Dominējošo intertekstualitātes formu lietojums atkarīgs gan no tekstu autoru individuālā stila un publikācijas avota, gan arī no žanra (pa)veida, kas ir tālākas izpētes uzdevums.

2.6. Nobeiguma formulējumi

Laudatio tekstu nobeiguma daļa jeb daži pēdējie teikumi vai rindkopa parasti ir visai tradicionāla, saturot novēlējumu jubilejas reizē, apliecinot cieņu aizgājējam vai cildinot viņa ieguldījumu nozīmīgas gadskārtas reizē. Novēlējumos, kas izteikti valodniekam jubilejās un atceroties viņu, lasāmas visai tipiskas frāzes, kas sākas ar vārdiem *vēlam*, *novēlam*:

(54) *Sveicinot Endzelīnu viņa astoņdesmitajā dzimumdienā, vēlam jubilāram vēl ilgi saglabāt izturību un garīgo vitalitāti, pētījot un kopjot mūsu tēvu valodu* (Rūķe, 1953, 38);

(55) *Novēlam modrajam mūsu valodas sargam, slavenajam zinātniekam un lielajam latvietim gaišu mūža vakaru* (Prof. Endzelīna 85 gadi, 1958);

(56) *Lai sveicināts lielais zinātnieks un godbijīgi mīļotais audzinātājs savas darba dzīves novakarē! Lai viņa nelokāmais gars palīdz viņam palikt uzticīgam pašam sev visos darbos un ceļos, ko Lielais Lēmējs viņam vēl būs piešķīris šinī saulē padarīt un nostaigāt!* (Jēger-Freimane, 1958).

Iespējams, mazāk raksturīgs *laudatio* tekstiem ir perspektīvas apliecinājums godināmās personas darbu turpinājumam, taču J. Endzelīna iesāktā darba turpināšana pieminēta vairāku rakstu nobeigumā:

(57) *Akadēmiķa J. Endzelīna valodas zinātnei un latviešu tautai veltītais mūžs māca un mudina jaunatni strādāt, lai vēl vairāk plauktu mūsu padomju lingvistika, kam, kā to noteicis biedrs Staļins, jāiekaro pirmā vieta pasaulē* (Bendiks, 1953);

(58) *Akadēmiķim Jānim Endzelīnam tagad ir daudz palīgu un darba turpinātāju Zinātņu akadēmijas Latviešu valodas un literatūras institūtā. Cirzdami tālāk sava dižā skolotāja iemīto taku, viņi veic tādus darbus un piepilda tos nodomus, kas J. Endzelīnam kādreiz likās tikai tālas nākotnes sapņi* (Vanags, 1958);

(59) *Bet galvenais nav tas, cik cildinoši vārdi par Jāni Endzelīnu tiek teikti. Vislielākā atzinība zinātniekam ir tā, ka viņa darbs tiek turpināts, ka tas atstājis dziļas pēdas zinātnes attīstībā un dod drošu pamatu turpmākiem pētījumiem* (Blinkena, 1973).

Kā jau iepriekšējos piemēros redzams, atšķirīgas ir tekstu nobeiguma tendences Latvijas un trimdas publikācijās. Beidzot apskatu par J. Endzelīna paveikto, Padomju Latvijā valodnieka darbs ir kontekstualizēts kā daļa no visas padomju zinātnes, tautas, dzimtenes, piemēram,

(60) *Suminot profesora Endzelīna darbiem bagāto mūža cēlienu, būsim dziļi pateicīgi par viņa sniegumiem padomju zinātnei un tautai un vēlēsim, lai ilgi vēl viņa darba ritums būtu naigs, darot bagātu padomju zinātni un arvien no jauna ceļot slavā mūsu padomju dzimteni* (Plūme, 1948, 243).

Savukārt trimdas presē biežāk ir pieminēta valodnieka personība, izšķiršanās par palikšanu dzimtenē, kā arī rūgtums par to, kas notiek viņa laika Latvijā. Spilgtākie piemēri:

(61) *Trimdas dienas vadot, lai pieminam 22. februārī prof. Jāni Endzelīnu, mūsu Tēvzemes balvas laureātu, cīnītāju par valodas dižumu un skaidrību, kas, būdams vairāku ārzemju zinātnisku organizāciju goda biedrs .., apzināti palicis uz vietas – kopā ar savas tautas lielāko daļu* (J., 1948);

(62) *Profesors J. Endzelīns bija pārliecināts nacionālists. Viņš taču pētīja nacionālisma stiprāko pamatu – latviešu valodu. [..] Tomēr zināms rūgtums pret tautu mita viņa dvēselē. Savā 70 gadu jubilejas svinību vakarā viņš teica šos dziļi sāpīgos vārdus: „Es nenožēloju, ka piederu pie latviešu tautas, bet lepoties ar to es nevaru"* (Kārkliņš, 1953);

(63) *Ārēju godinājumu Endzelīnam nevajadzēja, it sevišķi, ja tie nāca no viņam nepieņemamu svešinieku rokām. Tāpēc Endzelīna mūža pēdējā posmā daža laba viņam par godu rīkota jubileja tika nosvinēta bez paša jubilāra klātienes* (Ruņģe, 1973).

Līdzīga tendence vērojama arī J. Endzelīna nekrologu nobeigumā. Vienīgais jau iepriekš pieminētais Latvijā publicētais nekrologs, apliecinot J. Endzelīna diženumu, neiztiek bez ideoloģiskā uzslāņojuma:

(64) *Dižo valodnieku, lielo darba cilvēku vienmēr atmiņā paturēs Padomju Latvijas darbaļaudis* (Azāns et al., 1961).

Savukārt trimdas presē apliecināta cieņa viņa personībai:

(65) *Uz Jāni Endzelīnu var attiecināt arī viņa korporācijas Lettonias devīzi: Acti labores iucundi!* (Straubergs, 1961, 82);

(66) *Bet dziļā godbijībā lai mēs, vēl dzīvi esošie latvieši, noliecam savas galvas šā sava diženā tautieša piemiņas priekšā* (Blese, 1961b);

(67) *Nemirstīgs ir latviešu tautai latviešu dainu sargs Krišjānis Barons, nemirstīgs ir latviešu zemes sargs Kalpaks, nemirstīgs ir arī latviešu valodas sargs Jānis Endzelīns* (Baltiņa, 1962, 4).

Attiecībā uz žanra pazīmēm norādāms, ka *laudatio* tekstu nobeiguma daļā saskatāmās tendences atšķiras atkarībā no teksta paveida, proti, vai tas ir godinājuma, piemiņas vai atceres raksts. Godinājuma raksti lielākoties beidzas ar novēlējumu dzīvot un strādāt vēl ilgus gadus vai arī ar pateicību par līdz šim paveikto. Piemiņas raksti noslēdzas ar palicēju apsolījumu saglabāt aizgājēju atmiņā (te raksturīgi tādi izteikumi kā *dziļās sērās / dziļā godbijībā .. noliecam galvas*, arī tipiskais novēlējums *Lai .. vieglas smiltis!*). Savukārt atceres rakstu beigās bieži ir izteikta ne tikai pateicība, apbrīns, atzinība, cieņa un lepnums, bet arī liels vispārinājums, attiecinot J. Endzelīna darbu uz visu latviešu valodu, kas salīdzināta ar zaļojošu druvu, kura vēl vienmēr nes augļus.

Nobeigumos biežāk nekā citās *laudatio* tekstu daļās izmantotas vārda *dižs* formas: *dižais skolotājs*, *dižais valodnieks*, *diženais aizgājējs*, *diženais tautietis*; tāpat ir pieminēts viņa *gara un darba diženums* un J. Endzelīns kā *cīnītājs par valodas dižumu un skaidrību*. Netrūkst arī metaforisku apzīmējumu: *ceļlauzis sava darba novadā*, *sargs pie mūsu tautas gara avotiem*, *latviešu valodas sargs*.

Secinājumi

Interpersonālās akadēmiskās komunikācijas teksti laika gaitā ir pakļauti dažādu ārējo faktoru būtiskai ietekmei, kas vērojams tekstu mikrostruktūrā un makrostruktūrā, arī stilā.

J. Endzelīnam veltītie godinājuma, piemiņas un atceres raksti satur tipiskas *laudatio* žanra pazīmes gan virsrakstā, gan ievada un nobeiguma daļā, taču atsevišķu aspektu uzsvērums ļauj viegli saprast, vai raksts paredzēts latviešu lasītājiem Latvijā vai ārpus tās.

Attiecībā uz teksta tematiskajām vienībām secināms, ka *laudatio* – godinājuma, piemiņas un atceres rakstos – tiek minēti biogrāfiskie dati, nopelni un kritika pētnieciskajā darbā, pedagoģiskais un organizatoriskais darbs, apbalvojumi, personības raksturojums, brīvā laika nodarbes un intereses, bet laikabiedru atmiņas ir raksturīgas galvenokārt atceres rakstiem. Trimdas un Latvijas PSR autoru tekstos akadēmiskās personas godinājumā atšķiras teksta saturā uzsvērtais, piemēram, izcelsme, pētījumu jomas, apbalvojumi u. c. Tas liecina par ekstralingvistisko faktoru ietekmi uz *laudatio* žanra tekstveidi.

Akadēmiskās personas, tās darbu un ieguldījuma raksturojumam vienlaikus ir izmantoti gan termini, lai aprakstītu zinātnisko darbību, gan stilistiskās figūras (epiteti, metaforas, salīdzinājumi, jautājumi un elipses). Stilistisko figūru lietojums ne vien saista lasītāja uzmanību, bet ir arī viena no žanra pazīmēm; ar šiem mākslinieciskās izteiksmes līdzekļiem tiek raksturota godināmā persona, viņas dzīves gājums, nopelni, arī rakstura īpašības, attieksme pret līdzcilvēkiem utt.

Intertekstualitātes formu apskats apliecina tekstu piederību interpersonālās akadēmiskās komunikācijas jomai, kas izpaužas galvenokārt tiešo un netiešo, integrēto un neintegrēto citējumu veidā. Pazīstamu latīņu teicienu, kultūrvēsturisko parādību apzīmējumu un daiļliteratūras autoru citējumu iekļaušanu šajos tekstos savukārt var interpretēt kā teksta žanra poētiskā stila iezīmi, kas ir pazīstama arī ārpus akadēmiskās vides. Tā būtu tālāk pētāma kā funkcionāli, situatīvi un tematiski nosacītu plaša spektra kultūrtekstu pazīme.

Apskatīto trīs teksta paveidu tematiskā kopība un funkcionālā tuvība ļauj aktualizēt jautājumu par to tālāku analīzi plašākā teksta žanru saimē un tekstu tīklojumā, iekļaujot arī citus teksta veidus, piemēram, ieteikuma vēstules, rekomendācijas, pateicības. Vienlaikus padziļināta funkcionāli un tematiski tuvu teksta žanru izpēte ļautu niansēti pievērsties arī tekstu klasifikācijas problemātikai.

Analīzei izvēlētie *laudatio* žanra teksti, veltīti vienai personībai, ļauj izsekot žanra pazīmju konstantumam un mainīgumam gan attiecībā uz tā paveidiem, gan arī uz

tekstveides ideoloģisko fonu. Tradīcijas pārņemšana un izmaiņas, kas ir laikmeta, taču daļēji arī individuālā stila nosacītas, izpaužas gan tekstu makrostruktūrā to virsraksta, ievada un nobeiguma daļas formulējumos, gan arī mikrostruktūrā, kas skar tematisko vienību, stilistisko figūru un intertekstuālo elementu integrāciju. Balstoties uz vienai personībai veltīto *laudatio* žanra paveidu analīzi, ir iespējams konstatēt tradīciju pārmantojamību un to izmaiņas dažādos žanram atbilstošo teksta koherenci īstenojošos aspektos.

AVOTI

Andrups, J. (07.07.1961.). Valodnieks Jānis Endzelīns aizsaulē. *Londonas Avīze*, *784*, 1.[3]

Azāns, V., Bendiks, H., Dambe, V., Grabis, R., Gribkovs, M., Jurgens, J., Kalnbērziņš, J., Kalniņš, J., Kalpiņš, V., Kirhenšteins, A., Krūmiņš, V., Lācis, V., Lapiņa, L., Lejiņš, V., Lukss, V., Ozols, A., Peive, J., Pelše, A., Plaude, K., … Zitmanis, A. (01.07.1961.). Jānis Endzelīns. *Dzimtenes Balss*, *53*, 1 (arī: .. (02.07.1961.). *Cīņa*, *155*, 4; .. (04.07.1961.). *Padomju Jaunatne*, *130*, 4; .. (05.07.1961.). *Skolotāju Avīze*, *27*, 4).

Baltiņa, V. (25.02.1948a). Pro scientia et patria. *Latviešu Ziņas / Latvian News*, *16*, 4.

Baltiņa, V. (01.03.1948b). Prof. Dr. Phil. Jānis Endzelīns 1873.–1948. *Sauksme*, *3–4*, 53–54.

Baltiņa, V. (01.01.1962.). Ar profesoru Jāni Endzelīnu. *Rājums*, *1*, 2–4.

Bendiks, H. (24.02.1953.). Zinātnei un tautai veltīts mūžs. *Cīņa*, *46*, 5.

Bērziņa, J. (23.02.1963.). Jāni Endzelīnu pieminot. *Liesma* (Valmiera), *24*, 4.

Bičolis, J. (12.07.1961.). Slāvena mūža piemineklis lielā darbā. *Laiks*, *55*, 3.

Blese, E. (06.07.1961a). Endzelīna piemiņai. *Latvija Amerikā*, *59*, 3–4.

Blese, E. (19.08.1961b). In memoriam Endzelini. *Latvija*, *31*, 4.

Blinkena, A. (22.02.1973.). Mūža lielums. *Cīņa*, *45*, 4.

Dambe, V. (22.02.1958.). Cildena darba jubilārs. *Literatūra un Māksla*, *8*, 3.

Dambe, V. (20.02.1973.). Akadēmiķim Jānim Endzelīnam 100. *Zvaigzne*, *4*, 3–4.

Dunsdorfs, E. (15.07.1961.). Miris prof. Dr. J. Endzelins. *Austrālijas Latvietis*, *595*, 11.

Grabis, R. (21.02.1948.). Akademiķa profesora Dr. Jāņa Endzelīna 75 gadi. *Padomju Jaunatne*, *37*, 4.

Grigulis, A. (21.02.1948.). Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 75 gadi. *Cīņa*, *43*, 4.

Grīsle, R. (08.10.1997.). Faktu un ētikas loma Endzelīna spriedumos un – vai to uzturam spēkā. *Latvijas Vēstnesis*, *258/259*, 8.

Hauzenberga-Šturma, E. (1943). Profesora Jāņa Endzelīna 70 gadi. *Izglītības Mēnešraksts*, *2*, 25–27.

[3] Visas avotu publikācijas atrodamas vietnē „Periodika.lv".

Hauzenberga-Šturma, E. (20.02.1948.). Profesoru J. Endzelīnu atceroties. *Nedēļas Apskats / Latvian weekly news*, *74*, 3.

Hauzenberga-Šturma, E. (21.02.1953a). Pateicibas vārdi prof. J. Endzelīnam 80. gadudienā. *Latvija / Latvian newspaper / Lettische Wochenzeitung*, *8*, 4.

Hauzenberga-Šturma, E. (1953b). Valodnieks Jānis Endzelīns. *Vārti*, *4*, 1–6.

J., V. (21.02.1948.). Izcila valodnieka jubileja. *Latvju Vārds*, *14*, 3.

Jēger-Freimane, P. (19.02.1958.) Lielais vientuļnieks. *Laiks*, *15*, 3.

Jēgers, B. (26.10.1961.; 09.11.1961.; 15.11.1961.). Kas mums bija profesors Endzelīns. *Latvju Vārds*, *28*, 4; *29*, 4; *30*, 4.

Jēgers, B. (24.02.1973.). Latviešu valodas pētnieka piemiņai. *Laiks*, *16*, 3.

Kārkliņš, K. (1943). Prof. Dr. phil. Jānis Endzelīns. *Latvju Mēnešraksts*, *2*, 88–92.

Kārkliņš, K. (18.02.1953.). Vientuļais kalnā kāpējs. *Latvija Amerikā*, *13*, 6.

Kļaviņa, S. (2022). UNESCO cildina Jāņa Endzelīna 150. gadadienu. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa*, *76*(1), 134–136. Pieejams http://www.lasproceedings.lv/publikacija/unesco-cildina-jana-endzelina-150-gadadienu/.

Kļaviņš, P. (22.02.1948.). Profesoram Jānim Endzelīnam 75 gadi. *Literatūra un Māksla*, *8*, 6.

Miris prof. J. Endzelīns. (08.07.1961.). *Latvija Amerikā*, *54*, 1.

Nītiņa, D. (08.10.1997.). Jānis Endzelīns kā latviešu valodas kopējs. *Latvijas Vēstnesis*, *258/259*, 7.

Plūme, M. (1948). Akademiķa prof. Dr. J. Endzelīna 75 gadu mūža cēliens. *Karogs*, *2*, 241–243.

Prof. Endzelīna 85 gadi. (20.02.1958.). *Latvju Vārds*, *6*, 1.

Rozenbergs, J. (1973). Dižais zinātnieks Jānis Endzelīns (1873–1973). *Karogs*, *2*, 134–137.

Rozenvalds, K. (23.02.1968.). Valodnieka J. Endzelīna atcerei (1873.–1961.). *Darba Uzvara* (Jelgava), *31*, 4.

Rūķe, V. (1953). Jānis Endzelīns. *Ceļa Zīmes*, *12*, 36–38.

Ruņģe, V. (05.05.1973.). Lielākais latviešu valodnieks. *Latvija Amerikā*, *18*, 7.

Saule-Sleine, M. (25.02.1948.). Dižo valodnieku prof. J. Endzelīnu suminot. *Skolotāju Avīze*, *9*, 3.

Stengrevica, M. (08.10.1997.). Brīnišķīgi mirkļi lielas personības tuvumā. *Latvijas Vēstnesis*, *258/259*, 8.

Stradiņš, J. (08.10.1997.). Jānis Endzelīns un mūsu Zinātņu akadēmija. *Latvijas Vēstnesis*, *258/259*, 7.

Straubergs, K. (1961). Prof. Dr. phil. Jānis Endzelīns. Zinātniskajā mantojumā paliek pāri par 300 viņa pētījumu. *Universitas*, *8*, 81–82.

Tihovskis, H. (22.07.1961.). Profesora Jāņa Endzelīna personība. *Latvija Amerikā*, *58*, 3–4.

Vanags, V. (21.02.1958.). Latviešu valodniecības pamatlicēja jubileja. *Rīgas Balss*, *44*, 5.

Vilciņš, T. (1983). Profesors Jānis Endzelīns: personības atspulgi. *Karogs*, *2*, 159–161.

LITERATŪRA

Adamzik, K. (2016). *Textlinguistik: Grundlagen, Kontroversen, Perspektiven* (2., völlig neu bearb., akt. u. erw. Neuaufl.). Berlin, Boston: Walter de Gruyter.

Baltiņš, M. (2024). Veltījumkrājumi kā akadēmisko publikāciju žanrs un to vieta humanitārajās zinātnēs Latvijā. *Veltījumkrājums Laimutei Balodei. Linguistica Lettica, speciālizlaidums*, 18–34. Pieejams https://doi.org/10.22364/lingualet.si2024.

Bogner, R. G. (2006). *Der Autor im Nachruf: Formen und Funktionen der literarischen Memorialkultur von der Reformation bis zum Vormärz*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

Broich, U. (1985). Formen der Markierung von Intertextualität. In U. Broich, M. Pfister, & B. Schulte-Middelich (Hgg.), *Intertextualität: Formen, Funktionen, anglistische Fallstudien*. Tübingen: Max Niemeyer, 31–47.

Bußmann, H. (2002). *Lexikon der Sprachwissenschaft* (3. aktual. u. erw. Aufl.). Stuttgart: Kröner.

DWDS – *Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache.* (b. g.). Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften. Pieejams https://www.dwds.de/; skatīts 17.12.2025.

Fībiga, I. (2023a). Retoriskais jautājums, stilistiska figūra. *Nacionālā enciklopēdija*. Pieejams https://enciklopedija.lv/skirklis/34284-retoriskais-jauājums,-stilistiska-figūra; skatīts 17.12.2025.

Fībiga, I. (2023b). Stilistiskās figūras. *Nacionālā enciklopēdija*. Pieejams https://enciklopedija.lv/skirklis/38022-stilistiskās-figūras; skatīts 17.12.2025.

Fībiga, I. (2024a). Metafora, trops. *Nacionālā enciklopēdija*. Pieejams https://enciklopedija.lv/skirklis/1759-metafora,-trops; skatīts 17.12.2025.

Fībiga, I. (2024b). Salīdzinājums, trops. *Nacionālā enciklopēdija.* Pieejams https://enciklopedija.lv/skirklis/1995-salīdzinājums,-trops; skatīts 17.12.2025.

Fībiga, I. (2025). Epitets, trops. *Nacionālā enciklopēdija.* Pieejams https://enciklopedija.lv/skirklis/1991-epitets,-trops; skatīts 17.12.2025.

Fleischer, W., Michel, G., & Starke, G. (1993). *Stilistik der deutschen Gegenwartssprache*. Frankfurt am Main, Berlin, Bern, New York, Paris, Wien: Peter Lang.

Gansel, C., & Jürgens, H. (2009). *Textlinguistik und Textgrammatik: Eine Einführung* (3., unveränd. Aufl.). Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Gläser, R. (1995a). LSP Text Types and Traditional Text Forms of Interpersonal Communication in English and German. In R. Gläser, *Linguistic Features and Genre Profiles of Scientific English*. (Leipziger Fachsprachen-Studien, 9). Frankfurt am Main, Berlin, Bern, New York, Paris, Wien: Peter Lang, 106–121.

Gläser, R. (1995b). A Multi-Level Model for a Typology of LSP Genres. In R. Gläser, *Linguistic Features and Genre Profiles of Scientific English*. (Leipziger Fachsprachen-Studien, 9). Frankfurt am Main, Berlin, Bern, New York, Paris, Wien: Peter Lang, 141–151.

Griffig, T. (2006). *Intertextualität in linguistischen Fachaufsätzen des Englischen und Deutschen*. Frankfurt am Main: Peter Lang.

Grīsle, R. (08.05.1999.). Endzelīns un viņa dzimta. Un piebilde. *Brīvā Latvija: apvienotā „Londonas Avīze" un „Latvija"*, *18*, 3.

Hanus, A. (2016). 'Kritischer Nachruf' – eine neue Textsortenvariante? In *Colloquia Germanica Stetinensia*, *25*, 265–283. Pieejams https://doi.org/10.18276/cgs.2016.25-14.

Helviga, A. (2019). Tropu skaidrojums latviešu stilistikā, leksikogrāfijā, literatūrzinātnē. *Linguistica Lettica*, *27*, 50–69. Pieejams https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/54159/Linguistica_Lettica_27.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

Kiršenštāle, I. (1991). Žanra jēdziens. In I. Kiršenštāle, B. Smilktiņa, & Dz. Vārdaune, *Prozas žanri*. Rīga: Zinātne, 9–19.

Kļaviņa, S. (2015). Profesora Jāņa Endzelīna atbrīvošana no darba Padomju Latvijas universitātē 1950. gadā. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa*, *69*(1/2), 12–33. Pieejams http://archive.lza.lv/LZA_VestisA/69_1-2/2_Sarma_Klavina.pdf.

Kytzler, B., & Redemund, L. (2007). *Unser tägliches Latein: Lexikon des lateinischen Spracherbes* (7. Aufl.). Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Laiveniece, D. (2021). Pirmais teikums: zinātniskā raksta pieteikums. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*, *25*, 281–291. Pieejams https://doi.org/10.37384/VTPA.2021.25.281.

Laiveniece, D., & Helviga, A. (2023). Apzīmējumi tekstu klasifikācijas kategorijām: terminu izpratne un lietojums. *Scriptus Manet*, *15*, 25–41. Pieejams https://doi.org/10.37384/SM.2023.15.025.

Merriam-Webster. (b. g.). Laudation. In *Merriam-Webster.com dictionary*. Pieejams https://www.merriam-webster.com/dictionary/laudation; skatīts 17.12.2025.

Rozenbergs, J. (1995). *Latviešu valodas stilistika*. Rīga: Zvaigzne ABC.

Tēzaurs – Spektors, A. et al. (2009–2025). *Tēzaurs.lv, 2025, Pavasara versija*. CLARIN-LV digitālā bibliotēka, hdl.handle.net/20.500.12574/119. Pieejams https://tezaurs.lv/; skatīts 17.12.2025.

Ueding, G., & Steinbrink, B. (1994). *Grundriss der Rhetorik: Geschichte, Technik, Methode* (3. überarb. u. erw. Aufl.). Stuttgart, Weimar: J. B. Metzler.

Vater, H. (2001). *Einführung in die Textlinguistik: Struktur und Verstehen von Texten* (3. überarb. Aufl.). München: Wilhelm Fink.

Veidemane, R. (1977). *Izteikt neizsakāmo. Lingvistiskā poētika*. Rīga: Liesma.

VPSV – Skujiņa, V. (atb. red.). (2007). *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.

ANOTĀCIJA – TERMINS VAI DAUDZNOZĪMĪGS VĀRDS: NOZĪMES EVOLŪCIJA UN LIETOŠANAS KONTEKSTS[1]

Abstract – a Term or Polysemous Word: Evolution of Meaning and Context of Application

■ **ANITA HELVIGA**
■ **DIĀNA LAIVENIECE**

[1] Raksts izstrādāts ar Eiropas Savienības Atveseļošanas un noturības mehānisma atbalstu pētniecības un attīstības granta „Ceļā uz mākslīgajā intelektā sakņotu studiju nobeiguma darba anotācijas rakstīšanas palīgu: divvalodīga tekstu korpusa sagatavošana, analīze un modeļu izstrāde" (Nr. RTU-PA-2024/1-0024) projektā „Konsolidācijas un pārvaldības izmaiņu ieviešana Rīgas Tehniskajā universitātē, Liepājas Universitātē, Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmijā un Latvijas Jūras akadēmijā un Liepājas Jūrniecības koledžā virzībai uz izcilību augstākajā izglītībā, zinātnē un inovācijās" (Nr. 5.2.1.1.i.0/2/24/I/CFLA/003).

ABSTRACT

Keywords:
Latvian terminology, language development, word meaning explanation, polysemy, abstract (Latv. anotācija*)*

This paper investigates the semantic development and contemporary usage of the Latvian word *anotācija* 'abstract'. Originally adopted as a borrowing to denote a brief description and evaluation of a book's content, the term has since expanded considerably and now functions as a polysemous item in contemporary Latvian.

The purpose of this study is to broaden the explanation of the meaning of *anotācija*, considering additional meanings and clarifying its possible uses in modern Latvian language practice. The study focuses on occurrences of *anotācija* in both general and specialized vocabulary, including terminology. Its aim is to trace and describe the evolution of the term from the late 1920s to the present, to provide a meaning explanation that aligns with contemporary usage.

To achieve this aim, the study undertakes several tasks: (1) to document the use of *anotācija* across a wide range of reference and informational materials over the past century and to extract text fragments that reveal its explicitly stated or contextually inferred meanings; (2) to classify these materials according to chronological order and thematic groups; (3) to examine and describe the development of its understanding, functions, and usage from linguistic and research perspectives; and (4) to formulate a comprehensive explanation of its meanings.

The analysis demonstrates that *anotācija* is applied across diverse domains: to creative works such as films, performances, and broadcasts; to products and goods, where alternatives like *instruction* or *manual* would be more precise; and within specialized terminology, where it carries distinct meanings in literary studies, computational linguistics, and research. The study further shows that *anotācija* plays an increasingly important role in higher education, both as an accompanying text and as a genre explicitly taught in schools. Recent data indicate an additional semantic shift, whereby the term can denote prospective descriptions of actions, projects, or legislation. To prevent further overextension, the study argues for the consistent use of *ex-ante*, already established in legislation and research.

In conclusion, the paper proposes a terminological clarification: the use of *anotācija* should be restricted to (1) concise scientific summaries outlining research aims, methodology, results, and conclusions, and (2) brief descriptive texts of creative works that combine informative and promotional functions.

Ievads

Vārds *anotācija* latviešu valodā ienācis apmēram pirms simts gadiem – 20. gadsimta pirmajās desmitgadēs. „Latviešu konversācijas vārdnīcas" 1. sējumā (1927) tas skaidrots šādi: „Bibliogrāfijā grāmatas ārējā apraksta papildinājumi, kas attiecas uz saturu: ziņas par autoru, grāmatas nodaļu uzskaitījums, īsa recenzija vai norādījums uz citos izdevumos ievietotām kritikām" (LKV I, 576). Tātad sākotnēji šī aizguvuma nozīme tiek skaidrota bibliogrāfijas jomā un vienīgi saistībā ar grāmatu. Šajā izpratnē galvenie anotācijas satura aspekti ir 1) ziņas par grāmatas autoru, 2) satura un struktūras apraksts, 3) īss grāmatas vērtējums, 4) norāde par saņemtajām kritikām resp. recenzijām.

Anotācija ir saglabājusi grāmatas pavadteksta nozīmi, lai gan būtiski mainījusies izpratne par šī teksta žanra jēgu un funkciju. Tāpat ir paplašinājies anotācijas kā teksta žanra nosaukuma un vārda lietojuma lauks, līdz ar to nepilnīgs ir mūsdienu leksikogrāfijā pieejamais anotācijas skaidrojums kā „īss (grāmatas, sacerējuma) raksturojums (dažkārt ar novērtējumu)" (LLVV I, 174; MLVV) vai kā „īss grāmatas, raksta satura raksturojums" (LVV, 53). Šajā rakstā ir pētīts vārda *anotācija* nozīmju paplašinājums dažādās jomās – mākslā, izglītībā, zinātnē un likumdošanā, arī televīzijas un radio, preču un produktu aprakstos utt., līdz ar to pētījuma priekšmets ir vārds *anotācija* vispārlietojamā leksikā, arī speciālajā leksikā, tostarp terminoloģijā. Apzinot arī citas nozīmes, iespējams paplašināt vārda *anotācija* nozīmes skaidrojumu, tostarp lai precizētu anotācijas kā termina lietojuma iespējas.

Pētījuma mērķis – aprakstīt vārda *anotācija* evolūciju no 20. gadsimta 20. gadu otrās puses līdz pašreizējam laikposmam, lai izveidotu mūsdienu latviešu valodas praksei atbilstošu vārda nozīmes skaidrojumu.

Mērķa sasniegšanai izvirzīti vairāki uzdevumi:

1) konstatēt vārda *anotācija* lietojumu iespējami plašā uzziņu un informācijas materiālā pēdējo gandrīz 100 gadu laikā un ekscerpēt teksta fragmentus, kas atklāj vārda tieši formulēto vai kontekstuāli nojaušamo nozīmi;

2) klasificēt ekscerpēto materiālu pēc hronoloģiskā principa un tematiskajām grupām;

3) izpētīt un aprakstīt vārda *anotācija* izpratnes, funkcijas un lietojuma attīstību lingvistiskajā, tostarp zinātnes valodas, aspektā;

4) formulēt vārda *anotācija* nozīmes un skaidrojumu.

Pētījuma valodas materiālu veido vārda *anotācija* ekscerpējums no plaša elektronisko un drukāto resursu klāsta – vārdnīcām, enciklopēdijām, mācību grāmatām un digitālajām lietotnēm, valodas korpusiem un preses izdevumu kolekcijām (sk. avotu sarakstu). Īpaša uzmanība pievērsta tam, kā vārdu *anotācija* lieto augstākajā izglītībā, īpaši pētniecībā, tāpēc ekscerpēti arī Latvijas augstākās izglītības iestāžu izstrādātie metodiskie norādījumi studiju darbu rakstīšanai.

Valodas materiāla izpētei izmantotas šādas metodes:

1) ekscerptu satura analīze (citēta 21 vienība, 28 necitēti avoti);

2) valodas vienību hronoloģiskais un tematiskais kārtojums (vispārināšana un klasificēšana);

3) deskriptīvā metode pētījuma rezultātu izklāstam.

Piebilstams, ka latviešu valodniecībā anotācijas, šķiet, līdz šim nav pētītas. Plašākais šī teksta žanra raksturojums rodams mācību literatūrā, piemēram, digitālajos resursos https://www.uzdevumi.lv/ un „Skola 2030" vietnē https://mape.gov.lv/, kā arī Ilutas Dalbiņas un Ineses Lāčaunieces veidotās mācību grāmatas nodaļās (Dalbiņa & Lāčauniece, 2010, 102–103) par zinātnisko valodu un zinātnisku darbu rakstīšanu skolā, kur anotācija tiek klasificēta kā teksta žanrs, kas piederīgs zinātniski informējošajam zinātniskā stila funkcionālajam paveidam. Kā atgādne dots šāds skaidrojums: „Anotācija ir ļoti koncentrēts grāmatas, publikācijas satura raksturojums. Anotācijā parasti norāda arī konkrētā teksta mērķi un auditoriju, kurai tas būtu piemērots, sniedz ieskatu darba struktūrā. Anotācijas saturā jābūt darba nosaukumam, norādēm par autoru, darba žanru, tematu, darbības vietu un laiku, īsi raksturotām galvenajām nodaļām, nosauktām būtiskām pazīmēm, ar ko šis darbs varētu interesēt citus" (Turpat, 137). Redzams, ka skaidrojums ir veidots maksimāli vispārīgs, nenorādot uz anotāciju kā tikai uz zinātnes teksta žanru, tādējādi paplašinot izpratni par šī teksta funkciju un lietojamību.

Latviešu valodā trūkst pētījumu ne tikai par anotāciju kā teksta žanru, bet arī jautājums par anotāciju kā zinātniska darba pavadtekstu skatīts vien dažos aspektos (sk. Laiveniece, 2015). Angliski rakstītajā literatūrā šādu pētījumu ir daudz, turklāt tie ir dažādi, piemēram, tiek sniegtas rekomendācijas par zinātnisko rakstu, konferenču, disertāciju anotācijām (sk. Swales & Feak, 2009), tiek aplūkotas biežāk pieļautās kļūdas (saturā, struktūrā, stilistikā) anotāciju izveidē (sk. Klimova, 2013) u. c.

Šajā rakstā izpratne par terminu kā vārdu īpašā funkcijā un tā definēšanu balstīta Valentīnas Skujiņas pētījumos (sk. Skujiņa, 2002; 2005), kas nav pretrunā ar mūsdienu skatījumu uz tradicionālo terminoloģiju un pieļauj terminu maiņu laika

gaitā (sk. Baldunčiks, 2020). Izsekojot vārda *anotācija* nozīmes paplašinājumam un lietojuma evolūcijai, uzskatāmi redzams, kā šis vārds iegūst terminoloģisko funkciju, kas vienā valodiskā vienībā „apvieno nosaucējfunkciju jeb nominatīvo funkciju un apzīmētājfunkciju jeb definitīvo funkciju" (VPSV, 399). Šajā gadījumā termina funkcijai netiek darināts jauns vārds, bet gan izmantota daudznozīmīga vārda kāda konkrēta nozīme. Arī tad, ja vārds tiek lietots termina funkcijā un veido terminēmu kopu (*anotēšana*, *anotēt*, *anotējums*), tas turpina būt arī vispārlietojamās leksikas daļa, jo daudznozīmīgam vārdam pastāv vēl citas nozīmes (Skujiņa, 1997, 127–129). Turklāt šim faktam ir arī priekšrocība – ja termins veidojas ar nozīmes pārnesumu, valodā jau esošam vārdam piešķirot jaunu nozīmi, tad termins ir viegli iegaumējams (Skujiņa & Ščucka, 2008, 126–127). Šādos gadījumos nav noteiktas robežas, kas nošķirtu, kurā valodas materiālā ir izmantots vārds *anotācija* tā plašākajā nozīmē, kurā – termins *anotācija*. Uz šo problemātiku norāda arī raksta nosaukums.

1. Ieskats vārda *anotācija* izpratnē un tā nozīmju paplašināšanās procesā

Mūsdienu latviešu valodā vārdam *anotācija* ir nostabilizējusies nozīme 'īss raksturojums'. Tādu to atrodam gan vispārlietojamās leksikas vārdnīcās, gan svešvārdu vārdnīcās ar piebildi, ka īsajam raksturojumam var būt (tātad var arī nebūt) vērtējošs raksturs, proti, tas ir teksts ar recenzijas vai kritikas iezīmēm.

Atskatoties vēsturē, viens no pirmajiem jēdziena *anotācija* lietojumiem un skaidrojumiem (pēc „Latviešu konversācijas vārdnīcas") lasāms Latvijas Bibliotekāru biedrības izdevumā „Bibliotekārs" 1939. gadā:

(1) *Šādas bibliotekāra piezīmes, paskaidrojumus, satura atstāstījumus u. c. sauc par* ***annotācijām****. Viņās var ietvert ļoti daudzas interesantas un vērtīgas ziņas par autoru un grāmatu. Saprotams, tām jābūt ļoti īsām.* ***Annotācijas*** *ir vēl maz izlietots, bet ļoti vērtīgs paņēmiens bibliotekāra darbā. Viņas atdzīvina ikvienu katalogu, piesaista tam lasītāju interesi un dod bibliotekāram iespēju vadīt lasītāju izvēli, vadīt savu grāmatu apgrozību, viņu iešanu tautās* (Eglīte, 1939, 51–52)[2].

No krievu valodas tulkotās padomju laika svešvārdu vārdnīcas (piem., SvV 1951; SvV 1969; SvV 1978) atstāja paliekošu ietekmi uz vārda nozīmes interpretāciju un lietojumu arī latviešu valodā (sk. (2) piemēru). Tajās uzsvērti divi aspekti, proti, ka anotācija ir īss grāmatas satura atstāstījums (SvV 1951, 23; SvV 1969, 47) un ka tam ir

[2] Piemēru citējumos ir saglabāta oriģināla, t. i., avotā lietotā, rakstība.

raksturīgs kritisks novērtējums (SvV 1951, 23; SvV 1969, 47; SvV 1978, 52). Vēlāk parādās skaidrojums, ka tas ir ne tikai grāmatas, bet arī raksta (SvV 1969, 47) un sacerējuma (SvV 1978, 52) raksturojums (ne tikai satura atstāstījums) (sk. (3) un (4) piemēru):

(2) *Grāmatas satura īss atstāstījums, bieži vien ar kritisku tās novērtējumu; paskaidrojošu piezīmju pievienošana* (SvV 1951, 23);

(3) *Grāmatas, raksta satura īss atstāstījums, bieži vien ar kritisku novērtējumu* (SvV 1969, 47);

(4) *Īss grāmatas, sacerējuma raksturojums, bieži vien ar kritisku novērtējumu* (SvV 1978, 52).

Periodikā galvenokārt dominē vārdu savienojumi ar īpašības vārdu kā apzīmētāju, piemēram, *īsa anotācija*, *lietišķa anotācija*, *vienkārša anotācija*, *pavirša anotācija*, *lēta anotācija*, arī ar partikulu – *tikai anotācija*. Reizēm uzsvērts, ka anotācija bez kritiska izvērtējuma ir pavirša (sk. (8) piemēru), ka tā nevar aizstāt nopietnu kritiku (sk. (5) piemēru), arvien vairāk parādās anotācijas saistība ar grāmatas popularizēšanu (tātad arī pārdošanu) (sk. (6) un (7) piemēru):

(5) *Publicēto darbu pamācošas, idejiski mērķtiecīgas satura analizes vietā valda paviršas, slavinošas* ***anotacijas****, kurās kritiskas piezīmes sastopamas tikai par formalām detaļām, nepieskaroties darba sabiedriskam nozīmīgumam* (Rezolūcija, 1946, 5);

(6) *Latviešu literaturas komisija nolēma, ka nopietna iepazīšanās ar latviešu literaturu nav iespējama ar epizodiskiem ziņojumiem, skaitļiem,* ***anotacijām*** (Rezņiks, 1947, 7);

(7) *Dažās apcerēs redakcija iepazīstina lasītājus ar jaunākajiem daiļdarbiem, daudzās* ***anotacijās*** *un sludinājumos ieteic viņiem šo literaturu* (Niedre, 1947, 1222);

(8) *Viss lielais vairums recenziju par jauniznākušajām oriģinalgrāmatām labākā gadījumā ir šī darba popularizēšana. Šāda „kritika" nav nekas cits kā paviršu* ***anotaciju*** *ražošana, literaturas kritikas uzdevumu vulgarizacija* (Muižnieks, 1949, 2).

20. gadsimta 50. gados parādās arī tādi vārdu savienojumi kā *filmas anotācija*, *skaņdarba anotācija*, *koncerta anotācija*, *uzveduma anotācija*, *gleznas anotācija*, *ģīmetnes* (fotogrāfijas) *anotācija*, *sarīkojuma anotācija*, *repertuāra anotācija* u. c., kas pievērš uzmanību tam, ka anotācijas saistāmas ne tikai ar rakstītu tekstu, bet arī ar citu mākslas darbu satura (arī formas, kritikas u. c. aspektu) aprakstīšanu:

(9) *Lauksaimniecības ministrija .. nepaveica līdz galam .. filmu* ***anotaciju*** *sastādīšanu. Sakarā ar to rajonos iepriekš nezināja atsūtīto filmu saturu, kas apgrūtināja lektoru darbu* (Falks & Adermane, 1954, 2);

(10) *Jāizsaka novēlējums, lai turpmāko koncertu programas tiktu apgādātas ar izpildāmo skaņdarbu* ***anotacijām****, kuras iepazīstinātu klausītājus ar to saturu un nozīmi* (Kaupužs, 1954, 4);

(11) [..] *gauži maldās Muzikalās komedijas teatris, ja tas domā, ka skatītāji no „Trejmeitiņu" izrādes aiznes to noskaņojumu vai ideju, kas paredzēta pēc traktējuma un* ***anotacijas*** *veidā nodrukāta arī programu grāmatiņā* (Pētersons, 1955, 100).

Kā zināms, 1954. gadā dibināta Latvijas Televīzija un 1957. gadā sāka iznākt izdevums „Rīgas Viļņi", tādējādi 50. gadu otrajā pusē it īpaši tiek domāts par radio un televīzijas raidījumu mērķtiecīgu anotāciju veidošanu, saistot to ne tikai ar klausītāju un skatītāju audzināšanu, bet arī ar propagandu:

(12) *Bet mums savukārt arī jāzina, ka klausītājus var audzināt tikai ar labām* ***anotācijām****, piekopjot sistemātisku mūzikas propagandu* (Lēmanis, 1958, 2);

(13) *Sākot ļoti lakonisku nākamā mēneša pārraižu* ***anotāciju*** *ciklu, Rīgas Televīzijas studija grib laikus jūs iepazīstināt ar to tematisko loku, kuru aptver mūsu pārraides un kas dažkārt paliek neievērots bez iepriekšējas iepazīstināšanas* (Mazā ekrāna .., 1963, 4).

Ap to pašu laiku periodikā raksta arī par *medikamentu* (sk. (14) piemēru) un *tehnikas anotācijām* (sk. (15) piemēru), kas parāda, ka arī dažādu produktu, preču klāsta raksturošanai tiek veidoti īsi apraksti, kas iegūst *anotācijas* nosaukumu:

(14) *Paši jaunākie medikamenti ir vispirms šajā aptiekā. Tie redzami vitrīnā līdz ar* ***anotācijām****. Katrs apmeklētājs var iepazīties ar albumu, kur alfabēta kārtībā sakopotas* ***anotācijas*** *par dažādiem ārstniecības līdzekļiem* (Smagare, 1959, 2);

(15) *Bet kā popularizēt tehniku, par ko jau ziņots citos izdevumos? To varētu izdarīt īsu* ***anotāciju*** *vai aizrādījumu veidā, vai piesūtīt uzņēmumiem un organizācijām aprakstus par vienu otru tehnikas problēmu, kas tos interesē* (Vai šādi tehniskās informācijas .., 1961, 4).

No šiem un vēl citiem piemēriem redzams, ka vārda *anotācija* nozīmes strauji paplašinās, tas bieži tiek lietots arī tādu vārdu vietā kā *pamācība*, *informācija*, *instruktāža*, arī *katalogs*, *reģistrs.* Šis fakts veicina neprecīzas izteiksmes iespēju, kas saistīta ar daudznozīmīga vārda izmantošanu termina funkcijā.

Kopš 20. gadsimta 80. gadiem atšķirīgu nozīmes niansi anotācijas izpratnē rada grāmatizdevēji, grāmatas beigās ar sīkiem burtiem nodrukājot informāciju lasītājiem (arī grāmatas potenciālajiem pircējiem). Šādu pieeju praktizē izdevniecība „Liesma", arī „Zinātne" u. c., gatavojot anotācijas galvenokārt daiļliteratūras

izdevumiem. Ilustrācijai nejauši izvēlēta izdevniecības „Zinātne" anotācija (citēta pilnā apjomā) 1993. gadā izdotajam Kārļa Janševska vēsturiskajam romānam „Hercogs un Kursas meitene":

(16) *Romāna autors ir pazīstamā latviešu rakstnieka Jēkaba Janševska dēls Kārlis Janovskis* [sic!] *(1901–1941). Savā literārajā darbībā viņš pievērsies vēsturiskai tematikai. Romāns „Hercogs un Kursas meitene" pirmoreiz publicēts žurnālā „Atpūta" 1934./1935. gadā. Tajā atainotie notikumi risinās 17. gadsimtā. Paralēli Kurzemes hercoga Jēkaba un latviešu meitenes Līziņas mīlas stāstam un slavenā laupītāja Biljama gaitu tēlojumam lasītājs gūs ieskatu tālaika latviešu zemnieku un vācu pilsoņu un muižnieku sadzīvē, viņu savstarpējās attiecībās. Interesanti, ka šajā izdevumā pirmoreiz lasītājiem dota iespēja iepazīties ar divām iepriekš nepublicētām romāna nobeiguma nodaļām, kas līdz šim glabājušās tikai rokrakstā. Kārlim Janševskim raksturīga raita valoda un spraigs sižeta risinājums, un šo darbu aizrautīgi lasīs ikviens, kam interesē Latvijas vēsture un latviešu literatūra* (Janševskis, 1993).

Mūsdienu izdevumiem šāda veida anotācijas parādās vien grāmatu katalogos vai izdevniecību vietnēs, bet uz grāmatas aizmugurējā vāka visbiežāk atrodams vai nu autora paša skaidrojums, vai arī kādas populāras personības, ietekmīgas izdevējsabiedrības izteikums, vērtējums par grāmatu; tam vairāk ir reklāmas raksturs, nevis anotācijas jēga.

2. Termins literatūrzinātnē, datorlingvistikā, korpuslingvistikā un zinātniskajā pētniecībā

Ar 20. gadsimta 50. gadu otro pusi var runāt par vārda *anotācija* intensīvu lietojumu terminoloģijā. Pētījumā konstatēti trīs galvenie virzieni: 1) literatūrzinātne, 2) datorlingvistika/korpuslingvistika, 3) zinātniski pētnieciskā darbība, tostarp augstākajās izglītības iestādēs. Protams, šāds dalījums ir nosacīts, jo zinātniski pētnieciskā darbība ir saistāma ar jebkuru zinātņu nozari.

2.1. *Anotācija* literatūrzinātnē

Laikrakstā „Literatūra un Māksla" 1956. gadā, runājot par literatūras kritikas izvērtējumu, uzsvērts, ka anotācija ir viens no kritikas žanriem (sk. (17) piemēru), turklāt tā tiek interpretēta kā apjomā maza kritikas forma un saistīta ar repliku vai īsu recenziju (sk. (18) un (19) piemēru):

(17) *Žurnala kritikas nodaļā atstāts novārtā viens no operatīvākajiem žanriem – **anotacija*** (Literatūras kritikas .., 1956, 2);

(18) *No „mazajām" kritikas formām Beļinskis bieži izmantoja **anotāciju**, tai skaitā **anotāciju – repliku*** (Zeile, 1959, 124);

(19) *Dzejoļus, stāstus publicē daudzi rajonu laikraksti, bet regulārai literatūras kritikai pievēršas tikai daži* [..]. *Tiesa, pagaidām ir tikai recenzijas un daudzas turklāt īstenībā tikai **anotācijas** (jau atvēlētais apjoms ir par mazu, lai pietiktu vietas slēdzieniem un pierādījumiem)* .. (Bērsons, 1960, 2).

Par šī vārda attiecinājumu uz literatūrzinātnes terminoloģiju rakstījis arī Jāzeps Osmanis, norādot uz tā iztrūkumu Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas 21. biļetenā („Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis", Nr. 8/109), kur 1956. gadā publicēti šīs komisijas pieņemtie literatūras zinātnes terminu projekti (Osmanis, 1957, 2). Šķirklis *anotācija* ir atrodams J. Osmaņa tulkotajā „Īsajā literatūrzinātnisko terminu vārdnīcā": „Grāmatas satura īss atstāstījums. Anotacijas, reizēm ar kritisku darba novērtējumu, ievieto literaturas rādītājos, grāmatu katalogos" (ĪLTV, 1957, 23). Un arī atkārtotajā un papildinātajā vārdnīcā, proti, „Mazajā literatūrzinātnes terminu vārdnīcā", ir tieši tāds pats šķirklis (MLTV, 1965, 26). Tā kā šīs terminu vārdnīcas uz vairākiem gadu desmitiem kļuva par vienīgajiem literatūrzinātnes terminu izdevumiem, tad šāda terminoloģiska izpratne, kurā uzsvērts gan saturiskais, gan kritiskais aspekts, ir dziļi nostiprinājusies latviešu valodas lietojumā.

2.2. *Anotācija* datorlingvistikā un korpuslingvistikā

Pavisam jauns pavērsiens anotācijas izpratnē konstatējams 20. gadsimta 50. un 60. gadu mijā aizsāktajos pētījumos datorlingvistikā, kas ļāva analizēt latviešu valodu digitālajā vidē, tādējādi paverot ne tikai iespēju valodas resursu izveidei un izpētei, bet arī valodas modelēšanai un tehnoloģiju izstrādei, kas mūsdienu pasaulē kļuvusi par neatņemamu valodniecības sastāvdaļu (Skadiņa, 2024). Datorlingvistikai izveidojusies apakšnozare – korpuslingvistika, ko uzskata par metožu kopumu valodas izpētei un analīzei (Andronova & Auziņa, 2024a). Iespējams, ka pirmais vārda *anotācija* minējums datorlingvistikā (runājot par teksta marķēšanu) atrodams Induļa Strazdiņa rakstā „Kibernētika un valodniecība", kas publicēts 1962. gada žurnālā „Zinātne un Tehnika":

(20) *Lai izstrādātu informatīvo valodu atsevišķai šaurai nozarei, nepieciešams fiksēt un uzskaitīt visus šinī nozarē lietojamos jēdzienus, kā arī to iespējamās savstarpējās sakarības un attiecības. Bez tam jāieved īpašas simboliskā pieraksta metodes jēdzieniem, spriedumiem un beidzot visam kontekstam. Šeit plaši izmanto modernās matemātikas formulu „valodu" – it īpaši matemātiskās loģikas un kopu teorijas metodes. Ar informācijas mašīnu tehniskajām iespējām saistās arī daudz citu problēmu, piemēram, zinātniski tehnisku tekstu automātiskā tulkošana un referēšana*

*(**anotāciju** sastādīšana), iespiestu tekstu automātiskās lasīšanas ierīču konstruēšana* (Strazdiņš, 1962, 15).

Mūsdienu valodā šo procesu apzīmē ar vārdu *marķēšana*, kas ir anotēta jeb marķēta teksta pazīme. Anotēts teksts ir pielāgots gan mašīnlasīšanai, gan valodas tehnoloģiju izstrādei, valodas datorizētai apstrādei un daudzām citām vajadzībām, kur nepieciešama piekļuve lielajiem valodas datiem. Minētais piemērs ļauj izprast, kā notikusi vārda *anotācija* nozīmes paplašināšanās. Sākotnēji ar darbības vārdu *anotēt* tika apzīmēta darbība, kuras rezultātā veidojas *anotācija* 'īss raksturojums'. Izmantojot lokāmo ciešamās kārtas pagātnes divdabja formu *anotēts*, jēdzieniskā nozīme saistīta ar tekstu anotēšanu, kad tiek pievienoti atsauces tagi jeb birkas, tādējādi marķējot tekstu valodas korpusos. „Jebkurš valodas korpuss var būt marķēts jeb anotēts, t. i., korpusa datiem var pievienot strukturālu, morfoloģisku, sintaktisku, semantisku vai cita veida marķējumu. Marķējot korpusa datus, tiek izmantota birku (*tag*) sistēma" (Andronova & Auziņa, 2024b). Savulaik par datorlingvistikas terminoloģijas attīstību rakstījusi Anita Helviga, norādot uz semantisko jeb nozīmes pārnesuma paņēmienu: „Dažkārt datorlingvistikā jaunu terminu veidošanai izmantoti jau zināmi vārdi, visbiežāk svešvārdi, kuriem tiek dots jauns nozīmes skaidrojums, piemēram, *korpuss*, *anotācija*, *konkordance* u. c. Visiem šiem vārdiem var atrast skaidrojumu svešvārdu vārdnīcās, un tas ir pilnīgi vai daļēji atšķirīgs no tā, kādu jēgu un saturu konkrētajam vārdam piedēvējuši datorlingvistikas speciālisti. [..] Datorlingvistikā ar *anotētu tekstu* saprot marķētu tekstu, kas sagatavots tālākai apstrādei" (Helviga, 2012, 105).

Valodas materiāls rāda vārda *anotācija* lietojumu termina funkcijā visdažādākajos zinātniskajos tekstos:

(21) ***Anotācija** ir datoranalīzes veidā iegūta noteikta satura informācija par korpusā ietverto valodu. **Anotācija** kā iegūto zināšanu veids par valodu vienlaikus ir analīzes rīks dažādos pētījumu posmos. Ja kāds korpuss tiek anotēts, tad **anotācija** kļūst it kā par atspēriena dēlīti turpmākiem valodas analīzes soļiem. Korpusa lingvistikā visizstrādātākie ir gramatisko **anotāciju** bloki* (Baltiņa, 2006, 80);

(22) *Jebkura veida valodas korpuss var būt marķēts jeb anotēts, t. i, korpusa datiem var tikt pievienota visdažādākā papildu informācija – metadati. Tie var raksturot korpusā iekļautās teksta vienības (gramatiskās formas, teikumus u. tml.) vai tekstu un tā autoru (uzrakstīšanas laiks, autora vārds, teksta tēma, izdevējs u. tml.). Korpusa **anotācija** paver lietotājam daudz plašākas meklēšanas iespējas korpusā, kā arī citas korpusa izmantošanas iespējas* (Nešpore, 2012, 11);

(23) *Raksts apskata lietojumus teksta morfoloģiskajai **anotācijai** – tā papildināšanai ar vārdu morfosintaktisko īpašību marķējumu ..* (Paikens, 2013, 148).

Arī projektā, uz kuru norādīts raksta sākumā, tiek anotēti teksti (bakalaura darbu anotācijas), lai tos varētu izmantot konkrēta mašīnlasīšanas rīka izstrādei, mašīnmācīšanās nodrošināšanai zinātnisko darbu anotāciju izveidē. Tātad tiek anotētas anotācijas. Lai novērstu vienādsakņu vārdu atkārtošanos, kas zinātnes valodā nav vēlama parādība, būtu lietderīgi šo darbību un procesu apzīmēšanai lietot sinonīmus *marķēt* un *marķēšana* (nevis *anotēt* un *anotēšana*). Iespējams, ka šāds risinājums latviešu valodā par abu vārdu sinonīmisku lietojumu tomēr būs koriģējams, jo angliski rakstītajos pētījumos tiek nošķirta vārda *marķēšana* (*markup*) nozīme no vārda *anotēšana* (*annotation*) nozīmes. Ar marķēšanu saprot kodificētu zīmju pievienošanu tekstam, sniedzot tekstuālu vai kontekstuālu informāciju (par teksta tipu, runātāja vecumu, dzimumu u. c.) (McEnery et al., 2005, 23). Savukārt anotēšana ir korpusa papildināšana ar interpretācijas slāni, kurā iekļauj lingvistisku (morfoloģisku, sintaktisku u. c.), kontekstuālu, semantisku un diskursa informāciju (Leech, 2013, 12). Anotēšanas procesā tiek iezīmēta, izcelta tā informācija, kas tekstā ir implicīta, resp., tikai noprotama (McEnery & Wilson, 2001, 32). Anotēšanai tiek izstrādāta speciāla birku sistēma, tādējādi iepriekš pieminētā anotāciju korpusa apstrāde zinātniskās precizitātes labad tomēr būtu dēvējama par anotēšanu, nevis marķēšanu.

2.3. *Anotācija* zinātniskajā pētniecībā

Pirmās ziņas par anotāciju kā zinātniska teksta veidu, bez kā mūsdienās nav iedomājams neviens zinātnisks pētījums, latviešu valodā atrodamas kopš 20. gadsimta 60. gadiem. Vārdu savienojumi *disertācijas anotācija*, *diplomprojekta anotācija*, *referāta anotācija* u. c., līdzīgi kā mūsdienu akadēmiskajā vidē, rāda dominējošo šī vārda nozīmes izpratni, bet, šķiet, tolaik tas lietots atšķirīgā izpratnē, jo neapzīmē tekstu, kas tiek uzrakstīts pēc darba pabeigšanas (to varētu attiecināt uz (24) piemēru). Tā drīzāk ir ieceres, nepieciešamības, idejas aprakstīšana (sk. (25) piemēru). Par šo aspektu ziņas galvenokārt sniedz tādi augstskolu izdevumi kā „Padomju Mediķis", „Jaunais Inženieris" u. c.:

(24) *Lai neatkārtotu vecās kļūdas, šogad jaunajiem aspirantiem vistuvākajā laikā prasīsim viņu disertāciju darbu* ***anotācijas****, lai tematus, kā tas nolikumā paredzēts, varētu apstiprināt Zinātniskās padomes sēdē ne vēlāk par 3–4 mēnešiem pēc aspirantūras sākuma* (Bākulis, 1960, 3);

(25) *Apsveicams, ka beidzot diplomprojektos ir īsas* ***anotācijas*** *par saturu kādā no svešvalodām* (Grikke & Kepe, 1960, 2).

Lai izprastu termina *anotācija* lietojumu mūsdienu zinātnes valodā, ir vērts pievērst uzmanību trim salīdzinoši jaunām (iespējams, visjaunākajām) definīcijām. Pirmkārt, skaidrojums, kas atrodams „Izglītības terminu skaidrojošajā tiešsaistes

vārdnīcā" (2023), norāda gan uz tematisko aptvērumu (grāmatas, filmas, pētījumi u. c.), gan uz pazīmi par žanra piederību mācību tekstiem, gan arī uz anotācijas rakstīšanas nolūku:

(26) ***anotācija***
Teksta žanrs – lakonisks, īss kaut kā, piemēram, grāmatas, filmas, pētījuma, raksturojums, uzsverot būtisko, mērķauditorijai svarīgāko. Anotācijas rakstīšana ir viens no mācību tekstiem, ko apgūst mācību procesā, rakstot, piemēram, izlasītas grāmatas vai redzētas filmas anotāciju. Pētījuma anotācija var tikt rakstīta studiju procesā kā īss pārskats par cita veiktu pētījumu vai pētījumiem. Anotācija atklāj tās autora izpratni par mākslas darba vai pētījuma būtību un nozīmi. Tāpat anotācija tiek pievienota pētījumiem, tostarp bakalaura vai maģistra darbam. Anotācijā pētījuma autors norāda pētījuma aktualitāti, mērķi un/vai jautājumu, pētījuma metodes, galvenos rezultātus un secinājumus (ITSTV, 2023).

Otrkārt, nedaudz atšķirīgs skatījums ir datubāzes „Zinātnes valoda" (2020) veidotājiem – šeit anotācija tiek skatīta sadaļā „Pētniecība skolā" un definēta kā īss zinātniski pētnieciska darba raksturojums ar konkrētu struktūru:

(27) ***anotācija***
Īss zinātniski pētnieciska rakstu darba (piemēram, referāta, raksta) raksturojums. Par anotāciju sauc arī skolēnu zinātniski pētnieciskā darba struktūras sastāvdaļu, kur īsi, koncentrēti tiek formulēts darba mērķis, un lasītājs iepazīstināts ar darba būtību, sasniegtajiem rezultātiem un secinājumiem (Dubova, 2020).

Treškārt, pētniecībai visnoderīgākais varētu būt Rīgas Stradiņa universitātes izstrādātais termina *anotācija* skaidrojums „Pētniecības terminu vārdnīcā", kur anotācija ir definēta kā pētījuma pārskats:

(28) ***anotācija***
Īss pētījuma pārskats, kurā raksturots pētījuma mērķis, teorētiskais modelis, pētījuma jautājumi un/vai hipotēzes, metode un izlase, galvenie rezultāti un secinājumi, vēlams raksturot arī pētījuma rezultātu praktisko pielietojumu un/vai teorētisko, praktisko, ekonomisko vai politisko nozīmību. Parasti anotācijai tiek pievienoti arī galvenie atslēgas vārdi (Mārtinsone & Pipere, b. g.).

Katrā no skaidrojumiem/definīcijām ir uzsvērta arī kāda atšķirīga šķautne, bet galvenā informācija nav pretrunīga. Tai vajadzētu nodrošināt pietiekami skaidru izpratni par anotācijas būtību, bet projekta pētījums rāda, ka tā tas nav. Plašāk par projektā iegūtajiem rezultātiem plānots veidot atsevišķu publikāciju.

3. Iespējamie risinājumi vārda (termina) daudznozīmīguma mazināšanai

Pētījuma dati liecina par vēl kādu semantisku nošķīrumu: ar anotāciju saprot ne tikai kāda sacerējuma, produkta, preces aprakstu *post factum*, bet arī kādas darbības, rīcības, projekta, likuma nepieciešamību, aprakstot situāciju un pārmaiņu vajadzību, ko likumdošanā (un pētniecībā) dēvē arī par *ex-ante* 'pirms notikuma'.

Izmantojot „Līdzsvaroto mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusu" (LVK2022), ir ievākti dati par vārdu savienojumu *likumprojekta anotācija*. Konstatēts, ka likumprojekta anotācija var saturēt atbildes uz jautājumiem: 1) kādēļ konkrētais likums ir vajadzīgs; 2) kāda var būt likuma ietekme uz sabiedrības un tautsaimniecības attīstību; 3) kāda var būt likuma ietekme uz valsts, pašvaldību budžetu; 4) kāda var būt likuma ietekme uz spēkā esošo tiesību normu sistēmu; 5) kādām Latvijas starptautiskajām saistībām atbilst likumprojekts; 6) kādas konsultācijas notikušas, sagatavojot likumprojektu; 7) kā tiks nodrošināta likuma izpilde.

Likumprojekta anotācijas mērķis ir informēt sabiedrību par likumprojektā iekļautajiem jautājumiem, normām un to būtību. Latvijas Republikā likumprojektu anotāciju veidošana sākusies 1997. gadā, lai ieviestu rīcībpolitikas ietekmes novērtēšanas sistēmu.

Daži piemēri no LVK2022:

(29) *.. tās realizēšanai pašvaldībai ir tiesības izmantot pirmpirkuma tiesības, uz ko pamatoti norādīts likumprojekta* ***anotācijā*** *..*;

(30) *Pacientu tiesību likuma* ***anotācijā*** *ir norādīts, ka likums ir iecerēts kā pamatdokuments pacientu tiesību aizsardzības jomā ..*;

(31) *Ministru kabineta likumprojekta „Grozījums Bibliotēku likumā"* ***anotācijā*** *paskaidrots, ka grozījums Bibliotēku likuma pārejas noteikumu pirmajā punktā nepieciešams, lai novērstu radušos nesaskaņu ..*

Kad Saeimas Prezidijam tiek nosūtīts likumprojekts, tam pievieno anotāciju. Piemēram izmantots Ministru prezidentes Evikas Siliņas iesniegums par likumprojekta „Grozījumi Finanšu instrumentu tirgus likumā" nosūtīšanu Saeimas Prezidijam 2024. gada 3. maijā (sk. (32) piemēru). Tas sākas ar vārdiem:

(32) ***Anotācijas (ex-ante)*** *nosaukums*
Tiesību akta projekta „Grozījumi Finanšu instrumentu tirgus likumā" sākotnējās ietekmes (ex-ante) novērtējuma ziņojums (anotācija) (Valsts kanceleja, b. g.).

Te pamanāma jauna iezīme – šādas anotācijas (kas atbild uz jautājumiem par nepieciešamību, par ietekmi, par pārmaiņām, kam vajadzētu notikt u. tml.) nosaukumu varētu papildināt, izmantojot latīņu valodas terminkomponentu *ex-ante* jeb *exante* 'pirms notikuma', kura komponentu nozīme ir: *ex* 'bijušais' un *ante* 'pirms-'. Parasti tas saistīts ar vajadzības, nepieciešamības, situācijas aprakstīšanu un izvērtēšanu. Līdz šim latviešu leksikogrāfijā šāds terminkomponents nav minēts, taču „Pētniecības terminu vārdnīcā" termins *ex-ante novērtēšana* tiek skaidrots šādi: „Jauno ierosināto politikas iniciatīvu vai likumprojektu analīze (pirms tam, proti, pirms to pieņemšanas un ieviešanas). Sarežģītāka un bieži vien neprecīzāka nekā *ex-post* novērtēšana, jo saistīta ar vairāku nākotnes hipotētisku situāciju izvērtēšanu" (Mārtinsone & Pipere, b. g.). Tātad šis termins skatāms dihotomijā ar terminu *ex-post novērtēšana*.

Nacionālā korpusu kolekcija nepārprotami rāda, ka jauno apzīmējumu *ex-ante* galvenokārt izmanto likumdošanā, kur kontekstuāli tas tiek lietots vārdkopās *ex-ante izvērtējums*, *ex-ante novērtējums*, *ex-ante apstiprinājums*, *ex-ante ziņojums*, *ex-ante nosacījumi*, *ex-ante kritērijs*, *ex-ante pārbaude* u. c.

Nav grūti saskatīt, ka šāda veida anotācija (kas būtu lietojama kopā ar apzīmējumu *ex-ante*) ir diezgan tuva jebkura projekta pieteikuma anotācijai. Par šī vārda pieņemšanu un atzīšanu latviešu valodā, iespējams, vēl ir par maz diskutēts. Taču tādējādi tiktu nošķirta anotācija, kas ir tapusi *post factum*, no anotācijas, kuras mērķis ir pierādīt kādas darbības, rīcības, projekta, likuma nepieciešamību.

Līdzīgi varētu risināt vajadzību nosaukt anotāciju, kas top kā pieteikuma, pieprasījuma daļa, piemēram, *projekta ex-ante*, *pētījuma ex-ante* (pēc analoģijas ar (24) piemēru), un arī kāda procesa sākotnējais novērtējums, piemēram, *programmas ex-ante*, *ex-ante izvērtējuma metode*, *ex-ante tehniskā specifikācija*. Pagaidām šis risinājums tiek izmantots tikai politikas iniciatīvu vai likumprojektu sagatavošanas un pamatošanas procesā (kā (32) piemērā).

Atsaucoties uz iepriekš rakstīto par vārda *anotēšana/marķēšana* izmantojumu datorlingvistikā, tās speciālistiem būtu ieteicams vienoties un konsekventi ievērot, uz kuru procesu ir attiecināms vārds *anotēšana*, bet uz kuru – *marķēšana*. Jāizvērtē, vai latviešu valodā ir pieņemams nošķīrums, par kuru runāts 2. sadaļā, jo dažādi autori vienu un to pašu procesu sauc gan par *anotēšanu* (piem., Bārzdiņš et al., 2008), gan par *marķēšanu* (piem., Auziņa, 2011), un konsekvenci terminoloģijā neizdodas ievērot pat viena izdevuma robežās (piem., „Latviešu valoda digitālajā vidē: datorlingvistika" (Auziņa, 2012)).

Nobeigums

Pētījumā analizētā vārda *anotācija* lietojums dažādās jomās un funkcijās rāda, ka tas ir daudznozīmīgs gan vispārlietojamā leksikā, gan speciālajā leksikā (terminoloģijā), līdz ar to ir izveidojusies nepieciešamība pēc aktualizēta termina skaidrojuma izstrādes, nošķirot tā nozīmes, lietojuma jomas un funkcijas, kā arī piedāvājot iespējamos sinonīmus.

Ir apzināti arī tālākie anotāciju pētīšanas virzieni, piemēram, anotācija kā viens no skolā apgūstamajiem teksta žanriem un anotācija kā zinātniska raksta pavadteksts, kas savukārt aktualizē jautājumu par divu žanru – anotācijas un kopsavilkuma – atšķirībām, jo, kā zināms, angļu valodas vidē lietotais termins *Abstract* tiek attiecināts uz zinātniska raksta kopsavilkumu, savukārt Latvijā šajā nozīmē lielākoties tiek lietots termins *Summary*. Tāpat uzmanība būtu pievēršama terminiem *anotēšana* un *marķēšana* kā korpusā iekļauto tekstu apstrādes apzīmējumiem korpuslingvistikā. Par latīniskā *ex-ante* popularizēšanu, lietojot to kā terminkomponentu, piemēram, *likumprojekta ex-ante*, būtu rosināma diskusija Valsts valodas komisijā vai Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijā.

Paliekot pie ieskata, ka likumdošanas jomā termins *anotācija* nebūtu lietojams, pētījumā apzinātajā situācijā termina *anotācija* skaidrojumā jāuzsver divi galvenie aspekti:

1) anotācija kā zinātniska teksta žanrs, kas sniedz īsu monogrāfijas, raksta, rakstu krājuma, referāta vai cita zinātniska darba raksturojumu;

2) anotācija kā grāmatas, filmas, izstādes, koncerta, televīzijas vai radio raidījuma utt. īss raksturojums ar mērķi informēt, iepazīstināt, arī reklamēt.

Pēc raksta autoru domām, mūsdienu latviešu valodas lietojumā vārdam *anotācija* ir konstatējamas divas atšķirīgas nozīmes, kas vienlaikus norāda uz diviem atšķirīgiem teksta paveidiem gan pēc satura, gan funkcijas, gan stila un apjoma:

anotācija

1. Viens no zinātniska teksta žanriem, kas koncentrēti raksturo monogrāfijas, raksta, rakstu krājuma, referāta vai cita zinātniska darba saturu, norādot tā mērķi, pētījuma objektu vai materiālu, metodoloģiju, galvenos rezultātus vai secinājumus.
2. Grāmatas, filmas, izstādes, koncerta, teātra izrādes, televīzijas vai radio raidījuma, raidieraksta, emuāra īss raksturojums, kas ietver saturisku un popularizējošu informāciju, kā arī, ja nepieciešams, norādes par norises vietu un laiku.

AVOTI

Bākulis, I. (18.01.1960.). Par aspirantūras darba tālāku uzlabošanu! *Padomju Mediķis*, *9 (59)*, 3.

Baltiņa, M. (2006). No vārdu sarakstiem līdz korpusa lingvistikai. *Linguistica Lettica*, *15*, 77–84.

Bērsons, I. (26.03.1960.). Pretī jauniem, lielākiem mērķiem. *Literatūra un Māksla*, *12*, 2.

Eglīte, A. (1939). Kataloģizēšana. *Bibliotekārs* (žurnāls bibliotēku darbiniekiem un grāmatu mīļotājiem), *4*, 48–52.

Falks, O., & Adermane, A. (21.02.1954.). Plašāku vērienu lauksaimniecības kinofilmu festivalam. *Literatūra un Māksla*, *8*, 2.

Grikke, A., & Kepe, O. (02.07.1960.). Dažas pārdomas. *Jaunais Inženieris*, *12*, 2.

Janševskis, K. (1993). *Hercogs un Kursas meitene. Vēsturisks romāns no Kurzemes hercoga laikiem*. Rīga: Zinātne.

Kaupužs, V. (31.10.1954.). Bethovena klaviersonatu cikls. *Literatūra un Māksla*, *44*, 4.

Lēmanis, I. (08.05.1958.). Radio un televīzijas darbinieku neatliekamie uzdevumi. *Cīņa*, *107*, 2.

Literatūras kritikas devuma vērtējums. (31.03.1956.). *Literatūra un Māksla*, *14*, 2.

LVK2022 – Levāne-Petrova, K., Darģis, R., Pokratniece, K., & Lasmanis, V. J. (2023). *Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpuss (LVK2022).* CLARIN-LV digitālā bibliotēka, http://hdl.handle.net/20.500.12574/84. Pieejams https://korpuss.lv/id/LVK2022.

Mazā ekrāna mākslinieciskie raidījumi jūlijā. (29.06.1963.). *Literatūra un Māksla*, *26*, 4.

Muižnieks, I. (25.09.1949.). Par principialu un lietišķu latviešu padomju literaturas kritiku. *Literatūra un Māksla*, *39*, 2.

Nešpore, G. (2012). Kas ir datorlingvistika? In I. Auziņa (red.), *Latviešu valoda digitālajā vidē: datorlingvistika.* Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 9–14. Pieejams https://valoda.lv/wp-content/uploads/docs/Petijumi/LV_attistiba/04_Latviešu%20valoda%20digitālajā%20vidē.pdf.

Niedre, J. (1947). Jaunā literatura un jaunā literaturas zinātne. *Karogs*, *11*, 1222–1229.

Osmanis, J. (29.06.1957.). Par literaturzinātnisko terminoloģiju. *Literatūra un Māksla*, *26*, 2.

Paikens, P. (2013). Automātiskas morfoloģiskās anotācijas izmantojums. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*, *17*(2), 148–155.

Pētersons, P. (1955). Dažas latviešu padomju teatra attīstības līnijas. *Karogs*, *8*, 93–103.

Rezņiks, O. (13.06.1947.). Debates par referātiem. *Literatūra un Māksla*, *24*, 7.

Rezolūcija – Rīgas rakstnieku, kulturas un mākslas darbinieku kopsapulces rezolucija sakarā ar biedra V. Lāča ziņojumu: „VK(b)P CK lēmums par žurnaliem „Zvezda" un „Ļeningrad"". (01.09.1946.). *Cīņa*, *205*, 4–5.

Smagare, L. (01.12.1959.). Plaša medikamentu izvēle. *Cīņa*, *282*, 2.

Strazdiņš, I. (1962). Kibernētika un valodniecība. *Zinātne un Tehnika*, *4*, 15–16.

Vai šādi tehniskās informācijas krājumi vajadzīgi? (27.12.1961.). *Cīņa*, *301*, 4.

Valsts kanceleja. (b. g.). *23-TA-360: Likumprojekts (Grozījumi).* Tiesību aktu projekti. Pieejams https://tapportals.mk.gov.lv/annotation/50cf41e4-d9c7-48ed-862a-df89d6742c06#; skatīts 28.04.2026.

Zeile, P. (1959). Dziļumu un formu daudzveidību. *Karogs*, *4*, 116–125.

LITERATŪRA

Andronova, E., & Auziņa, I. (2024a). Korpuslingvistika. *Nacionālā enciklopēdija*. Pieejams https://enciklopedija.lv/skirklis/101749-korpuslingvistika; skatīts 30.12.2024.

Andronova, E., & Auziņa, I. (2024b). Valodas korpuss. *Nacionālā enciklopēdija*. Pieejams https://enciklopedija.lv/skirklis/136099-valodas-korpuss; skatīts 30.12.2024.

Auziņa, I. (2011). Runas datu transkribēšana un marķēšana: problēmas un risinājumi. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*, *15*(1), 17–25.

Auziņa, I. (red.). (2012). *Latviešu valoda digitālajā vidē: datorlingvistika*. Rīga: Latviešu valodas aģentūra. Pieejams https://valoda.lv/wp-content/uploads/docs/Petijumi/LV_attistiba/04_Latviešu%20valoda%20digitālajā%20vidē.pdf.

Baldunčiks, J. (2020). Vispārīgā (tradicionālā) terminoloģijas teorija un tās mūsdienu kritika. *Latviešu terminoloģija simts gados. Latvijas Nacionālās bibliotēkas Zinātniskie raksti*, *6 (XXVI)*, 18–34.

Bārzdiņš, G., Grūzītis, N., & Nešpore, G. (2008). Metodes un rīki tekstu korpusa daudzdimensionālai anotēšanai: projekta *SemTi-Kamols* pieredze. *Meždunarodnaja naučnaja konferencija „Dni baltov i belye noči". Kruglyj stol „Baltijskaja filologija": desjat' let spustja. Tezisy dokladov*. Sanktpēterburga, 12–14.

Dalbiņa, I., & Lāčauniece, I. (2010). *Latviešu valoda vidusskolām. Mācību grāmata* (2. daļa). Rīga: RaKa.

Dubova, A. (atb. red.). (2020). *Zinātnes valoda*. [Datubāze]. Pieejams https://zinatnesvaloda.lv/teksti/5; skatīts 09.01.2025.

Helviga, A. (2012). Ieskats datorlingvistikas terminoloģijas iezīmēs un attīstības tendencēs. In I. Auziņa (red.), *Latviešu valoda digitālajā vidē: datorlingvistika.* Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 102–120. Pieejams https://valoda.lv/wp-content/uploads/docs/Petijumi/LV_attistiba/04_Latviešu%20valoda%20digitālajā%20vidē.pdf.

ĪLTV – Timofejevs, L., & Vengrovs, N. (1957). *Īsā literatūrzinātnisko terminu vārdnīca*. (Tulk. J. Osmanis). Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

ITSTV – Laiveniece, D. (vad.). (2023). *Izglītības terminu skaidrojošā tiešsaistes vārdnīca*. Pieejams https://termini.gov.lv/kolekcijas/131/skirklis/495992; skatīts 09.01.2025.

Klimova, B. (2013). Common mistakes in writing abstracts in English. *Procedia: Social and Behavioral Sciences*, *93*, 512–516. Pieejams https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.09.230.

Laiveniece, D. (2015). Zinātniskā raksta pavadteksti latviešu un lietuviešu filoloģiskajos izdevumos. *Scriptus Manet*, *1*, 72–89. Pieejams https://dom.lndb.lv/data/obj/765928.html.

Leech, G. (2013). Introducing Corpus Annotation. In R. Garside, G. Leech, & T. McEnery (Eds.), *Corpus Annotation: Linguistic Information from Computer Text Corpora.* London, New York: Routledge, 1–18.

LKV – Švābe, A., Būmanis, A., & Dišlers, K. (red.). (1927–1940). *Latviešu konversācijas vārdnīca* (XXI sēj.; 168 burtn.). Rīga: A. Gulbis.

LLVV – Ceplītis, L. (atb. red.). (1972–1996). *Latviešu literārās valodas vārdnīca* (I–VIII sēj.). Rīga: Zinātne.

LVV – Guļevska, D., Rozenštrauha, I., & Šnē, D. (red.). (2006). *Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga: Avots.

Mārtinsone, K., & Pipere, A. (zin. red.). (b. g.). *Pētniecības terminu skaidrojošā vārdnīca*. Pieejams https://www.rsu.lv/petniecibas-terminu-vardnica/; skatīts 09.01.2025.

McEnery, T., & Wilson, A. (2001). *Corpus Linguistics: An Introduction* (2nd ed.). Edinburgh: Edinburgh University Press.

McEnery, T., Xiao, R., & Tono, Y. (2005). *Corpus-Based Language Studies: An advanced resource book*. London, New York: Routledge.

MLTV – Timofejevs, L., & Vengrovs, N. (1965). *Mazā literatūrzinātnes terminu vārdnīca* (2., izlabotais un papild. izd.). (Tulk. un papild. J. Osmanis). Rīga: Liesma.

MLVV – Zuicena, I. et al. (2003–2025). *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca, 2025, Pavasara versija*. CLARIN-LV digitālā bibliotēka, http://hdl.handle.net/20.500.12574/157. Pieejams https://mlvv.tezaurs.lv; skatīts 23.04.2025.

Skadiņa, I. (2024). Datorlingvistika Latvijā. *Nacionālā enciklopēdija*. Pieejams https://enciklopedija.lv/skirklis/106524-datorlingvistika-Latvijā; skatīts 24.04.2025.

Skujiņa, V. (1997). Vārds polifunkcionālā skatījumā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*, *1*, 121–130.

Skujiņa, V. (2002). *Latviešu terminoloģijas izstrādes principi* (2., labotais un papild. izd.). Rīga: Latviešu valodas institūts, 2002.

Skujiņa, V. (2005). Kā veidot termina definīciju? *Terminoloģijas jaunumi*, *11*, 8–11.

Skujiņa, V., & Ščucka, A. (2008). Vārds ar nozīmes pārnesumu termina funkcijā. *Linguistica Lettica*, *17*, 125–132.

SvV 1951 – *Svešvārdu vārdnīca*. (1951). (Tulk.: A. Feldhūns, A. Gūtmanis, & E. Stenders). Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

SvV 1969 – *Svešvārdu vārdnīca*. (1969). (Tulk.: S. Cepurniece, A. Gūtmanis, G. Lukstiņš, V. Strazdiņa, & R. Vīlipa; papild. A. Feldhūns). Rīga: Liesma.

SvV 1978 – *Svešvārdu vārdnīca*. (2., izlabots un papild. izd.). (1978). (Tulk.: S. Cepurniece, A. Gūtmanis, G. Lukstiņš, V. Strazdiņa, & R. Vīlipa; papild.: A. Feldhūns, & A. Gūtmanis). Rīga: Liesma.

Swales, J. M., & Feak, C. B. (2009). *Abstracts and the Writing of Abstracts*. Michigan (USA): University of Michigan.

VPSV – Skujiņa, V. (atb. red.). (2007). *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca.* Rīga: LU Latviešu valodas institūts.

LATVIEŠU VALODAS VILTUSDRAUGU VĀRDNĪCU ANALĪZE[1]

The Analysis of Latvian False Friend Dictionaries

EVELĪNA ĶIRŠAKMENE

[1] Raksts izstrādāts Latvijas Atveseļošanas un noturības mehānisma plāna 5.2. reformu un investīciju virziena „Augstskolu pārvaldības modeļa maiņas nodrošināšana" 5.2.1.r. reformas „Augstākās izglītības un zinātnes izcilības un pārvaldības reforma" 5.2.1.1.i. investīcijas „Pētniecības, attīstības un konsolidācijas granti" otrās kārtas „Konsolidācijas un pārvaldības izmaiņu ieviešanas granti" projektā Nr. 5.2.1.1.i.0/2/24/I/CFLA/007 „Latvijas Universitātes iekšējā un ārējā konsolidācija".

ABSTRACT

Keywords:
false friends, loans, false friend dictionaries, lexicography

False friends constitute lexemes in two or more languages that exhibit formal (orthographic or phonological) similarity while diverging semantically. Even though it is considered that the number of false friends is higher between kindred languages, the English-Latvian language pair demonstrates a notable frequency of such phenomena. The growing influence of the English language has further intensified the emergence of such deceptive lexical items, many of which appear superficially transparent yet encode polysemous or contextually divergent meanings, thereby increasing the potential for misinterpretation.

This paper addresses the definition and classification of false friends, with particular attention to false friend dictionaries in Latvian. The study aims to evaluate the lexicographic methodologies at the macrostructural level (headword count, selection criteria, and ordering principles) and microstructural level (lexical information presented under each entry). Empirical data is drawn from the author's English-Latvian corpus of false friends. Comparative analysis is conducted using information from monolingual dictionaries. Two false friend dictionaries are analysed: "Latvian-English, English-Latvian false friend dictionary" (1994) by Andrejs Veisbergs and "Latvian-Danish false friend dictionary" (1997) by Karstens Lomholts. The objective is to determine current practices in the compilation of such dictionaries in Latvian.

Results indicate convergence in headword selection and structural organization across the two dictionaries, with comparable volumes (798 headwords in the Latvian-English false friend dictionary, and 950 in the Latvian-Danish one). However, minor discrepancies are observed in the treatment of phonetic and grammatical information. Neither dictionary incorporates etymological data or illustrative examples. Given the evolving semantic landscape, the revision of existing false friend dictionaries and the creation of new ones is needed. Furthermore, compiling false friends across different language combinations in conjunction with Latvian would provide valuable insights into semantics and contrastive linguistics.

Ievads

„Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā" norādīts, ka *viltusdraugs* ir „avotvalodā un mērķvalodā lietots ārēji, formas ziņā līdzīgs kopīgas cilmes vārds ar līdzīgu izrunu un rakstību, bet ar atšķirīgu nozīmi" (VPSV, 452). Šis termins valodniecībā tiek skaidrots, arī izmantojot Ferdināna de Sosīra (*Ferdinand de Saussure*) valodas un runas šķīrumu: „Tiklīdz kā parādās kāds apzīmētājs (*signifiant*) jebkādas svešvalodas kontekstā, to savstarpējā asociācija ir tik spēcīga, ka valodas lietotājam automātiski ienāk prātā apzīmējamais (*signifié*) viņa dzimtajā valodā" (Hayward & Moulin, 1984, 190).[2]

Viltusdraugi ir labi pazīstams fenomens visiem, kas saskārušies ar kādu svešvalodu un salīdzinājuši tur sastopamos vārdus ar savu dzimto valodu. Tos ievērojis un savā darbā pieminējis rakstnieks Rvīns Varde:

> *Mēģinot runāt ar poļiem visiem saprotamās skaņās, es norādīju uz vistām dārzā un teicu „cipa, cipa". Uz vienu onkuli tas atstāja graujošu iespaidu – viņš saķēra galvu rokās, nosarka un noraidoši māja ar to. Onkulis pateica, ka „cipka" ir kaut kas ļoti, ļoti slikts* (Varde, 2025, 12).

> *[..] skolas medmāsa vaicāja, vai man ir slikta dūša. Tobrīd šķita, ka vārds* dūša *ir no krievu* душа*, tāpēc negribēju atzīties, ka man ir slikta dvēsele* (Turpat, 35).

Interesantus valodas novērojumus iekļāvis arī Ilmārs Šlāpins vārdnīcas formātā veidotajā grāmatā „Jauno latviešu valoda". Pie šķirkļa *konkrēti* tur rakstīts:

> *[..] Stabilu vietu šis vārds ir ieņēmis jauno, bagāto dzīves telpas izsitēju valodā, vienlaikus kalpodams par pazīšanās zīmi un sitamo beisbola nūju. Neaizmirsīsim, ka angļu valodā konkrēts ir arī betons (concrete), kas dažam labam mūsdienu būvuzņēmējam vai Londonas stroikas darbiniekam rada konkrētus biznesa pāpratumus* (Šlāpins, 2017, 71).

2024. gada Parīzes olimpisko spēļu atklāšanas ceremonijā, kuģojot pa Sēnas upi, tika pieminēti neskaitāmi Francijas kultūras un zinātnes dižgari. Atsaucoties uz Simonu de Bovuāru (*Simone de Beauvoir*) un viņas slaveno darbu „Le deuxième sexe" („Otrais dzimums"), komentētājs tiešraidē ātrumā to pārtulkoja kā 'otrais sekss'. Minētajā literārajā darbā filozofiski iztirzāts dzimuma jautājums dažādos aspektos, tāpēc šāds tulkojums diemžēl nav precīzs. Viltusdraugu kļūdas var gadīties

[2] Šeit un turpmāk izvēlētie citāti no darbiem oriģinālvalodā autores tulkojumā.

ikvienam, pat zinot vārdu nozīmi vienā un otrā valodā, – tas vēl jo vairāk liecina par viltusdraugu mānīgo dabu. Raksta autore pati reiz pārtulkoja angļu valodas vārdu *collaboration* 'sadarbība' latviski kā 'kolaborācija', uz ko kolēģis norādīja, ka latviešu valodā ar šo vārdu apzīmē kolaborantus, ienaidnieku sabiedrotos.

Tomēr „šī lingvistiskā īpašība vēl nav bijusi iekļauta vispārizglītojošo mācību iestāžu latviešu valodas vai kādas svešvalodas programmā, un varbūt tieši tāpēc daudzi par tiem pat nav dzirdējuši" (Kačanova, 2013, 149). Jēdziens *viltusdraugi* nereti tiek minēts kontekstā ar aizguvumiem, valodu kontaktiem un interferenci. Vēsturiski latviešu valodas galvenās kontaktvalodas bijušas somugru valodas, senkrievu, lejasvācu, krievu un vācu valoda (Baldunčiks, 2005a, 6), tomēr pēc Latvijas Republikas neatkarības atgūšanas novērojams angļu valodas pārsvars. Mainoties kontaktvalodām, mainās to semantiskais spiediens, kas var novest pie viltusdraugu nozīmju maiņas vai papildnozīmju iegūšanas (Veisbergs, 2005, 196).

Valodnieks Juris Baldunčiks uzskaitījis vairākus angļu valodas ietekmes paveidus, no kuriem viens ir „tulkotāju viltus draugu[3] skaita spējš pieaugums, kā arī dažādu semantisko iezīmju burtiska pārnešana" (Baldunčiks, 2005a, 6). Kaut arī pūrisma iespaidā aizgūšana nereti tiek vērtēta kā negatīva, aizgūšanas process ir nekontrolējams un dabisks: „Valodas attīstību demokrātiskā un atvērtā valstī, vārda brīvības apstākļos efektīvi kontrolēt nav nedz iespējams, nedz arī vajadzīgs. Valodas pārmaiņas nav tās sabrukuma pazīme. Pašas par sevi tās gan neliecina arī par īpašu valodas progresu. Tā ir vienkārši dzīvas valodas dabiska iezīme" (Veisbergs, 2006, 35).

Pētījumi par viltusdraugiem latviešu valodā aktualizējušies pagājušā gadsimta nogalē, deviņdesmitajos gados. Tie lielākoties veikti angļu-latviešu valodas sastatījumā (Veisbergs, 1998; Baldunčiks, 2005b; 2006); pētīti juridisko terminu viltusdraugi (Žīgure, 2004), viltusdraugi valodu apguvē (Kačanova, 2013), kā arī promocijas darbu kopsavilkumos (Kopankina, 2020). Pirmais pētījums par viltusdraugiem sastatījumā ar latviešu valodu veikts franču valodā (Bankavs, 1989), kur apskatīti plašāki viltusdraugu tipi, ne tikai atsaucoties uz leksiku, bet arī morfoloģiju, stilistiku un sintaksi. Citās valodu kombinācijās ir pētījumi par dāņu-latviešu (Lomholts, 1997), lietuviešu-latviešu valodas viltusdraugiem (Sarkanis, 2024) u. c.

Šī raksta mērķis ir veikt latviešu valodas viltusdraugu vārdnīcu analīzi, lai noteiktu izvēlētās metodes vārdnīcu makrostruktūras un mikrostruktūras izveidē. Raksta sākumā iztirzāta viltusdraugu tipoloģija, vēlāk – to vārdnīcu sastādīšanas prakse kā ārzemēs, tā Latvijā.

[3] Senākos pētījumos termins *viltusdraugi* latviešu valodā parādījās kā vārdkopa; vēlāk tas pārveidots par salikteni, kam ir plašāks terminoloģiskums (Baldunčiks, 2006, 261).

1. Viltusdraugu veidi

Ir trīs viltusdraugu kategorijas: gadījuma viltusdraugi, semantiskie viltusdraugi, kas iedalās monosemantiskos un polisemantiskos (Chamizo-Domínguez, 2008), savukārt trešā, vismazāk pētītā grupa ir pseido viltusdraugi – mērķvalodā neesoši vārdi, kurus runātājs veido, balstoties uz zināšanām dzimtajā valodā. Minētais iedalījums ir izmantots arī šajā rakstā, uzmanību veltot galvenokārt pirmajām divām viltusdraugu grupām. Pētnieku izmantotās pieejas viltusdraugu iedalīšanā atšķiras, dēvējot tos arī par ortogrāfiskajiem, strukturālajiem, stilistiskajiem un fiktīvajiem viltusdraugiem (Lomholts, 1997, 23).

Gadījuma jeb nejaušie viltusdraugi (angļu val. *chance false friends*) atšķirībā no semantiskajiem viltusdraugiem parasti nav aizguvumi no kādas valodas, bet paralēli pastāvoši vārdi divās vai vairākās valodās ar dažādām cilmēm. Bez kopīgas etimoloģijas šādus vārdus nav iespējams analizēt padziļināti, jo, kā liecina pats kategorijas nosaukums, fonētiskā vai grafiskā līdzība ir tikai sakritība. Šādu piemēru ir daudz: angliski *pants* nozīmē 'bikses' (OLD), bet latviski šo lietvārdu var attiecināt uz dzejas rindu kopu, likuma paragrāfu vai siena krāvumu (MLVV). Līdzīgi piemēri ar fonētiskiem angļu-latviešu viltusdraugiem: angliski lietvārds *cups* 'krūzes' teorētiski var tikt sajaukts ar līdzīgi skanošo latviešu valodas vārdu *kaps*; angļu *slim* 'tievs, kalsns' – latv. *slims*; angļu *books* 'grāmatas' – latv. *buks*; angļu *race* 'sacīkstes, rase' – latv. *reiss* u. c. Grafiskie viltusdraugu gadījumi: angļu *car* 'transportlīdzeklis' – latv. *cars*; angļu *spice* 'garšvielas' – latv. *spice*; angļu *elk* 'alnis' – latv. *elks* u. c.

Starp šāda tipa viltusdraugiem novērojamas atšķirības vārdšķirās, piemēram: īpašības vārds *austere* 'stingrs' angļu valodā un lietvārds *austere* latviešu valodā; darb. v. *cancel* 'atcelt' – lietv. *kancele*; apst. v. *just* 'tikai' – darb. v. *just*; darb. v. *talk* 'runāt' – lietv. *talka*; lietv. *man* 'vīrietis, cilvēks' – personas vietniekv. *man* (datīva formā); darb. v. *sleep* 'gulēt' – lietv. *slēpe*, īp. v. *slīps*. Iespēja, ka gadījuma viltusdraugi parādīsies līdzīgā kontekstā, ir neliela, tādējādi valodas lietotājs var nojaust par semantiskām atšķirībām. Visticamāk, tāpēc leksikogrāfi šo viltusdraugu kategoriju vārdnīcās neiekļauj; vēl viens iemesls būtu vien nojaušamais šādu vārdu skaits (potenciāli ļoti liels), kas ievērojami palielinātu vārdnīcas apjomu.

Otrā kategorija ir semantiskie viltusdraugi – vārdi ar kopīgu etimoloģiju. Monosemantiskie jeb absolūtie viltusdraugi (angļu val. *complete or absolute false friends*) (Veisbergs, 1998) ir semantiski skaidrāk nošķirami – viltusdraugam katrā valodā ir viena, atšķirīga nozīme. Visbiežāk tie ir internacionālismi (grieķu vai latīņu cilmes vārdi). Padziļināti etimoloģiski pētījumi tiek veikti reti, parasti tikai konstatējot vārda cilmi un nozīmi konkrētā laika periodā, tomēr diahroniskie pētījumi ir ļoti noderīgi, lai spriestu par viltusdraugu semantisko attīstību.

Humoristisku efektu var radīt angļu vārda *sympathy* un latviešu vārda *simpātijas* sajaukšana. Ja angliski ar frāzi *I feel sympathy for you* tiek izteikta līdzjūtība, tad latviski frāze *Es jūtu simpātijas pret tevi* norāda uz pavisam ko citu – patiku, emocionāli labvēlīgu attieksmi. Savukārt *accord* angliski nozīmē 'noruna' un var tikt lietots dažādos vārdu savienojumos, piemēram, *of your own accord* 'pats uz savu galvu', *in accord with* 'saskaņā ar', bet latviski *akords* ir mūzikas termins, kā arī 'gabaldarba noteikumi'. Tāpat angļu valodā *mark* ir 'atzīme, nospiedums', bet latviešu valodā *marka* ir aizguvums no vācu valodas un apzīmē pastmarku vai preču ražotāja zīmolu, naudas vienību, arī robežu, robežas zīmi (MLVV). Interesanti piemēri atrodami arī dažādu tautību un izcelsmes apzīmējumos: vārda *indian* nozīme angļu valodā ir gan 'Indijas iedzīvotājs', gan 'indiānis', bet latviski tikai 'indiānis'; *caucasian* angļu valodā nozīmē 'gaišas ādas cilvēks', vārdam ir fonētiska līdzība ar latviešu vārdu *kaukāzietis* 'Kaukāza tautu piederīgais'.

Polisemantiskiem jeb daļējiem viltusdraugiem (angļu val. *partial false friends*) ir vairākas nozīmes vienā valodā, bet otrā valodā no tām iesakņojusies viena vai divas. Tos dēvē arī par *viltuspusdraugiem* (Sarkanis, 2024, 252). Visērtāk šādus piemērus skatīt ar Venna diagrammas palīdzību. Tieši šie viltusdraugi nereti sagādā visvairāk problēmu, tāpēc tiem viltusdraugu vārdnīcās pievēršama vislielākā uzmanība (Veisbergs, 1998, 22). Angļu-latviešu polisemantisko viltusdraugu gadījumā visbiežāk novērojama nozīmes sašaurināšanās latviešu valodā. Piemēram, *hospital* 'slimnīca' angliski ir ar plašāku lietojumu nekā *hospitālis* latviski, kur ar to apzīmē kara slimnīcu. Līdzīgi arī vārds *partizāns* latviešu valodā nozīmē 'brīvības cīnītājs, mežabrālis' (MLVV), bet angliski *partisan* ir arī 'atbalstītājs, piekritējs' (OLD). Ar *agitation* angliski saprot satraukumu, trauksmainību (OLD), bet latviešu valodā *aģitācija* nozīmē pierunāšanu balsot par konkrētu partiju vai kandidātu (MLVV). Angļu lietvārda *period* un latviešu lietvārda *periods* lietojums sakrīt, izņemot atvasinātās nozīmes 'mēnešreizes' un 'punkts' angļu valodā; *vīzija* un *vision* attiecas uz iedomu tēliem, bet angliski arī vispārīgi uz redzi. Iespējamas situācijas, kad nozīmju skaits angļu valodā ir ievērojami lielāks, piemēram, angļu *minor* 'mazsvarīgs; nepilngadīgais; skaņkārta', bet latviešu vārdam *minors* ir tikai viena no šīm nozīmēm. Angļu valodas vārdam *drama* blakus latviešu valodā sastopamajām vārda *drāma* nozīmēm 'luga; daiļliteratūras veids; emocionāla situācija' sastopama arī nozīme 'aktiermāksla' (MLVV), tādēļ vārdu savienojums *drama student* noteikti nav tulkojams kā drāmas, bet gan aktiermākslas students.

Retāk sastopami ir polisemantiskie viltusdraugi, kam latviešu valodā ir vairāk nozīmju nekā svešvalodā; piemēram, angļu val. *mode* 'tips, veids' un latviešu val. *mode* 'ģērbšanās stils' un 'ieradums, raksturīgs rīcības, uzvedības veids'. Vārds cēlies no latīņu *modus,* kas iesakņojies franču valodā (Larousse). Franču un latviešu valodā šie vārdi nav klasificējami kā viltusdraugi, toties angļu-latviešu valodu pārī

gan. Vēl viens piemērs ir *revision* un *revīzija* – abi vārdi apzīmē kaut kā pārskatīšanu, izmaiņas, bet latviski tas tiek lietots kontekstā ar pārbaudi, auditu (MLVV).

2. Viltusdraugu vārdnīcas un to izveides prakse ārzemēs

Viltusdraugu pētījumi parasti tiek veikti ar mērķi apkopot viltusdraugus konkrētā valodu kombinācijā – viens no rezultātiem ir viltusdraugu vārdnīcas. Tās pieder pie specializēto vārdnīcu kategorijas, kurās tiek iekļauti viltusdraugi tikai konkrētajā valodu pārī. To apjoms parasti nav liels, vidēji ap vienu vai diviem tūkstošiem šķirkļa vārdu. Latviešu valodā ir divas viltusdraugu vārdnīcas, kas tapušas 20. gadsimta beigās: Andreja Veisberga „Latviešu-angļu, angļu-latviešu viltus draugu vārdnīca" (1994) un Karstena Lomholta „Latviešu-dāņu viltus draugu vārdnīca" (1997). Šādu vārdnīcu nav daudz; piemēram, lietuviešu valodā angļu-lietuviešu viltusdraugu vārdnīcas nav, tādēļ valodas lietotājam jāpaļaujas uz bilingvālajām jeb divvalodu vārdnīcām vai monolingvālajām jeb skaidrojošajām vārdnīcām (Stankevičienė, 2005, 522).

Vairāki pētnieki uzsver, ka viltusdraugi rada problēmas „ne tikai valodu apguvējiem un tulkotājiem, bet arī leksikogrāfiem" (Veldi, 2006, 179), jo bilingvālajās vārdnīcās atrodamas kļūdas viltusdraugu tulkojumos un norādītā informācija nav precīza (Stankevičienė, 2005, 522). Līdzīgu atziņu pauž Andrejs Bankavs, norādot, ka viltusdraugi visbiežāk parādās bilingvālās vārdnīcās, tulkojumos un valodu apguves procesā (Bankavs, 1989, 19). Enns Veldi (*Enn Veldi*) uzskata – plašāku viltusdraugu analīzi iespējams veikt tikai šādam nolūkam paredzētās, īpašās vārdnīcās, turklāt „ir cerība, ka specializētas viltusdraugu vārdnīcas atstās pozitīvu iespaidu uz vispārējo bilingvālo vārdnīcu kvalitāti" (Veldi, 2006, 179).

Ne vienmēr iemesls ir kļūdains tulkojums: „Pat ja bilingvālā vārdnīcā ir pareizs [viltusdrauga] tulkojums, tajā ļoti reti ir norāde, lai brīdinātu lietotāju par potenciāliem pārpratumiem" (Hill, 1982, i). J. Baldunčiks norāda uz viltusdraugu vārdnīcu nepieciešamību, kas palīdzētu izvairīties no iespējamām kļūmēm (Baldunčiks, 2006, 263). Turklāt viltusdraugu radītās kļūdas valodu apguves procesā vieglāk ir novērst, nevis vēlāk mēģināt tās labot (Hayward & Moulin, 1984, 196). Daži viltusdraugi ir retāk sastopami vārdi, kas valodas apguvējam sākotnēji, iespējams, nerada problēmas, toties daži – ļoti bieži sastopami vārdi, kas „var parādīties jau agrīnā valodu apguves stadijā, līdz ar to vēlāk tos ir ļoti grūti vai neiespējami izskaust" (Szpila, 2006, 76). No tāda viedokļa raugoties, viltusdraugu vārdnīca var būtiski mazināt iespējamo kļūdu potenciālu, informējot valodas lietotājus par pastāvošajām atšķirībām konkrētajā valodu kombinācijā. Baiba Kačanova uzskata, ka „būtu nepieciešams izstrādāt jaunu un daudz plašāku angļu-latviešu viltusdraugu vārdnīcu", kā atbilstošu risinājumu iesakot datubāzi, kas būtu plašāk pieejama un vieglāk atjaunināma (Kačanova, 2013, 151).

Turpmāk aplūkotas dažādas pieejas viltusdraugu vārdnīcu izveidē. Vienā no izplatītākajām valodu kombinācijām (franču-angļu) viltusdraugu vārdnīcās novērojama vispārēja tendence: netiek iekļauti gadījuma viltusdraugi, pamatojoties uz to milzīgo skaitu: „Saraksts ar visiem vārdiem, kas ir maldinoši vai ar interesantām atšķirībām, stiepjas no Duvras līdz Kalē un atpakaļ" (Thody & Evans, 1985, 8). Šis autoru pāris izveidojis franču-angļu viltusdraugu vārdnīcu, nodalot tos desmit dažādās kategorijās, sākot ar jurisprudenci, vēsturi un politiku un beidzot ar literatūru. Atsevišķa sadaļa veltīta dzimumdzīves un ģimenes tēmai, iekļaujot tādus vārdus kā *gai, impotent* u. c., turpretī Roberta Dž. Hila (*Robert J. Hill*) viltusdraugu vārdnīcā (Hill, 1982) pie šo vārdu apkopojuma īpaši norādīts, ka netiek iekļauti tabu vārdi. Šīs vārdnīcas beigās atrodas satura rādītājs ar pilnu vārdu sarakstu un lappušu numuriem. Kā norādījis Gžegožs Špila (*Grzegorz Szpila*), tas uzlabo vārdu meklēšanas iespējas (Szpila, 2006, 85).

R. Dž. Hila vārdnīca ir daudz plašāka, šeit skaidroti semantiski atšķirīgi angļu valodas vārdi daudzās valodās: portugāļu, spāņu, itāļu, franču, holandiešu, vācu, dāņu, norvēģu, zviedru, japāņu un Šveices vācu valodas variantā. Tajā iekļauti līdzīgas rakstības un/vai izrunas vārdi, kā arī vārdi, kam kādā no minētajām svešvalodām ir vairāk nozīmju nekā angļu valodā, vārdi ar vienādu vārdšķiru un semantiski un etimoloģiski nesaistīti vārdi. Toties nav iekļauti vārdi, kam angļu valodā ir vairāk nozīmju nekā konkrētajā svešvalodā, jo „tie nerada kļūdas EFL [*English as a Foreign Language* 'angļu valodas kā svešvalodas apguves' – aut.] jomā. Students ar laiku iemācās nozīmju atšķirības" (Hill, 1982, iv). Grāmatas beigās uzskaitīti viltusdraugi starp britu un amerikāņu angļu valodas paveidiem. Cita veida struktūras elementu nav; viltusdraugi tiek kārtoti alfabēta secībā. Ir arī vienkāršākas viltusdraugu vārdnīcas, kur ievadvārdos lakoniski atzīmēts: „Kā vārdu, tā arī cilvēku vidū ir viltusdraugi" (Colignon & Berthier, 1985, 3).

Liela nozīme viltusdraugu noteikšanā ir kontekstam (Hayward & Moulin, 1984, 193). G. Špila norāda, ka valodas lietotājam var būt noderīga jebkāda semantiska vai morfoloģiska informācija par viltusdraugiem (Szpila, 2006, 87). Viņš uzsver, ka nepieciešams norādīt vārdu izrunu, jo „vārdu izrunāšanu svešvalodā ietekmēs viltus ekvivalenta izruna dzimtajā valodā" (Turpat, 88). Tādējādi lietotājs apgūst semantikas atšķirības, kā arī iemācās izvairīties no dzimtās valodas fonētiskās interferences. Tāpat G. Špila iesaka norādīt viltusdraugu etimoloģiju un, ja vārdnīca paredzēta pedagoģiskiem mērķiem, arī ilustratīvus piemērus (Turpat, 85).

Iespējams, ka vārdnīcu veidošana to tradicionālā veidā nākotnē varētu izzust. Daudzviet ārzemēs viltusdraugi tiek apkopoti un publicēti interneta vietnēs – to dara gan pazīstami pētnieki, gan anonīmi autori. Latviešu valodā tādas vietnes nebija pirms desmit gadiem (Kačanova, 2013, 152) un nav arī patlaban. Domājams, ka komerciālais pieprasījums pēc viltusdraugu vārdnīcām varētu būt neliels, bet tas nenozīmē, ka šāds materiāls nav nepieciešams.

3. Latviešu valodas viltusdraugu vārdnīcu izpēte

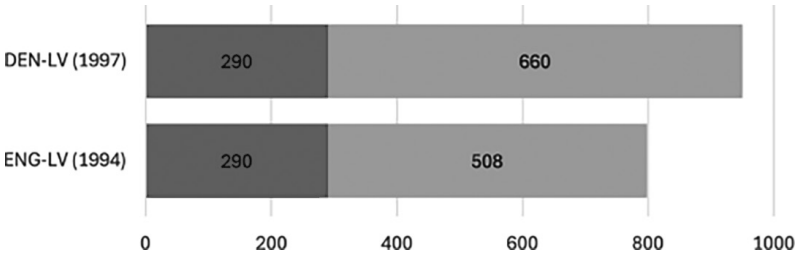
Ņemot vērā iepriekš minēto vārdnīcu izveides praksi ārzemēs, tālāk uzmanība pievērsta viltusdraugu vārdnīcām latviešu valodā. Šajā rakstā aplūkota latviešu valodas viltusdraugu vārdnīcu makrostruktūra un mikrostruktūra, pamatojoties uz pētnieka G. Špilas definētajiem kritērijiem (Szpila, 2006). Makrostruktūras aspekti ietver vārdnīcas apjomu, resp., šķirkļa vārdu skaitu, to raksturojumu (viltusdraugu atlase, noteikts tips, leksikas grupas – tehniskie termini, sarunvalodas vārdi u. c.), kā arī šķirkļa vārdu izkārtojumu. Aplūkots arī abu vārdnīcu priekšvārds. Savukārt, pētot mikrostruktūru, ņemts vērā šķirkļa vārdiem pievienotais gramatiskais raksturojums, vārdšķira, izruna, etimoloģija un vārda lietojums, definīcijas, kā arī ekvivalenti un ilustratīvais materiāls (Turpat, 84–86).

Rakstā analizētas pagaidām vienīgās latviešu valodas viltusdraugu vārdnīcas: „Latviešu-angļu, angļu-latviešu viltus draugu vārdnīca" (ENG-LV) un „Latviešu-dāņu viltus draugu vārdnīca" (DEN-LV). Jāņem vērā, ka vārdnīcas veidotas laikā, kad vēl nepastāvēja latviešu valodas korpuss – kā norādījis J. Baldunčiks: „[Vārdnīcu] attīstībai visvairāk traucē tas, ka trūkst latviešu valodas korpusa un tāpēc leksikogrāfiem objektīvi veidot latvisko daļu nav iespējams" (Baldunčiks, 2012, 12). Tā kā raksta autorei nav pietiekamu dāņu valodas zināšanu, lai spriestu par šķirkļu precizitāti latviešu-dāņu vārdnīcā, nav veikti secinājumi par saturu abās minētajās latviešu valodas viltusdraugu vārdnīcās.

4. Latviešu valodas viltusdraugu vārdnīcu izpētes rezultāti

4.1. Makrostruktūra latviešu valodas viltusdraugu vārdnīcās

Vecākajā, 1994. gadā izveidotajā viltusdraugu vārdnīcā atrodami 798 šķirkļa vārdi (ENG-LV), bet 1997. gadā izveidotajā – 950 (DEN-LV). Salīdzinot šķirkļa vārdus, atklājās, ka 290 no tiem abās vārdnīcās ir identiski (sk. 1. attēlu). Iespējams, to var skaidrot ar līdzīgu vārdu cilmi: kā norādījis DEN-LV vārdnīcas autors, dāņu un latviešu valodā ir daudz kopīgu aizguvumu no lejasvācu valodas (DEN-LV, 4).

1. ATTĒLS. Šķirkļa vārdu skaita salīdzinājums abās latviešu valodas viltusdraugu vārdnīcās

Abas vārdnīcas sākas ar autora priekšvārdu. Sākumā tiek minēta ļoti līdzīga viltusdraugu definīcija: „[..] tie ir vārdu pāri abās valodās, kam ir līdzīga rakstība, izruna, bet atšķirīga nozīme" (ENG-LV, 3) un „[..] vārdu pāri, kas atšķiras pēc nozīmes, bet līdzinās pēc formas, proti, rakstos vai izrunā" (DEN-LV, 3).

Autori skaidro konkrēto svešvalodu specifiku: „Daudzās valodās viltus draugi formas ziņā ir pilnīgi identiski" (ENG-LV, 3), bet latviešu un angļu valodas gadījumā novērojamas atšķirības. Tāpat norādīts: „Praktiski visi viltus draugi latviešu valodā ir aizguvumi, galvenokārt internacionālismi uz klasisko valodu bāzes" (Turpat), to semantika laika gaitā mainījusies dažādu kontaktvalodu ietekmē (pārsvarā krievu un vācu). DEN-LV uzsvērts abām valodām kopīgais vācu valodas ietekmes periods no 12. gadsimta līdz 20. gadsimtam, kad „gandrīz visi aizguvumi abās valodās ir cēlušies sākotnēji no lejasvācu, bet vēlāk pārsvarā no augšvācu valodas vai arī tie ir ieviesti ar minēto valodu starpniecību" (DEN-LV, 4).

Ja aplūko abās vārdnīcās iekļautos šķirkļus, ENG-LV vārdnīca sastāv tikai no semantiskiem viltusdraugiem un tajā nav pseido viltusdraugu: „[..] nav iekļauti vārdi, kam nav viltus draugu angļu valodā, bet kur dažkārt valodas apguvējam var rasties vēlēšanās tādus radīt", kā piemēru minot *motokross* latviski un *motocross* angliski (ENG-LV, 5). Tāpat netiek iekļauti gadījuma viltusdraugi: „Izņemot dažus kuriozus (*ogle, vista, maize*), nav iekļauti arī semantiski un etimoloģiski nesaistīti vārdi, kas identiski vienīgi rakstībā, formālas sakritības dēļ" (Turpat).

Arī DEN-LV vārdnīca lielākoties balstās uz šo principu, neiekļaujot fiktīvos viltusdraugus: „[..] proti, kad vienā valodā sastopami vārdi neeksistē otrā valodā, kaut gan te, savukārt, atrodami vārdi ar to pašu sakni un tādiem pašiem atvasināšanas elementiem" (DEN-LV, 4). Netiek iekļauti arī vārdi ar nelielām atšķirībām rakstībā vai izrunā, kā arī salikteņi, kuru atsevišķu elementu nozīmes abās valodās saskan, bet, savienojot tos saliktenī, vārda nozīme atšķiras. Darbā iekļauti vien daži etimoloģiski vai semantiski nesaistīti vārdi. Līdz ar to iepriekšminētais G. Špilas ieteikums par etimoloģijas norādīšanu nav attiecināms uz aplūkotajām vārdnīcām.

ENG-LV vārdnīcā nošķirti pilnīgie un daļējie viltusdraugi, norādot, ka pēdējā kategorija ir ar lielāku pārprašanas potenciālu. Tāpat priekšvārdā minēts, ka „iekļautas tipiskās valodas kļūdas latviešu vidē, ko autors novērojis speciālistu, studentu un skolēnu vidū", kā arī „labotas daudzas kļūdas, kas sastopamas eksistējošās vārdnīcās" (ENG-LV, 3–4). Šajā vārdnīcā norādīts, ka izstrādātais materiāls paredzēts „katram, kas angļu valodu pārvalda vismaz minimālā līmenī" (Turpat, 3). DEN-LV viltusdraugu vārdnīcā minēts, ka tas ir gan mācību līdzeklis, gan rokasgrāmata, gan vārdnīca dāņu valodas studentiem, tulkotājiem un tulkiem, un visiem, kas vēlas uzlabot savas dāņu valodas zināšanas: „Grāmata noderēs arī cilvēkiem, kas dzīvo

vienas vai otras, bet ne savas dzimtās valodas vidē, un visbeidzot, visiem tiem, kas interesējas par kopīgo abu valodu vēsturiskajā attīstībā" (DEN-LV, 3).

Vizuāli teksts abās vārdnīcās sadalīts līdzīgi – tas izkārtots divās kolonnās. Pirmajā kolonnā lapas kreisajā pusē minēts vārds latviešu valodā, blakus tam tulkojums svešvalodā. Otrajā kolonnā, kas atrodas lapas labajā pusē, redzams viltusdraugs svešvalodā; blakus norādīts tā tulkojums latviešu valodā. Piemēram:

latv. val. viltusdraugs – tulkojums svešvalodā	*viltusdraugs svešvalodā – tulkojums latv. val.*

Tādējādi viltusdraugi izkārtoti līdzās, lai varētu pamanīt savstarpējo līdzību. DEN-LV vārdnīcā starp abām kolonnām novilkta taisna līnija, starp šķirkļa vārdiem ievietota arī papildu atstarpe:

latv. val. viltusdraugs – tulkojums dāņu val.	*dāņu val. viltusdraugs – tulkojums latv val.*

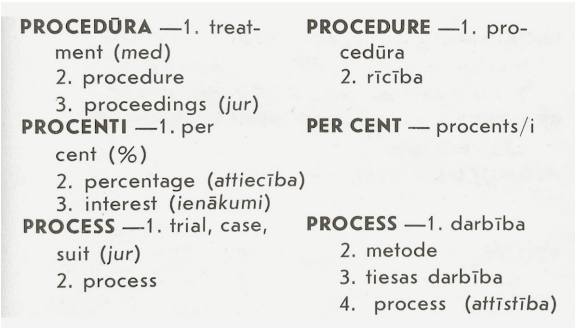
Tas palīdz vizuāli nodalīt šķirkļa vārdus un arī viltusdraugus, jo, lietojot šāda tipa vārdnīcu, robežas ātri vien izplūst un var rasties grūtības skaidri nodalīt vārdus latviešu valodā un svešvalodā. Ilgstoši raugoties uz formāli līdzīgiem vārdiem, atšķirības tajos ir grūtāk saskatāmas, tāpēc jebkurš vizuāls paņēmiens, kas papildus norāda uz semantiskām atšķirībām, ir vietā.

4.2. Mikrostruktūra latviešu valodas viltusdraugu vārdnīcās

Abās vārdnīcās šķirkļa vārdu vārdšķiras tiek norādītas tikai gadījumos, kad tās atšķiras. Ir minēta vārda lietošanas joma – abu vārdnīcu sākumā atrodams saīsinājumu saraksts, bet netiek veikta padziļināta vārdu cilmes analīze. Kā abu vārdnīcu autori norādījuši priekšvārdā – viltusdraugi bez kopīgas cilmes netiek iekļauti vispār vai tiek iekļauti ļoti mazā skaitā. Turpmāk katra vārdnīca aplūkota atsevišķi.

4.2.1. ENG-LV viltusdraugu vārdnīca

Atšķirībā no G. Špilas izstrādātajiem kritērijiem viltusdraugu vārdnīcām var novērot, ka ENG-LV viltusdraugu vārdnīcā vārdšķiras pie šķirkļiem tiek norādītas tikai tad, ja tās atšķiras, arī gramatiska papildinformācija netiek sniegta, nav pievienotas izrunas norādes. Ir uzskaitīti vairāki tulkojumi, bet nav minēts, kura ir pamatnozīme (visbiežāk sastopamā vai precīzākā). Ilustratīvais materiāls netiek piedāvāts, iespējams, vārdnīcas ierobežotā apjoma dēļ. Vārdnīcas autors izmanto saīsinājumus, lai norādītu konkrētu profesionālo jomu, kurā vārds tiek izmantots (piem., *jur, med*) (sk. 2. attēlu), kā arī leksikostilistiskas norādes (piem., *sl* – slengs).

2. ATTĒLS. Fragments no ENG-LV viltusdraugu vārdnīcas

Vārdnīcā sastopami daži vārdi, kuru rakstība latviešu valodā mainījusies: *ekstrā*, *partizānis*. Tāpat bez papildu skaidrojuma vai konteksta nav saprotama nozīmju atšķirība starp vārdu pāriem *salad – salāti, modern – moderns, scandal – skandāls* u. c. Tas liecina, ka viltusdraugu vārdnīcu būtu noderīgi atjaunināt – pagājuši jau vairāk nekā 30 gadi kopš tās izdošanas.

4.2.2. DEN-LV viltusdraugu vārdnīca

Līdzīgi kā iepriekš aplūkotajā vārdnīcā, arī DEN-LV vārdšķiras ir norādītas tikai tad, ja tās atšķiras. Gramatiskā papildinformācija, piemēram, par daudzskaitliniekiem (*pl*), dzimti, homonīmiem, tiek minēta tad, ja tā atšķiras. Izruna vārdnīcā nav norādīta, izņemot atšķirīgas homogrāfu izrunas gadījumā. Ar komatu atdalīti sinonīmi, bet ar semikolu – vārdi, kas nav savstarpēji brīvi aizvietojami. Kā pirmo norāda stilistiski vistuvāko tulkojumu (resp., prioritārā secībā). G. Špila to min kā lielisku praksi: „Pēc iespējas vairāku ekvivalentu minēšanai ir ļoti praktisks mērķis, jo tad lietotājam nav jākonsultējas ar bilingvālu vispārēju vārdnīcu vai monolingvālu sinonīmu vārdnīcu, lai atrastu piemēroto ekvivalentu" (Szpila, 2006, 92). Novērots 71 gadījums, kad vārdnīcā nodalīti apakšķirkļi, uzskaitot homonīmus un/vai homogrāfus, lai pilnībā izslēgtu iespējamus pārpratumus un vārdu sajaukšanu, piemēram, šķirklim *koks* [-uo-] pievienoti vārdi *koks* [-o-] un *kokss* (sk. 3. attēlu). Šajā piemērā arī redzama izrunas norāde, lai nošķirtu homogrāfus *koks – koks* latviešu valodā.

3. ATTĒLS. Fragments no DEN-LV viltusdraugu vārdnīcas

4. ATTĒLS. Šķirkļa vārdi *fāters* un *feins* DEN-LV viltusdraugu vārdnīcā

Norādīts arī vārda lietojuma biežums (*reti*). Atsevišķi ar zvaigznīti (*) atzīmēti viltusdraugi, kuriem ir atšķirīgs stilistiskais lietojums. Papildus iekavās pievienotas leksikostilistiskās norādes (sk. 4. attēlu).

4.3. Kopīgais un atšķirīgais latviešu valodas viltusdraugu vārdnīcās

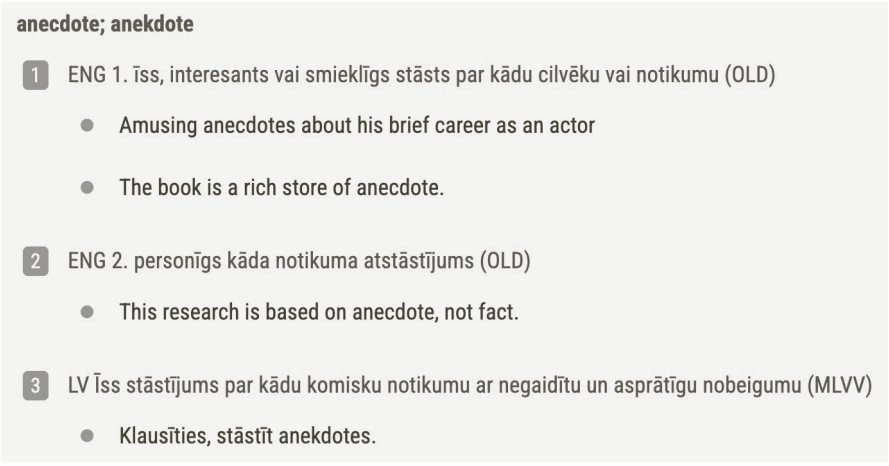
Abās vārdnīcās ir līdzīgs izkārtojums un struktūra (sk. 1. tabulu). Abās var novērot gandrīz identiskas viltusdraugu definīcijas, nošķirumu un atlases kritērijus. Atšķirīgais vārdnīcās atklājas norādēs par leksikostilistiskajām atšķirībām (*sl* vai *), vizuālajā noformējumā un apakšķirkļu izveidē, iekļaujot vai neiekļaujot homonīmus un homogrāfus. Nevienā no vārdnīcām nav pievienots ilustratīvais materiāls, paļaujoties uz skaidrojuma pietiekamību. DEN-LV viltusdraugu vārdnīcā atsevišķos gadījumos norādīta arī vārdu izruna, kā arī nedaudz plašāks gramatiskais raksturojums.

1. TABULA. Latviešu valodas viltusdraugu vārdnīcu struktūra

Kritēriji	ENG-LV (1994)	DEN-LV (1997)
Šķirkļa vārdu izvēle	izskaidrota priekšvārdā	izskaidrota priekšvārdā
Šķirkļa vārdu izkārtojums	alfabēta secībā	alfabēta secībā
Vārdšķira	ir minēta, ja atšķiras	ir minēta, ja atšķiras
Gramatiskā informācija	nav norādīta	ir norādīta
Izruna	nav norādīta	ir norādīta
Etimoloģija	nav minēta, jo izraudzītie piemēri ir ar kopīgu cilmi	nav minēta
Vārda lietojums	ir – saīsinājumi	ir – saīsinājumi un *
Definīcijas	tikai viltusdraugu definīcija	tikai viltusdraugu definīcija
Ekvivalenti	ir	ir
Ilustratīvais materiāls	nav norādīts	norādīti homonīmi un homogrāfi

5. Iestrādes jaunai viltusdraugu vārdnīcai

Raksta autore veido korpusu ar angļu-latviešu un franču-latviešu viltusdraugiem; tā apjoms pašlaik pārsniedz 400 vienību. Angļu-latviešu viltusdraugu pāru skaits sasniedz 282, no kuriem 121 ir kopīgs ar ENG-LV viltusdraugu vārdnīcu. Papildināto informāciju par viltusdraugiem un precīzu to atveidi varētu iekļaut bilingvālās vārdnīcās, kā arī publicēt kādā brīvpieejas tiešsaistes platformā, piemēram, „Lexonomy" (sk. 5. attēlu). Tā tiktu identificēti aktuālie viltusdraugi angļu-latviešu valodā un nodrošināta labāka informācijas pieejamība par tiem, tādējādi īstenojot viltusdraugu apzināšanas mērķi – informēt valodas lietotājus par šādiem vārdu pāriem.

5. ATTĒLS. Ekrānuzņēmums no autores viltusdraugu korpusa programmā „Lexonomy"

Secinājumi

Viltusdraugi ir labi zināmi tiem, kas ikdienā lieto gan latviešu valodu, gan kādu svešvalodu. Atkarībā no pieejas viltusdraugus var iedalīt dažādās kategorijās, bet pārsvarā tiek minētas trīs: gadījuma, semantiskie un pseido viltusdraugi. Vissarežģītākie ir daļējie viltusdraugi – polisemantiski vārdi, kuru dažas nozīmes abās valodās sakrīt, bet pārējās atšķiras. Lai sniegtu visaptverošu informāciju par viltusdraugu semantiskajām atšķirībām, ir vajadzīgas specializētas, tieši šim nolūkam veidotas vārdnīcas, jo bilingvālās un monolingvālās vārdnīcas ir pārāk apjomīgas, lai tajās detalizēti izskatītu konkrētus gadījumus.

Viltusdraugu vārdnīcu izpētes rezultāti liecina par to, ka nav iespējams runāt par stabilu viltusdraugu vārdnīcu izstrādes tradīciju latviešu valodā; to izveide lielā mērā

atkarīga no autora. Analizējot „Latviešu-dāņu viltus draugu vārdnīcu" un „Latviešu-angļu, angļu-latviešu viltus draugu vārdnīcu", kas ir vienīgās latviešu valodā tapušās viltusdraugu vārdnīcas, var konstatēt līdzīgu pieeju vārdnīcu makrostruktūras uzbūvē, par šķirkļa vārdiem izraugoties kopīgas cilmes vārdus, kā arī kārtojot šķirkļus alfabēta secībā. Mikrostruktūras līmenī abās vārdnīcās ir norādīta gramatiskā papildinformācija, ja tāda ir nepieciešama, savukārt netiek sniegti ilustratīvi piemēri vai padziļināti skaidrota vārdu cilme. Balstoties uz sinhrono pieeju, tiek norādīta tikai vārda nozīme konkrētajā brīdī. No autora izvēles atkarīgs, vai tiek norādīta vārdu izruna un stilistiskās atšķirības.

Viltusdraugu vārdnīcas forma ir otršķirīga – mūsdienās tai nav noteikti jābūt publicētai grāmatai. Tā var būt arī tīmekļvietne vai datubāze bez apjoma ierobežojuma, kur varētu iekļaut ilustratīvo materiālu, lai uzskatāmi demonstrētu semantiskās atšķirības. Svarīgākais ir tās saturs – pārstrādājot iepriekšējos viltusdraugu sarakstus un izveidojot jaunus, tiktu būtiski uzlabota tulkojumu kvalitāte gan profesionālā vidē, gan ikdienas saskarsmē. Tulkošanas jomā šādi dati ir būtiski mašīntulkošanas kvalitātes uzlabošanai. Arvien biežāk informācija tiek meklēta vietnēs un avotos angļu valodā. Ja dati par viltusdraugiem netiek apkopoti, netiek skaidri iezīmētas robežas starp viltusdraugiem, veicinot kļūdainu to lietojumu latviešu valodā. Šādu leksikogrāfisku materiālu izveide veicinātu sabiedrības izpratni un uzlabotu tekstu kvalitāti latviešu valodā. Apkopoto informāciju varētu iekļaut pedagoģiskos, leksikogrāfiskos un cita veida materiālos.

AVOTI

DEN-LV – Lomholts, K. (1997). *Latviešu-dāņu viltus draugu vārdnīca*. Rīga: Norden.

ENG-LV – Veisbergs, A. (1994). *Latviešu-angļu, angļu-latviešu viltus draugu vārdnīca* (2. izd.). Rīga: SI.

Larousse. (n. d.). Mode. In *Larousse Dictionnaire de français*. Pieejams https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/mode/51911; skatīts 16.04.2025.

MLVV – Zuicena, I. et al. (2003–2025). *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca, 2025, Pavasara versija*. CLARIN-LV digitālā bibliotēka, http://hdl.handle.net/20.500.12574/157. Pieejams https://mlvv.tezaurs.lv; skatīts 14.04.2025.

OLD – *Oxford Learner's Dictionaries.* (n. d.). Oxford University Press. Pieejams https://www.oxfordlearnersdictionaries.com; skatīts 14.04.2025.

Šlāpins, I. (2017). *Jauno latviešu valoda* (2., papildinātais izd.). Rīga: Ascendum.

Varde, R. (2025). *Kur tu biji.* Rīga: Dienas Grāmata.

VPSV – Skujiņa, V. (atb. red.). (2007). *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.

LITERATŪRA

Baldunčiks, J. (2005a). Neparasts daudzskaitlis mūsdienu zinātnes un izglītības valodā. *Latviešu valoda – robežu paplašināšana. Valsts valodas komisijas raksti*, *1*, 6–12.

Baldunčiks, J. (2005b). Tulkotāja viltusdraugu problēma: no vārdiem pie darbiem. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*, *1*, 56–64.

Baldunčiks, J. (2006). Angļu-latviešu tulkotāja viltusdraugi: teorija un prakse. *Pedagoģija un skolotāju izglītība. Latvijas Universitātes raksti*, *700*, 260–269.

Baldunčiks, J. (2012). Priekšvārds. In A. Lauzis (atb. red.), *Vārdnīcu izstrāde Latvijā 1991–2010*. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 6–15. Pieejams https://valoda.lv/wp-content/uploads/docs/Petijumi/LV_attistiba/02_Vardnicu_petijums.pdf.

Bankavs, A. (1989). *Les faux amis du traducteur franco-lettons.* Rīga: P. Stučkas LVU.

Chamizo-Domínguez, P. J. (2008). *Semantics and Pragmatics of False Friends.* New York: Routledge.

Colignon, J.-P., & Berthier, P.-V. (1985). *Lexique des "faux amis"*. Paris: Hatier.

Hayward, T., & Moulin, A. (1984). False friends invigorated. In R. R. K. Hartmann (Ed.) et al., *LEXeter '83: proceedings. Papers from the International Conference on Lexicography at Exeter, 9–12 September 1983*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 190–198.

Hill, R. J. (1982). *A Dictionary of False Friends.* London: The Macmillan Press Ltd.

Kačanova, B. (2013). Pašreizējā situācija un perspektīvas svešvalodu apguvē: viltusdraugi angļu un latviešu valodā. *Valodu apguve: problēmas un perspektīva*, *9*, 148–159.

Kopankina, I. (2020). Viltusdraugi vadībzinātnes promocijas darbu kopsavilkumos angļu un latviešu valodā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*, *24*(1/2), 325–337. Pieejams https://doi.org/10.37384/VTPA.2020.24.325.

Lomholts, K. (1997). Viltus draugi latviešu un dāņu valodā: semantiskā draudzība, bet stilistisks viltus. *Sastatāmā un lietišķā valodniecība, kontrastīvie pētījumi. Latvijas Universitātes zinātniskie raksti*, *6 (607)*, 22–30.

Sarkanis, A. (2024). Viltusdraugi un pusdraugi latviešu un lietuviešu valodā. *Veltījumkrājums Laimutei Balodei. Linguistica Lettica, speciālizlaidums*, 244–273. Pieejams https://doi.org/10.22364/lingualet.si2024.

Stankevičienė, L. (2005). English-Lithuanian Lexical Pseudo-Equivalents. A Lexicographical Aspect. In H. Gottlieb, J. E. Mogensen, & A. Zettersten (Eds.), *Symposium on Lexicography XI: Proceedings of the Eleventh International Symposium on Lexicography May 2–4, 2002 at the University of Copenhagen*. Berlin, Boston: Max Niemeyer Verlag, 521–530. Pieejams https://doi.org/10.1515/9783110928310.521.

Szpila, G. (2006). False Friends in Dictionaries. Bilingual False Cognates Lexicography in Poland. *International Journal of Lexicography*, *19*(1), 73–97. Pieejams https://doi.org/10.1093/ijl/eci041.

Thody, P., & Evans, H. (1985). *Faux amis & Key words. A Dictionary-Guide to French Language, Culture and Society through Lookalikes and Confusables.* London: The Athlone Press.

Veisbergs, A. (1998). False Friends in Latvian, Dictionaries, Current Problems. *Linguistica Lettica*, *3*, 12–26.

Veisbergs, A. (2005). Tulkojumspiediens – guvums vai apdraudējums? *Latviešu valoda – robežu paplašināšana. Valsts valodas komisijas raksti*, *1*, 187–201.

Veisbergs, A. (2006). Pūrisms un latviešu valoda. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*, *2*, 24–36.

Veldi, E. (2006). English-Estonian Dictionary of False Friends: Why was this Dictionary Needed? In A. Veisbergs (Ed.), *Pragmatic Aspects of Translation: Proceedings of the Fourth Riga International Symposium*. Rīga: SIA JUMI, 169–181.

Žīgure, V. (2004). Dažas viltus draugu radītās problēmas praktisko iemaņu apguves procesā tulkošanā. In A. Veisbergs (red.), *Sastatāmā un lietišķā valodniecība / Contrastive and Applied Linguistics*, *12*. Rīga: Latvijas Universitāte, 191–197.

34/2
2026
LINGUISTICA LETTICA

LATVIEŠU VALODA TULKOJUMOS: DIAHRONISKS APSKATS (G. J. CĒZARS „PIEZĪMES PAR GALLU KARU")

Latvian in Translations: A Diachronic Overview (G. J. Caesar "Commentaries on the Gallic War")

AGNESE UPĪTE
ILZE RŪMNIECE

ABSTRACT

Keywords:
translation, source language, target audience, education and language

The "Commentaries on the Gallic War" ("De Bello Gallico") by Gaius Julius Caesar was widely included in the curricula of schools and universities in Latvia for the study of the Latin language in the first half of the 20th century.

The language of this Latin prose text is laconic, without special embellishments, at the same time showing the wide wording possibilities of the Latin language and its most characteristic syntactic structures. Because of this, it is considered a model text of the classical Latin language and has always been widely used in the learning process of the Latin language both in schools and universities as the first sample with which to start the acquisition of a more extensive related original text and to strengthen the knowledge of Latin grammar and syntax in practice.

The article discusses translations of this Latin text by three different authors published in Latvian in 1924, 1930–1933, and 1977. The target audience of the translated text is slightly different in each case. The latter translation is clearly oriented towards readers eager to learn the facts of cultural history, while the two earlier ones are most likely intended for educational purposes – for historians and philologists in universities, but in the 1930s, also for grammar school students of Latin. These conclusions regarding the presumable purpose of the three translations are based on the features of the translation target language, Latvian, and the content of the original text.

The transfer or adaptation of Latin syntactic constructions to the Latvian language environment, the different attitudes towards the rendering of Latin proper nouns, as well as certain features in the use of vocabulary are examined by comparing the three translations, assessing the Latvian language features in them.

The examined examples of "De Bello Gallico" and three different Latvian translations of Gaius Julius Caesar's text lead to the conclusion that the syntactic structure and linguistic solutions of the target text are largely determined not only by the translator's choices, their own language intuition and preferred use, but also by the norms of the language, the purpose of creating the translation, and its eventual readers and users at a certain time and environment.

Ievads

Pētījumā aplūkoti Gāja Jūlija Cēzara (*Gaius Iulius Caesar*) darba „Piezīmes par gallu karu" (latīņu *Commentarii de Bello Gallico*) tulkojumi latviešu valodā (izdoti 1924., 1930.–1933. un 1977. gadā). Pētījuma mērķis – izvērtēt, kādas izmaiņas vērojamas trīs dažādu viena un tā paša latīņu teksta tulkojumu valodā, kas tapuši pusgadsimta laikā.

Jāatzīmē, ka pirms rakstā analizētā agrīnākā darba „Piezīmes par gallu karu" tulkojuma latviešu valodā publicēti tikai divi latīņu prozas tulkojumi: 1869. gadā Gāja Kornēlija Tacita (*Publius* (*Gaius*) *Cornelius Tacitus*) darbs „Ģermānija" (latīņu *De origine et situ Germanorum*) Kaspara Biezbārža tulkojumā (Tacits, 1869) un 1922. gadā Augusta Ģiezena tulkotais fragments no Lūcija Āpulēja (*Lucius Apuleius*) romāna „Zelta ēzelis" (latīņu *Metamorphoses*) (Āpulējs, 1922).

G. J. Cēzara „Piezīmes par gallu karu" ir nozīmīgs Romas vēstures un literatūras avots, kas vēsta par notikumiem G. J. Cēzara Gallijas kampaņā 58.–50. gadā p. m. ē. Šajā darbā viņš ataino gan ģeogrāfisko telpu, gan subjektu politiskās lomas, lai lasītājam demonstrētu savas kampaņas (it kā) neizbēgamību un pamatotību Romas aizsardzībai. Aiz neitrālā vēstījuma slēpta rūpīgi konstruēta autoritatīva pozīcija, kur G. J. Cēzars vienlaikus ir vērotājs un darbības galvenais varonis. Teksta valoda ir lakoniska, bez īpašiem stilistiskiem līdzekļiem, vienlaikus parādot latīņu valodas plašās izteiksmes iespējas un raksturīgākās sintaktiskās struktūras. Tādēļ šis darbs tiek uzskatīts par klasiskās latīņu valodas paraugtekstu un vēlākos gadsimtos bieži izmantots latīņu valodas apguvē kā pirmais paraugs, ar ko sākt plašāka oriģināl-teksta iepazīšanu.

1. G. J. Cēzara teksta tulkojumu vēsture

Latvijā 20. gadsimta pirmajā pusē G. J. Cēzara darbs „Piezīmes par gallu karu" bija plaši iekļauts skolu un augstskolu mācību programmās. Šajā periodā tieši G. J. Cēzara darbi tika izmantoti kā pamats latīņu valodas dziļākai apguvei pēc sintakses un etimoloģijas jautājumu teorētiskas iepazīšanas (Ardenss, 1921). Fakts, ka uzreiz pēc G. J. Cēzara tekstu aplūkošanas skolēniem lasīšanai tika piedāvāti Pūblija Ovidija Nāsona (*Publius Ovidius Naso*) darbi, norāda, ka G. J. Cēzara tekstos iekļauts pietiekoši vispusīgs valodas materiāls, ko izstudējot var uzskatīt, ka ir ielikti pamati dziļai latīņu valodas sapratnei.

Iesākumā „Piezīmes par gallu karu" latviešu valodas lasītājiem kļuva pieejamas 1921. gadā ar A. Ģiezena sastādītā mācību materiāla (komentāru brošūras) starpniecību (Ģiezens, 1921), kas aptvēra pirmās sešas grāmatas latīņu valodā,

paskaidrojumus un tekstā biežāk lietoto latīņu leksēmu vārdnīcu. Jau materiāla publicēšanas laikā nebija vienotas izpratnes par tulkojuma mērķauditoriju: vai šāds palīgmateriāls būtu vairāk noderīgs studentiem, vai latīņu valodas pasniedzējam (Ardenss, 1921). Tomēr darba aktualitāte nezuda, un komentāru brošūra, šoreiz Artura Lesnieka sastādījumā, tika izdota 1938. gadā[1] (Lesnieks, 1938).

Domājams, tulkojumu tapšanu un publicēšanu veicināja ne tikai darba „Piezīmes par gallu karu" plašais izmantojums studiju procesā, bet arī vajadzība nodrošināt teksta pieejamību iespējami plašākai auditorijai. Pavisam ir izdoti trīs vienlaidu tulkojumi ar dažādu grāmatu[2] skaitu: 1) 1924. gadā izdoti pirmo divu grāmatu tulkojumi; 2) 1930.–1933. gadā pirmo sešu grāmatu tulkojumi; 3) 1977. gadā – visas septiņas kopā ar Aula Hirtija (*Aulus Hirtius*) sarakstītā turpinājuma (8. grāmatas) fragmentiem. Fragmentāri tulkojumi atrodami arī 1952. un 1994. gadā izdotajās antīkās literatūras antoloģijās (Cēzars, 1952; 1994). Katrā izdevumā savu redzējumu ir piedāvājis cits tulkotājs, izņemot 1994. gada antoloģiju, kur izmantots teksts no 1977. gada Gustava Lukstiņa veiktā tulkojuma.

1924. gada izdevumos „Gaija Julija Cezara Pirmā grāmata par galliešu karu" (S. tulk. I) un „Gaija Julija Cezara Otrā grāmata par galliešu karu" (S. tulk. II) ir vismazāk papildinformācijas. Kā tulkotājs lakoniski norādīts „S."[3]; grāmatām nav ne priekšvārda, ne pēcvārda, ne piezīmju, tomēr reizumis tekstā iekavās norādīti tulkojumu papildinoši vārdi, lielākoties skaidrojot, uz ko tie attiecas avottekstā. Līdz ar to arī tulkojumā lietoti vietniekvārdi, neieviešot tajā oriģinālā neesošus lietvārdus, kas liecina, ka teksts tulkots pēc iespējas burtiski. To apliecina arī atsevišķas tekstvietas, kurās netiek ievērota dabiskā vārdu secība vai tiek lietotas neliterāras konstrukcijas. Izdevuma beigās pievienotajā katalogā „J. Rauskas izdevumā iznākušās mācību grāmatas" iekļauta arī informācija par abām S. tulkotajām G. J. Cēzara „Piezīmju par gallu karu" grāmatām, kas rosina domāt, ka tulkojums vismaz daļēji paredzēts kā mācību palīglīdzeklis.

Laika posmā no 1930. līdz 1933. gadam ar atkārtotiem izdevumiem klajā tiek laisti seši sējumi – pirmās sešas darba „Piezīmes par gallu karu" grāmatas V. V. (Voldemāra Vītiņa) tulkojumā („apstrādājumā") (Vītiņa tulk.). Kā liecina

---

[1] 1938. gadā izdots 4. iespiedums, kas liecina par brošūras pieprasījumu un „Piezīmju par gallu karu" aktualitāti 20. gadsimta pirmajā pusē.

[2] Ņemot vērā, ka senatnē antīkie teksti tika pierakstīti un pārrakstīti papirusa ruļļos un garāki darbi aizņēma vairākus ruļļus, mūsdienu akadēmiskajā tradīcijā antīko literāro tekstu primārais dalījums tiek saukts par grāmatām atbilstoši to dalījumam papirusa ruļļos (detalizētāks iedalījums atbilst klasiskajā filoloģijā pieņemtajai atsauču sistēmai konkrētajam darbam, piem., nodaļās, tad rindās). G. J. Cēzara „Piezīmes par gallu karu" lielākajā daļā redakciju sastāv no astoņām grāmatām – septiņām G. J. Cēzara rakstītajām un vienas A. Hirtija.

[3] Raksta tapšanas laikā tulkotāja identitāte nav noskaidrojama.

reklāmraksti uz izdevumu aizmugurējā vāka, bija plānots izdot arī 7. grāmatu, tomēr tas nav noticis. Tulkotājs priekšvārdā sīki apraksta šī darba tulkošanas motivāciju, kā arī izdevuma struktūru, kas ir visai unikāla – sniegts gan teksts latīņu valodā, gan pievienotas piezīmes par tekstā aktuālo latīņu valodas sintaksi, bet paralēltekstā dots gan burtisks tulkojums, gan latviešu literārās valodas normām atbilstošāks tulkojuma variants[4]. Izdevums ir kā vidutājs starp „nopulētu" tulkojumu, ar kādu ierasts sastapties, un komentāru brošūrām, kurās iekļauts tikai avotteksts un īsi komentāri par atsevišķām tekstvietām un leksēmām un kuru galvenais mērķis ir palīdzēt tulkošanas procesā. Šāds īpašs tulkojuma pasniegšanas veids pamatots ar to, ka tādā veidā tulkot (un mācīties) latīņu valodu iespējams patstāvīgi (Vītiņš, 1930, 3), kamēr komentāru brošūras lielākoties paredzētas kā mācību palīglīdzeklis, bez kura patstāvīga valodas apguve bez iepriekšējām zināšanām ir sarežģīta.

Vienīgais pilnīgais tulkojums latviešu valodā (tulkojuma autors – G. Lukstiņš) tiek publicēts tikai 1977. gadā, kad G. J. Cēzara darbs savu nozīmi mācību procesā ir zaudējis, un tiek pasniegts kā vēstures avots un antīkās literatūras paraugs (Lukstiņš, 1977, 4). Ņemot vērā, ka tulkojuma mērķis ir aptvert pēc iespējas plašāku auditoriju, mērķteksts ir literārs teksts, kas brīžiem detaļās neseko avottekstam, bet izvērstajos paratekstos redzama nostabilizējusies akadēmisko tulkojumu tradīcija.

2. Latīņu valodas sintakse un latviešu valodas vide

Latīņu valodā plaši izmanto darbības vārdu ciešamo kārtu, t. sk. arī gadījumos, kad darbības veicējs tiek teikumā nosaukts, izmantojot prepozīciju *a/ab* un darītāju ablatīvā. Konstantīns Zutis „Latīņu gramatikā" raksta: „Teikums ar izteicēju **pasīva** formā, loģiski raugoties, ir tas pats apgrieztais teikums ar izteicēju aktīva formā, piem., *Caesar Galliam dēvīcit* – Cēzars iekaroja Galliju, *Gallia ā Caesare dēvicta est* – Gallija tika Cēzara iekarota" (Zutis, 1938, 174). Latviešu valodniecībā pret šādu konstrukciju iebilda jau 20. gadsimta sākumā, bet mūsdienās tā ir gandrīz izskausta. Tomēr, tulkojot antīkos tekstus, tulkotājam (un redaktoram) nākas meklēt risinājumus, kā labāk avotteksta izteikumu pārcelt latviešu valodā, lai tas nezaudētu ne tikai galveno domu, bet ciešamās kārtas gadījumā arī niansēto attieksmi pret darbību, tās darītāju un adresātu.

20. gadsimta pirmās puses klasiskās filoloģijas speciālistu vidū nebija vienprātības par ciešamās kārtas nozīmi un tulkojamību. 1921. gadā Eduards Gulbis savā latīņu gramatikas bukletā iesaka ciešamo kārtu tulkot darāmajā vai vidējā kārtā, neapskatot gadījumus, kad latīņu tekstā norādīts arī darbības veicējs (Gulbis, 1921, 35).

[4] „Piesavinājies atsevišķu teikumu uzbūvi pēc burtiskā tulkojuma, lasītājs vispārējo nozīmi atrod literāriskā tulkojumā" (Vītiņš, 1930, 3).

Tomēr vēl 20. gadsimta 30. gados profesors Pēteris Ķiķauka apšauba atsacīšanos lietot ciešamo kārtu un īpaši darītāja ģenitīvu un skaidroja ciešamo kārtu kā valodas attīstības pazīmi, izmantojot līdzības indoeiropiešu valodu saimē (Ķiķauka, 1937, 37–38, 41). P. Ķiķauka uzskata, ka visprecīzākais pasīva ar darītāju tulkojums latviešu valodā no jebkuras valodas, kurā šī konstrukcija sastopama, sastāv no darbības vārda ciešamajā kārtā, prepozīcijas *no* un darītāja ģenitīvā (Turpat, 40–41). Kritiku par šīs konstrukcijas ģermānisko cilmi P. Ķiķauka atspēko ar domu, ka arī latviešu valodā prievārdu *no* lieto vārdu savienojumos, kas apzīmē darītāju, un atsaucas uz Kārļa Mīlenbaha izteikumiem (Turpat, 42).

Savukārt 1938. gada latīņu gramatikas mācību grāmatā latviešu valodā, ko sastādījis K. Zutis, bet rediģējis profesors Kārlis Straubergs[5], darītāja ģenitīvs neparādās, un tiek izteikta doma, ka pasīvs valodai nav nepieciešams, jo nesniedz jaunu informāciju (Zutis, 1938, 174). Lai gan tiešā veidā K. Zutis neatklāj, kā latviešu valodā tulkot pasīvu ar darītāja ablatīvu, viņa minētajos piemēros redzama tendence šādos gadījumos teikumu pārveidot darāmajā kārtā, nenorādot, ka precīzāks tulkojums būtu konstrukcija ar ciešamo kārtu, prievārdu *no* un darītāju ģenitīvā (lai gan tā tiek izmantota vienā no pieciem piemēru tulkojumiem) (Turpat, 37).

21. gadsimtā izdotajā Māra Strada latīņu gramatikā, kas paredzēta kā gramatikas konspekts latīņu valodas studijām un kurā sniegti burtiski tulkojuma varianti, prēzenta sistēmas pasīvos laikus ieteikts tulkot ar palīgdarbības vārdu *tikt* atbilstošā formā (Strads, 2013, 35–37), bet perfekta sistēmas – ar palīgdarbības vārda *būt* atbilstīgajām formām (kas saskan arī ar šo konstrukciju latīņu valodā) (Turpat, 40–41).

Ciešamās kārtas atveidē „Piezīmju par gallu karu" tulkojumos redzama līdzīga svārstīšanās starp ciešamās kārtas burtisku pārcelšanu un būtības izteikšanu citiem līdzekļiem darāmajā kārtā (sk. 1. tabulu). Likumsakarīgi, ka V. Vītiņa burtiskajā tulkojumā ciešamā kārta norādīta gandrīz pie katra tās lietojuma avottekstā, tulkojumā izmantojot palīgdarbības vārdu *tikt*. Tādējādi teksts kļūst grūti uztverams, piemēram, *viņš–pavēl, ka Divitiaks tiktu–pasaukts pie viņa* (Vītiņa tulk. I, 71)[6]. Tomēr šāds izteiksmes veids atbilst avottekstam un īsteno tulkotāja uzdevumu – avottekstu pēc iespējas precīzāk atspoguļot mērķtekstā, lai no tā veidotu literārai valodai atbilstošu tulkojumu. Tā minētais burtiskā tulkojuma piemērs tiek pārveidots par: *viņš pavēlēja atsaukt pie sevis Divitiaku* (Turpat, 70).

---

[5] K. Straubergs savā priekšvārdā atzinīgi novērtē K. Zuša darbu un ieguldījumu latīņu valodas sintakses izpētē un skaidrošanā (Straubergs, 1938, 5).

[6] Šeit un turpmāk citātos izmantota attiecīgajos tulkojumos izmantotā ortogrāfija un interpunkcija. V. Vītiņa burtiskajos tulkojumos „[t]ur, kur jēdziens izteikts latīņu valodā ar vienu vārdu, bet latviešu valodā ar vairāk vārdiem, šie pēdējie vārdi savienoti ar domu strīpu" (Vītiņš, 1930, 3).

1. TABULA. Atsevišķas tulkojumus raksturojošas tekstvietas, kur avottekstā lietota ciešamā kārta

Teksta vietas norāde (grāmata, paragrāfs, sadaļa)	Latīniski	S. tulkojums (1924)	V. Vītiņa burtiskais tulkojums (1930)	Literārai valodai atbilstošāks V. Vītiņa tulkojums (1930)	G. Lukstiņa tulkojums (1977)	Piezīmes
1.27.4	*Dum ea conquiruntur et conferuntur ..*	Kamēr viņi šīs lietas sameklēja un salasīja vienā vietā ..	.. kamēr tad tiem-sameklēts un sanests ..	Kamēr tad viss tiek sameklēts un savākts ..	Kamēr to visu sagādāja un savāca ..	
1.19.1	*.. quod a magistratu Haeduorum accusaretur ..*	.. ka to eduju valdība apvainojot ..	.. ka viņš tiek apvainots no ēduju maģistrāta ..	.. ka no ēduju valdības tiek apvainots ..	.. turklāt vēl ēduji viņu apsūdzot ..	
1.6.1	*.. vix qua singuli carri ducerentur ..*	.. ka vezumi tikko varēja tikt pārvesti pa vienam ..	.. pa-kuru rati tikko varēja-tikt-izvesti pa vienam ..	.. pa kuru tikko varēja rati braukt pa vieniem ..	.. pa to ar grūtībām varēja braukt tikai pa vienam ..	
1.7.1	*Caesari cum id nuntiatum esset ..*	Kad Cezaram paziņoja ..	Kad tas tika paziņots Cēzaram ..	Kad Cēzars uzzināja ..	Kad Cēzaram paziņoja ..	
1.7.2	*.. pontem, qui erat ad Genavam, iubet rescindi ..*	.. pavēlēja izjaukt tiltu, kas veda uz Genavu ..	.. pavēl, lai-tilts, kas bija pie Ženevas, tiktu-sadedzināts ..	.. pavēl izjaukt tiltu pie Ženēvas ..	.. liek nojaukt Genavas tiltu ..	burtiski: pavēl tikt nojauktam tiltam, kas bija pie Genavas
1.17.5	*Ab isdem nostra consilia quaeque in castris gerantur hostibus enuntiari; hos a se coerceri non posse.*	Visi mūsu (viņu) spriedumi, nometnē noturētie, ienaidniekam zināmi caur tiem pašiem.	Mūsu nodomu un-(viss)-kas tiekot-vests [notiek] nometnē, tiekot paziņots no-tiem pašiem ienaidniekiem: šie nevarot tikt-saturēti no-viņa [Lisika].	Tie paši paziņojot ienaidniekam visus mūsu planus un to, kas notiek nometnē; tos viņi nevarot savaldīt.	Šie ļaudis ziņojot ienaidniekiem par visiem mūsu nodomiem, par visu, kas notiek nometnē. Savaldīt viņš tos nevarot.	
1.18.1	*Caesar hac oratione Lisci Dumnorigem, Diviciaci fratrem, designari sentiebat ..*	No šīs Liska runas Cezars saprata, ka tas norāda uz Divitiaka brāli Dumnorigu ..	Cēzars juta, ka Dumnorigs, Divitiaka brālis, tiek-apzīmēts ar-šo Liska runu ..	Cēzars noprata, ka ar šo Liska runu tiek apzīmēts Divitiaka brālis Dumnorigs ..	Cēzars noprata, ka Lisks, to teikdams, domā par Dīvitiaka brāli Dumnorīgu ..	
1.19.3	*.. Diviciacum ad se vocari iubet ..*	.. viņš pavēlēja izsaukt Divitiaku ..	.. viņš-pavēl, ka Divitiaks tiktu-pasaukts pie viņa ..	.. viņš pavēlēja atsaukt pie sevis Divitiaku ..	.. viņš aicina Dīvitiaku pie sevis ..	

Teksta vietas norāde (grāmata, paragrāfs, sadaļa)	Latīniski	S. tulkojums (1924)	V. Vītiņa burtiskais tulkojums (1930)	Literārai valodai atbilstošāks V. Vītiņa tulkojums (1930)	G. Lukstiņa tulkojums (1977)	Piezīmes
1.20.3	*Sese tamen et amore fraterno et existimatione vulgi commoveri.*	Tomēr uz viņu darot iespaidu kā mīlestība pret brāli, tā atklātības domas.	Tomēr viņš tiekot aizkustināts ir no brāļa mīlestības, ir no pūļa domām.	Tomēr viņu pamudinot kā brāļa mīlestība, tā arī pūļa domas.	Tomēr viņš mīlot brāli un viņam esot jāievēro arī vienkāršo ļaužu domas.	
1.22.1	*.. cum summus mons a [Lucio] Labieno teneretur ..*	Kad Labiens ieņēma kalna virsotni ..	.. kad augstākais kalns tika-turēts no Tita Labiena ..	.. kad jau [Lūcijs] Labiēns bija iejēmis kalna galotni ..	.. kad kalna virsotni jau bija ieņēmis Labiēns ..	
1.36.2	*.. non oportere se a populo Romano in suo iure impediri ..*	.. tad arī Romas tautai nepieklājoties ierobežot viņa tiesības ..	Neklājoties, ka-viņš tiekot-kavēts no romiešu tautas savās tiesībās ..	.. tad neklājoties romiešu tautai arī viņu traucēt viņa tiesībās ..	.. tad tai neklājoties arī viņu ierobežot savu tiesību lietošanā ..	

Lai gan S. tulkojumos parādās tendence ciešamo kārtu pārveidot darāmajā, tulkotājs ir meklējis iespējas izteikuma būtību pietuvināt avottekstā redzamajai ciešamajai kārtai un, neievērojot latviešu valodā pieņemto vārdu secību, avotteksta teikuma priekšmetu novietojis teikuma sākumā: *Tomēr uz viņu darot iespaidu kā mīlestība pret brāli, tā atklātības domas* (S. tulk. I, 20–21) (burtiski: ‘Tomēr viņš tiekot aizkustināts gan no brāļa mīlestības, gan no ļaužu domām’). Vietumis S. tulkojumā saglabā arī ciešamo kārtu: *ka vezumi tikko varēja tikt pārvesti pa vienam* (Turpat, 7).

Atbilstīgi sava tulkojuma mērķim un tulkojuma tapšanas laikam G. Lukstiņš neizmanto ciešamo kārtu, bet visu pārveido darāmajā, tomēr reizēm ciešamās kārtas nozīme tiek realizēta, darbības vārdu atstājot bezpersonisku, piemēram, *Kad Cēzaram paziņoja* (Lukstiņa tulk., 20) (burtiski: ‘kad Cēzaram tas tika paziņots’). V. Vītiņš ir vienīgais no tulkotājiem, kas cenšas arī burtiskajā tulkojumā saglabāt darbības darītāju ar prepozīciju *no*: *ka no ēduju valdības tiek apvainots* (Vītiņa tulk. I, 70), kamēr S. un G. Lukstiņš tekstvietu pārveido darāmajā kārtā: *viņš pavēlēja izsaukt Divitiaku* (S. tulk. I, 17), *turklāt vēl ēduji viņu apsūdzot* (Lukstiņa tulk., 26). 1. un 2. tabulā salīdzinoši parādīts vienas un tās pašas avottekstvietas latviskais variants rakstā aplūkotajos tulkojumos.

Viena no biežāk lietotām un latīņu valodai specifiskām konstrukcijām ir participiālā konstrukcija *ablativus absolutus*, ko veido lietvārds vai vietniekvārds un particips ablatīvā. Tas apzīmē darbību, kas notiek līdztekus teikuma galvenajai darbībai un izsaka apstākli. Latviešu valodā *ablativus absolutus* visbiežāk tulko kā apstākļa palīgteikumu vai divdabja teicienu, taču tā tulkojums atkarīgs arī no konteksta.

2. TABULA. Atsevišķas tulkojumus raksturojošas tekstvietas, kur avottekstā lietots *ablativus absolutus*

Tekstvietas norāde (grāmata, paragrāfs, sadaļa)	Latīniski	S. tulkojums (1924)	V. Vītiņa burtiskais tulkojums (1930)	Literārai valodai atbilstošāks V. Vītiņa tulkojums (1930)	G. Lukstiņa tulkojums (1977)	Piezīmes
1.8.2	*Eo opere perfecto ..*	Pabeidzis šo darbu ..	Kad–šis darbs bija–pabeigts ..	Pabeidzis šo darbu ..	Kad šis darbs ir pabeigts ..	
1.10.4	*Compluribus his proeliis pulsis ..*	Atsizdams viņus daudzās kaujās ..	Kad–tie bija–aizdzīti daudzās cīņās ..	Dažās cīņās tos aizdzinis ..	Sakāvis tos vairākās kaujās ..	
1.11.3	*.. depopulatis agris ..*	.. pēc viņu lauku izpostīšanas ..	.. pēc–tam–kad lauki izpostīti ..	.. kad lauki esot izpostīti ..	.. lauki ir nopostīti ..	G. Lukstiņš tekstvietu pārveido tiešajā runā
1.13.1	*Hoc proelio facto ..*	Pēc šīs kaujas ..	Kad–šī cīņa bija–izdarīta ..	Pēc šīs cīņas ..	.. pēc šīs kaujas ..	
1.19.1	*Quibus rebus cognitis ..*	Kad Cēzars uzzināja visus šos apstākļus ..	.. kad–kuras–lietas bija–izzinātas ..	Uzzinājis to ..	Kad tas bija noskaidrots ..	
1.19.1	*.. sed etiam inscientibus ipsis ..*	.. bet arī pat bez viņu ziņas ..	.. kad–paši bija–nezinoši ..	.. bet pat bez viņu ziņas ..	.. tie to pat nezinājuši ..	
1.14.7	*Hoc responso dato ..*	Pēc šīs atbildes ..	Kad–šī atbilde bija–dota ..	Devis šo atbildi ..	To teicis ..	
1.22.2	*Considius equo admisso ad eum accurrit ..*	.. pie viņa ataulēkšoja Konsidijs ..	Konsidijs atskrien pie viņa, pie–kam–zirgs bija–pielaists ..	Konsidijs, pielaidis zirgu, pieskrien pie viņa ...	.. pilnos auļos pie viņa piejāj Konsīdijs ..	
1.22.3	*.. monte occupato ..*	Pēc kalna ieņemšanas ..	Kad–kalns bija–iejemts ..	.. iejēmis kalnu ..	.. ieņēmis kalnu ..	
1.25.2	*Ea disiecta, gladiis destrictis, in eos impetum fecerunt.*	Izklīdinājuši to, viņi uzsāka uzbrukumu ar kailiem zobeniem.	Kad–tā bija–izsvaidīta izdarīja triecienu uz vieniem, kad–zobeni bija–izvilkti.	To izjaukuši, izvilkuši zobenus, izdarīja tiem uzbrukumu.	.. tad ar zobeniem metās triecienā pret izjukušo ierindu.	

Tekstvietas norāde (grāmata, paragrāfs, sadaļa)	Latīniski	S. tulkojums (1924)	V. Vītiņa burtiskais tulkojums (1930)	Literārai valodai atbilstošāks V. Vītiņa tulkojums (1930)	G. Lukstiņa tulkojums (1977)	Piezīmes
1.24.4	*.. ipsi confertissima acie reiecto nostro equitetu, phalange facta, sub primam nostram aciem successerunt ..*	.. paši slēgtās rindās atsita mūsu jātniekus, sastādīja falangu un pienāca mūsu pirmai rindai ..	.. paši pienāca pie pirmās mūsu rindas, kad–mūsu jātnieki bija–atsviesti ar visstiprāko rindu, (un) kad–falanga bija–iztaisīta ..	.. paši, atsvieduši mūsu jātniekus ciešā rindā un sakārtojušies falangā, pienāca pie mūsējo pirmās rindas ..	.. paši, padzinuši mūsu jātniekus un izveidojuši falangu, cieši slēgtās rindās pienāca pie mūsu pirmās ierindas ..	
1.25.6	*Capto monte et succedentibus nostris ..*	Kad helveti sasniedza kalnu un mūsu karaspēks tuvojās ..	Kad–kalns bija–iejemts un mūsējie tuvojās ..	Kad kalns bija iejemts un mūsējie tuvojās ..	.. [tā kā kādas jūdzes atstatumā bija kalns, sāka atiet turp un] nostāties uz tā. Mūsējie tiem sekoja.	G. Lukstiņš pilnībā izmaina teikuma struktūru, saglabājot tikai nozīmi

„Piezīmju par gallu karu" tulkojumos šīs konstrukcijas atveidē izmantotas dažādas pieejas (sk. 2. tabulu). V. Vītiņš savos burtiskajos tulkojumos konsekventi izvēlas veidot palīgteikumus (ar atsevišķiem izņēmumiem), tādējādi pēc iespējas precīzāk aprakstot virsteikumu ietekmējošo apstākli. Šāda pieeja pilnībā sasaucas ar tulkojuma mērķi un mērķauditoriju – parādīt tulkojuma procesu pa soļiem, lai studējošajiem atvieglotu individuālo darbu un teksta izpratni. Tādējādi burtiskais tulkojums ar palīgteikumiem noder kā pamats literārai valodai atbilstošāka tulkojuma izveidei, kur palīgteikums visbiežāk tiek pārveidots par divdabja teicienu. Šajā procesā rodas disonanse starp abiem tekstiem, jo burtiskais tulkojums ir smagnējs, kamēr otrs domu izsaka daudz saprotamākā veidā, piemēram, *Kad–tā bija–izsvaidīta izdarīja triecienu uz vieniem, kad–zobeni bija–izvilkti* (Vītiņa tulk. I, 89) pret *To izjaukuši, izvilkuši zobenus, izdarīja tiem uzbrukumu* (Turpat, 88). Palīgteikums burtiskajā tulkojumā arī rada liekvārdību, sarežģot vienkāršu domu: *Kad–šis darbs bija–pabeigts* (Turpat, 31), bet literārajā tulkojumā pārtop kompaktākā izteiksmē *Pabeidzis šo darbu* (Turpat, 30).

Arī S. tulkojumā novērojama tendence izvēlēties divdabja teicienu vai substantivējušos darbības vārdu, bet netiek izslēgta pāreja uz vienlaicīgas darbības izklāstu, piemēram, *paši slēgtās rindās atsita mūsu jātniekus, sastādīja falangu un pienāca mūsu pirmai rindai* (S. tulk. I, 20), pretstatā V. Vītiņa literārajam tulkojumam: *paši, atsvieduši mūsu jātniekus ciešā rindā un sakārtojušies falangā, pienāca pie mūsējo pirmās rindas* (Vītiņa tulk. I, 86). G. Lukstiņa tulkojumā izmantota līdzīga

pieeja – *ablativus absolutus* netiek konsekventi tulkots pēc vienas formulas, bet pielāgots tekstvietas kontekstam, iespēju robežās padarot tekstu vieglāk lasāmu. Atsevišķas tekstvietas tulkotājs pārveidojis pilnībā, mainot gan konkrētā teikuma, gan blakus esošo teikumu struktūru, piem., *Capto monte et succedentibus nostris* 'Kad kalns bija ieņemts un mūsējie tuvojās' (Caes. Gal. 1.25.6) tiek sasaistīts ar iepriekšējo teikumu un sadalīts: *[tā kā kādas jūdzes atstatumā bija kalns, sāka atiet turp un] nostāties uz tā. Mūsējie tiem sekoja* (Lukstiņa tulk., 29).

3. Īpašvārdi un to atveide

Rakstīto un drukāto tekstu ir pieņemts uzskatīt par uzticamu un pareizu. Resp., ja izrunātais ir gaistošs, tad pierakstītais ir vairāk vai mazāk pārdomāts, pārbaudīts, paliekošs vai vismaz tāds, kam ir iespēja ilgāk saglabāties un līdz ar to – pēc laika – tikt vērtētam.

Latviešu valodas tulkojumos būtisks aspekts ir citvalodu īpašvārdu atveide. Galvenie iemesli ir gan fonētiski, gan morfoloģiski, tomēr būtiska ir arī tradīcija. Skaidrs, ka plašā izmantojuma un kultūrvēsturiskās ietekmes dēļ sengrieķu un īpaši latīņu valodas leksēmas (gan reālijas, gan personas, gan vietvārdi) arvien ir bijušas atveides uzmanības centrā, salīdzinot ar attiecīgām citu valodu leksikas sistēmas pamatvienībām.

Vērtējot viena un tā paša oriģinālteksta dažādus tulkojumus, kas tapuši pusgadsimta laikā, iespējams atklāt gan valodniecības nostādņu maiņu, gan tulkotāja – valodas lietotāja – individuālo izvēli, ieviešot latīnismus latviešu valodā. Lai gan ne vienmēr ir zināms šīs izvēles pamatojums un latīņu valodas atveides principi (normētie vai tulkojuma autora izvēlētie), tomēr pastarpināti var konstatēt izmaiņas valodā un tās interpretēt.

Agrīnākajos tulkojumos (1924, 1930–1933) sastopami jaunlaiku Francijas un Vācijas upju nosaukumi – *Garonna*, *Rona*, *Sena*, kamēr G. Lukstiņa tekstā lietoti latīnisko leksēmu latviskojumi*: Garumna* (latīņu *Garumna*), *Rodana* (latīņu *Rhodanus*), *Sekvana* (latīņu *Sēquana*). Līdzīgi jaunākajā tulkojumā saglabāts latīniskais Ženēvas pilsētas nosaukums – *Genava* (latīņu *Genava*), to izvēlējies arī tulkotājs S. Bet V. Vītiņa tekstā lasām *Žeņeva*, ko varētu uzskatīt par franču valodas izrunas atveidojumu, ja nebūtu palatalizētā *ņ*. Šeit var minēt P. Ķiķaukas piezīmi par to, ka viņš reiz kļūdaini vārda *Ženēva* vietā uzrakstījis *Žeņēva*, par ko saņēmis pamatotu aizrādījumu no J. Endzelīna (Ķiķauka, 1937, 63). Iespējams, palatalizētais *ņ* 30. gados šajā vārdā reizēm bija ieviesies krievu valodas ietekmē.

Klasisko valodu leksēmu latviskajā atveidē problēmas arvien rada patskaņu kvantitātes atveide. Rakstā analizētie tulkojumi to parāda un pierāda. Tulkotāja S. tekstā oriģinālvalodas leksēmu garumzīmes netiek izmantotas (latv. *Lucijs, helveti, Cezars,*

Spanija, Junijs, Titurijs, ģermaņi no latīņu *Lūcius, helvēti, Caesar, Hispānia, Iūnius, Titūrius, germāni*). Savukārt V. Vītiņa tulkojumā patskaņu kvantitāte pamatā tiek ievērota un izmantota arī latviskajā īpašvārda variantā; tomēr konsekvence nav pilnīga, dažviet garumzīme attiecīgajā leksēmā lietota, citviet atkal ne (piem., *Lucijs/Lūcijs, Valerijs/Valērijs*).

Izteikti konsekventi abi agrīnākie tulkotāji nav norādījuši latīņu vārda patskaņa kvantitāti latviešu variantā seno gallu personvārdos ar izskaņu *-īgs* (latīņu *Dumnorīx, Orgingetorīx*, *Ambiorīx, Kingetrīx, Viridovīx*; šim latīņu 3. deklinācijas nomenu tipam ģenitīva izskaņa ir *-īgis*). Gan šajos personvārdos, gan vairumā citu īpašvārdu G. Lukstiņa tulkojumā, kas tapis pēc vairāk nekā pusgadsimta, jau jūtama lielāka pietāte pret avotvalodas patskaņu kvantitāti; tajā vērojama virzība uz citvalodu īpašvārdu atveides normēšanu. Pēc nepilniem 10 gadiem Ābrams Feldhūns ar Zinātņu akadēmijas Pareizrakstības komisijas akceptu sastāda un publicē pirmos latīņu valodas īpašvārdu atveides noteikumus latviešu valodā (Feldhūns, 1985), kur teikts: "Latīņu īpašvārdu latvisko atveidojumu celmā saglabājams tikai viena patskaņa garums – pēdējais, t. i., īpašvārdu atveidojumi šai ziņā pielīdzināmi aizgūto sugasvārdu rakstībai un izrunai" (Turpat, 93). Viena patskaņa garumu atveidotajā vārdā savā tulkojumā saglabā gan G. Lukstiņš, gan V. Vītiņš.

20. gadsimta pirmajā pusē latviešu valodnieki nebija vienisprātis par to, vai atveides vārdā atzīmējami visi oriģinālvalodas patskaņu garumi, vai tikai viens (Ķiķauka, 1937, 63), to vēlāk norādījumos par latīņu vārdu atveidi fiksējis Ā. Feldhūns (1985, 93–94)[7]. Par to liecina, piemēram, A. Lesnieka komentāri, kur lasāmi īpašvārdi ar vairākām garumzīmēm, kas atspoguļo oriģinālleksēmu patskaņu kvantitāti: *Pēmāni* (Lesnieks, 1938, 116), *Pirēnēji* (Turpat, 119), *Dīvikōns* (Turpat, 105).

20. un 30. gados svešvārdu atveidē bez sonantiem tika dubultoti arī citi līdzskaņi; tas vērojams gan tulkotāja S., gan V. Vītiņa tekstā, piemēram, personvārdā *Kassijs* (latīņu *Cassius*), kurpretī G. Lukstiņa tulkojumā troksneņu dubultojums atveidotajos īpašvārdos vairs neparādās.

Sarežģīta aina paveras, salīdzinot tulkojumos atveidotos cilšu nosaukumus. Nevienā no tekstiem nav ievērots vienots atveides princips – palatalizēts *n* daudzskaitļa formā, līdzīgi kā vārdā *ģermāņi*, ir vārdos *sekvāņi*, *lingoņi*, *teutoņi*, *akvitāņi*, bet citviet līdzīgās formās ar izskaņām *-aņi/-oņi* (latīņu plur. *-ani/-ones*) lasām *sekvani*, *senoni*, *lingoni*, *redoni*, *piktoni*, *turoni* (S. tulk. I; S. tulk. II; Vītiņa tulk.). G. Lukstiņa tulkojumā minētajos cilšu nosaukumos nav palatalizētā *ņ*, izņēmums ir *ģermāņi*, *akvitāņi*, *teutoņi* – trīs vēstures faktu pieminējumos un attiecīgā tradīcijā biežāk piesauktās ciltis.

[7] Arī sengrieķu cilmes īpašvārdu atveides noteikumos patskaņu kvantitātes jautājumam pievērsta uzmanība atsevišķā paragrāfā (Feldhūns, 1974, 9–10).

Atsevišķi tulkojuma piemēri jāizceļ vēlāko valodas normatīvu kontekstā. Piemēram, gan 1930.–1933., gan 1977. gada G. J. Cēzara darba tulkojumā sastopams personvārds *Teutomats* un cilts nosaukums *teutoņi* ar divskani *eu* (sk. 7. grāmatu Lukstiņa tulk.). Savukārt Ā. Feldhūns norādījumos par latīņu cilmes īpašvārdu atveidi uzsvēris, ka divskanis *eu* ir raksturīgs tikai grieķu cilmes īpašvārdiem un latviešu valodā jāatveido ar divskani *ei* (Feldhūns, 1985, 95). Minētā piemēra konteksts gan liecina, ka *teutoņi* ir ģermāņu cilts, turklāt divskaņa *eu* pastāvēšanu latviešu valodas divskaņu sistēmā apliecina autoritatīvi mūsdienu izdevumi (Grigorjevs, 2013, 45).

4. Atsevišķas mērķvalodas iezīmes senākajā tulkojumā

Senākajā, 1924. gada tulkojumā vērojams mūsdienu literārajai valodai neraksturīgs locījuma pārvaldījums, proti, akuzatīva vietā lietots ģenitīvs, piemēram, *lai neuzliekot brālim par daudz smaga soda* (1.20.1); *tie nevarot vairs paciest viņa valdīšanas* (1.31.13); *lai viņš nepiešķirot savai varenībai pārāk lielas nozīmes* (1.13.4); *ja viņi nedabūšot palīdzības no Cezara un Romas tautas* (1.31.14).

Tomēr arī V. Vītiņa burtiskā tulkojuma sadaļā var atrast līdzīgu piemēru ar ģenitīvu: *nevarot izturēt viņa varas ilgāki* (Vītiņa tulk. I, 115), kamēr literārai valodai atbilstošajā sadaļā šeit ir akuzatīvs: *viņi nevarot vairs ilgāki izturēt viņa varu* (Turpat, 114). Tas varētu liecināt par zināmu nestabilitāti valodas ūzusā, kas atspoguļojas individuālā lietojumā. Mūsdienu literārajā valodā pārvaldījumā ir akuzatīvs, to apliecina attiecīgās tekstvietas arī G. Lukstiņa tulkojumā.

Autora S. tulkojums dažviet piedāvā arī savam laikam (vai varbūt lietotāja videi) raksturīgāku vārdu lietojumu, piemēram, *jemt*, *iejemt*, *piejemt* ‘ņemt’; *dūšība* ‘drosme’; *ģimis* ‘seja’; *neizdevība* ‘neizdošanās, neveiksme’; *augstciltīgie* ‘dižciltīgie’; *ziemeļvakari* ‘ziemeļrietumi’; *nastneši dzīvnieki* ‘jūga dzīvnieki’.

Vēlāko laiku tulkojumos šāda leksika neparādās. V. Vītiņa tulkojumā sastopami visumā mūsdienīgi vārdi (protams, arī G. Lukstiņa tulkojumā).

Secinājumi

Viena un tā paša teksta vairāki tulkojumi, kas tapuši ar lielāku laika atstarpi, sniedz iespēju vērtēt izmaiņas mērķvalodā. Īpaši vērtīgs šajā ziņā ir klasisks teksts – Gāja Jūlija Cēzara darbs latīņu valodā „Piezīmes par gallu karu", kas savulaik aktīvi izmantots mācību procesā; tādēļ arī laika gaitā tapuši vairāki tulkojumi.

Mērķteksta saturā, sintaktiskajā struktūrā un valodiskajā risinājumā daudz ko nosaka tulkotāja izvēle, viņa valodas izjūta un lietojums, arī tulkojuma mērķis un auditorija, kam tas paredzēts. S. un V. Vītiņa tulkojumi ir domāti valodas apguves procesam skolās un augstskolās; G. J. Cēzara „Piezīmes par gallu karu" ir nozīmīgs mācību materiāls, tādēļ tulkojumi veikti, pēc iespējas atspoguļojot avotteksta izteiksmes īpatnības (piem., ciešamās kārtas lietojumu).

Savukārt G. Lukstiņa tulkojums tapis laikā, kad latīņu valodas nozīme izglītības procesā bija mazinājusies. Tulkojuma mērķis bija sasniegt pēc iespējas plašāku mērķauditoriju, tādēļ tas veidots kā literārs teksts, kurā svarīga ir domas un satura skaidrība (ne vairs iespējami lielāka atbilstība oriģināla izteiksmei). G. Lukstiņa tulkojumā redzamas vislielākās izmaiņas attiecībā pret avottekstu, bet tajā izteikti ievēroti mūsdienu latviešu literārās valodas sintakses noteikumi. Latīņu prozas sintaksei raksturīgās divdabja konstrukcijas *ablativus absolutus* atveidē pārsvarā izvēlēts risinājums ar divdabja teicienu latviešu valodā, retāk ar attiecīgu palīgteikumu, bet vietumis konstrukcija iekļauta blakus esošo teikumu struktūrās.

V. Vītiņa teksts visprecīzāk no aplūkotajiem tulkojumiem atveido latīņu valodas sintaktiskās konstrukcijas, izvēloties sniegt gan burtisku, gan līdzās arī latviešu literārajai valodai atbilstošāku tekstu. Turpretī S. tulkojums vērtējams kā zināms vidusceļš starp abiem tulkojuma variantiem, atsevišķas sarežģītākās tekstvietas ir pārveidotas saprotamākas, būtiski tās nemainot.

Īpašvārdu atveides principos trūkst konsekvences visos trīs tulkojumos; tomēr G. Lukstiņa tulkojumā vērojama lielāka noteiktība atveides principu ievērošanā, īpaši oriģinālvalodas patskaņu garuma atveidē.

AVOTI

Āpulējs, L. (1922). *Amors un Psiche. Apuleja stāsts.* (Tulk. A. Ģiezens). Rīga: Ausma.

C. Julius Caesar. (1914). *C. Iuli Caesaris Commentarii Rerum in Gallia Gestarum, VII: A. Hirti Commentarius, VII.* (Ed. by T. Rice Holmes). Oxford: Clarendon.

Cēzars, G. J. (1952). Piezīmes par Gallijas karu. (Tulk.: A. Ģiezens, & J. Lezdiņš). In R. Egle (sast.), *Antīkās literatūras antoloģija, II: Romiešu literatūra*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 75–84.

Cēzars, G. J. (1994). Piezīmes par gallu karu. (Tulk. G. Lukstiņš). In T. Fomina et al. (sast.), *Senās Romas literatūras antoloģija*. Rīga: Zvaigzne, 156–162.

Ģiezens, A. (sast.). (1921). *C. Julii Caesaris. Commentarii de Bello Gallico. Liber primus. Latviešu vidusskolām izskaidrojis Augusts Ģiezens. Trijās daļās ar 23 zīmējumiem. Pirmā daļa: Teksts. Otrā daļa: Paskaidrojumi. Trešā daļa: Vārdnīca*. Rīga: A. Gulbis.

Lesnieks, A. (sast.). (1938). *C. J. Caesaris. Commentarii de Bello Gallico. Libri I–IV* (4. iesp.). Rīga: Valters un Rapa.

Lukstiņa tulk. – Cēzars, G. J. (1977). *Gājs Jūlijs Cēzars. Piezīmes par gallu karu*. (Tulk. G. Lukstiņš). Rīga: Zvaigzne.

Lukstiņš, G. (1977). Priekšvārds. *Gājs Jūlijs Cēzars. Piezīmes par gallu karu*. (Tulk. G. Lukstiņš). Rīga: Zvaigzne, 4–17.

S. tulk. I – Cēzars, G. J. (1924). *Gaija Julija Cezara Pirmā grāmata par galliešu karu*. (Tulk. S.). Valka: J. Rauska.

S. tulk. II – Cēzars, G. J. (1924). *Gaija Julija Cezara Otrā grāmata par galliešu karu*. (Tulk. S.). Valka: J. Rauska.

Tacits, G. K. (1869). *Germanija un Svevija.* (Tulk. K. Biezbārdis). Rīga: K. Stalbergs.

Vītiņa tulk. – V[ītiņš], V. (sast., tulk.). (1930). *G. J. Cēzars. Piezīmes par gallu karu. Burtisks un literārisks tulkojumi, gramatikas paskaidrojumi, vārdu pamatformas un piezīmes* (I–VI sēj.). Rīga: Valters un Rapa.

Vītiņš, V. (1930). Priekšvārds. In V. V[ītiņš] (sast., tulk.), *G. J. Cēzars. Piezīmes par gallu karu. Burtisks un literārisks tulkojumi, gramatikas paskaidrojumi, vārdu pamatformas un piezīmes* (I sēj.). Rīga: Valters un Rapa, 3–7.

LITERATŪRA

Ardenss, E. (1921). C. Julii Caesaris commentarii de bello Gallico-Liber primus. [Grāmatas recenzija]. *Izglītības Ministrijas mēnešraksts*, *5*, 539–541.

Feldhūns, Ā. (sast.). (1974). *Norādījumi par citvalodu īpašvārdu pareizrakstību un pareizrunu latviešu literārajā valodā, XIII: Sengrieķu valodas īpašvārdi*. Rīga: Zinātne.

Feldhūns, Ā. (1985). Latīņu valodas īpašvārdu atveide latviešu valodā. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, *21*, 91–100.

Grigorjevs, J. (2013). Latviešu valodas skaņu un fonēmu sistēma. In D. Nītiņa & J. Grigorjevs (red.), *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 33–79.

Gulbis, E. (1921). *Latīņu gramatika. Saīsināts kurss*. Rīga: Valters un Rapa.

Ķiķauka, P. (1937). *Piezīmes par dažiem latviešu valodas labojumiem*. Rīga: Zemnieka Domas.

Strads, M. (2013). *Latīņu valodas konspektīvā gramatika*. Rīga: Zvaigzne ABC.

Straubergs, K. (1938). Rediģētāja priekšvārdi. *Latīņu gramatika, II: Sintakse*. Rīga: Zemnieka Domas, 5.

Zutis, K. (1938). *Latīņu gramatika, II: Sintakse*. Rīga: Zemnieka Domas.

HERDERA INSTITŪTA VIESI UN VIŅU GRĀMATAS RĪGĀ[1]

Herder Institute Guests and Their Books in Riga

■ RAIVIS BIČEVSKIS
■ ELVĪRA ŠIMFA

[1] Raksts izstrādāts Latvijas Zinātnes padomes Fundamentālo un lietišķo pētījumu projektā „Aizmirstie filozofi: Ērika Zēla un Kurts Štafenhāgens Rīgas Herdera institūtā un pasaulē" (Nr. lzp-2023/1-0216).

ABSTRACT

Keywords:
science, philosophy, concepts, constellations, Martin Heidegger, Max Planck, Erika Sehl

The Herder Institute (1921–1939) in Riga was a Baltic German higher education institution whose contribution to the intellectual life of Latvia in the interwar period has still not been appreciated. The institute's guest lectures and presentations were an opportunity for the Baltic German and Latvian public to become acquainted with the ideas, research, and personalities of the most outstanding scientists of the time.

The Herder Institute in Riga, founded by the Herder Society, was visited by physicist Max Planck, philosophers Martin Heidegger, Max Scheler, Oswald Spengler, Moritz Geiger, graphologist Ludwig Klages, biologist Jakob von Uexküll, literary scholar Josef Nadler, psychologist Kurt Koffka, polar explorer Alfred Wegener, historian Friedrich Meinecke and many other leading scientists in their fields. Their visits to Riga coincide with important periods of their research, and in Riga they explain the nature of their fundamental discoveries. The lectures of the Institute's guests in Riga grow out of their books, which at that time are the focus of attention of all specialists in the relevant field, and the Riga lectures become parts of their future books and moments of initiation of future research. The guest books of the Herder Institute have not been examined directly from the perspective of their visits to Riga so far. Knowledge, new approaches and methods are not only "brought" to Riga – they are also created here. Their significant and ambivalent influence on the development of 20th-century science has been analysed in the context of political history and theoretical philosophy, but considerably less so in the context of Riga's readings, lectures, and intellectual environment.

The activities of the Herder Institute, the Herder Society, the Riga Naturalists' Society, and the Baltic Literary Society in Riga have either produced several books of scientific and cultural significance, or these institutions have played a major role in their creation. The impact of the books resulting from these activities in Latvia and Europe has not been studied. The article examines three cases in more detail: the texts of Heidegger, Erika Sehl, and Planck and their connection to Riga.

Ievads

Rīgas Herdera institūts (1921–1939) bija vācbaltiešu augstskola, kuras devums Latvijas starpkaru perioda intelektuālajā dzīvē joprojām nav novērtēts. Institūta viesu lekcijas un priekšlasījumi bija iespēja vācbaltiešu un latviešu publikai iepazīties ar tā laika izcilāko zinātnieku idejām, pētījumiem un personībām (Bičevskis, 2022–2023). Herdera biedrības un tās nodibinātā Herdera institūta pasākumos Rīgā 20. gadsimta 20.–30. gados viesojās daudzi savu nozaru vadošie pārstāvji – fiziķis Makss Planks (*Max Planck*), filozofi Martins Heidegers (*Martin Heidegger*), Makss Šēlers (*Max Scheler*), Osvalds Špenglers (*Oswald Spengler*), Morics Geigers (*Moritz Geiger*), filozofs un grafologs Ludvigs Klāgess (*Ludwig Klages*), biologs Jākobs fon Ikskils (*Jakob von Uexküll*), literatūrzinātnieks Jozefs Nādlers (*Josef Nadler*), psihologs Kurts Kofka (*Kurt Koffka*), polārpētnieks Alfrēds Vēgeners (*Alfred Wegener*), vēsturnieki Frīdrihs Meineke (*Friedrich Meinecke*) un Pērsijs Ernsts Šramms (*Percy Ernst Schramm*) un daudzi citi savu nozaru vadošie zinātnieki (Bičevskis & Brombach, 2019). Viņu vizītes Rīgā sakrīt ar svarīgiem viņu pētījumu periodiem, un Rīgā viņi skaidro savu fundamentālo atklājumu būtību. Institūta viesu Rīgas priekšlasījumi izaug no viņu grāmatām, kuras tolaik ir visu attiecīgās nozares speciālistu uzmanības centrā. Tomēr arī Rīgas lekcijas un uzturēšanās Rīgā kļūst par viņu nākamo grāmatu kumulācijas vidi un topošo pētījumu iniciācijas mirkļiem.

Herdera institūta viesu grāmatas līdz šim nav aplūkotas viņu Rīgas vizīšu perspektīvā. No zinātnes vēstures un zinātnisko atklājumu vēstures pētniecības raugoties, ir svarīgi pakavēties pie konstelācijām, kurās top zinātniskas inovācijas un tiek radītas jaunas filozofiskas perspektīvas. Rīgā notiek ne tikai zināšanu pārnese; zināšanas, jauni pieejas veidi pētniecībā un jaunas metodes tiek ne tikai „atvestas", tās tiek Rīgā arī radītas. Rīgas, Latvijas un Baltijas kontekstā top intelektuālie būvakmeņi tādām grāmatām bioloģijā, filozofijā, vēsturē, literatūrzinātnē, kas tolaik ir izcili sasniegumi savā zinātņu jomā un iegūst arī sociāli politisku, kultūrkritisku un kultūrpolitisku nozīmi ārpus šauri specializēti izprastas zinātnes (Bičevskis & Brombach, 2023).

Turklāt šīs grāmatas vai teksti un lekcijas, kas ir to pamatā, atstāj ievērojamu pastarpinātu ietekmi arī uz lasītājiem Rīgā un Eiropā un nepastarpinātu ietekmi uz Rīgas lekciju klausītājiem. Tas sakāms gan par tādām grāmatām kā M. Heidegera „Kant und das Problem der Metaphysik" („Kants un metafizikas problēma", Heidegger, 1929/2010), J. fon Ikskila „Theoretische Biologie" („Teorētiskā bioloģija", von Uexküll, 1921/1928), M. Šēlera „Die Stellung des Menschen im Kosmos" („Cilvēka novietojums kosmosā", Scheler, 1928/2018), J. Nādlera „Literaturgeschichte der deutschen Stämme und Landschaften" („Vācu cilšu un dabas ainavu literatūras vēsture", Nadler, 1923–1928), gan arī par lekcijām un publikācijām, piemēram, M. Planka priekšlasījumu „Religion und Naturwissenschaft" („Reliģija un dabaszinātnes", Planck,

1937/1938), kam ir plaša ietekme gan zinātnieku kopienā, gan plašākā lasītāju lokā, vai rīdzinieces Ērikas Zēlas (*Erika Sehl*) darbu „Erkenntnisontik in der griechischen Philosophie: kritische Studien zur Geschichte der Lehre von einer Subjektivität der Sinnesqualitäten" („Izziņas ontika sengrieķu filozofijā. Kritisks mācības par maņu īpašību subjektivitāti vēstures pētījums", Sehl, 1936), kas ir šauri specializēts, taču nozīmīgs jomas attīstībai Rīgā.

Šo lekciju un tekstu ievērojamā un – vairākos gadījumos – izteikti ambivalentā ietekme uz 20. gadsimta zinātņu un filozofijas attīstību tikusi analizēta gan politiskās vēstures, gan zinātņu vēstures un teorētiskās filozofijas kontekstā (M. Heidegers, M. Planks), taču ievērojami mazāk vai vispār nemaz – Rīgas priekšlasījumu, lekciju un intelektuālās vides kontekstā. Tas ir ievērojams Baltijas intelektuālās vides izpētes trūkums, kuru jācenšas aizpildīt ar kvalitatīviem starpdisciplināriem pētījumiem par 20. gadsimta zinātnes attīstību Baltijā.

Tas sakāms ne tikai par konkrētiem zinātniekiem un filozofiem intelektuālās vēstures un ideju vēstures izpētes kontekstā, bet arī par virkni institūciju, kas pastāvēja Rīgā kopš 19. gadsimta pirmās puses beigām un 20. gadsimta pirmajā pusē. Herdera institūta, Herdera biedrības, Vēstures un senatnes pētniecības biedrības, Rīgas Dabaspētnieku biedrības un Baltijas Literārās biedrības aktivitātes Rīgā kopš 19. gadsimta otrās puses ir radījušas virkni zinātnei un kultūrai nozīmīgu grāmatu, vai arī – šo grāmatu tapšanā minētajām institūcijām ir bijusi liela loma. Tādējādi papildus intelektuālās un ideju vēstures pētījumiem te ir vieta arī zinātnisko institūciju vēstures un – plašāk raugoties – zināšanu pārneses vēstures izpētei. Ar Rīgas zinātniskajām institūcijām un biedrībām saistīto zinātnieku un pašu institūciju aktivitāšu rezultātā tapušo grāmatu ietekme Rīgā, Latvijā un Eiropā 19.–20. gadsimtā nav konsekventi izpētīta. Ņemot vērā to, ka virkne institūciju un grāmatu, pārneses procesu un tajos iesaistīto personu darbības izpēte cieši saista Latvijas un Igaunijas kultūrtelpu, te paveras plašs vienojošs šīs telpas izpētes un kartogrāfēšanas darbalauks, kas būtiski papildinātu igauņu, latviešu, vācu u. c. pētnieku līdz šim jau paveikto.

Raksta mērķis ir sniegt ieskatu šajā ideju, institūciju, intelektuālās tradīcijas, zināšanu pārneses konstelācijā un pievērsties dažiem tās aspektiem konkrētu filozofu un zinātnieku tekstu prizmā; šie teksti cieši saistīti ar viņu darbību Rīgā.

1. Konstelācija – jēdzieni – grāmatas

Kopš 18. gadsimta beigām Rīgā ir publicētas modernās zinātnes un filozofijas attīstībai un atklājumiem patiešām izšķiroši svarīgas grāmatas. Var atcerēties par Johana Frīdriha Hartknoha (*Johann Friedrich Hartknoch*) izdevniecības darbību.

Pateicoties tai, Rīgā dienas gaismu ierauga Imanuela Kanta (*Immanuel Kant*) epohālie darbi „Kritik der reinen Vernunft" („Tīrā prāta kritika", 1781), „Kritik der praktischen Vernunft" („Praktiskā prāta kritika", 1788) un citi viņa teksti, kā arī izcilā filozofa un matemātiķa Johana Heinriha Lamberta (*Johann Heinrich Lambert*) (Lambert, 1771) u. c. tobrīd pazīstamu autoru teksti. Izdevējdarbības vēstures pētījumi parāda, ka vēlīnās apgaismības un topošā romantisma laikmetā Rīga (un Latvijas kultūrtelpa) ir ievērojams dabaszinātņu un filozofijas tekstu, kā arī daiļliteratūras publicēšanas centrs, kurā darbojas tādi izdevēji kā Jākobs Frīdrihs Hincs (*Jakob Friedrich Hinz*), J. F. Hartknohs vecākais u. c. (Daija, 2025). Šīs grāmatu produkcijas galvenie adresāti ir ne vien vācu zemju izglītotie lasītāji, bet arī vāciski lasošā Baltijas auditorija. J. F. Hartknoha izdevniecības darbība apliecina publicēšanas politikas vērienu un jomu dažādību (dabaszinātnes, filozofija, skaņdarbu notis). Lai gan J. F. Hartknoha vecākā dēls Johans Frīdrihs Hartknohs jaunākais pēc tēva nāves pārceļ izdevniecības darbību uz Leipcigu, Rīgā uz dabaszinātnēm un filozofiju vērstā izdevējdarbība turpinās. To ievērojami veicina 19. gadsimtā dibinātās zinātniskās biedrības, Rīgas sakari ar vācu zemēm, citām Baltijas pilsētām, jo īpaši – ar Tartu. Biedrībām 20. gadsimta pirmajās desmitgadēs piebiedrojas arī augstākās izglītības mācību iestādes, vispirms Latvijas Universitāte (1919), nedaudz vēlāk arī Rīgas Herdera institūts (1921) u. c.

Runājot par Rīgā publicēto zinātnisko literatūru, jāizceļ ne tikai izdevējdarbības intensitāte, bet arī publicēto tekstu kvalitāte un autoru loks. Turklāt Rīgas kā intelektuālā centra slava izdevējdarbības un zinātnisko biedrību aktivitāšu perspektīvās piesaista arī tos zinātniekus, kuri paši nedzīvo Rīgā vai pat Baltijā (lai gan daudzus no tiem ar Baltiju saista izcelsme). Tā, piemēram, viens no pirmajiem Rīgas Dabaspētnieku biedrības prezidentiem ir Rīgā dzimušais Gothards Augusts fon Lēviss of Menārs (*Gotthard August von Löwis of Menar*), bet Baltijas Literārās biedrības pasākumu (piem., tālākizglītības kursi Dubultos, tos 1913. gadā apmeklē vairāk nekā 540 klausītāju, no kuriem vismaz 2/3 ir sievietes) priekšlasījumos uzstājas tādi tobrīd labi atpazīstami zinātnieki kā teologs Ādolfs fon Harnaks (*Adolf von Harnack*), indologs Leopolds fon Šrēders (*Leopold von Schröder*), klasiskās filoloģijas un reliģiju zinātnes pārstāvis Ludvigs Deibners (*Ludwig Deubner*), kultūras filozofs un teologs Ernsts Trelčs (*Ernst Troeltsch*), reliģijas psihologs un sistemātiskās teoloģijas pārstāvis Karls Girgenzons (*Karl Girgensohn*), psihologs, filozofs un pedagogs Aloiss Fišers (*Alois Fischer*), ekonomists Bernhards Harmss (*Bernhard Harms*), fiziķis Heinrihs barons Raušs fon Traubenbergs (*Heinrich Baron Rausch von Traubenberg*), ķīmiķis Andrēass fon Antropofs (*Andreas von Antropoff*), daudzu šo zinātnieku izcelsme bija saistīta ar Baltiju. Teologs Ā. fon Harnaks 1913. gada kursos izklāsta tēzes par zinātniskās izziņas pakāpēm un vēsturi (Harnack, 1913/2019), kuras uz ilgu laiku kļūs par viņa tekstu un priekšlasījumu tēmu. Ā. fon Harnaka uzstāšanās iezīmē virkni aspektu, kuriem ir vērts pievērst uzmanību: augstākās izglītības atvēršanās sabiedrībai (Ā. fon Harnaka uzstāšanās ievadmotīvs), vācbaltiešu

sociāli politiskās lomas uzsvari (Ā. fon Harnaks tobrīd kā „vācbaltiešu kopienas garīgais vadītājs" – Adolf von Harnacks Vortrag in Dubbeln, 2019, 8), Baltijas lekcijas kā jauns izrāviens zinātniskajā, radošajā darbībā.

Latvijas priekšlasījumu konstelācijā Ā. fon Harnaks pārveido vecās metodes un jēdzienus un ievieš jaunus. Savulaik saistībā ar vācu ideālisma un romantisma ideju ģenēzi Dītera Henriha lietotais *konstelācijas* koncepts (Henrich, 1991; 2004; 2011) te labi noder, lai raksturotu vācbaltiešu izcelsmes zinātnieku sadarbības rezultātā radušos komunikācijas, domu koncentrācijas un diskusiju intensitātes situāciju (Mulsow & Stamm, 2025), kurā top jauni pavērsieni un parādās jaunas idejas zinātnē un filozofijā, kas tiek apspriestas ne tikai šaurā zinātnieku lokā (resp., zinātnieku kopienā ar tās izpratni par sasniegumiem un dignitāti (Krics, 2010, 95–98)), bet arī plašākā sabiedrībā.

Šo zinātnes tīklojuma un pārrobežu kontaktu tradīciju turpina Latvijas Universitātes un Herdera institūta viesi Rīgā 20. gadsimta 20. un 30. gados. Rīga kļūst ne tikai par viņu atklājumu un domu populārzinātniska izklāsta, bet arī par jaunu ideju paušanas vietu. Šādas uzstāšanās (un reģionālās ietekmes) piemērs ir M. Heidegera vizīte Rīgā 1928. gada septembrī un viņa lekcijas par I. Kanta kritiskās filozofijas izpratni laikmetīgās filozofijas kontekstā, kurās viņš tobrīd pauž neordināra I. Kanta lasījuma idejas, kuras vēl tikai tiks publicētas pēc Rīgas apmeklējuma (Heidegger, 1929/2010).

Taču arī Rīgas intelektuālajā klimatā savas zinātnes kopienas konstelācijā izglītību un pētnieciskās prasmes apguvušie autori publicē savus pētījumus. Kurta Štafenhāgena (*Kurt Stavenhagen*) skolniece Herdera institūtā filozofe Ē. Zēla te ir īpašs piemērs: viņas biogrāfija, studijas Rīgā, Freiburgā, Kēnigsbergā, Minhenē un viņas pētījumi par antīko filozofiju (Sehl, 1935; 1936) un Džona Loka (*John Locke*) izziņas teoriju (Sehl, 1931), kā arī pēc Otrā pasaules kara rakstītā dzeja (Sehl, 1964; 1975; 1978a; 1978b; 1979; 1982) ir spilgta liecība par sievietes ceļu zinātnē starpkaru posmā Latvijā, kā arī par zinātniskās kopienas konstelāciju.

Atšķirīgs zinātniski inovatīvo atklājumu un to izklāsta piemērs Rīgā ir J. fon Ikskila „Teorētiskā bioloģija" – darbs, kas ir ievērojams pavērsiens modernajā bioloģijā (vides jēdziens, funkcionālais loks utt.). Rīgas lekcijās J. fon Ikskils izklāsta šī darba pamatidejas (Bičevskis, 2023), tādējādi dodot iespēju klausītājiem palūkoties uz dabas procesiem caur viņa jauno jēdzienu prizmu. Citā, 20. gadsimta 20. gadu paša sākuma, konstelācijā ir M. Šēlera Rīgas lekcijas par dvēseles attīstību: tajās vēl tikai sākts iztirzāt jautājumus, kurus daudz inovatīvāk un pamatīgāk viņš attīstīs savas dzīves noslēgumā (un kuru izvērsums redzams jau pēc viņa nāves 1928. gadā publicētajā grāmatā „Cilvēka novietojums kosmosā"). Arī izvērtējot M. Šēlera pētījumus, svarīgs aspekts ir gan auditorija lekcijās, gan vācbaltiešu vides

intelektuālā intensitāte – arī grāmata „Cilvēka novietojums kosmosā" balstās priekšlasījumā, ar kuru filozofs uzstājas Brīvās filozofijas biedrības dibinātāja vācbaltiešu izcelsmes rakstnieka un filozofa grāfa Hermaņa fon Keizerlinga (*Hermann Graf von Keyserling*) Gudrības skolas 1927. gadā rīkotajā konferencē (piedalās Karls Gustavs Jungs (*Carl Gustav Jung*), Leo Frobeniuss (*Leo Frobenius*), Hanss Muhs (*Hans Much*), Hanss Princhorns (*Hans Prinzhorn*), Rihards Vilhelms (*Richard Wilhelm*)). Nedaudz citādu Rīgas priekšlasījumu un pēc tam uz to pamata publicēto tekstu konstelāciju var redzēt Nobela prēmijas laureāta fiziķa M. Planka gadījumā: 1937. gadā, ierodoties Rīgā, viņš sev par uzdevumu izvirza ne tik daudz jaunu ideju izmēģināšanu vai aktuālo zinātnes ideju izklāstu plašākai publikai, bet gan zinātnes un reliģijas, zināšanu un ticības aplūkojumu. Šī tēma, ar kuru viņš Rīgā iepazīstina gan kolēģus zinātniekus, gan plašāku publiku Mazajā ģildē, savā ziņā atstāj šauro zinātnisko ideju un atklājumu jomu, tomēr ir ļoti saistoša laikabiedriem un arī vēlākajiem lasītājiem.

No šiem Rīgas konstelāciju piemēriem rakstā tuvāk aplūkoti trīs atšķirīgi gadījumi, kuriem kopīga ir Rīgas zinātniskās kopienas un intelektuāli ieinteresētās publikas nozīme tekstu tapšanā: M. Heidegera vizīte Rīgā 1928. gadā, Ē. Zēlas 1935. gadā aizstāvētais habilitācijas darbs un M. Planka priekšlasījums „Reliģija un dabaszinātnes" Rīgā 1937. gadā.

2. Martins Heidegers Rīgā un viņa darbs „Kants un metafizikas problēma"

Pateicoties K. Štafenhāgena komunikācijai ar M. Heidegeru, Herdera biedrība uzaicina vācu filozofu ierasties Rīgā un nolasīt lekcijas augstskolu brīvdienu kursos. 1928. gada septembrī M. Heidegers dodas uz Rīgu, lai Melngalvju namā, kur parasti notika šādi Herdera biedrības un tās vēlāk dibinātā Herdera institūta pasākumi, nolasītu lekcijas par I. Kantu. Tēmas izvēle, protams, nav nejauša: I. Kanta „Tīrā prāta kritika", kas izmaina visu jaunlaiku filozofijas gaitu, ir publicēta Rīgā. M. Heidegers lielā mērā vēlas sava laika filozofijā tikt uztverts arī kā reformators un revolucionārs un šādā aspektā pielīdzināts I. Kantam. Par spīti temata sarežģītībai (uz to norāda arī Herdera institūta sarakstē iesaistītie vācbaltiešu organizatori), publikas atsaucība ir liela, Melngalvju nama Lielā zāle lekciju laikā ir pārpildīta. M. Heidegera traktāts „Sein und Zeit" („Esamība un laiks") jau pirms tam ir ticis aplūkots Herdera institūta semināros, kurus vada K. Štafenhāgens un Ē. Zēla kā viņa asistente. Turklāt K. Štafenhāgens, sagatavojot M. Heidegera vizīti Rīgā, ir publicējis arī plašākai sabiedrībai pieejamu pārskatu par M. Heidegera filozofiju (Bičevskis, 2018).

Atgriezies no Rīgas Freiburgā, M. Heidegers pabeidz darbu pie grāmatas „Kants un metafizikas problēma". Paralēli Rīgas lekcijām, kas nav saglabājušās kā atsevišķs

manuskripts, šīs grāmatas tekstā iepludināti arī M. Heidegera priekšlasījumi Davosā, kur – līdzīgi kā Rīgā apmeklējot augstskolu brīvdienu kursus – viņš diskutē ar Ernstu Kasīreru (*Ernst Cassirer*) un kritizē neokantisma pieeju I. Kanta filozofijas izpratnē.

1929. gadā publicētā monogrāfija „Kants un metafizikas problēma" balstās priekšlasījumos Rīgā un Davosā, un tajā M. Heidegers īpaši izceļ, ka I. Kanta „Tīrā prāta kritika" ir metafizisks darbs un būtiskākais tajā ir I. Kanta doma par transcendenci un galīgumu. Tas šķiet visai patvaļīgs apgalvojums, jo I. Kants pats pavisam citādi izklāsta savas kritiskās filozofijas nodomu: viņš vēlas ierobežot tradicionālo metafiziku tās pārāk paļāvīgajos centienos izzināt ar empīrisko pieredzi nesaistīto pārjuteklisko realitāti. 1928. gada 10. februāra vēstulē Karlam Jaspersam (*Karl Jaspers*) (par kura uzaicināšanu uz Rīgu Herdera institūta vadība tā arī nespēja vienoties) M. Heidegers saka: „Es domāju, ka jāatklāj jauns [Kants]" (Heidegger & Jaspers, 1990, 86).

M. Heidegera I. Kanta lasījums ir piemērs mēģinājumam lasīt kādu domātāju tā, lai parādītos „nepateiktais pateiktajā", t. i., zināmā mērā vardarbīgi ejot pret paša teksta jēdzieniem un valodu, tādējādi panākot atklājamies jaunu domas dimensiju. M. Heidegera lasījums ir mēģinājums atklāt, kas notiek I. Kanta domāšanā savā ziņā „aiz" jeb viņpus paša domātāja intences. M. Heidegera demonstrētā tekstu hermeneitika ir atsevišķs saistošs temats, tāpat arī tās uztvere tā laika I. Kanta lasītāju vidē. Jāņem vērā arī, ka grāmata „Kants un metafizikas problēma" nav pēkšņi radusies interese par I. Kantu. M. Heidegers ir lasījis I. Kantu jau samērā ilgi. Tomēr 20. gadu beigas no „Esamības un laika" (Heidegger, 1927) un lekciju kursa „Phänomenologische Interpretation von Kants Kritik der reinen Vernunft" („Kanta „Tīrā prāta kritikas" fenomenoloģiska interpretācija", Heidegger, 1995) līdz grāmatai „Kants un metafizikas problēma" ir īpaši intensīvas I. Kanta filozofijas iepazīšanas laiks. Arī relatīvi īsajā traktātā „Vom Wesen des Grundes" („Par pamata būtību", Heidegger, 1929) I. Kants parādās kā īpaši nozīmīgs domātājs jautājumā par esamību vēsturiski ietekmīgo transformāciju kontekstā. Vēlāk „Die Frage nach dem Ding. Zu Kants Lehre von den transzendentalen Grundsätzen" („Jautājumā par lietu. Kanta mācība par transcendentālajiem pamatpostulātiem", Heidegger, 1984) I. Kants jau daudz shematiskāk ir ierakstīts metafizikas vēstures norisē, t. i., tajā Eiropas filozofijas attīstības shēmā, kuru M. Heidegers saskata un apraksta 30.–40. gados. Tad M. Heidegera 20. gadu beigu intensīvās I. Kanta filozofijas izzināšanas laiks jau ir pagājis. I. Kantu M. Heidegers lasīs atkal vēlāk, un šajos lasījumos viņš turpinās 20. gados iesākto. Skaidrs, ka gan I. Kanta lielā nozīme modernās filozofijas ģenēzē, gan viņa saistība ar Austrumprūsiju, Kēnigsbergu un arī Rīgu, kur publicēti viņa nozīmīgākie darbi, ir tie motīvi, kas liek M. Heidegeram izvēlēties atsauci uz I. Kantu kā Rīgas lekciju galveno tematu.

Atgriežoties pie M. Heidegera Rīgas lekcijām un darba „Kants un metafizikas problēma", jāuzsver, ka tajos turpināta „Esamības un laika" *temporalitātes* līnija.

I. Kants ir temporalitātes, t. i., laika ontoloģijas domātājs, kas „Tīrā prāta kritikas" nodaļās par transcendentālo shematismu vēlas parādīt to, kā savienojas jutekliskais vērojums un sapratnes kategorijas. Šajā noslēpumainajā savienošanās vietā M. Heidegers saskata laika problēmas īsto novietojumu – tā ir meklējama I. Kanta pieredzes iespējamības nosacījumu problēmas epicentrā, proti, transcendentālā shematisma mācībā. Šādi M. Heidegers turpina Marburgas lekciju kursa „Kanta „Tīrā prāta kritikas" fenomenoloģiska interpretācija" pārdomas par shematismu, kurām šajā lekciju kursā jau pievienots cilvēka esamības veida ontoloģiskās noteiksmes aplūkojums. Cilvēka esamības veida (vācu val. *Dasein*) analīze jāredz kopainā ar I. Kanta jautājumu par pieredzes iespējamības nosacījumiem, t. i., (M. Heidegera valodā izsakoties) par *esošā* pieredzes iespējamību.

„Kants un metafizikas problēma" sākas ar Eiropas metafizikas ceļa rekonstrukciju. Šis ceļš ved no Platona un Aristoteļa līdz 18. gadsimta skolu metafizikai, kas bija „Tīrā prāta kritikas" fons. M. Heidegers koncentrējas savās pārdomās uz I. Kanta „Tīrā prāta kritiku". Viens no pārmetumiem viņa lasījumam ir I. Kanta filozofijas citu tekstu konteksta ignorēšana. Tāpat kritikā iztirzāts M. Heidegera uzsvars uz *vienu* pieredzes (sapratnes un jutekliskās uztveres) kopīgo sakni. Šāds skatījums vairāk raksturīgs – tiesa, no M. Heidegera atšķirīgā veidā – Johanam Georgam Hāmanim (*Johann Georg Hamann*) un vācu ideālismam. Turklāt M. Heidegers pilnībā „iznīcina" tobrīd neokantisma pārstāvēto I. Kanta izziņas teorētisko lasījumu. I. Kanta izdarītais apvērsums, ko var pielīdzināt Nikolaja Kopernika paveiktajam, t. i., ka nevis mūsu izziņas spēja pielāgojas lietām, bet gan tām jāpielāgojas mūsu izziņas spējai, pēc M. Heidegera domām, ir jāuzlūko nevis kā epistemoloģiska nostādne, bet gan kā ontoloģijas uzmetums. Tas ir tāpēc, ka I. Kanta kritiskajā filozofijā ir runa par pieredzes priekšmeta *parādīšanās* veidu, t. i., par to, kā esošais parādās *kā* esošais.

Darba otrajā nodaļā M. Heidegers pievēršas vērojuma formām (telpa un laiks), sapratnes jēdzieniem un shematiskuma problēmai. Viņš uzstāj, ka Kēnigsbergas domātājs nebūt neraksturo lietu un izziņas spējas attiecības, izejot no apziņas aktīvās un realitāti veidojošās darbības, kurā jutekliski dotais materiāls tiek sakārtots. Izziņa sākotnēji ir vērojoša, un tieši jutekliskais vērojums M. Heidegeram noder, lai aizsāktu galīguma pavedienu I. Kanta „Tīrā prāta kritikas" aplūkojumā. Tikai galīgām būtnēm ir kaut kas tāds, kas tās iespaido – tās ir „iemestas" esošā „vidū".

M. Heidegers jautā: kā I. Kants aplūko attiecības starp jutekliskumu un sapratni? Viņa pārdomas ved pie abu kopējās saknes, kuras apraksts I. Kanta izpildījumā ir ļoti piesardzīgs un pat nedrošs. Tā ir liecība, ka viņa pētījumi te ietiecas nezināmajā un tieši tur arī jāturpinās filozofijai. Aplūkojot saikni starp juteklisko uztveri un sapratni, I. Kants runā par iztēles spēju (vācu val. *Einbildungskraft*). Esošais parādās iztēles spējā. „Cilvēka dvēseles dziļumos apslēpta māksla" (Kants, 2011, 135), kurā savienojas jēdzieni un vērojums, ir (M. Heidegera tā brīža valodā runājot)

transcendēšana. Grāmatas „Kants un metafizikas problēma" trešajā nodaļā M. Heidegers uzsver, ka I. Kants īstenībā apraksta to transcendences struktūru, kurā galīgai būtnei ir pieejams esošais. Tāpēc „Tīrā prāta kritika" ir fundamentālā metafizika (latīņu val. *metaphysica generalis*, kurā tiek likti pamati citām, no tās atvasinātām, metafizikas daļām un pēc tam – konkrētām zinātnēm): ontoloģija jeb cilvēka metafizika; cilvēks ir spējīgs pievērsties esošajam, „piepildīt" savu pasauli ar lietām, jo sākotnēji ir izrauts ārpus (trans-) esošā. Šī transcendence iztēles spējā ir abu pieredzes stumbru (jutekliskā uztvere un sapratne) sakne un cilvēka – proti, klātesamības – būtība. „Kants aizved metafiziku līdz šim [transcendences – aut.] bezdibenim. Viņš redz te vēl neiepazīto un novēršas"[2] (Heidegger, 1929/2010, 168). Šī novēršanās izpaužas „Tīrā prāta kritikas" otrā izdevuma (1787) korekcijās, kurās I. Kants atgriežas pie sapratnes darbības primaritātes un tādējādi mīkstina un padara nekonkrētas pirmajā izdevumā panāktā redzespunkta radikālās konsekvences.

„Kants un metafizikas problēma" noslēdzas ar norādi, ka „Tīrā prāta kritika" ir metafizikas pamatojums: transcendences atklāšana, kas ved pie jautājuma par cilvēku. I. Kants jautā: ko es varu zināt; uz ko es varu cerēt; kas man jādara; un uzsver, ka visi šie vaicājumi ietverti vienā jautājumā: „Kas ir cilvēks?" (Kants, 2011, 468). Šim jautājumam M. Heidegers piešķir lielu nozīmi un radikālu izklāstu. Atsaucoties uz M. Šēlera „Cilvēka novietojumu kosmosā", viņš uzsver, ka mācība par cilvēku, t. i., filozofiskā antropoloģija jāorientē nevis uz deskriptīvu cilvēka spēju un īpašību uzskaitījumu, bet gan uz cilvēka metafiziskajām ilgām. Tik tiešām, M. Šēlers, kam M. Heidegers ir veltījis grāmatu „Kants un metafizikas problēma", minētajā darbā rakstīja par cilvēka „metafizisko attieksmi pret lietu pamatu" (Šēlers, 2008, 91).

Taču M. Heidegera skatījumā jautājums par cilvēku jāvērš uz *galīgumu*. Šo vārdu grāmatā „Kants un metafizikas problēma" var lasīt bieži, un tas ir pārprotams. Skaidrs, ka *galīgums* M. Heidegeram primāri nozīmē 'saistīts ar laiku'. Tāpēc tad, kad viņš saka, ka „sākotnējāks par cilvēku [esošo ar noteiktām īpašībām – aut.] ir cilvēka galīgums" (Heidegger 1929/2010, 229), tad šis „sākotnējais" ir *laiks*.

Tieši šajā salikumā (t. i., „transcendence un galīgums") ir cilvēka metafizikas kodols. Tāpēc metafizikas pamatojums tomēr būs atrodams nevis filozofiskajā antropoloģijā, bet gan cilvēka galīguma metafizikā. I. Kants – tā uzsver M. Heidegers – ir devies šajā virzienā. Par to liecina arī I. Kanta 1791. gada 11. maija vēstule Markusam Hercam (*Markus Herz*), kurā viņš izsakās, ka patiesās un dziļākās grūtības, kas sagaida filozofiju, ir izvērst „metafizikas metafiziku". M. Heidegers šiem I. Kanta vēstules vārdiem, kurus viņš citē, piebilst: cilvēka transcendence un galīgums nav izziņas veida raksturojums, bet gan cilvēka esamības veida raksturojums. Cilvēks

[2] Šeit un turpmāk izvēlētie citāti no darbiem oriģinālvalodā autoru tulkojumā.

rada savu dzīves uzmetumu – savu eksistenci laikā no transcendences viņpus esošā – un tomēr ir ierauts esošajā: cilvēks ir pasaulē un vienlaikus ir arī uz tās robežas, t. i., cilvēkam ir pasaule, bet pasaule viņam sākas *no* tās robežas. Līdzīgi (arī stilistiski analogi) šo domu izsaka M. Heidegera laikabiedrs Ludvigs Vitgenšteins (*Ludwig Wittgenstein*), „Tractatus Logico-Philosophicus" („Loģiski filozofisks traktāts") lietojot jēdzienu *mistiskais*, resp., ne jau tas, kā pasaule (kā lietu stāvoklis) pastāv, bet gan, *ka* tā ir. „Pasaules kā ierobežota veseluma pieredze ir mistiska" (Vitgenšteins, 2006, 143). Arī M. Heidegers vēlas tematizēt šo „mistisko", ko viņš savā tā brīža jēdzieniskajā valodā sauc par *transcendenci*, kurā cilvēks ir ārpus pasaules kā ierobežota veseluma, un tajā pašā laikā viņš ir pasaulē (esošajā). Abi domātāji te apraksta robežpieredzi jeb pieredzes robežu, no kuras veidojas ikviena pieredze un kuru tā nevar pati iekļaut pieredzē, t. i., nevar to aplūkot citādi kā *tikai* pieredzes robežu jeb „mistisko", kas „notiek", nevis pats „ir". Tas, kas ir, tieši šajā notikumā (kam M. Heidegers piešķir vārdu *transcendence*) iegūst savu „esošumu" laika prizmā.

M. Heidegera uzstāšanās Rīgā ir viduspunkts ļoti intensīvam filozofa dzīves un darba posmam: tūlīt pēc „Esamības un laika" publicēšanas 1927. gadā viņš iecer un atmet šī traktāta turpinājumus. Posma intensitāte izpaužas arī viņa priekšlasījumu braucienos uz Amsterdamu, Rīgu un (30. gadu vidū) uz Romu. M. Heidegers – atšķirībā no vairākiem citiem sava laika filozofiem – ir ļoti atturīgs ceļotājs. Taču tieši Rīgas lekcijās M. Heidegeram izdodas produktīvi izvērst nepabeigtā traktāta aporijas.

3. Ērika Zēla Rīgā un viņas darbs „Izziņas ontika sengrieķu filozofijā"

Darba „Izziņas ontika sengrieķu filozofijā. Kritisks mācības par maņu īpašību subjektivitāti vēstures pētījums" autore ir vācbaltiešu filozofe Ē. Zēla. Šī darba pamatā ir Ē. Zēlas habilitācijas darbs „Historisch-kritische Studien zur Entstehung des Empfindungsproblems" („Kritisks pētījums par uztveres problēmas rašanos", Sehl, 1935), kuru viņa izstrādā Herdera institūtā K. Štafenhāgena vadībā, kas bija ne tikai viens no ietekmīgākajiem Herdera institūta pārstāvjiem, bet arī viens no pazīstamākajiem un ietekmīgākajiem vācbaltiešu intelektuāļiem (Bičevskis & Neugebauer, 2023, 6). Ē. Zēlas habilitācijas darbu recenzē Edmunda Huserla (*Edmund Husserl*) skolnieks, fenomenologs Aleksandrs Pfenders (*Alexander Pfänder*) un M. Heidegers. M. Heidegers recenzijā raksta:

> „Pētījums ir ļoti nozīmīgs jau tikai tajā uzdotā jautājuma dēļ. Eksplicīti noraidot jaunlaikos tapušo skaidrojumu ienešanu sengrieķu filozofijā, tiek sniegts ieguldījums sengrieķu domas patstāvības atjaunošanā, turklāt sistemātiskais jautājums par uztveres būtību un tās dotībām piešķir [šai domai] vērtīgu skaidrojumu un to attīsta.

> Izklāsts ir pamatīgi un patstāvīgi izstrādāts, balstoties avotos. Sengrieķu jautājumu par esamību, kura ietvarā rodas un pastāv jautājums par uztveri, var attīstīt vēl sākotnējāk [vācu val. *ursprünglicher*], nekā tas paveikts darbā, kas šajā nozīmē turpina virzīties vecajās sliedēs. Tomēr šis apsvērums nevar mazināt pētījuma vērtību" (LVVA 4472.1.13, 6. lp.).

Recenzijā rakstītais iekļaujas M. Heidegera 20. gadsimta 30. gadu filozofiskajās tēmās un aktualitātēs: uzsvars uz atgriešanos pie grieķu sākotnes, jaunlaiku skatījuma uz grieķu filozofiju hermeneitiska destrukcija, centrālais jautājums – jautājums par esamību – jāņem vērā visur, kur ir runa par grieķu filozofiju, arī tad, ja pievēršas tikai uztveres problēmai (Bičevskis & Neugebauer, 2023, 6). M. Heidegera recenzija kopumā ir pozitīva. Pirmkārt, recenzijas beigās viņš norāda, ka šis darbs atbilst habilitācijas procesa un darba nosacījumiem. Otrkārt, uzslava, ko viņš velta Ē. Zēlai, par spēju izvairīties no „jaunlaiku noteiksmēm", nav mazsvarīga, ņemot vērā viņa kritisko skatījumu uz jaunlaiku filozofiju. Tomēr, par spīti tam, ka Ē. Zēlai ir izdevies izvairīties no jaunlaiku skatījuma ietekmes, tas nenozīmē, ka viņa ir pietuvojusies autentiskajai grieķu filozofijai, jo viņa nesaskata uztveres problēmas saistību ar esamības problēmu un neuzsver esamības jautājuma centrālo vietu grieķu filozofijā. Tādēļ Ē. Zēlas darbs paliek līdzšinējā izpratnē. M. Heidegers slavē Ē. Zēlu par to, ka viņa neraugās uz grieķu filozofiem caur jaunlaiku filozofijas kategorijām un problēmām, bet peļ, ka viņa neskatās uz grieķu filozofiju caur paša M. Heidegera filozofijas kategorijām un problēmām, kuru izmantošanai sengrieķu filozofijas aplūkojumā gan būtu jāveic priekšdarbi.

Pirms Ē. Zēlas darba izvērtējuma M. Heidegera norādītajā aspektā – atbilstības grieķu filozofijas problēmām(-ai) (izvairoties no grieķu skatījuma ar citu filozofu vai cita perioda filozofijas acīm) –, jāsaprot, vai Ē. Zēla pati atzīst, ka viņas mērķis ir filozofiski bezpartejiski izklāstīt grieķu filozofu domas par uztveri, rekonstruēt viņu autentiskās pozīcijas, vai arī viņa analizē grieķu filozofiju no sava laika filozofisko problēmu skatpunkta. Uzdevums nav viegls, jo Ē. Zēlas habilitācijas darbs un tajā balstītā grāmata, atbilstoši akadēmiska kvalifikācijas darba prasībām, ir visai formāla, pati Ē. Zēla kā autore ar noteiktu pozīciju darbā eksplicīti neparādās, darba galvenais uzdevums pirmajā tuvinājumā patiešām šķiet vai nu iepazīstināt lasītāju ar grieķu filozofu idejām par uztveres problēmu, vai arī pārliecināt par savām zināšanām šajā jautājumā. Ē. Zēla darbā rūpīgi analizē uztveres un izziņas problēmas (līdz ar to arī subjektivitātes un objektivitātes problēmas) izvērsumu un attīstību no pirmssokrātiķiem līdz skeptiķiem. Viņas darbošanos lielākoties tikai ar avotiem M. Heidegers slavē, jo tas apliecina, ka darbs izstrādāts, nepaļaujoties tikai uz sengrieķu domas vēlākām interpretācijām.

Ē. Zēlas izvairīšanās piesaukt cita perioda (izņemot antīko grieķu) filozofus ir jo zīmīgāka tāpēc, ka viņas darbā ir viens izņēmums – Pauls Nātorps (*Paul Natorp*),

viens no t. s. Marburgas neokantisma skolas prominentākajiem pārstāvjiem. Ē. Zēla atsaucas uz P. Nātorpa 1903. gada darbu „Platos Ideenlehre: eine Einführung in den Idealismus" („Platona ideju mācība: ievads ideālismā"). Darba ievadā P. Nātorps rakstījis, ka „šai grāmatai jānonāk visu to rokās, kuri jūt vajadzību pilnībā izprast, ko Platona vārds cilvēcei nozīmējis līdz šim un ko tam turpmāk jānozīmē" (Natorp, 1921/2004, VII). Platons, pēc P. Nātorpa domām, ir nozīmīgs tādēļ, ka „ievadīšana Platona [filozofijā] ir filozofiska audzināšana", bet „filozofija saskaņā ar tās stingro vēsturisko jēdzienu ir nekas cits kā ideālisms" (Turpat, IX), savukārt „ideālisma izpratne, kas mūsu laikam, jāsaka, ir tikpat kā zudusi un kuru atmodināt, kā es kopā ar dažiem citiem uzskatu, ir absolūti nepieciešams" (Turpat, VIII). Tātad Platons P. Nātorpu interesē galvenokārt kā iespēja iedzīvināt, pēc viņa domām, nepieciešamo ideālismu, tomēr tas nenozīmē, ka P. Nātorps neļauj „runāt" pašam Platonam. Gluži pretēji, tā kā „Platonā ideālisms ir sākotnējs un vienlaikus autohtons" (Turpat, IX), ideālisma pētījums ir Platona filozofijas pētījums. P. Nātorps negrib piedāvāt noteiktu Platona interpretāciju, bet „pēc iespējas vairāk ļaut runāt Platonam" (Turpat, XI). 1921. gadā iznāk pārstrādāts šī darba izdevums, kura ievadā P. Nātorps raksta:

> „Darbs pie Platona filozofijas man jau sen ir cieši saistīts ar darbu pie manis paša filozofijas. Es nevarētu pateikt, vai dziļa sistemātisku jautājumu pārdomāšana man ir palīdzējusi nonākt pie tīrākas Platona izpratnes vai otrādi. Bet es uzskatu, ka tas ir ne tikai mans, bet arī visas filozofijas liktenis" (Turpat, XII).

P. Nātorps neatzīst, ka viņa filozofiskās problēmas un idejas neļautu viņam izprast Platonu, gluži pretēji, P. Nātorps uzskata, ka viņa un Platona filozofijas problēmas un kategorijas ir savstarpēji izgaismojošas un filozofijā paša un cita filozofijas domu apvienojums ir vienīgais ceļš, jeb – tā arī *ir* filozofija. Par spīti paša P. Nātorpa skatījumam uz savu darbu, filozofu publika to uztvēra pretrunīgi. Hanss Georgs Gādamers (*Hans-Georg Gadamer*) norāda, ka „Nātorpa Platona mācības skatījums bija viena no paradoksālākajām tēzēm, kādas vien vēsturiskā pētījumā tikušas izvirzītas. [..] Nātorpa Platona filozofijas skatījums bija un paliek vērienīga abstrakcija" (Gadamer, 1977, 66).

Arī Ē. Zēla iebilst P. Nātorpa Platona izziņas teorijas interpretācijai. Runa ir par Platona dialoga „Teaitēts" izpratni, kuru P. Nātorps interpretē transcendentālā nozīmē (Sehl, 1936, 67). P. Nātorps kontrastē kritisko un dogmatisko skatījumu uz izziņas norisi. Dogmatiskais skatījums paredz, ka priekšmeti sākotnēji tiek uztverti ar maņām, tad – caur to atveidu jeb priekšstatu, kas no ārpuses tiek uzspiests dvēselei kā zīmogs. Attiecināt šādā veidā gūtu priekšstatu („pareizo priekšstatu") uz lietu nozīmē izzināt. Šādu izziņas izpratni P. Nātorps kritizē. Ē. Zēla šeit atsaucas uz P. Nātorpa jautājumu par to, kāda loma šādi izprastā izziņā ir dvēselei. P. Nātorps

norāda: ja dvēseles lomas izpratne izziņā jāsavieno ar izziņas attēlošanas teoriju (vācu val. *Abbildtheorie*), tad runa ir par dvēseli ķermeniskā izpratnē, dvēseli kā „centrālo orgānu" (Sehl, 1936, 67–68). P. Nātorps noraida minēto izziņas skatījumu tādēļ, ka šāda doma par dvēseli būtu ļoti grūti pamatojama, turklāt ar nepārskatāmām konsekvencēm, – proti, apšauba, ka izziņa ir priekšmeta attēlojums subjekta apziņā (veidojoties priekšstatam), kas rodas „nospieduma" rezultātā jeb tajā, kādu iespaidu uz apziņu atstāj priekšmets, kā arī noraida šajā izziņas skatījumā implicēto dvēseles izpratni. Ē. Zēla, savukārt, nepiekrīt šādam interpretācijas pavērsienam. Viņa norāda, ka „ar eksplicīto nošķīrumu starp maņu īpašībām atbilstoši maņu orgāniem, kā tas ir „Teaitētā", kur ir īpaši uzsvērts, ka dzirdi nepastarpina seja un otrādi, tiek sperts solis fizioloģijas sfērā", turklāt P. Nātorps pats „īpaši uzsver, ka Platons pieņem fizioloģiskos korelātus" (Turpat, 68). Tas nozīmē, ka P. Nātorpa interpretācijai var pārmest arī zināmu nekonsekvenci. Tomēr lielākā šīs interpretācijas problēma ir saistīta ar jautājumu par izziņas fizioloģiskajiem korelātiem. Ē. Zēla raksta par „mūsu kairinājuma [vācu val. *Reiz*] un maņu uztvērumu [vācu val. *Sinnesempfindungen*] jēdzienu", kas „ļauj apstiprināt konstruktīvo transcendentālisma patiesības jēdzienu arī fizioloģijas sfērā" (Turpat). Tieši šādi izprasta kairinājuma neesamība noved pie pieņēmuma, ka uztvere ir attēlojoša un tātad nav subjektīva. Citiem vārdiem, fizioloģiskā kairinājuma izslēgšana no izziņas procesa noved pie pretējā, nekā gaidīts: izziņa tiek nevis noraidīta, bet apliecināta kā attēlojums. Ē. Zēla uzskata, ka ir būtiski atzīt izziņas fizioloģisko dimensiju, lai to saprastu atbilstošā veidā un adekvāti izveidotu izziņas teoriju, jo „maņu fizioloģija joprojām būtiski ietekmē izziņas teoriju. Tāpēc nevajadzētu brīnīties, ka pirmais juteklisko uztvērumu aplūkojums saskaras ar grūtībām tieši šajā nozīmē" (Turpat). Spriežot par Platonu, viņas secinājums ir pretējs P. Nātorpa paustajam, jo „Platonā, šajā fizioloģiskajā nozīmē, mums ir darīšana tikai ar attēlošanas teoriju, kas izslēdz maņu dotumu [vācu val. *Empfindungsgegebenheiten*] subjektīvo raksturu" (Turpat). Tomēr šīs kategorijas nepalīdz saprast Platonu. Ē. Zēla norāda, ka izziņas subjektīvā un fizioloģiskā dimensija nav Platona filozofijas izpratnei derīgas kategorijas, tādēļ ka Platonam bija cits (ne kvantitatīvs) skatījums uz esošo (Turpat, 69).

Viens no iespējamiem iemesliem, kāpēc Ē. Zēla darbā izvēlas pieminēt P. Nātorpu un kritiski izvērtēt viņa interpretāciju, ir tāds, ka P. Nātorpa Platona interpretācija ir, no vienas puses raugoties, specifiska, no otras puses – visai ietekmīga attiecībā uz Platona mācības izpratni 20. gadsimta pirmās puses vācu valodas filozofiskajā telpā. Ja piekrīt M. Heidegeram, ka Ē. Zēla darbā mēģina raudzīties uz grieķu filozofiju, kāda tā bija neatkarīgi no gadsimtiem ilgā filozofisko problēmu un kategoriju uzslāņojuma, t. i., šajā nozīmē – raudzīties objektīvi –, tad viņas pausto P. Nātorpa kritiku var saprast kā mēģinājumu atsvabināt grieķu filozofijas izpratni no dažādiem interpretatīviem uzslāņojumiem. Tieši šo mēģinājumu M. Heidegers Ē. Zēlas darbā īpaši novērtē. Ir vērts pieminēt, ka 1924. gadā, kad Pauls Nātorps

mirst, M. Heidegers Marburgas Universitātē lasa lekciju kursu par Platona dialogu „Sofists". Lekciju kurss publicēts M. Heidegera kopoto rakstu 19. sējumā, kura dažas pirmās lappuses veltītas P. Nātorpam. M. Heidegers sāk ar to, ka sakarā ar P. Nātorpa neseno nāvi priekšlasījums par Platonu Marburgas Universitātē jāsāk ar atsauci uz viņu, ņemot vērā viņa Platona interpretācijas nozīmi darbā „Platos Ideenlehre" („Platona mācība par idejām"). M. Heidegers raksta:

> „Īpašais šajā darbā ir filozofiskās izpratnes līmenis, uz kuru tas bija vērsts, un izpildījuma neatkārtojamā vienpusība [vācu val. *beispielloser Einseitigkeit*]. Šī „vienpusība" nav jāsaprot kā trūkums, bet tieši tā uzrāda tiekšanās intensitāti [vācu val. *Intensität des Vordringens*]. Grāmata lika saprast, ka izpratnei nepietiek ar vielas pārzināšanu un ka šādu darbu nevar paveikt ar sagrābstītām filozofiskām vidusmēra zināšanām. Grāmatas [vērtības] labākais apliecinājums ir tajā, ka tai iebilda, t. i., tā lika apzināties" (Heidegger, 1992, 1).

Kā augstāko P. Nātorpa darba vērtību M. Heidegers min to, ka P. Nātorps nemēģina objektīvi izklāstīt Platona idejas, bet pasniedz tās savas filozofijas – ideālisma – gaismā. M. Heidegera atzinība ir neviltota. M. Heidegera paša skatījums uz Platonu ir rūpīgi veidota (nepieciešamie priekšdarbi: filozofiski fenomenoloģiska un vēsturiski hermeneitiska sagatavošanās) un atklāti pieteikta interpretācija M. Heidegera centrālās filozofiskās problēmas – esamības un esošā attiecību – gaismā. Visur, kur M. Heidegers runā par Platonu, šķiet, ka Platons risina to pašu problēmu, ko M. Heidegers, turklāt tādā pašā nozīmē. Starp M. Heidegeru un Platonu nav novelkama robeža, un šī robeža arī nav nepieciešama, jo tikai tā filozofs (nevis filozofijas vēsturnieks) var nodarboties ar cita filozofa darbiem.

Izejot no šīs sava skolotāja M. Heidegera nostādnes, P. Nātorpa skolnieka un kolēģa E. Kasīrera sastādītā jubilejas izdevumā, kas iznāk par godu P. Nātorpa 70 gadu jubilejai viņa nāves gadā, H. G. Gādamers pievēršas interpretācijas problēmai un uzdod jautājumu par to, kā raudzīties uz citu, aizgājušo laiku filozofu darbiem. Viņš uzsver vēsturiskā konteksta nozīmi filozofisku problēmu izpratnē, vai vispār – filozofisku problēmu konstatācijā, jo kaut kas kļūst par filozofisku problēmu tikai no noteiktas vēsturiskas pozīcijas perspektīvas. H. G. Gādamers raksta:

> „Tādu problēmu, kuras būtu neatkarīgas no skatītāja vēsturiskuma, principiāla redzamība nebūtu nevienam nedz „redzamība", nedz arī „problēma". Problēmas, kuras nebūtu formulētas un kurām nebūtu pretnostatīta noteikta vēsturiska situācija, nebūtu problēmas. Jo problēmas būtība ir būt ikreiz aktuāli formulētai" (Gadamer, 1924, 61).

No sacītā izriet, ka Platona filozofija kā problēma var būt tikai viņam un tiem, kas ir viņa vēsturiskajā situācijā, bet tiem, kuri, tāpat kā P. Nātorps, ir citā situācijā, Platona filozofijai kā filozofiskai problēmai var pievērsties tikai caur sava laika filozofisko aktualitāšu prizmu. P. Nātorps, tāpat kā M. Heidegers, piekrīt šim apsvērumam, tā saprotams viņa iepriekš citētais izteikums par filozofijas likteni, kas vienam filozofam liek raudzīties uz otru caur savām idejām, tādējādi labāk saprotot gan savas, gan, galu galā, arī citu filozofu idejas, ciktāl tām ir jāpastāv kā filozofiskām problēmām.

Atgriežoties pie M. Heidegera izteiktā Ē. Zēlas darba vērtējuma, jāatzīst, ka M. Heidegers uzslavēja nevis viņas objektivitāti, bet drīzāk viņas izvairīšanos no antīko grieķu filozofijas tematizācijas caur citu, vēlāku gadsimtu filozofu ideju prizmu, bet Ē. Zēlas nopēlums par palikšanu uz vecajām sliedēm drīzāk attiecināms uz to, ka Ē. Zēla uz grieķiem neraudzījās arī caur paša M. Heidegera filozofijas prizmu. Neatkarīgi no M. Heidegera vērtējuma uz Ē. Zēlas darbu var attiecināt H. G. Gādamera formulēto problēmu, proti, ka tajā apskatītās idejas nav problēmas. Tomēr var arī jautāt, vai problēmu meklējuma nepieciešamība jau nav vēsturiski nosacīta parādība?

20. gadsimta vēstures skarbie pavērsieni neļauj Ē. Zēlai turpināt akadēmisko karjeru un filozofisko ceļu. Pēc 1939. gada vācbaltiešu piespiedu atgriešanās Vācijā un kara Ē. Zēla dzīvo Berlīnē, strādā skolā un raksta dzeju. Viņas dzeja nav aplūkota nedz 20. gadsimta lirikas, nedz trimdas literatūras, nedz salīdzināmās literatūrzinātnes pētījumos. Tas pats jāsaka arī par viņas pirmajiem daudzsološajiem pētījumiem filozofijā laikmetīgās filozofijas kontekstā (Bičevskis, 2024).

4. Makss Planks Rīgā un viņa priekšlasījums „Reliģija un dabaszinātnes"

M. Planks ierodas Rīgā tad, kad Herdera institūts ir bijis darbīgs jau vairāk nekā 15 gadus. M. Planka vizīte ir ilgi gatavota – Herdera institūta arhīvā glabājas sarakste starp institūta vadību un M. Planku (Bičevskis, 2023). 1937. gada maija Rīgas vizīte un priekšlasījums „Reliģija un dabaszinātnes" Mazajā ģildē ir daļa no M. Planka Baltijas ceļojuma, kurā viņš viesojas arī Tartu Universitātē. M. Planka vizīte Rīgā izraisa lielu interesi, un uz priekšlasījumu Herdera institūts īpaši aicina valsts amatpersonas un akadēmiskās vides pārstāvjus. Šis priekšlasījums, kurš vēlāk tiek publicēts Leipcigas Johana Ambrozija Barta (*Johann Ambrosius Barth*) izdevniecībā vairākos metienos (Planck, 1937/1938) un pēc tam iekļauts M. Planka tekstu krājumā „Wege zur physikalischen Erkenntnis" („Ceļi pie fizikālās izziņas"), kas 1949. gadā publicēts ar jaunu nosaukumu „Vorträge und Erinnerungen" („Priekšlasījumi un atmiņas", Planck, 1949; 2001), ir koncentrēts sava laika dabaszinātņu pozīcijas izklāsts jautājumā par realitātes izziņu.

Priekšlasījuma sākumā M. Planks ieskicē 19. gadsimta un 20. gadsimta sākuma gaitā izmainīto situāciju, kurā dabaszinātnieki komunicē ar sabiedrību: „Laikam gan drīkst apgalvot, ka šodien nav neviena cilvēces kultūras jautājuma – lai arī cik abstrakts tas būtu – kas nebūtu saistīts ar kādu dabaszinātniski aplūkojamu problēmu" (Planck, 1949, 318). M. Planks ar šo izteikumu nedomā tikai kultūras un sabiedrības aktuālo jautājumu (sociālo procesu vadība, industrializācijas sekas, masu kultūra un patērniecība, higiēna, medicīna) zinātniskošanu, kas tobrīd tiek apzināta kā problēma un jau tolaik raisa izteikti pretējus viedokļus. Viņš redz arī to, ka modernajā laikmetā no zinātnes tiek sagaidīta atbilde arī tajos jautājumos, kas būtiski pārsniedz tehniski un sistemātiski risināmo praktisko jautājumu loku. Šos pārsniedzošos jautājumus M. Planks lielā mērā apkopo jau priekšlasījuma nosaukumā ietvertajā norādē uz reliģiju.

Refleksiju par reliģiju M. Planks sāk ar atsauci uz Johana Volfganga fon Gētes (*Johann Wolfgang von Goethe*) „Faustu" un uz reliģiskās ticības nozīmi dižu kultūras radītāju dzīvē un darbos mākslas, zinātnes un politikas jomā. Tomēr tūlīt viņš arī ievieš norādi uz neiespējamību modernajā kultūrā atgriezties pie kādreiz pastāvējušās „naivās ticības" (arī ticības brīnumiem kā pārdabiskiem faktiem). M. Planks nosoda moderno ateismu, kas savas idejas vienkāršoti pamato ar dabaszinātniskām atziņām. Tomēr pat noraidot ateismu (un vienkāršotas atsauces uz dabaszinātnēm tā pamatojumos), nekādi nevar izvairīties no jautājuma „Vai dabaszinātniski izglītots cilvēks var vienlaikus būt arī patiesi reliģiozs cilvēks?" (Planck, 1949, 320). Uz šo jautājumu grūti sniegt atbildi, ja vispirms principiāli nejautā: vai Dievs ir tikai cilvēka garā, t. i., vai „Dievs mājo tikai ticīgo dvēselēs" vai tomēr „valda pār pasauli neatkarīgi no tā, vai tam tic vai netic" (Turpat, 324)? Šis M. Plankam nebūt nav vienkāršs reālisma garā ieturēts jautājums: priekšlasījuma gaitā viņš vairākkārt (arī tieši neatsaucoties) lieto I. Kanta transcendentālajā filozofijā pazīstamus formulējumus (Lankenau, 1957). Tikai uz I. Kanta kritiskās filozofijas (un transcendentālās filozofijas tālākās attīstības) fona viņš piesaka fizikas tuvošanos realitātei: „Fizikālā zinātne atbalsta pieņēmumu par reālu, no mums neatkarīgu pasauli, kuru mēs gan nekad neizzināms tieši, bet vienmēr caur mūsu maņu uztvērumiem un ar tiem pastarpinātiem mērījumiem" (Planck, 1949, 327). M. Planka skatījumā pārsteidzoši ir tas, ka cilvēks, kurš ir kā pazudis neizmērojamā visumā, spēj mērīt pasaules elementāros būvakmeņus (atomu mērāmās konstantes – to masu un enerģiju), kā arī tas, ka visās dabas norisēs cilvēks konstatē zināmas likumsakarības. Šo pārsteidzošo, „brīnumaino" M. Planks saista tieši ar I. Kanta izteikumu par „zvaigžņoto debesi pār mani" kā – paralēli morālajam likumam cilvēkā – izbrīnu raisošo un tādējādi cilvēka dzīvi būtiski ietekmējošo faktu.

Izbrīns par zvaigžņoto padebesi tagad ir pārveidojies modernajā zinātnē noteiktu dabas likumu izziņas formā. Enerģijas nezūdamība ir viens no šiem likumiem. M. Planks pārmet pozitīvismam neleģitīmu atsauci uz I. Kantu, kad runa ir par to,

ka likumus dabai nosaka cilvēks: „Pēc visa, ko māca eksaktās dabaszinātnes, visā dabā, kurā mums, cilvēkiem, uz mūsu niecīgās planētas, ir gandrīz nepamanāma loma, valda noteikta likumsakarība, kura ir neatkarīga no domājošās cilvēces un kura tomēr [..] pieļauj formulējumu, kas atbilst mērķtiecīgai darbībai. Tā ir saprātīga pasaules kārtība, kurai pakļauta daba un cilvēks, taču kuras īstā būtība ir un paliek mums neizzināma" (Planck, 1949, 330).

Tādējādi reliģija un dabaszinātnes satiekas jautājumā par pasaulē valdošo spēku un kārtību. M. Planka uzskats te ir gluži analogs Emīla Dibuā-Reimona (*Emil du Bois-Reymond*) slavenās runas „Über die Grenzen des Naturerkennens" („Par dabas izziņas robežām", Du Bois-Reymond, 1872) skatījumam: pastāv no cilvēkiem neatkarīga pasaules kārtība, taču šo pasauli un šo kārtību nevar un nekad nevarēs tieši izzināt. Reliģija te izlīdzas ar simboliem kā norādēm uz augstāku spēku; dabaszinātnes – ar mērījumiem, paliekot savu eksperimentu un metožu ietvaros. Šajā salīdzinājumā starp reliģiju un dabaszinātnēm M. Planks tomēr uzsver, ka jāievēro arī atšķirīgais: reliģijā primāri un tieši dotais ir Dievs un simboli ir tikai sekundārais, lai gan neizbēgamais sākotnēji dotā skaidrojums. Dabaszinātnēs ir otrādi – primārais un dotais ir tikai maņu uztveres saturs un no tā atvasinātie mērījumi. No tiem izejot, pētnieki nonāk pie domas par pasaules kārtību. Reliģijai Dievs ir visa sākumā, zinātnei – beigās: „Vieniem Dievs ir visa pamats, otriem – ikviena pasaules uzskata būvniecības noslēdzošais kronis" (Planck, 1949, 332). Dabaszinātnēm atbilst izziņa un prāts, bet reliģijai – rīcība, kur vajadzīgs lēmums „šeit un tagad" un ētika. Abi ceļi nevis ir „diverģenti, bet gan paralēli" un „satiekas tālā bezgalībā pie tā paša mērķa" (Turpat, 333). Atkārtojot (bet tieši necitējot I. Kanta „Tīrā prāta kritikas" ievada formulējumus), M. Planks priekšlasījuma noslēgumā vēršas pret skepticismu, dogmatismu, pret ateismu un māņticību. Cīņā pret šiem laikmeta izaicinājumiem reliģija un zinātne ir vienā frontes pusē un „šīs cīņas devīze vienmēr skanējusi un vienmēr skanēs: „Pie Dieva!"" (Turpat). Vācu fiziķa skatījumā, „lai kur un cik tālu mēs raudzītos, starp reliģiju un dabaszinātnēm mēs neatrodam nekādu pretrunu, pašos būtiskākajos punktos tieši pretēji – saskaņu" (Turpat, 332). Šī saskaņa gan ir iespējama tikai tad, ja reliģija nav dogmatiska un zinātne tiek izprasta kā realitātes kārtības bezgalīga izziņa. Šāds skatījums atbilst tā laika liberālās protestantiskās teoloģijas pozīcijai un neokantisma garā (Hermanis Koens (*Hermann Cohen*), P. Nātorps, E. Kasīrers) ieturētai zinātnes filozofijai, kas aizstāj lietu un procesu principiālo neizzināmību ar optimistiski iekrāsotu izziņas progresu. Izziņa, tiesa gan, ir bezgalīgs progress. Lietu principiālās neizzināmības negativitāte tiek mīkstināta ar bezgalīgas izziņas perspektīvu.

Savu priekšlasījumu M. Planks Rīgā (un Tartu) velta „baltiešu" vienotībai, spēkam un zinātkārei. Gadu pirms tam bija beidzies viņa ievēlēšanas termiņš Ķeizara Vilhelma Zinātnes veicināšanas biedrības prezidenta amatā. Šīs biedrības darbību pēc kara turpināja Maksa Planka biedrība. Jāņem vērā, ka Rīgas un Tartu

priekšlasījuma laikā M. Plankam ir jau gandrīz 80 gadu. Tas ir viņa kā zinātnieka pārdomu kopsavilkums, kā arī sabiedrības un zinātnes komunikācijas piemērs.

Secinājumi

Zinātnes un filozofijas atklājumi un idejas rodas un tiek attīstītas noteiktās intensīvās zinātnisko kopienu, reģionu, institūciju vides, kultūras prakses un komunikācijas konstelācijās. Tajās parādās teksti, kurus šīs konstelācijas ir ģenerējušas un kuri savukārt dažādos veidos ietekmē zinātnieku kopienas, akadēmiskās institūcijas un intelektuālo aktivitāšu intensitāti lokālā un plašākā mērogā. Uz Rīgu zināšanas un prakse, idejas un grāmatas tiek ne vien atvestas, bet, pateicoties vietējai konstelācijai, tiek šeit arī radītas. Turklāt 20. gadsimta 20.–30. gados var vērot to, ka konstelācijas ģenerētā zinātnisko un filozofisko grāmatu produkcija aizsniedz gan ļoti specifiskas dažādu zinātņu un filozofisko disciplīnu kopienas, gan Eiropas un pasaules mēroga zinātnes apvienības, gan lokālo sabiedrību, gan plašāko Eiropas intelektuālo telpu. Vērtējot Rīgu kā nozīmīgu grāmatu recepcijas un arī ģenerēšanas vietu, redzams, ka ar Rīgas konstelāciju saistītās grāmatās ir gan zināšanu pārneses aspekts (J. fon Ikskils), gan populārzinātniski izglītojoša funkcija (M. Šēlers), gan inovatīvu ideju izmēģināšanas dimensija (M. Heidegers), gan specializētas jomas nostiprināšanas mērķis (Ē. Zēla), gan zinātnes un sabiedrības komunikācijas motīvs (M. Planks), gan arī specifisku nacionālo kopienu identitātes uzturēšanas aspekts (Ā. fon Harnaks).

Rakstā tuvāk aplūkotie piemēri (M. Heidegers, Ē. Zēla, M. Planks) turklāt rāda to, ka Rīgas konstelācijā ienākošās (migrējušās) idejas tik tiešām atrod auglīgu vidi, kurā tās veido skolu, tradīcijas aizsākumu (M. Heidegers, Ē. Zēla un M. Heidegera lasītāji Rīgā laikā no 1927. līdz 1930. gadam) augstskolu akadēmiskās prakses ietvaros (semināri, kolokviji, lekcijas, interpretācijas) un arī to, ka Rīgas konstelācijā ģenerētie teksti kļūst par savas nozares aktuāli nozīmīgiem atskaites punktiem (M. Heidegers, M. Planks) kā tā laika zinātnes vai filozofijas avangards. 20. gadsimta 20.–30. gadu Rīgā akadēmisko institūciju vidē ir zinātnieki, kuri nodarbojas ar pētniecību un sacer pētnieciskus tekstus tā laika Eiropas labāko paraugu līmenī (Ē. Zēla), savukārt Rīgas konstelācijai radītie teksti apkopo un padara universālu zinātnieku mūža pieredzi un devumu sabiedrībai kopumā nozīmīgos jautājumos (M. Planks). Šie piemēri apliecina, ka zinātnes un filozofijas grāmatu recepcijas un radīšanas procesi Rīgas konstelācijā ir pelnījuši detalizētākus pētījumus, kam, no vienas puses, ir labs atskaites punkts: materiālais un tematiskais slānis grāmatu radīšanā un aktuālie tā laika zinātnes tīklojumi Rīgā, Latvijā un Baltijā. No otras puses, šiem Rīgas (un Baltijas) konstelāciju pētījumiem ir labas metodoloģiskās saskarsmes iespējas ar intelektuālās vēstures pieejām – piemēram, „kolektīvo biogrāfiju" jeb prosopogrāfisko pieeju (Stone, 1971; Keats-Rohan, 2007). Grāmata,

teksts kā zinātnisku atklājumu, sociālās, politiskās un intelektuālās vēstures tīklojuma mezglu punkts parāda arī to intertekstuālo atsauču un valodisko īpatnību, kopīgo jēdzienu un ideju tīklu (Sturlese, 2007), kas raksturo noteiktas (zinātniskas) kopienas. Šādiem pētījumiem, kas jau ir sekmīgi izmēģināti dažādu zinātnisko kopienu izziņā, jāparāda Rīga un tās konstelācija kā nozīmīgs intelektuāls centrs Eiropā ar savām tradīcijām un auglīgu konstelāciju. 20. gadsimta vēstures traģiskie pavērsieni ir tās ievērojami mainījuši un ideoloģiski transformējuši, tomēr tilts starp mūsdienām un 19. gadsimta un 20. gadsimta pirmās puses intelektuālo dzīvi Rīgā un Baltijā nekad nav ticis sagrauts pilnībā.

LITERATŪRA

Adolf von Harnacks Vortrag in Dubbeln. (2019). *Mitteilungen aus baltischem Leben*, *3*, 8–9.

Bičevskis, R. (2018). "Wunder von ferne oder traum/ Bracht ich an meines landes saum". Heideggers Beziehungen zu Riga und seine Herder-Auslegung im Seminar des Sommersemesters 1939 "Zur Wesung des Wortes". *Heidegger Studies*, *34*, 17–41. Pieejams http://www.jstor.org/stable/45015268.

Bičevskis, R. (2022–2023). Kultūras pārneses ambivalences. Herdera institūts Rīgā un Latvijas Universitāte starp zinātnes diskursiem un kultūrpolitiku, personībām un laikmeta dinamiku. *Akadēmiskā Dzīve*, *58*, 99–106. Pieejams https://doi.org/10.22364/adz.58.12.

Bičevskis, R. (2023). No romantisma pie Maksa Planka, Jakoba fon Ikskila un Jozefa Nādlera: daba, reliģija un kultūrkritika 20. gadsimta 20.–30. gadu zinātnēs un Herdera institūtā Rīgā. *Reliģiski-filozofiski raksti*, *34*, 101–133. Pieejams https://doi.org/10.22364/rfr.34.

Bičevskis, R. (19.11.2024.). „Oniksa grotas". Herdera institūts Rīgā un Ērika Zēla. *Telos*. Pieejams https://telos.lv/herdera-instituts-riga/.

Bičevskis, R., & Brombach, B. (2019). Kulturpolitik und Wissenstransfer am Herderinstitut zu Riga? Ein Beitrag zur intellektuellen Geschichte des Baltikums in den 1920er und 1930er Jahren. *Forschungen zur baltischen Geschichte*, *14*, 136–156.

Bičevskis, R., & Brombach, B. (2023). Herderinstitut zu Riga in der Zeit von Heideggers Rigaer Aufenthalt. In R. Bičevskis, & H. Seubert (Hrsg.), *Heideggers Zeit des Umbruchs. 90 Jahre Rigaer Vorträge.* (Schriftenreihe Martin-Heidegger-Gesellschaft, 14). Baden-Baden: Verlag Karl Alber, 227–251.

Bičevskis, R., & Neugebauer, K. (2023). Heideggers Gutachten von Erika Sehls Habilitationsschrift zur Entstehung des Empfindungsproblems. In R. Bičevskis, & H. Seubert (Hrsg.), *Heideggers Zeit des Umbruchs. 90 Jahre Rigaer Vorträge.* (Schriftenreihe Martin-Heidegger-Gesellschaft, 14). Baden-Baden: Verlag Karl Alber, 5–8.

Daija, P. (2025). *Apgaismības starpnieki. Vācbaltiešu mācītāji latviešu rakstniecībā 1815–1848*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka.

du Bois-Reymond, E. (1872). *Über die Grenzen des Naturerkennens*. Leipzig: Verlag von Veit & Co.

Gadamer, H.-G. (1924). Zur Systemidee in der Philosophie. In *Festschrift für Paul Natorp: Zum Siebzigsten Geburtstage von Schülern und Freunden gewidmet*. Berlin, Boston: De Gruyter, 55–75.

Gadamer, H.-G. (1977). *Philosophische Lehrjahre*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.

Heidegger, M. (1927). *Sein und Zeit*. (Jahrbuch für Philosophie und phänomenologische Forschung, 8). Halle: Max Niemeyer Verlag.

Heidegger, M. (1929). *Vom Wesen des Grundes*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.

Heidegger, M. (1984). *Die Frage nach dem Ding. Zu Kants Lehre von den transzendentalen Grundsätzen* (Wintersemester 1935/36). (M. Heidegger, Gesamtausgabe, II: Abteilung: Vorlesungen 1919–1944, Bd. 41). Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.

Heidegger, M. (1992). *Platon: Sophistes* (Wintersemester 1924/25). (M. Heidegger, Gesamtausgabe, II: Abteilung: Vorlesungen 1919–1944, Bd. 19). Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.

Heidegger, M. (1995). *Phänomenologische Interpretation von Kants Kritik der reinen Vernunft* (Wintersemester 1927/28; 3. Aufl.). (M. Heidegger, Gesamtausgabe, II: Abteilung: Vorlesungen 1919–1944, Bd. 25). Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.

Heidegger, M. (2010). *Kant und das Problem der Metaphysik* (7. Aufl.). Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann. (Pirmizdevums: 1929)

Heidegger, M., & Jaspers, K. (1990). *Briefwechsel 1920–1963*. Frankfurt am Main, München: Vittorio Klostermann & Piper.

Henrich, D. (1991). *Konstellationen. Probleme und Debatten am Ursprung der idealistischen Philosophie (1789–1795)*. Stuttgart: Klett-Cotta.

Henrich, D. (2004). *Grundlegung aus dem Ich. Untersuchungen zur Vorgeschichte des Idealismus. Tübingen – Jena 1790–1794*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Henrich, D. (2011). *Werke im Werden. Über die Genesis philosophischer Einsichten*. München: C. H. Beck.

Kants, I. (2011). *Tīrā prāta kritika*. Rīga: Zinātne.

Keats-Rohan, K. S. B. (Ed.). (2007). *Prosopography. Approaches and Applications*. Oxford: University of Oxford.

Krics, J. (2010). *Haoss un kārtība. Zinātne, sabiedrība, psihe*. (Tulk. R. Bičevskis). Rīga: Scientia vitae.

Lambert, J. H. (1771). *Anlage zur Architectonic, oder Theorie des Einfachen und des Ersten in der philosophischen und mathematischen Erkenntniß* (Bd. I–II). Riga: J. F. Hartknoch.

Lankenau, E. (1957). *Max Planck und die Philosophie*. Bonn: L. Leopold.

LVVA 4472.1.13 – [*Herdera institūta materiāli*]. Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 4472. fonds, 1. apraksts, 13. lieta.

Mulsow, M., & Stamm, M. (Hrsg.). (2025). *Konstellationsforschung* (2. Aufl.). Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Nadler, J. (1923–1928). *Literaturgeschichte der deutschen Stämme und Landschaften* (Bd. I–IV; 2. Aufl.). Regensburg: J. Habbel.

Natorp, P. (2004). *Platos Ideenlehre: eine Einführung in den Idealismus.* (Neausgabe der 2. Aufl. v. 1921). Hamburg: F. Meiner. (Pirmizdevums: 1921)

Planck, M. (1938). *Religion und Naturwissenschaft* (3. Aufl.). Leipzig: Johann Ambrosius Barth Verlag. (Pirmizdevums: 1937)

Planck, M. (1949). *Vorträge und Erinnerungen* (5. Aufl.). Stuttgart: Hirzel.

Planck, M. (2001). *Vorträge, Reden, Erinnerungen*. Berlin: Springer.

Scheler, M. (2018). *Die Stellung des Menschen im Kosmos*. Hamburg: Felix Meiner Verlag. (Pirmizdevums: 1928)

Sehl, E. (1931). *Kritische Studien zu Locke's Erkenntnistheorie.* Königsberg: Hartung.

Sehl, E. (1935). Historisch-kritische Studien zur Entstehung des Empfindungsproblems. Riga: Ernst Plates.

Sehl, E. (1936). *Erkenntnisontik in der griechischen Philosophie: kritische Studien zur Geschichte der Lehre von einer Subjektivität der Sinnesqualitäten*. Riga: Ernst Plates.

Sehl, E. (1964). *Verträumte Heimat Baltenland*. Berlin: Selbstverlag.

Sehl, E. (1975). *Vor Jahren*. Berlin: Selbstverlag.

Sehl, E. (1978a). *Einst und jetzt*. Berlin: Selbstverlag.

Sehl, E. (1978b). *Spätlese*. Berlin: Selbstverlag.

Sehl, E. (1979). *Diversa*. Berlin: Selbstverlag.

Sehl, E. (1982). *Abschied*. Berlin: Selbstverlag.

Stone, L. (1971). Prosopography. *Daedalus*, *100*(1), 46–79.

Sturlese, L. (2007). *Homo divinus*. Stuttgart: W. Kohlhammer Verlag.

Šēlers, M. (2008). *Cilvēka novietojums kosmosā*. (Tulk. I. Šuvajevs). Rīga: Zvaigzne ABC.

Vitgenšteins, L. (2006). *Loģiski filozofisks traktāts*. (Tulk. J. Taurens). Rīga: Liepnieks un Rītups.

von Harnack, A. (2019). *Über wissenschaftliche Erkenntnis, Riga 1913*. Bonn: Verlag Rudolf Habelt. (Pirmizdevums: 1913)

von Uexküll, J. (1928). *Theoretische Biologie* (2., gänzl. neu bearb. Aufl.). Berlin: J. Springer. (Pirmizdevums: 1921)

LATVIEŠU PAVĀRGRĀMATAS LAIKMETU GRIEŽOS[1]

Latvian Cookbooks in Historical Change

EGITA PROVEJA

[1] Raksts izstrādāts, pamatojoties uz 2015. gadā aizstāvēto promocijas darbu „Teksts un tā konvencijas. Latviešu tekstu modeļa „kulinārijas recepte" veidošanās un pārmaiņu procesi kontaktvalodu ietekmē diahroniskā skatījumā" (Proveja, 2015).

ABSTRACT

Keywords:
cookbook, complex text genre, table of contents, preface, communicative purpose, genre changes

The first cookbook in Latvian, compiled by the priest of Rubene, Christoph Harder, was published in 1795. Over the course of these two centuries, the structure of cookbooks, the layout of the texts, and the language used in them have changed due to the influence of various economic and social circumstances. In Latvian academic discourse, cookbooks, as so-called gastronomic or gastropoetic texts, have been studied primarily from the perspectives of literary, cultural, and historical studies. In contrast to the previously mentioned approaches, the aim of this study is to analyse the diachronic development of cookbook structure and language from the 18th century to the late 20th century from a text linguistic perspective.

Based on the approach of the German linguist Friedemann Lux (1981), cookbooks are viewed as a complex text genre containing many other "smaller" text genres. The most important text genre in a cookbook has always been the culinary recipe. Over the centuries, however, this text genre has been supplemented by many other "flanking" text genres in cookbooks, i.e., instructional texts or descriptions such as the table of contents, preface, instructions for kitchen planning, food shopping, serving dishes, nutritional tables, sample menus, and others. Attention is paid to the content analysis of the preface, since the introductory words can provide insight into extralinguistic aspects, such as its communicative purpose.

It is concluded that the preface has been a traditional part of cookbooks as a reference work since the beginning of the 20th century. By analysing the information in the preface, the authors' predominant motives or communicative purposes for publishing collections of culinary recipes in specific periods can be determined.

Regarding other texts found in cookbooks, a summary table shows which text types can be found in cookbooks as a complex text type published in Latvian over the course of their historical development. From a simple collection of culinary recipes in the 18th and 19th centuries, cookbooks developed into comprehensive guides in the early 20th century. At the end of the 20th century, the focus again shifted to culinary recipes, and most of the additional texts mentioned above were discarded.

Ievads

Pirmā pavārgrāmata latviešu valodā, Rubenes mācītāja Kristofa Hardera (*Christoph Harder*) sastādītā un izdotā „Tā pirmā pavāru grāmata", iznāk 1795. gadā Vidzemes guberņā. Savukārt gadu vēlāk, 1796. gadā, Kurzemes guberņā Johana Frīdriha Štefenhāgena (*Johann Friedrich Steffenhagen*) izdevniecībā publicēta „Latviska pavāru grāmata, muižas pavāriem par mācību visādus kungu ēdienus gardi vārīt un sataisīt" Matiasa Štobes (*Matthias Stobbe*) tulkojumā. Minētie izdevumi top apgaismības laikā, kad vācieši cenšas latviešu valodā izdot ne tikai garīgos tekstus, bet arī laicīgo literatūru. Heinrihs Šaudins (*Heinrich Schaudinn*) 18. gadsimta situāciju raksturo šādi: „Tā [pavārgrāmata – aut.] bija viens no tiem rakstu žanriem, ar ko apgaismības idejas pārņemti vīri tolaik latviešu un igauņu tautā gribēja nest lietderīgas zināšanas par bērnu audzināšanu, veselības aprūpi, no lauksaimniecības un dārzkopības"[2] (Schaudinn, 1937, 100). Kā aizsākumu laicīga satura grāmatām var minēt turpinājumizdevumu „Latviešu Ārste" (1768–1769), ko sagatavo ārsts Pēteris Ernsts Vilde (*Peter Ernst Wilde*) un tulko Jākobs Lange (*Jacob Lange*), vēlāk arī padomu grāmatas par lauksaimniecību un dārzkopību, piemēram, mācītāja Franča Johana Cekela (*Franz Johann Zoeckel*) sarakstīto un mācītāja Frīdriha Daniela Vāra (*Friedrich Daniel Wahr*) tulkoto darbu „Kartupeļu dārzs, ko tāpēc, lai mīļi Vidzemes latvieši ne vairs uz priekšu grūtu badu cieš, viens no viņiem uzticamiem dzīves biedriem še rakstos stāda" (1790). Vācu garīdznieku lomu laicīgo tekstu izdošanā izcēlis arī Jānis Vārsbergs: „Kas zīmējas uz pirmām lauksaimniecības grāmatām, tad to sarakstīšana bieži saistās ar garīdznieku vārdiem. Vēlāk rodas rakstītāji no citām aprindām, un beidzamā laikā pārsvarā raksti, kas plūst no mūsu lauksaimniecības zinātnieku un lietpratēju spalvas" (Vārsbergs, 1934, 291).

K. Harders 1794. gadā publicē paziņojumu vācu valodā („Ankündigung") par nodomu izdot pavārgrāmatu latviešu valodā. Tas sākas ar šādiem vārdiem: „Jau ilgu laiku dāmas Igaunijā bauda priekšrocību savā īpašumā turēt pavārgrāmatu vietējā valodā, kas viņām neapstrīdami rada daudz atvieglojuma un ērtuma. Jau ilgu laiku esmu arī no dāmām Vidzemē dzirdējis vēlmi iegūt šādu grāmatu latviešu valodā, lai to varētu iedot rokās saviem pavāriem un tādējādi atbrīvoties no pūliņiem un nepārtrauktiem rīkojumiem. Pēc ilgāka laika es uzdrošinos paziņot par pavārgrāmatu latviešu valodā" (Harder, 1794). Savukārt darbu pie 1796. gadā Jelgavā klajā laistās grāmatas iesāk Lestenes mācītājs Johans Frīdrihs Urbāns (*Johann Friedrich Urban*), bet viņu pieveic slimība, un izdevējs J. F. Štefenhāgens šo darbu uztic M. Štobem. Iedziļinoties ar šo grāmatu saistītajā diskursā, var secināt, ka ideja izdot pavārgrāmatu latviešu valodā ir radusies jau krietnu laiku iepriekš. To apliecina gan grāmatas izdevējs J. F. Štefenhāgens pavārgrāmatas priekšvārdā, gan

[2] Šeit un turpmāk citāti no vācu valodā publicētiem darbiem raksta autores tulkojumā.

arī viņa izdotā laikraksta „Mitauische Politische Zeitung" 81. izdevuma speciālajā pielikumā ietvertās recenzijas[3] anonīmais autors (Litterärische Anzeige, 1796).

Analizējot abu pavārgrāmatu tapšanas diskursu, redzams, ka grāmatu mērķauditorija ir nevis latviešu zemnieki, bet gan muižu pavāri. Netieši tas izsecināms no Jelgavā izdotās pavārgrāmatas priekšvārda, kur izdevējs J. F. Štefenhāgens uzskaitījis 117 personas, kas grāmatu pasūtījušas t. s. prenumerācijā. To vidū atrodami pārsvarā vācu uzvārdi. Savukārt eksplicīta norāde par mērķauditoriju rodama iepriekš minētajā „Mitauische Politische Zeitung" pielikumā publicētajā recenzijā: „Tātad tagad Štefenhāgena kungs kā drukātājs un kandidāts Štobes kungs kā pavārgrāmatas sagatavotājs kungiem, kā arī visiem smalkās pavārmākslas latviešu virtuoziem un palīgiem ar šo grāmatu ir radījuši pateicības vērtu dāvanu. Kaut arī tā ir latviešu valodā, pārējiem latviešiem no šīs grāmatas nebūs nekāda labuma" (Turpat).

Kā minēts iepriekš, abas pavārgrāmatas iznāk laikā, kad Vidzemes un Kurzemes guberņās valda apgaismības strāvojums. Lai arī adresētas vācu muižniekiem un latviešu tautības pavāriem, kas strādā viņu virtuvēs, kā laicīga un praktiska satura iespieddarbi tās ir saistītas ar apgaismības ideju. To, piemēram, norāda arī 1796. gada pavārgrāmatas recenzijas autors: „Bet varbūt tā [pavārgrāmata – aut.] lauzīs ceļu latviešu dabaszinātnēm, jo tie daudzie svešie ārvalstu produktu nosaukumi varbūt daudzos latviešos, kas prot lasīt, modinās vēlmi iegūt dabas zināšanas par šīm lietām" (Turpat).

Kopš pirmajiem pavārgrāmatu izdevumiem to uzbūve, tekstu izkārtojums un tekstos lietotā valoda divu gadsimtu gaitā ir mainījusies dažādu ekonomisko un sociālo iemeslu ietekmē.

Ārvalstu lingvisti, īpaši ģermānisti, pavārgrāmatu un kulinārijas recepšu pētījumiem dažādos aspektos pievērsušies jau 20. gadsimta 90. gados un 21. gadsimta sākumā (sk., piem., Torttila & Hakkarainen, 1990; Sandig, 1996; Terglane-Fuhrer, 1996; Wurm, 2007; Wolańska-Köller, 2010). Kulinārijas recepte kā teksta veids ir arī mūsdienu pētnieku uzmanības lokā, piemēram, diahroniskā aspektā (Arendholz et al., 2013; Hanus & Szwed, 2015), valodu sastatījumā (Szczęk & Kałasznik, 2017; 2018), arī attiecībā uz kulinārijas recepšu teksta lietojuma iespējām valodu apguvē (Bräuer, 2020; Pohl, 2020). Līdz ar digitalizācijas radītajām iespējām ārvalstu lingvisti ir pievērsušies arī elektroniskajā vidē publicētajiem kulinārijas recepšu tekstiem un to īpatnībām (sk., piem., Hanus & Kaczmarek, 2019; Wolańska-Köller, 2015).

[3] Kaut arī teksta vāciskais nosaukums „Litterärische Anzeige" vedina domāt, ka šeit reklamēta iznākusī grāmata, tā autors sevi dēvē par recenzentu, vienlaikus atzīstot, ka drīzāk var „šajā laikraksta pielikumā paziņot par iznākušo pavārgrāmatu un to ieteikt citiem, nevis precīzi izvērtēt" (Litterärische Anzeige, 1796). Tomēr jāsecina, ka teksts satur visaptverošu pavārgrāmatas recenziju, norādot gan uz tās pozitīvajiem, gan negatīvajiem aspektiem.

Latvijas zinātniskajā diskursā pavārgrāmatas jeb t. s. gastronomiskie jeb gastropoētiskie teksti pētīti galvenokārt literatūrzinātnes, kultūras un vēstures aspektā (sk., piem., Paškevica, 2012; Rinkeviča, 2014; Kalniņa, 2023). Atšķirībā no minētajām pieejām šā pētījuma mērķis ir analizēt pavārgrāmatu un to uzbūves diahronisko attīstību no teksta lingvistikas perspektīvas laikposmā no 18. gadsimta līdz 20. gadsimta nogalei. Pamatojoties uz Frīdemaņa Luksa (*Friedemann Lux*) (1981) pieeju, pavārgrāmatas tiek aplūkotas kā komplekss teksta veids jeb žanrs, kurā var būt iekļauti arī citi – „mazāki" – žanri. Pavārgrāmatu pamatā vienmēr ir bijusi kulinārijas recepte[4], tomēr gadsimtu gaitā to papildinājuši daudzi citi teksti. Lai sasniegtu minēto mērķi, diahroniskā skatījumā ir aplūkoti pavārgrāmatu tipi un to struktūra, resp., konkrētos laikposmos konstatējamie pavārgrāmatu veidojošie teksti.

Šā pētījuma īstenošanai ir izmantota kvalitatīvi aprakstošā satura analīzes metode (sk., piem., Kuckartz, 2018). Kvalitatīvā satura analīze īstenota induktīvi, atziņas atvasinot no apkopotā pētījuma materiāla konkrētajiem datiem, tos vispārinot un izdarot secinājumus par pavārgrāmatu vēsturisko attīstību.

Pētījumam tika izveidots latviešu valodā izdoto pavārgrāmatu korpuss, to izvēlē noteikti vairāki kritēriji:

- avoti ir gan latviešu oriģināldarbi, gan tulkojumi;
- avoti ir saturiski daudzveidīgi;
- izdošanas vieta – Kurzemes un Vidzemes guberņas, vēlāk mūsdienu Latvijas teritorija;
- izdošanas laiks – periods no 18. gadsimta nogales (1795. gada, kad izdota pirmā zināmā pavārgrāmata latviešu valodā) līdz 20. gadsimta beigām.

Ievērojot minētos kritērijus, avotu korpusā tika iekļautas 50 latviešu valodā izdotas pavārgrāmatas. Šajā rakstā pieminētās un citētās pavārgrāmatas marķētas ar apzīmējumu PG un izdošanas gada norādi (sk. avotu sarakstu).

Pētījuma materiālā iekļautas divas 18. gadsimta pavārgrāmatas (PG 1795; PG 1796) un trīs no 19. gadsimta. Kaut arī literatūrā atrodamas norādes, ka 19. gadsimta nogalē pieejamas daudzas pavārgrāmatas latviešu valodā (piem., Dumpe, 2007, 64), tomēr korpusa izveides procesā nācās secināt, ka galvenokārt runa ir vai nu par atkārtotiem jau esošu grāmatu izdevumiem, vai arī par it kā jauniem izdevumiem ar jaunu nosaukumu, bet nemainīgu saturu. Tāpēc korpusā iekļautas trīs 19. gadsimta pavārgrāmatas latviešu valodā ar atšķirīgu saturu (PG 1851; PG 1876; PG 1883).

[4] Šajā rakstā netiek aplūkota kulinārijas receptes kā žanra diahroniskā attīstība, to sk. Proveja, 2015.

20. gadsimts, ņemot vērā Latvijas vēsturisko kontekstu, ir iedalīts trīs periodos (1900–1939, 1940–1989, 1990–1999), no katra perioda izvēloties 15 izdevumus.

1. Pavārgrāmatu tipi

Vācu lingviste Anna Volaņska-Kellere (*Anna Wolańska-Köller*) izšķir vispārīgas un specializētas pavārgrāmatas. Pirmās ietver daudzveidīgu kulinārijas recepšu klāstu un ir paredzētas jebkurai mājsaimniecībai, saturot gan lētu ikdienas, gan dārgu un reprezentatīvu ēdienu receptes (Wolańska-Köller, 2010, 55). Savukārt specializētajām pavārgrāmatām raksturīga konkrēta tematiska ievirze: tās var būt grāmatas ar receptēm, kurās aprakstīti ēdieni ar noteiktu galveno sastāvdaļu, pavārgrāmatas, kas veltītas konkrētam ēdienam, kā arī izdevumi ar receptēm cilvēku grupām, kurām raksturīgi noteikti ēšanas paradumi (reģionālās pavārgrāmatas, pavārgrāmatas veģetāriešiem, pavārgrāmatas cilvēkiem ar veselības problēmām, kara laika pavārgrāmatas, bērniem domātas pavārgrāmatas u. c.).

Pavārgrāmatas tipu var noteikt galvenokārt pēc grāmatas nosaukuma. Kā norādījis pētnieks Gunters Dīcs (*Gunther Dietz*), nosaukumi uzskatāmi par koncentrētu teksta kopsavilkumu, tādējādi tie informē lasītāju par tekstā sniegtajiem faktiem (Dietz, 1995, 1). Kulinārijas receptes teksta žanra un pavārgrāmatas nosaukuma korelāciju var interpretēt šādi: pavārgrāmatas nosaukums ir pirmais informācijas avots par receptēm, kas ietvertas attiecīgajā izdevumā. Tam seko satura rādītājs un priekšvārds, kurā mēdz skaidri aprakstīt, kam pavārgrāmata paredzēta.

18. un 19. gadsimtā izdotās pavārgrāmatas latviešu valodā ir ierindojamas pie vispārīgajām pavārgrāmatām, kurās tiek apkopotas plašas tematikas kulinārijas receptes. Tomēr jāņem vērā, ka tās paredzētas t. s. kungu virtuvei, tātad aptver ne katram – noteikti ne latviešiem – domātos ēdienus; tas tiek īpaši kritizēts aptuveni pēc gadsimta iznākušajos „reformētajos" izdevumos.

Kā konstatējusi A. Volaņska-Kellere, 17. gadsimtā Vācijas tirgū parādās t. s. reģionālo pavārgrāmatu priekšteči, kas savu atdzimšanu piedzīvo 19. gadsimtā. To saturs ir pielāgots attiecīgajam reģionam, un arī nosaukumā minēts konkrēts reģions (Wolańska-Köller, 2010, 53). Aplūkojot Vidzemes un Kurzemes guberņās, vēlāk arī Latvijā izdotās pavārgrāmatas, kļūst skaidrs, ka 18., 19. un daļēji pat 20. gadsimtā konstatējama tradīcija vārdam *pavārgrāmata* pievienot atributīvu papildinājumu, kas apzīmē reģionu. Kā atributīvi papildinājumi tiek lietoti īpašības vārdi *latviska* vai *latviešu*, kā arī īpašvārds *Baltijas*, piemēram, „Latviska pavāru grāmata", „Baltijas jaunā pavāru grāmata saimniecēm un zeltenēm". Pretēji A. Volaņskas-Kelleres apgalvojumam, ka pavārgrāmatas ar šāda veida nosaukumiem uzskatāmas par reģionālām, domājams, ka pirmās Latvijas teritorijā izdotās pavārgrāmatas nav

uzskatāmas par reģionālām tradicionālā izpratnē. Īpašības vārds *latvisks* (piem., PG 1796) drīzāk saistāms ar latviešu valodu, kurā grāmata ir sarakstīta, proti, tulkota, nevis ar teritoriju reģionālās pavārgrāmatas nozīmē. Vēlākajās pavārgrāmatās gan var pieņemt, ka ar vārdu *latviska* vai *latviešu* tiek apzīmēta tauta un tās virtuve plašākā izpratnē. Atšķirīga situācija ir vērojama 19. gadsimta nogalē un 20. gadsimta sākumā Latvijas teritorijā vācu valodā izdotajās pavārgrāmatās. To nosaukumos konstatējami uz reģionu norādoši apzīmētāji, piemēram, *livländisch* 'Vidzemes', *Rigasche* 'Rīgas', *Baltische* 'Baltijas', arī paskaidrojošas prepozicionālas konstrukcijas, piemēram, *für die deutschen Ostseeprovinzen Russlands* 'vāciskajām Baltijas provincēm Krievijā'. Atšķirībā no latviešu valodā izdotajām pavārgrāmatām šos izdevumus plašākā nozīmē varētu uzskatīt par Baltijas teritorijā (Vidzemes un Kurzemes guberņās) dzīvojošo vāciešu reģionālajām pavārgrāmatām.

Arī 19. gadsimtā izdotās latviešu pavārgrāmatas var klasificēt kā vispārīgās pavārgrāmatas. Jāatzīmē, ka tieši 19. gadsimtā attīstās tradīcija pavārgrāmatu nosaukumos lietot apzīmētājus *jauna* vai *jaunākā* un *praktiska*, piemēram, „Jauna pavāru grāmata priekš Baltijas" (PG 1876), „Jaunākā pavāru māksla priekš privātnamiem un restorācijām" (PG 1911), „Praktiskā Pavāru grāmata" (PG 1935). Pavārgrāmatas ar šādiem nosaukumiem dominē līdz pat 20. gadsimta 40. gadiem. Aplūkojot ekstralingvistisko situāciju, domājams, ka tendence vispārīgo pavārgrāmatu nosaukumā iekļaut vārdu *jauna* vai *praktiska* saistīta ar pavārgrāmatu komunikatīvo nolūku. Mainīgā ekstralingvistiskā realitāte (īpaši latviešu autoru oriģināldarbi ārzemju pavārgrāmatu tulkojumu vietā, vietējo apstākļu, sevišķi ēdienu sastāvdaļu pieejamības un arī latviešu gaumes ievērošana) veicina jaunu pavārgrāmatu izdošanu, to attiecīgi izceļot arī nosaukumos ar apzīmētāju *jauna*. Tas pats norādāms par apzīmētāju *praktisks*. Pavārgrāmatās atrodamie ēdieni vairs nav tik izsmalcināti. Tās paredzētas ne tikai kā lasāmviela latviešiem, bet arī kā praktisks palīgs ikdienas dzīvē, rokasgrāmata.

Tikai 20. gadsimta 20. gados Latvijas teritorijā sāk parādīties pirmās specializētās pavārgrāmatas. Vispirms jāpiemin šajā laikā popularitāti guvusī veģetārisma ideja, likumsakarīgi tiek izdotas veģetāro ēdienu pavārgrāmatas[5], piemēram, „210 lētas un viegli sagatavojamas zaļbarības receptes" (PG 1928); īpaši tas vērojams 30. gados. Ieskatam izvēlēti piemēri no pētījuma materiālā neiekļautiem izdevumiem: „Veģetāriskie ēdieni un zaļbarība" (1932), „Veģetārā virtuve" (1936), „324 zaļbarības ēdieni" (1939). Šajā laikā attīstās arī specializētās pavārgrāmatas, kas veltītas kādam konkrētam ēdiena veidam: „Salātēdienu receptes" (1935), „Tortes, cepumi, saldēdieni" (1936), „Aukstie ēdieni viesībām un ikdienai" (PG 1937).

[5] Salīdzinājumam – Vācijas teritorijā tādas parādās jau 19. gadsimta nogalē, īpaši pēc Pirmā pasaules kara.

Līdzās specializētajām pavārgrāmatām, kas veltītas noteiktiem ēdieniem, A. Volaņska-Kellere izšķir arī pavārgrāmatas, kurās aprakstīti ēdieni, kas gatavoti no konkrētas galvenās sastāvdaļas (Wolańska-Köller, 2010, 58). Latvijā šādas pavārgrāmatas fragmentāri konstatējamas 20. gadsimta sākumā, piemēram, „Medus izlietošana mājturībā" (1934), „Jūras zivis ikdienišķajā uzturā" (1937), bet populāras kļūst tikai padomju gados: „Sēnes uzturā" (1954), „Dārzeņi ēdienu gatavošanai un rotāšanai" (1966), „Sieri un sieru ēdieni" (PG 1977).

Pie speciālajām pavārgrāmatām pieskaitāmi arī t. s. kara laika recepšu krājumi, piemēram, Latvijas teritorijā tapušie vācu izdevumi „Notstandskochbüchlein. Gewidmet den baltischen Frauen" („Pavārgrāmatiņa grūtiem laikiem. Veltīta Baltijas sievietēm") (1916), „Sparkochbuch" („Pavārgrāmata taupības apstākļos") (1917), kā arī latviskās versijas „Taupīgs ķēķis" (1918), „Kara laika virtuve" (PG 1942), „Taupīga saimniece" (1942).

Specializēto pavārgrāmatu vidū var nošķirt arī kādai konkrētai mērķauditorijai paredzētus recepšu krājumus: ar ēdieniem slimniekiem, bērniem (piem., „Bērnu virtuve" (PG 1952)) u. c. Turklāt pavārgrāmatas var būt adresētas arī noteiktai lasītāju grupai, piemēram, bērniem[6] („Pavārgrāmata bērniem" (PG 1992)), nelielām mājsaimniecībām, pāriem („Kārdinošā pavārgrāmata: vakariņas divatā" (PG 1996)). Atšķirīgam lasītāju lokam adresētas pavārgrāmatas latviešu valodā sāk publicēt galvenokārt pēc 1990. gada, iepriekš koncentrējoties uz visaptverošiem recepšu krājumiem vai arī uz pavārgrāmatām ar noteiktu tematisko specifiku.

2. Pavārgrāmatu uzbūve

Kulinārijas receptes ir pavārgrāmatu galvenais teksta veids. Tomēr atkarībā no komunikatīvā mērķa un līdz ar to konkrētā laikā pastāvošām vajadzībām un gaidām pavārgrāmatās var tikt iekļauti arī citi teksta veidi. Kā savā laikā norādījis vācu vēsturnieks un novadpētnieks Hanss Visve (*Hans Wiswe*), sabiedrībā pastāvošo fenomenu noturība un pārmaiņas, paražas un mode atspoguļojas gan kulinārijas receptēs, gan arī pavārgrāmatu uzbūvē (Wiswe, 1970, 11). Tādējādi var pieņemt, ka, mainoties paradumiem un attiecīgajā laikā raksturīgajam dzīves stilam, mainās arī pavārgrāmatu saturs. Tādēļ turpmāk rakstā sniegts īss ieskats izmaiņās pavārgrāmatu uzbūvē, resp., to veidojošajos tekstos. Īpaša uzmanība ir pievērsta satura rādītāja un priekšvārda izmaiņām, un sniegts apkopojums par citiem tekstu

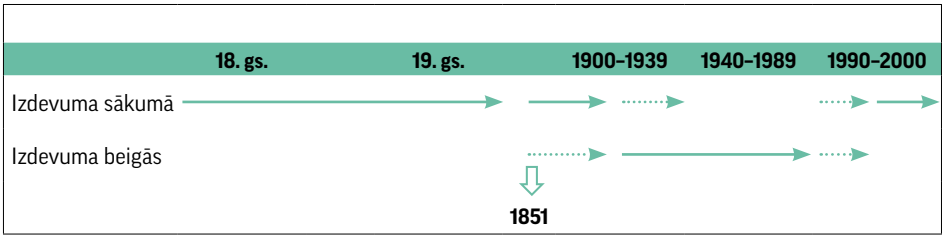
[6] Bērniem adresētas pavārgrāmatas latviešu valodā konstatētas tikai 20. gadsimta 90. gados. Savukārt Vācijā pieejamā pavārgrāmatu klāstā mazām meitenēm, tātad bērniem, adresētu pavārgrāmatu vēsturiskie aizsākumi meklējami jau 19. gadsimta vidū, kad sāk izdot t. s. leļļu pavārgrāmatas (vācu *Puppenkochbücher*) (sk. Wolańska-Köller, 2010, 63).

veidiem, kas fragmentāri konstatējami dažādos laika periodos, bet nav uzskatāmi par stabilu, neatņemamu pavārgrāmatu sastāvdaļu.

2.1. Satura rādītājs

Tradicionāli ierasts uzziņas literatūras izdevumos informāciju meklēt pēc satura rādītāja. Tas atrodams jau pirmajās 18. gadsimtā izdotajās latviešu pavārgrāmatās. Tomēr atšķirībā no mūsdienās ierastā visu grāmatā iekļauto ēdienu uzskaitījuma šeit satura rādītājā atrodami pavārgrāmatas nodaļu nosaukumi, nesniedzot detalizētu recepšu sarakstu. Līdzīgs noformējums redzams arī 19. gadsimta latviešu pavārgrāmatās, kur satura rādītājā iekļauto nodaļu nosaukumus ievada frāzes *Ihſa parahdiſchana kas ſchinni grahmata irr atrohnams* (PG 1851) vai *Satura=uſſihmejums* (PG 1876). Savukārt jau 19. gadsimta nogalē satura rādītājā atrodamas visas pavārgrāmatā ietvertās receptes.

Interesants un līdz šim latviešu grāmatniecības vēsturē neanalizēts ir jautājums par satura rādītāja izvietojumu. Shematiski tā attīstību var attēlot šādi:

1. ATTĒLS. Satura rādītāja izvietojuma pārmaiņas

Kā redzams 1. attēlā, var pieņemt, ka satura rādītāja pozīcija pavārgrāmatas sākumā bijusi tradicionāla līdz pat 20. gadsimta sākumam (šī stabilā konvencija attēlā ilustrēta ar nepārtrauktu līniju). Pirmā atkāpe konstatējama 1851. gadā izdotajā „Latviskajā pavāru grāmatā", kur satura rādītājs atrodams grāmatas beigās (konvencijas maiņas process attēlā ilustrēts ar pārtrauktu līniju), lai gan pārējās pavārgrāmatās tas vēl joprojām ir sākumā. No gadsimtu mijas līdz 1939. gadam satura rādītājs fragmentāri vēl joprojām atrodas sākumā, taču arvien vairāk nostiprinās tradīcija izvietot to grāmatas beigās. Laikā no 1940. līdz 1989. gadam satura rādītāja pozīcija nemainīgi ir grāmatas beigās. Tādējādi to var uzskatīt par fiksētu konvenciju. Savukārt, sākot no 20. gadsimta 90. gadiem, atkal vērojamas pārmaiņas. Tomēr, atšķirībā no situācijas 19. un 20. gadsimta mijā, kad pārmaiņu process ilgst teju 60 gadus – pakāpeniski, fragmentāri, sākumā skarot vien atsevišķas grāmatas –, 20. gadsimta 90. gados samērā ātri (apmēram 10 gadu laikā) par dominējošo kļūst satura rādītāja izvietojums grāmatas sākumā. Aplūkojot 21. gadsimtā izdotās pavārgrāmatas, var secināt, ka satura rādītājs grāmatas sākumā atkal ir kļuvis par stabilu tradīciju.

2.2. Priekšvārds

Pavārgrāmatas kā kompleksa žanra komponents ir priekšvārds vai ievads. Tajā autors parasti uzrunā potenciālo adresātu. Kā norādījusi vācu teksta lingvistikas pētniece Barbara Zandiga (*Barbara Sandig*), priekšvārdā lielākoties var atrast informāciju par attiecīgā izdevuma komunikatīvo nolūku, proti, tiek sniegta informācija par grāmatas mērķi (Sandig, 1996, 371).

18. un 19. gadsimtā izdotajās latviešu pavārgrāmatās nav priekšvārda mūsdienu izpratnē. Jānorāda uz atkāpi 1796. gadā izdotajā M. Štobes tulkotajā grāmatā „Latviska pavāru grāmata", kurā ir atrodams izdevēja J. F. Štefenhāgena priekšvārds. Tajā viņš uzrunā šīs grāmatas pasūtītājus un, neiedziļinoties grāmatas saturā, skaidro, kādēļ kavējusies iepriekš izsludinātās pavārgrāmatas izdošana.

Priekšvārdus latviešu valodā izdotajās pavārgrāmatās sāk iekļaut 20. gadsimta sākumā, un tie ir visnotaļ informatīvi. Analizētajā materiālā no 1900. līdz 1939. gadam pavārgrāmatu autori uzrunā tieši sievieti kā tradicionāli atbildīgo par ēdiena gatavošanu ģimenē. Padomju gados priekšvārdiem raksturīga neitrāla izteiksme, priekšplānā neizvirzot ne sievieti kā adresātu, ne autoru vai viņa zināšanas. Atrodama tikai lietišķa informācija par ēdiena gatavošanu. Izmaiņas vērojamas, sākot no 20. gadsimta 90. gadiem. Nereti jūtama autora personības izteikta klātbūtne, piemēram, neitrālas izteiksmes vietā izmantojot stāstījumu pirmās personas formā, stāstot savu dzīves stāstu, iepazīstinot ar savu karjeru u. tml., piemēram, Mārtiņš Rītiņš: „Jaunībā nekad nedomāju, ka kļūšu par pavāru. Gatavot gan man patika" (PG 1997, 5).

2.2.1. Autora komunikatīvais nolūks

Sākot no 20. gadsimta sākuma, pavārgrāmatas priekšvārds sniedz informāciju par autora dažādajiem motīviem, proti, komunikatīvo nolūku radīt jaunu pavārmākslas izdevumu. 19. un 20. gadsimta mijas pavārgrāmatās bieži ir uzsvērta nepieciešamība pēc jaunas pieejas, pārmaiņām uzturā un ēdienu gatavošanā. Lielākoties tas tiek pamatots ar iepriekšējo izdevumu neatbilstību, ko radījuši dažādi apstākļi. Virknē latviešu autoru grāmatu uzsvērta novēršanās no senajiem, vāciskajiem izdevumiem, kas nav piemēroti latvieša vajadzībām.

Daži piemēri:

> *.. ſtipri nepeemehrotas ikdeeniſchķàs dſihwes wajadſibàm, kà Mahras Korth grahmata, nes ſewî ſtipras atſkaņas no baronu laikmeta galda praſibàm* (PG 1924, 4).

> *Tāpat klimatiskie apstākļi mums savādāki, jo visas tās saknes, augļi un augi, kādi citur, pie mums neaug. Tā tad vairums recepšu no cittautu pamācībām mums nav izlietojams. Bez tam cittautu zāļbarību receptes stipri dārgas. Brošuras no 38–40 lappusēm nāk ap 1.40–1.50 snt., kas katram nebūs pa kabatai, ņemot vēl vērā, ka puse recepšu nav mums pielietojamas, un arī nekad nebūs, piem., dārgie ananasi, banani u. t. t.* (PG 1928, 3).

Kā vēl viens iemesls kulinārijas mākslas reformēšanai tiek minēti jaunākie atklājumi zinātnē, tostarp uzturzinātnē, kas var noderēt saimniecei, un tādēļ līdzšinējā pieeja ir jāmaina:

> *Tagad jaunākie zinātnes pētījumi mums devuši svarīgus jēdzienus par kalorijām, minerālsāļiem un galvenais – vitamīniem. Ir skaidrs, ka tagad mums no šiem jaunajiem viedokļiem izejot arī jāpārbauda un jāpārgroza mūsu līdzšinējie paradumi barības izvēlē un sagatavošanā* (PG 1929, 3–4).

Apkopojot šos datus, nevar pilnībā piekrist Astras Spalvēnas apgalvojumam, ka tikai padomju gados tika mēģināts pārveidot pavārmākslu par zinātni (Spalvēna, 2010, 9). Kā redzams analizētajā materiālā, zinātniski pamatota pieeja maltītes gatavošanā vērojama jau krietni agrāk.

Līdz ar zinātnisko atziņu iekļaušanu, kā arī mājturības skolu un kursu pieaugošo popularitāti[7], novērojams, ka pavārgrāmatas nereti domātas arī kā mācību līdzeklis topošo saimnieču sagatavošanai. Šādas pavārgrāmatas parasti izdod mājturības skolu vadītājas, piemēram, vācu valodā – vācbaltiete Mara Korta (*Marra Korth*), latviski – Melānija Mellina un Marija Feldmane. Šo izdevumu priekšvārdā īpaši ir uzsvērta autores vai izdevējas pieredze un profesionālās prasmes, dažkārt arī statuss. Reizēm tas tiek darīts neitrāli: .. *šīs nedaudzās receptes, kuras sastādījusi atzīta lietpratēja* .. (PG 1934b, 11), citkārt tieši uzsverot savu kompetenci: .. *un izlietojusi personīgās atziņas un piedzīvojumus vairāk kā 20 gadu ilgā mājturības skolas vadītājas un skolotājas darbā* (PG 1934a, 3). Padomju gados pavārgrāmatu priekšvārdos šāda pieeja nav novērojama. Kā izņēmums minama īsa atsauce uz autora pieredzi, piemēram, *Vairāk nekā 30 darba gados sabiedriskās ēdināšanas sistēmā grāmatas autoram daudzkārt nācies atbildēt uz jautājumu* .. (PG 1978, 5). Šādas atsauces tomēr vairāk izmantotas, lai izceltu attiecīgā izdevuma nopietnību un pamatotību, nevis lai gūtu slavu vai norādītu uz padomju pavārgrāmatas autora sociālo statusu. Tikai 20. gadsimta 90. gados autori pavārgrāmatu priekšvārdos atkal sāk uzsvērt un

[7] Par mājturības kursu popularitāti 20. gadsimta sākumā liecina vairākas tā laika publikācijas. Piemēram, Latvijas Lauksaimniecības centrālbiedrība uzsver lielo interesi par ceļojošajiem mājturības un rokdarbu kursiem, ko biedrība piedāvā kopš 1910. gada: „Kāda interese par mājturības kursiem tajos laikos bijuse, norāda ārkārtīgi lielais dalībnieču skaits – 80 personas caurmērā katros kursos" (Latvijas Lauksaimniecības centrālbiedrība, 1931, 3).

prezentēt savas prasmes. Fragmentāri ieskatoties 21. gadsimta sākumā iznākušajās pavārgrāmatās, var secināt, ka mūsdienās pavārgrāmatas reizēm noder arī sociālā statusa apliecināšanai. Šādu izdevumu vidū ir pavārgrāmatas, ko sarakstījuši sabiedriskās domas veidotāji, politiķi, augsta ranga amatpersonas, mākslinieki u. c.

20. gadsimta 30. gados virkne latviešu pavārgrāmatu sāk iegūt propagandas nokrāsu. Priekšplānā izvirzās nacionālās apziņas ideja un līdz ar to aicinājums izmantot vietējos produktus. Mērķis ir mainīt sabiedrības attieksmi šajā jautājumā. Ar pamudinošiem saukļiem, piemēram, *Tu nedrīksti savu maizi pelt, ja gribi savu valsti godā celt!* (PG 1939, 2), adresāti tiek aicināti izmantot tikai vietējos produktus un tādējādi atbalstīt valsts ekonomiku:

> *Ar to, varbūt, arī pa daļai izskaidrojama savādā parādība, ka mēs, neskatoties uz savu produktu priekšrocībām, līdz pat pēdējam laikam esam visai kāri bijuši uz visu, kas nāk no ārzemēm. Simtiem miljonu mūsu zelta latu, – to pašu latu, kuŗu trūkumu mēs tagad tik sāpīgi manam, aizripojuši Latvijas pastāvēšanas laikā pāri robežai par visādām pārtikas vielām, kuŗas mēs itin viegli būtu varējuši atvietot ar tik pat labām vai pat labākām vietējām. Neskaitāmus miljonus latu mēs būtu varējuši ietaupīt, ja tikai vienmēr būtu apzinājušies savas zemes ražojumu vērtīgumu un pratuši tos vismaz tikpat augsti cienīt, kā to dara svešnieki* (PG 1934b, 7–8).

Propagandas sociālo nozīmi un sieviešu lomu ekonomikas un kopējā labuma veicināšanā atklājusi arī vācu pētniece B. Zandiga 20. gadsimta 30. gadu vācu pavārgrāmatās, kur tiek postulēts neiegādāties ārzemju, bet tikai vācu produktus (Sandig, 1996, 381). Arī padomju gados izdotajās pavārgrāmatās konstatējamas propagandas iezīmes. Pavārmāksla tiek saistīta ar komunisma celtniecību: *Liela nozīme tālākai sabiedriskās ēdināšanas attīstībai ir pašlaik, mūsu zemes izvērstas komunisma celtniecības periodā* (PG 1962, 5) vai plānveida ekonomikas sasniegumiem: *Septiņgades laikā sabiedriskās ēdināšanas uzņēmumi pāries uz apstrādāšanas pilnveidotām, mehanizētām metodēm. Ēdnīcas, restorāni, kafejnīcas, uzkožamo tirgotavas un bufetes būs pilnīgi apgādātas ar pusfabrikātiem* (PG 1962, 7). Pat pavārgrāmatās, kurās galvenā uzmanība pievērsta bērnu uzturam, ik pa laikam var atklāt valdošās ideoloģijas iezīmes, piemēram, *Nekur visā pasaulē bērniem neveltī tik daudz uzmanības kā Padomju Savienībā. Šās lielās gādības rezultātā ir spēcīga un veselīga bērnu paaudze* (PG 1952, 3).

2.2.2. Pavārgrāmatas adresāte, viņas loma un tikumi

Pirmās latviskās pavārgrāmatas ir neitrālas attiecībā uz adresāta dzimumu. Sākot no 19. un 20. gadsimta mijas, pavārgrāmatas, spriežot pēc priekšvārda, tiek adresētas konkrēti sievietēm. Uzrunājot adresāti, bieži tiek uzsvērtas sievietes prasmes un

spēja gatavot taupīgi. 20. gadsimta sākumā pavārgrāmatās, kas domātas dažāda sociālā statusa latviešu sievietēm, piemēram, saimniecēm, zemniecēm, strādniecēm, galvenokārt ir uzsvērta iespēja pagatavot labas un veselīgas maltītes bez lieliem izdevumiem: .. *pee kam allaſch eſmu uſ to luhkojuſees lai iſſargatos no leekeem iſdewumeem* (PG 1904, 3). Par taupību un prasmi gatavot garšīgu ēdienu autori runā arī Otrā pasaules kara gados un pēc tā izdotajās pavārgrāmatās. Piemēram, Kaucmindes absolventes Milda Pētersone un Anita Pasopa (PG 1944) savas pavārgrāmatas priekšvārdā uzsver, ka kara gados sievietes bijušas spiestas ierasto produktu vietā lietot neierastas sastāvdaļas, kas gan nenozīmē, ka uzturam vajadzētu kļūt sliktākam.

Līdzās prasmei taupīgi pagatavot sātīgu un gardu maltīti īpaši 20. gadsimta pirmajās desmitgadēs pavārgrāmatu priekšvārdā tiek izcelti arī sievietes tikumi. Sieviete, kura izmanto pavārgrāmatas un tādējādi rūpējas par savu ģimeni, tiek raksturota kā cienīga, rūpīga, arī darbīga: *kreetna faimneeze un mahtes meita* (PG 1907, III), *darbīga namamāte* (PG 1929, 4). Īpaši 20. gadsimta 20. un 30. gadu pavārgrāmatās, kurās ņemtas vērā jaunākās uzturzinātnes atziņas, sieviete raksturota, piemēram, kā *rūpīga un intelliģenta namamāte* (PG 1929, 3). Kā sievietes tikums tiek izcelta arī tīrības un kārtības uzturēšana: *Ikvienai nama mātei jāprot sava saimniecība, lai tā būtu liela vai maza, tā veidot un vadīt, lai tās mājturībā visur būtu tiklab kārtība un tīrība* (PG 1935, 4).

Pavārgrāmatu priekšvārdos 20. gadsimta sākumā tiek uzsvērta arī sieviešu loma un dažkārt pat pienākumi. Sieviete tiek uzskatīta par pavarda un mājas miera sargātāju, piemēram, *Lai mājās valdītu miers un saticība* .. (PG 1934a, 3). Viņai ir piešķirta īpaša loma ģimenes veselības un labklājības uzturēšanā, piemēram, .. *cik svarīgu atbildību viņa nes pret savu ģimenes locekļu veselību un labklājību* (PG 1929, 3). 20. gadsimta 40. gados sievietes loma tiek paplašināta, attiecinot to ne tikai uz ģimeni, bet visu tautu kopumā: *Pareiza barība noteic atsevišķu cilvēku un arī visas tautas veselību un darba spējas* (PG 1944).

2.2.3. Pavārgrāmatas izklaides funkcija

20. gadsimta nogalē līdzās pavārgrāmatu pamatnolūkam vērojama jauna tendence, proti, lasītāja izklaidēšana kā grāmatas papildfunkcija, resp., pavārgrāmata kā lasāmviela. Līdzīgu attīstību konstatējusi arī Andrea Vurma (*Andrea Wurm*) Vācijā, norādot, ka pavārgrāmatām jau vēsturiski piedēvējama arī izklaidējošā funkcija. Analizējot vācu pavārgrāmatu diahronisko attīstību, A. Vurma pieņem, ka jau viduslaikos daudzas – īpaši bagātīgi ilustrētās recepšu kolekcijas – bijušas paredzētas lasīšanai, nevis kā ēdienu pagatavošanas pamācības (Wurm, 2007, 340). Arī A. Spalvēna (2010, 9) norāda uz pavārgrāmatām kā „gastronomisko literatūru". Savas krāsainības, brīvā izteiksmes veida, nereti arī eksotisko ēdienu un autora

individuālās pieredzes aprakstu ietekmē tās iegūst izklaidējošu raksturu. Līdz ar to grāmatas komunikatīvais mērķis vairs nav tikai pamācīt vai izglītot jaunu meiteni vai mājsaimnieci, bet gan izklaidēt, kā arī informēt lasītāju par sociālo un materiālo vēsturi, par ēdienu utt. Kā pamatoti norādījusi A. Spalvēna (2010, 9), piemēram, 20. gadsimta 90. gados izdotajās pavārgrāmatās nereti sastopamie eksotisko ēdienu pagatavošanas apraksti drīzāk bija tikai informatīvi un izklaidējoši, jo bieži vien to pagatavošanai nepieciešamās sastāvdaļas, garšvielas u. tml. nebija pat zināmas un pieejamas.

2.2.4. Priekšvārda saturiskās pārmaiņas

Visos aplūkotajos laika periodos pavārgrāmatu un kulinārijas recepšu primārais komunikatīvais nolūks ir bijis sniegt pamācības kulinārijas mākslā. Tomēr gadsimtu griezumā iespējams identificēt arī citus konvenciālus pavārgrāmatu tapšanas motivācijas veidus. Piemēram, 20. gadsimta sākuma pavārgrāmatu priekšvārdos var atrast norādi par personu skaitu, kam paredzētas receptes, piemēram, *Gandrihſ wiſas reʒeptes ſaſtahditas preekſch 6 perſonam, tapehʒ ſaimneeʒei nenahkſees gruhti eekahrtot ehdeenu pehʒ ſawas katrreiſejas wajadſibas* (PG 1907, III). Parasti šādas norādes konstatējamas pavārgrāmatās, kurās recepšu tekstos vēl nav iekļauta informācija par personu skaitu. Vēl viena šajā periodā izdoto pavārgrāmatu iezīme ir dažādi novēlējumi sievietei kā grāmatas saņēmējai, piemēram, *Lai palīdz latvju sievietei būt par ģimenes sargātāju un savu mīļāko dārgāko mantu – miesīgās un garīgās veselības glabātāju un vairotāju!* (PG 1929, 4).

1. tabulā apkopots diahronisks pavārgrāmatu priekšvārdos konstatētais komunikatīvais nolūks, līdz ar to arī autoru motivācija.

1. TABULA. Pavārgrāmatu komunikatīvā nolūka izmaiņas diahroniskā skatījumā

	18. gadsimts	19. gadsimts	1900–1939	1940–1989	1990–2000
Pamācība ēdiena sagatavošanā	+	+	+	+	+
Adresāta izglītošana: vispārīgās zināšanas	+	+/–	–	–	–
Adresāta izglītošana: zināšanas par pareizu uzturu	–	+/–	+	+	+/–
Pamudinājums (propaganda) izvēlēties, novērtēt vietējos produktus	–	–	+	–	+/–
Adresāta izklaides funkcija	–	–	–	–	+
Savu prasmju un iemaņu demonstrēšana sabiedrībai (tostarp pavārgrāmata kā mācību līdzeklis); slava, autora sociālais statuss	–	+/–	+/–	–	+/–

2.3. Citi pavārgrāmatu veidojoši teksti

Konkrētā laika periodā dominējošās adresāta potenciālās vajadzības un autoru vēlme pielāgoties un izpildīt šīs vajadzības veicinājušas dažādu citu papildu padomu un pamācību tekstu iekļaušanu pavārgrāmatās. Analīzē secināts, ka tie parasti atrodami aiz priekšvārda un pirms pavārgrāmatas pamatdaļas, t. i., pirms kulinārijas receptēm. Vislielāko šādu tekstu apjomu un daudzveidību iespējams konstatēt pavārgrāmatās, kas izdotas laikā no 1900. gada līdz 1989. gadam. To daudzveidība apkopota 2. tabulā.

2. TABULA. Pavārgrāmatās iekļauto tekstu veidi diahroniskā skatījumā

	18. gadsimts	19. gadsimts	1900–1939	1940–1989	1990–2000
Pamācības un padomi virtuves iekārtošanā (mēbeles, tehnika, trauki u. tml.)	–	+	+	–/+	–
Ēdiena gatavošanas metožu apraksts un skaidrojums	–	+	+	–/+	–
Padomi produktu iegādei	–	–/+	+	–	–
Pamācības par pārtikas produktu uzglabāšanu	–	+	+	–	–
Pavārmākslas speciālās leksikas skaidrojumi	–	+/–	+	–	–
Pamācības par kautķermeņu sadalīšanu	–	–/+	+	–	–
Pamācības par sagatavošanos darbam virtuvē	–	–/+	+	–/+	–
Mērvienību tabulas	–	–	+	–	–
Uzturmācības apraksti, ieskaitot detalizētu informāciju par uzturvielām	–	–	+	+	–
Uzturvērtības aprēķini, arī tabulas ar ikdienā uzņemamo uzturvielu daudzumu	–	–	–	+	–
Padomi ēdiena garnēšanai un pasniegšanai, reizēm ilustrējot ar attēliem un fotogrāfijām	–	–	+	+	–
Galda klāšanas pamācības (arī salvešu locīšana)	–	–	+	+	–
Ēdienkartes, ēdienu saraksti (reizēm pat visam gadam)	–	–	+	–	–
Galda etiķetes apraksti	–	–	+	+/–	–
Vispārīgi padomi par mājsaimniecību	–	–/+	+	+/–	–
Padomi svinību rīkošanai	–	–	–	+	–

2. tabulā redzams, ka īpaši 20. gadsimtā (līdz 1989. gadam) pavārgrāmatās ir ietverta dažāda papildinformācija par virtuvi un tehniskiem jautājumiem, to visu integrējot kā atsevišķus padomu tekstus un tabulas pirms recepšu daļas. Līdzās norādījumiem par pareizu virtuves aprīkojumu (tostarp minimālo virtuves piederumu un trauku sarakstiem u. tml.) 20. gadsimta sākuma pavārgrāmatās atrodamas arī pamācības, kā sagatavot un apstrādāt pārtikas produktus un kā tos pareizi pagatavot. No mūsdienu skatpunkta neierasti šķiet zīmējumi ar norādījumiem kautķermeņu griešanai vai sadalīšanai.

Īpaši laika posmā no 1900. līdz 1939. gadam latviešu pavārgrāmatās bieži ir atrodama nodaļa ar virtuves tehnisko terminu vai svešvārdu skaidrojumiem, piemēram, „Pavārniecības mākslā lietoti svešvārdi" (PG 1927, 41), „Ķēķniecībā lietojamie svešvārdi" (PG 1929, 12). Šādi skaidrojumi uzskatāmi par fragmentāru pavārgrāmatu konvenciju 20. gadsimta sākumā, kas padomju gados un vēlāk vairs nav konstatējama nevienā no pavārgrāmatām.

Tā kā 20. gadsimtā arvien izplatītāks kļūst uzskats par pavārmākslu kā zinātni, pavārgrāmatās ļoti bieži ir iekļauta informācija par uzturzinātni. Sākotnēji tie ir īsi ar ķīmiju saistīti informējoši teksti, piemēram, apraksts „Drusciņ iz ķīmijas" Hermīnes Zālītes jeb Minjonas pavārgrāmatā (PG 1927, 31). Vēlāk šī informācija kļūst precīzāka, ar detalizētākām ziņām par uzturvielām un to lomu cilvēku uzturā. Šādi precīzi aprēķini un tabulas īpaši raksturīgas padomju laika pavārgrāmatām. Savukārt 20. gadsimta pēdējā desmitgadē šī informācija pavārgrāmatās vairs nav būtiska. Tas pats ir secināms arī par izlases kārtā pārbaudītām 21. gadsimta pavārgrāmatām.

Secinājumi

Latviešu valodā izdoto pavārgrāmatu attīstības vēsturē ir izsekojamas žanra pārmaiņas, ko veicinājusi mainīgā ekstralingvistiskā situācija. Domājams, ka liela nozīme ir bijusi attiecīgajos periodos dominējošo kontaktvalodu ietekmei (piem., tulkojumā pārņemot arī citās kultūrās ierasto tradicionālo noformējuma veidu un, protams, arī saturisko piedāvājumu) un ar to saistītajai vispārējai pieejai pavārgrāmatu izstrādē. Diahroniskā skatījumā secināms, ka visos aplūkotajos periodos dominējušas vispārīgās pavārgrāmatas, piedāvājot plašu klāstu ar dažādām kulinārijas receptēm. Specializētās pavārgrāmatas, īpaši tādas, kas veltītas konkrēta veida ēdieniem, Latvijas grāmatniecībā sāk parādīties tikai 20. gadsimta sākumā, lielāku popularitāti un daudzveidību iegūstot vien mūsdienās.

Stabila sastāvdaļa pavārgrāmatās kopš to aizsākumiem bijis satura rādītājs. Pētījumā veiktā analīze atklāj, ka laika gaitā mainījusies ne tikai satura rādītāja detalizācijas

pakāpe, sākumā norādot tikai lielās pavārgrāmatu veidojošās nodaļas (atbilstoši ēdienu veidiem), vēlāk pilnīgi visas grāmatā iekļautās ēdienu receptes, bet arī tā izvietojums. Pētījumā secināts, ka satura rādītāja izvietojums grāmatas beigās nav uzskatāms par stabilu padomju laika tradīciju. Šāda tendence aizsākusies daudz agrāk, pakāpeniski nostiprinoties jau 20. gadsimta sākumā. Turklāt 20. gadsimta 90. gados novērojamas straujas pārmaiņas, satura rādītāju atkal pārnesot uz grāmatas sākumu. Iespējams, šādas izmaiņas skaidrojamas ar grāmatniecībā valdošām globālām tendencēm un vēlmi sniegt lasītājam iespēju ātri iegūt informāciju par grāmatas saturu, neliekot to meklēt grāmatas beigās.

Pavārgrāmatas kā kompleksu teksta žanru veidojošais galvenais teksts vienmēr ir bijusi kulinārijas recepte. Pavārgrāmatu vēsturiskā analīze parāda, ka arī priekšvārds (reizēm dēvēts arī par ievadu) kopš 20. gadsimta sākuma uzskatāms par tradicionālu pavārgrāmatas kā uzziņas literatūras izdevuma sastāvdaļu. Analizējot priekšvārdā ietverto informāciju, iespējams noteikt konkrētos periodos dominējošo motivāciju, proti, autora komunikatīvo nolūku izdot kulinārijas recepšu krājumus. Dažādos laikposmos tas var atšķirties, daļēji nosacīti arī ekstralingvistisko apstākļu un vispārējo tendenču ietekmē.

Līdzās satura rādītāja norādēm, kas ietver konkrētus ēdienu veidus vai receptes, priekšvārdam un kulinārijas receptēm pavārgrāmatās vēsturiski konstatējami daudzi citi pamācību teksti un apraksti: pamācības par virtuves iekārtojumu, traukiem, par pārtikas produktu iegādi, ēdienu servēšanu; uzturvērtības aprēķinu tabulas; mērvienību skaidrojumi; ēdienkaršu paraugi. No vienkārša kulinārijas recepšu apkopojuma 18. un 19. gadsimtā pavārgrāmatas 20. gadsimta sākumā un daļēji arī padomju gados pārtop par bieziem, informatīviem padomdevējiem. Domājams, šāds piedāvājums saistīts ar autoru vēlmi lasītājam vienuviet sniegt visu mājsaimniecības vadīšanai nepieciešamo informāciju. Nereti šī pieeja, tostarp arī 20. gadsimta pirmajā pusē vērojamā mājturības kursu popularitāte, tiek skaidrota ar industrializācijas attīstību, nepieciešamību strādāt algotu darbu arī sievietēm, kurām attiecīgi vairs nav pietiekami daudz laika visas mājturības gudrības nodot savām meitām. Šādi visaptveroši pamācību teksti pavārgrāmatu formā palīdz risināt minēto problēmu. Savukārt 20. gadsimta beigās atkal vērojama tieši kulinārijas recepšu izcelšana (līdzīgi kā pavārgrāmatu aizsākumos), neiekļaujot vairumu iepriekš minēto papildu tekstu. Iespējams, tas skaidrojams ar mūsdienās pieejamo cita veida izdevumu klāstu, kuros lasītājs var uzzināt visu sev interesējošo informāciju.

AVOTI

PG 1795 – *Ta pirma Pawaru Grahmata, no Wahzes Grahmatahm pahrtulkota.* (1795). (Tulk. K. Harders). Rubene: [b. i.].

PG 1796 – *Latwiska Pawaru-Grahmata; Muischas-Pawareem par Mahzibu, wissadus Kungu Ehdeenus gahrdi wahriht un sataisiht.* (1796). (Tulk. M. Štobe). Jelgava: J. F. Štefenhāgens.

PG 1851 – *Latwiska Pawahru-grahmata.* (1851). Jelgava: J. F. Štefenhāgens un dēls.

PG 1876 – *Jauna Pawahru-grahmata preeksch Baltijas. Pehz ķehķneezibas-mahkslas jaunakeem ismehģinajumeem sastahdita no Sahle, Wahnes barona, Hahn leelkunga pawahra.* (1876). Jelgava: E. Zīslaks.

PG 1883 – *Baltijas Pawahru grahmata, ihpaschi saimneezehm un ķehkschahm jo deriga.* (1883). Rīga: E. Plates.

PG 1904 – Weller, M. (1904). *Pawahru grahmata lauksaimneezem. Padomi mahjturibâ: augļu dsehreenu pagatawoschana, augļu eewahrischana un usglabaschana, dsihru sarihkoschana u. t. t*. Rīga: A. Lācis.

PG 1907 – Mellin, M. (1907). *Lauksaimneetschu Pawahru grahmata ar pamahzibu par daschadu godibu sarihkoschanu, pehz lauku wajadsibam un apstahkļeem* (2. izd.). Smiltene: Zušmans.

PG 1911 – Sahle, M. (1911). *Jaunakà pawahru mahksla preeksch priwatnameem un restorazijam*. Rīga: Bērziņš.

PG 1924 – Breiksche, K. (1924). *Mahjturibas un wahrischanas mahksla. Ar 480 rezeptem, aisrahdijumeem un sihmejumeem*. Rīga: Valters un Rapa.

PG 1927 – [Zālīte, H.]. (1927). *Minjonas Pawahrneezibas mahksla: Rezeptes sastahditas pehz daschadu tautu labakás garschas un peemehrotas Latwijas apstahkļeem*. (5. izd.). Rīga: Valters un Rapa.

PG 1928 – Švīkul, D. (1928). *210 lētas un viegli sagatavojamas zaļbarības receptes*. Rīga: Atdzimtne.

PG 1929 – Apsit-Kuļšs, A. (1929). *Pavāru grāmata. Apm. 1000 receptes*. (2. izd.). Rīga: Jānis Kukurs.

PG 1934a – Feldmane, M. (1934). *Jaunā virtuve*. (3. izd.). Rīga: Valters un Rapa.

PG 1934b – *Tautiski gardumi. Daži padomi gardu ēdienu izgatavošanai no mūsu pašu izejvielām* (1934). Rīga: Latvijas ražojumu propagandas komiteja.

PG 1935 – Āriņa, M. (sast.). (1935). *Praktiskā Pavāru grāmata*. Rīga: A. Raņķis.

PG 1937 – Švāgere, A. (red.). (1937). *Aukstie ēdieni viesībām un ikdienai*. (Kaucmindes mājturības semināra absolventu biedrības III rakstu krājums). Rīga: Valters un Rapa.

PG 1939 – *Ēdieni no iekšzemes produktiem*. (4. pārlab., pap. izd.). (1939). (Sarakstījušas Latvijas Lauksaimniecības kameras u. c. mājturības darbinieces). Jelgava: Latvijas Lauksaimniecības kamera.

PG 1942 – *Kaŗa laika virtuve*. (1942). (Pēc Dr. M. Hindhedes, Luizes Holles u. c. praktiskām kara laika receptēm, kas piemērotas mūsu tagadējiem apstākļiem). Rīga: O. Krolls.

PG 1944 – Pētersone, M., & Pasopa, A. (sast.). (1944). *Pareiza barība*. Rīga: Saimniecības literatūras apgāds.

PG 1952 – Kiseļeva, V. (1952). *Bērnu virtuve. Grāmata mātēm par uztura pagatavošanu maziem bērniem*. (Tulk. V. Hrščanoviča). Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

PG 1962 – Strazdiņa, P. (red.). (1962). *Latviešu ēdieni*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

PG 1977 – Begunovs, V. (1977). *Sieri un sieru ēdieni. Grāmata par siera uzturvērtību un garšas īpašībām, par tā daudzveidīgo sortimentu un izmantošanas veidiem.* (Tulk. G. Blankfelds). Rīga: Liesma.

PG 1978 – Liba, S. (1978). *Viesu uzņemšana*. Rīga: Zvaigzne.

PG 1992 – Masso, S. (1992). *Pavārgrāmata bērniem*. (Tulk. A. Lībiete). Rīga: Jumava.

PG 1996 – Jakobi, L. (1996). *Kārdinošā pavārgrāmata: vakariņas divatā*. (Tulk. L. Viļķina). Rīga: Jumava.

PG 1997 – Rītiņš, M. (1997). *Mielasts ar Mārtiņu*. Rīga: Jumava.

LITERATŪRA

Arendholz, J., Bublitz, W., Kirner-Ludwig, M., & Zimmermann, I. (2013). Food for thought – or, what's (in) a recipe? A diachronic analysis of cooking instructions. In C. Gerhardt, M. Frobenius, & S. Ley (Eds.), *Culinary Linguistics. The chef's special*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 119–137. Pieejams https://doi.org/10.1075/clu.10.05are.

Bräuer, C. (2020). Rezepte zeigen, was man kann, und reflektieren Wissen darüber, was wie man tut... *Didaktik Deutsch*, *49*, 16–22. Pieejams https://didaktik-deutsch.de/index.php/dideu/article/view/613.

Dietz, G. (1995). *Titel wissenschaftlicher Texte*. Tübingen: G. Narr.

Dumpe, L. (2007). Uztura vēsture Latvijā: Rietumeiropas kulinārijas ietekmes ceļi. *Latviešu tradicionālā virtuve. Latvijas Nacionālā vēstures muzeja raksti*, *13*, 61–72.

Hanus, A., & Kaczmarek, D. (2019). Das Kochrezept im digitalen Raum. Immer noch eine Alltagsselbestverständlichkeit? Text- und medienlinguistische Überlegungen. *Tekst i dyskurs / Text und diskurs*, *12*(1), 215–233.

Hanus, A., & Szwed, I. (2015). Galizische Kochkunsttraditionen gestern und heute – linguistisch-diachronische Untersuchung von Kochrezepten. In A. Hanus, & R. Büttner (Hrsg.), *Galizien als Kultur- und Gedächtnislandschaft im kultur- und sprachwissenschaftlichen Diskurs*. (Studien zur Text- und Diskursforschung, 10). Frankfurt am Main, 413–427.

Harder, C. (1794). *Ankündigung*. Papendorf [Rubene]: [K. Harders].

Kalniņa, I. (zin. red.). (2023). *Ēdiena reprezentācijas kultūrā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.

Kuckartz, U. (2018). *Qualitative Inhaltsanalyse. Methoden, Praxis, Computerunterstützung*. (4. Aufl.). Weinheim, Basel: Beltz Juventa.

Latvijas Lauksaimniecības centrālbiedrība. (1931). *Kaucmindes mājsaimniecības izglītības iestādes*. Rīga: Latvijas Lauksaimniecības centrālbiedrība.

Litterärische Anzeige. (26.09.1796.). *Mitauischen Politischen Zeitung*, *81* (Ausserordentliche Beylage).

Lux, F. (1981). *Text, Situation, Textsorte: Probleme der Textsortenanalyse, dargestellt am Beispiel der britischen Registerlinguistik; mit einem Ausblick auf eine adäquate Textsortentheorie*. Tübingen: Narr.

Paškevica, B. (sast.). (2012). *Tulkojums ar garšu. Ēdiena valodnieciskie un starpkultūru aspekti*. Valmiera: Vidzemes Augstskola.

Pohl, T. (2020). Ausschluss von Rezeptwissen als heilige Kuh innerhalb unserer (Aus-)Bildungspraxis. *Didaktik Deutsch*, *48*, 4–7. Pieejams https://didaktik-deutsch.de/index.php/dideu/article/view/593.

Proveja, E. (2015). *Teksts un tā konvencijas. Latviešu tekstu modeļa „kulinārijas recepte" veidošanās un pārmaiņu procesi kontaktvalodu ietekmē diahroniskā skatījumā*. [Promocijas darbs, Ventspils Augstskola]. Ventspils.

Rinkeviča, R. (sast., zin. red.). (2014). „*Gastronomiskais teksts*" *literatūrā un kultūrā. Literatūra un kultūra: process, mijiedarbība, problēmas*, *15.* Daugavpils: Saule.

Sandig, B. (1996). Stilwandel und ganzheitliche Analyse. In U. Fix, & G. Lerchner (Hrsg.), *Stil und Stilwandel. Bernhard Sowinski zum 65. Geburtstag gewidmet*. Frankfurt am Main, Berlin, Bern: Peter Lang, 359–394.

Schaudinn, H. (1937). *Deutsche Bildungsarbeit am lettischen Volkstum des 18. Jahrhunderts*. München: Ernst Reinhardt.

Spalvēna, A. (26.03.–09.04.2010.). Recepšu grāmatas palicējiem. *Kultūras forums*, 9.

Szczęk, J., & Kałasznik, M. (Hrsg.). (2017). *Intra- und interlinguale Zugänge zum kulinarischen Diskurs II*. Landau: Empirische Pädagogik.

Szczęk, J., & Kałasznik, M. (2018). Kulinarische Linguistik im multikulturellen Raum – Zur Analyse deutscher Speisebezeichnungen im Hinblick auf deren Multikulturalität. In M. K. Lasatowicz, & J. Bogacki (Hrsg.), *Deutsche Sprache in kulturell mehrfach kodierten Räumen. Medien, Kultur, Politik*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 211–225.

Terglane-Fuhrer, A. (1996). *Die Sprache der Speisezubereitung. Empirische Untersuchungen zur vertikalen Variation*. Frankfurt am Main: Peter Lang.

Torttila, M., & Hakkarainen, H. J. (1990). Zum Satzbau der deutschen Kochrezepte des 20. Jahrhunderts. Satzlänge und Prädikat. *Zeitschrift für germanistische Linguistik*, *18*(1), 31–42.

Vārsbergs, J. (1934). Latviešu lauksaimniecības raksti. *Mazpulks*, *11*, 290–291.

Wiswe, H. (1970). *Kulturgeschichte der Kochkunst. Kochbücher und Rezepte aus zwei Jahrtausenden mit einem lexikalischen Anhang zur Fachsprache von Eva Hepp*. München: Heinz Moos.

Wolańska-Köller, A. (2010). *Funktionaler Textaufbau und sprachliche Mittel in Kochrezepten des 19. und frühen 20. Jahrhunderts*. Stuttgart: Ibidem.

Wolańska-Köller, A. (2015). Das E-Kochrezept – Gegenwart oder immer noch Zukunft? *Osnabrücker Beiträge zur Sprachtheorie (OBST)*, *87*, 115–173.

Wurm, A. (2007). *Translatorische Wirkung. Ein Beitrag zum Verständnis von Übersetzungsgeschichte als Kulturgeschichte am Beispiel deutscher Übersetzungen französischer Kochbücher in der Frühen Neuzeit*. [Dissertation, Universität des Saarlandes]. Saarbrücken. Pieejams https://doi.org/10.22028/D291-23502.

HRONIKA

Chronicle

■ JUSTĪNE BONDARE
■ ANETE DAINA
■ ANETE OZOLA
■ SANDA RAPA
■ ANTA TRUMPA

Jāņa Endzelīna 152. dzimšanas dienai veltītās starptautiskās zinātniskās konferences „No pirmās grāmatas līdz digitālajiem tekstiem: valodas attīstība 500 gados" apskats

Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes (turpmāk – LU HZF) Latviešu valodas institūts 2025. gada februāra izskaņā par godu valodnieka Jāņa Endzelīna 152. dzimšanas dienai, kā ierasts, pulcēja vienkopus baltu valodu pētniekus, entuziastus un interesentus, lai divas dienas referētu, klausītos un aktīvi piedalītos diskusijās. Šoreiz konference tika veltīta pirmajai latviski izdotajai grāmatai un tās nosaukums „No pirmās grāmatas līdz digitālajiem tekstiem: valodas attīstība 500 gados". Konference tika rīkota ar valsts pētījumu programmas „Digitālās humanitārās zinātnes" projekta „Atvērtas un FAIR principiem atbilstīgas digitālo humanitāro zinātņu ekosistēmas attīstība Latvijā" (Nr. VPP-IZM-DH-2022/1-0002) atbalstu, un tajā piedalījās 68 dalībnieki no Latvijas, Lietuvas, Igaunijas, Polijas un Zviedrijas.

Konferences plenārsēdi ievadīja LU Matemātikas un informātikas institūta pārstāve **Inguna SKADIŅA**, nolasot savu un kolēģa **Andreja SPEKTORA** kopreferātu „No pirmā digitālā teksta līdz mūsdienu digitālo tekstu resursiem", kurā tika sniegts ieskats latviešu valodas digitālo resursu izveides vēsturē, sākot no 20. gadsimta 60. gadiem līdz mūsdienām. Referente klātesošajiem pastāstīja, kā aizsākās latviešu tekstu digitalizācija Latvijā un ārzemēs, kā veidojās pirmās datubāzes, kādas metodes un programmatūras tika izmantotas, uzsverot interneta aizsākumus kā būtisku pavērsiena punktu latviešu valodas izplatībai digitālajā vidē. Referāta turpinājumā tika raksturoti digitālie resursi un to iespējas mūsdienās, analizējot arī to, kādas ir mākslīgā intelekta sniegtās priekšrocības un riski.

Lietuviešu pētniece **Grasilda BLAŽIENE** (*Grasilda Blažienė*) no Lietuviešu valodas institūta referātā „Historical events in the Onomasticon of Old Prussian 700 years ago and earlier" („Vēsturiskie notikumi senprūšu onomastikonā pirms 700 gadiem un agrāk") demonstrēja empīrisko pētījumu nozīmi senprūšu īpašvārdu izpētē, būtisku lomu piešķirot vēstures notikumu kontekstam un valodu kontaktiem, kas notika vairāku tautu mijiedarbībā; tā, piemēram, senprūšu īpašvārdi, kas reģistrēti 13. gadsimtā un vēlāk, pastāvēja senprūšu, vācu un poļu vidē. Referente uzsvēra, ka jo īpaši liela nozīme izmirušas valodas mantojuma saglabāšanā ir autentisku dokumentu pētniecībai. G. Blažiene referāta turpmākajā daļā detalizētāk analizēja vēsturiskā apdzīvotās vietas nosaukuma *Algaudas* cilmi tagadējās Polijas teritorijā, saistot to ar senprūšu personvārdu *Algaude*.

Nikole NAUA (*Nicole Nau*) no Adama Mickeviča universitātes Poznaņā referātā „Latgaliešu svēto rakstu valoda no „Evangelia Toto Anno 1753" līdz lietotnei „Latgalian Bible"", salīdzinādama Jaunās Derības tulkojuma fragmentus senākajā latgaliešu grāmatā „Evangelia Toto Anno .." (1753) ar 20. gadsimta 30. gados tapušo Aloiza Broka Jaunās Derības tulkojumu un lietotnē „Latgalian Bible" lasāmo Mateja evaņģēlija tulkojumu, pastāstīja par latgaliešu rakstu valodas, jo īpaši dažādu tās sintakses un morfosintakses parādību, attīstību gadsimtu gaitā. Pētniece atzina: katrs no šiem avotiem radies savā kultūrvēsturiskajā kontekstā, tādējādi arī valodas izteiksmes līdzekļu lietojums šajos darbos ir atšķirīgs.

Everita ANDRONOVA no LU Matemātikas un informātikas institūta un **Anta TRUMPA** no LU HZF Latviešu valodas institūta kopreferātā „„Latviešu valodas vēsturiskā vārdnīca (16.–17. gadsimts)" ceļā uz otrās versijas izveidi" iepazīstināja ar plānotajām izmaiņām „Latviešu valodas vēsturiskās vārdnīcas (16.–17. gs.)" (LVVV) izstrādē, kas saistītas gan ar korpusa „SENIE" modernizāciju (pāreju uz *Unicode* kodējumu), gan ar vairākām saturiskām izmaiņām (vārdnīcas papildināšanu ar jaunu avotu datiem, izmaiņām vārdu savienojumu atspoguļojumā). Referentes uzsvēra to, ka korpuss „SENIE", kas ir LVVV pamatā, vēl nav pabeigts, tuvākā un tālākā nākotnē ir paredzēts to paplašināt, līdz ar to vārdnīca arī turpmāk būs atvērta jauniem avotiem un papildinājumiem. Pētnieces savā priekšlasījumā aplūkoja arī vairākus ar vēsturisko leksikogrāfiju saistītus vispārīgus problēmjautājumus (piem., frazēmu atspoguļošanu vārdnīcā, mākslīgā intelekta iespējamo izmantošanu vārdnīcas izveidē).

Sēdi noslēdza **Sanita MARTENA** no Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmijas ar referātu „„Tā ir tāda sirdsmīļuma valoda": latviešu valodas portretējums diasporas latviešu stāstos", kurā iepazīstināja ar sociolingvistisko pētījumu par valodas lietojumu diasporas ģimenēs, īpaši analizējot atbildes uz metalingvistiskiem jautājumiem par latviešu valodu (piem., par tās raksturojumu, asociācijām, vērojumiem par valodas izmaiņām, attieksmes maiņu). Referente uzsvēra, ka lingvistiskā attieksme nav statiska, tā laika gaitā var mainīties un to var ietekmēt atšķirīgi sociolingvistiskie,

ekonomiskie un politiskie konteksti. Kā norādīja runātāja, latviešu valodas portretējums latviešu diasporas stāstos līdz šim nav ticis pētīts un analizēts, līdz ar to šajā konferencē tas izskanēja pirmo reizi.

Otrajā sēdē referenti pievērsās ar gramatiku, vārddarināšanu un etimoloģiju saistītiem jautājumiem. Referents no Varšavas Universitātes **Pavels BRUDZIŅSKIS** (*Paweł Brudzyński*) priekšlasījumā „Curative constructions in Old-Baltic. Chyliński's and Glück's Bible case study" („Kuratīvās konstrukcijas baltu valodu senajos tekstos. Hiliņska un Glika Bībeles tulkojuma analīze") pievērsās kuratīvo konstrukciju analīzei baltu valodās, salīdzinādams Samuela Boguslava Hiliņska (*Samuel Bogusław Chyliński*) Bībeles tulkojumu lietuviešu valodā (1660) ar Ernsta Glika (*Ernst Glück*) Bībeles tulkojumu latviešu valodā (1685). Salīdzināmajā analīzē atklājies, ka tulkotāji izmantojuši atšķirīgas stratēģijas analogu Bībeles fragmentu tulkošanā, ko noteicis gan lingvistiskais, gan teoloģiskais konteksts.

Arī **Anna DAUGAVIETE** (*Anna Daugavet*), kas pārstāvēja Viļņas Universitāti, priekšlasījumā „„Tie ir tikai divdabji": darāmās kārtas pagātnes divdabju leksikalizācija un gramatikalizācija" iepazīstinādama klausītājus ar savu pētījumu, salīdzināja tieši latviešu un lietuviešu valodas datus. Pētījums veikts, izmantojot „Lietuviešu-latviešu-lietuviešu paralēlo tekstu korpusa" (LiLa) datus. Referente secināja, ka latviešu valodā predikatīvie divdabji ir vairāk gramatizējušies nekā lietuviešu valodā. Tomēr vispārīgie divdabju attīstības virzieni abās valodās atbilst vienai shēmai: gan latviešu, gan lietuviešu valodā tiem visvairāk ir raksturīga rezultatīva nozīme, no kuras tālāk veidojas, no vienas puses, statīva nozīme, un, no otras puses, gadījuma pagātnes un pašreizējās aktualitātes funkcija.

Tallinas Universitātes pārstāve **Lovīsa MENDA** (*Loviisa Mänd*) un Tartu Universitātes Narvas koledžas pārstāvis **Silārds Tibors TOTS** (*Szilárd Tibor Tóth*) uzstājās ar kopreferātu „Myth and reality in Old Written Estonian: the mysterious Indo-European-like feminine suffix *-ik* by Gutslaff, author of the first South Estonian grammar (1648)" („Mīts un realitāte igauņu seno rakstu valodā: mīklainais indoeiropiešu valodām līdzīgais feminīna sufikss *-ik*, ko minējis Gutslafs, pirmās dienvidigauņu gramatikas (1648) autors"). Tajā autori ar igauņu valodas izlokšņu piemēriem pierādīja, ka sufikss *-ik*, kas norāda uz sieviešu dzimti, agrāk tiešām ir bijis igauņu valodai raksturīgs un nav uzskatāms par senāko igauņu gramatiku autoru izdomājumu. Turklāt igauņu dialektu vārdnīcu datu analīze rāda, ka vārdi ar šo sufiksu ir izplatīti gan Igaunijas dienvidu, gan ziemeļu izloksnēs, kaut arī agrāk ir ticis uzskatīts, ka tā ir tikai dienvidu izloksnēm raksturīga parādība.

Somugru valodu tematiku savā stāstījumā turpināja poļu valodnieks **Kšištofs Tomašs VITČAKS** (*Krzysztof Tomasz Witczak*) no Lodzas Universitātes. Viņš savā

referātā „The oldest Finno-Ugric borrowings in the Baltic languages" („Senākie somugru aizguvumi baltu valodās") analizēja baltu un somugru savstarpējos aizguvumus, uzsvērdams, ka visās somu un sāmu valodās ir diezgan ievērojams skaits baltismu, turklāt aizguvumi ir ļoti seni, tie datējami pat ar 2000.–1700. gadu p. m. ē., savukārt somugrismu baltu valodās ir mazāk. Pētnieks uzsvēra, ka starp baltu valodām tieši latviešu valodā ir vislielākais somugrismu skaits, un piedāvāja vairākas jaunas baltu valodu vārdu etimoloģijas (piem., latviešu vārdiem *āda*, *siksna*, *sesks*, uzskatot tos par seniem aizguvumiem no dažādām somugru valodām). Referents izteica hipotēzi, ka lielāks somugrismu skaits tieši savvaļas dzīvnieku nosaukumos ir saistīts ar to, ka somugru tautas 2. gadu tūkstotī p. m. ē. galvenokārt nodarbojās ar medniecību, savukārt balti – ar zemkopību.

Terminoloģijas un citiem valodas aspektiem veltīto trešo konferences sēdi aizsāka Ventspils Augstskolas asociētais profesors **Jānis VECKRĀCIS** ar referātu „Juridiskās speciālās leksikas iezīmes 1850.–1899. gada Vidzemes zemnieku likumu tulkojumos latviešu valodā" un iepazīstināja ar juridiskās speciālās leksikas lietojuma iezīmēm trīs Vidzemes zemnieku likumu tekstos latviešu valodā (1850, 1860, 1899), sastatot tās ar attiecīgajām vienībām vācu un krievu valodas tekstos. Tika izvirzīta hipotēze, ka juridisko tekstu tulkojumu kvalitātei līdz 19. gadsimta beigām vajadzētu sasniegt augstāku līmeni, nekā tas bija vācbaltiešu mācītāju tulkojumos gadsimta sākumā, jo 19. gadsimta otrajā pusē tika veikts mērķtiecīgs terminrades darbs. Neraugoties uz to, ka pētījums ir tā sākumposmā, autors jau novērojis noteiktu leksikas un tās lietojuma iezīmju noturību, t. sk. nevēlamo, skaidrojot to gan ar tulkotāju kompetenci, gan leksikogrāfisko izdevumu nepieejamību un juridiskās leksikas attīstības līmeni.

Rafaels MARTINS KALVO (*Rafael Martín Calvo*) no Ventspils Augstskolas referātā „Analysis of the terms *oriģinālforma* and *oriģinālvaloda* in the context of translation and the transcription of personal names to Latvian" („Terminu *oriģinālforma* un *oriģinālvaloda* analīze personvārdu tulkojuma un atveides kontekstā latviešu valodā") pievērsās citvalodu personvārdu atveides problēmjautājumiem latviešu valodā. Referātā tika analizēta terminu *oriģinālforma* un *oriģinālvaloda* definīcija un tās piemērotība citvalodu personvārdu atveides tradīcijai latviešu valodā, īpaši domājot par multilingvālas un multikulturālas cilmes personvārdiem. Referents aplūkoja problēmgadījumus, kuros personvārda oriģinālforma vai oriģinālvaloda nesakrīt ar personas tautību, personvārda oriģinālformu veido elementi no dažādām valodām vai teksta oriģinālvaloda nesakrīt ar personvārda oriģinālvalodu. Šādas situācijas, pēc referenta domām, liek pārdomāt termina *oriģinālvaloda* skaidrojumu un citvalodu personvārdu atveides principus līdzšinējā praksē latviešu valodā.

Lietuviešu valodas institūta pētniece un Viļņas Ģedimina Tehniskās universitātes asociētā profesore **Rasole VLADARSKIENE** (*Rasuolė Vladarskienė*) referātā

„The influence of other languages on the development of Lithuanian administrative language" („Citu valodu ietekme uz lietuviešu administratīvās valodas attīstību") aplūkoja, kā un kādas svešvalodas laika gaitā ietekmējušas lietuviešu administratīvo valodu. Tā kā vēsturiski Lietuva ir bijusi dažādu valstisku veidojumu sastāvā, dokumenti tika vai nu pārtulkoti lietuviešu valodā, vai rakstīti lietuviski pēc citu valodu parauga. Referente secināja, ka lietuviešu administratīvās valodas attīstību ir ietekmējusi vācu, poļu un krievu valoda. Kopš 20. gadsimta 20. gadu otrās puses vērojami lietuviešu valodnieku centieni uzlabot tās stāvokli, mazinot minēto valodu ietekmi, tomēr pēc Lietuvas iestāšanās Eiropas Savienībā lietuviešu administratīvā valoda saskaras ar citas, proti, angļu, valodas ietekmi, kas saistīts ar dažādu Eiropas Savienības institūciju dokumentu tulkošanu.

Lietuviešu valodas institūta pētniece **Silvija PAPAURĒLĪTE-KLOVIENE** (*Silvija Papaurėlytė-Klovienė*) pievērsās lietuviešu valodas vārda *šventiškai* 'svinīgi' analīzei referātā „Šventiškumo raiška lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje" („Svinīguma izpausmes lietuviešu valodā"). Valodas materiālā, kas pieejams mūsdienu lietuviešu valodas tekstu korpusā „Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas" un interneta diskusijās, referente pētījusi, ar kurām cilvēka maņām tiek uztverts svinīgums, secinot, ka visbiežāk tā ir redze, retāk – dzirde, nereti kompleksi. Ar redzi uztveramās pazīmes, kas raksturo svinīguma izpausmes, ir, piemēram, lielas telpas, kurās vienlaikus atrodas daudz cilvēku; apgaismojums; dažādi vides elementi; apģērbs. S. Papaurēlīte-Kloviene norādīja, ka ar dzirdi uztveramās pazīmes analizētajā materiālā (vairāk nekā 220 piemēros) novērotas reti, tās lielākoties saistītas ar cilvēku čalošanu un rosību, bet ar vairākām maņām vienlaikus uztverto svinīgumu rada kopējā noskaņa vidē un starp cilvēkiem.

Vaida BUIVĪDIENE (*Vaida Buivydienė*) un **Lina RUTKIENE** (*Lina Rutkienė*) no Viļņas Ģedimina Tehniskās universitātes piedalījās ar referātu „The links between ancient cultures and modern science in terminology: the terminologization of the names of mythical creatures" („Seno kultūru un mūsdienu zinātnes saistība terminoloģijā: mītisko būtņu nosaukumu terminoloģizācija"), kurā aplūkoja mitonīmiskas cilmes terminus 21. gadsimta tehnoloģisko zinātņu terminu vārdnīcās. Referentes skaidroja, ka mitonīmisko terminu veidošana balstīta nevis salīdzināmo objektu ārējā līdzībā, bet gan rakstura un uzvedības līdzībā, ko atklāj mīts. Analizētie termini cilmes aspektā tika sadalīti divās grupās: sengrieķu un baltu mītisko būtņu motivētos terminos, savukārt pēc uzbūves – vienzilbes un vairākzilbju terminos.

Ceturto sēdi, kurā referenti pievērsās korpuslingvistikas jautājumiem, ievadīja LU Matemātikas un informātikas institūta pētnieces **Ilze AUZIŅA** un **Guna RĀBANTE-BUŠA** ar referātu „Fonētiski marķēts latviešu valodas runas korpuss „fonLATE": izveide un izmantojums", kurā raksturoja korpusa izveides principus, fonētiskās marķēšanas procesu un izmantošanas iespējas. Korpusā ir ietverti dažādu

runātāju ieraksti no publiskām diskusijām, intervijām un raidījumiem, nodrošinot daudzveidīgu valodas materiālu pētniecībai; tas ir pieejams vairākos transkripcijas līmeņos un ir nozīmīgs resurss gan latviešu valodas fonoloģisko procesu pētniecībā, gan runas tehnoloģiju attīstībā.

Sēdi turpināja pārstāves no Rīgas Tehniskās universitātes (turpmāk – RTU) Liepājas akadēmijas, LU Matemātikas un informātikas institūta un LU HZF **Dace MARKUS**, **Ilze AUZIŅA**, **Guna RĀBANTE-BUŠA** un **Paula MIĶELSONE** ar referātu „Vokāļu kontrakcija latviešu valodā: no izlokšņu materiāliem līdz latviešu valodas runas korpusiem". Referentes priekšlasījumā aplūkoja, kā vokāļu kontrakcija raksturota valodniecības literatūrā, un analizēja piemērus no runas korpusiem un izlokšņu materiāliem. Pētījuma rezultāti liecina, ka vokāļu kontrakcija latviešu valodā sastopama biežāk, nekā līdz šim uzskatīts. Referāta noslēgumā tika uzsvērta nepieciešamība turpināt kontrahēto vokāļu instrumentālu izpēti, lai precizētu šīs parādības saistību ar citiem fonētiskajiem procesiem latviešu valodā.

Pēc tam **Kristīne POKRATNIECE**, **Baiba SAULĪTE (VALKOVSKA)**, **Roberts DARĢIS** un **Ilze ZIŅĢE** no LU Matemātikas un informātikas institūta referātā „Bolsutolka.lv runas korpusa izveide un daļēja morfoloģiskā marķēšana" stāstīja par latgaliešu rakstu valodas runas korpusa izveidi, kas aizsākta 2023. gadā. Tika raksturoti korpusa izveides principi un sabiedrības iesaiste datu vākšanā. Referenti uzsvēra korpusa nozīmi latgaliešu rakstu valodas pētniecībā un valodas tehnoloģiju attīstībā un aplūkoja arī korpusa morfoloģisko marķēšanu, pievēršot uzmanību tādiem izaicinājumiem kā pamatformu noteikšana, homoformu marķēšana, izlokšņu formu un rakstības variantu apstrāde, kā arī latgaliešu rakstu valodas pareizrakstības normu nestabilitāte. Referātā tika sniegts ieskats mūsdienīgu digitālo valodas resursu veidošanā un to izmantošanas iespējās.

Par 18. gadsimta latviešu tekstu normalizācijas iespējām referātā „Latviešu 18. gadsimta tekstu pilotkonvertors: izveide, rezultātu novērtēšana un izmantošanas iespējas" stāstīja **Everita ANDRONOVA**, **Anna FRĪDENBERGA**, **Lauma PRETKALNIŅA**, **Renāte SILIŅA-PIŅĶE**, **Elga SKRŪZMANE**, **Anta TRUMPA** un **Pēteris VANAGS** no LU Matemātikas un informātikas institūta un LU HZF Latviešu valodas institūta. Kopreferāta autori vēstīja par pilotkonvertora izstrādi, kas paredzēts 18. gadsimta latviešu tekstu automātiskai normalizācijai, kā arī raksturoja galvenos tekstu normalizācijas principus un skaidroja nepieciešamību padarīt vairāk pieejamus senos rakstu pieminekļus gan pētniekiem, gan plašākai sabiedrībai. Referātā tika aplūkota konvertora izveide, tā darbības principi un rezultātu novērtējums, salīdzinot automātiski pārveidotos tekstus ar šim nolūkam izveidoto „zelta standartu". Veicot sešu ar pilotkonvertoru pārveidotu avotu tekstu salīdzinājumu ar „zelta standartu", tika sasniegta vidēji 95 % precizitāte. Pētījuma rezultāti liecina,

ka konvertors var būt nozīmīgs rīks vēsturisko tekstu apstrādē, normalizācijā un iekļaušanā digitālajos valodas resursos.

Ceturto sēdi noslēdza LU Matemātikas un informātikas institūta valodnieces **Baiba SAULĪTE (VALKOVSKA)**, **Ilze LOKMANE** un **Agute KLINTS** ar referātu „Kļūdu tipi latviešu valodas rediģējumu korpusā „Norma"". Referentes aplūkoja latviešu valodas rediģējumu korpusa izveidi, kurā tiek apkopoti un marķēti dažādi valodas kļūdu piemēri, salīdzinot autoru oriģinālteksts ar to rediģētajām versijām. Priekšlasījumā tika raksturoti korpusa izveides principi, datu atlase un kļūdu marķēšanas metodika. Īpašu uzmanību autores pievērsa korpusā izmantotajai kļūdu klasifikācijai, kurā noteikti desmit kļūdu tipi, piemēram, pareizrakstības, formveidošanas, interpunkcijas un sintakses kļūdas, un analizēja šīs klasifikācijas piemērotību dzimtās valodas kļūdu marķēšanai, kā arī raksturoja atsevišķus kļūdu tipus.

Konferences piektā sēde tika veltīta rakstu valodas vēsturei un tekstu analīzei. Referents no Polijas K. T. Vitčaks prezentēja Lodzas Universitātes kolēģes **Elviras KAČIŅSKAS** (*Elwira Kaczyńska*) referātu „Baltic nations, languages, texts and words in Alexander Gwagnin's chronicles" („Baltu tautas, valodas, teksti un vārdi Aleksandra Gvaņini hronikās"), iepazīstinot klausītājus ar itāļu izcelsmes poļu rakstnieka un historiogrāfa A. Gvaņini (itāļu *Alessandro Guagnini*, poļu *Aleksander Gwagnin*) darbiem latīņu („Sarmatiae Europeae descriptio", „Rerum Polonicarum tomi tres") un poļu („Kronika Sarmacyey Evropskiey") valodā. Šajos darbos A. Gvaņini īsi raksturojis baltu tautu valodas, kā arī tulkojis vai sniedzis skaidrojumus dažiem baltu valodu vārdiem, tostarp īpašvārdiem. Referātā tika uzsvērts, ka A. Gvaņini, kurš 18 gadus dienējis Polijas armijā kā kājnieku komandieris, nezināja nevienu no baltu valodām, tādēļ žemaišu tēvreize pierakstīta, atsevišķiem vārdiem pievienojot latīņu vai poļu valodas skaidrojumus, kurus A. Gvaņini, iespējams, citējis no agrākiem avotiem vai nepublicētiem manuskriptiem.

Valodnieks **Grigorijs BARAMOVS** (*Grigory Baramov*) no Varšavas Universitātes referātā „Rytinis rašomosios lietuvių kalbos variantas: autoriai, kilmė, istorija" („Lietuviešu rakstu valodas austrumu variants: autori, cilme, vēsture") iepazīstināja klausītājus ar lietuviešu rakstu valodas austrumu varianta vēsturi, apgalvojot, ka, ja Lietuvas valsts un Viļņas pilsētas vēsturiskie apstākļi būtu veidojušies citādāki, šī rakstu valoda būtu varējusi kļūt par Lietuvas kopvalodu. Referātā tika apskatītas hipotēzes par minētā rakstu valodas varianta cilmi un raksturīgajām iezīmēm, kā arī meklēta atbilde uz jautājumu, vai šis valodas variants bija Viļņas lietuviešu sabiedrības augstākā slāņa starpdialektu koinē vai autoru, kas snieguši būtisku ieguldījumu austrumu rakstības attīstībā – Konstantina Sirvīda (*Konstantinas Sirvydas*) un Jona Jaknaviča (*Jonas Jaknavičius*) –, dzimtais dialekts.

Sēdi turpināja LU HZF Latviešu valodas institūta un Stokholmas Universitātes pārstāvis **Pēteris VANAGS** ar referātu „Izlokšņu iezīmes un rakstu valodas ietekme agrīnajos Vidzemes hernhūtiešu rokrakstos". Valodnieks atklāja, ka hernhūtiešu jeb brāļu draudžu locekļu rokraksti sniedz ieskatu latviešu valodas savdabībā un specifisko iezīmju izcelsmē. Valodas analīze rāda, ka Vidzemes brāļu draudžu rokrakstos iespējams atrast gan dažādas fonētiskas un morfoloģiskas Vidzemes izlokšņu iezīmes, gan arī tipiskas sava laika rakstu valodas iezīmes – tradicionālās, no runātās valodas atšķirīgās, piemēram, pagātnes formas ar *-e*: *tike*, un arī vācu valodas ietekmē radušās parādības, piemēram, dubultā nolieguma trūkumu.

LU Literatūras, folkloras un mākslas institūta un Jāzepa Vītola Latvijas Mūzikas akadēmijas pētnieks **Mārtiņš BOIKO** priekšlasījumā „Par kādu 18. un 19. gadsimta mijas latgaliešu tulkojumu no itāļu valodas un maija dievkalpojumu aizsākumu Latgalē" sniedza vērtīgu ieskatu Latgalei raksturīgā dievbijības tradīcijā, ko apzīmē ar terminu *maija dievkalpojumi*. Šos dievkalpojumus raksturo ziedu vītnēm rotāti brīvdabas krusti, Bībeles lasījumi un katoļu dziesmu, konkrēti, Marijas dziesmu, dziedāšana ar mērķi stiprināt kopienu un veicināt pienākuma apziņu. Savā referātā M. Boiko salīdzināja latgaliešu maija dievkalpojumu teksta oriģinālu, kura autors ir itāļu jezuīts Annibale Dionīzijs (*Annibale Dionisi*), un tā tulkojumu jeb, precīzāk, adaptāciju jeb lokalizējumu, kurā ņemtas vērā latgaliešu zemniecības vajadzības un kultūras īpatnības. Pārmaiņas, ko A. Dionīzija oriģināls piedzīvojis tulkošanas gaitā, ļauj labāk izprast Pušas jezuītu latgaliešu kultūras izpratni un to, kā viņi saprata savu lomu sarežģītā kultūrpārneses procesa sagatavošanā un īstenošanā.

Sēdi noslēdza valodniece **Egita PROVEJA** no Ventspils Augstskolas, referātā „Latviešu pavārgrāmatas laikmetu griežos" atgādinot, ka 2025. gadā varam atzīmēt 230. gadskārtu, kopš izdota pirmā pavārgrāmata latviešu valodā – Kristofa Hardera (*Christoph Harder*) „Tā pirmā pavāru grāmata". Autore diahroniski aplūkoja pavārgrāmatas attīstību, īpaši izceļot iekļauto papildtekstu (priekšvārds, ēdienu servēšana, mērvienību skaidrojums u. tml.) daudzumu, no vienkārša kulinārijas recepšu apkopojuma 18. un 19. gadsimtā pārtopot par biezu padomdevēju 20. gadsimta sākumā, taču atkal atgriežoties pie kulinārijas receptēm kā pavārgrāmatas galvenās sastāvdaļas 20. gadsimta beigās. E. Provejas referātā bija iespējams sekot līdzi izmaiņām tieši pavārgrāmatu priekšvārda saturā, mainoties komunikatīvajam nolūkam, autoram un lasītājam.

Dialektoloģijai veltīto sesto sēdi ievadīja trīs LU HZF Latviešu valodas institūta pētnieki. Pirmais no tiem – **Edmunds TRUMPA** – uzstājās ar referātu „A. Bīlenšteina 1863. gada „An die Freunde des lettischen Volks und der lettischen Sprache. Fragen und Bitten .." – pirmā latviešu valodas dialektu aptauja un tās izšķirošā nozīme dialektu strukturēšanai un klasifikācijai", kurā raksturoja aptaujas struktūru, tematiskās grupas un jautājumu loku, kas aptvēra fonētikas, morfoloģijas, leksikas,

etnogrāfijas un citus aspektus. Referātā tika analizēta aptaujas nozīme turpmākajā latviešu dialektoloģijas attīstībā, īpaši saistībā ar A. Bīlenšteina izstrādāto dialektu klasifikāciju. Autors uzsvēra, ka aptaujas materiāli kļuva par nozīmīgu pamatu latviešu valodas izlokšņu strukturēšanā un pētniecībā, ietekmējot latviešu dialektoloģijas tradīcijas līdz pat mūsdienām.

Savukārt **Daira VĒVERE** referātā „Tāmnieku izloksnes no pirmā pieminējuma tekstos līdz mūsdienām" sniedza pārskatu par tāmnieku izlokšņu pētniecības attīstību no pirmajiem aprakstiem 18. gadsimtā līdz mūsdienām. Autore aplūkoja nozīmīgākos tāmnieku izlokšņu fonētikas un morfoloģijas pētījumus, raksturojot gan agrīnos izlokšņu aprakstus, gan vēlākos sistemātiskos darbus dialektoloģijā. Īpašu uzmanību D. Vēvere pievērsa dziļo tāmnieku izlokšņu pētniecībai 20. un 21. gadsimtā, tostarp dažādu izlokšņu tekstu krājumu un monogrāfiju nozīmei. Referātā tika uzsvērta arī mūsdienu lauka pētījumu nozīme, salīdzinot jauniegūtos datus ar agrākos avotos fiksētajiem valodas materiāliem, un nobeigumā izskanēja secinājums, ka izlokšņu vēsturisko un mūsdienu datu salīdzinājums ir būtisks valodas pārmaiņu izpētei un tāmnieku izlokšņu attīstības tendenču raksturošanai.

Priekšlasījumā „Dažas piezīmes par uzsvaru priedēkļa verbos lībiskā dialekta Kurzemes izloksnēs" **Anete OZOLA** pievērsās uzsvara īpatnībām, aplūkojot uzsvara vietu priedēkļa verbos lībiskā dialekta Kurzemes izloksnēs. Referente norādīja, ka iepriekšējos pētījumos un izlokšņu aprakstos fiksēti gadījumi, kuros uzsvars saglabājies nevis pirmajā zilbē, bet citās vārda daļās, un aplūkoja piemērus, kuros konstatēts no literārās latviešu valodas atšķirīgs uzsvars, pievēršot uzmanību akustiskajām pazīmēm. Referātā tika analizēts skaņu ilgums, intensitāte un pamattoņa frekvence (F0), lai raksturotu uzsvara realizāciju dažādos priedēkļa verbos, uzsverot, ka akustisko datu izmantošana ļauj precizēt līdzšinējos priekšstatus par uzsvara vietu un tā realizāciju lībiskā dialekta Kurzemes izloksnēs.

Lietuviešu valodas institūta pārstāve **Danute VALENTUKEVIČIENE** (*Danutė Valentukevičienė*) referātā „Varėnos geolekto zonos tarmiškumas: nuo tarminių požymių iki tarmiškųjų žymenų" („Varēnas ģeolekta zonas dialektiskums: no izloksnes pazīmēm līdz dialektālajiem marķieriem") pievērsās valodas pārmaiņām Lietuvas dienvidaukštaišu dialekta izloksnēs. Valodniece analizēja izlokšņu iezīmju saglabāšanos un pārveidi dažādu paaudžu runātāju valodā. Tika raksturota pētījuma metodika un aplūkoti valodas materiāli no vairākiem punktiem Lietuvas dienvidos, īpašu uzmanību pievēršot iezīmju lietojumam mūsdienās un to funkcijām valodā. Pētījuma rezultāti liecina, ka aplūkotās iezīmes visvairāk saglabājušās vecākās, mazāk – vidējās, bet vismazāk – jaunākās paaudzes informantu runā.

Sestās sēdes noslēgumā **Agne BARONIENE** (*Agnė Baronienė*) un **Daļa PAKALNIŠĶIENE** (*Dalia Pakalniškienė*) no Klaipēdas Universitātes referātā

„Pirštų pavadinimai Kuržemės patarmėse" („Pirkstu nosaukumi Kurzemes izloksnēs") analizēja pirkstu nosaukumu struktūru, semantiku un motivāciju, izmantojot izlokšņu vārdnīcu un citu avotu materiālus. Autores pievērsa uzmanību pirkstu nosaukumu daudzveidībai un to saistībai ar tradicionālo dzīvesveidu, kultūrvidi un pasaules skatījumu un raksturoja atsevišķas nosaukumu grupas un to lietojuma īpatnības. Referāta noslēgumā Kurzemes izlokšņu pirkstu nosaukumi tika salīdzināti ar atbilstošiem nosaukumiem lietuviešu valodas ziemeļžemaišu izloksnēs, atklājot gan kopīgas iezīmes, gan atšķirības abu valodu tradīcijās.

Konferences septītā sēde tika veltīta dažādiem valodu paveidiem un zinātniskā teksta žanriem: vieglajai un vienkāršajai valodai, esperanto, cildinājuma tekstiem, kā arī jaunvārdiem. LU HZF Latviešu valodas institūta pētniece **Velga POLINSKA** referātā „Oriģinālliteratūra vieglajā valodā – realitāte arī Latvijā" pievērsās vienam no jaunākajiem sasniegumiem vieglās valodas jomā Latvijā – oriģinālliteratūras darbu radīšanai un publicēšanai vieglajā valodā. Viņa raksturoja vieglās valodas mērķauditoriju, tās pamatprincipus un nozīmi informācijas pieejamības nodrošināšanā un piedāvāja aplūkot divus nesen izdotus stāstu krājumus, kuros apkopoti latviešu autoru oriģināldarbi vieglajā valodā. V. Polinska stāstīja par šo darbu tapšanas procesu, sākot no idejas un autoru iesaistes līdz tekstu pielāgošanai, rediģēšanai un pārbaudei mērķauditorijā. Referāts apliecināja, ka vieglā valoda Latvijā kļūst ne tikai par sociālās iekļaušanas līdzekli, bet arī par pilnvērtīgu literārās jaunrades formu.

Valodniece **Aida ČIŽIKAITE** (*Aida Čižikaitė*) no Lietuvas Veselības zinātņu universitātes referātā „Pirmajai knygai – 138 metai: vienos kalbos istorija" („Pirmajai grāmatai – 138 gadi: vienas valodas stāsts") vēstīja par pirmo esperanto valodas grāmatu, kurai 2025. gadā apritēja 138 gadi. Referātā tika aplūkoti apstākļi, kādos radās esperanto valodas radītāja Ludvika Zamenhofa (*Ludwik Zamenhof*) iecere izveidot starptautisku valodu, kā arī analizēta pirmās grāmatas nozīme šīs idejas izplatībā. Referente raksturoja esperanto uzbūvi, tās regulāro gramatiku un vārddarināšanas sistēmu un atgādināja, kā šī nelielā grāmata kļuva par sākumpunktu starptautiskai kustībai, kas turpina pastāvēt arī mūsdienās.

Ventspils Augstskolas pārstāves **Agnese DUBOVA**, **Diāna LAIVENIECE** un **Dzintra LELE-ROZENTĀLE** referātā „Interpersonālās akadēmiskās komunikācijas teksti latviešu valodā: *laudatio* Jānim Endzelīnam laiku lokos" analizēja akadēmiskā cildinājuma jeb *laudatio* žanru. Pētījuma avots bija dažādos laikos J. Endzelīnam veltītie cildinājuma teksti, kuros atspoguļojas gan akadēmiskās vides tradīcijas, gan laikmeta stilistiskās īpatnības. Referātā tika aplūkota šo tekstu kompozīcija, raksturīgākie valodas līdzekļi un komunikatīvās funkcijas. Pētnieces parādīja, ka *laudatio* ir ne tikai svinīgs apsveikuma teksts, bet arī nozīmīgs akadēmiskās kultūras dokuments, kurā atspoguļojas priekšstati par zinātnieka lomu un autoritāti.

Viļņas Universitātes valodniece **Jolanta VASKELIENE** (*Jolanta Vaskelienė*) referātā „Naujadarai rašytojos ir dailininkės Jolitos Skablauskaitės kūriniuose" („Jaundarinājumi rakstnieces un mākslinieces Jolitas Skablauskaites darbos") pievērsās okazionālismiem un individuāliem jaundarinājumiem lietuviešu literatūrā. Referente analizēja lietuviešu rakstnieces un mākslinieces Jolitas Skablauskaites radītos jaunvārdus, aplūkojot to veidošanas paņēmienus, semantiku un funkcijas tekstā. Tika pētīts, kuras vārdšķiras visbiežāk kļūst par jaunrades objektu, kādi afiksi un modeļi izmantoti vārdu radīšanā un kā šie vārdi palīdz veidot autora individuālo stilu. Referāts parādīja, cik ļoti literārā jaunrade ir svarīga valodas attīstībai un ka autora radīti vārdi nereti kļūst par impulsu plašākām leksikas pārmaiņām.

Vienkāršās valodas pētniece **Aiga VECKALNE** no Ventspils Augstskolas referātā „Vienkāršā valoda digitālajā laikmetā: latviešu valodas ilgtspējas līdzeklis" analizēja vienkāršās valodas nozīmi mūsdienu komunikācijā. Referente skaidroja vienkāršās valodas principus, tās atšķirības no vieglās valodas un nepieciešamību publiskajā saziņā. Izmantojot administratīvu, juridisku un digitālajā vidē lietotu tekstu piemērus, tika parādīts, kā neskaidra un pārlieku sarežģīta valoda apgrūtina informācijas uztveri. Referātā tika uzsvērts, ka vienkārša valoda nav valodas noplicināšana, bet gan prasme precīzi un saprotami formulēt domu, un ka digitālajā laikmetā tā kļūst par vienu no priekšnoteikumiem latviešu valodas spējai pastāvēt un konkurēt ar citām valodām.

Astoto sēdi iesāka LU HZF Latviešu valodas institūta vadošā pētniece **Anna STAFECKA**, kura savā priekšlasījumā „Bībeles stāsti latgaliešu rakstu valodā" iepazīstināja klātesošos ar 1860. gadā latgaliešu rakstu valodā publicētajiem Bībeles stāstiem „Nutykszonas Biblias aba Izstostiejszona Roksta Swâta Waca un Jauna Istodiuma .." (kurus tulkojis, visticamāk, Gustavs Manteifelis (*Gustaw Manteuffel*)), to rakstības, gramatikas un leksikas īpatnībām, tostarp vairākām Dricānu izloksnes iezīmēm tajos. Priekšlasījuma autore atzina, ka šī darba rakstība ir samērā nekonsekventa, tomēr, neskatoties uz šo nepilnību, G. Manteifeļa darbs ir vērtīgs vēsturiskās dialektoloģijas avots, jo autors līdzās vairākām svešvalodām labi pratis arī vietējo Dricānu izloksni. Bībeles stāstos fiksētas, piemēram, tādas senas izloksnes parādības kā darbības vārdu pagātnes *ava*-celmi vai supīns.

Lai arī šī sēde galvenokārt bija veltīta baltu valodu dialektoloģijai, tomēr arī nākamais referents **Uģis NASTEVIČS**, kas pārstāvēja Latviskās dzīvesziņas skolu, tajā labi iekļāvās ar savu kolorīto stāstījumu „Mezglu raksti – zudusī latviešu valodas rakstības sistēma". Pētnieks iepazīstināja klausītājus ar mezglu rakstu izplatību un to veidiem Latvijā un pasaulē. Latviešu cilpu un mezglu rakstos izšķirams mnemonisks, fonogrāfisks un ideogrāfisks mezglu virkņu lietojums, kā arī ķīļrakstam līdzīgs rakstības paveids uz tāss virsmas. Uzstāšanās laikā tika demonstrēti arī autentiski mezglu rakstu paraugi. Referents uzsvēra, ka, veicot eksperimentu un konkrētu

vēstījumu iesienot mezglu rakstos, atklājušās gan Briņķa raksta priekšrocības, gan Krauksta raksta piemērotība cilvēkiem ar redzes traucējumiem. Iespējams, ka līdz šim neatšifrētu mezglu rakstu vēstījumu atburtošanā varētu palīdzēt mākslīgais intelekts.

Valodniece **Rūta KAZLAUSKAITE** (*Rūta Kazlauskaitė*) no Viļņas Universitātes Šauļu akadēmijas referātā „Pakruojo rajono vietovardžiai: tarminės ir norminės formos XX a. rašytiniuose šaltiniuose" („Pakruojas rajona vietvārdi: dialektālās un literārās valodas formas 20. gadsimta rakstītajos avotos") aplūkoja divus izdevumus, kuros apkopoti Lietuvas Pakrojas rajona vietvārdi – „Lietuvos apgyventos vietos: pirmojo visuotinojo Lietuvos gyventojų 1923 m. surašymo duomenys" (1925) un „Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinynas" (1974–1976), īpašu uzmanību pievēršot izloksnes un literārās valodas formu mijiedarbībai tajos. 1925. gada vietvārdu izdevums ir jo īpaši nozīmīgs dialektoloģijai, jo tajā apdzīvoto vietu nosaukumi ir pierakstīti tā, kā tos sauc vietējie iedzīvotāji, proti, šajos pierakstos ir fiksētas austrumaukštaišu dialekta Panevēžas izloksnes ziemeļu daļas fonētiskās iezīmes.

Lietuvu pārstāvēja arī **Nijole TOMIENE** (*Nijolė Tuomienė*) no Lietuviešu valodas institūta, kura referātā „Religijos ir etniškumo ryšys Pietryčių Lietuvos ir Šiaurvakarinės Baltarusijos paribyje" („Saikne starp reliģiju un etnisko piederību Lietuvas dienvidaustrumu un Baltkrievijas ziemeļrietumu pierobežas teritorijās") stāstīja par saistību starp reliģiju un etniskumu Lietuvas dienvidaustrumos un Baltkrievijas ziemeļrietumos, kur gadsimtiem ilgi dažādu iemeslu dēļ ir likta vienādības zīme starp jēdzieniem *katolis* un *polis*. Šajā reģionā iedzīvotāji ikdienā turpināja lietot savu dzimto valodu – lietuviešu, baltkrievu vai poļu –, bet baznīcā runāja tikai poliski, tādējādi apstiprinot to, ka piederība konfesijai šeit ir bijis viens no galvenajiem kopienas identifikācijas kritērijiem. Jaunākie dati par valodu lietošanu reliģiskajos rituālos un dievkalpojumos liecina par to, ka Lietuvas dienvidaustrumu daļā poļu valoda ir saglabājusies kā galvenā konfesionālā valoda, tomēr arvien biežāk šim nolūkam tiek izmantota arī lietuviešu valoda.

Sēdes nobeigumā referātā „Paribio žemaičių vaizdiniai: kalbos (variantiškumo) konceptualizacija" („Žemaitijas pierobežas priekšstati: valodas (varianta) konceptualizācija") lietuviešu valodniece **Monika STANKIENE** (*Monika Stankienė*) no Viļņas Universitātes analizēja, kādas objektīvās un subjektīvās lingvistiskās un ekstralingvistiskās iezīmes un metaforiskie priekšstati par valodu ir iesaistīti pierobežas žemaišu valodas (varianta) konceptualizācijā. Referente iepazīstināja klausītājus ar daļu no uztveres dialektoloģijas un sociolingvistikas metodoloģijā balstīta visaptveroša pētījuma, kas tika veikts Žemaitijas pierobežas reģionā Naujoji Akmenė.

Konferences devītajā sēdē apvienojās pētnieki, kuru darbības lauks saistāms ar tulkošanu, terminoloģiju un valodu kontaktiem. To iesāka Ventspils Augstskolas

un Latvijas Universitātes pārstāvji **Silga SVIĶE**, **Arturs STALAŽS** un **Karina ŠĶIRMANTE**, kuri referātā „„Bioleksipēdija": speciālās leksikas pārvaldības sistēmas izstrādē izmantoto literatūras avotu raksturojums" stāstīja par darbu pie bioloģijas nozaru terminoloģijas resursa „Bioleksipēdija". Referenti raksturoja avotus, kas izmantoti sistēmas izveidē, un skaidroja principus, pēc kuriem tiek atlasīti un strukturēti organismu nosaukumi un citas speciālās leksikas vienības. Īpaša uzmanība tika pievērsta dažādu bioloģijas nozaru – botānikas, zooloģijas, mikoloģijas, virusoloģijas un citu jomu – terminoloģijai.

Nākamie trīs priekšlasījumi tika veltīti tulkojumu un tulkošanas prakses izpētei. **Evelīna ĶIRŠAKMENE** no LU HZF referātā „Latviešu valodas viltusdraugu vārdnīcu analīze" pievērsās līdz šim latviešu valodā publicētajām viltusdraugu vārdnīcām. Viņa analizēja Andreja Veisberga angļu-latviešu un Karstena Lomholta dāņu-latviešu viltusdraugu vārdnīcu – aplūkoja to uzbūvi, izmantotos veidošanas principus un praktisko nozīmi tulkošanas procesā. Vienlaikus autore raksturoja viltusdraugu radītās problēmas starpvalodu komunikācijā un parādīja, kādu risinājumu piedāvājuši jau publicēto vārdnīcu sastādītāji. Priekšlasījums apliecināja, ka viltusdraugu vārdnīcas ir ļoti nepieciešamas tulkošanas praksē, turklāt tās regulāri jāaktualizē un jāpilnveido.

LU HZF Eiropas valodu nodaļas pārstāves **Ilze RŪMNIECE** un **Agnese UPĪTE** referātā „Latviešu valoda tulkojumos: diahronisks vērtējums" analizēja Gāja Jūlija Cēzara darba „Piezīmes par gallu karu" tulkojumus latviešu valodā dažādos laikos. Referentes salīdzināja atšķirīgas tulkošanas pieejas un risinājumus, ko tulkotāji izmantojuši, atveidojot latīņu valodas konstrukcijas. Īpaša uzmanība tika pievērsta locījumu sistēmas, sintaktisko struktūru un stilistisko īpatnību atveidei latviešu valodā. Referāts ļāva vērot ne tikai tulkošanas tradīciju attīstību, bet arī latviešu literārās valodas pārmaiņas dažādos laikmetos.

Ventspils Augstskolas pārstāve **Aiga BĀDERE** referātā „Mašīntulkojumvalodas un pēcrediģēšanas valodas divējādā daba" analizēja mašīntulkošanas tehnoloģiju ietekmi uz valodu un tulkošanas procesu. Viņa analizēja dažādos un nereti pretrunīgos uzskatus par tulkojumvalodu, mašīntulkojumvalodu un pēcrediģēšanas valodu, aplūkojot jautājumu, vai tās uzskatāmas par dabiskas valodas attīstības izpausmi vai tomēr par valodas vienkāršošanās un standartizācijas tendenci. Priekšlasījumā tika uzsvērts, ka mašīntulkojumi un rediģētie teksti bieži kļūst skaidrāki un vienveidīgāki, saglabājot arī avotvalodas ietekmi, savukārt cilvēka veidotie tulkojumi parasti izceļas ar lielāku radošumu.

Sēdes pēdējais priekšlasījums tika veltīts kāda termina vēsturei. RTU Liepājas akadēmijas pētnieces **Anita HELVIGA** un **Diāna LAIVENIECE** referātā „Vārda *anotācija* evolūcija – ieskats lietojumā, terminoloģijā un teksta žanra funkcijās" analizēja

termina *anotācija* attīstību latviešu valodā aptuveni simts gadu periodā. Referentes aplūkoja, kā sākotnēji bibliogrāfijā lietotais jēdziens, ko attiecināja galvenokārt uz grāmatu satura raksturojumu, pakāpeniski paplašināja savu nozīmi un funkcijas dažādās nozarēs. Priekšlasījumā tika pievērsta uzmanība gan terminoloģiskajiem aspektiem, gan anotācijas kā teksta žanra funkcionālajām pārmaiņām, secinot, ka mūsdienu lietojums ir kļuvis daudzveidīgāks un vairs nav saistīts tikai ar grāmatniecību. Referāta mērķis bija izsekot šai nozīmes evolūcijai un veidot mūsdienu valodas praksei atbilstošu termina skaidrojumu, kas rezultātā arī tika sniegts.

Konferences noslēguma plenārsēdē bija galvenokārt diahroniskas ievirzes priekšlasījumi, kas atklāja latviešu valodas daudzveidību laikā un telpā un valodas pētniecības plašumu un nozīmi. To atklāja Latvijas Universitātes tenūrprofesors **Raivis BIČEVSKIS** ar referātu „Herdera institūta viesi un viņu grāmatas Rīgā". Tajā viņš pievērsās Rīgas Herdera institūta lomai Latvijas starpkaru perioda intelektuālajā dzīvē, pastāstot par izciliem Eiropas zinātniekiem un domātājiem, kuri 20. gadsimta 20.–30. gados viesojušies Rīgā, – Maksu Planku (*Max Planck*), Martinu Heidegeru (*Martin Heidegger*), Maksu Šēleru (*Max Scheler*) un citiem – un parādot šo vizīšu saistību ar viņu tālaika nozīmīgākajām zinātniskajām un filozofiskajām idejām. Priekšlasījumā tika secināts, ka Rīga bija ne tikai zināšanu saņēmēja, bet arī vieta, kur veidojās jaunas idejas un tapa zinātnei un kultūrai nozīmīgi darbi. Nobeigumā tika secināts, ka Herdera institūta un citu Rīgas zinātnisko biedrību ietekme uz Latviju un Eiropā tapušajām idejām un publikācijām joprojām vēl nav pietiekami izpētīta.

Latvijas Universitātes profesors **Igors KOŠKINS** referātā „Valodu kontaktu atspoguļojums vēsturiskajā leksikogrāfijā: slāvismi G. Elgera vārdnīcā „Dictionarium Polono-Latino-Lottavicum" un J. Karigera vārdnīcā „Lexicon Lothavicum"" analizēja slāviskas cilmes aizguvumus divās nozīmīgās agrīnās latviešu vārdnīcās. Salīdzinot poļu un latviešu valodas materiālu, referents pētīja aizguvumu ceļus, nozīmju pārmaiņas un to izplatību. Savu izpētes ceļu viņš parādīja ar vairāku vārdu sīkāku analīzi. Piemēram, Georga Elgera (*Georg Elger*) vārdnīcā poļu vārdam *gody* 'kāzas' norādīta latviešu atbilsme *kāzas*, kas etimoloģiski saistāma ar latviešu vārdu *gads* un senaustrumslāvu *godŭ* 'laiks, gadskārta', savukārt Jana Karigera (*Jan Kariger*) vārdnīcā poļu vārdam *chłop* atbilst latviešu *zemnieks*, *arājs*, kas salīdzināms ar latviešu vārdu *kalps* un senaustrumslāvu *holopŭ* 'vergs, nebrīvs kalps'. Analizētie piemēri spilgti parādīja valodu kontaktu nozīmi latviešu leksikas veidošanās procesos un vēsturisko vārdnīcu nozīmi šo procesu izpētē.

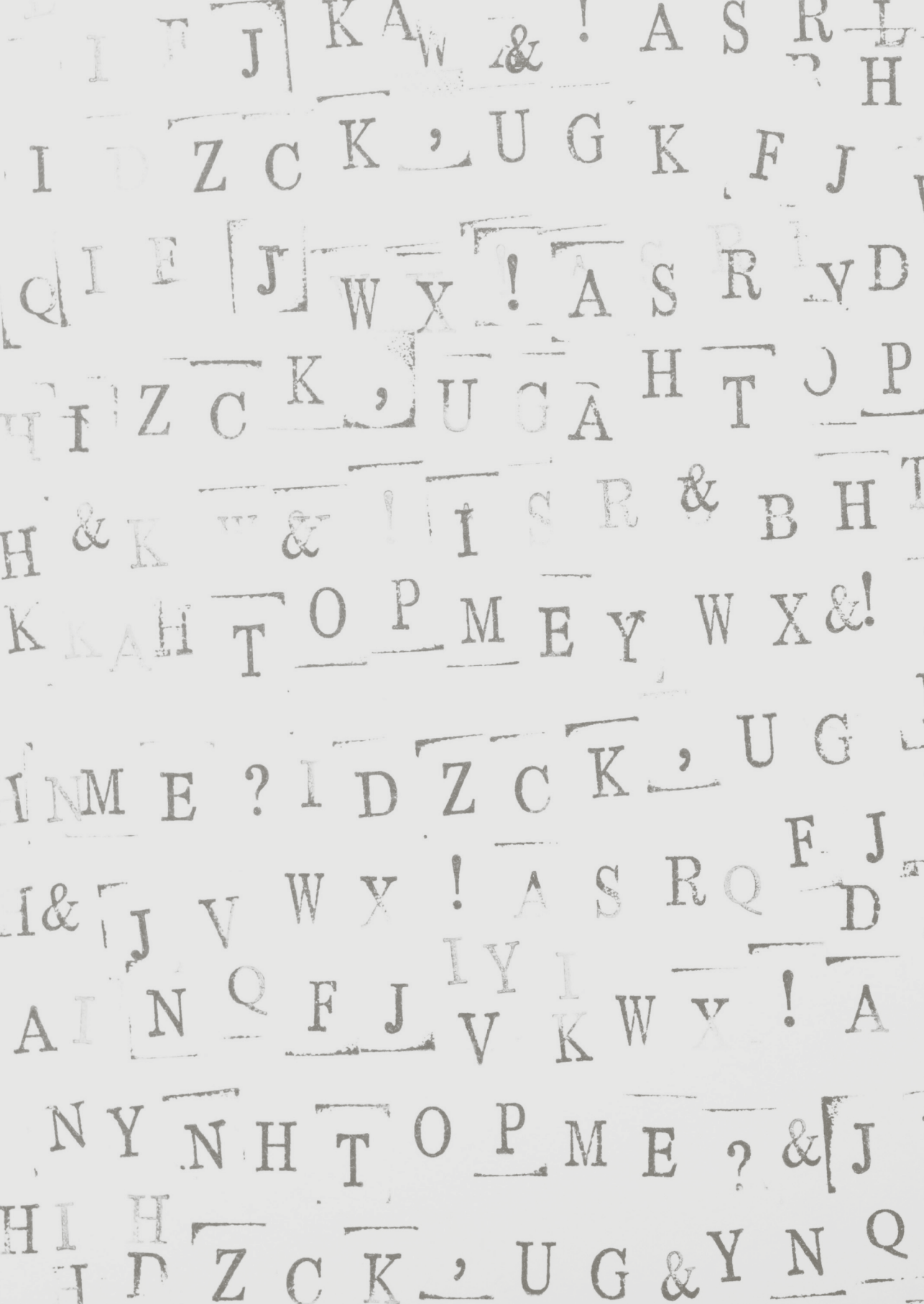
LU HZF Latviešu valodas institūta vadošās pētnieces **Renāte SILIŅA-PIŅĶE** un **Irēna Ilga JANSONE** referātā „Personvārdi 18. gadsimta evaņģēliski luterisko draudžu baznīcu grāmatās: kopīgais un atšķirīgais" analizēja trīs attālu Latvijas draudžu – Ērģemes, Priekules un Ugāles – personvārdu materiālu. Referentes

pievērsa uzmanību gan seno rokrakstu lasīšanas grūtībām, gan personvārdu variantu identificēšanai, piemēram, vai formas *Jahnis* un *Jannis* vai *Edde* un *Ehde* uzskatāmas par viena un tā paša vārda rakstības variantiem. Analizējot vārddošanu jaundzimušajiem, tika konstatēts, ka visās trijās draudzēs populārākie sieviešu vārdi bija *Anna/Anne* un *Marie/Marija*, tomēr katrai draudzei raksturīgi arī savi specifiski personvārdi. Piemēram, tikai Ērģemē sastopami *Līže*, *Sofija* un *Trūte*, tikai Priekulē – *Maige*, *Jūle* un *Lavīze*, bet tikai Ugālē – *Agneta*, *Annika*, *Klāra* un *Tāle*. Referāta nobeigumā tika uzsvērts, ka šādu datu analīze ļauj pētīt personvārdu areālus un to saistību ar latviešu valodas izloksnēm un kultūrvēsturiskajiem reģioniem.

LU HZF Latviešu valodas institūta vadošais pētnieks **Māris BALTIŅŠ** referātā „Žurnālu ienākšana Latvijas preses klāstā 19. gadsimta 80. gados un tās ietekme uz terminradi" aplūkoja pirmo latviešu žurnālu nozīmi terminoloģijas attīstībā. Viņš analizēja tādus izdevumus kā „Pagalms", „Rota" un „Austrums", kuros publicēti plaši populārzinātniski raksti par valodniecību, dabaszinātnēm, medicīnu un citām jomām. Tika parādīts, ka tieši žurnāli radīja iespēju regulāri lietot un nostiprināt jaunus terminus, kuri laikrakstu formātā nebūtu varējuši izveidoties tik sistemātiski.

RTU Liepājas akadēmijas pētniece **Ieva OZOLA** referātā „Viļķeniešu izloksne. No K. D. (1893): pirmais Vidzemes lībiskās izloksnes apraksts" analizēja 1893. gadā publicēto Viļķenes izloksnes aprakstu, kas uzskatāms par pirmo vienai Vidzemes lībiskā apgabala izloksnei veltīto pētījumu. Tā autors bijis Viļķenes pagastskolas skolotājs Kārlis Dēķens, kurš izloksnes materiālu sakārtojis pēc vārdšķirām. Analizējot šo materiālu, referente parādīja, kā tolaik dokumentētas izloksnes īpatnības – tika pierakstītas gan atsevišķas gramatiskās formas, piemēram, *lūkat* un *vērat*, gan īpašas konstrukcijas teikumi un folkloras materiāli. Vienlaikus ar šo priekšlasījumu tika atgādināts, cik agri – jau 19. gadsimta beigās – latviešu pētnieki novērtēja izlokšņu daudzveidību un apzinājās nepieciešamību sistemātiski to fiksēt un tādējādi radīt vērtīgu avotu turpmākiem dialektoloģijas pētījumiem.

Divu dienu garumā konferences referātos tika aptverts ļoti plašs valodniecības jautājumu loks – no senākajiem rakstu pieminekļiem, vēsturiskās leksikogrāfijas, etimoloģijas, onomastikas un dialektoloģijas līdz digitālajiem resursiem, mākslīgajam intelektam, terminoloģijai, tulkojumzinātnei un dažādiem mūsdienu valodas lietojuma aspektiem. Priekšlasījumi vēlreiz apliecināja, ka valodas pētniecība nav vērsta tikai pagātnē vai tikai nākotnē – tā vienlaikus palīdz izprast valodas vēsturisko attīstību, dokumentēt tās daudzveidību un meklēt risinājumus jauniem izaicinājumiem digitālajā laikmetā. Konference, pulcējot pētniekus no Latvijas, Lietuvas, Igaunijas un citām valstīm, apliecināja arī baltistikas un valodniecības starptautisko nozīmību un Jāņa Endzelīna zinātniskā mantojuma aktualitāti mūsdienās.

2024. GADĀ IZDOTĀS VALODNIECĪBAS GRĀMATAS[1]

Linguistics Books Published in 2024

[1] Raksts izstrādāts valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropeiskas sabiedrības attīstībai" projektā „Latviešu valoda laikā, telpā un sabiedrībā" (Nr. VPP-LETONIKA-2025/1-0012).

■ **MARITA SILKĀNE, KRISTĪNE MEŽAPUĶE** (SAST.)

3. starptautiskā zinātniskā konference „Onomastikas pētījumi III. Īpašvārdu mainība" : tēzes : 2024. gada 9.–10. maijs : Rīga = 3rd international scientific conference "Onomastic Investigations III. Variability of Proper Names" : abstracts : 9–10 May, 2024 : Rīga. / Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2024, 68 lpp. Tiešsaistes resurss (PDF). ISBN 9789934580208 (PDF). Pieejams https://lavi.lu.lv/wp-content/uploads/2024/05/OP_tezes_repoz.pdf.

59. starptautiskā Artura Ozola dienas konference „Baltu valodu sistēmas elementu dažādība un likumsakarības" : referātu tēzes : Rīga : 2024. gada 19. aprīlis. / Latvijas Universitāte, Latvistikas un baltistikas nodaļa, Baltu valodniecības katedra. Rīga: Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultāte, 2024, 43 lpp. ISBN 9789934838781 (brošēts).

101 ideja lasītprasmes veicināšanai. Sast. Sandra Zariņa. / Latviešu valodas aģentūra. [Rīga]: Latviešu valodas aģentūra, [2024]. Kārba (101 atsevišķa nenumurēta kartīte). ISBN 9789934617683.

Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 151. dzimšanas dienas atcerei veltīta starptautiska zinātniska konference „Ģimene valodā un valoda ģimenē" : tēzes : 2024. gada 22.–23. februāris : Rīga = International Scientific Conference "Language in Family and Family Language" to commemorate the 151st anniversary of academician Jānis Endzelīns : abstracts : 22–23 February, 2024 : Rīga. Sast. Kristīne Mežapuķe. / Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2024, 55 lpp. Tiešsaistes resurss (PDF). ISBN 9789934580178 (PDF). Pieejams https://lavi.lu.lv/wp-content/uploads/2024/02/JE_konferences_tezes_2024.pdf.

Anspoka, Zenta; Birzgale, Egina; Zemīte, Inga. *Latviešu valoda 6. klasei : mācību grāmatai pielīdzināta darba burtnīca.* 1. daļa. Red. Egina Birzgale. Lit. red.: Līga Sudare, Ilze Zvirgzda. Lielvārde: Lielvārds, 2024, 95 lpp. ISBN 9789984116280 (brošēts).

Anspoka, Zenta; Birzgale, Egina; Zemīte, Inga. *Latviešu valoda 6. klasei : mācību grāmatai pielīdzināta darba burtnīca.* 2. daļa. Red. Egina Birzgale. Lit. red.: Līga Sudare, Ilze Zvirgzda. Lielvārde: Lielvārds, 2024, 95 lpp. ISBN 9789984116297 (brošēts).

Anspoka, Zenta; Birzgale, Egina; Zemīte, Inga. *Latviešu valoda 6. klasei : mācību grāmatai pielīdzināta darba burtnīca.* 3. daļa. Red. Egina Birzgale. Lit. red.: Līga Sudare, Ilze Zvirgzda. Lielvārde: Lielvārds, 2024, 95 lpp. ISBN 9789984116303 (brošēts).

Bačiulienė, Rasa. *Kol gyveni, tol ir mokaisi : iliustruotas lietuvių-latvių patarlių žodynas = Kamēr dzīvo, tikmēr mācies : ilustrēta lietuviešu-latviešu sakāmvārdu vārdnīca.* Į latvių kalbą vertė Gabrielė Aputytė. Vilnius: Pamėginčius, 2024, 127, [1] lpp. ISBN 9786098224122 (iesiets).

Baldunčiks, Juris. *Zinātniskie raksti, viedokļraksti, intervijas.* Sakārtotāji: Silga Sviķe, Jānis Veckrācis. Lit. red. Jānis Veckrācis. Rec.: *Dr. habil. philol.* Andrejs

Veisbergs, *Mgr. Ph. D.* Mihals Škrabals (*Michal Škrabal*). / Ventspils Augstskola. Rīga: Zinātne, [2024], 431 lpp. ISBN 9789934599583 (iesiets).

Baltgalve, Agita. *Tibetiešu valodas mācība* = བོད་སྐད་སློབ་དེབ། Galv. red. Agita Baltgalve. Sast.: Agita Baltgalve, Jekaterina Loginova. Zin. red.: Čokcangs Sonams Rinčens, Thuptens Kunga Čašabs (tibetiešu val.), Solvita Štekerhofa (latv. val.). Rīga: Avots, [2024], 622, [1] lpp. ISBN 9789934590672 (iesiets).

Baltic Journal of English Language, Literature and Culture, 14. Ed.-in-Chief: Andrejs Veisbergs. Managing ed.: Monta Farneste. Riga: University of Latvia, 2024, 172 pp. ISSN 1691-9971 (print), ISSN 2501-0395 (online). Pieejams https://journal.lu.lv/bjellc/issue/view/83/61.

Baltische Sprachen und Kulturen in der Diaspora. Hrsg.: Stephan Kessler. / Schriftenreihe der Gesellschaft für Baltische Studien, Band 6. Hamburg: Baar, 2024, 249 lpp. ISBN 9783935536851 (brošēts).

Baltu filoloģija 33(1) 2024 : Baltu valodniecības žurnāls = Journal of Baltic Linguistics. Red. Pēteris Vanags. / Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte, Baltu valodniecības katedra. Rīga: Latvijas Universitāte, 2024, 124 lpp. ISSN 1691-0036 (drukāts), ISSN 2592-9348 (elektronisks izd.). Pieejams https://journal.lu.lv/bf/issue/view/bf331/65.

Baltu filoloģija 33(2) 2024 : Baltu valodniecības žurnāls = Journal of Baltic Linguistics. Red. Pēteris Vanags. / Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte, Baltu valodniecības katedra. Rīga: Latvijas Universitāte, 2024, [132] lpp. ISSN 1691-0036 (drukāts), ISSN 2592-9348 (elektronisks izd.). Pieejams (atsevišķi raksti) https://journal.lu.lv/bf/issue/view/232.

Barbu, Eduard; Banerjee, Somnath; Isupova, Marija; Zeng, Yukai. *Narrative Detection and Topic Modelling in the Baltics.* Ed. Monika Izandra Hanley. Riga: NATO Strategic Communications Centre of Excellence, 2024, 34 pp. Tiešsaistes resurss (PDF). ISBN 9789934619632. Pieejams https://stratcomcoe.org/pdfjs/?file=/publications/download/Narrative-Detection-DIGITAL-0a79b.pdf?zoom=page-fit.

Barkowska, Krystyna; Duda, Katarzyna; Olechowska, Marlena; Roćko, Agata. *Warszawa i Ryga w piosence na lekcjach języka polskiego jako obcego.* Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN, 2024, 152 lpp. ISBN 9788367957601 (brošēts). Pieejams https://nawa.gov.pl/images/Promocja-JP/PJP-2023/ryga-www.pdf.

Bergmane, Annija; Asare, Baiba. *Latvijas un pasaules vēsture : 8. klase : latviešu valodas un Latvijas un pasaules vēstures satura integrēta apguve lingvistiski neviendabīgā vidē : metodisks līdzeklis skolotājam.* Rec. Inga Pelcmane. / Māci un mācies latviešu valodā! [Rīga]: Latviešu valodas aģentūra, 2024, 95 lpp. Tiešsaistes resurss (PDF). ISBN 9789934617638 (PDF). Pieejams https://maciunmacies.valoda.lv/wp-content/uploads/2024/08/LVA-vesture-8-klase.pdf.

Bergmane, Annija; Asare, Baiba. *Sociālās zinības un vēsture : 5. klase : latviešu valodas un sociālo zinību un vēstures satura integrēta apguve lingvistiski neviendabīgā vidē : metodisks līdzeklis skolotājam.* Red. Iveta Sirica (*Ivetta Sirica*). Rec. Inga Pelcmane. / Māci un mācies latviešu valodā! [Rīga]: Latviešu valodas aģentūra, 2024, 79 lpp.

Tiešsaistes resurss (PDF). ISBN 9789934617669 (PDF). Pieejams https://maciunmacies.valoda.lv/wp-content/uploads/2024/10/Soc_zinibas_5_klase.pdf.

Berķe, Maija; Narmonta, Inga. *Latviešu valoda : 8. klase : mācību grāmata.* Red. Māra Liepa. [Rīga]: Latviešu valodas aģentūra, [2024], 160 lpp. ISBN 9789934617720 (brošēts). (Komplektā ietilpst „Darba burtnīca").

Bērziņa, Irēna. *Teksti un uzdevumi lasītprasmes pilnveidei pamatskolā : mācību līdzeklis.* Rīga: Zvaigzne ABC, [2024], 63 lpp. ISBN 9789934323188 (brošēts).

Birnbauma, Alise; Karkonens-Svensons, Snorre (*Karkkonen Svensson, Snorre*). *Norvēģu valodas mini gramatika.* 1. izd. Rīga: Valodu māja, [Vārdu vārti], [2024], 55 lpp. ISBN 9789934916571 (brošēts).

Bumbiere, Daina. *Prievārdi.* Rīga: RaKa, [2024], 8 lpp., 12 lpp. + pielikums (39 atsevišķas lpp.) ISBN 9789984464794 (brošēts).

Cīrule, Katrīna. *Pārliecinošas runas ceļvedis: palīgs ikvienam, kurš vēlas prezentēt sevi un savas idejas spilgti un atmiņā paliekoši.* Red. Aiga Veckalne. Rīga: Avots, [2024], 247 lpp. ISBN 9789934590726 (iesiets).

Eiropas kopīgās pamatnostādnes valodu apguvei: mācīšanās, mācīšana, vērtēšana : pavadošais izdevums : Eiropas Padomes Izglītības nodaļas Izglītības politikas daļas Valodas politikas programma. Tulk.: Kristīna Baiža, Vita Kalnbērziņa. Konsultantes: Anita Kuļikovska (zīmju valodas līmeņu apraksti), Solveiga Ozoliņa (terminoloģija). Red. Baiba Mūrniece-Buļeva. / Council of Europe, Latviešu valodas aģentūra. [Rīga]: Latviešu valodas aģentūra, [2024], 278 lpp. Tiešsaistes resurss (PDF). ISBN 9789934617492 (PDF). Pieejams https://maciunmacies.valoda.lv/wp-content/uploads/2024/07/Eiropas-kopigas-pamatnostadnes-valodu-apguvei-macisanas-macisana-vertesana-Pavadosais-izdevums.pdf.

Enfīlds, Niks (*Enfield, Nicholas James*). *Valoda pret realitāti: kāpēc valoda der juristiem, bet neder zinātniekiem.* Tulk. Ina Druviete. Red. Sanda Rapa. Zin. konsultants Uldis Ivars Jānis Balodis. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2024, 286 lpp. ISBN 9789934617553 (brošēts).

Human, Technologies and Quality of Education, 2024 : proceedings of scientific papers = Cilvēks, tehnoloģijas un izglītības kvalitāte, 2024 : rakstu krājums. Ed. Linda Daniela. / Latvijas Universitāte. Riga: University of Latvia Press, 2024, 564 pp. Tiešsaistes resurss (PDF). ISBN 9789934363016 (PDF). Pieejams https://www.apgads.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/apgads/PDF/HTQE-2024/htqe.2024.pdf.

Ivanova, Oksana. *Retorika kā ietvars tulkošanas kompetences attīstības sekmēšanai – specializēto tekstu tulkošanas procesa pētījums : promocijas darba kopsavilkums.* Zin. vad.: *Dr. phys.* Atis Kapenieks, *Dr. philol.* Larisa Iļinska. Rec.: *Dr. paed.* Velta Ļubkina, *Dr. paed.* Indra Odiņa, *Dr. philol.* Jānis Veckrācis. / Rīgas Tehniskā universitāte, Datorzinātnes, informācijas tehnoloģijas un enerģētikas fakultāte. Rīga: RTU Izdevniecība, 2024, 70 lpp. Tiešsaistes resurss (PDF). ISBN 9789934370892 (PDF). Pieejams https://ebooks.rtu.lv/product/retorika-ka-ietvars-tulkosanas-kompetences-attistibas-sekmesanai-specializeto-tekstu-tulkosanas-procesa-petijums/.

Ivanova, Oksana. *Rhetoric as a Framework for Translation Competence Development: Specialised Translation Process Research : summary of the doctoral thesis.* Scientific supervisors: *Dr. phys.* Atis Kapenieks, *Dr. philol.* Larisa Iļinska. Official reviewers: *Dr. paed.* Velta Ļubkina, *Dr. paed.* Indra Odiņa, *Dr. philol.* Jānis Veckrācis. / Riga Technical University, Faculty of Computer Science, Information Technology and Energy. Riga: RTU Press, 2024, 70 pp. Resurss pieejams arī tiešsaistē (PDF). ISBN 9789934370908 (PDF). Pieejams https://ebooks.rtu.lv/wp-content/uploads/sites/32/2024/07/9789934370908-PDK_Oksana-Ivanova_ENG.pdf.

Ivanovs, Valerjans. *Latviešu-latgaliešu un sanskrita leksikas salīdzinājums.* Rīga, Olaine: Autora izdevums, [2024], 200, CLXXVII lpp. ISBN 9789934380464 (brošēts). (Grāmatā publicēts filoloģijas doktora zinātniskā grāda pretendenta Valerjana Ivanova aizstāvēšanai sagatavotais promocijas darbs, kas izstrādāts Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātē).

Jaunā botāniskā vārdnīca : termini latviešu-latīņu-angļu-vācu-krievu valodā. Sast. Silga Sviķe. Zin. konsultants *Dr. philol.* Juris Baldunčiks. Tulk.: Linda Ozola-Ozoliņa, Ieva Ločmene, Daria Boikova. Konsultanti: *Dr. agr.* Arturs Stalažs, *Dr. biol.* Edgars Vimba. Rec.: *Dr. biol.* Anta Sparinska, *PhD* Santa Briede. 3., papildinātā versija. [Ventspils]: Ventspils Augstskola, 2024. APK lietotne. ISBN 9789934607073 (APK). Pieejams https://play.google.com/store/apps/details?id=lv.venta.jbv&pli=1.

Jauniešu valoda Latvijā: latviešu un angļu valodas prestižs, prasme un lietojums : sociolingvistisks pētījums (2022–2024). Sagat.: Justīne Bondare, Gunta Kļava. Rec. *Dr. philol.* Linda Lauze. Red.: Inita Vītola, Gunta Kļava. / Latviešu valodas aģentūra. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2024, 40 lpp. Tiešsaistes resurss (PDF). ISBN 9789934617782 (PDF). Pieejams https://valoda.lv/wp-content/uploads/2016/12/Jaunie%C5%A1u-valoda-Latvij%C4%81_Sociolingvistisks-p%C4%93t%C4%ABjums_2022-2024.pdf.

Konference „Tiesības un valoda" : Rīga, Latvijas Universitātes Mazā aula : 2023. gada 6. oktobris. [Ievadvārdi]: Ineta Ziemele, Inese Lībiņa-Egnere. / Latvijas Universitāte, Juridiskā fakultāte; Eiropas Savienības Tiesa. Luksemburga: Eiropas Savienības Tiesa, 2024, 83 lpp. Resurss pieejams arī tiešsaistē (PDF). ISBN 9789282945827 (brošēts), ISBN 9789282945834 (PDF). Pieejams https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/96f754de-4a38-11ef-acbc-01aa75ed71a1/language-lv.

Krastiņa, Linda. *Matemātika : 2. klase : latviešu valodas un matemātikas satura integrēta apguve lingvistiski neviendabīgā vidē : metodisks līdzeklis skolotājam.* Rec. Jeļena Azareviča. Red. Iveta Sirica (*Ivetta Sirica*). / Māci un mācies latviešu valodā! [Rīga]: Latviešu valodas aģentūra, 2024, 99 lpp. Tiešsaistes resurss (PDF). ISBN 9789934617652 (PDF). Pieejams https://maciunmacies.valoda.lv/wp-content/uploads/2024/10/Matematika_2_klase.pdf.

Krastiņa, Linda; Valdmane, Liene; Vaivade, Vineta. *Latviešu valoda : 3. klase : mācību grāmata.* 2. daļa. Red. Māra Liepa. [Rīga]: Latviešu valodas aģentūra, 2024, 152 lpp. ISBN 9789934617461 (brošēts). (Komplektā ietilpst „Darba burtnīca").

Laipa A1 : latviešu valoda : mācību grāmata. Autori: Ilze Auziņa, Maija Berķe, Anta Lazareva, Arvils Šalme, Vineta Vaivade. Red.: Ingrīda Sjomkāne, Mairita Vītola.

Pilnveidots un papildināts izdevums. [Rīga]: Latviešu valodas aģentūra, 2024, 184 lpp. ISBN 9789934617515 (brošēts). (Komplektā ietilpst „Darba burtnīca").

Laipa A2 : latviešu valoda : mācību grāmata. Autori: Ilze Auziņa, Maija Berķe, Anta Lazareva, Arvils Šalme, Vineta Vaivade. Red.: Ingrīda Sjomkāne, Mairita Vītola. Papildināts un precizēts izdevums. [Rīga]: Latviešu valodas aģentūra, 2024, 200 lpp. ISBN 9789934617539 (brošēts). (Komplektā ietilpst „Darba burtnīca").

Latviešu valoda pastāvībā un mainībā: norises, tendences, prognozes : kolektīvā monogrāfija. Zin. red. un priekšvārda autore *Dr. habil. philol.* Ina Druviete. Zin. rec.: *Dr. phil.* Kertu Rozenvalde, *Dr. habil. philol.* Jānis Valdmanis, *Dr. habil. philol.* Andrejs Veisbergs. Lit. red. Oskars Lapsiņš. Kopsavilkuma tulk. angļu val. Justīne Bondare. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2024, 374, [1] lpp. ISBN 9789934363221 (iesiets).

Latvijas vietvārdu vārdnīca : Sgajevski–„Sļukuma-". Sast.: Dzintra Hirša (*Sgajevski–*„Simaisch"), Anta Trumpa (*Simaîtišķi–*„Sivem", *Sīlāni–Sìlis*; „Sieben"–„Sjomki"; *Skuopiņi–Slakteris*), Ilze Štrausa (*Sivẹn-–Sīlava*), † Ojārs Bušs („Sīmaļneica"–*Sīmanis*), Sanda Rapa (*Skuola–Skuõmakas*; *Slaktũzis–*„Sļukuma-"), Kersti Boiko (*Skaba–Skor·b'anka*), Renāte Siliņa-Piņķe („Skorbe"–*Skŭŕstîena-*); iekļauti arī materiāli no Jāņa Endzelīna manuskripta. Atb. red.: Sanda Rapa, Anta Trumpa, Renāte Siliņa-Piņķe. Sējuma red.: *Dr. philol.* Laimute Balode, *Dr. philol.* Sanda Rapa, *Dr. philol.* Renāte Siliņa-Piņķe, *Dr. philol.* Anna Stafecka, *Dr. philol.* Anta Trumpa. Zin. konsultanti: *Dr. philol.* Valts Ernštreits, *Dr. philol.* Igors Koškins. Priekšvārda, vārdnīcas struktūras apraksta un saīsinājumu saraksta tulk. angļu valodā *Dr. philol.* Pauls Balodis. Teksta papildināšanā un vārdnīcas aparāta veidošanā piedalījās *Mg. paed.* Gunita Arnava, *Dr. philol.* Laimute Balode, *Mg. philol.* Ieva Breņķe, *PhD* Anna Elizabete Griķe, *Dr. habil. philol.* Irēna Ilga Jansone, † *Dr. philol.* Sarmīte Lagzdiņa, *Mg. hum.* Anete Ozola, *Dr. philol.* Sanda Rapa, *Dr. philol.* Renāte Siliņa-Piņķe, *Mg. philol.* Ilze Štrausa, *Dr. philol.* Anta Trumpa. / Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2024, XC + 470 lpp. Resurss pieejams arī tiešsaistē (PDF). ISBN 9789934580215. Pieejams https://lavi.lu.lv/wp-content/uploads/2025/01/LVV_Sgajevski-Slukums.pdf.

Lielais uzvārdu kalendārs 2025 : [trīsdaļīgs mēnešu pārliekamais sienas kalendārs]. Rīga: Līmens, [2024]. 30 × 80 cm. ISBN 9789934382475 (spirāliesējums).

Lībiešu vietvārdu katalogs = The Livonian place name catalogue. Sast.: Valts Ernštreits, Baiba Šuvcāne, Pēteris Dambergs (*Pētõr Damberg*). Rec.: Pauls Balodis, Karls Pajusalu (*Karl Pajusalu*). Lībiešu val. red. Milda Kurpniece, latv. val. red. Gunta Kļava. Tulk. angļu val. Uldis Balodis. [Rīga]: Latvijas Universitātes Lībiešu institūts, 2024, 128 lpp. Tiešsaistes resurss (PDF). ISBN 9789934921124 (PDF). Pieejams https://www.livonian.lv/wp-content/uploads/2024/01/VV_Katalogs.pdf.

Lībiešu vietvārdu katalogs. Sast.: Valts Ernštreits, Pēteris Dambergs, Baiba Šuvcāne. Rec.: Pauls Balodis, Karls Pajusalu. Lībiešu val. red. Milda Kurpniece, latv. val. red. Gunta Kļava. Tulk. angļu val. Uldis Balodis. Rīga: Latvijas Universitātes Lībiešu institūts, biedrība „Līvod īlma", 2024, 143, [1] lpp. ISBN 9789934921131 (iesiets).

Linguistic and Medical Aspects in Health Care. Focus on Dementia : collective monograph. Compilers and scientific editors of collective monograph: Ineta Balode, Dzintra Lele-Rozentāle, Zanda Priede. Literary ed. Andra Damberga.

Riga: University of Latvia Press, 2024, 121 pp. Tiešsaistes resurss (PDF). ISBN 9789934362743 (PDF). Pieejams https://www.apgads.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/apgads/izdevumi/2024/dementia/lmahc.fd.24.pdf.

Linguistica Lettica. Veltījumkrājums Laimutei Balodei : speciālizlaidums 2024 : LU Latviešu valodas institūta žurnāls. Numura red.: Ina Druviete, Sanda Rapa. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2024, 392 lpp. ISSN 1407-1932. Pieejams https://lavi.lu.lv/numuri-lile/.

Lingvistikas un medicīnas aspekti veselības aprūpē. Uzmanības centrā – demence : kolektīvā monogrāfija. Sast., zin. red. un priekšvārda autores: Ineta Balode, Dzintra Lele-Rozentāle, Zanda Priede. Lit. red. Sarmīte Medne. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2024, 117 lpp. Tiešsaistes resurss (PDF). ISBN 9789934362811 (PDF). Pieejams https://www.apgads.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/apgads/izdevumi/2024/demence/lmava.duc.24.pdf.

Liškauska, Liene. *Dabaszinības : 2. klase : latviešu valodas un dabaszinību satura integrēta apguve lingvistiski neviendabīgā vidē : metodisks līdzeklis skolotājam.* Red. Iveta Sirica (*Ivetta Sirica*). Rec. Agrita Miesniece. / Māci un mācies latviešu valodā! [Rīga]: Latviešu valodas aģentūra, 2024, 61 lpp. Tiešsaistes resurss (PDF). ISBN 9789934617614 (PDF). Pieejams https://maciunmacies.valoda.lv/wp-content/uploads/2024/10/Dabaszinibas_2_klase.pdf.

Lukaševiča, Iveta; Ungure, Signe. *Latviešu valoda 1. klasei : mācību grāmata.* 1. daļa. Red. Andris Krieķis. Zin. konsultante Sandra Zariņa. [Rīga]: Skolas Vārds: [V-Media], 2024, 215 lpp. ISBN 9789934645112 (brošēts). (Komplektā ietilpst „Skolēna grāmata" un „Darba burtnīca").

Mazā vides terminu vārdnīca. / Pasaules Dabas fonds. [Latvija]: [Pasaules Dabas fonds], [2024], 25 lpp. Tiešsaistes resurss (PDF). Pieejams https://lv-pdf.panda.org/publikacijas_un_testi/publikacijas/?236930/Maza-vides-terminu-vardnica.

Mickeviča, Silvija; Zariņa, Sandra; Krastiņa, Linda; Valdmane, Liene; Vaivade, Vineta. *Latviešu valoda : 2. klase : mācību grāmata.* 1. daļa. Red. Māra Liepa. [Rīga]: Latviešu valodas aģentūra, 2024, 120 lpp. ISBN 9789934617577 (brošēts). (Komplektā ietilpst „Darba burtnīca").

Mickeviča, Silvija; Zariņa, Sandra; Krastiņa, Linda; Valdmane, Liene; Vaivade, Vineta. *Latviešu valoda : 2. klase : mācību grāmata.* 2. daļa. Red. Aiva Šenne. [Rīga]: Latviešu valodas aģentūra, 2024, 136 lpp. ISBN 9789934617713 (brošēts). (Komplektā ietilpst „Darba burtnīca").

Nau, Nicole. *Seven Hundred Latgalian Words : a dictionary based on Stefania Ulanowska's collection of fairytales from 1895 : with morphological and lexicological analyses by Nicole Nau.* Rec. *Dr. hab.* Norbert Ostrowski. Poznań: Wydawnictwo Rys, 2024, 256 pp. Resurss pieejams arī tiešsaistē (PDF). ISBN 9788368006278 (brošēts). Pieejams https://wydawnictworys.com/seven-hundred-latgalian-words-a-dictionary-based-on-stefania-ulanowska-s-collection-of-fairytales-from-1895-with-morphological-and-lexicological-analyses-by-nicole-nau.html.

Onomastica Lettica : zinātnisko rakstu krājums. 6. laidiens. Atb. red. Ilga Jansone. / Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2024, 208 lpp. Tiešsaistes resurss (PDF). ISBN 9789934580192 (PDF). Pieejams https://lavi.lu.lv/wp-content/uploads/2024/11/OL_6_22.11.pdf.

Ozola, Māra. *„Protu, protu rakstīt" : vārda daļas, formas un vārdu darināšana (morfoloģija).* 2. daļa. Red. Silvija Ozola. [Siguldas novads]: MontMasca, [2024], 110 lpp. ISBN 9789934903977 (brošēts).

Panda : ķīniešu valodas mācību grāmata = 盼达汉语 = *Panda Chinese.* Galv. red.: Duna Fana, Karīna Jermaka, Čena Sjue. Atb. red. Pēteris Pildegovičs. Lit. red.: Andra Damberga (angļu val.), Agita Kazakeviča (latv. val.). Tulk. no ķīniešu val.: Karīna Jermaka, Madara Smalkā. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2024, 246 lpp. ISBN 9789934361715 (iesiets).

Reidzāne, Beatrise. *Meža putnu kāzas „Latvju dainās".* Red. Agita Kazakeviča. Kopsavilkuma tulk. angļu val. Aldis Pūtelis. Kartes: Liene Markus-Narvila. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2024, 430 lpp. ISBN 9789984893877 (iesiets). (Darbā iekļautas etnogrāfiskos un lingvistiskos procesus atspoguļojošas tabulas un kartes).

Roga, Anna Ilona. *Rucavas valodas mantojums.* Rucava: Rucavas kultūrtelpas attīstības biedrība, 2024, 271 lpp. ISBN 9789934920219 (iesiets).

Semenkova-Lauce, Jekaterina; Štriters, Daniels. *Matemātika : 5. klase : latviešu valodas un matemātikas satura integrēta apguve lingvistiski neviendabīgā vidē : metodisks līdzeklis skolotājam.* Rec. Jeļena Azareviča. Red. Iveta Sirica (*Ivetta Sirica*). / Māci un mācies latviešu valodā! [Rīga]: Latviešu valodas aģentūra, 2024, 130 lpp. Tiešsaistes resurss (PDF). ISBN 9789934617690 (PDF). Pieejams https://maciunmacies.valoda.lv/wp-content/uploads/2024/10/matematika_5_klase.pdf.

Sirica, Iveta (*Sirica, Ivetta*). *Sociālās zinības : 2. klase : latviešu valodas un sociālo zinību satura integrēta apguve lingvistiski neviendabīgā vidē : metodisks līdzeklis skolotājam.* Rec. Agrita Miesniece. / Māci un mācies latviešu valodā! [Rīga]: Latviešu valodas aģentūra, 2024, 59 lpp. Tiešsaistes resurss (PDF). ISBN 9789934617676 (PDF). Pieejams https://maciunmacies.valoda.lv/wp-content/uploads/2024/09/Soc_zinibas_2_klase.pdf.

Starptautiska zinātniskā konference, veltīta Latvijas Universitātes profesores Martas Rudzītes (1924–1996) 100 gadu atcerei „Aktuāli baltu valodu pētniecības jautājumi" : referātu anotācijas un tēzes : Rīga : 2024. gada 14.–16. novembris. Sast.: Lidija Leikuma, Edmunds Trumpa. / Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvistikas un baltistikas nodaļa. Rīga: Latvijas Universitāte, 2024, 36 lpp. ISBN 9789934838798 (brošēts).

Stāsti vieglajā valodā : palielinātā drukā cilvēkiem ar redzes traucējumiem. 1. grāmata. Autori: Ilze Aizsila, Ramona Indriksone, Arvis Ostrovskis, Patrīcija Šteinberga, Laura Vinogradova. Palielinātās drukas red. Diāna Zelča. [Rīga]: Valters un Rapa, 2024, 93 lpp. ISBN 9789934570117.

Stendere, Linda; Bērziņa, Sarmīte. *Es te! Vai dzirdi? : metodiskais materiāls skaņu un tām atbilstošo burtu uztveres apguvei.* 1. daļa. Rīga: RaKa, [2024], 68 lpp. + pielikums (uzlīmes). ISBN 9789984464855 (brošēts).

Straupeniece, Daiga. *Būtiņģes un Sventājas valodas vārdnīca.* Liepāja: PrintRest; [Rucava]: [Rucavas kultūrtelpas attīstības biedrība], 2024, 112 lpp. ISBN 9789934920226 (iesiets).

Štokmane, Daina. *Latviešu valoda 6. klasei : mācību grāmata.* Red. Inese Auziņa. Labots, papildināts „Valodas labirinti. Latviešu valoda 6. klasei" izdevums. Rīga: Zvaigzne ABC, [2024], 168 lpp. ISBN 9789934323072 (iesiets). (Grāmatu papildina darba lapas un pielikumi).

Tālberga, Ilze. *Räägime läti keelest.* Toimetaja Merle Vare. Tartu: Veel Putru, 2024, 40 lpp. ISBN 9789916423561 (brošēts).

Terminoloģija: teorija, vēsture, prakse : kolektīva monogrāfija. Sast. un zin. red. *Dr. habil. med.* Māris Baltiņš. Rec.: *Dr. habil. philol.* Zaiga Ikere, *Dr. philol.* Linda Lauze. Kopsavilkuma angļu val. tulk.: Marina Platonova, Zane Seņko. Lit. red. Agita Kazakeviča. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2024, 478 lpp. ISBN 9789934363276 (iesiets).

Trīs lietas - labas lietas = Kolm on kohtu seadus = Trys dalykai - geri dalykai. Red. Kertu Rozenvalde. Sast.: Ilze Tālberga, Ernesta Kazaķēnaite (*Ernesta Kazakėnaitė*). Rīga: Latviešu valodas aģentūra, [2024], 39 lpp. ISBN 9789934617744 (brošēts). (Biežāk lietotie latviešu, lietuviešu un igauņu valodas frazeoloģismi).

Valoda – 2024. Valoda dažādu kultūru kontekstā : XXXIV zinātnisko rakstu krājums = Proceedings of Scientific Readings XXXIV. Atb. red. Svetlana Polkovņikova. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule", 2024, 238 lpp. Tiešsaistes resurss (PDF). ISBN 9789934390234. Pieejams https://du.lv/wp-content/uploads/2025/06/Valoda_2024_Final.pdf.

Valoda: nozīme un forma, 15 : Gramatika un vārddarināšana = Language: Meaning and Form, 15 : Grammar and Word Formation. Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latvistikas un baltistikas nodaļas turpinājumizdevums (periodisks rakstu krājums). Krāj. sast., red. un priekšvārda autore Andra Kalnača. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2024, 265 lpp. Resurss pieejams arī tiešsaistē. ISSN 2255-9256, eISSN 2256-0602, ISBN 9789934363344 (brošēts), ISBN 9789934363351 (PDF). Pieejams https://journal.lu.lv/vnf/issue/view/227 un https://dom.lndb.lv/data/obj/1546968.html.

Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi : populārzinātnisku rakstu krājums. Nr. 19. Atb. red. Vilma Šaudiņa. Rec.: *Dr. habil. philol.* Andrejs Veisbergs, *Dr. philol.* Agris Timuška, Ajumi Kurosava, Vija Požarnova. / Latviešu valodas aģentūra. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2024, 239, [1] lpp. ISSN 1691-273x.

Valodas situācija Latvijā : sabiedrības aptaujas (2023) rezultāti. Sagat.: Gunta Kļava, Inita Vītola. / Latviešu valodas aģentūra. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2024, 55 lpp. Tiešsaistes resurss (PDF). ISBN 9789934617645 (PDF). Pieejams https://valoda.lv/wp-content/uploads/2016/12/Valodas_situacija_2023.pdf.

Valodniecība. Literatūrzinātne. Folkloristika : Latvijas Universitātes 82. starptautiskā zinātniskā konference : referātu tēzes. Sast.: Indra Karapetjana, Paula Ozola. Red.: Paula Ozola (latv. val.), Jeļena Vladimirska (franču val.), Alla Placinska (spāņu val.), Tatjana Kuharenoka (vācu val.), Indra Karapetjana (angļu val.). / Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2024, 150 lpp. Tiešsaistes resurss (PDF). ISBN 9789934362750 (PDF). Pieejams https://www.apgads.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/apgads/PDF/Konferences/2024/luszk82-hzf-vlf-tk.pdf un https://dom.lndb.lv/data/obj/1385266.html.

Valodu apguve: problēmas un perspektīva : zinātnisko rakstu krājums, XIX/XX = Language Acquisition: Problems and Perspective : conference proceedings, XIX/XX. Red. kolēģijas vad.: Diāna Laiveniece. Lit. red.: Diāna Laiveniece (latv. val.), Baiba Egle (angļu val.). Liepāja: RTU Liepājas akadēmija, 2024, 316 lpp. Resurss pieejams arī tiešsaistē (PDF). ISSN 1407-9739 (iespiests), ISSN 2661-5584 (digitāls). Pieejams https://dom.lndb.lv/data/obj/1465986.html.

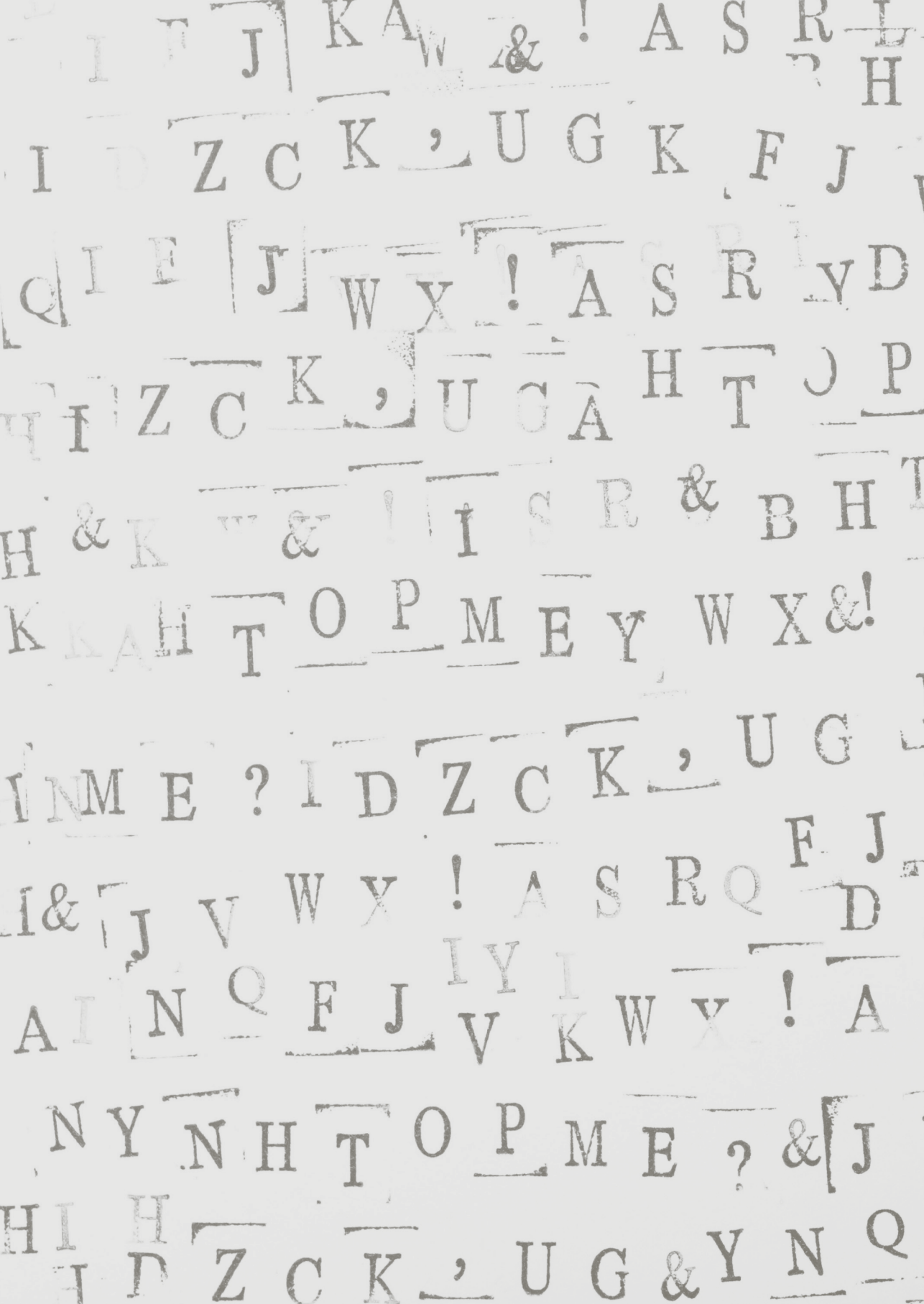
Vārds un tā pētīšanas aspekti : rakstu krājums, 28 = The Word: Aspects of Research : collection of articles, 28. Atb. red. Linda Lauze. Red. (angļu val.) Sigita Ignatjeva. / RTU Liepājas akadēmija, Humanitāro un mākslas zinātņu fakultāte. Rīga: RTU Izdevniecība, 2024, 215 lpp. Resurss pieejams arī tiešsaistē. ISSN 1407-4737 (iespiests), ISSN 2661-5819 (digitāls). Pieejams https://dom.lndb.lv/data/obj/1387745.html.

Ventspilnieka ābece : stāsta mazie ventiņi. Ievada autore Jana Bakanauska. Ventspils: Ventspils Izglītības pārvalde, 2024, 77 lpp.

Vičaka, Inese. *Ekokritika un ekofeminisms amerikāņu rakstnieka Kormaka Makārtija romānos = Ecocriticism and Ecofeminism in the Novels of the American Writer Cormac McCarthy : promocijas darbs zinātnes doktora grāda zinātnes doktore (Ph. D.) humanitārajās un mākslas zinātnēs iegūšanai (valodniecības un literatūrzinātnes nozarē, cittautu literatūras vēstures apakšnozarē).* / Daugavpils Universitāte, Humanitāro un sociālo zinātņu fakultāte. Daugavpils: Daugavpils Universitāte, 2024, 182 lpp. Resurss pieejams arī tiešsaistē (PDF). Pieejams https://du.lv/wp-content/uploads/2023/12/INESES-VICAKAS_promocijas-darbs.pdf.

Vičaka, Inese. *Ekokritika un ekofeminisms amerikāņu rakstnieka Kormaka Makārtija romānos : promocijas darba kopsavilkums zinātnes doktora grāda (Ph. D.) iegūšanai humanitārajās un mākslas zinātnēs (valodniecības un literatūrzinātnes nozarē, cittautu literatūras vēstures apakšnozarē) = Ecocriticism and Ecofeminism in the Novels of the American Writer Cormac McCarthy : summary of the thesis for obtaining the doctoral degree (Ph. D.) in the humanities and arts (subbranch of the history of foreign literature).* Zin. vad. *Dr. philol.* Maija Burima. Rec.: *Dr. philol.* Sandra Meškova, *Dr. philol.* Eva Eglāja-Kristsone, *Dr. philol.* Ludmila Sproģe. / Daugavpils Universitāte, Humanitāro un sociālo zinātņu fakultāte. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule", 2024, 110 lpp. Resurss pieejams arī tiešsaistē. ISBN 9789934390029 (brošēts). Pieejams https://du.lv/wp-content/uploads/2024/01/INESES-VICAKAS_promocijas-darba-kopsavilkums-GALA.pdf.

Vīduša, Iveta. *Latviešu valoda 6. klasei : programma.* Red. Inese Auziņa. Rīga: Zvaigzne ABC, [2024], 24 lpp. ISBN 9789934327674 (brošēts).

APSVEICAM

Congratulations

■ RENĀTE SILIŅA-PIŅĶE

Ar savu valodu ir jālepojas! SAVDABĪGS SANDAS SUMINĀJUMS divās daļās

Foto: no LU HZF arhīva

Kā lai skaistā jubilejā sveic cilvēku, kuru visi grib sveikt, bet kurš negrib nākt plānvidū un tapt sveikts? Tāda ir mūsu Sanda – viņa drīzāk paies malā un izbīdīs priekšā valodu: suminiet un lepojieties ar to! Tad nu lūdzu talkā kolēģus, un mēs kopīgi uzbūrām mūsu Sandas tēlu vārdos un valodā. (Tie lasītāji, kam šis dīvainais ievads ir pārāk dīvains, var pāriet uzreiz pie otrās daļas).

Valodas talkas ir Sandai tuva tēma, tāpēc šis veids šķita īpaši uzrunājošs. Tā nu pie manis atplūda daudzu skaistu un labu vārdu straume, kas ne tikai raksturo, kā mēs Sandu redzam un sajūtam, bet rāda arī mūsu valodas labo vārdu plašās iespējas un skanējumu (lasiet balsī!). Lūkoju šo valodas upi attēlot uz papīra. Sanda, peldi tajā mundri kā zivs un izbaudi to ar katru zvīņu un spuras kustību, un kā apcerīgās debesu Zivis, kas pavasarī satiekas ar Sauli, vēro krastu un straumes kopsakarības!

ar plašu redzesloku un interesēm
ar brīnišķīgu smaidu
ar degošu sirdi par latviešu valodu
ar pasaules skatu sirdī un prātā
atbalstoša, ieinteresēta
atsaucīga, savējā/mūsējā :)
atvērta jaunām idejām
ar milzīgām **darbaspējām**
pienākuma cilvēks
enerģiska, godprātīga
erudīta, **zinoša**
godīga, **radoša**
nekad neatteiksies palīdzēt
ar cilvēcīgu un īsti sirsnīgu attieksmi
ar patiesu ieinteresētību un aizrautību
pastāvīgi tiecas sasniegt labāko iespējamo rezultātu –
atstāt kaut sīkāko nepilnību nav viņas stilā
izdarīga, šķiet, viņa prot un dara visu
pašaizliedzīga, spēj uzupurēties
aktīva, demokrātiska, precīza
gudra, talantīga
iedvesmojoša
empātiska, **iejūtīga**
izpalīdzīga
laipna, darbīga
mērķtiecīga, rūpīga, strādīga
pozitīva, daudzpusīga, vispusīga
ļoti laba, mīļa mamma saviem bērniem
kā mazais princis, kas atbildīgs par tiem,
kuri pieradināti
apbrīnojami saulaina
ļoti cilvēcīga, gaiša
sportiska, precīza
saulaina, **dzīvespriecīga**
sirsnīga, smalkjūtīga, mīloša
sirdsgudra, **toleranta**

* * *

Filoloģijas zinātņu doktores, onomastes, Latviešu valodas institūta direktores un vadošās pētnieces, Kultūras akadēmijas lektores, vienas no radio raidījuma „Vārduleja" veidotājām u. c. Sandas Rapas dzimšanas diena ir 1975. gada 5. marts. Sandas zinātnisko interešu loks ir plašs – dažādas onomastikas jomas, valodas kultūra, dialekti, gramatika, valodas un digitālās pasaules attiecības…

Viņa ir autore vairāk nekā 100 zinātniskām publikācijām, kas pārsvarā veltītas Latvijas vietvārdiem dažādos aspektos. Viņa ir arī neskaitāmu grāmatu un citu publikāciju zinātniskā un/vai literārā redaktore, skaistu grāmatu vāku, bukletu, konferenču plakātu u. c. dizaina autore.

Sanda ir mīlēta un cienīta Latviešu valodas institūta kuģa kapteine grūtos pārmaiņu laikos, sākot ar pārcelšanos uz jaunām telpām, tad Covid-19 ēru un iekļaušanos LU HZF struktūrā.

Tomēr biogrāfisko aprakstu un plašu paveikto darbu uzskaitījumu varētu atlikt uz kādu lielāku un svinīgāku jubileju un vēlēt daudz raženu darbu un patīkamu kopā būšanu laikā līdz tai!

■ LAIMUTE BALODE

Jubilejas vārdi. RENĀTE SILIŅA-PIŅĶE

Foto: Toms Grīnbergs

Tāpat kā visas pasaules celtnes, arī Latviešu valodas institūts balstās uz vairākiem stūrakmeņiem. Viens no šādiem institūta pamatbalstiem mūsdienās – jo īpaši visos jautājumos, kas saistīti ar seno latviešu tekstu pētniecību vai vācu valodas ietekmi uz onīmiem – ir mūsu ilggadējā kolēģe filoloģijas doktore Renāte Siliņa-Piņķe.

Renāte ir rīdziniece, absolvējusi tagadējo Rīgas Valsts vācu ģimnāziju. Pēc skolas beigšanas (1993) ceļš veda uz Latvijas Universitātes Svešvalodu fakultāti, kur viņa veiksmīgi studēja vācu filoloģiju. Renāte bija arī mana studente; jau universitātes gados, studēdama ģermānistiku kā pamatpriekšmetu, viņa izcēlās ar mērķtiecību un īpašu interesi par teorētiskās onomastikas kursu. Studiju laikā un doktorantūrā Renātei divreiz (1995, 2004) bija iespēja papildināt zināšanas Vācijā, Rostokas Universitātē. Papildu pieredze iegūta arī pedagoģiskajā praksē un kursos Šveicē, Insā, kas vēl vairāk nostiprināja viņas vācu valodas un kultūras kompetenci. Nav nejaušība, ka Renātes bakalaura darbs 1997. gadā ieguva Minsteres Universitātes balvu par labāko bakalaura darbu humanitāro zinātņu jomā.

Kādu laiku Renāte veica asistentes uzdevumus Latvijas Universitātes Moderno valodu fakultātes Ģermānistikas nodaļā. Viņa izmēģināja spēkus arī pedagoģiskajā darbā – Rīgas Hanzas vidusskolā, Gētes institūtā. Kopš 2006. gada Renāte veiksmīgi strādā Latviešu valodas institūtā, piedaloties vairākos starptautiskos zinātniskos projektos, kas saistīti galvenokārt ar antroponīmiku, toponīmiku un senajiem rakstiem. 2009. gadā Rīgā viņa spīdoši aizstāvēja doktora disertāciju, kas vēlāk – 2014. gadā – tika publicēta Hamburgā („Rigas spätmittelalterliche Personennamen" / „Personvārdi viduslaiku Rīgā"). Monogrāfijā atrodams valodnieciski apstrādāts 15. gadsimta Rīgas ķemerejas reģistrā (pilsētas izdevumu pierakstu grāmatā) fiksēto rīdzinieku personvārdu materiāls un šo antroponīmisko datu sociolingvistiska un lingvistiska analīze. Šis pētījums ir īpaši nozīmīgs plašākā – Hanzas savienības kultūras telpas – kontekstā.

Renāte Siliņa-Piņķe šodien ir spēku briedumā: viņa ir viena no vadošajām valodas vēstures pētniecēm Latvijā, kā arī viena no nedaudzajiem latviešu valodniekiem, kas pārliecinoši spēj strādāt ar vēsturiskajiem pirmavotiem vācu valodā. Renāte radoši un ražīgi darbojas vairākās valodniecības jomās. Viņa ir „Latviešu valodas vēsturiskās vārdnīcas" līdzautore, kā arī viena no daudzsējumu „Latvijas vietvārdu vārdnīcas" autorēm un atbildīgajām redaktorēm. Pēdējo gadu laikā viņa ir sekmīgi darbojusies Latvijas Zinātnes padomes sadarbības projektā „Kultūru migrācija Latvijā", kurā tapusi izcila kolektīvā monogrāfija „Latvija: kultūru migrācija" (2019). Tāpat viņa piedalījusies kā izpildītāja vairākos citos nozīmīgos projektos, piemēram, bijusi viena no izdevuma „Latviešu valodas seno (16.–18. gs.) tekstu valodniecisko pētījumu bibliogrāfijas (līdz 2019. gadam)" (2021) sastādītājām. Renāte veiksmīgi vadījusi un vada divus visai sarežģītus seno antroponīmu pētniecības projektus: „Latviešu personvārdu vēsturiskā vārdnīca: digitāla pieeja un atvērtie dati (LaGiN)" (2024–2026) un „Nezināmie latviešu personvārdi: nepētīto latviešu antroponīmu diahroniska izpēte globālai integrācijai un atvērtai piekļuvei (LAnDe)" (2026–2028), iesaistot šajā darbā arī jauno filologu paaudzi. Šie projekti liecina par tādām Renātes rakstura īpašībām kā mērķtiecība un neatlaidība: viņas pieteiktais projekts uzvarēja Fundamentālo un lietišķo pētījumu projektu konkursā (2025), kur no izvērtētajiem 623 iesniegumiem finansējums tika piešķirts tikai septiņiem humanitāro zinātņu projektiem. Turklāt Renāte piedalījusies arī Latviešu valodas aģentūras izdevuma „Latviešu uzvārdi arhīvu materiālos: Kurzeme, Zemgale, Sēlija" (2019) un „Latviešu uzvārdi arhīvu materiālos: Vidzeme" (2022) tapšanā, kā arī elektroniskās latviešu uzvārdu vārdnīcas (https://uzvardi.lv) sagatavošanā.

Pēdējo divdesmit gadu laikā (arī kopā ar līdzautoriem) publicēti vairāki desmiti zinātnisku rakstu recenzējamos izdevumos, tostarp daudzi ārpus Latvijas, kā arī virkne populārzinātnisku un citu publikāciju.

R. Siliņa-Piņķe ir aktīva un starptautiski atzīta zinātniece, piedalījusies ar priekšlasījumiem daudzās starptautiskās konferencēs un kongresos Latvijā, Lietuvā, Vācijā, Austrijā, Šveicē, Spānijā, Polijā, Zviedrijā, Somijā, Ungārijā un citur. Viņa vienmēr aktīvi iesaistās arī zinātnes popularizēšanā – sniedz intervijas televīzijā, publicē populārzinātniskus rakstus un piedalās dažādos sabiedriskos pasākumos, piemēram, Valsts valodas dienā, Zinātnieku naktī u. c.

Kopš 2021. gada jūlija R. Siliņa-Piņķe vada Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūta Onomastikas nodaļu, divas reizes ir ievēlēta par Latvijas Zinātņu akadēmijas Valodniecības nozares eksperti (2017–2020, 2024–2027), aktīvi darbojas, organizējot starptautiskās konferences institūtā. Renātes darbaspējas ir patiesi apbrīnojamas – to apliecina viņas publikāciju, referātu un sniegto konsultāciju skaits.

Renātes teiciens „Loģika ir mana stiprā puse" varbūt nav visai raksturīgs filologiem, tomēr mūsu kopīgais darbs pie vairākiem nozīmīgiem izdevumiem – „Latvijas vietvārdu vārdnīcas" un „Mazās personvārdu vārdnīcas" – pilnīgi apliecina šī apgalvojuma patiesumu. Renātes interešu loks ir ļoti plašs: folklora, etnogrāfija, vēsture, antroponīmika, toponīmika un daudzas citas jomas, kuras visas pat grūti uzskaitīt.

Ne visi, iespējams, zina, ka Renāte lieliski dzied latviešu tautasdziesmas, ilgu laiku aktīvi piedalījusies folkloras grupā. Brīvajā laikā – cik nu tāda atliek zinātniskā darbā iegrimušai pētniecei – viņa mēdz aust tautiskās prievītes vai adīt cimdus. Šāda nodarbe palīdz Renātei nezaudēt ne mirkli dārgā laika – aust un adīt var arī ieilgušās sanāksmēs vai konferenču laikā, klausoties priekšlasījumus.

Renātei piemīt ass analītisks prāts un izteikti loģiska domāšana, augsta zinātniskā ētika un precizitāte darbā. Viņa ir prasīga gan pret sevi, gan pret kolēģiem. Neapšaubāmi, Renāte Siliņa-Piņķe ar savu valodu bagāžu un uzkrāto pieredzi var līdzvērtīgi darboties Eiropas un pasaules onomastikas, valodas vēstures pētnieku pulkā.

ZIŅAS PAR AUTORIEM

About the authors

Ilze AUZIŅA – *Dr. philol.*, Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūta Mākslīgā intelekta laboratorijas vadošā pētniece (*Dr. philol., Lead Researcher, Artificial Intelligence Laboratory, Institute of Mathematics and Computer Science, University of Latvia*), e-pasts / e-mail: ilze.auzina@lumii.lv

Aiga BĀDERE – *Mg. translat.*, doktorante, Ventspils Augstskolas lektore (*Mg. translat., PhD student, Lecturer, Ventspils University of Applied Sciences*), e-pasts / e-mail: aiga.badere@venta.lv

Laimute BALODE – *Dr. philol.*, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latviešu valodas institūta vadošā pētniece (*Dr. philol., Senior Researcher, Latvian Language Institute, Faculty of Humanities, University of Latvia*), e-pasts / e-mail: laimute.balode@lu.lv

Raivis BIČEVSKIS – *Dr. phil.*, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Filozofijas un ētikas nodaļas profesors (tenūrprofesors) (*Dr. phil., Professor (Tenure), Faculty of Humanities, Department of Philosophy and Ethics, University of Latvia*), e-pasts / e-mail: raivis.bicevskis@lu.lv

Justīne BONDARE – *Mg. hum.*, doktorante, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latviešu valodas institūta zinātniskā asistente (*Mg. hum., PhD student, Research Assistant, Latvian Language Institute, Faculty of Humanities, University of Latvia*), e-pasts / e-mail: justine.bondare@lu.lv

Anete DAINA – *Mg. hum.*, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latviešu valodas institūta zinātniskā asistente (*Mg. hum., Research Assistant, Latvian Language Institute, Faculty of Humanities, University of Latvia*), e-pasts / e-mail: anete.daina@lu.lv

Roberts DARĢIS – *Ph. D.*, Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūta Mākslīgā intelekta laboratorijas vadošais pētnieks (*Ph. D., Lead Researcher, Artificial Intelligence Laboratory, Institute of Mathematics and Computer Science, University of Latvia*), e-pasts / e-mail: roberts.dargis@lumii.lv

Anna DAUGAVIETE (*Anna Daugavet*) – *Ph. D.*, Viļņas Universitātes Filoloģijas fakultātes Baltu valodu un kultūras institūta docente (*PhD, Assistant Professor, Institute for the Languages and Cultures of the Baltic, Faculty of Philology, Vilnius University*), e-pasts / e-mail: anna.daugavet@flf.vu.lt

Agnese DUBOVA – *Dr. philol.*, Rīgas Tehniskās universitātes Liepājas akadēmijas docente, vadošā pētniece (*Dr. philol., Assistant Professor, Leading Researcher, Liepaja Academy of the Riga Technical University*), e-pasts / e-mail: agnese.dubova@rtu.lv

Anna FRĪDENBERGA – *Dr. philol.*, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latviešu valodas institūta pētniece (*Dr. philol., Researcher, Latvian Language Institute, Faculty of Humanities, University of Latvia*), e-pasts / e-mail: anna.fridenberga@lu.lv

Anita HELVIGA – *Dr. philol.*, Rīgas Tehniskās universitātes Liepājas akadēmijas asociētā profesore (*Dr. philol., Associate Professor, Liepaja Academy of the Riga Technical University*), e-pasts / e-mail: anita.helviga@rtu.lv

Agute KLINTS – *Mg. philol.*, doktorante, Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūta Mākslīgā intelekta laboratorijas zinātniskā asistente (*Mg. philol., PhD student, Research Assistant, Artificial Intelligence Laboratory, Institute of Mathematics and Computer Science, University of Latvia*), e-pasts / e-mail: agute.klints@lumii.lv

Evelīna ĶIRŠAKMENE – *Mg. int.*, doktorante, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latviešu valodas institūta zinātniskā asistente (*Mg. int., PhD student, Research Assistant, Latvian Language Institute, Faculty of Humanities, University of Latvia*), e-pasts / e-mail: evelina.kirsakmene@gmail.com

Diāna LAIVENIECE – *Dr. philol.*, Rīgas Tehniskās universitātes Liepājas akadēmijas profesore (*Dr. philol., Professor, Liepaja Academy of the Riga Technical University*), e-pasts / e-mail: diana.laiveniece@rtu.lv

Dzintra LELE-ROZENTĀLE – *Dr. philol.*, Rīgas Tehniskās universitātes Liepājas akadēmijas asociētā profesore, vadošā pētniece (*Dr. philol., Associate Professor, Leading Researcher, Liepaja Academy of the Riga Technical University*), e-pasts / e-mail: dzintra.lele-rozentale@rtu.lv

Ilze LOKMANE – *Dr. philol.*, Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūta Mākslīgā intelekta laboratorijas vadošā sistēmanalītiķe (*Dr. philol., Lead System Analyst, Artificial Intelligence Laboratory, Institute of Mathematics and Computer Science, University of Latvia*), e-pasts / e-mail: ilze.lokmane@lu.lv

Dace MARKUS – *Dr. habil. philol.*, Rīgas Tehniskās universitātes Liepājas akadēmijas profesore (*Dr. habil. philol., Professor, Liepaja Academy of the Riga Technical University*), e-pasts / e-mail: markus@latnet.lv

Kristīne MEŽAPUĶE – *Mg. hum.*, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latviešu valodas institūta zinātniskā asistente (*Mg. hum., Research Assistant, Latvian Language Institute, Faculty of Humanities, University of Latvia*), e-pasts / e-mail: kristine.mezapuke@lu.lv

Paula MIĶELSONE – *Bc. hum.*, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latviešu valodniecības, literatūrzinātnes un kultūras studiju maģistra programmas studente (*Bc. hum., student at Master's Study Programme "Latvian Linguistics, Literature and Culture Studies", University of Latvia*), e-pasts / e-mail: paula.mikelsone@lu.lv

Anete OZOLA – *Mg. hum.*, doktorante, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latviešu valodas institūta zinātniskā asistente (*Mg. hum., PhD student, Research Assistant, Latvian Language Institute, Faculty of Humanities, University of Latvia*), e-pasts / e-mail: anete.ozola@lu.lv

Kristīne POKRATNIECE – *Mg. philol.*, Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūta Mākslīgā intelekta laboratorijas zinātniskā asistente (*Mg. philol., Research Assistant, Artificial Intelligence Laboratory, Institute of Mathematics and Computer Science, University of Latvia*), e-pasts / e-mail: kristine.pokratniece@lumii.lv

Egita PROVEJA – *Dr. philol.*, Ventspils Augstskolas docente, vadošā pētniece (*Dr. philol., Assistant Professor, Lead Researcher, Ventspils University of Applied Sciences*), e-pasts / e-mail: egita.proveja@venta.lv

Guna RĀBANTE-BUŠA – *Mg. philol.*, doktorante, Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūta Mākslīgā intelekta laboratorijas zinātniskā asistente (*Mg. philol., PhD student, Research Assistant, Artificial Intelligence Laboratory, Institute of Mathematics and Computer Science, University of Latvia*), e-pasts / e-mail: guna.rabante@lumii.lv

Sanda RAPA – *Dr. philol.*, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latviešu valodas institūta vadošā pētniece (*Dr. philol., Senior Researcher, Latvian Language Institute, Faculty of Humanities, University of Latvia*), e-pasts / e-mail: sanda.rapa@lu.lv

Ilze RŪMNIECE – *Dr. philol.*, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Eiropas valodu nodaļas profesore (*Dr. philol., Professor, Department of European Languages, Faculty of Humanities, University of Latvia*), e-pasts / e-mail: ilze.rumniece@lu.lv

Renāte SILIŅA-PIŅĶE – *Dr. philol.*, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latviešu valodas institūta vadošā pētniece (*Dr. philol., Senior Researcher, Latvian Language Institute, Faculty of Humanities, University of Latvia*), e-pasts / e-mail: renate.silina-pinke@lu.lv

Marita SILKĀNE – *Mg. hum.*, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latviešu valodas institūta eksperte (*Mg. hum., Expert, Latvian Language Institute, Faculty of Humanities, University of Latvia*), e-pasts / e-mail: marita.silkane@lu.lv

Inguna SKADIŅA – *Dr. sc. comp.*, Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūta Mākslīgā intelekta laboratorijas vadošā pētniece (*Dr. sc. comp., Lead Researcher, Artificial Intelligence Laboratory, Institute of Mathematics and Computer Science, University of Latvia*), e-pasts / e-mail: inguna.skadina@lumii.lv

Andrejs SPEKTORS – *Dr. phys.*, Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūta Mākslīgā intelekta laboratorijas vadošais pētnieks (*Dr. phys., Lead Researcher, Artificial Intelligence Laboratory, Institute of Mathematics and Computer Science, University of Latvia*), e-pasts / e-mail: aspekt@ailab.lv

Elvīra ŠIMFA – *Dr. phil.*, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Filozofijas un ētikas nodaļas docente (*Dr. phil., Assistant Professor, Faculty of Humanities, Department of Philosophy and Ethics, University of Latvia*), e-pasts / e-mail: elvira.simfa@lu.lv

Anta TRUMPA – *Dr. philol.*, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latviešu valodas institūta vadošā pētniece (*Dr. philol., Senior Researcher, Latvian Language Institute, Faculty of Humanities, University of Latvia*), e-pasts / e-mail: anta.trumpa@lu.lv

Agnese UPĪTE – *Mg. hum.*, doktorante, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Eiropas valodu nodaļas zinātniskā asistente (*Mg. hum.,*

PhD student, Research Assistant, Department of European Languages, Faculty of Humanities, University of Latvia), e-pasts / e-mail: agnese.upite@lu.lv

Baiba VALKOVSKA – *Dr. philol.*, Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūta Mākslīgā intelekta laboratorijas vadošā pētniece (*Dr. philol., Lead Researcher, Artificial Intelligence Laboratory, Institute of Mathematics and Computer Science, University of Latvia*), e-pasts / e-mail: baiba.valkovska@lumii.lv

Jolanta VASKELIENE (*Jolanta Vaskelienė*) – *Ph. D.*, Viļņas Universitātes Šauļu akadēmijas Reģionu attīstības institūta docente (*PhD, Associate Professor, Institute of Region Development, Vilnius University Šiauliai Academy*), e-pasts / e-mail: jolanta.vaskeliene@sa.vu.lt

Ilze ZIŅĢE – *Dr. philol.*, Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūta Mākslīgā intelekta laboratorijas pētniece (*Dr. philol., Researcher, Artificial Intelligence Laboratory, Institute of Mathematics and Computer Science, University of Latvia*), e-pasts / e-mail: ilze.zinge@lumii.lv

Linguistica Lettica 34/2
2026

LATVIJAS
UNIVERSITĀTE

LATVIEŠU VALODAS
INSTITŪTS

ISSN 1407-1932

9 771407 193008 62>